

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

DR BLAULAJOS ÉS DR MEZEY FERENCZ.

TIZEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA

SCHEIBER

GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1893.

A Magyar-Zsidó Szemle tizedik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS, Budapest	38, 116, 479
DR. BÀNÓCZY JÓZSEF, Budapest	287, 392
DR. BECK MÓR, Bukarest	161
DR. BERNSTEIN BÉLA, Szombathely	194, 269, 472
DR. BLAU LAJOS, Budapest	57, 109, 243, 329, 365, 458, 492, 567, 631
DR. BLOCH HENRIK, Budapest	305
DR. BÜCHLER SÁNDOR, Budapest	7, 315, 370, 477, 496
DR. DIAMANT GYULA, Vukovár	167, 333
EHRLICH MIKSA, Körmend.	635
DR. FARKAS MIKSA, Budapest	335
DR. FISCHER MIHÁLY, Zombor	129
FREUND ALAJOS, Bécs	446
FRIEDMANN M., Bécs	419
DR. FRISCH ÁRMIN, Budapest	174, 558
DR. GOLDSCHMIED LIPÓT, Misslitz	655
DR. GRÜNHUT LÁZÁR, Jeruzsálem 191, 266, 466, 391, 468,	653
DR. HANDLER SIMON, Budapest	145
HEVESS KORNÉL, Budapest	69, 271, 388
DR. KARDOS ALBERT, Debreczen	309
DR. KECSKEMÉTI LIPÓT, Nagyváradi	137, 202, 649
KISS ARNOLD, Budapest	144
DR. KLEIN JÓZSEF, Marczali	350
DR. KOVÁCS FERENCZ, Budapest	86, 542, 616
DR. KÖNIGSBERGER BERNÁT, Boroszló	487
DR. KÖRÖSI IMRE, Budapest	355, 593
DR. KRAUSZ SÁMUEL, Budapest	25, 94, 179, 461, 644

LEDERER IGVÁ CZ, Budapest	Lap
LÓVY FERENCZ, Budapest.	638
LUSZTIG ZUSZMANN, Budapest	390
DR. MEZEY FERENCZ, Budapest	56
DR. POLLÁK MIKSA, Budapest	1, 75, 226, 287, 525, 611
DR. ROSENBERG SÁNDOR, Arad	46, 248
SCHILL SALAMON, Budapest,	544
SCHÖN DÁVID, Budapest	547
DR. SCHWARCZ ADOLF, Bécs	268
SCHWARCZ GÁBOR, Bécs	16
DR. STEINHERZ JAKAB, Székesfehérvár	593, 664
SZEGŐ ARNOLD, Budapest	548, 622
DR. VAJDA BÉLA, Abony	518
WEISZ MIKSA, Galgóc	360, 540
DR. ZIEGLER IGNÁCZ, Karlsbad	636
	628

TÁRSADALOM.

A GALAMB.

Az özönvizről szóló bibliai elbeszélés vonul el lelki szemünk előtt, ha a medréből kicsapott felekezeti harcok hullámzására tekintünk. Hatalmi célok nélkül, tisztán a jog-egyenlőség határvonalai között mozgó szerény törekvéseink jelen sorsáról eszünkbe jutnak a szentírás szavai »Bocsáta azért ki galambot is, hogy meglátná ha megszabadult volna a földnek színe a vizektől«.

Mert hát szakasztott olyan szerep jutott ki nekünk az országos küzdelmekben, mint Noé galambjának hajdan. És mi sem dicsegetesebb felekezetünkre, minthogy igazaiért folytatott évtizedes harc után nem zugolódik a miatt, hogy a vallás-felekezetünk egyenjogosítása iránti kísérlet egyuttal arra is szolgál, hogy kipróbálja a haragos elemek erejét és kikémlelje az előzőnlőtt terület gyanusan zúgó nádasát. Határtalan a feletti örömünk, hogy odáig eljutottunk, és nagy a mi hitünk, hogy ha végrevalahára mód nyílik, a nemzet irántunk való tartozását mégis leróni fogja.

Évek jöttek mentek, vágyaink keltek nőttek, de a siker, mely zajtalan idők folyása alatt mostoha volt hozzánk, bátorítóan csak a zúgó hullámokból mosolyog felénk. A béke hívei vagyunk és mégis, a harcokból köszönt felénk célunk. Vártunk, türtünk sokat és sokáig. Türelmünk soha meg nem szakadt »de mikor e galamb az ő lábainak nyugodalmat nem talált volna, megtéte ő hozzá a bárkába, mert vizek valának az egész földnek színén...« Kivágyódtunk a minket elrekesztő bárka fojtó légköréből. Ki a szabadba. Gyenge szárnyaink repülni vágytak és a mint próbálgattuk őket csendes türelemben, láttuk, hogy »a vizek pedig mennek és szállanak vala mind a tizedik hónapig; első napján a tizedik hónapnak megtetszének a hegyek teteje«. Re-

ményeink nőttön-nöttek és most már bizodalommal tekintünk a jövő elé. Erős e bizalmunk hisz gyökerei a felekezeti érdek keskeny mesgyéjén kívül táplálkoznak és hiszszük, hogy szerencsésen keresztül repülünk az ártéren és megvalósul szivárvány fényében az isteni íge: »*És leszen, hogy mikor felhőkkel az eget befedezem a föld felett, akkor megtetszik az én ívem a felhőben.*«

Valóban a felekezet feladatai, a kérdések végtelen sora, mely bennünket érdekel, mind mind pihennek várván a szabadság sugarait, hogy azoknak fényében új dísz nyerjenek, hogy melegekben új életre keljenek. Szünet van mindenhol és csak a várva-várt esemény az azzal összefüggő jelenségek kötik le figyelmünket. Mint az aranyos kalitkájában nyugtalanul ide-oda repdeső rabmadár csak oda tüzi tekintetét, hol a szabadság integet neki, azonképen felekezetünk is most csak egy iránt érdeklődik azon törvényjavaslat sorsa iránt, mely vallásfelekezetünknek a szegényletes helyzetéből való szabadulást helyezi kilátásba. Ámde az egyházpolitikai kérdések oda fejlődtek, hogy a receptio iránti törvényjavaslat immár nemcsak a magunk ügye- A kormány idevonatkozó politikájának első sikerei a jogegyenlőség és liberalismus kérdéseinek sorsa a mi ügyünkkel oly elválhatlan kapcsolatban állanak, hogy bátran constatálhatjuk, hogy felekezetünk receptiója immár a felekezeten kívül is ép úgy, mint azon belől, ha bár csak mint politikai eszköz is, lelkes hívőkre talál. De ezzel összefüggően, mint az igazság diadalát constatálnunk kell azt is, hogy a mit évtizedes panaszainkban és kérelmeinkben méltánylás nélkül folyton hangsúlyoztunk, hogy t. i. a mi követelésünk kielégítése a tiszta szabadelvűség és az állami jogrend követelményét képezi, az most a kormány és az ország közvéleményének nyilatkozataiban teljes elismerésre talál.

A bennünket oly kiválóan érdeklő javaslat mind ez ideig még publikálva nem lett. Úgy de a primás kijelentése, valamint a sajtó újabb nyilatkozatai mutatják, hogy a mit még múlt évi októberi számunkban, mint első a receptionális javaslat várható tartalmáról határozottan formulázva elmondottunk, a tényleges viszonyokkal összhangzásban áll és már látjuk magunk előtt a javaslattal az ellene erőszakolt ellenzék álláspontját is kibontakozni. A klérus és conservatív

aristokratia nyilván abba fog belekötni, hogy jövőben keresztény vallásuak is áttérhetnek a zsidó hitre.

A javaslat ugyanis a zsidó felekezet egyenjogosításának gyakorlati következményeként egyedül az áttérés tekintetében kimondott viszonyosságot contemplálja, tehát a minimumát annak, a mit a teljes jogegyenlőség alapján várnunk és követelnünk lehetne. Igen, de a kath. klérus e minimumot is sokalja és legfeljebb abban találja megnyugvást, ha felekezetünk befo gadását törvénybe iktatná ugyan de, ha egyebekben a status quo ante érintetlenül maradna. Nem fogunk most kiterjeszkedni azokra, melyekben a katolikus klérus vagy némely szűkkeblű protestáns az ellenünk intézett támadásokat újabban takargatni törekszik. Egy tőről eredt fattyuhajtást képeznek és hihetőleg az állam erős akarata összetöri megannyit és odadobja őket engesztelő áldozatul a szabadelvű alkotások feletti lelkesedés tüzéire. Hisz sokszor kapaszkodtak már bele a haladás kerekébe sokszor górálták meg legjobb törekvéseinket, még többször kiáltottak kigyót-békát jogaink védelmére, de az idő meg-meg suhogtatta felettök ostorát és végre is lent maradtak. A történeti fejlődést szent olajba mártott gyakran véres fegyvereikkel megakasztani nem bírták.

A kifogást, melyet az áttérésre vonatkozólag tesznek, alkalmasint dogmatikai-nak fogják feltüntetni. A keresztiségi szentségnek eltörölhetlen bélyegére fognak utalni, mely mellett megengedhetőnek nem tarthatják, hogy egy keresztény egyén egyáltalán valaha még nem kereszténynyé, zsidóvá váljék, teljesen megfedkezve arról, hogy e tan, melyet különben szintén a zsidóktól kölcsönöztek és melyet önnön magukkal szemben alkalmazandónak nem találnak, csak in spiritualibus áll és hogy a hason tanok az állam elhatározását ép oly kévéssé érinthetik, mint az egyházi szabályoknak számos oly intézkedése, mely felett a kath. gyakorlat és az állam rég napirendre tértek.

E tekintetben elegendő, ha többek között azokra utalok miket idevonatkozólag folyóiratunk 1891. évi VII. füzetében, de különösen ugyanaz évi IX. számában kifejtettem, mely utóbbi helyen kimutattam, hogy egy keresztény lelkész ellenében a közigazgatási hatóság gyakorlatába belopódzott kánon jogi felfogással a keresztiség eltörölhetetlen bélyegéről szóló

tant megtagadta. Ha az egyházjog szabályai lennének vagy lehetnének irányadók e kérdés eldöntésénél akkor a cultus ministerium 55.480/1889. számú rendeletében, mely kath. származású meg nem keresztelt de a törvények szerint róm. katholikusként tekintendő magyar honpolgároknak a zsidó hitre való áttérést joghasonlatosság alapján megengedte, a keresztesség eltörölhetetlen jellegével együtt respectálni kellett volna azon kánonjogi szabályt, mely a kath. származásuakra nézve a megkeresztelés köteleességét állapítja meg. De ez nem történt holott a két kánonjogi szabály, ha ugyan ezek a felekezet nélküli állam polgárainak szabad cselekvési jogát egyáltalán jogosan korlátozhatná, egyforma erővel bírnak. De a ministerium a megkeresztelés köteleességének tanát nemcsak feladta, hanem egyenesen a jogi analógia alapján a törvény szerint katolikusként tekintendő egyéneknek a zsidó vallás közösségébe való beléphetésének jogát is elismerte.

Csak érinteni kívántuk e kérdést, mert hiszen akkor midőn az állam a jogegyenlőség alapjára helyezkedik, szakítani kíván a jogrend érdekében az eddigi méltánytalan gyakorlattal és a kath. klérus ilyen kifogásait már csak azért is könnyű valódi értékére leszállítani, mert felekezetünkkel szemben nemcsak jogfosztást jelent, hanem azért is, mert akkor midőn teszem a kath. egyház a zsidó házassági köteléket szentnek elismeri, el kell ismernie azon tanoknak a szentségét is, melyek a zsidó valláshoz való tartozandóságot szintén eltörölhetetlen jellegűnek hirdetik, a mi aztán maga után vonná azt, hogy a mi a kánonjog szerint a keresztelési szentség eltörölhetetlen jellegénél fogva kath. egyén zsidó hitre át nem térhet, úgy viszont zsidó vallású sem térhet át a kath. egyházba. Alig képzelhető, hogy a józan ész előtt még a legékebben szóló egyház fejedelem is megokolni tudná, hogy minő alapon kíván e tekintetben egyházának több jogot, mint a mennyit nekünk engedni hajlandó és miért tekinti helyesnek azt, hogy az ő egyháza nagy áldozatok árán is csábítgasson zsidókat az áttérésre, mikor a zsidó felekezetnek meg nem engedi, hogy az esetleg kötelékébe lépni óhajtó keresztényt a maga közösségében felvehesse. Már az ezen rövid megjegyzésekkel felszínre jutó, jogi tudatunkkal össze nem egyeztethető elementumok eléggé mutatják, hogy mennyire elérkezett már

az ideje annak, hogy ez ügyek végre megoldanak. Hogy e megoldás nem állhat másban, mint azon szabadelvű alkotásokban, melyek a felekezetek jogegyenlőségét, és ez egyenlőség érvényesülésének törvényes biztosítékait képezik, azt ma az ország minden részében vallják, hova a többi felekezetek rovására terjeszkedő exclusiv egyházi hatalmi érdekekből származó zgatások mérges anyagait be nem oltották.

De ha nem kívánunk is most a reverendák alá rejtegetett motivumok feletti találgatásba vagy a valószínű akadékoskodások előzetes czáfolásába mélyebben belebocsátkozni, arra még is emlékeztetnünk kell azokat, a kik ügyünket szívkön viselik és a kik ezért talán a nyílt csatában sikra is szállanak, hogy a mint azt mult évi julius-augusztusi számunkban fixiroztuk, az utolsó főrendiházi cultus vitában többrendbeli nagy fontosságú nyilatkozat történt, melyeket kellő helyen és megfelelő időben hangsúlyozandónak tartunk. Először jár a hercegprimás beszéde, melyben oda nyilatkozott, hogy a függő egyházi kérdések elintézésénél oly módról gondoskodott, mely hazánk interconferenalis viszonyának történelmi fejlődésével és az igazi liberalismus elveivel összeegyeztettt. A primás a liberalismusban az igazság forrását látja, és így elvárhatjuk a zsidók, kik a liberalismus leg-hivebb követői vagyunk, hogy ő hercegsége nem fog bennünket megakadályozni, hogy ebből a forrásból mi is meríthesünk. Schlauch nagyváradi püspök akkori beszédéből jó lesz feleleveníteni egy nagy fontosságú nyilatkozatot, mert az emberek feledékenyek és az apostolok utódai is csak emberek. A nagyváradi püspök azt mondá egyebek között: »A szabadelvűség nézetem szerint, nem cél, hanem eszköz, melylyel az emberiség a művelődésnek azon magaslatára törekszik, a hol az ember erkölcsi személyisége tiszteletben tartatik, a hol természeti és istentől adott jogait érvényesítheti, a hol a suum cuique elve uralkodik, a hol mindenki jogokat gyakorolhat a nélkül, hogy másokat jogaikban megsértsen, a hol tehát a jogkölcsonösség tiszteletben tartásával a jogbiztonság mindenki számára megőrizve legyen. A szabadelvűség tehát akributuma az emberiség ideális törekvéseinek.« És mintha a jeles főpap sejtette volna, hogy lesz-

nek a kik a mi szerény törekvéseink győzelmére féltékenyek lehetnek, mert hisz magáról a lánglelkű püspökről ilyet sértés nélkül feltenni nem lehet, prófétai ihlettel felkiáltott: »Nem szabad elvű az ki másnak szabadságától fél.« És nehogy valaki e nyilatkozatokban az ujabbkorú szabadság ellen szemrehányást olvashasson ki, és tán azért is, hogy a kormány jövőben ne a kánonjogi szabályok szellemét öntse a közigazgatásba, Nagyvárad nagytehetségű püspöke hozzátette még hogy »az állam ma felekezeti-nélkülinek vallja magát, tehát egyenlő jó akarattal tartozik viseltetni minden vallás iránt«. Szerénységgel nélkül mondhatjuk, hogy »minden vallás« alatt az izr. vallás is értendő, melynek hivei bár fáj is nekik, hogy a keresztény egyház vallásukról, melynek emlőjén táplálkoztak, megfélekezett, — mint épen megmutattuk, nagy tisztelettel és tanulékonyossággal jegyzi meg maguknak a kath. egyházfejedelmek igazságot hirdető szavait is alázattal bátorzkodni pályázni arra, hogy e nagy igazságok áldásai-ból a Belzebub által informált katolikusok által valahogyan ki ne rekesztessenek.

Nem kételkedhetünk abban, hogy a kath. alpapság és maga az egyház nagyjainak e nyilatkozatát legalább is olyan hódolattal fogja lelkébe vésni, mint azt mi zsidók teszszük és azért reméljük, hogy megfelelő emlékeztetés után az apostoli szózatok megtermik nemes gyümölcsüket ügyünkben úgy, mint mindazon kérdésekben, melyek a suum cuique elvének megvalósítását czélozzák. És ha e várakozásunkban nem csalódunk ha a kath. egyház fejének békét hirdető szavait hason tények váltják fel, akkor Máté evangélioma szerint, velünk együtt örülhetnek, mert »Boldogok a békességre igyekezők, mert azok Isten fíjainak mondatnak.« Rajtunk pedig akkor, hogy Noé históriájára visszatérjek beteljesül a szentírás szava: »És megjőve ő hozzá a galamb estvére és ime egy leszakasztott olajfalevél vala annak szájában.«

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

WAHRMANN MOR ÉLETRAJZA.

Egy hónap óta hó takarja a kerepesi-uti temetőben azon helyet, hol közéletünk oszlopos alakja, Wahrmann Mór, sikeres tevékenységben megfutott pálya után örök álmát alusza. Egy havi idő alatt, — szorgalmatos méhként gyűjti az emlékezet tömör sejtébe Wahrmann multján a sajátos jellemvonásokat, az elismerés és hír zománczában tündöklő ténykedéseket, hogy ezek enyhítsék a keserű fájdalmat, mely elköltöztével a szíveket fölveré. És ahogy érdemeinek szemei mind hosszabbra nyúló láncolatba fűződnek, eszünkbe jutnak a zsidó regemondónak ama szavai: minő lehetett azon fénysugár, mely Mózes fejét életében övezi vala, ha a sötét hantok sem tudták csillogását egészen elmosni. Mióta hirtelen, mint a heves légáramtól megcsapott szövétnék, kialudt a fényes elme, mely a körötte haladó kisebb-nagyobb bolygóknak pazarul hinté világossága sugarait és a munkás kezek, melyeknek áldását számosan élvezték, mereven pihennek, egyre érezhetőbbé válik a hiány, mely hazánk és vallásunk ezen legjobbjának elhunytával a politikai, gazdasági, felekezeti és társadalmi életben támadt. Mindinkább szilárdabbá jegeczesedik meg bennünk a tudat, hogy a magyar zsidók ezeréves történetében nem volt eddig párja oly előkelő szerepnek, nagy carrierének, minő Wahrmann Mórnak jutott osztályrészül és hogy ritkán akadunk a közpályán oly férfura, ki oly hiven, annyi köteleességtudással, szakértelemmel és buzgalommal felel meg feladatának, mint aminővel Wahrmann Mór széles és sokoldalú, az állami és felekezeti élet minden ágát felkaroló működési körét betöltötte volt. Voltak hitsorsosaink a mohácsi vész előtti időben, kik a magyar állam érdekeinek szolgálatában szerezvén érdemeket, a zsidóságtól, melynek hivei voltak, ha szükség volt reájok soha-

sem vonták meg állásukból kifolyó támogatásukat, Wertheimer Sámson a magyar országos főrabbi és Mandel Jakab a XVIII. században méltán emelkednek ki a köznapi egyének tömegéből azáltal, hogy a magyar zsidóság ügyei körül buzgólnak vala, de mindezek eltörpülnek Wahrmann alakja előtt, tetteik Wahrmann Mór cselekedeteihez viszonyítva oly nagy különbséget mutatnak, mint az idő, mely szereplésük közé ékelődik, mint a változás, melyen a zsidóságnak a hatvanas évek előtti állapota általment.

Az ellentállás akadályainak leküzdésében nyilatkozik meg a fizikai és szellemi erő nagysága, és ha sorát ejtjük mindazon nehézségeknek, miket Wahrmann Mór pályáján halomra torlaszolt a társadalmi előítélet és a nemes törekvések szárnyalását gyengítő hideg zárkózottság, akkor fog igazi voltában kidomborodni az az izmos tetterő, mely a küzdelmek daczára nem vesztett frissességéből, mely előtűnt mindenütt, hol a hazának üdve, hitsorsosainak érdeke, a gazdasági élet fejlődése, a magyar kulturális intézmények fentartása megkívánta, és ahol közvetlenül nem folyhatott be a teremtés menetébe ott buzdított, pártfogott, áldozott. Noha mindenben kitűnt, nem kereste a feltűnést, nem hivalkodott sikereivel, és míg mások alkotások helyett személyöket tolják előtérbe, ő a »tolakodó« fajnak származottja, a gyakorlati politika, az ipar és kereskedelem terén létesített művei mögé szerényen visszahúzódott, a babérokat átengedte másoknak, ő megelégedett azzal, hogy a tövises munkában nem maradt tétlen. A receptionalis mozgalom kezdetén egyesek, kiknek egész dicsőségük leltárát néhány hirlapi cikkbe kifutó szellemi vadhajítás képezi, szemére lobbantották Wahrmann Mórnak, hogy nem akar kilépni a meddő nyugalomból, hogy nem szakasztja le a zsidóság számára a gyümölcsöket, miket az alkalom önkényt kínál, de ezen urak nem ismerték Wahrmann egyéniségét, nem tudták, hogy az ügy, melybe ők csak most botlottak, Wahrmann előtt és más vezérférfiak előtt már régen képezte a megfontolás tárgyát és különösen ő zaj nélkül egyengeté a talajt annak megoldására. Egyénisége hasonló volt a templomi tömjén füst-höz, melyben a legfinomabb fűszerek mellett nem hiányoztak maró, kábító tömecsek, amelyek együttvéve szolgáltatták a kellemes, üde, a szentelt csarnokokat betöltő illatáramot.

Meg volt benne a magyar zsidóság minden jellegzetes vonása, lelkesülés az állameszméért, a polgári jólét kiépítésének törekvése, szabadelvűség tiszta vallásosság és mind-ezen elemek praedestinálták őt azon állásra, melyben mint a magyar zsidóság vezére, képviselője és szószólója a parlamentben, Magyarország legelső hitközségének vezére sikereivel a magyar zsidóság prestigeét hazánkban és a külföldön emelte.

Budapecsten született 1832 február 28-án, azon időben, midőn nagyatyjának Wahrmann Izrael Budapest első rabbi-jának elhunytával az akkoron még fiatal hitközség kebelében megindult a kemény tusa a felvilágosodottság és a conservatismus közt. Az ország minden részéből, valamint a külföldről jövő letelepülőkkel annyiféle nézet, törekvés és irány kötözött be a rohamosan növekedő metropolis zsidó közösségébe, hogy ezek között csakis Wahrmann Izrael nagy tudománya, kristály tiszta erkölce, szigorú vallásossága képezhette az összekötő kapcsot; az ő tapintata nem engedte a heterogen elemeket, a szerte-húzódó érdekeket szétforgácsolódni. Járatosága a talmudban és a zsidó irodalomban, a hagyományos ceremóniák rigorozus megtartása, a Németországból szárnyra kelt reform tanok ellen frontot képező községi tagok előtt a tekintély nimbusával övezte a volt bodrog-kereszturi rabbit, és azáltal hogy meghonosítani törekedett a zsidó fiatalság iskoláztatását, mely II. József rendelete daczára még csak kis arányokban gyűrűdzött a zsidó községekben, mert feltették tőle a zsidó szokások és életnézet épségben való maradását, Wahrmann a külföld előtt is elismeréssel méltányolták és a haladó irány barátainak körében erős positiót birt magának teremteni. Liberalismusa, alkalmazkodó modora, melylyel, a reform elvek következtében a községében felbukkanó perpartvaroknak elejét tudta venni Wahrmann Izraelnek birtokomban levő egyik héber levélkéjéből is előtérbe lép, a betűk tömegéből egy élesesű bölcs belátású egyéniség körvonalai bontakoznak ki; és midőn a 71 éves lekipásztor 1826. megsiratva községétől örök nyugalomra hajtá fejét, megglazult az összetartás hivei közt, felburjánzott az egyenetlenkedés, melynek mérges hatása sokára megzsibbasztotta a hitközségi intézmények jótékony fejlődését. Fiai, kik a kereskedelem és a zsidó tudomány ápolásának szegődtek munkásiul atyjuk szellemében működ-

tek mindvégig, szivós hazaszeretető, a Széchenyi által teremtetett liberalis korszak szellemének felkarolása, polgári erényök, az üzleti speculációk között megőrzött mocsoktalan becsületes-ségek, a zsidó szokások és a modern eszmék követése által a főváros minden rétegében vallásfelekezeti különbség nélkül tiszteletet tudtak magoknak szerezni. Különös jelenség az akkori zsidó viszonyok között, amely azonban a pesti rabbi tisztséget 32 éven át becsülettel betöltő Wahrmann Izrael felvilágosodottságában leli magyarázatát, hogy egyik rabbi-fia a pesti egyetemen végezte tanulmányait. Nagybátyja példáját Wahrmann Mór is követte, miután elvégezte az evangélikus gymnasium osztályait, felvétette magát a pesti egyetem bölcsészeti hallgatói közé. Tudományos képzettség, philosophikus látkör, alapos ismeretek voltak Wahrmann lényében azon észrevehető vonások, melyeknek alapját a szülői házon kívül szerezte, míg praktikus világnézlete, a metsző gúny, a színporkázó ötlet, melyekkel pajzánul játszva oly vonzó és félelmes volt, atyjának Wahrmann Maier Wolf házában jutott neki tulajdonul, hol a gondos szülői nevelést jeles tanerők oktatása egészíté ki. A világtól elzárt ghetto homályát, melybe csak ritkán hatolt az urak csillogó arannyal megvásárolt kegyének sugara, megvilágítja a szentjános bogárként lebegő élc, a könnyed tréfa, mely enyhíté a nyers bánásmódot, a szenvedett sérelmeket, a satyra volt a ghetto lakóinak fullánkja, melylyel megsebezték támadóikat és a gúny kétélű fegyvere nem hiányzott Wahrmann szellemi birtokában, élt vele minden alkalommal, de nemcsak az emberi gyöngeségeket és félszégeket sujtotta vele kiméletlenül, hanem mint a testét marcangoló fakir nem ritkán önmaga ellen is irányította. Jeles tulajdona a rugalmas, a dolgok mélyébe ható éles ész, melylyel a legbonyolultabb ügyek közt is el tudott igazodni és rögtön megtalálta a rejtett okokat nagyatyai öröksége volt, de míg az a talmudi irodalom kérdéseit vonta megfigyelése keretébe, az unoka a társadalmi és politikai problémák bonczolgatására tartogatta azt.

A tehetséges, széleskörű ismeretekkel bíró fiatal Wahrmann a forradalmat megelőző évben belépett atyjának buda-pesti nagykereskedésébe. A kereskedői és az orvosin kívül minden egyéb kenyérkereső pálya el volt előtte zárva, az országgyűlés küzdő porondja akkor még csak »született« törvény-

hozók számára volt megnyitva, a zsidó pedig nem született — polgárnak és akármennyire is lehámlott a zsidók és keresztények közötti válaszfal vakolatja a 40-es évek liberalis áramlatában, még sem tekintettek bennünket egyébként, mint csakis pénzünk miatt megbecsülendő tényezőnek, zérusnak, mely az egységekhez függesztve növeli az összeg értékét; az emancipáció még csak jámbor óhaj volt, a pozsonyi diétákon szóba jött néhányszor, de a szót nem követte a tett, sőt számosan a zsidók közül aggodalommal látták volna beteljesülését. A zsidóság szomorú állapota, mely determinálta Wahrmann előtt a pályaválasztási szabadságát, útját állta, hogy egyéni értékét érvényesíthesse, nem tántorította meg a hazaszeretben és más okkal szemben, kik a viszonyokkal és lelkiismeretökkel könnyen megalkudtak, Wahrmann nem tudta ősi hitétől való elszakadásra birni, a kényszerhelyzet megmozdította akarateréjét, hogy jövő időkre gyűjtson szellemi gazdagságot. Az üzleti légkör nem ölte meg benne az idealismust, a nemes érzelmeket és e tekintetben Wahrmann segítette megtörni a régi keletű előítéletet, hogy a zsidó rideg számító, hogy önző kereskedői érdekeken kívül egyébért hevülni nem tud. Mendelssohn, mint könyvelő bocsájtotta világgá bölcsészeti remekeit, a kereskedő Friedländer téves, de meggyőződése sugallta elvekért szállt sikra, Wessely, Löwiohn, Bacher Simon nemcsak facturákat, hanem remek költeményeket is irtak, Hock Simon a prágai Gian Battista de Rossi, üzleti elfoglaltságán kívül a történelemnek szentelte idejét, legkiválóbb tudósaink az egész középkoron át adás-vevéssel foglalkoztak és az utókor soknak még most is tartozik — az elismeréssel.

A szabadságharc leveretése után, az önkény uralom éveiben, mialatt legjobbjaink erőlyes agitációt folytattak, hogy a nemzetet az osztrák hatalom karmai alól kiszabadítsák, Wahrmann is, ki atyjának bekövetkezett halála után főnöke lett a cégnek, csatlakozott a mozgalomhoz, de útja, melyen járt, a mód, melylyel célja eléréseért küzdött új volt, eltért a közönségestől. Magyarországot a bécsi tőkétől függetleníteni, fináncziális és gazdasági tekintetben önálló Magyarországot teremteni képezte célját, és ezen eszméje mellett nemcsak hírlapi cikkekkel és szóval izgatott, hanem mint a tett embere hozzájárult nagyszerű ipar- és kereskedelmi vállalatok létesítéséhez.

Mialatt azon fáradozott, hogy a magyar piactól a külföldi elterelje a hazai kereskedelem magyarosítását iparkodott szélesebb terebe terelni és ezzel kettős célt ért el, egyrészt helyt szerzett a kereskedői exclusiv német világban a magyarosodásnak, melynek hullámai idővel egyre tágabb térre terjeszkedve termékenyítő hatással volt a nemzeti érzelmek fejlődésére. Ezen érdeme, melyet Apponyi Albert gróf a képviselőház részvét kifejezésekor elismeréssel méltatott, emelte őt később a budapesti ipar- és kereskedelmi kamara elnöki méltóságába. Másfelől pedig a kereskedelmet ápoló hazai zsidóság által reczipiáltatta a magyar szellemet, így részben az ő buzgalmának köszönhető, hogy a budapesti city nemcsak hatalmas anyagi tőkével, hanem megbecsülhetetlen, senki által kétségbe nem vonható magyar szellemtől táplált műveltséggel rendelkezik.

A hazának tett hasznos szolgálatai után a 60-as években kezdé meg Wahrmann működését hitsorsosai érdekében. A szabadságharcot követő idők befújták a nyomokat, melyek a magyar zsidóság újjászületése felé voltak vezetendők, de a kiegyezés örömeiből nekünk is kijutott részünk, a múlt december 20. múlt negyedszázada a magyar zsidóság emancipációjának törvénybe iktatása óta és e jelentős esemény létrejöttéhez, melynek üdvös hordereje azonnal keresztülvitele után nyilvánvalóvá lett, hozzáfűződik Wahrmann neve is. Egyenjogositásunk életbelépése előtt lelke egész hevével, melylyel a zsidóságon csüngött, harczolt igaz ügyünkért hirlapokban s összejövetelekben, és amit megtett a zsidóságért, mint jogoktól megfosztott polgár, folytatta később, mint a törvényhozói testületnek factora. Mintha a sors kegyeltjét beavatni akarta volna az ékesszólás hatásának titkaiba, hogy alkalom adtán a kellő helyen szavának ne csak értéke és sulya, hanem teljes egészszé öntve a hallgatóságnak élvezetet is nyújtson, mint a »Magyar izraelita egyesület« tagja és az emancipatio után egybehívott zsidó congressuson, mint a pesti hitközség képviselője és mint a congressus másod-elnöke kivette részét a szóharczban, ő reá jutott azonkívül ama megtisztelő megbízás, hogy a congressus küldöttségét Budára a király elé vezesse. A zsidó congressus másodelnöke megjelent a király előtt még többször is — mint tagja a magyar törvényhozó-testületnek, melynek

sorába őt a budapesti Lipótváros választó közönsége egyhangulag emelte. 1869-ben, választatott meg Pest első rabbijának unokája, első zsidó képviselőnek, az ország legelőkelőbb kerületében, melyet élte végéig hatszor egyhangulag megválasztva képviselt.

Irigyeink várták, hogy a zsidó kereskedő szereplésével be fogja bizonyítani, miként elhamarkodottan cselekedett a nemzet, midőn a zsidóságot megajándékozta a polgári jogokkal, sokan pedig aggódtak, hogy Wahrmann Protesilaosként az idegen talajon az első áldozat lesz, kit idővel, midőn már jobban megszoktuk a politikai légkört, sorainkból edzettebb harczosok fognak követni, azonban akik közelebből ismerték tudták, hogy egyéniségének nem tetszetős kérge alatt fényes talentum rejtőzik, melynek becséről valamint szilárd akaraterejéről az ország bámulattal fog meggyőződni. Az imént felszabadított zsidóságnak első képviselője még barátjainak várakozását is felülmúló remekeléssel lepte meg az országot, fellépése oly biztos és férfias volt, a gyakorlati politikában oly szakavatottságot és érettséget árult el, mintha kora ifjúságától fogva a politika képezte volna éltető elemét és megtörtént az a csodálatos esemény, hogy a *ghetto szülöttje, Deák törzskarának legjelesebbjei közt foglalt helyet, hogy a parlament 453 képviselője közt a legelső zsidó képviselő bekerült azon előkelő csoportba, melynek az államügyek elintézésében döntő szerep jutott.*

A parlamentben, melynek szorgalmas látogatója volt, ritkán szólalt fel, de annál többet dolgozott a képviselőház pénzügyi teendőiben, mintha jelszónak választotta volna Mailard monadjainak szavait: »kenyeret és ne oly hosszú beszédek«; elnöke volt a pénzügyi bizottságnak, előadója a földmívelés- és kereskedelmi miniszterium költségvetésének, szintűgy tagja a delegationnak és a zárszamadási bizottság elnöke. De midőn felszólalt, beszédét mindig érdeklő hallgatták, szavainak meg volt a házban a kellő hatása, épűgy mint tréfáinak a ház folyosóján. Parlamenti működésében nem szónoklatai, melyekben a humor, a satira, a böles belátás és józan gondolkodás visszatükrözteté egész valóját, képezik legnagyobb érdemét, mert hűsz voltak és vannak politikusainak, kik e tekintetben jóval fölötte állanak, hanem fáradhatatlan tevékeny-

ségén kívül az teszi alakját leginkább rokonszenvesse, hogy hasonlóan a lovaghoz, ki mindenkor hölgyének színeivel vonult a sikra, Wahrmann még a zsidógyűlölet legizgalmasabb napjaiban, a Tisza-Eszlár jegye alatt álló időben sem szégyelte hitét, valahányszor szükség volt felemelte védő szavát a zsidóságról, melyért szíve forró szerelmével lelkesült. Amint 1875-ben, midőn a román kormány kereskedelmi szerződésében a külföldi zsidóknak megtiltotta, hogy Romániában birtokot szerezzenek és Wahrmann ezen paszus ellen irányuló beszédét e kijelentéssel kezdé: Amint a tisztelt ház tudja magam is zsidó vagyok — mire dörgő éljennel válaszolt a ház, úgy 1883-ban is, midőn felekezete becsületeért tartott beszédéből kifolyólag szemébe nézett a halálnak, a zsidósággal együtt mindazoknak, kiknek tiszta gondolkodását nem tudta elhomályosítani a balhit, imponálni tudott bátorságával és nyílt őszinteségével. Övé a dicsőség, hogy az országgyűlés színe előtt az egységes zsidóság elvét hangoztatta »Tudtommal nincs pártszakadás a zsidóságban« ezek 1870-iki beszédének emlékeztető szavai. Ezen álláspontja mellett megmaradt még akkor is, midőn az orthodoxia, kaczerkodva az ultramontanizmussal, ügyeivel a törvényhozás elé huzakodott, ráolvasott ekkor azok fejére, kiknél a bűn elveszté rutságát, akik a zsidóság meghasonlását önző céljaik kiaknázására fordítják, mire visszhangul az orthodoxia fékevesztett dühe la mort sans phrase-al felelt.

Ridegnek, zárkózottnak tartották és amint egy zord római császárról beszélnek, hogy a száradt lombok virágzani kezdtek, midőn Capri szigetére lépett, nála is a hova nyult, keze érintése nyomán a siker és szerencse áldása sarjadzott. Mióta elfoglalta a pesti hitközség elnökségét, hatalmas fejlődésnek indultak a hitközségi intézmények, a vallásos érzék erősebben kezdett lüktetni, összehangzatosabb lett a szervezet, mindez hozzájárult, hogy Budapest zsidó hitközsége Európa legelőkelőbb és legrendezetebb községeknek sorában foglaljon helyet. Mint hitközségi elnök nem tekintette állását pusztán kitüntetésnek, érdemjelnek, melylyel csak hívalkodni szokás, hanem komolyan felfogta tisztsége nehéz feladatait, szigorú kötelességtudással végezte teendőit és mindenben ő maga járt elő jó példával.

A közjónak szentelte életét és a jutalom, mely elől életében félrevonult, megjelent ravatalánál az általános fájdalom, és a közrészvétel nyilvánulásában. Mint ahogy Eufrat partjait összeölelkezteti a rege a zsidó tudomány egyik kiváló művelőjének halálakor, úgy a Wahrmann fölötti gyász egygyé gyűjtötte a társadalom különböző rétegeit, a politikai árnyalatokat, a ketté szakított zsidóságot, mely lesujtva a csapástól látta sirba szállani legjobb fiát, kinek nem engedé meg a végzet, hogy a receptio keresztülvitelében évtizedeken át folytatott küzdelmek után új sikerekkel gyarapítsa érdemeit.

Nemzedék fogja nemzedéknek átszármaztatni hirtelét, emléket a magyar zsidóság minden időben tisztelettel őrizi és áldja.

Budapest.

BÜCHLER SÁNDOR.

TUDOMÁNY.

AZ ELSŐ HALAKHIKUS KONTROVERZIA.

A zsidó nép hagyományos tana hatalmasan hömpölygő folyam, melynek forrása daczára minden ellentétes állításnak a szigorú tudományos kutatások eredménye szerint a Sinai verőfényes magaslatán van. Egyenes, minden kanyarulást kikerülő iránya, nemkülönben tükrének nem közönséges mélységet eláruló tisztasága által évezredek át valami fenségessel bír ezen folyó; a makkabeusi korig nem lehet rajta semmi elágazást észrevenni. Ekkor egyszerre azon vihar folytán, mely Judea virányain tombolt, jobbra és balra egy-egy ágat ereszt ki, arról tanuskodván, hogy az eddigi szigorú egységes irányt egy igen mély hasadék fenyegette. Mindazonáltal csaknem két évszázad múlt el, a nélkül hogy lényeges változás mutatkozott volna. A kibocsájtott két ág jó darabig a főfolyó mellett haladt ugyan, de azon remény, hogy majd újra egyesül vele, hiúnak mutatkozik. Ellenkezőleg, a remélt egyesülés helyett az első elágazáshoz még három új jött, és nem sokára a folyam teljesen szétágazott, úgy hogy az egységes iránynak mindenkorra vége szakadt.

Mőzéstől a synhedrium kétirányú képviseléséig nem ismert a hagyomány semmiféle divergentiát, csak czerédai Józé ben Jóezer és jeruzsálemi Jóchanan ben Józé idejében keletkezett eltérő nézet a *סמיכה*-t a kézfeltevést illetőleg, a mi Hillél és Sammai koráig, de még tovább is eltartott. Ez volt a legelső¹⁾ kontroverzia és az összes források tanúsága szerint az egyetlen egy is volt, míg Hillél és Sammai más hármat hozzá

¹⁾ Kétségtelen, hogy előbb is léteztek már eltérő vélemények, de csak ideiglenesek voltak. V. ö. Jebámóth 77. és Synhedrin 19 b. Erre az ideiglenes jellegre már Nachmanides figyelmeztet a *ספי הדעות*-hoz írt Haszagothjában, 1. §.

csatoltak. Kiemelem ezt a tényt, mert ez mindazoktól a kik *סמיכה ביום טוב*-t, az ünnepen való kézfeltevést az első kontroverzia tárgyának tekintik — én legalább nem ismerék más nézetet — nemcsak hogy nem méltányoltatott kellőleg, hanem egészen mellőzött. Arra a feltűnő jelenségre, miért nem döntötte el a kontroverziát a synhedrium kebelében a többség szavazata, kerestek¹⁾ ugyan magyarázatot, de mindig biztosra vették, hogy az öt synhedrikus pár, a kiket a misna Chagiga 2, 2. felsorol, ezen dolog felett szakasztott úgy vitatkozott, mint Hillél és Sammai iskolái (ugyanott 2, 3). Be akarom tehát bizonyítani, hogy e nézet tarthatatlan, azt a tényt szem előtt tartva, hogy Józé ben Jóezertől Hillélig a *סמיכה*-féle kontroverzia az egyedüli volt.

Mindenek előtt rá kell utalnunk arra a sajátságra, a melylyel a Tószipta és a két talmud az egyedül maradt vélemény eltérésről szólnak. Az itten legelső sorban szemügyre veendő misnához Chag. 2, 2. *לסמוך יום בן יוהן אומר שלא לסמוך וכו'*, a Tószipta hozzáfűzi ezeket a szavakat: *ויהן אומר לא לסמוך* és a Jerusalmi ezt a baraitát: *בראשונה לא היתה מחלוקת בישראל אלא על הסמיכה בלבד ועדו שמאי וחללי*. Ép úgy kitűnik világosan Babli Sabbath-ból 15a, hogy az évezredek keresztül sértetlenül megóvott egység a hagyományban Hillél és Sammai-ig csak egyetlenegy divergentia által zavarodott meg. Mind a két talmud meg-egyeznek abban, hogy csak az utoljára említett két törvénytudós által szokott négyre a kontroverziák száma, és fölösle-

¹⁾ Chájesz Hirs r. *תורה הנבאים* II. p. 12b és *משפט הוראה* p. 13b azt állítja, hogy a synhedrium az egész idő alatt vagy nem volt együtt, vagy a többi a végleges szavazást elhatározó föltételek meg sem voltak. Frankl Z. *דרכי המשנה* p. 44. véleménye szerint a *לסמוך* végzésnek az lett volna az eredménye, hogy a távollakók, a kik eddig áldozataikat Jeruzsálembe küldték, most kénytelenek lettek volna személyesen oda menni, és attól tartván, hogy olyan presszióknak nem lenne hatása, a dolgot függőben hagyták. Brüll J. *טבוח המשנה* I. p. 38. komolyan azt hiszi, hogy a szombati lovaglást akarták megakadályozni és a kontroverzia azért nem került szavazás alá, mert a szadduceusok a rabbinusoktól eredő lovaglási tilalmat lábbal tapodták. Ha ez igazán úgy lenne, akkor pláne érthetetlen, miért nem emelték törvénynyé az *אין סומכין* nézetet. Józé ben Jóchanan és követői nem akartak-e véget vetni a szadduceusai botrány-nak? V. ö. a k.

utolsó mondatának ad, sokat veszít merészségéből, ha tudjuk, hogy ezzel a Tósziftára támaszkodik. Ama toldalék így hangzik: אמר רשב"א לא נחלקו ב"ש וביה על עולות הבאות לעולם שלא יביא אלא מן החולין ועל שלמים בשאר ימות השנה שאם רצה לסמוך מן המעשר סומך ועל מה נחלקו על חגיגת יום טוב עצמו שב"ש אומרים מביא הכל מן החולין וביה Igen אומרים מביא חובתו מן החולין שאם רצה לסמוך מן המעשר סומך. Tószifta-kes, hogy azt, a mit a talmudok megneveznek mondanak, a Tószifta megnevezésnek nevezi.¹⁾ Ha több nem, de az az egy bizonyára következtethető belőle, hogy a tannaiták korában a מעשר סומך מן המעשר vagy a מעשר סומך על המעשר kifejezések gyakoriak voltak. A mi ezen textus kikezdését illeti Elia Wilna által, a ki egy Tószifta-kézirat birtokában volt, különféle korrektúrákban részesült. A gáon kitörli az עולות הבאות לעולם helyébe téve az על מה נחלקו על עולת של יום טוב ושלמים של יום טוב, helyébe teszi של עולת של יום טוב ושלמים szavakat, továbbá kitörülve a חגיגת szót, helyébe teszi עולת של יום טוב ושלמים szavakat. Én csak az utolsó korrektúrát fogadhatom el²⁾ olvasva a gáonnal על עולת של יום טוב ושלמים של יום טוב Tessék még egyszer megnézni a misnát a Tószifta megvilágításánál, és a kérdést felvetni, vajjon van-e szükség kiegészítésre? Én részéről erre a kérdésre határozott nemmel felelek. Az עולת főnév alanya az utómondathoz is. Az égő áldozatokat illetőleg, a melyek nem akarnak עולות lenni, szintugy a שלמים-t illetőleg nincsen kontroverzia a mennyiben azok mindig מן החולין hozandók, ezek השלמים is is hozhatók. Azonban a mi az עולת דא"ה-t illeti, a minek ב"ש szerint הראשון של יום טוב a neve, noha csak félünnepkor hozták, eltérők a vélemények, mert ב"ש tiszta חולין követel, holott ב"ה tiszta מעשר-t megenged. Ha a misnát, Tósziftát és a baraitthát a Szifrában összehasonlítjuk, azonnal észreveszük, hogy három különféle phasist képeznek és az amórák erőszakos interpretációja másra vissza nem vihető, csupán arra a törekvésre, hogy a halathikus fejlődés utolsó phasisát régeinek tüntessék fel vagy, jobban mondva, hogy a fejlődési menet eltö-

¹⁾ Felveti ugyan a Jernsalmi azt a kérdést is, miért tárgyalják a חגיגת שלמים-t egészen másként, mint a שלמי שמחה, de megnyugszik abban a magyarázatban, hogy ב"ש יום טוב עליון עולת יום טוב.

²⁾ A gáon által kijavított kikezdés így hangzik: לא נחלקו ב"ש וביה על עולת ושלמים של יום טוב שלא יביא אלא מן החולין וביה על מה נחלקו על עולת של יום טוב עצמו שב"ש אומרים מביא הכל מן החולין וביה Ez által azonban ki egyenlíthetetlen ellenmondás keletkezik, minél fogva mindent a régienél hagyok, kivéve az עולת olvasást חגיגת helyett.

röltessék. De mostan nemcsak azt akarjuk tudni, erre a pontra nézve milyen szabályt örökölték az amórák az utolsó tannaitáktól, hanem azt is, minő phasisokon ment keresztül ez a szabály. És a talmudi források alapján kénytelenek vagyunk oly fejlődést konstatálni, a mely kiindulva a megkönnyítés szempontjából a megnevezéséig halad. A misna, mely a két iskola legrégibb kontroverziáinak egyikével foglalkozik, azt tanítja, hogy a hilleliták az ünnepi égőáldozat költségének a tizedből való fedezését megengedik, a Tószifta szerint a tizednek csak partialis felhasználását engedik meg, holott a baraittha a חגיגת számára is חולין-t igényel. A sammaiták oppositíója még sem volt egészen hatás nélkül a hilleliták nézetére. De azonnal látni fogjuk, hogy a sammaiták is enyhítették, legalább részben, előbbi szigorúságukat. A Chag. misna 1, 3. érintetlenül maradt és helyesen értelmezett szavaiból azt a határozott tényt nyertük eredményül, hogy Hillel és Sammai két iskolája az ünnepi áldozatra való »tizedek« felhasználásáról általánosságban vitatkoznak t. i. arról, vajjon szabad-e vagy nem szabad-e a מעשר-t vagy מעשר שני-t (hisz erre nézve teljesen egyenlők), ámbár a misna szerint Menáchoth 9, 7. a kézfeltéves parancsa náluk nem jut érvényre, ünnepi áldozatra felhasználni, a melyeknél a kézfeltéves parancsa igen is érvényesül. És ez nézetem szerint a legelső halachikus kontroverziának a tárgya. Hogy a מעשר סומך és מעשר סומך על המעשר kifejezések elliptikusok, mindenki elismeri, csak hogy a ב"ש יום טוב helyett מעשר סומך (1) gondolandó oda. Az öt synhedrikus pár a fölött vitatkozott, vajjon szabad-e a marhát vagy a pénzt, mely a városba volt viendő, a m a áldozatok gyanánt bemutatni, illetőleg a m a áldozatokra felhasználni, melyeket minden עולה-nek, még pedig בכמה-hozni²⁾ kellett. R. Józé ben Józzer azon a véleményen volt, hogy מעשר סומך על המעשר mivel az a parancs, hogy ünnepkor áldozunk, nem egyértelmű avval a parancscsal, hogy a második tizedet Jeruzsálemben költjük el. Ellenben R. Józé ben Józhanan azon nézet mellett kardoskodott, hogy a מעשר שני-t valamint a

¹⁾ Már fent említettem, hogy a מעשר סומך kifejezés a tannaitáknál gyakori volt és több mint valószínű, hogy a מעשר סומך kifejezésből keletkezett.

²⁾ V. ö. hogyan magyaráztam én a misnát Mászér séné 3, 1 Tószifta kommentáromban.

המטה a szt. városba való felvitelének csak az a célja, hogy Palesztina lakosait rá bírja (וְלִעֲלוֹת לְיִשְׂרָאֵל) és hogy ezt a célt inkább el fogják érni, ha a szt. városban való tartózkodást a tizedekből lehet fedezni. Azért engedte ő meg nem csak a מִן הַמַּעֲשֵׂר ahanem az עֲשֵׂר־רֵאִיָּה-t is bemutatni המעשר לסמוך על המעשר = לסמוך עליו שפסוק מן הסמיכה הוא Vajjon szabad-e ביום לסמוך ביום vagy nem, a fölött elejétől fogva nem volt kontroverzia, mivel magától értetődött, hogy a הוֹלִין בן הָאֲדֹמָה a kézfelvevő parancsa ünnepnapon is érvényben volt a kánon szerint וְהַמַּעֲשֵׂר הַזֶּה מִן הַכֹּהֵן מִיָּד מִטְעוֹם סְמִיכָה הֵינִי מן הכהן והמעשר היום מן הסמיכה (2) És miért keletkezett ez a kontroverzia éppen a makkabéusok korában? Nemcsak azért, mert a vallásos pártok ebben az időben a legpregnansabb kifejezésüket találták és valószínűleg a szadduceusok ép úgy képviselve voltak a synhedrium praesidiumában mint a farizeusok, hanem azért is, mert a Juda Makabeus által véghezvitt templomfelavatás után az áldozat cultusára minél nagyobb súlyt fektettek. Azonban bármi legyen az első kontroverziának indítéka, az, a ki arra emlékszik, hogy a הרמא Hyrkán Jánostól ered, hogy tehát a dézsmának kiválasztása ebben az időben igen közönyösen gyakoroltatott, be fogja látni, hogy az ünnepi áldozat dorgában mindenféle könnyítést megengedtek, csak hogy ez által a vidéki népet a templom látogatására ösztönözzék és hogy arbélai Nitai joggal ragaszkodott לסמוך nézetéhez. Juda lakosaira való tekintettel a synhedrium nem akart véget vetni a megkönnyítésnek, de másrészt a Gólahra való tekintettel, mely dézsmával nem rendelkezhetett (3) a megkönnyítést nem akarták törvénynyé tenni vagy nem is teheték, nehogy a judeaiak kedvezményeit a külfölddel szemben nagyon is kiemeljék. A kérdést tehát függőben hagyták, míg az ünnepi áldozatra való מַעֲשֵׂר-nak szokásos felhasználása annyira meggyökeredezett a nép életében, hogy végre a sammaiták is kénytelenek voltak abban az egy pontban engedni,

¹⁾ Nem kell ezen csodálkozni; mert קורם המורה az a szabály is uralkodott, שְׁלֹחֶתָּן מִמַּעֲשֵׂר בְּהֵמָה לֹאֲכָלָן הוֹלִין. V. ö. Maim. Mászár sénéi 7, 1 és a baraita Jer. M. s. 1, 3. מִכָּה מִעֵין מִכָּה. Miként szabad volt a pénz a תורה בשר-הא עלhasználni, ép úgy megengedhették az עֲשֵׂר־רֵאִיָּה költséget fedezni vele.

²⁾ V. ö. baraita Menáchóth 92b és Szifrát Lev. 1, 4. és 3, 1.

³⁾ Lásd Temura 21b.

hogy szabad a שלמי שמה-t a tizedből hozni. Ezen egy engedményért azonban, minthogy meg voltak róla győződve, hogy nem lehet többé שלימי הניה költségének a tizedből való fedezését a néptől eltítani és hogy valóban csekély azoknak a száma a kik הוֹלִין שלימי הניה-t hoznak, az ünnepnapon való kézfelvevést az összes שלמים számára követelték.¹⁾ Az עֲשֵׂר־רֵאִיָּה-t illetőleg nem merték azt követelni, de nem is volt rá szükségük, mert ők azon a nézeten voltak, hogy ünnepnapon egyáltalán nem szabad bemutatni רֵאִיָּה-t. Hogy a sammaiták ezen nézete a Sammaiénak²⁾ sem felel meg teljesen, legjobban kitűnik Bába ben Buta eljárásából, a ki, bár Sammai tanítványa, síkra szállt collegái ellen Hillél és iskolájáért.³⁾ Az אין כוֹמֵכִין בַּיּוֹם kifejezésnek a sammaiták ajkán más az értelme mint a לסמוך szónak. Hogy a kézfelvevést ünnepnapon miért vezették vissza שבות tilalmára, annak fejtegetése nem tartozik ide. Én csak azt akarom bebizonyítani, hogy az első halakhikus kontroverziát más-ként kell felfogni, mint az eddig történt.

Karlsruhe.

DR. SCHWARZ ADOLF.

MAGYARORSZÁGI RÉGISÉGEK A TALMUDBAN.

A mai Magyarország területére a történelem első derengő fénye Dariusz perzsa király hadjáratai idejére esik, aki az európai scythákkal is hadakozott. Majd fellépnek a hódító makedóni királyok, kiknek portyázó hadai eljutnak az Al-Duna mellékeig. Hazánknak valóságos történeti korszaka azonban csak a római uralom alatt következik be, amidőn Illyricum, Pannonia s Dácia a világbirodalomnak kiegészítő s sok tekintetben igen fontos részét képezik.

Augustus császár idejében hazánk földrajzi viszonyai a

¹⁾ A המעשר מן bemutatott áldozatoknál, véleményök szerint egyáltalán nem létezett חיוב סמיכה és csak a csekély הוֹלִין áldozatok végett követelték a חיוב סמיכה.

²⁾ Az már csakugyan rejtélyes, hogyan állíthatja Bacharach J. Ch. 1. c. p. 184a, hogy már Hillél és Sammai vitatkoztak אין כוֹמֵכִין בַּיּוֹם fölött. Hogy a hilleiták ebben a pontban egyet értettek mesterükkel, azt valóban nem kell Béczaiból 1. c. bebizonyítani, de hol van még ennek nyoma is, hogy Sammai az עֲשֵׂר־רֵאִיָּה bemutatását nem tűrte.

³⁾ Ez eseményt leghelyesebben a Jerusalmi adja elő Béczához.

következőképen alakultak: a Dunától a Szávaig terült el Pannonia s Noricum, a tengernél Dalmatia, már mind római hatalom alatt; Moesia pedig a Száva déli oldalán hódító állapotban. A Dunától északra szabad népek laktak: a March-tól nyugatra a *markomannok*, keletre az *Ipolyig* a *quádok*, a Duna s Tisza közt vagy még tovább is az erdélyi hegyekig a *jászok*, azontúl a *dákok* laktak.

A legesekélyebb tudósítás, mely ókori forrásokban ezen területekről s népekről ránk maradt, természetesen főfontossággal bír hazánk archaeológiájára nézve. Tudásaink azonban már rég lemondottak arról a reményről, hogy *írott* források nyomán felderíthetők volnának hazánktak ókori viszonyai; az *írott* források sokkal is gyérebben folynak, mintsem belőlük hű képet nyerhetnénk mindarra nézve, ami bennünket e haza tekintetében érdekel. Azért első sorban az ókorból ránk maradt palaeographiai, numismatikai, építészeti s iparmaradványok felkutatásával foglalkoznak, amelyek csakugyan szemlátomást elébünk tüntetnek az ókori viszonyokat. Amde mondani sem kell, hogy ezen maradványok s emlékek csak oly anyagból valók lehetnek, amelyek ellentállnak az idő pusztító erejének, tehát kő- és bronztárgyak; hazánk területén tudtommal csak a verespataki bányákban találtak p. o. szövetfoszlányokat is az ókorból. Hol maradnak az emberi élet szükségleteinek ezer meg ezer egyéb tárgyai? hol maradnak maguk a népek, melyek ezen tárgyakat birták?

Ily körülmények között szolgálatot vélek tenni a hazai tudománynak, midőn feltárom számára a források egy új nemét, a zsidó hagyományos irodalmat. A zsidó hagyományos irodalom megfigyelésre méltó adatokat tartalmaz hazánk római korszakbeli történetének archaeológiája, ethnographiája s kulturhistoriája köréből, oly adatokat, melyek a classica philologia ismert adatait sok új részlettel gazdagítják. Ez adatok nem szorítkoznak a római uralom alatt levő területekre, hanem kiterjeszkednek a mai Magyarország minden részeire; tehát nem szólhatok csupán illyr, pannon s dák régiségekről, hanem más összefoglaló név hiányában *magyarországi régiségekről*.

A talmud szó alatt kívánom értetni az egész hagyományos zsidó irodalmat, melynek főbb kategóriái a *misna*, a *tószefta*, a *két talmud*, a *különféle midrásmunkák* s a *targu-*

mok. Ezen irodalom korszaka körülbelül időszámításunk kezdetétől annak ezredik évéig terjed; zöme azonban 500 körül már véget ér, s ép ezen része lesz különösen felhasználva. A mi a nevezett korszakon belül ugyan, de az említett kategóriájú műveken kívül foglaltatik, e helyen figyelembe nem vétetik.

A segédforrásokra nézve általánosságban azt jegyzem meg, hogy első sorban a *hazai* irodalmat vettem tekintetbe; a felhalmozódott termékek sokaságában azonban szükséges volt a kiválasztás. Hogy vajjon e tekintetben eltaláltam-e a helyeset vagy sem, az természetesen más kérdés.

Az anyagot legczélszerűbben ethnographiai szempontból lehet felosztani; még pedig oly okokból, melyek részint általánosan ismertek, részint alább ki fognak fejtetni, a hazánk területén élt ókori népeket felosztom a következő négy csoportra: 1. illyr-thrák, 2. szláv-dák, 3. germán-kelta, 4. szittyamagyar népekre.

1. Illyr-thrák csoport.

a) Az adriai tenger.

A hagyományos irodalomban egypárszor említettik az adriai tenger oly észrevételek kíséretében, melyek hazánk ókori földrajzára nézve nem érdektelenek. Az adriai tenger héber átírása אַדְרִיאַן, amely a görög Ἀδρια-*nak* felel meg; a szír nyelvben ugyanazon átírás dívik.¹⁾

A Zsoltárok könyvét magyarázó midrásban, a Sócher toh-ban, a 93. zsoltár 6. verséhez (a Buber-féle kiadásban 415. l.) azt olvassuk Hadrián császárról, hogy ő meg akarta mérni az Adria mélységét; e célból vett köteleket s negyedfél éven át lebecsájtotta azokat a fenékre; de csakhamar meg kellett neki győződnie, hogy törekvése hiába való.²⁾ Távol

¹⁾ I. Payne Smith, *Thesaurus Syriacus* 42. l. ahol azonban אַדְרִיאַן mellett még אַדְרִיאַן is van. — Ez alkalommal megjegyzem, hogy ezen dolgozat keretében a szír s arabs szavak typographiai tekintetéből héber betűkkel íratnak át.

²⁾ מַעֲשֵׂה בְּאֵדְרִיאַן שֶׁבֶּקֶשׁ קִיסָר לִמְדוֹד עַל סוּפוֹ שֶׁל אַדְרִיאַן stb. A végmondat: וְשָׁמַע בְּהָ קִיסָר אֲמִיר כָּאֵלֶּה אַדְרִיאַן; megvallom, hogy e szavak értelme előttem nem világos; a szövegben csak hozzátéve adtam vissza e mondatot. — A Jalkut-ban (Zsoltárokhoz § 848) אַדְרִיאַן helyett

vagyunk attól, hogy ezen minden tekintetben agadai színezetű midrásban merő történeti tényt keressünk; másrészt azonban meg vagyunk győződve, hogy az agadisták ez adatot, — amint mondani szokás — nem szopták az ujjokból.

Először is világos, hogy csak a névrokonság kedvéért hozatik az Adria összefüggésbe Hadrián császárral; a *történelmi* Hadrián szerepléséből nem ismerünk semmi adatot, melynek révén őt az Adriához közelebbi összefüggésbe hozhatnók: az a Hadria városa, melyhez Hadriant családi emlékek fűzték, Picenumban fekszik a Po mellett s különbözik azon Hadria városától, mely a mai Zárától északkeletre fekvött.¹⁾ E szerint Hadrian személyétől bátran eltekinthetünk, midőn az Adria kikutatásáról van szó, s mi a magunk részéről hajlandók vagyunk az Adria megmérésének tervét inkább *Diocletian* császárnak tulajdonítani. Diocletian császár, aki életének utolsó éveit épen az Adria partján, Salonában (a mai Spalato körül) töltötte, leginkább concipialhatta azon tervet, hogy az egész ókorban kevésbé ismert tengert²⁾ kikutatja. Tényleg van rá még a midrásban is adatunk, hogy Diocletian még a távol Palaestinában is foglalkozott vízmunkálatokkal³⁾. Midőn tehát a midrás azt állítja, hogy Diocletian — vagy ha tetszik Hadriánnak — nem sikerült az Adria mélységét meghatározni, úgy a — természetes — ok csak kettő lehet: vagy oly mély a tenger, hogy a lebecsátott

אוקיינוס = oceanus áll. Ezen olvasat nem lehet helyes, mert más különben az igen gyakori אוקיינוס helyett a Sócher több-nyire bizonyára nem került volna a meglehetősen ritka אֲדְרִיָּא. Tévednek tehát azok, akik a Jalkut olvasatát többre becsülik a Sócher tob-énál; v. ö. Fürst, *Glossarium Graccho-Hebraeum* p. 38 a.

¹⁾ A mai Magyar-Tengerpart, Horvátország, Dalmatia, Bosznia s Herzegovina területén egykor létezett római városok fekvésének meghatározásában azon kitűnő térképet követem, melyet Hoernes szerkesztett: *Alterthümer der Herzegovina und der südl. Theile Bosniens, nebst einer Abhandlung über die römischen Strassen und Orte im heutigen Bosnien*. Bécs, 1882.

²⁾ Az adriai tengerről uralkodó téves nézetekről az ókorban l. Forbiger *Handbuch der alten Geographie* III, 326. s Pauly-féle *Real-Encyclopaedic* I, 191.

³⁾ Midrás Zsolt 24, 6 הַיָּם הַזֶּה אֶת הַיָּם הַקָּדוֹן stb. V. ö. Kohut, *Lakes of the Holy Land* a Jewish Quarterly Review IV. évfolyamában 690 l. kk.

kötelek nem érnek feneket, vagy pedig oly háborgó s nyugtalan, hogy a mérési munkálatok egyáltalában lehetetlenek, vagy megbízhatatlanok. Hogy van-e ebben valóság vagy sem, azt mi nem kutatjuk; de hangsúlyozzuk azon megfigyelésünket, mely ekként a midrásból folyik, hogy t. i. az *Adria az ókorban ismeretlen s még kikutatlan tengernek tartatott*. Most már állapodjunk meg ez adat keletkezésére nézve akár Hadriánnál, akár Diocletiánnál, vagy leghelyesebben azon időben, a melyben az illető midrásmondás szerzője élt: mindhárom időpont olyannyira benyulik a római császárság korába, hogy egészen meglepő, miut maradhatott ezen beltenger a római birodalom kellő közepén oly sokáig ismeretlen. Már pedig az, hogy az Adria ismeretlen volt, egész bizonyynyal folyik a midrásból, bár miként magyarázzák is azt egyéb tekintetben — s ezen adat, melyet csak zsidó forrásból ismerünk, egyszersmind azt is engedi következtetni, hogy a mai Magyar-Tengerpart szintén meglehetősen ismeretlen lehetett a régiek előtt.

Egy másik midrásmunkában azt olvassuk, hogy *Hiram*¹⁾ mesterséges módon palotát épített magának az Adria s az *Oceán között*.²⁾ Itt mindenekelőtt magyarázatra szorul azon kitétel, hogy az »Adria s az Oceán között.« Bármiként dobálózunk is a midrás a csodákkal s a légvárakkal, azt még sem tétellezzük fel róla, hogy el akar velünk hitetni oly nagy csodát s elébünk akarna állítani oly igazi légvárat, minő volna egy palota, mely az oceán fölött lebeg. A midrás alkalmassint azt akarja mondani, hogy Hiram, a nagy építőmester, a *szárazföldön* épített palotát, ott, hol az oceán s az adriai tenger érintkező pontja van. A szárazföld tekintetéből lehet beszélni két tengernek a találkozásáról, de vajmi nehéz eldönteni, melyik azon pont a tengeren, a melytől innen az adriai tenger, onnan az oceán — értsd a földközi tenger — terül el. Tehát mindenesetre a szárazföldről van szó, s ha

¹⁾ Hiram a bibliából ismeretes phoenícia király, ki Salamonnak segédkezett a jeruzsálemi templomépítésben.

²⁾ Tanchuma II. בְּרֵאשִׁית § 7. אֲדָרְיָא בֶּן חִירָא. אֲדָרְיָא. Az itt használt פְּלָטִיּוֹן a latin praetorium görögös kiejtése: πρατοριον; a talmudi irodalomban e szó elveszítette eredeti értelmét s egyszerűen csak palotát jelent. מִנִּין görög szó: μηχανον = gép, csodaeszköz, csoda, boszorkányosság.

mégis mesterséges módon lehetett csak oda palotát építeni, úgy az ok bizonyára a tengerben rejlik. Itt rögtön eszünkbe jut fenti eredményünk, hogy t. i. az adriai tengerről nem épen megnyugtató hírek s felfogások keringtek. A háborgó adriai tenger volt az, mely egy, a partjain épülő palotához különös gépek alkalmazását tette szükségessé. Hogy minő partra s minő palotára gondol a midrás, azt teljes biztonsággal soha sem fogjuk eldönthetni: aki azonban közelebről ismeri ez irodalomágot, nem zárkozhatik el azon gondolat elől, hogy Hiram csak valami római hatalmasságnak az álneve s a palota, amelyről itt szó van, az időtájt nagyon is ismert valami lehetett. S a midón már itt tartunk, nem zárkozhatunk továbbá el azon gondolat elől, hogy itt alkalmassint megint csak Diocletian császár a mondahős, legalább az ókori történelemből nem ismerünk más csodaszzerű s mesés palotát az adriai tenger partján, mint azt, melyet Diocletian építtetett Salonában; ennek a híre bizony eljuthatott még a távol Palaestinába is az agadaköltők csöndes magányába.

b) Liburnia.

Liburniának nevezték az ókorban az ádriai tengernek azon partvidékét a hozzá tartozó szigetekkel együtt, mely a flanaticus (quarnerói) öböl mentén Istriától Dalmátiáig terjed,¹⁾ azaz Horvátország nyugoti s Dalmatia északi részét.²⁾ A mai Magyarország területén ezen vidék fekszik Olaszországhoz, illetőleg Rómához legközelebb s ennél fogva leghathatósabban vonatott bele az ókori kultúrába; azonnal meg fogunk róla győződni, hogy a talmud is ép ezen vidékről szolgáltatja a legtöbb anyagot a magyarországi archaeologia számára.

A római világban Liburniának neve főképen az itt épített s itt használatban levő könnyű evezőjű hadi hajókról lón ismeretessé, mely hajók állítólag először Octavián által nyertek alkalmazást Antonius ellen az actiumi hadjáratban, s miután ez alkalommal kiváló hasznavehetőségük kitűnt,

¹⁾ Peter, *Lexikon der Geschichte des Alterthums* (Lipce, 1882.), 294 lap.

²⁾ Forbiger a Pauly-féle Real-Encyclopaedie-ben, IV. 1014.

állandó felszerelése lettek a római haditengerészetnek. E hajó neve *liburna*.

A zsidó hagyományos irodalomban e hajó nevének átírása vagy *לִיבִירְנָה* vagy — s ez a gyakoribb eset — *לִיבִירְנָה*. Ez utóbbi alak az első szótag aphaeresisét mutatja¹⁾, ami alkalmassint azért állott be, mivel az ekéut megcsonkított szó alakjára nézve közelebb hozatott az általánosán ismert *לִיבִירְנָה* (= vár) szóhoz s annak rokonaihoz, mely szócsoporthoz szintén a hadászat kifejezéséül szolgál. A latin *liburna* eredetileg csak melléknév volt, melyhez *navis* főnév volt kiegészítendő; a későbbi nyelvhasználat azonban már beéri a melléknévvel is. A zsidó irodalomban szintén nem tétetik ki a főnév (*לִיבִירְנָה*), de azért alattomban odaértetik, mert csak ekéut magyarítható azon jelenség, hogy *לִיבִירְנָה* nőneműleg használják.²⁾ A görögben *Λιβυρνα* vagy *Λιβυρνον* a hajónak a neve; ezen nyelvben ugyanis a semleges *πλοῖον* egészítendő ki. A zsidó *לִיבִירְנָה* eszerint a latin szóalaknak felel meg, s nem a görögnek³⁾, ami más szóval azt jelenti, hogy a név egyenesen a latinból származott át a zsidókhoz, nem pedig a görög közvetítésével. Ez nagyon figyelemre méltó kulturhistóriai adat.

Mint már említve volt, a liburna kiválóképen hadi hajó. A talmud is rendesen hadi hajónak veszi s ilyenkor mindig római állapotokról van szó. Jezsásás próféta ezen szavait: »Hatalmas hajóhad nem fog azon átvonulni« (33, 21) az aram fordítás, a targum, ekéut adja vissza: *גְּדוֹלָה לִיבִירְנָה* nagy liburna nem fog rajta átvonulni, azaz római hajóhad, mely liburnák-ból áll; *hatalmas* hajóhad ugyanis akkori időben csak *egy* volt: a római. A babyloni talmudban ezen magyarázat *Ráb* nevében közöltetik.⁴⁾

Azon körülmény, hogy itt a héber *לִיבִירְנָה* — még pedig helyesen — liburnával van visszaadva, arra a téves gondolatra

¹⁾ I. erről Siegfried, *Neuhebräische Grammatik*, 26 l.

²⁾ p. o. a babyloni talmudban, Joma 77 b *גְּדוֹלָה לִיבִירְנָה*.

³⁾ A görög alak tudtommal csak *egyszer* fordul elő a zsidó irodalomban, még pedig a jeruzsálemi talmudban, Sekálím VI, 50 a (12. sor a krotoschini kiadásban) *אֲפִילוּ לִיבִירְנָה [לִיבִירְנָה] גְּדוֹלָה אֵינָה יוֹלָה לַעֲבֹר בּוֹ*. A görögben még *Λιβυρνα* is dívik, de a zsidó *לִיבִירְנָה* nyilván csak a latin liburnának felel meg.

⁴⁾ Rós hasána 23* *אֲמַר רַב חֲנַנְיָה גְּדוֹלָה לִיבִירְנָה*.

rabba c. 17, Exod. 12, 23-hoz). Eltekintve azon körülménytől hogy a corrigálás szüksége már magában véve sem teszi a magyarázatot ajánlatossá, Perles még önmagával is ellenkezésbe jön, midőn egyik fent tárgyalt conjecturája szerint a liburnának héber többes száma ליבורין, most pedig ליבורית volna. Azonkívül ליבורית igen gyakori szó a zsidó irodalomban: a targumban mintegy 15-ször fordul elő¹⁾ s azonkívül még egy midrásmunkában is.²⁾ ליבורית héber többes száma e görög szónak: μάρανα bot, lándzsa³⁾ s kölesönszava a szír s mandaeus nyelveknek is.⁴⁾ Ezek után minden javítás nélkül a fenti midrást így lehet fordítani: »Egy király fiaival együtt utazik a tengeren; egyszerre csak körülfogják őt a kalózok (piráták) hajói. Szól a király: Vár rátok a botom! mihelyest csak túl leszek a tenger habjain. Aztán harczol velök« stb.

A Liburniáról nevezett liburna hajónak a talmudban való nyomai ezzel véget érnek. Áttérünk most oly tárgyakra, melyek szintén Liburniáról vannak elnevezve, vagyis más szóval, melyek szintén Liburniának, a mai Magyar-Tengerpartnak az iparczikkei. Csakhogy itt nem járunk többé szélesre taposott utakon, hanem ismeretlen tájakon, ahol magunknak kell utat törnünk.

A Siralmak könyvét magyarázó midrásban, Echa rabba c. 1, 38. l, 5-höz a következő passzust olvassuk: למסורנה שאמר לה: מלך נשלה לורטיא של מלך ועשתה לו חמין אמר לה המלך מכל עמים שיש לך בבית זה לא היה לך לעשות חמין לאהבך אלא בלורטיא שלי. Az aláhuzott két idegen szó több variánsban jött reánk; לורטיא Mussafianak az olvasata, aki e szót kijavítja לורטיא-ra s ez λουτήριον = fürdőkád volna. Helyesebb Aruchnak olvasata: בריתין; Aruch azonban egy varianst is ismer: מורתיק, ami alkalmasint מורתיק = μαρτήριον = láda legyen. Aruch-nak olvasata megegyez a Jalkutéval (Ezekhiel § 356.), a hol a szó az első ízben בריתין, a második ízben ברית. Itt tehát ismét azon már megfigyelt jelenséggel állunk szemben, hogy az idegen szó el

is vetheti, meg is tarthatja a kezdő szótagot; már ez magában véve is azt a gondolatot támasztja bennünk, hogy ezen új idegen szó közeli összefüggésben áll az előbb tárgyalt liburnával. Tényleg találunk a Liburnia névből egy melléknevet: liburnatus -a -um; e melléknevet használja a scholiasta Juvenal VI, 476-hoz: lectica quae liburnata est, magyarázatul a szöveg ezen szavaira: et ingenti curret super ora Liburno. Tehát létezett egy gyaloghintó, mely vagy azért, mivel a liburna hajó módjára volt készítve,¹⁾ vagy azért, mivel Liburniából származott, liburnata-nak neveztetett. S most menjünk egy lépéssel tovább. Valamint liburna kezdetben melléknév volt s később önálló főnévvé fejlődött, úgy képzelhető — a classica philologia e pontban cserben hagy bennünket — hogy a liburnata szó később szintén önálló főnév lett. A midrásbeli idegen szó ליבורין, illetve בריתין, melynek egyes száma ליבורי, illetve בריתי, semmi egyéb, mint liburnata, egészítsd ki: lectica. Ezen magyarázat jogosultságát, úgy hiszem, mindenki belátja, hisz magában a midrásban van indicium, hogy a kérdéses eszköz, melyből a víz melegítésére tűz rakatott, fából való volt (עצים).²⁾ A midrást ennek utána így fordítjuk: »A királynőhöz³⁾ így szól a szeretője (a király): »Kérlek, készíts nekem meleg vizet.« Arra amaz vette a király gyaloghintáját (liburnata) s (azt feltűzelvén) készített neki meleg vizet. Mondja neki a király: Mind a mellett a sok fa mellett, mely házában van, nem tudtál vizet melegíteni kedvesednek, épen az én gyaloghintómat (liburnata) kellett vened?« — A classica philologia, mely a lectica liburnata létezéséről csak egyetlen egy helyről értesül, nem mulaszthatja el, hogy ezen általunk kijelölt második helyről, habár az csak a zsidó irodalomban fordul is elő, örvendetes tudomást ne vegyen.⁴⁾

¹⁾ Saalfeld, Tensaurus Italo-graecus 627.

²⁾ A Jalkutban כלים áll helyette, de ez alig az eredeti olvasat.

³⁾ מטרונה = matrona t. k. előkelő hölgy, de a midrásban többnyire királynőt jelent.

⁴⁾ Az eddigi magyarázatok nem találják el a valót; többnyire Mussafia olvasatát követik s a kérdéses szót λουτήριον-ra magyarázzák. Levy, Neuhebräisches Wörterbuch I, 269 a és II, 471 b mindkét olvasatot magyarázza: λουτήριον, לורטיא, λουτήρι; ez utóbbi Fürstnél is.

¹⁾ I. Levy, Chaldäisches Wörterbuch II, 71.

²⁾ Pesikta di rabbi Kahana 94 a ed. Buber: בחורטייא ובמורתייא. Megvallom azonban, hogy héber textusban még eddig nem akadtam rá a szóra.

³⁾ N. Brüll, Jahrbücher I, 196.

⁴⁾ Nöldeke, Mandäische Grammatik XXX. 1.

A hagyományos zsidó irodalom az imént kimutatott fontos adaton kívül tartalmaz Liburniára vonatkozólag még egy más adatot is, mely amannál lehetőleg még fontosabb és — amennyiben női iparczikkról van szó — még érdekesebb is. A Jezsájás 3. fejezetében felsorolt női pipereczikkek egyikét, amely héberül צינורית-nak neveztetik (22. vers), a targum így fordítja: לברניק. Így hangzik a szó a nagy velencei kiadásban; Aruchnál azonban ברניק idéztetik. Tehát ismét azon jelenség, hogy a kezdő szótag el is hagyatik, meg is tartatik! Ez ismét világosan Liburniára utal. לברניק aram többes szám a status emphaticusban, egyes szám volna לברני. Ez minden bizonynyal annyi, mint *liburnica*, illetőleg *λιβουρνική*. Liburnia szövetipara csakugyan híres volt az ókorban,¹⁾ sőt egy liburniai öltözetről van is határozott tudomásunk: *liburnici cuculli* (Mart. 14, 139), azaz liburniai sapka, németül *kapuze*, francziául *capuchon*. Eddig követett eljárásunk szerint megint csak azt kell feltételeznünk, hogy *λιβουρνική* valamely ruhának megjelölésére önálló főnév s ezzel tisztában vagyunk az eddig megfejtethetlennak tartott idegen szóval.²⁾ Hogy a targumi לברניק épen a Martial által említett liburniai sapka volna, azt nem akarjuk állítani, de igenis azt, hogy valamely Liburniából származó női öltözet értetik alatta.

Azt véljük, hogy az ókor ismeretét s közvetve hazánk archaeológiáját e talmudi adatokkal jelentékenyen gazdagítottuk.

c) *Dalmatia*.

Mint utoljára láttuk, Liburnia egy ruhadarabnak is adott nevet. Ugyanaz áll a vele szomszédos Dalmatiáról is. A dalmátok nemzeti ruhája, mely hasonlíthatott a kelta sagumhoz, eljutott a rómaiakkoz *dalmatica* néven s a görögökhöz *Δελματική* néven. S eljutott a zsidókhöz is, még pedig meglehetősen korán, mivel már a misnában említetik. Ugyanis Kilaim IX, 7 több idegen eredetű ruhadarabbal egye-

Glossarium Graeco hebraeum 132 a; Kohut, *Aruch completum* II, 196 a perzsa s arabs szavakkal operál; N. Brüll, *Jahrbücher* V, 129 λαβρατον-ra gondol: a király képe.

¹⁾ *Hellas und Rom*, I. rész. II. kötet, 349. l., 179. jegyzet.

²⁾ Levy, *Chald. Wörterbuch* I, 116 b nem magyarázza; A. Brüll, *Trachten der Juden* 60 l. arabs szóra gondol; Kohut II, 196b varnazonus.

temben neveztetik a קיטט, mely iránt nem forog s nem foroghat fenn nézeteltérés, hogy a *dalmatica* értetik alatta. Ha a szót úgy vesszük, amint előttünk van, akkor görögül *Δελματικόν* alakkal kell átírnunk, ami nem igen ajánlatos, mivel ily melléknév nem létezik a görögben; jobb lesz kijavítani קיטט-ra, ami görögül *Δελματικόν* volna. De még így is elüt némileg a szó a classicus nyelvektől, ezekben ugyanis a nőnemű alak van használatban: *dalmatica* [sc. *tunica*] s *Δελματική*. Mindamellett nincs okunk a zsidó alakot hibásnak tartani, sőt ellenkezőleg, elfogadjuk mint oly alakot, mely bizonyára divott a görög nyelvben s a mely csak valami véletlen folytán nem maradt ránk a görög forrásokban.

Azon edictumban, melyet Diocletian császár 304-ben adott ki az eladandó dolgok tarifájáról,¹⁾ 7000 denárta tétetik egy oly dalmaticának az ára, mely a phrygiai Laodiceben hármasszál gyapjából szegély nélkül készül.²⁾ Ez a ruhadarab tehát jó drága volt s mégis elkerült a zsidókhöz is ami figyelemre méltó kulturhistóriai adat. A zsidók dalmaticája alig származott egyenesen Dalmatiából, hanem a keleti kereskedelem nagy emporiumából, Laodiceből. Nem tudjuk eldönteni, hogy a *Dalmatica* különböző nevei közül melyik értetik a misnában; annyi azonban bizonyos, hogy sodronyos fonalból lehetett szöve, mivel a misnában a *kilaim*³⁾ tekintetéből van felhozva.

Dalmatia neve rejlik alkalmasint azon קיליט nevezetű ruhában is, melyet a jeruzsálemi talmud a fent idézett misna magyarázásának alkalmából felemlít. Erről alább fogunk szólni más összefüggésben.

A görögöknél, rómaiaknál s zsidóknál egyaránt divatos *ujjas kabát* (χιριδωτός sc. χιτών, chiridota, קיידוט), úgy látszik, szintén Dalmatiából származik. Legalább ez tűnik ki Julius Capitolinus szavaiból *Pertinax* életrajzában c. 8, 2: *vestis subtegmine serico aureis filis insigni opere, tunicas paenulas-*

¹⁾ Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium, kiadta Waddington, Páris 1864.

²⁾ A karystili töredékben, melyet Mommsen nyomtatott ki: *Berichte der sächs. Gesellschaft der Wissenschaften philolog.-histor. Classe*, III. kötet (1851) 383 l. Görögül így hangzik: *Δελματική άγχιμος Λαδικηνη τρίμυτος*.

³⁾ *kilaim* = a különböző anyagból szőtt ruhák viselésének tilalma.

que lacernas et *chiridotae* *Dalmatarum* stb. Ezen ruha (כירידוֹת) előfordul a targumban: I Sámuel 2, 18; II Sámuel 6, 14. I Krónika 15, 27 mint férfi öltözet, aztán Sámuel 13, 18; s Abóth di rabbi Nathan I s II versio 30. l. ed. Schechter (קדרוֹת) mint női ruha, a melyet a hírneves rabbi Akiba neje viselt. Mint-hogy azonban nem láttam senkit, aki J. Capitolinus szavaira támaszkodva a chiridotát a dalmátoktól származtatná, nem tartom magamat feljogosítva, hogy e dolgot itten tárgyaljam.
Budapest. KRAUSZ SÁMUEL.

SZÁZADUNK ELSŐ FELEBŐL.

Szófér Mózes pozsonyi rabbinak levelezői.

(Folytatás.)

**Méir* [ש"ס, Eisenstadt],¹³⁶ r., Baja (בא"י): V, 87 (1808); V, 148 (1810); IV, 97 (1812); II, 154 (1813); V, 60 (1814); V, 18 (1815); II, 93 (1820?); II, 110 (k. n.); Balassa-Gyarmat¹³⁷ (יארמאט v. יארמאט): VI, 11 (1815); I, 91 (1817); VI, 30 (1820); V, 156 (1820); III, 66 (1821); II, 27 (1821); IV, 131a¹³⁸ (1823); II, 184 (1827); I, 166 (1829): a מנחם מנדל kezdetű imáról, vonatkozással R. Löwe b. Beczalelnek, a híres prágai rabbinak nézetére, melyet נתיבות עולם cz. munkájában (Prága 1596) ki-mondott és mely szerint az említett imát nem szabad mondani, mert az angyaloktól kér közbenjárást, holott csak az Istenhez fordulhatunk imáinkban; V, 144 (1829); V, 174 (1829); IV, 143 (1829); II, 118 (1829); IV, 144 (1830); III, 177 (1830); III, 134 (1831); III, 149 (1832); II, 335 (1834); V, 65 (1834); III, 55 (k. n.); III, 200 (k. n.). Ungvár: I, 86 (1836); II, 349 (1836); V, 59 (1836); II, 130 (1839).¹³⁹

Méir, dajján, Bazin (בזינ). VI, 45 (1833).

285 *Méir* [Szántó], r., N.-Kanizsa (קאנישא).^{139a} V, 86 (1807); III, 137 (1808); I, 146 (1808); V, 66 (1823).

¹³⁶ Meghalt 1852-ben. Megjelent tőle מנחם מנדל című responsum-gyűjtemény. SG I, 47a.

¹³⁷ L. Reich, Beth-El II^a, 9; M.-Zs. Sz. VII, 475 s. köv.

¹³⁸ A IV. kötetben két resp. 131-nek van jelölve.

¹³⁹ L. még II, 356. V. 5. *Goldfahn* cikkét a Litteraturblatt der Menorah cz. folyóiratban I (1891), 3–5.

Méir, r., Szent-Gróth (סאנטיגרוֹת). II, 264 (1803); II, 266 (1805).

Méir, r., Szobotist (סאבוטיש). I, 170, 171 (1799); IV, 76 (1808).

Méir, r., Vecse (וועזש). II, 216 (k. n.).

**Méir* Abeles, II, 325 (1832).

290 **Méir* Boskowitz, Komárom. II, 77 (k. n.).

Méir Kornik, Gross-Glogau.¹⁴⁰ VI, 35 (1821): A zsidó naptár korrekt kiállításáról.

**Méir* V, 45 (1804.)¹⁴¹

**Méir* Nikolsburg (ניש), dajján, Köpcsény (קיינץ). I, 42 (k. n.).

Méir Poll (פאל),¹⁴² r., Tét (טעט). II, 143 (1801); III, 29 (1810); V, 106 (1812);¹⁴³ III, 39 (1820); II, 119 (1820); III, 51 (1821); II, 82 (k. n.) V, 68 (k. n.)

295 *Méir* Randegger, dajján, Triest., V, 153b¹⁴⁴ (1829); II, 75 (k. n.)¹⁴⁵; II, 105 (k. n.).

Méir Czebi, r., Surány (שווראן). II, 262 (1839).

Méir Czebi, r., Sambor, Gácsországba.¹⁴⁶ IV, 75 (1829).

Menachem, r., Nagy-Atád (אטהאד). V, 104 (1817).

^{139a} Szántó Simon, a bécsi »Neuzeit« megalapítójának atyja. V. 5. M. Zs. Sz. VII, 476.

¹⁴⁰ A resp. előtt közölt levelében így írja alá nevét: מאיר קאנישק. מנחם מנדל. הוקר העתים מן קנישק לנחמה רבתי chronol. Tabellen. Berlin 1825.) I. Fürstnél, II, 207.

¹⁴¹ Dr. *Goldfahn* rabbi úr helyes megjegyzése szerint ezen responsum keltezésében פ"ב (Pressburg) helyett olvasandó מ"ד (Mattersdorf) és תקפ"ה helyett תקס"ה, mert ez utóbbi évben Tébeth 24. szerdán volt. Így a következő responsum (46. sz.), mely 1805-ből való, joggal ezt a fölíratot mutatja: שנת להחכם ה'ת"ל. A két resp. czimzettje pedig nem más, mint a 283. sz. a. *Méir* Eisenstadt. Ez 1802-ben nőül vette Deutsch Dávid rabbi (96. sz.) leányát és azért a 45. sz. resp.-ban Sz. M. így szólítja meg: תנחם דבי נשיאה.

¹⁴² *Méir* jelzővel. A másik resp.-ban ez is áll: מ"ס"ה (Szerdahelyről). L. M.-Zs. Sz. VII, 475.

¹⁴³ A resp. végén: ... דק"ל דינא דמלכותא דינא בענין המטבעות ... ומיהו במדינת הגר אני ממתיק עד יצא מנה משפט האגדטא וכאשר יצו מה יהיה וכו' יקום.

¹⁴⁴ Az V. kötetben két resp. van 153-mal jelölve.

¹⁴⁵ Itt tévedésből ראדעבורן áll mint családnev, helyett; lehet, hogy össze van tévesztve egy másik (fent 221. sz. a. említett) triesti levelezőnek, ר' יהודה בראדעבורן (Sz. M. Randeggerhez írt harmadik responsumában בראדעבורן-nak írja) nevével.

¹⁴⁶ SG I, 46d.

- Menachem* Arje, r., זאלישטיק (?). VI, 70 (1833).
- 300 **Menachem* Áron, dajján, Nyitra (נייטרא). II, 126 (1830); IV, 9 (1821).
- **Menachem* Beck, r., Kromau (קיימיניא). II, 193 (1836).
- Mendel* Hofmann. V, 63 (1829).
- **Meschullam*. III, 152 (1821).
- Meschullam*, r., Nagy-Ida (נאדיעדע, נאדיר). II, 263 (1834); II, 183 (k. n.).
- 305 *Michel* (מיכל). VI, 61 (1803): Mózes b. Nachman (רמב"ן) tóra-kommentárjának a levelező által szándékozott külön kiadásáról; ezzel kapcsolatban a könyvnyomtatás jótékony és káros oldaláról is, az írókról, kik nem kérik más tekintélyek jóváhagyását (הסכנה) könyvük kiadására.
- Michel* (מיכל סניל), r., Kismarton (א"ש, Eisenstadt).¹⁴⁷ I, 40 (k. n.); I, 80 (1803).
- **Mordechai*. I, 114 (1810).
- Mordechai* [ברודא].¹⁴⁸ II, 226 (1811). A címzett fia rabbiállást elfogadván, midőn a leendő községében uralkodó viszályokról és tagjainak volt rabbijukkal szemben tanúsított gonosz magukviseléséről értesül, atyja tanácsára első községét nem hagyja el; de miután megígérte, hogy az új állást elfogadja, lelki furdalások bántják és beteggé lesz.
- Mordechai*, r., Palánka (פאלאנקא). V, 7 (1830); IV, 63 (1839).
- 310 *Mordechai*, r., Ungvár. II, 250 (1826).
- Mordechai* [Benedikt], r., Nikolsburg.¹⁴⁹ III, 64, 65 (1811): az új bankjegyekről; II, 115 (1822); III, 41 (1823): a könyvkiadónak adott jóváhagyással egybekötött szokott átokról, mely a munka jogtalan új kinyomását tiltja; V, 166 (1829).
- Mordechai* Benedikt (בנעט, Banét), r., Stomfa (שטאמפן, Stampfen) II, 13 (1821); II, 230 (k. n.).

¹⁴⁷ SG I, 48b.¹⁴⁸ *ברודא* = Ungarisch-Brod. M. B. kiváló talmudista volt, de rabbi hivatalt nem viselt. Mordechai Benediktnak, a nikolsburgi rabbinak egykori tanuló társa. Élt Sasvárt (Schlossberg, Sassin), hol Náta fia, mint rabbi működött (l. alább 360. sz. a.).¹⁴⁹ *רמב"ן* [בנעט]. *אביר דק* ניש ומדינת מעהרין. E magyar származású kiváló rabbi életét vázolja (az Orient 1840. évf. nyomán) Reich, Beth-El I^o, 20—24. — SG I, 52a.*Mordechai* Löb. II, 218 (1818); III, 182 (1823).**Mordechai* Löb, dajján, Nagyvárad (בייר). IV, 3 (1838).315 **Mordechai* Löb, r., Szent-János.¹⁵⁰ III, 175¹⁵¹ (1834); III, 111 (1838).*Mordechai* Löb, Trencsén. III, 108 (1821).*Mordechai* שלמה, Amsterdam. I, 603 (1833).*Mordechai* Seeb [Ettinger] és sógora Joseph Saul [Nathan-son] Lemberg.¹⁵² I, 15 (1827); I, 10 (1838).*Mordechai* Tosk (טאסק), dajján, Pozsony.¹⁵³ V, 117 (1815).320 **Mózes*. V, 170 (1817).*Mózes*. III, 96 (1836). — III, 75 (1800).*Mózes*, r., Német-Keresztúr (צעהליט = Kreuz). III, 201 (1803); 220 (1817).**Mózes*, Paks. II, 136 (k. n.).*Mózes*, r., Sárvár. II, 55 (1839).325 *Mózes*, r., Szerdahely (סערדי, סערדי). IV, 149 (1815); IV, 33 (1822).*Mózes*, r., Szereth, Oláhországban.¹⁵⁴ III, 194 (1809): orvosról, ki szombaton kocsin megy betegjeihez.*Mózes*, r., Toponár, Somogy m.¹⁵⁵ (טאפניאר). IV, 148 (1813).*Mózes*, r., [Turóc]-Szent-Márton.¹⁵⁶ II, 63 (1834).*Mózes*, r., Varannó (ווארנא). I, 138 (1823).330 *Mózes* Abeles, rabbisági elnök, Ó-Buda. IV, 151 (1814).**Mózes* Brezova (ברעזווא, ברעזווא). I, 15 (1831), II, 100 (1831); r., Holics (האליטש): 292 (k. n.).*Mózes* Dávid, r., Tolcsva (טאלשוא). V, 29 (1831).¹⁵⁰ Az első resp.-ban יאהאנע, a másodikban: אביר דק.¹⁵¹ A második címzett: ... שמואל.¹⁵² A második címzett: ... שמואל. A második címzett: ... שמואל. Posen tartományban. Sokáig élt Pozsonyban, míg Sz. M. ajánlatára Amsterdamba került, a fennt 82. sz. a. említett Lehren által fenntartott Béth-Hamidrasba.¹⁵³ Az első resp. elején utal nagybátyjukra, a lemergi rabbira (l. fent 202. sz.): אביר דק לביב. A két sógor közös műveiről l. Fürst, III, 23 s. köv.¹⁵⁴ *אביר דק* קוק. L. V, 98.¹⁵⁵ *אביר דק* סערעט בואלעהייט.¹⁵⁶ L. B. Ch. IX, 656.¹⁵⁷ *אביר דק* מארטן וילל מארטן. Családi neve Sonnenschein; atyja Sonnenschein S. H., a Varasd és Prága községeiben és utoljára St.-Louisban (Amerika) működött rabbinak.

- Mózes Doman (דאָמאַן), dajján, Gyulafehérvár (קאַרלסבאַרג). VI, 1 (1818): a gyulafehérvári szefárd község maradványai az askenázi községhez akarnak csatlakozni, azon átok daczára, melyet 1793-ban az askenázi isteni tiszteltben résztvevők ellen kimondtak.
- Mózes Élija, r., [Bodrog]-Keresztúr. III, 184 (1833); V, 14 (1837): Nagy-Mihály héber helyesírásáról.
- 335 Mózes Élija, r., Péczel (פּעצעל). IV, 146 (1834).
- Mózes Jehúda, r., Ungarisch-Brod (בּרוֹד).¹⁵⁷ IV, 101 (1817).
- Mózes Kanizsa (קאַניזשאַ), r., Gyöng (גּוֹנְג). II, 215 (k. n.).
- Mózes (Kóhen), r., Strassnitz (Dresnitz). I, 89 (k. n.).
- Mózes Löb, r., Baranya megye.¹⁵⁸ II, 146 (1807).
- 340 Mózes Löb, r., Bazin (בּאַזין). V, 127 (1800); II, 33 (1802); V, 129 (1805); VI, 6 (1811): ezüst tóra-díszről, melyen Mózes és Áron domború képei láthatók; II, 174 (1820).
- Mózes Löb, r., Dárda (דאַרדאַ).¹⁵⁹ I, 70 (1820).
- Mózes Löb, Ziltz, rabbisági elnök, Nikolsburg. VI, 37 (1829): a Lichtenstadt (Karlsbad mellett) és Nikolsburg községek közötti vita ügyében, midőn a Karlsbadban meghalt és Lichtenstadtban eltemetett Mordechai Benedikt országos rabbi tetemeit örökösei Nikolsburgba kívánták átvinni.
- Mózes Münz, r., Ó-Buda.¹⁶⁰ IV, 150 (1814); VI, 85 (1810): a hamburgi reform ügyében; VI, 93—95. (1819): Chorin ellen; V, 13 (1825).
- Mózes Mordechai. III, 75, 76 (1801).
- 345 Mózes Náthán József. V, 18 (1835).
- Mózes Perles.¹⁶¹ r., Kojetein (קײטײן): V, 154 (1820); III, 172 (1821); Kis-Martons (א״ש, Eisenstadt): IV, 110 (1823); I, 28 (1830): azon újításról, hogy egy újonnan építendő zsinagógában az almemor nem, mint a régiében, a zsinagóga közepében, hanem szépségre és kényelemre való tekint-

¹⁵⁷ SG I, 54c.

¹⁵⁸ אב״ד דנליל בארע׳ס. L. alább, 341. sz. a.

¹⁵⁹ Valószínűleg a 339. sz. alattival azonos. L. fent, 164. és köv. sz. a.

¹⁶⁰ SG I, 55d. — M.-Zs. Sz. VII, 588.

¹⁶¹ L. róla B. Ch. V, 320. — A kismartoni után a bonyhádi rabbiságot (l. M.-Zs. Sz. VII, 594) viselte. — SG I, 57c.

- tetből a szent láda közelében legyen; I, 112 (1833); III, 183 (1834); IV, 4 (1837); IV, 45 (1837); III, 171 (k. n.).
- *Mózes (Levi), r., Szalónak város (שׁלײַנג, Schlaining-Stadt). II, 241 (1838).
- Mózes Teitelbaum (טײטלבוים),¹⁶² r., S.-A.-Ujhely.¹⁶³ I, 197 (1818): önvédelem azon híresztelésekkel szemben, mintha Sz. M. nem helyeselné a címzett vallásos — chasidikus — gyakorlatát. Hivatkozik jámbor tanítóira.¹⁶⁴
- Mózes Tóbija, r., Hanau.¹⁶⁵ VI, 15 (1820).
- 350 Mózes Czebi, dajján, Lovas-Berény (לױסבאַרן).¹⁶⁶ II, 99 (1822).
- Nachum Trebitsch, II, 286 (1819); rabbi, Nikolsburg:¹⁶⁷ V, 1 (1838).
- Naphtali. II, 161 (1814); IV, 136 (1814); I, 172 (1814); II, 254 (1816).
- Naphtali, dajján, L.-Szt. Miklós (מיקלש, מיקאלאש). V, 44 (1818); IV, 125 (1820); I, 94 (1823); II, 172 (k. n.).
- Naphtali, r., Varin-Várna (וואַרין). IV, 166 (1830); I, 193 (1839).
- 355 Náthán, dajján, Német-Keresztúr (נעמערלש). I, 156 (1836); IV, 130 (1836).
- Náthán, r., Tokaj. III, 44 (1836): a borkereskedelem bekövetkezett változások alkalmából.
- Náthán Élija, [Alberti]-Irsa (אײרשע). III, 32 (1822).
- Náthán Jákob, r., Derecske, Debreczen mellett (דעריעטשק) (סמך לרעביעצן) II, 39 (1821).
- Náthán Nata (נאטע) Landau,¹⁶⁸ r., Oswieczyn (אױשׁעצין). III, 3 (1831).
- 360 Náta (נאטע), r., Sasvár (שׁאָסבאַרג, Schossberg, Sassin). IV, 114 (1815); IV, 115 (1819); IV, 140 (k. n.).¹⁶⁹
- Náta (נאטע), r., Szobotiszt, l. fent 201. sz. a.

¹⁶² SG I, 55b.

¹⁶³ A következő szójátékkal adja vissza a város nevét: דק״ק אהרעלך יעקב משמרתך ישראל.

¹⁶⁴ L. B. Ch. II, 195 s. köv.

¹⁶⁵ אב״ד דק״ק הא״י והמדינה. SG I, 55a.

¹⁶⁶ L. M. Kunitz, המצור, 226. sz.

¹⁶⁷ אב״ד ור״מ דק״ק נישׁ והמדינה (נ) — Meghalt 1842-ben. Munkáiról l. Fürst III, 442. — SG I, 59a.

¹⁶⁸ SG I, 61d (64. sz.).

- Náthán Spira, r., Almás. I, 186 (1827); IV, 93 (1831).
 *Nóach Gabriel. V, 155 (1815); VI, 29 (1830).
 *Peszach. II, 222 (k. n.).
 365 *Pinchas. I, 118 (1834).
 Pinchas, r. I, 108 (1801).
 Pinchas, Abony (אבני). I, 27 (1822): az új zsinagóga külső ajtajának helyéről.
 *Pinchas Lőb. VI, 31 (1804); II, 23 (1807).
 Pinchas Lőb [Frieden], r., Komárom.^{169a} I, 111 (1833); V, 75 (1838); V, 76 (1838).
 370 Pinchas Lőb, r., Szalónak-város (שלינג, שלינג), Schleining-Stadt. II, 257 (1814); V, 51 (1815).
 *Pinchas Lőb, r., Ujvidék (נייבאך). V, 171 (1821).
 Rafaél. I, 200 (1839).
 Rafaél Glogau (גלוגא), dajján. I, 98 (1803); II, 252 (évszám nélkül, de 1807. előtt, Nagymartonból).
 Rafaél Sámuel Ventura.¹⁷⁰ VI, 87 (1818): jelentés a németországi reformokról, részben saját tapasztalatai alapján. Sz. M. felelete nincs közölve, de a következő responsumok ugyanazzal a tárggyal foglalkoznak.
 375 Sabbathai Elchanan, r., Triest. I, 51 (1835).
 *Salman (זלמן). I, 199 (1821).
 Salman Bonyhád, Köpcsény, l. fent 277. sz. a.
 *Salman פקיס (Frankfurter), Hamburg. II, 107 (1834); I, 74 (1834).
 Salman (Ephraim Salman) Margalioth,¹⁷¹ Brody. IV, 54 (1818): felelet a ביה אפרים¹⁷² című munkának beküldésére; VI, 90 (1819): a német reformmozgalom és Chorin ügyében; II, 234 (1827): palesztinai ügyekről; II, 235 (1828); I, 41 (k. n.); II, 209 (k. n., 1818. után); V, 28 (k. n.).
 380 Salman Tikin. L. fent 193. sz.

¹⁶⁹ L. fent, 308. sz. a. — ^{169a} L. M.-Zs. Sz. VII, 533.

¹⁷⁰ Egy Ábrahám Ventura rabbi volt Sofiában (חכם קין סופיא) és 1820-ban levelezett Kunitz Mózesel, l. ennek המצרף cz. művét, 226. sz. a.

¹⁷¹ Meghalt 1828-ban. Rabbihivatalt nem viselt. Munkáit fölso-rolja Fürst II, 327. — SG I, 21ab.

¹⁷² Megjelent Lembergben 1818 (responsumok).

- Salman Perls, r., Baán (באנא). I, 88 (1824).
 Salman (זלמן) Ulmann, r., Makó (מאקא). III, 91¹⁷³ (1823); V, 12 (1827); IV, 78 (1829); II, 318 (1839).
 Salman Lőb, r., Szerdahely (סה). V, 175 (1813); I, 142 (1818); II, 295, 296 (1827).
 Salamon. VI, 4 (1832): síremléken alkalmazott, emberi alakot ábrázoló domborműről. — II, 131 (1839).
 385 *Salamon (שלום). IV, 137 (1814); III, 164 (k. n.). — III, 90 (1823).
 Salamon (Levi). V, 42 (1818); I, 37 (1822): exegetikus kérdéssről; VI, 104 (1829): vallásbölcseleti kérdéssről; III, 91b¹⁷⁴ (k. n.).
 Salamon, r., Alistál (העלישטאל).¹⁷⁵ I, 166 (1832); III, 176 (1835); II, 277 (1839); V, 124 (1839); I, 205 (1839).
 Salamon (Kohen), r., Szent-György (יען, Sanct-Jörgen). II, 274 (1816).
 Salamon, dajján (és Jehúda, dajján), Szerdahely. IV, 18 (1827).
 390 Salamon דושיה. V, 98 (1813).
 Salamon Eger,¹⁷⁶ r., Posen. V, 57 (1834).
 Salamon Flesch, r., Nyitra (נייטרא). IV, 138 (1814); IV, 9 (1821)¹⁷⁷; IV, 73 (1821); IV, 32 (1828).
 Salamon Ganzfried, dajján, Ungvár.¹⁷⁸ II, 137 (1827); II, 258 (1834).

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

(Vége következik.)

¹⁷³ L. róla B. Ch. II, 30, 292; VI, 14, 32. Megjelent tőle יריעות שלמה cz. m. Bécs 1854. — SG I, 21a; Benjacob 231a.

¹⁷⁴ A III. kötetben két resp. van 91. számának jelölve.

¹⁷⁵ L. M. Kunitz המצרף 102. sz.

¹⁷⁶ Akiba Eger fia, Sz. M. sógora. — SG I, 70b. M.-Zs. Sz. VII, 592.

¹⁷⁷ A czímbe még említetnek mint a rabbiság tagjai: Lázár és *Menachem Áron.

¹⁷⁸ L. életrajzát Gräber évkönyvének (אוצר החיים) III. kötetében (55. l.).

(Folytatás.)

Halála után a községi ügyeket *Joszmánn Kóhen* rabbi vezette. Isszerleinnak is segített, mikor már öreg napjaiban nagyon bántotta a közsvény és a szemei is meggyöngültek.¹⁾ Ő is összegyűjtötte mindazt, amit Issz.-től hallott és tanult²⁾. Meiszterlein, aki szintén ő alatta működött, halála után már alig élt sokáig³⁾. Hogy Joszmánn működik még Issz. halála után is, az a IV. számú okiratunkból tűnik ki, ahol kivan mondva, hogy a rabbikollégium Joszmánn rendeletére tartotta ülését és állította ki az okiratot.⁴⁾ És pedig ez 1462-ben történik. 26 évvel később már más valakit találunk ott. 1488-ban ugyanis a bécsujhelyi község élén Magyarország egyik legnagyobb községéből a Pozsonyból odahívott, eddig mint pozsonyi rabbi teljesen ismeretlen

Weibelman Eljákim rabbit,

Kálonimosz rabbinak a fiát, Chájim mártírnak a vejét találjuk. Ez a VIII. számú okiratunkból következik⁵⁾, ahol említve van, hogy a rabbikollégium Eljákim rabbinak, Kálonimosz fiának a rendeletére ült össze. Az okmányon hiányzik ugyan a kiállítási helynek a megnevezése és így arra is lehetne gondolni, hogy ez az okmány Pozsonyban lett kiállítva épúgy, mint a VII. számú. Mivel azonban ezen az okmányon (VIII) ugyanazon Izsák ben Ábi Házri szerepel tanu gyanánt, mint aki a bár szintén helymegnevezés nélkül, de azon Joszmánn Kóhen rendeletére kiállított IV. sz. okmányon, akiről biztosan tudjuk, hogy B-Ujhelyen volt; mivel továbbá a II. és VI. számú okmányokon szintén hiányzik a hely megnevezése, mind a négy

¹⁾ L. J. I, 16b.

²⁾ U. o. II, 41b. Ezen gyűjteményből Obernik Juda sokat lemásolt, amit megint József írt le. Hálévi Ejzák is csinált ilyen gyűjteményt magának (L. J. II, 46a), amit József szintén fölhasznál.

³⁾ József ugyanis néhányszor (L. J. I, 15, 57b) mint elött említi (י"ט), de azután már mint megholtat (י"ז) így I, 105a, 117b és a későbbi származású széljegyzetben I, 19a alatt.

⁴⁾ L. a mellékleten IV. sz. alatt.

⁵⁾ L. a mellékleten VIII. sz. a.

okmány pedig *eredetiben* a bécsujhelyi levéltárban maradt fön és csupán a bécsujhelyi okmányokat jellemző *német záradékkal van ellátva*, ami a pozsonyi (VIII) és máburgi (III) okmány-nál *hiányzik*, amelyek csak *másolatban* vannak B-Ujhelyen a levéltárban; meglehetősen biztonsággal állítható, hogy a VIII. számú okmány B-Ujhelyen iratott és hogy e szerint Weibelman Eljákim rabbi, aki még 1484-ben Pozsonyban áll a rabbikollégium élén mint első rabbi¹⁾, 4 évvel később ugyanazon minőségben B-Ujhelyen működik.

Működési tere B-Ujhelyen nagyobb lehetett, mint Pozsonyban. B-Ujhely, Bécs után Ausztriának legnagyobb községe. Több zsinagógája van²⁾, több talmudiskolája³⁾. A zsidó-községnek van kórháza, amely a főzsinagóga közelében áll⁴⁾, egy közönséges és egy rituális fürdője⁵⁾. B-Ujhely ugy a szellemi élet valamint a zsidók társadalmi és pénzügyi helyzete tekintetében kiváló községet képez. A rabbi széke pedig a kiváló tudósok egész sora által igen nagy rangúra lett felemelve. Ez Weibelman Kálonimoszra is bizonyára hatás nélkül nem maradt. Bécs-Ujhely és Pozsony községei között pedig különben is szoros kapcsolat állott fön. 1439-ben a pozsonyi zsidó község nagy szükségben van. 1000 arany forintot kell előteremtteni. (Ilyesmi B-Ujhelyen nem fordulhatott volna elő a zsidók pénzügyi helyzetét tekintetbe véve). Egy részét a bécsujhelyi Getschel kölcsönzi, a másik részét pedig az összes bécsujhelyi zsidók maguk közt kivetik⁶⁾. Pozsonyból, mint már említve volt, néhányan jó hordó borral adtak Isszerlein iránti jó indulatuknak kifejezést. Hogy milyen szoros kapcsolat állt fön a pozsonyi és a bécsujhelyi község közt, azt legjobban mutatja az, hogy egy pozsonyi nő, kinek egy haláleset miatt gyászban kellett volna maradnia, Pozsonyból B-Ujhelybe megy,

¹⁾ L. a mellékleten a VII. sz. okmányt, hol ő van első helyen aláírva.

²⁾ L. J. I, 6a: 'הנס' (sic) בתי בית' mondja Ujhelyről, továbbá II, 50b alatt: 'לשעמי' הם מלוים סת' אחר או ב' בשאר' בה. Isszerleinnak magának is külön imaháza volt (L. J. I, 6a).

³⁾ L. J. I, 81a.

⁴⁾ Böhme I, 107. l.

⁵⁾ L. J. II, 19a (Wasser Bad) 'אשר באר'.

⁶⁾ Azt hiszem, hogy ez a helyes értelme azon passzusnak, amelyet a pozsonyi városi számkönyvekből közöl Kohn i. m. 418. l. 12. sz.

hogy az ottani gyászolókhoz csatlakozzék, akiknek a gyász-idejük már vége felé járt és így rövidebb gyászidő által mégis eleget tegyen a vallás követelésének ¹⁾. Hogy Pozsonyból nem ritkán költöztek B-Ujhelybe, az abból sejthető, hogy egy okmány, amely Pozsonyban lett kiállítva másolatban a bécs-ujhelyi levéltárban található (VII. sz.) 2/). Így tehát — hogy kiindulási pontunkhoz visszatérjünk — jól elképzelhető, hogy Weibermann Eljákim pozsonyi rabbi akár Joszmán Kóhen életében, de valószínűbb, hogy halála után az 1484 és 88 közti években Pozsonyból B-Ujhelybe hivatott.

A pozsonyi rabbi-kollégium második tagja Liebermann Juda, Salamon rabbi fia, akiről egy füst alatt szintén meg kell emlékeznünk. Luria Salamon döntvényeinek egyikében ²⁾ ugyanis felsorolja a legjelentékenyebb tudósokat, akik Hái gaon óta az ő idejéig tanítottak. Ezek közt van említve »R. Juda, aki nevezetetik Liebermannnak Pozsonyból és fia Salamon« még pedig oly összefüggésben, hogy őt könnyen Eliezer b. Nátán (Ráben) egyik ivadékanak lehetne tartani. ⁴⁾

Így aztán Kohn művében az 1250-75 közti időszakba lett besorozva, azon föntartással, hogy föltűnő jelenség, hogy Magyarországon, ahol a 13. században nemcsak a zsidó tudomány, de az egyszerű tudás is ritka volt, egy jelentékeny tudós élt. És a Luria lajstromába való fölvétele inkább származásának, mint tudományának tulajdonítatik. ⁵⁾ Amint azonban okmányunkból láthatjuk, Luria lajstroma, aki különben maga is mondja, hogy nincs neki teljesen korrekt hagyománya ⁶⁾, megbízhatatlan, legalább ezen adata az. Vagy pedig föl kell tennünk — ami könnyen lehetséges — hogy a szöveg hibás. Liebermann semmi esetre sem élt a 13. században. Nem az Árpád-korba tartozik ⁷⁾, hanem a 15. század második felébe.

¹⁾ L. J. II, 79b.

²⁾ L. melléklet VII. sz. alatt. Hogy a márburgi okmány másolata is ott van, az érthető, mert egy B-Ujhelyen álló ház vételéről van benne szó. (L. melléklet III. sz.)

³⁾ Luria Salamon b. Jechiel döntv. (Lublin 1545) 29. sz.

⁴⁾ Amint ezt Kohn 376. l. tényleg egy konjektura segélyével teszi.

⁵⁾ Kohn 149. l.

⁶⁾ Luria döntv. i. h. מנהלם מנהלם.

⁷⁾ Kohn 383. l.

1484-ben Pozsonyban valószínűleg a második helyet foglalja el Weidemann Kálonimosz mellett, amit tán az aláírások sorrendjéből lehet következtetni. De mindenesetre még föltűnő marad, hogy a mi okmányunkon Liebermann Salamon az apa és Juda a fiu, Luriánál pedig megfordítva. Ezen nehézség vagy 2 betű elhagyásával oldható meg ¹⁾ vagy pedig lehetséges, hogy az okmányunkban említett Judának volt egy fia, akit — amint ez szokás — a nagyapja után Salamonnak neveztek és Luria, aki a 16. század derekán halt meg ²⁾, ezt említi a lajstromban.

És akkor ugyancsak az lehetett az a Liebermann Salamon, akiről tudjuk, hogy Kis-Martonban volt rabbi. Az idő egybevág, mert az ő idejében Isszerleiről mint meghaltról van szó. ³⁾ — Hogy Weibermann meddig működött B-Ujhelyben, nem tudható, de 12 esztendőnél semmi esetre sem tovább, mert 1496-ban egész Ausztria zsidóságára ráomlott a szörnyű katasztrófa, amely minden élő mint az orkán úgy söpört el a föld színéről.

IV.

A zsidók társadalmi helyzete a 14. és 15. században.

Már gyakran megjegyezték, hogy a zsidók a középkorban a pénz közvetítői voltak. Ez B-Ujhelyre nézve is teljesen áll. Itt találunk egyeseket, akik nagy összegeket adtak kölcsön úgy Bécs-Ujhelyben magában mint Bécsben és Magyarországon. »Smerl« és »Eferl« testvérek a bécsujhelyi »Eysak« fiai a bécsi számkönyvben nagyon sűrűn fordulnak elő. ⁴⁾ Magyarországon is voltak nekik adósságai, amelyekért Miklós kismartoni gróf kezekedett. Agyagosi Antal birtokai is náluk voltak elzálogosítva. ⁵⁾ B-Ujhelyen a többek közt Heiden Pál

¹⁾ Ha t. i. Luriánál משה ליברמן משינוק ובנו שלמה יהודה במקום helyett az משה ליברמן משינוק ובנו שלמה יהודה.

²⁾ L. döntvényeinek utolsó lapján.

³⁾ József ben Mardochei ben Gerson : Se'orit József (Fürth 1767) 28. sz. (28. l.) משה ליברמן משינוק משה ליברמן משינוק. Hogy az itt említett Liebermann Salamon nem az apja, hanem a fia Judának, az valószínűvé válik ezen szavakból: משה ליברמן משינוק משה ליברמן משינוק. ami csak 1460 után Issz. halála után volt mondható. V. ö. egyébként Kohn i. h.

⁴⁾ Schlager II. 28, 40 l.

⁵⁾ Kohn 155 l.

és felesége Klára is adósuk volt.¹⁾ Mert hogy az itt aláírt Semárja és Ábrám testvérek, akiket a záradék »Emanil« és »Anerl«-nek nevez, akik »Izsák« fiai voltak, a bécs-ujhelyi »Eysak« fiaival »Smerl« és »Eferl« testvérekkel azonosak, nagyon valószínűnek látszik. Az okmányunkon említett idő teljesen összevág az egyébként ismeretes adatokkal. 1374-től 1386-ig ugyanis B.-Ujhelyen vannak, azután Sopronban.²⁾ Az okmányunk ugyancsak [B.-Ujhelyen] 1383-ban van kiállítva.

Nagyon gazdagok lehettek az általuk kölcsön adott összegek után itélve. A tőkepénzesek közül jelentékenyebb összegekkel vannak képviselve »Achman Chysan Werach« (bizonyára »Báruch« akar lenni) és hitvese »Henn« (Hendl?) (1418—1430), akiknek adósai közt ott találjuk az előkelő Stuchs Györgyöt és hartbergi Józsefet.³⁾ — A bécs-ujhelyi »Aysel«-nél Harkai Péter zálogba veti 400 arany forint fejében harkai és egredi jószágait.⁴⁾ — A bécs-ujhelyi »Eislein« Burkart tárnokmesternek a hitelezője.⁵⁾ »Eysak Son« pedig Stubenberg Ottóé.⁶⁾ A bécs-ujhelyi Wolf szintén említettetik a bécsi számkönyvekben.⁷⁾

A b.-ujhelyi »Isserlein« — valószínűleg a rabbinak egyik fia — Bécsben szintén 440 arany forint erejéig van érdekelve.⁸⁾ Sőt maga IV. Frigyes is »tekintélyes összeggel« tartozik neki. És midőn a császári tanácsos és ezredes Hang werdenbergi gróf erőnek erejével 1000 forintot akar ugyancsak tőle kölcsönben fölvenni, Isserlein csak Frigyes védelemével bír tőle

¹⁾ L. a mellékleten a II. sz. okmányt.

²⁾ Ugyancsak Sopronban említettetik 1422-ben egy »Emanlein«, aki vele azonos lehet. Az okmányt közli Kohn a Magyar. Zs. Szemlében VIII, 65. l. Egyiknek a sírkövét Bécsbe vitték (l. fönt III. 6 j.). L. Frankel L. A. Inschriften 703. sz. alatt a bécs-ujhelyi Ábrám b. Izsák sírfeliratát.

³⁾ Schlager II, 179, 191.

⁴⁾ Kohn 156 l. Hogy ezen Aysel, aki 1401-ben még él, aligha az apja az említett Smerl és Eferl testvéreknek — amint Kohn i. h. I. j. alatt valószínűnek tartja — az a II. sz. okmányból tűnik ki, — ha ugyan fönti következtetésünk helyes — a hol 1383-ban az apa a megholtak az eulogiájával (L. 177) említettetik.

⁵⁾ Wiener: Regesten 160. sz.

⁶⁾ U. o. 115. sz.

⁷⁾ Schlager I, 40.

⁸⁾ U. o. II, 192.

menekülni.¹⁾ — A zsoldosok kifizetésére Frigyes számára 1470. a bécs-ujhelyi »Hetschel« és »Müschel« 500 fontot adnak kölcsön.²⁾ — »Yserlin« zsidó asszony — tán a rabbi özvegye, aki férjét jó néhány évvel túlélte — szintén szerepel mint hitelező. Az adósa azonban IV. Frigyeshez fordul, hogy mentse őt fel a kamatok fizetése alól, amit Frigyes meg is tesz (1478).³⁾

Frigyes ezen jogát, jobban mondva jogtalanságát, gyakran fölhasználja. A megokolása, hogy ezen vagy azon zsidónak járó kamatokat gyakran tőkéstől miért semmisíti meg, nagyon jellemző. Így a meghalt Sevelder Gáspár, volt b.-ujhelyi polgármester (1475) lányai érdekében is eltörli a kamatokat, mert »a lányok nagyon szorgalmas imádkozók.«⁴⁾ Ugyanezen Sevelder az, aki Mózesnek, Izsák mártír fiának is tartozott, aki azután az adósságot unokáira Czemách, Nelken és Jónára, leányának, Blumelnek gyermekeire iratta át.⁵⁾

Ugyancsak a fentemlített okból szabadítja föl Frigyes a császári kamara-törvényszék prokurátorát, Loe Arnoldot a bécs-ujhelyi öreg Hiersslin zsidó asszonynak járó kamatok fizetése alól.⁶⁾ De az igazság érdekében föl kell jegyezni, hogy a bécs-ujhelyi »Muschel« zsidót is föl szabadítja a neunkircheni »Ysrl« (Isserl?) zsidó asszonynak járó kamatok fizetése alól.⁷⁾ Sőt még B.-Ujhelyben — mivel többnyire ott tartózkodott — zsidó házi orvosa is volt Frigyesnek 1467-ben. »Waruch« [Báruch] zsidónak hívták és az udvari orvosi gyakorlata miatt Frigyes minden adó alól fölmentette.⁸⁾

Amit azután bejelent »a zsidók és zsidó nők mesterének B.-Ujhelyen«. Ilyen adó-felmentéseket be kellett a zsidó-mesternek jelentenie, mert a községek elhatározták, hogy ha a fejedelem a maga jószántából engedi el az adót, úgy az érvényes, de ha az illető kérelmére, úgy az érvénytelen.⁹⁾

¹⁾ Monum. Habsb. I, 2, 596. l. 372. sz.

²⁾ Wiener 90. sz.

³⁾ Mon. Habsb. I, 2, 417. sz.

⁴⁾ U. o. 425. sz.

⁵⁾ L. a mellékleten a VI. sz. okmányt.

⁶⁾ Mon. Habsb. i. h. 288. sz.

⁷⁾ U. o. 237. sz.

⁸⁾ Archiv f. K. oest. Gqu. X, 970. sz. (440. l.)

⁹⁾ Isserlein: Ter. Had. 341. sz. (170a).

A községek ezen rendszabálya nagyon is érthető. Hisz az egyesek adómentessége a többiek fokozott megterhelésével volt egyenlő. Mert ugy a rendes évi, valamint a rendkívüli hadi adókat — a két legterheesebb kötelezettség — a község minden hiány nélkül köteles volt beszedni, anélkül, hogy a fejedelem az egyesek számára szétosztogatott adómentesség fejében csak egy fillért is engedett volna a már előbb kiszabott összegből. Persze neki szabadott egy rókának két bőrét huznia. Az adómentességet részben eladta egyeseknek és a községek, még az adótól fölmentett egyénre jutó összegről is kötelesek voltak gondoskodni. Ez nagyon elharapózhatott, mert végre elhatározták, hogy a fejedelem által nyújtott adómentesség érvénytelen.¹⁾ Bár amaz elv, hogy a »hatalomnak joga — jog« még jogtalan követelések esetén is el volt a zsidóknál ismerve,²⁾ de az adóalóli fölmentést még sem ismerték el. Nem is csuda. A zsidók helyzete a megadóztatás következtében iszonyuan nyomasztó volt.

Fizetniük kellett: 1. a rendes adót, 2. a rendkívüli hadi adót, 3. a koronázási adót (»Erung«), 4. az u. n. harmadik fillért, 5. az u. n. tizedik fillért, 6. a letelepedési adót,³⁾ 7. a hercegnők kiházásitási adóját.⁴⁾ Az udvarhoz való ágyneműk és konyhadények szállításáról⁵⁾ és az irodák felszereléséről⁶⁾ kellett nyílen gondoskodniuk. — Hát még a többi névtelen adó! Bárhová fordul a zsidó, pénzt zsarolnak ki tőle. Ha a maga igazát akarja, úgy fizetnie kell. A fejedelemnek egy szolgája — beszéli Issz. — a zsidó temetőben legelteti a lovát. Szép szerével el akarják onnan távolítani, de ő kelme addig meg sem moccan, míg pénzt nem adnak neki.⁷⁾ Ez csak egyetlen egy tény a sok közül kiragadva. A különben teljesen higgadt Issz. is elkeseredve panaszkodik: »Az álnokság mindik szaporodik, gyűlölnék bennünket, szálla vagyunk a szemükben. Hányszor nagyobbítják a követelést! Meddig raknak ránk új terheket!⁸⁾ Gyakran va-

¹⁾ U. o. 170b.

²⁾ U. o. 172b.

³⁾ Schlager I, 35, 38, 168. l.

⁴⁾ Chmel: Materialien zur oest. Gesch. (Linz 1832.) 182. l.

⁵⁾ Wiener 232. sz. és 248. sz.

⁶⁾ Vaterl. Blätter i. h. 144. l.

⁷⁾ Ter. Hadn 284. sz.

⁸⁾ U. o. 346. sz. (182b.)

gyonának $\frac{1}{3}$ -áig vagy $\frac{1}{2}$ -éig adóztatnak meg egyeseket.¹⁾ Az 1415—16-iki évben a bécsújhelyi zsidóknak vagyonuk nagyobb részét oda kellett adniuk.²⁾

Ha a herceg bárhova utazott, a hol állandó lakhelye nem volt, a zsidók $20\frac{1}{2}$ fontot fizettek a tárnokmesternek azért, hogy a szilaj, vad zsoldosokat, a kik a tisztes asszonyokat sem kimélték meg, ne kvártélyozza be náluk, továbbá, »hogy ha valami ügyük van a hercegnél elvégezendő, hogy elébe bocsássák őket. A községek ezen $20\frac{1}{2}$ fontot részben az egyes házakra vetették ki, részben a templom perselyéből fődözték.³⁾ — A zsidókat pénz-présnek tekintik. A fejedelmeknek pénz, sok pénz kell, a zsidó köteles azt megszerezni, akárhonnán szedi is elő. A zsidók el vannak ítélve a fejedelem által, hogy a néptől az ő számára kicsikarják a pénzt. A fejedelem addig csavarja a prést, ameddig csak lehet. — Az elviselhetetlen magas adókon kívül még más pénzforrást is nyitnak maguknak a fejedelmek a zsidóknál.

Zsidó-privilégiumokat osztogatnak, amelyeknek nagyon is problemátikus értékük van. Egyesek számára védő leveleket állítanak ki, hogy mindennemű követeléseiknél a herceg védelmére számíthatnak. Hogy egyes zsidóknak ilyenre szükségük van, abból lehet legjobban az általános zsidó-privilégiumok értékét megítélni.

Amint említettük, a herceg némelyeket fölmentett a levélölés által adósságuk fizetése alól.⁴⁾ Hogy a zsidók ezen levélölés ellen is biztosítsák magukat, specziális privilégiumot szereznek maguknak, hogy az ő adósleveleik mind érvényesek.

Ha most ezen magas, majdnem elviselhetetlen adókhoz és rendkívüli kiadásokhoz, privilégium árakhoz még hozzávesszük ama kiadásokat, amiket a zsidó község főtartása rájuk rakott, úgy talán az ő nyomasztó terheiknek megközelítő képét nyerjük. Az adókat maga a község hajtotta be.

¹⁾ U. o. 342. sz. (179a.)

²⁾ U. o. 342. (175b). Isszerlein fölemlíti, hogy 2 tudós egyén nagy megadóztatás miatt bizonyos elveket állapított meg az adókiivetés ügyében. Ez volt valószínűleg V. Albertnek nagy adója. V. ö. Mailáth I, 221.

³⁾ U. o. 346. sz. (182). V. ö. Berliner i. h. 232. l. 1. j.

⁴⁾ V. ö. Wiener 93. sz. és 88. sz.

Ki előtt ismeretlen Káro József (Ó. Ch. 670.) kérdése?

»Miért«, kérdezé ő, »határozták a Chanuka ünnepet 8 napra, miután egy napra elegendő volt az olaj, tehát a csoda csak 7 napig tartott?«

Az Ateret-Zekénim Baal-Ittur nevében az ellenkezőt kérdezte: »Mintán minden más ünnepet a »szeféka-dejóma« miatt egy nappal meghosszabbították, tehát Chanuka ünnepét is egy nappal meg kellene toldani és ekkor ez 9 nap volna.« — Véleményem szerint az egyik kérdés feleletül szolgál a másikra.

Az Ittur kilencz napot kíván, de megfelelkezik arról, hogy a csoda csak hét napig tartott.

Káro József megelégszik hét nappal, de megfelelkezik arról, hogy minden ünnep »szeféka dejóma« folytán egy nappal meg lett hosszabbítva.

E szerint tehát a Chanuka nyolcz napja igazolva van.

Budapest.

LUSTIG ZUSZMAN.

IRODALOM.

A SZENTIRÁS ÉS A ZSIDÓ TUDOMÁNY IRODALMA 1892-BEN.

A szentírás évről-évre újabb és újabb nemzeteket vonz eszmekörébe. Lassanként a kisebb népek is saját nemzeti nyelvükön kezdik ápolni a szent iratok tudományos irodalmát, a mely körülmény ezen irodalom olvasó közönségének folytonos gyarapodásáról tesz öröndetes tanúságot. A lefolyt évben a kisebb nemzetek közül a régi theológiai kultúrával dicsekedhető hollandiakon kívül a svédek és dánok vannak tekintélyes számú művekkel képviselve a szentírás irodalmában. A materialistikusnak kikiáltott amerikaiak néhány évvel ezelőtt megkezdett munkásságukat e téren bámulatos energiával folytatják.

Mindezen körülmények folytán a biblia-irodalom óriási terjedelmet nyer, úgy hogy az összes művek felsorolása egy cikk keretében teljesen lehetetlen. Hogy azonban ezen litteraturának a vont korlátok között is hű képét nyújthassuk, ismertetésünkben a régi művek új kiadásait — kevés kivétellel — kizártuk. Az új műveknél szintén főképen a nagyobb irodalmak termékeire vagyunk tekintettel és ezen körön belül az önállóan megjelent munkákra; a nagyszámú folyóiratokból csak a fontosabb és egyik-másik szempontból nagyobb érdeklődésre számítható értékezeseket jegyezzük fel.

A zsidó tudomány irodalma az évek óta megszokott képet mutatja. A német hitközségi szövetség által fentartott folyóirat: »Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland«, talán munkatársak, talán olvasók hiányában, vagy talán mindkettő hiányában, egyelőre megszűnt. Ellenben újra megindult Boroszlóban a Frankel Grätz-féle folyóirat: »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft

des Judenthums*, melyből eddig három füzet jelent meg. Hosszú életet kívánunk az új életre kelt folyóiratnak.

Bevezetés a szentírásha megjelent az ez évben elhunyt nagyíró hollandi tudóstól: *Kuenen A.* Historisch-kritische Einleitung in die Bücher des A. T. hinsichtlich ihrer Entstehung und Sammlung. Deutsch von C. Th. Müller 2. Tl. prophetische Bücher (*Lipsee*); részleges bevezetés *Philippe E.* Introduction á livre des psaumes (*Páris*). Az egész szentírást felölelő mű: *Reuss E.* Das A. T. übersetzt, eingeleitet und erklärt (*Braunschweig*), melyet a francziánemet tudós hagyatékából *Erichson* és *Horst* kezdtek kiadni; *Kautsch E.* által kiadott modern színezetű és a kritika által fölvett különböző forrásokat feltüntető fordítás: *Die Heilige Schrift* stb. teljessé lett.

A szentírás kánonára vonatkoznak: *Mullen F.* The Canon of the Old Testament (*Newyork*), mely terjedelmre az összes eddigi e nemű műveket messze túlhaladja; *Ryle H. E.* The Canon of the O. T.: an essay on the gradual growth and formation of the Hebrew canon of scripture (*London*); más irányú *Magnier*: Étude sur la canonicité de l'A. T. (*Páris*). — A szent szövegből kiadta a maszóra és kéziratok alapján a Sámuel könyvét: *Baer S.* (*Lipsee*); emendációkat javasol: *Grätz H.* Emendationes in plerosque sacrae scripturae veteris testamenti libros secundum veterum versiones nec non auxiliis criticis caeteris adhibitis. Ex relicto defuncti auctoris manuscripto ed. *Prof. W. Bacher.* (*Boroszló*).

A kritika általános kérdéseiről számos mű jelent meg. *Westphal A.* Les sources du Pentateuque... II: le problème historique (*Páris*); *Addis W. E.* The documents of the Hexateuch, translated and arranged in chronological order. With introduction and notes. Part I; The oldest book of the Hebrew history (*London*); *Schuman G.* Die Wellhausen'sche Pentateuchtheorie in ihren Grundzügen dargestellt und auf ihre Haltbarkeit geprüft (*Karlsruhe*); *Klostermann* Beiträge zur Entstehungsgeschichte des Pentateuchs (*N. K. Zschr.*); *Winckler H.* Alttestamentliche Untersuchungen (*Lipsee*); *Denniston J. M.* Elohim and Jehovah; or, the employment of divine names from Genesis I. to Exodus VI. (*London*); *Fripp J. E.* The composition of the book of Ge-

nesis with English text and analysis. With maps (u. o.); *Baensch B.* Das Bundesbuch, Ex. XX 22 — XXIII 33 stb. (*Halle*); *Preiss H.* Zum Deuteronomium (isk. Értesítő *Berlin*); *Cheyne T. K.* Aids to the devout study of criticisme 1. rész: The David narratives 2. rész: The book of psalms (*London*); *Hervey B.* The books of Chronicles in relation to the Pentateuch and the higher criticism (u. o.); *Vogelstein H.* Schem and Bethel (J. Qu. R.); *Wise I. M.* Pronaos to Holy Writ. Establishing on documentary evidence the authorship, date, form, and contents of each of its books and the authenticity of the Pentateuch (*Cincinnati*).

Gazdag a bibliai teológiának és a szentírás egyéb tanainak irodalma. Ezen disciplinák majdnem minden kérdésének egy vagy több mű van szentelve. *Duff A.* Old Testament theology (800—640 időszámításunk előtt) *London*; *Robertson J.* The early religion of Israel, as set forth by biblical writers and by modern critical-historians (u. o.); minden pontra kiterjeszkedő a francziából fordított mű *Petavel E.* The probleme of immortality (u. o.); az előzővel rokon munka *Schwally F.* Das Leben nach dem Tode. Nach den Vorstellungen des alten Israel u. d. Judenthums stb. (*Giessen*). Az ethika és a jog tárgyalatik: *Farrar F. W.* The voice from Sinai: the eternal bases of the moral law (*London*); *Oort H.* Oud-Israëls rechtsvezen (leideni beszéd); *Martin G.* La notion de la justice de Dieu dans l'A. T. (*Montauban*); *Kent Ch. F.* The socialistic Ideas of Amos (O. and N. T. Student junius); *Koetsveld C. E. van,* De vrouw in den Bijbel (*Amsterdam*); az imáról: *Simmons C. E.* The Bible doctrine of prayer (*Newy.*); a sátánról: *Matson W. A.* The adversary, his person, power and purpose stb. (u. o.).

A legtöbb ez irányú mű a teremtés bibliai és tudományos felfogása közötti viszonyonnyal foglalkozik. A brevi manu el nem dönthető kérdést a következő, részben óriási terjedelmű művek tárgyalják: *Kinns S.* Moses and Geology; or, The harmony of the Bible with science (*London*); *Watson F.* The book Genesis a true history shown by comparison with the other books of the O. T. and early ancient records, to be a true history

and first book of the hebrew Revelation (u. o.); *Hughes N. C.* Genesis and geology: the harmony of the scriptural and geological records, 2. kiadás (Newy.); *Cooper Th.* Evolution, the Stone Book and The Mosaic record of Creation (London); *Bakon B. Wisner.* The genesis of Genesis stb. (Hartford). Francia mú: *Le Maire L.* La théorie moderne sur l'origine du monde et les premiers versets de la Genèse (Tournai); olasz: *Adone L.* La cosmogonia mosaica al tribunale della scienza moderna: Conferenza (Napoly); *Steppani A.* Sulla cosmogonia mosaica (Milano); német: *Ingersoll R. G.* Die Irrthümer Mosis stb. (fordítás; *Lipscse*); *Kutna S. N.* orvos, Die Schoepfungslehre der mosaischen Urkunde innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft (Przemysl). E kérdésekről tehát mindenféle nyelven lehet komoly tájékozást szerezni csupán egy évi irodalom számbavételével is.

A szentírás magyarázatra áttérve, először egyes könyvek teljes kommentárait említjük. *Dillmann A.* kitűnő kommentárja: Die Genesis a 6. kiad. jelent meg; ugyancsak a Genesisre új magyarázatot tett közzé *Strack H. L.* a szerző és *Zöckler* kézikönyvek gyűjteményében, (München); *Weill A.* ismert különös művéből a befejező kötet: Deutéronome (Páris). A prófétákról általában: *Darmsteter J.* Les prophètes d'Israël (Páris); *Meignan Mgr.* Les prophètes d'Israël (756 lap; u. o.); *Heintzeler Th.* Erklärung der sämtlichen geschichtlichen und poetischen Bücher d. A. T. 2. rész (Strassburg).

A szent iratok sorrendje szerint említendő: *Johnson G. E.* The book Joshua (London); *Duhm B.* Das Buch Jesaja übers. und erklärt (Göttinga) *Andreä H. V.* Das Buch Jesaja aus dem Grundtext übersetzt und erklärt (Stuttgart); *Davidson B. A.* The book of the Prophet Ezekiel (London); a kis prófétákról: *Wellhausen J.* Skizzen und Vorarbeiten. 5. Heft. Die kleinen Propheten übers. mit Noten; *Parker J.* ugyanazokról (London; Theople's Bible); egyes prófétákról: *Peters N.* Die Prophetie Obadjahs untersucht und erklärt (Paderborn); *Schulz W.* Commentar über den Propheten Zephania (Hannover).

A hagiografák egyes egész könyveivel aránylag kevés

munka foglalkozik. *Raffl F.* Die Psalmen. 3 kötet (Freiburg i. B.); *Watson R. A.* The book of Job (London); *Rainsford M.* The song of Solomon (u. o.); *Torelli A.* Sul cantico dei cantici: Congettura (Napoly; 416 lap); *Castelli D.* szintén olasz nyelven ugyanazon könyvről; *Scholtz A.* Commentar über das Buch »Esther« m. seinen »Zusätzen« und über Susanna (Würzburg); a Prédikátorról két mű látott napvilágot: *Boileau J.* Le livre de l'Ecclésiaste stb. (Páris); *Leimdörfer A.* Das heilige Schriftwerk Koheleth im Lichte der Geschichte (Hamburg); *Bevan A. A.* A short commentary on the book of Daniel (Cambridge), iskolai használatra.

A szentírás egyes könyveiről, szakaszairól és egyes helyeiről értekező kisebb-nagyobb dolgozatok: *Mailand E.* Les Ecritures dévoilées, ou la Genèse d'après un point de vue oublié (Páris); *Ryle H. E.* The early narratives of Genesis stb. (London); *Blau L.* A tóra irányáról (e folyóiratban). A prófétákról: *Vernes M.* Le cantique de Débora (R. E. J.); *Cheine T. K.* The critical analysis of the first part of Isaiah (J. Qu. R.); *Ballantine W. G.* Jeremiah: a character study (Newy. és Chicago); *Cheyne T. K.* Jeremiah in de lijst van zijn tijd (Utrecht); *Halévy J.* Ezechiel (R. E. J.); *Löwy M.* Ueber das Buch Jona (Bécs); *Marti K.* Der Prophet Zecharja, der zeitgenosse Zerubbabels (Freib. i. B.); ugyanaz *Zwei Studien zu Secharja* (Theol. Studien u. Kritiken); *Rubinkam N. J.* The second part of the book of Zechariah stb. (Basel). A hagiografákról: *Sellin E.* Disputatio de origine carminum, quae primus psalterii liber continet stb. (Lipscse; dissz.); *Grancelli F.* Saggio di ricerche critiche sulla essistenza di salmi maccabaici (Palermo); *Creelman H.* Are there maccabean psalms? (O. and N. T. Student); *Rahlf A.* Ani u. Anaw in den Psalmen (Göttinga); *Goodspeed G. S.* The book of Job in other literatures (u. o.); ép oly érdekes szerzőnek értekezése: Shakespeare and the Bible (u. o.); *Taylor C.* The dirge of Coheleth (J. Q. R.); *Kamphausen A.* Das Buch Daniel und die neuere Geschichtsforschung (Lipscse); *van Hoonacker A.* Zorobabel et le second temple, étude sur la chronologie des six premiers chapitres du livre d'Esdras (Gand és Lipscse).

A bibliai segédtudományok a lefolyt évben szép számú értékes művekkel gyarapodtak. A geográfiához tar-

toznak: *Smith G. A.* The historical geography of the Holy Land (Expositor); *Kiepert H.* Wandkarte zur Erläuterung der biblischen Erdkunde stb. (új kiadás; *Berlin*); *Borel M. és Kruger F. H.* Carte murale de la Palestine ancienne (en 4 feuilles; *Páris*); *Leuzinger N.* Biblisch-topographische Karte von Palästina (*Bern*); *Furrer K.* Wanderungen durch das heilige Land (2. kiad. 62 illusztrációval és három mappával; *Zürich*); *Hall B.* Billeder fra det hellige Land (*Kopenhága*). Történeti segédművek: *Nöldeke Th.* Orientalische Skizzen (*Berlin*); *Winckler H.* Keilinschriftliches Textbuch zum A. T. (*Lipsce*); *Erdmanns B. D.* Melekdienst en vereering van hemelichamen in Israëls Assyrische periode (*Leiden*).

Az előzőleg ismertetett szakokhoz arányítva csekély a héber nyelvtudomány és az erégézés történet múlt évi irodalma. A legkiválóbb két mű hazai tudóstól, *Bacher Vilmostól*, származik. A megbízhatóságuk és velős rövidségük által kitűnő munkák czímei: Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert. Mit einem einleitenden Abschnitte über die Massora és Die jüdische Bibel-exegese vom Anfange des zehnten bis zum Ende des fünfzehnten Jahrhunderts (*Trier*). Mindkettő első rendszeres összefoglalása ezen disciplinának. A Winter és Wönsche anthológiájában és külön is. Ugyanazon szerzőtől: Une grammaire hébraïque du Yémen (*R. E. J.*); *Blüth Joseph* Qimchi und seine Grammatik (*M. W. J.*). Ezekén kívül: *Halfmann H.* Beiträge zur Syntax der Hebräischen Sprache (Értesítő; *Wittenberg*); *Lambert M.* Remarques sur la formation du pluriel en hebreu (*R. E. J.*); *Feuerlicht M.* A grammatikai genus a héberben (bp. disz.); *Davis A.* The Hebrew accents of the twenty-one books of the Bible (*London*); *Plato J.* Zur Geschichte der Exegese (dissz. Frf.) — A régi zsidó exegétikus irodalom kiadásai: *Hofmann Th.* Mittheilungen aus Saadias arabischer Uebersetzung und Erklärung der Psalmen: Die Korachitischen Psalmen (Értesítő); *Schächter A.* Der Kommentar zu Esra und Nehemia von Jesaja di Trani nach Handschriften..... nebst Einleitung über die Anfänge der jüdischen Exegese in Italien. 1. rész (königsbergi dissz.); *Kohut S.* az amerikai rabbiszeminárium Értesítőjében egy kéziratban levő pentateuchus kommentárt ismertet, mely megállapítása szerint Abu

Mansur al-Dhamari szerzeménye; *Bacher W.* Varianten zu Ibn Esra Pentateuch-Commentar (*M. W. J.*).

A régi fordításokról: *Epstein A.* Les Chamites selon le Pseudo-Jonathan; *Lagarde P. de*, az elhunyt nagy septuagintaismerő, Septuagintastudien (a göttingeni tud. akadémia értekezéseiben és külön is); *Dillmann A.* Ueber die griechische Uebersetzung des Qoheleth (berlini tud. akadémia); *Hatch E.* többek közreműködésével: Concordance to the Septuagint and other Greek versions of the O. T. (*Newy.*). — *Bachmann J.* Dodekapropheton Aethiopum.... nach hschr. Quellen herausgegeben u. m. textkrit. Anmerkungen versehen 1. füzet (*Halle*); *Mandl A.* Die Peschittha zu Hiob nebst einem Anhang über ihr Verhältniss zu LXX. und Targum (*Budapest*). — *Horn P.* Zu den jüd. pers. Bibelübersetzungen (Indogermanische Forschungen).

Az apokrifákat kiadta *Ball C. J.* (*London*); konkordancia *Hatch E.* épen említett művében; *Bouirant U.* Fragments du texte grec du livre d'Enoch stb. (*Páris*); *Goldschmidt L.* Das Buch Henoch aus dem Aethiopischen in die ursprüngliche hebräische Abfassungssprache zurückübersetzt (*Berlin*); *Scholz A.* említett kommentárjában Eszter könyvéhez: »Zsuzsannáról«; *Kaatz S.* Die Scholien des Gregorius Abulfaragius Bar Hebraeus zum Weisheitsbuche des Josua ben Sira stb. (*Frf.*).

A bibliai kortörténetét teljesen felöleli: *Kittel R.* Geschichte der Hebräer (*Gotha*); az uralkodókról: *Fox A.* The Judges and Kings of Israel (*London*); számos pontot tárgyal *Kuenen A.* Schetsen uit de geschiedenis van Israël. A szerző arcképével. 2 rész (*Nijmegen*); *Harper H. A.* From Abraham to David: the story of their country and times (*London*); a legrégibb időre vonatkoznak: *Cavagnaro C.* Gli Ebrei in Egitto (*Genua*); *Büdingen M.* De coloniarum quarundam phoeniciarum primordiis cum Hebraeorum exodo coniunctis (*Bécs*); *Meyer F. B.* Moses the servant of God (*London*); *Jastrow M. j.* On Palestine and Assyria in the days of Joshua (Zschr. f. Assyriologie); *Kirk T.* Samson: his life and work (*Edinburgh*); *Delattre A. J.* Les juifs dans les inscriptions de Tell-el-Amarna (Journal Asiatique); a későbbi történethez: *Martin G.* La campagne de Sennakhérib en

Palestine et les prophéties relatives à cette expédition (*Montauban*).

A második templom korabeli történetnek vannak szentelve: *Stapfer E.* La Palestine au temps de Jésus-Christ, d'après le N. T., l'historien Flavius Joseph et les Talmuds (5. kiad. *Páris*); *Lehman J.* Le procès d'Hérode. Sameas et Pollion (R. E. J.); *Brown P. D.* Herod the Tetrarch (Expositor); *Fabia P.* Plin l'Ancien a-t-il assisté au siège de Jerusalem par Titus? (Revue de philologie XVI. 3); *Renan E.* L'Essénisme (J. des Sav.); *Tideman B.* De Esseners bij Josefus (Theol. Tijdschrift); *Weinstein N. J.* Beiträge zur Geschichte der Essäer (*Bécs*).

Philológ: *Renan E.* (Journal des Savants); *Wendland P.* Philos. Schrift über die Vorsehung (*Berlin*); *Cohn L.* Zur indirekten Ueberlieferung Philo's und der älteren Kirchenväter (Jahrbücher f. prot. Theologie); *ugyanaz*, The latest researches on Philo of Alexandria (J. Qu. R.). — Palesztina kultúrhistóriájához: *Friedmann D.* Palesztina földmívelése a római császárok idejében (bp. dissz.); későbbi történetéről: Palestiue under the Moslems (*London*).

A sokféle ágra szakadó zsidó tudomány irodalmának ismertetését a talmuddal kezdjük. *Kohut A.* Aruch completum a múlt évben be lett fejezve. A nagy szorgalmú és némely gyengéi dacára örökbecsű mű a pótkötettel együtt kilencz kötetből áll és a tetemesen leszállított ár folytán szélesebb köröknek lett hozzáférhetővé téve. *Hamburger J.* Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud cz. művéből a harmadik pótfüzet látott napvilágot; *Jastrow M. A.* szótárából: dictionary of the Targumim, the Ta'mud Babli and Yerushalmi and the Midrashic literature, az ötödik füzet hagyta el a sajtót (*Newy*); a lexikont gazdagítja még: *Perles J.* Beiträge zur rabbinischen Sprach- und Alterthumskunde (Mschr. f. Gesch. u. Wissensch. d. Judenth. = M. G. W. J.); ide tartozik *Blau L.* Az új-héber szótárhoz (e folyóir.). — A Mekhilta egyik szakaszát kiadta, fordította, magyarázatokkal és szótárral ellátta svéd nyelven: *Almkvist H.*, upsalai egyetemi tanár, Mechilta Bo stb. cz. művében (*Lond.*). — Fordítás: *Raviez M.* Der Traktat Sanhedrin (*Frkf.*).

A talmud keletkezésével és tanítóinak

életrajzaival foglalkoznak: *Rosenthal L. A.* Ueber den Zusammenhang der Mischna. 2. Thl. Vom Streite der Bet Schammai u. Bet Hillel bis zu Rabbi Akiha (*Strassburg i. E.*); *Reich H. L.* Zur Genesis des Talmud. 1. Band. Der Talmud u. die Römer (*Bécs*); *Petuchowsky M.* Der Tanna Rabbi Ismael (hallei dissz.); *Löwy F. R.* Simon ben Jochai élete és szentírásmagyarázata (budap. dissz.); *Stark M.* Die Schriftgelehrten (városi reáliskola Értesítőjében; *Prága*).

A hagyomány tanaival és intézményeivel: *Lévy M.* Essai sur la morale du Talmud (*Brucelles*); *Goitein E.* Das Vergeltungsprincip im biblischen und talmudischen Strafrecht (hallei dissz.); *Kurrein A.* Die Pflichten des Besitzes nach Bibel u. Talmud (*Frkf.*); *Weismann M.* Die Rätselweisheit in den Talmudim u. Midraschim fachlich und sachlich erläutert u. in alphab. Ordnung dargestellt (*Bécs*; héber nyelven); *Friedländer M. H.* Die wichtigsten Institutionen des Judenthums stb. (*Bécs*); *Nahida Remy*, keresztyén írónő, Das Gebet in Bibel u. Talmud (*Berlin*); *Blau L. A.* semá eredetéről; A semá a zsinagógában (e folyóir.); *Wiesen J.* Geschichte und Methodik des Schulwesens im talmudischen Alterthum (erlangeni dissz.). — A talmudexegézis körébe tartoznak: *Koenigsberger B.* Aus Masorah u. Talmudkritik (*Berlin*); *Rosenthal F.* Das Sikarikon-Gesetz (M. G. W. J.); *Blau L. A.* Mekhilta magyarázatához; Bécza második misnájáról, stb. (e foly.); *Vajda B.* Édújóth harmadik misnájáról; *Krausz S.* Gyorsírás a talmudban; Régi tévedések; *Grünhut L.* több kronológiai czikke; *Frisch A.* Az ima rövidségére való tekintet őseinknél; A tefillah történeti fejlődése; stb. (mind e folyóiratban). — Különféle tárgyakról: *Krauss S.* The Jews in the works of the Church Fathers (J. Qu. R.); *Rosenzweig A.* Das Auge in Bibel u. Talmud (*Berlin*); *Singer S.* Sagengeschichtliche Parallelen aus dem babyl. Talmud (Zschr. d. Vereins für Volkskunde); *Blau L. A.* hagyomány köréből (e foly.); *Kohut A.* Ist das Schachspiel im Talmud genannt und unter welchem Namen? (Z. D. M. G.); *ugyanaz*, Les fêtes persanes et babyloniennes dans les Talmuds stb. (R. E. J.).

A midrás irodalom terén régi és általános óhaját lett kielégítve *Zunz L.* Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden historisch entwickelt cz. mű új kiadása által, mely

kiadás *Brüll N.* utolsó irodalmi munkája volt. Ezen kívül: *Grünhut L.* Kritische Untersuchung des Midrasch Kohelet Rabba I. Thl. Quellen und Redactionszeit (*Erfr.*); *Wünsche A.* Midrasch Tehillim (fordítás; *Trier*); *Funk S.* Die haggadischen Elementen in den Homilien des Aphrates, des persischen Weisen (*Bécs*); *Lévi J.* La Pesikta Rabbati et le 4e Ezra (R. E. J.). — *Bloch M.* kezdte kiadni Méir Rothenburg responzumait (Mek. Nirdámin).

A zsidó irodalomtörténet köréből a következő munkákat jegyeztük föl: *Müller D. H.* Eldad stb (új kiadás); *Harkavy A.* Studien und Mittheilungen aus der kaiserl. öffentlichen Bibliothek zu St.-Petersburg. 5. Thl. 1. Heft: Leben und Werke des Saadjah Gaon (héberül: *Szt.-Pétervár*); *Kaminka A.* Die Geonim und ihre Schriften in kurzen biographischen Skizzen u. ausgewählten Musterstücken (*Trier*; *Winer és Wünsche anthológiájából*); *Neubauer A. és Stern M.* Hebräische Berichte über die Judenverfolgungen während der Kreuzzüge, ins Deutsche übers. von *S. Baer (Berlin)*; a »Quellen zur Geschichte der Juden in Deutschland« 2. kötete); *Epstein A.* Pseudo-Saadja's u. Elasar Rokeach's Kommentare zum Jezira Buche. Die Recension Saadja's (M. G. W. J.); *Schechter S.* Notes on Hebr. mss. in the univ. library of Cambridge (J. Qu. R.); *ugyanaz*, Nachmanides (u. o.); *Wistinetzki J.* Das Buch der Frommen nach der Recension in Cod. de Rossi No. 1133. herg. u. m. Anm. vers. 1. Lief (*Berlin*; Mek. Nird. kiadása); *Lévi J.* Bibliographie des travaux d'Isidore Loeb (R. E. J.). — Műfordítások az ezen folyóiratban megjelenteken kívül: *Heller S.* Die echten hebräischen Melodien (*Trier*; a szerző hagyatékából) és *Makai E.* Zsidó Költők (*Budapest*). Itt említjük: *Kecskeméti L.* cikkét. A muziv stylus a spanyol-zsidó korszak költeményeiben (e foly.).

A zsidók történetére áttérve, ismertetésünket a hazai zsidóság történetével kezdjük. Tudtunkkal a magyar zsidók történetéhez csak folyóiratunkban jelentek meg adalékok: *Bacher V.* Századunk első feléből; *Büchler S.* Mendelssohn Mózesnek egy ifjúkori magyar barátja; *Diamant Gy.* A magyar zsidók történetéhez a múlt században; továbbá megjegyzések és okiratok: *Perles J.*; *Mandl B.* s másoktól. — Palesztina történeti irodalmát már ismertettük. Utalunk még

az ismert angol és német folyóiratra: *Palestine Exploration Fund és Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins*, hol számos fontos és érdekes adalék nyújtatik a szent föld földrajzához és történetéhez.

A bennünket legközelebből érintő osztrák zsidók történetéhez fontos dolgozat: *Pollák M.* A zsidók legrégibb nyomai Ausztriában és Bécs-Ujhelyen (M. Zs. Sz.); *Wolf G.* Kleine historische Schriften (*Bécs*); *Kisch A.* Die Prager Judenschaft während der Schlacht am weissen Berge (*Erfr.*); *Hock J.* Die Familien Prags. Nach den Epitaphien des alten jüdischen Friedhofs stb., mely a szerző hagyatékából lett *Pozsonyban* kiadva (héberül); *Kisch A.* Das Testament Mardochai Meyssel's (M. G. W. J.); *Grünwald M.* Rabbi Salomo Ephraim Luntschitz (*Erfr.*).

A német zsidók történetéhez: *Stern M.* Quellenkunde zur Geschichte der deutschen Juden. I. Band. Die Zeitschriftenliteratur (*Kiel*); *ugyanaz*: Die israelitische Bevölkerung der deutschen Städte (u. o.); Geschichte der deutschen Juden. Von den ältesten Zeiten bis zum Ausgange des 12. Jahrhunderts. (M. W. J.); *Neustadt L.* Eine Blutbeschuldigung in Frankfurt a. M. im Jahre 1504 (Jüd. Litteraturblatt); *Kracauer J.* Die Schicksale der Frankfurter Juden während des Fettmilch'schen Aufstandes [1612—1616] (frf. iskolai Értesítő); *Kopfstein M.* Geschichte der Synagogengemeinde in Beuthen O. S. (*Beuthen* 1891); *Freudenthal M.* Die ersten Emancipationsbestrebungen der Juden in Breslau (M. G. W. J.); *Bloch Ph.* Die General Privilegien der polnischen Judenschaft (*Posen*).

A francia zsidók történetéhez: *Kahn L.* Histoire de la communauté israélite de Paris. Les Juifs de Paris sous Louis XV. (1721—1760) *Paris*; *Bloch* Un épisode de l'histoire commerciale des Juifs en Languedoc 1738 (R. E. J.). — Az olasz zsidókról: *Neubauer A.* The early settlement of the Jews in southern Italy (J. Qu. R.). — Az angol zsidókról: *Jakobs J.* Notes on the Jews of England under the angevin kings (J. Qu. R.). — Itt említjük: *Loeb J.* Le folk-lore juif dans la chronique du Schébet Jehuda d'Ibn Verga (R. E. J.). — Életrajzi dolgozatok: *Kayserling M.*, a kitünő historikus, Gedenkblätter. Hervorragende jüd. Persönlichkeiten des

19. Jahrhunderts. In Charakteristiken (*Lipsee*); *Kahn Z.*, Franciaország főrabbi, Isidore Loeb (R. E. J.). E gyönyörű biográfiával a grand-rabbin elhunyt barátjának, a zsidók közepkori története legnagyobb ismerőjének, szép emléket állított. Az orosz-lengyel zsidók történetéhez: *Gurland J.* hagyatékából: A lengyel zsidók szenvedései 1648 és 1768 stb. (*Odeszsa*; hsb.).

A zsidó vallásbölcsezet fontosságához képest csekély számú művel gyarapodott. A legkiválóbb és legérdekesebb mű: *Bacher W.* Die Bibelexegese der jüdischen Religionsphilosophen des Mittelalters vor Maimuni (magyarul és németül az orsz. rabbiképző-intézet Értesítőjében); *ugyanaz*, Der arabische Tjfel des religionsphilosophischen Werkes Abraham Ibn Daud's (Z. D. M. G.); *Sacerdote*, Una versione italiana inedita del Moreh Neboukhim di Mosheh ben Maimon (Rendiconti d. Accademia dei Lincei); *Steckelmacher M.* Die Teufelsidee u. das Judenthum (Jüd. Litterb.); *Ziemlich B.* Andacht u. Erbauung (ib.); *Schwarz A.* Baruch Spinoza (ib.); *Hannes L.* Des Averroes Abhandlung »Über die Möglichkeit der Conjunction« oder »Über den materiellen Intellekt.« Nach Hschr. z. 1. Mal herg. 1. Heft (hallei dissz.) szintén említhető.

A liturgiához: *Bloch Ph.* Jorde Merkabah, die Mystiker der Gaonenzeit und ihr Einfluss auf die Liturgie (M. G. W. J.); *Kaufmann D.* The ritual of the seder and the agada of the english Jews before the expulsion (J. Qu. R.). — Prédikációk közül említjük: *Joel M.* Festpredigten 1. kötet (az elhunyt hagyatékából; *Boroszló*); *Schwarz A.* Sabbath und Festpredigten 7. kötet (*Karlsruhe*); *Maybaum S.* Kasualreden (*Berlin*); egyes alkalmi szónoklatok magyar nyelven: *Rosenberg S.* (Arad); *Vajda B.* (Abony); Kecskeméti L. (Nárad); németül *David Gy.* (Pozsony) s másoktól. — A pedagógiát szolgálja: *Stern Á.* Izrael története II. kötet (*Budapest*).

Végül még néhány művet kell felemlítenünk, melyek a zsidógyűlölet által felszínre hozott nagymennyiségű irodalmi iszap elmosására vannak szánva. Tudományos becsűek: *Strack H. L.* Der Blutberglaube in der Menschheit, Blutmorde und Blutritus, 4. kiadás. (*München*); *Levinsohn J. B.* Efes Damim, melyet Katz A. németre is lefordított (*Berlin*); *Nathan P.*

Der Process von Tisza-Eszlár (u. o.); ugyanezen célú szolgálmi alkalmas: *Lattes G.* Educatione e Civiltà Israelitica (*Livorno*), mely műben a zsidóság befolyása a nevelésre és műveltségre van ecsetelve és végül a zsidóság legobjektivebb és a tényekből vett érvekben a leggazdagabb védelme: *Leroy-Beaulieu A.* Les juifs et l'antisemitisme (Revue des Deux-Mondes).

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

SZIKLAVÁRUNK, SZIRTFOKUNK!

— Chanukka-dal. —

Sziklavárunk, Szirtfokunk!	Béke-jólet üdvözölt
Szabadítónk Te voltál.	Ott, hol a szent templom van,
Tehozzád száll szózatunk:	S üztön üzött, üldözött
Szent zsoltosma, szent zoltár.	Barbár, vad nép legottan.
Vajha mindig megóvnál,	Tévelygénk egy új honban,
Régi várunk nem óv már;	Mig hős termett ujonnan
Szétomlott,	S hadával
Szétromlott	Kard által
A szent hely, a szent oltár.	Vonulhattunk ki onnan.
Lelkünk már-már borongott,	Szívünk már-már elszorult,
Búban, bajban elepedt,	Sajgott, vérzett régóta,
Megszállottak a gondok,	Szemeinkbe köny tolt,
Rabszolgaság közepett.	Ajkunk búsan nyílt szóra.
De szabad lón nemzedet,	Közelgett a végóra.
S a vad csapat elveszett;	Halál volt ránk kirova;
Ijastul	De néped
Fiaitul	Megvédted,
Mély örvénybe süllyedett.	Igazságnak bírója!

A szent oltárt becsmélték,
Ledöntötték feldúlva,
A szent olajt fecséltek,
S íme fénynyel kigyulva,
Mégis, mégis ég újra!
Te vagy, kinek szent újja
Csodát tett
S megmentett:
Téged zeng a szív húrja!

Budapest.

V. HEVÉSS KORNÉL.

KÜTFÖK.

241. sz.

Az óbudai izr. hitközség multjából.

I.

Nr. 46967. Löbliche Gespanschaft. Auf die in Betreff des zu Napcor in diesem Szaboltscher Comitatz getauft seyn sollende jüdische Mädchens allerhöchsten Orts gemachte Vorstellungen haben Sr. Majestät entschlossen, dass *nachdem die Materia und Forma der Tauf zugleich gebraucht worden zu seyn, nicht erprobet wird, die Ältern des Mädchens keinerdings gezwungen werden können, das Mädchen katholisch erziehen oder sich abnehmen zu lassen, um so weniger da es diesen 6 Mädchen ohne diess freystehen wird, sich nach erlangtem Anno Diocretionis zu der katkolischen Religion zu begeben.* Übrigens aber soll die Gemahlin des Feldscherers Faigel mit einer ihren Mitteln angemessenen, dem Vatter des diessfälligen Kindes zuzuwendenden Geldstrafe, welche das Comitatz zu bestimmen haben wird belegt werden, welche allerhöchste Entschliessung diesem Löbl. Comitatz mit dem bedeutet wird, damit selber in Gemässheit das Nöthige verfüge und von Erfolg den Bericht erstatte. Gegeben von der königl. ungar. Stadthalterey. Ofen den 7-ten 9ber 786. Josef v. Zisch m. p.

II.

Sub N. 46967. Löblicher Comitatz, Obwohl die Taufe der minderjährigen jüdischen Kinder wider den Willen oder Einwilligung ihrer Ältern auch den 4t März 1775. Nr. 2062 wiederholt verboten worden, hat sich dennoch der Fall ereignet, dass ein jüdisches Mädchen getauft und zur Entschuldigung die Unwissenheit diese Verordnung vorgeschützt wurde, damit also Künftighin dergleichen Fällen und einzuwendenden Ausflüchten gesteuert würde, wird einem löbl. Comitatz hiermit aufgetragen wieder allgemein kund zu machen, dass derley Taufen unter schwerer Ahndung verboten seyn. Gegeben von der königl. Hungarische Stadthalterey. Ofen den 7t 9ber 1786. Joseph v. Zisch m. p. Dem löbl. Szaboltscher Comitatz — Tokay

III.

No 28,533. Sr. Majestät haben wegen der verschiedenen sich ereigneten Missbräuche zu Entschliessung geruht, dass von nun an allen Hebammen unter eine Strafe von 1000 Dukaten, halbjährige Gefängniss die Tauf der Judenkinder gänzlich untersagt werde, weilen derley Kinder immer den Ältern gehören und es also auch nur diesen allein zustehen kann, sie taufen zu lassen oder nicht. Diese höchste Verordnung wird daher diesen Comitatz so gleich allgemein kund machen. Damit aber auch das Anlass zu diesen gezwungenen Taufe desto sicherer gehoben werde, so geht die allerhöchste Absicht dahin, dass die Anzahl der jüdischen Hebammen, welche sich in der Hebammenkunst entrichten, und bei der Universität prüfen lassen möchten vermehret werde. Christof Graf Zichy m. p. ex Consilio Regio Locum tenentiati Hungarico. Ofen den 31t July 1787.

Az óbudai levéltárból közli:

DR. KLEIN GYULA.

Az izraelita vallás törvénybe iktatása. Már két hó előtt jeleztük folyóiratunkban a receptiális törvényjavaslat tartalmát. Kijelentettük, hogy meg leszünk elégedve, ha az csak két szakaszt fog tartalmazni, melyek elseje vallásunknak a törvényesen bevett vallások közé való felvételét jelenti ki, második pedig az áttérést szabályozza. Még a törvény végrehajtási módját — így mondtuk — sem kell egy harmadik szakaszban megállapítani, mert erről az 1868: LIII. t.-cikkben sem történt intézkedés. Minthogy azonban a napilapok különböző hirei folytán számos helyről felszólítást nyertünk, hogy a kormány által előterjesztendő javaslat tartalma felől határozottan nyilatkozzunk, folyóiratunk zártakor vett teljesen megbízható értesülés alapján közöljük, hogy a törvényjavaslat, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter előreláthatólag a budgetvita alatt fog a képviselőház elé terjeszteni, »Az izraelita vallás törvénybe iktatásáról« szól, három és nem, mint általánosan tartják, két szakaszt fog tartalmazni.

Az első szakaszban az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik; a második szakasz az 1868: LIII. t.-cikk 1—8. §§-ait, melyek az áttérésre vonatkoznak, az izraelita vallásra is kiterjeszti; a harmadik szakaszban pedig a törvény végrehajtásával a miniszterium bizatik meg.

A végrehajtásra vonatkozó harmadik szakaszt alkalmasint az a körülmény tette szükségessé, hogy az »elkeresztelési ügy«-ben a kath. klerus azért is kérelmezte a törvény végrehajtásának eljöttét, mert az 1868: LIII. t.-cz. végrehajtásával senki sincs megbizva, tehát a végrehajtás elmaradásáért különben sem lehetne egy minisztert sem felelősségre vonni. Ilyen argumentációnak kívánhatja a vallásunkat érintő törvényt a kormány elejét venni, s midőn az egész miniszteriumot bizza meg a törvény végrehajtásával, ez által a sanctio csak hatályosabbá válik. — Olvasóink e változásról bizonyára megelégedéssel vesznek tudomást, mert ebből bátran következtethetjük, hogy a kormány mindenképen azon van, hogy az izraelita vallás felekezet jogos igényeit a lehetőség határai között kielégítse.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *A Pallas Nagy Lexikona*, az összes ismeretek enciklopédiája I. kötet 1—8. füzet. A. — Alliléter Budapest. Pallas irod. és nyomdai részvénytársaság. Füzetenkint 30 kr = 60 fillér, kötetenkint pedig diszes kötésben 6 frt = 12 korona. — *Uspenszky G. J. és Terpigonjeff A. N.* nyomán Samson Himmelstjerna H.: *A parasztok és nemesek elzülése Oroszországban.* Regény. 2 kötet. Budapest. Athenaeum. Ára 3 frt 60 kr. — *V. Gaál Karolina:* *A mai hölgyek.* Regény. Képes Családi Lapok. Budapest.

Dr. Schwarz Adolf jelen számunkba közölt cikke, mint szerző értesít bennünket, egyidejűleg a »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums« című boroszlói folyóiratban is megjelenik.

Értsük meg egymást. Az E-g t. szerkesztőjének személyes felkérésére a legnagyobb készséggel kijelentjük, hogy folyóiratunk utolsó két számában megjelent kritikai megjegyzésekkel sem a nevezett lapot, sem t. dolgozó társait személyileg vagy törekvések tisztaságában bántani egyáltalán nem akartuk. Annál kevésbé vezethetett bennünket ilyen szándék, mivel a felekezetünk körében nem rég lezajlott mozgalmak körüli érdemeiket a Szemle több ízben elismerőleg méltatta, nem is szólva arról, hogy a két utolsó számunkban foglalt észrevételek tartalma az ily feltevéseket egyenesen kizárja. Sőt inkább melegen óhajtjuk, hogy azon kevesek, kik a felekezet ideális feladataiért küzdenek, a lehető legnagyobb egyetértésben szolgálják a közös célt és hogy az azokhoz vezető eszközök körüli netáni nézeteltérések a legsimább alakban nyilvánuljanak.

Midőn ezt több ízben, sőt éppen utolsó számunkban is tett hason kijelentéseinkre való utalással megjegyezzük, még egy és hozzá furesa dologról kell megemlékeznünk. Utolsó számunkban arra a hírre vonatkozólag, hogy egy orthodox lap a receptió elleni hajszát, mint tréfásan hozzá tettük, *tán még* utolsó cikkünk hatása alatt feladta legyen, azt irtuk, hogy a mennyiben ez igaz és ha e lap orthodoxok véleményét tolmácsolja, akkor eddigi ellentétes álláspontjukért a felekezet bocsánatára számíthatnak és akkor a történet is enyhébben fogja elbírálni eddigi tévedéseiket. Az orthodox ujság ezt szörnyen zokon vette és miután a mi papiros trónunkat fakardjával elszántan összezuzta, újabb és újabb dühre fakadt, úgy hogy korpa czibere ízű gúnyban is ki-kitörő haragja folytán indíttatva érezzük magunkat arra a kijelentésre, hogy ez észrevételünket felette sajnáljuk és azokat oda módosítjuk, hogy a felekezet bocsánatára nem számíthatnak és hogy a történet nem fogja enyhén elbírálni eddigi tévedéseiket. Azonban mint hogy az orthodox sajtó különféle önkéntelen komikumát ez alkalommal nem méltatjuk, megelégszünk az egykori debre-

ezeni tanár esetének felemlítésével, aki egy alkalommal a hatodik gimn. osztálynak azt mondta, hogy az egész classisnak nincs annyi esze, mint egy talyigás lónak. Az osztály zúgni kezdett, úgy hogy a tanár ott hagyta a kathedrát. Másnap tüntetések voltak, a diákok nem mentek előadásra, úgy hogy a collegiumnak is beavatkoznia kellett. A tanári értekezlet azt határozta, hogy a professzor úr tegye jóvá a hibát. Még az nap hirdette a fekete tábla, hogy a tanulók jelenjenek meg T. tanár úr előadásán, mert a felerősített félreértés jóvá lesz téve. A tanulók meg is jelentek és a tanár úr ily módon intézte el az ügyet: *Uraim! A múlt órán azt találtam mondani, hogy nincs az osztálynak annyi esze, mint egy talyigás lónak. Felette sajnálom, hogy ez történt és bevallom, hogy az osztálynak igenis van annyi esze, mint egy talyigás lónak.*

Abonyi levél. Tisztelt szerkesztőség! A nagy városi hitközségek tagjaik száma és tehetősége által minden eshetőséggel szemben szilárdan megállanak, nincsenek alávetve ama hullámvázaknak, melyek vidéki hitközségeinket sűrűn megingatják. Ezek majdnem kivétel nélkül, minden vagyon nélkül, tetemes kiadásait kizárólag a tagok direkt és indirekt adóiból kénytelenek fedezni. Vagyonosaink — hamár jótékony célra alapítványokat tesznek is — a hitközségekről magáról a legritkábban emlékeznek meg és ez az oka ama szomorú állapotoknak, hogy számos zsidó hitközség intézményeit néhány vagyonosabb tag elhalálása vagy elköltözése képes erősen megingatni. Kiváló örömmel közölhetem tehát a következő nagylelkű alapítványozást. *Markbreit Adolf* a napokban tisztekei birtokán fogadta az *abonyi* izr. község küldöttségét, mely neki eddigi rendkívüli érdemeiért e község körül művészi kivitelű dísztagsági okmányt nyújtott át. A rabbi üdvözlő szavaira felelve a megtisztelt kijelenté, hogy abonyi házát a hitközségnek adományozza, azon kikötéssel, hogy az rabbilakásul szolgáljon, továbbá a hitközség és a *chewra* céljaira 2000 forintot meghaladó alapítványokat tett, mely összegből 1300 frt az alapító élete végéig tőkésítve lesz.

Dr. Tanos Ignác.

TÁRSADALOM.

A RABBIK TEKINTÉLYE.

Ujabb idő óta részint a magánszorgalomból itthon kimelkedett, részint a külföldön képzett, részint pedig az országos rabbiképző intézetből kikerült rabbikkal felekezetiünkbe egészen új szellem költözik be. A modernebb rabbiknak a hitközségi élet átalakulására vagy fejlődésére gyakorolt hatását kétségbe vonni nem lehet. Szembetűnő a hatás nemcsak azon hitközségekben, melyeket haladóknak neveznek, hanem észrevehető ez azon hitközségekben is, melyek orthodox nevet viselnek a nélkül, hogy konzervativizmusok nagyobb volna, mint az előbb nevezett hitközségekben a haladás. E hatás korántsem a vallásos intézmények reformjában nyilvánul, mert hiszen e téren néhány zsenge kísérletnél egyéb nem történt. De mutatkozik az kiváltképen az istentisztelet szabályozásában, a magyar nyelv hódításában, az iskolaügy emelkedésében, a hitoktatási ügy fejlődésében, a hitszónoklat formai tökéletesedésében. Az orthodoxia ellensége volt a felekezeti iskolának és ma már egyes kiválóbb rabbijai az iskola élén állanak, majd mint igazgatók, majd pedig mint a hitközség felügyelő közegei. Az sem ritka, hogy a vallásitanítást hazai nyelven látják el, nem is szólva arról, hogy a hol ez nincs így, a néhány évtizeddel ezelőtt kiátkozott Mendelsohn-féle bibliai fordítást rehabilitálják és a jargont szégyenkezve kerülgetik. A házassági vagy a hitközség adminisztrációjával összefüggő templomi hirdetések ma már túlnyomóan magyar nyelven történnek. Nem ritka már, hogy orthodox papok magyar nyelven tartanak szónoklatokat. Ma még leginkább csak alkalni beszédek magyarok, nemsokára remélhetőleg már teljes jogaiba lép összes szószekeinken is a magyar nyelv. Bár productiv tudományos működésük igen csekély, megcsik, hogy orth. rabbik magyar nyelven cikkekkel irnak, hogy a magyar nyelvű sajtó támogatását a felekezet érdekében való cselekedetnek tartják. Példáukon indul az új nemzedék, mely a jesibákon a nagy foliansok alatt

magyar könyveket lapozgat, magyar érzést táplál, nemzeti eszmékért lelkesül. Hiába szabadkoznak a csökönyösebbek, a haladás áradata sodorja őket egyszer elementáris erővel, másszor egyes rabbijaik egészséges opportunizmust jelző evező-csapásaival.

A mit újabban örömmel tapasztalunk az orthodoxoknál, azt természetesen fokozott mértékben látjuk egyéb szervezetű hitközségeinkben. És be kell ismernünk, hogy a nemzeti érzésnek minden téren való erősödése, a cultura folyton növekvő vonzóereje és az újabb szabályrendeletekben lengyel papok ideözönlése ellen vetett gátak összehatásától eltekintve, első sorban rabbijaink meg tanítóink azok, a kik a hitközségeket mint ilyeneket magyarosítják, minden rendű ügyeinek egészséges fejlődését előbbre segítik. Ők azok, kik a hitközségekben elhíntett eszmékkel, vallásos buzgalmukkal és az eszmények szolgálatában nemesült lelkesedéssel felekezetünket egy szebb jövő elé vezérlik. És oly időben, midőn a vallás és intézményei irányában rideg közöny tátong mindenünnen, rájuk vár a kötelesség, hogy a hit tüzét folyton élesszék, hogy az ősi vallás fentartásának bátor, éber és igaz őrsei legyenek. És még egy nagy hivatás az, melyet betöltenek és melyet az idő intelmei folytán, a jövőben még inkább teljesíteniök kell és ez a zsidó tudomány ápolása, fejlesztése és szélesebb arányokban való terjesztése. Mert az az inkább orthodoxok körében gyökeret vert felfogás — bár a tétlenségnél többet ér — hogy tudományunk áldásaiban csak azok részesülnek kik azt mint önczért maguk között és önmagukért művelik, ma már tartathatatlán. A kor megköveteli, hogy fennen dicsért kincseinket ne csak a beth-hamidrasok gyakran penészes levegőjében takargassuk, vagy itt-ott a szószéken ragyogtassuk, hanem hogy vallástudományunkat de történetünket és költészetünket is az emberiség közkincsévé, hitünk emelő és fenntartó elemeivé tegyük. És nem szabad közönyösen nézünk, hogy részben természetlen buvárkodásaink, részben az itt-ott lábrakapó tunyaság felett a keresztény theologia szánakozva mosolyogjon és parlagon hagyott területeinket mint az néhány évtized óta történik, át meg átszántsa, vetőmagjával be-behintse és végül bár nagyrészt a legnemesebb célzattal teljesen elbirtokolja. Mert a zsidóság örömmel látja ugyan, hogy az ő forrásaiból mások is merítenek és aztán e forrásokat, melyekre legna-

gyobb tisztelet, hogy az egész emberiség magáénak reklamálja, a tudományos kutatások elől elzárni nem is lehet, de az megsegényítő kezd lenni, hogy keresztény tudósok uralják a mi sajátos birodalmunkat, és hogy idegenekül keskeny ösvényen járjunk azon a virágos réteken, melyeken az ősök szelleme majdnem kizárólag és szerte kalandozott.

Ha keressük az okokat, melyek e viszszás helyzet magyarázatát adják, megtaláljuk abban, hogy hiányzik e tekintetben az általános buzdítás, minden emberi tevékenység rugóját képező elismerés. Mert a mi tudományunk zsidó munkásai, a mi eszményeink zsidó harczosai jutalmat, kitüntetést nem remélhetnek. Fáradtságuk, törekvésük felett érzéketlenül bandukol az elismerés szelleme. Az a nagy elfogultság, mely a lelkeket elborítja valahányszor zsidóról van szó, legérzékenyebben nyomja azon tudósokat, kik a zsidó tudományokat szolgálják. Csak a megkérgesedett előítéletben találunk magyarázatot arra, hogy a tudomány bármely szűk sikátorában tapogatódzó felületes egyének kontárkodásai a reclám és pajtáskodás szellemének szárnyain olyan fényes magaslatokra emelkednek, hova a zsidó tudomány önzetlen munkásainak éjjeli búvárkodásokban gyengült szeme nem is tekinthet. Egy nak-nek-be való ragódzás, valamely kihalt néptörzs elszórt csontjain szellem és tudás nélkül való rágódás, sorvadó gerincczel szörnyű vajadások között halálra született költemények, az irodalmi csenésekkel rokon compilatiók és még sok hason a nyilvánosság tőzsdéjén a legnagyobb árfolyamokkal jegyzett tettek, mind a hírnév és elismerés lajtorjáit képezik. De míg például elhagyottabb az emberiség történetében, nyomtalanul letűnt fajok csutoráiról irt értekezések a társadalom széles rétegeiben, annak halhatatlanságot, dicsőséget osztó intézményeiben a legnagyobb elismerésre és jutalomra találnak, addig az emberiség történetében szellemi alkotásaival hatott és örök mécsként világító zsidóság napszámosai, tudományunk igazi apostolai, ha nem félreismerve, mindenesetre ismeretlenül vonszolják tovább az idealizmus boronáját.

És még hagyján, ha az u. n. keresztény társadalom bánik így elmeinkkel. Hiszen szenvedéseink történetében a legendább fejezet az, hogy ezen bennünket oly nehezen tűrő társadalom szellemi harczosaink és alkotásainktól megtagadja az elisme-

rést. De fájdalom, a mi hajdan nem volt így, már a magunk nyájában is itt-ott bizonyos idegenséggel gyakran lenézéssel tekintenek arra a külön való csoportra, mely a zsidóság ügyének szenteli tevékenységét. A zsidóság felüli a tudomány egyéb szakait, jól teszi; lelkesen pártolja a magyar irodalmat a mi kötelessége és a nyugatit, a mi műveltségét kiegészíti, de attól, a mi zsidó, fiázik és nincs az az utolsó megfészült Tatar Péter, melyet jobban szívéhez ne ölelne, mint a zsidóság bármely szellemóriását. Nincs az az utolsó hirszaglás, kiváltképen ha más vallású, a kit többre ne nézne, mint a zsidóság bármely jelesét. Szükség esetén egy kikeresztelkedett zsidóval is beérik, bár hogy igazságtalanok ne legyünk, néha néha egy zsidót is vállakra kapnak — ha érdemeit ezen legmodernebb ghetto falain kívül is elismerték. Még felekezeti ügyeinkben is tekintélylővé válik Ludas Jankó és noha tollán még ott ugrándoz legutolsó antiszemita gondolata, jól esik lelkünknek a tőle kikoldult kegyesen biztató szó. Te pedig én jó felekezetem, egy ujdondász vagy épen mankón járó beszélykéik írójának egy intésére — ucczu vesd el magadat. Különben téged vetnek meg, mert jól jegyezd meg magadnak, neked kötelességed a frigiditást versikékre szóló előfizetési felhívásokat tele ragasztani. *Mert nem olyan vagy te, mint a többi felekezet — tégedet recipiálni fognak.* Nyuljatok hát a zsebekbe és hadd ropogjon az a hazafias zsidó bankó!

Gyökeresen meg kell e felfogásnak változnia, mert ez nem egyéb, mint önmegvetés. Mert a helyett, hogy e megszégyenítő helyzeten okulva, öntudatra, önértetre ocsudnánk fel, inkább azt látjuk, hogy egy más, új nagy baj nő innen számunkra. Az tudniillik, hogy íróink, tudósaink és rabbijaink kezdik megúnni a felekezet e mellőzését és ki-ki kacsintanak oda, hol a mi ideáljaink felett mosolyognak oda, hol pompában virít a dicsőség délig nyíló futókája. Némelyik az írók közül egészen ott reked és a többit aztán elvégzi néhány csepp víz. Nem akarjuk mi a zsidóság tudományának, költészetének kincseit chinai falak közé zárni, nem akarjuk mi a mi vallásunkhoz tartozó tudósok és írók szellemi működését, intellectualis erőinket felekezeti béklyókba verni vagy rabbijainkat szorosan vallási térre szorítani, de egyenlő jogot követelünk az elismerésre legalább a mi köreinkben azok számára, kik teljes önzenéliséggel míve-

lik a mi szülőinket, melyeknek annyi meg annyi gyöngye hullott és hull ma is az egész emberiség ölébe.

Társadalmunknak és felekezetünk jó részének ez a mostohasága okozza, hogy mindinkább szűkül az a leginkább rabbikból alakuló kör, melyben tudományunkat ápolják. És viszont ennek tulajdonítható az is, hogy azok előtt, kik nézeteiket nem az olcsó dicsőséget osztó hírek vagy helyesebben hirdetmények émelygős hymnuszain táplálják, kik a komoly, czéltudatos működést a felekezet jövője szempontjából méltányolni képesek, egyebek mellett a rabbi-tekintély is folyton alább s alább száll. Nem szükséges, hogy a kivételeket e helyen felsoroljuk, a hol azoknak jó része épen a legelőnyösebben szokott bemutatkozni, de annyi bizonyos, hogy azok a tétlen Narcissus-rabbik, kik vagy számozott fürtjeik gondozásában, csengő hangjuk andalító zenéjében vagy lépteik rythmusában való gyönyörködésben olvadnak széjjel, a rabbi tekintélyét nem igen növelik. Mert úgy volt az régen, hogy a rabbi tekintélye akkor emelkedett leginkább, ha igazi vallásos buzgalom mellett a zsidó tudományért való lelkesedés hatotta át összes cselekvéseit, ha nagy erkölcsi, vallásfentartó feladattól áthatva, tevékenységét a szorosan vett functiókkal nem merítette ki, hanem mindig és mindenhol az ősi vallás dicsőségén és szilárdításán fáradozott. Így kell ennek lenni a jövőben is, ha csak azt nem akarjuk, hogy hitűnk kormányosainak kezéből kiessék a rúd és elsüllyedjen a naszád, mely annyi vihart kiállott már és a melyen ügyis szörnyű léket vágott az idők járása. Igaz, hogy nem egyedül a mi hitűnk tudományának ápolása körül való lanyhaság az, mely a rabbi állás tekintélyének árt. Nem tagadhatjuk, hogy nagy a közöny minden iránt, a mi vallásunkkal összefügg. Mig más vallások hatalmi állása az állam kormányzatára a legnagyobb nyomást gyakorolja, addig mi legjogosabb és legszerényebb igényeinkkel csak nagy körültekintéssel merünk kilépni. Más vallások a szentesített törvénynek fittyet hányanak, mig mi a legutolsó körjegyző parancsa előtt meghunyászkodunk. Mert hitfeleink közönyösek felekezetük sorsa iránt és e közömbösség nem hagyhatja érintetlenül azokat, kik a hitügy szolgálatában állanak.

De nem akarjuk ezuttal összes sebeinket feltárni. Már így is messze eltértünk azon ügytől, melyet voltaképen meg-

beszélni akartunk. Pedig konkrét bajokból akartunk kiindulni. De hiába, ha beteg szervezetünket megérintjük, a fájdalom érzete annyi meg annyi felől támad bennünk, hogy panaszaink szerte áradoznak. Három, és mondjuk meg mindjárt, három igen kellemetlen ügy az, mely arra indított bennünket, hogy a rabbi állás tekintélyének ügyét szóvá tegyük. Három rabbi-per az, mely legközelebb az állásnak úgy, mint a felekezetnek, mérhetetlen károkat okozott. Tudjuk, hogy minden időben merültek fel a hitközség és a rabbik között differenciák. Részint a rabbi, részint a hitközségi vezetés tapintatlansága szenvedélyessége folytán. De most, majdnem egy időben, három olyan nagy hitközség kebelében fordultak elő ilyen, hitünk szellemével összeegyeztethetetlen viszályok, melyek a haladó hitközségek sorába tartoznak. És nekünk, kik az orthodox táborban felmerülő méltatlan események egy némelyikét kérlelhetlen szigorral szoktuk bírálattunk tárgyává tenni, kötelességünk a magunk körében történő helytelenségekre is utalni, anélkül, hogy magába a viszályok részleteibe behatolnánk és anélkül, hogy egyoldaluan akár a rabbi, akár a hitközség pártjához csatlakoznánk. Mi csakis a felekezetet tartjuk szem előtt. annak méltóságát, reputációját, mely el nem tűri, hogy kebelében vallásunk egész erkölcsi rendszerével, humanus szellemével ellentétes gyakorlat fejlődjék, és hogy a hitközség vallásos életének vezére és őre pellengérré állíttassék. Még akkor sem, ha tán igazán tévedett volna, vagy a mi leggyakrabban esik meg, ha a hitközségi előjáró nézete elleni állásfoglalással megvádította volna azt a hitiséget, mely sokszor a községi ügyek szolgálatának következképpen az ily viszályoknak is egyik indító okát képezi.

Szolnok, Szentes és Szabadka, e három magyar hitközség, szomorú ügyben találkoztak. Mind a háromban kitört a rabbi és hitközség közötti háború és mint mondják, megannyiban nem az egész gyülekezet áll szemben papjával, hanem egyesek, azok, kik az ellentétet fejlesztik és elmérgesítik, míg a hitközségek túlnyomó része, hidegen nézi a veszekedéseket, kávéházi és kaszinói élet e kedvencz témáját. Senki sem gondol arra, hogy a felekezet szenved ez alatt és hogy az emberi szenvedélyek zavarják a gyülekezetek békéjét és oly jelenetek színhelyévé teszik a hitközség tanácstermét, sőt

Isten hajlékát, melyen a művelt ember megbotránkozik. És fájdalom, az ember nemesebb érzéke a sérelemért a bíróságok megtorló eljárásában nemcsak elégtételt nem talál, de sőt újabb és újabb bántásokat és fájdalmakat szenved.

A *szolnoki* rabbi-ügygel már foglalkoztunk. Fájdalom, ezen elkeseredett ügyből nőtt kellemetlenségek körünkön kívül is annyira meghurczoltattak, hogy egészen felesleges, hogy annak részleteire ismét kiterjeszkedjünk. Azt a tanulságot azonban igen is levonhattuk ebből, hogy hitsorsosaink szenvedélyességén kívül szervezeti ügyünk tengődése az, mely itt a közigazgatási hatóságok beavatkozását előidézte. Mert az a szolnoki ügy soha sem harapódzott volna el ennyire, ha a közigazgatási hatóságok rendelkezései által a túlkapások új elemet nem nyerne és ha e miatt a vadként üldözött rabbiban fel nem támad az ember, aki önmagát és családját védi a földönfutás és koldusbottól.

A *szentesi* ügy részleteit tüzetesen nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy azok sem kedvesek. Apróbb dolgokból fejlődött differenciák, melyek mint a hógörgeteg nőnek, nőnek, míg végre országos visszatetszést szülnek. Ez az ügy még nincs lebonyolítva, és minthogy ez már az időközben felelevenített autonóm szervezet alapján működő felekezeti bíróság elintézésének hatáskörébe tartozik, itt az alkalom, hogy ki-próbáltassék a közigazgatási hatóság és önkormányzati bíróság ítélkezése közötti különbség. Mert áll ugyan, hogy az igazság csak egyféle lehet, de a magunk testületeiről legálább remélhetjük, hogy a béke helyreállítása komoly kísérlet tárgya lesz és hogy e bíróság hitünk szellemében egyenlíti ki az ellentéteket, melyek korántsem oly nagyok, mint a mily nagy a szükség arra, hogy nyugalom legyen közöttünk és hogy Izrael házi ügyei ne vitessenek ki a vásárra, ne tétessenek a botrány-hajhászás prédájává.

A *szabadkai* ügy a legendyhebb formában jelentkezik, de a legfőbbban érinti a zsidó szívet, mert kihalni látjuk köreinkben az ezüsthajú rabbik iránti hagyományos tisztetletet, mely orthodox testvéreink körében, becsületükre legyen mondva, ma még ép úgy él, mint hajdan. Az történt Szabadkán, hogy öreg rabbiját, aki több mint három évtized óta szolgálja a hitközséget, nyugdíjazták, még pedig főképen azon indokból,

hogy nem tud magyarul. Igaz, hogy teljes fizetéssel küldik a rabbit, azt is elhiszszük, bár nem tudjuk, hogy nem tud magyarul. De az nem ok arra, hogy azt a lelkipásztort, ki harmincz esztendőnél tovább jó volt, most egyszerűen félre dobjuk. Mert szép, nagyon szép az a hazafias érzélem és senki sem inkább szószólója ennek felekezeti téren, mint mi vagyunk. De ne sértse az a zsidó és általános ethikai törvényt, ne sértse a méltányosságot és ne tépdeljünk meg ennek örve alatt egy becsületes életet, sikereket és való érdemeket. Ám tessék az öreg rabbi mellé egy fiatal, magyarul szónokló rabbit alkalmazni, amint azt a pesti izr. hitközeg tette huszonöt évvel ezelőtt. De ne tessék hányni-vetni egy, a vallás szolgálatában megöszült férfúval, aki mégsem olyan tán, mint a kopott, divatját mult kabát, melyet ellökünk vagy oda akasztunk az ócska neműek közé, ahogy épen kedvünk tartja. Azt is mondja a bölcs szabadkai képviselőtestületi határozat, hogy öreg rabbijuk ósdi gondolkozás és felfogásánál fogva nem képes a hitközséget a mai kor követelményeinek megfelelően vezetni, mit — úgy mondják — legjobban bizonyít azon körülmény, hogy a rabbi, pláne főrabbi, a képviselőtestület által kezdeményezett cultusreformokat ellenzi. Hát azokhoz a cultusreformokhoz voltaképen tán a főrabbinak volna a legtöbb köze még a congressusi szabályzatok szerint is és tán többet is ért hozzájuk, nagyobb kegyelettel is bánik velök, mint az urak. Honnan is merítik a képviselő vagy előjáró urak azt a jogot, hogy ők cultusreformokat csináljanak? És minő reform az, melynek erkölcsi értéke akkora volna, hogy ezért egy ősz rabbit scrupulus nélkül fel lehetne áldozni? Mert hát az a szép nyugdíj kevés vigasztalás lehet annak, akit kitesznek abból az állásból, a méltóságból, a tisztelet azon köréből, melyben működött, melyért egy életen át fáradozott, hogy megfosztva mindattól, ami előtte legbecsesebb volt, elég fehér, de kegyelem és szegyenkenyeren vánszorogjon tevékenységének színhelyén és hogy sirja szélén összedőlni lássa azt, a miért ha nem is magyarul, de azért alkalmasint hazafias érzéssel is egy hosszú életen át küzdött. Mi nem ismerjük a szabadkai rabbit, egyebet felőle, mint hitközségének határozatában van, nem hallottam és nem is tudok. Sem közvetve, sem közvetlenül. És mégis fájón érint e dolog, mert hiszen az öregség nem

becstelenítő, a magyar nyelv nem tudása az ilyen korban nem bűn, hiszen ha az volna, ma sok öreg rabbin túl kellene adni. Hozzá még, amint érintém, magyar hitszónok alkalmazása, hatáskörének tüzetes meghatározása által, az egész bajon könnyen segíteni is lehetne. Így járnak el a keresztény egyházakban, így járt el legutóbb a pesti izr. hitközség is, midőn egyik zsinagógájában a magyar hitszónoklatot vezette be. Az ósdi felfogás véneinknél tiszteletet érdemel és még orthodoxainknál sem támadtuk soha azt, amit ez alatt Szabadkán értenek. De azt mondani, amit a szabadkai határozat mond, hogy azért, mert több mint 30 év óta működő rabbija csak németül szónokol, »méltatlan« a rabbi állásra, nem lehet és nem szabad. Valljuk és hirdetjük, hogy nemzeti nyelvünknek felekezeti életünk minden terén jogaiba kell lépnie, a hitközség adminisztrációjában úgy, mint a templomban, de nem azon áron, hogy más korban született érzelemben hazafias öregjeink utolsó éveit megkeserítsük, ősz fejeiket szégyennel és bánattal terheljük. A haladás jogosultságát sem vonjuk kétségbe, vallásos életünk a fejlődés törvényei alul magát ki nem vonhatja. De nem úgy, hogy egyik generáció a másik által szentül tartott eszméket egyszerre kitörölje, az általa alkotott intézményeket összerombolja, vagy hogy azon ajtón, melyen a friss levegő hozzá beárad, egy tiszteletteljes mult hirdetőit egyszerűen kitaszígjálja. Ez nem észszerű haladás, ilyen az egészséges fejlődéssel össze nem egyeztethető haladásnak mi barátai nem voltunk soha. De minthogy a szabadkai öreg rabbinak hívei is vannak, egyáltalában nem lehet úgy feltüntetni a dolgot, mintha épen ő egyedül akadályozná a hitközséget haladásában, sőt tekintve, hogy, mint többször említém, a hitszónoklat és hitoktatásnak magyar nyelven való ellátásáról és az öreg rabbinak egy ily határozat hozatalával szemben könnyen megmérhető hatalma mellett még »reformok«-ról is nehézség nélkül gondoskodni lehet, óhajtható lenne, hogy a szabadkai hitközség a főrabbi nyugdíjazását mellőzné. És akkor nem léssen »a te ezüstöd salakkal rakva...«

Ép így óhajtható, hogy a szolnoki hitközség is találjon módot arra, hogy a rabbijával való viszály ügye véget érjen és hogy ha még lehet, a sok sérelemből egyik-másik orvoslást nyerjen. Mert a humanisztikus szempontokat egészen figyelmen

kívül hagyva, árt az ilyen dolog a hitközség reputációjának és megméltelyezi ezen felül a tagokat is, kik a rabbi állásnak valamikor más, bármily kiváló és tapintatos egyénnel történő betöltése esetén többé nem tudnak arra a magaslatra emelkedni, hogy könnyen ide-oda lökhető lelkipásztorukat igaz tisztelettel környezzék.

A szentesi ügy szerencsére a felekezeten belől fog elintéztetést nyerni, a mi önmagában is megnyugtató. Mellékesen felemlítést érdemel, hogy ez az ügy érdekes elvi jelentőségű határozatra adott alkalmat. A XXII. izr. községkerület területén ugyanis két kerületi bíróságot választott. Az első bíróság mandátuma az 1892. év végéig, a másodiké a folyó év első felében tart. Igen ám, de a szentesi hitközség és rabbija közötti ügy nem fejeztetett be azon idő alatt, a meddig az első bíróság mandátuma tartott. És így felmerült a kérdés, hogy ez a bíróság a folyó évben illetékesen folytathatja-e ez ügyben való eljárását. A kerületi elnökség igen helyesen azt az álláspontot foglalta el, hogy a mely bíróság a pernek tárgyalását megkezdte, az annak befejezésére és végelintézésére is illetékes marad. A cultusminister 1893. évi január 17-én 1304. számú rendeletével a kerületi elnökség ezen felfogásához hozzájárult. Szóval az autonom bíraskodás még pedig Szege-den, hol a szellemi erőik bőségesen rendelkezésre állanak és a hol minden felekezeti ügy iránt a legelevenebb érdeklődést találunk, megkezdte működését. Rajta áll, hogy hozandó határozatának szelleme, bármi legyen is az érdemre vonatkozó ítélet, az önkormányzati organumnak a politikai hatóságok feletti előnyeit kidomborítsa.

Látjuk mindezekből, hogy a rabbi-tekintély emelésére nagy szükség van. Fontos felekezeti érdekek fűződnek ehhez és azért reméljük, hogy az egész felekezet készséggel fog mindent elkövetni, hogy hitéletünk vezetőit az a benső és igaz tisztelet környezze, melyet tradícióink szentesítenek, melyet más felekezeteknél annyira kifejelettnak látunk, hogy ebből amazoknak a politikai viszonyok al kulására is kiható hatalom forrása fakadt. A felekezetnek nagy a szüksége az önbecsülésre, kell hogy hitügyeink szolgálait, a tulajdon talajunkon nőtt intézményeket megembereljük. Hitfelekezeti életünket ez fogja igazán nemessé avatni, hiszen a mint a társadalom szé-

les területein mint egyének elszéledezünk, egyéb emberi kötelességeinknek úgy is meg fogunk felelni. Idealismusból, kényszerből vagy érdekből. Míg a mindenütt méltatlanul bántott zsidóság institúcióinak, hivatott szolgálainak emelésével lelki életünk egy nagy szükségletét elégítjük ki.

Önként értetődik, hogy a rabbiknak is sok a tennivalójuk. Nagy részére nézve méltán sértő volna bármily figyelmeztetés. De van egy része, mely kedvetlen, tétlen vagy pedig múltó becsű tapok után vágyódik. Ezeknek lelkes odaadással, békés szellemű tevékenységgel, a felekezeti czélok körüli fáradozással, de főképen vallástudományunk, irodalmunk önzetlen ápolásával kell megtörni azt a fagyos közönyt, mely nyilván a kornak hatása alatt is oly félelmetes módon terjed közöttünk. De a mi a rabbi urakat kivétel nélkül terheli az, hogy saját karuk összetartozandósága szellemi és anyagi érdekeik előmozdítására nézve mit sem tesznek. Míg Németországban a legkülönbözőbb árnyalatú rabbik érdekeik és mint alább látjuk a felekezet szent ügyének előmozdítására egy és ugyanazon testületben egyesülnek, addig nálunk még az általunk e tekintetben megindított eszmecsere sem tudott megmozdulni, mely közömbösség kétségen kívül ártalmára van állásuk szilárdságának, de végső elemzésben tekintélyöknek is. Ugyanily hidegek voltak eddig a *zsidó irodalmi társaság* ügyével szemben is, holott kétségtelen, hogy az nemcsak tudományunk és irodalmunk fellendülésére, a felekezetünkben rejlő gyakran külföldre utalt fényes tehetségek érvényesülésére hatna áldásosan, de e mellett méltó módon illeszkednék bele azon általános és nemzeti kultúrtörökrekvésekbe is, melyeket felekezetünkön kívül szellemi és anyagi tekintetben lelkesen támogatunk és mindjobban támogatni kötelességünk is. De minden felekezetnek, mint ilyennek első sorban önnön czéljait kell szolgálnia és az e téren rendelkezésre álló erőit saját különleges érdekeire felhasználni. Leginkább áll pedig ez rólunk, mikor testületeink, közegeink nélkülözik a társadalomban az őket megillető tekintélyt és nélkülözik az államban azon törvényes biztosítókat, melyeknek ellenértékét e nemzet és összes aspirációiba való beolvadásunk tényével rég megadtuk.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

AZ ÁR ELLEN.

Németország az antisemitizmus fészke. Innen terjedt szét a ragály a világ minden részébe. És míg máshol már rég ki mult vagy penészes zugokba meghúzódott, addig a nagy, műveltség, tudományra, kulturális missziójára oly büszke Németországban még mindig beszennyezi a lelkek ezreit. A fenn szárnyaló német szellem nem undorodik attól a betegségtől, mely öldöklő ellensége mind ama nagy és dicső vívmányoknak, mik a nyűgtől szabadult emberiség büszkeségét, vigaszát éltető elemét képezik. Nagy felfordulások tanui vagyunk. A francia köztársaság, a szabadságért hevülő francia nemzet nem ismer jobb barátot, mint a merev abszolút uralom alatt álló milliókra menő ártatlanok üldözésében tündöklő Oroszországot. Nem csoda hát, ha a jogállam fogalmának feltalálói, a bölcs költői hajlamu, idealizmusért rajongó német nemzet százezrek gyűlöletére adja magát, annak a zsidóságnak üldözésére, mely a német nyelvnek, a német irodalomnak a világ minden részében apostolokat adott és amely Németországnak a tudomány-irodalom és a harczmezőn egyaránt szerzett dicsőségének öregbítéséhez annyival hozzájárult.

És minthogy Németországban még a gyűlöletnek is meg van a maga fejlett rendszere, szegény német hitrokonaink abba a helyzetbe jutottak, hogy a *rendszeres* védekezésre adják magukat. A németországi hitközségek rabbiszövetkezete az erkölcsi tekintetben megtámadott zsidó vallás védelmében az alábbi nyilatkozatot adta ki, melyet itt magyar nyelven, alább pedig a Kútfők rovatában, mint a zsidóság történetére tartozó okmányt adunk közre:

NYILATKOZAT.

Isten segítségével iránti bizalomban a következőket látjuk szükségesnek az igazság érdekében kifejtetni, ama hamis fogalmakkal szemben, melyek a zsidóság irodalmáról és erkölcstanáról terjesztettek:

A szentírás, mely az egész civilizált világnak közös tulajdona lett, a zsidóság tanának alapját képezi.

A szentíráson kívül, a melyet írott tannak nevezünk, van a zsidóságnak még egy vallási forrása, a Talmud, melyet, mivel eredetileg nem íratott le, »szóbeli tan« megnevezéssel illetünk.

Más vallástörvényi szóbeli tana a zsidóságnak nincs.

A Talmud tartalmát a bibliai ige alapján építi fel, és befogad mindent, a mi az emberi lelket és kedélyt foglalkoztatja. A vallástörvényen és az Ethikán kívül — melyek két főágat képezik — találunk még benne világbölcsleleti, természettudományi, orvosi, történeti kérdéseket, továbbá elbeszéléseket, hasonlatokat, legendákat és ehhez hasonlókat.

Alakja szerint a Talmud anyagban hasonlítható össze egy törvényhozó testület tárgyalásainak feljegyzéseivel, a melyben egy előterjesztés megokolása képezi a vita tárgyát, a mennyiben följegyezi ama tárgyalásokat, melyekben 2000-nél több tanító sok századon át részt vett. Egy más mellé állítja a különböző, gyakran ellemondó véleményeket, visszaad minden felmerülő véleményt és szóhajóvó felfogást, anélkül azonban, hogy döntő végeredményre jutna.

A talmud tehát igen sok oly mondást tartalmaz, melyek csak egyesek véleménye lévén, kötelező erőre sohasem tettek szert.

Egész alakja szerint tehát a Talmud inkább tekintendő oly munkának, mely a bibliai ige felfogására és a hagyományozott vallási törvény tudására, történetére és megokolására szolgál forrásul. Ily forrásmunkának tekintették a zsidó tudósok a Talmudot minden időben. Az »Akum« szó jelenti a »észilagok és pláneták imádjait« és természetesen nem alkalmazható a monotheistikus vallások követőire.

A Talmud erkölcstana a bibliai alapszik és a szentírás következő mondásaiban: »Isten képmása szerint teremtetted az embert« (Genesis 1, 27.) »Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« (Leviticus 19, 18.) »Szeressétek az idegent« — »Szeresd őt, mint tenmagadat« (Lart cronomium 10. 19. — Leviticus 19. 34.) az általános és az összes emberekre, zsidókra és nem zsidókra egyaránt kiterjeszkedő felebaráti szeretet parancsolatát látja.

A prófétai ige szellemében, mely a Babylonban tartózkodó Izraelnek szól, »Mozdítsátok elő ama város jölétét, melybe vezettetek és imádkozatok érte Istenhez, mert az ő jölétében van a ti jöléteket« (Jerem. 29, 7) állítja fel a Talmud a Tantételt, melyet az összes tanítók egyaránt törvényerővel felruháztak. »Az állami törvény kötelező erővel bír az állampolgári életben« Talmud babli, Baba bathra 54 b), 55 a) és másutt. Ennek fogva vallási kötelesség, a vallás iránti hűséggel az állam törvényei iránt engedelmességet összekötni.

A Talmudból és Talmud utáni irodalomból később keletkezett kivonatok, a melynek: Mózes ben Maimon Jád Hácházáká-ja, R' József Karo Schulchan Áruchja és más compendiumok, soha sem bírták a döntés kizárólagos jogát, hanem a forrásokhoz való visszamenetel által nyerték a korrektívumukat.

Egyes az »Akum« ellen irányuló, a Talmud, Schulchan Áruch és más iratokban előforduló mondások nem tekintendők másnak, mint a kor követelményeiből származott hangulat kifolyásának és a kényszervédelem aktusának; csak azon pogányok ellen irányultak, a kik nem kímélték a felebarát becsületét, életét és tulajdonát. Ilyen mondások természetesen nem bírnak a zsidóságra kötelező erővel.

Általánosan el van ismervé és az üldözés korában is ragaszkodtak a Talmud mondásához. »Minden nép jámborainak részük van az örök üdvben.« (Toszefta Szanh. 13.2.)

A zsidóság erkölestana nem ismer el egy mondást vagy felfogást, mely a nem zsidóval szemben valamit megenged, a mi a zsidóval szemben meg van tiltva.

A zsidóság erkölestana, mely hívőinek szent, mely az iskolákban tanítatik, és a szószékéről hirdetetik, parancsolja:

Minden emberben az Isten képmását tisztelni; az élet körülményeiben mindenkivel a legszigorúbb igazságosság szerint bánni, fölbonthatatlanul és feloldhatatlanul teljesíteni minden fogadalmat vagy ígéretet, melyet bárkinek, akár zsidónak, akár nem zsidónak ígértünk; felebaráti szeretetet tanúsítani mindenkivel szemben, származás- és valláskülönbőség nélkül, a haza törvényeit hű odaadással megtartani, a haza jólétét teljes erővel előmozdítani és segédkezet nyújtani a emberiség szellemi és erkölcsi tökéletesítésére.

Berlin, 1893. január havában.

(Következnek az aláírások.)

Nem kevesebb, mint kétszázhusz rabbi írta alá e nyilatkozatot, mely minket, kik azt az álláspontot foglaljuk el, hogy a mi vallásunk etikájának a gonoszság elleni védelemre szüksége nincsen, egészen más szempontokból érdekel. Vajjon a német viszonyokat tekintve, érintett felfogás helyes-e, annak megbírlására illetékesek nem vagyunk. Abból, hogy a nyilatkozatot jeles hazánkfia, dr. Maybaum berlini rabbi kezdeményezte, az ügy fontossága következtethető. De érdekel minket e nyilatkozat azért, mert imponáló ebben a német rabbik össze-

tartása általában és különösen az, hogy a német orthodox rabbik örömmel egyesülnek a szélső reform rabbijaival is, akkor, midőn a zsidóság összességét érdeklő kérdésről van szó. Nálunk is volt már eset, hogy egy vén közvetítő egy kalap alá hozott körülbelől ugyanannyi rabbist, de ezek azt akarták demonstrálni, hogy a különböző hitközségi szervezetek a zsidóságban különböző felekezeteket létesítettek. Németországban pedig Hildesheimer Izrael az ottani orthodoxia feje és a mi orthodoxiánk volt vezére az, aki aggodalom nélkül egyesül társaival együtt azzal a testülettel, mely tekintet nélkül a vélemények külömbségére, talán vallásos irányzatok elágazására az egységes német zsidóság papi testületeként lép a nemzet elé.

Rikítóan világítja meg ez az okmány a mi orthodoxainkat is, mert aki tud olvasni, az be fogja látni, hogy az a nyilatkozat, melyet dr. Hildesheimer Izrael és számos orthodox rabbi-társa aláírtak, a sulchan áruchra vonatkozólag, olyan nyilatkozatot tartalmaz, mely a tudományosan képzett vagy csak félig-meddig művelt ember előtt igen természetes és helyes, de a melyet mi és a körünkhez tartozó rabbik az orthodox könnyen pendülő vészharangjára és a mindig rendelkezésre álló ferdítő eszközeikre való tekintettel ily formába önteni nem mertünk volna. De nem mentek ennyire a kongressus határozatai sem, azok a határozatok, melyek állítólag a reánk tukmált schisma okait képeznék. Jegyezzék meg maguknak orthodoxaink e nyilatkozatot, mint egy általuk folyton tagadott igazság próbáját, mint az általuk hirdetett zsidó hitszakadás hatalmas czáfolatát, de egyúttal, mint az idők intő jelét is. Az ő volt vezérök, Hildesheimer Izrael, az orthodoxia nagy vezérének e nyilatkozatából értsék meg az igazságot, hogy Izrael egy, mint az ő Istene mint az ő szenvedései és hogy ez egység az, mely erejének, nagyságának megdönthetetlen alapja lészen, miként a múltban, úgy a jövőben is.

Budapest.

DR. KOVÁCS FERENCZ.

SZEMLE.

A pesti izraelita hitközség mint első és mintaközsége ez országnak felekezetünk büszkeségét képezi. Alkotásai, tettei a helyi érdeklődés határvonalain messze messze túlhatnak és az egész hitfelekezet dicsőségére szolgálnak. Minthogy egész vallásfelekezetünk éber figyelemmel kíséri mindazt a mi e hitközségünkben történik, legközelebb őszinte és osztatlan örömmel vette tudomásul, hogy a bold. Wahrmann Mór elhalálozása folytán megüresedett elnöki tisztségbe Kohner Zsigmond-ot ültették. Oly férfi jutott vele a pesti hitközség vezetésének élére, kinek nemes szíve, meleg zsidó érzése és az a benső szeretet s bizalom, melylyel e nagy testület valamennyi tényezője környezi, biztosíték arra nézve, hogy az ő vezérlete alatt e nagy vallástestület és intézményei nemes irányban tovább fejlődnek és a tökély legmagasabb fokára jutnak. Abban a beszédben melyet az új elnök székfoglalásakor mondott, nem csak az ő egyénisége domborodik ki legméltóbban, hanem tükrét képezi az a modern magyar zsidóság feladatainak, melyek első sorban a zsidó érzés hazaszeretet és humanismus ápolásában állanak.

*

A társadalmi tevékenység számos köreiben nagy ürt hagyott maga után Wahrmann Mór. A hitközségi elnöki állás mellett minket e helyen a lipótvárosi orsz. képviselői állás betöltése érdekel leginkább, mert Wahrmann e minőségében szolgálhatta leginkább felekezetünk ügyeit. Nagy megelégedésünkre szolgál, hogy ez állásra is felekezetünk egy régi harczosa, jogküzdemeink egy kipróbált bajnoka jutott, aki bizonyára egyetlen egy alkalommal sem fog habozni, hogy szavát felemelje valahányszor csak a mi nagy érdekeink védelméről lesz szó. Örömmel üdvözljük e helyről dr. Mezei Mór-t mint fővárosunk lipótvárosi képviselőjét. Ugy lehet, hogy nemsokára módja nyílik, hogy felekezeti téren szerzett érdemeit mint orsz. képviselő ujjakkal gyarapítsa.

*

Az izraelita vallás becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatok sorsa felől újabb hírek nincsenek. Illetékes körökben általánosan az a nézet van elterjedve, hogy e javaslatot gróf Csáky Albin minister a vallásügyi tárca költségvetésének tárgyalásakor fogja beterjesztetni. Az a nézet mintha e javaslat előterjesztését az egyházpolitika terén különösen a polgári házasság kérdésével kapcsolatosan felmerült zavarok hátráltatnák, illetékes körökből vett értesülés szerint merőben téves.

*

A polgári házasság ügyében felekezetünkben is eltérő nézetek jutnak kifejezésre. Felesleges, hogy most mikor még nagyon távol vagyunk az idevonatkozó konkrét javaslatoktól az egyáltalán időelőttinek mutatózó izgalmas vitákba elegyedjünk. Volt alkalmunk, hogy a kérdéses ügyre nézve álláspontunkat röviden jelezzük, mely változatlanul most is csak abban áll, hogy a mint a zsidóság mindenkor a legnagyobb készséggel támogatja azon alkotmányos formában megnyilatkozó törekvéseket, melyek az állami akarattal a partiális érdekek feletti érvényesülését és a jogrend szilárdítását célozzák, azonképen a hasonló célzatu polgári házasság kérdésében sem fog más álláspontot elfoglalni. Mert eltekintve attól, hogy a polgári házasság formája a zsidó vallás törvény szerinti házasságkötést sem ki nem zárja, sem meg nem nehezíti, sem avatottságában nem érinti, e jogintézmény mint az egyenlőség és liberalismus egyik elismert biztosítója a zsidóságban komoly számba vehető ellenzésre akkor sem találhatna, ha a polgári házasság instituciója egyuttal az egyházpolitikai kérdések helyes megoldására vezető eszköz, tehát országos érdek-ként nem jelentkeznek is. Így azonban bátran mondhatjuk, hogy a zsidóság tulnyomó többsége, átlátva hogy oly államokban, melyekben a polgári házasság érvényben van, az a zsidó vallásra nézve káros következménnyel nem járt, még felekezeti szempontból sem fogja azt ellenezni, nem is szólva arról, hogy még tényleg fenforgó ilyen természetű aggodalmakat is mindig készek voltunk a haza érdekének alárendelni. És ne feledjük, hogy vallásunk tanítói szerint az állami törvény kötelező reánk nézve a polgári élet viszonyaiban és kötelező tehát a tisztelet minden oly kezdeményezés iránt, mely az állam törvényes megnyilatkozó akaratából ered. A protestáns egyház és a zsidó felekezet éppen abban különböznek jellemzőleg a kath. egy-

háztól, hogy külön érdekeiket az állami souverenitásnak alá-helyezik, és hogy azokat csakis a magyar állam érdekével összhangzásban kívánják érvényesíteni.

*

A horvát-szlavon-dalmát kir. országos kormány mint halljuk az ottani zsidó vallású polgárok jogviszonyait rendezni kívánja. E czélból a kormány legközelebb a m. kir. vallás és közoktatási miniszter véleményét kérte ki. Horvátországi hitrokonaink bizonyára örömmel veszik tőlünk e hirt, mert a tervbe vett intézkedések remélhetőleg régi és jogos óhaj-tásaik teljesülését fogják eredményezni.

*

Az osztrák kormány erkölcsi kötelességének tudatára ébredt. Végre-valahára belátta, hogy az osztrák antisemitizmus türehtelen és az államra megszégyenítő helyzetet teremt. Legközelebb adott programmjában a felekezeti béke érdekében emelte fel szavát. Azért a békeért, melynek fel-dúlásában neki volt legtöbb része. A kormány most aztán kijelen-ti, hogy a vallásos meggyőződéseket tiszteletben tartani és oltalmazni fogja és hogy mindenféle izgatásokkal szemben, határo-zottan állást foglal. Osztrák hitsorsosaink ezzel is beérnék már, ha ugyanazon programban nem volna benne az ürömcsepp. A kormány ugyanis a népoktatás terén oly rendeleti intézkedéseket helyez kilátásba, melyek egészen világosan a klérus és anti-semitizmusnak engedményeket helyeznek kilátásba. Itt tehát az a szomorú eset áll, — hogy az egyik kéz visszaveszi azt, a mit a másik adni akarna.

*

Zenta városának egy határozata járta be minapában a saj-tót, melyben arra való hivatkozással, hogy a zsidó vallásfeleke-zet a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé nem tartozik, kimondatott, hogy a *hadmentességi díj alulj felmentésre vonat-kozó kedvezmény a zsidó valláson lévő papokra ki nem terjed.* E határozathoz különböző commentárokat fűztek, holott nézetünk szerint a felfolyamodás által egyszerűen orvosolható. Helytelen határozatok a legrendezettebb jogviszonyok által sem zártnak ki. A rabbiknak a katonai kötelezettség alul való felmentése és

« jogkedvezménynek az orsz. rabbiképző intézet és a pozsonyi jesiba növendékeire való kiterjesztése által e kérdés szintén meg-oldatott. A zentai határozat egyszerűen téves és apellatió által könnyen hatályon kívül helyezhető.

*

A »Nemzet« f. é. január hó 26-ik számában közöl egy kul-tusminiszteri rendeletet, mely egy a kismartoni izr. hitközség kebe-lében felmerült vitás kultusadó ügyben kimondja azon a fennálló szabályokban gyökerező elvet, hogy minden izraelita csak ama hitközség terheihez köteles hozzájárulni, melynek területén lakik, következésképen a kismartoni hitközséget egy bécsi lakos ellen támasztott követelésével elutasítja. Azonban e rendelet más okokból érdemel itt megemlítést. Ugyanis a hitközségnek vannak 1876. évből *német* alapszabályai. Az 1888. évi júniusi rendelet után felterjesztették ugyan alapszabályaikat, de azok még nin-csenek jóváhagyva. Főleg azon mulhatott ez, mert azon alapsza-bályokban az a furcsa intézkedés foglaltatott, hogy a kismar-toni hitközséghez való adózás kötelezettsége kiterjed a Bécsben és környékén lakó izraeli-tákra, a minek végrehajtásához természetesen az állam segéd-kezet nem nyújthatott. Most aztán odáig vitték a kismartoniak, amire mi legalább példát nem ismerünk, hogy a ministerium hitközségöktől a hatósági segélyt egyáltalán megvonta és erről Sopron megye közlg. bizottságát értesítette. Furcsa emberek lehetnek ezek a sopronmegyei orthodox atyafiak. Ők nem akarnak egyebet, mint valahogy szép szerivel annectálni Bécset és kör-nyékét. Már máskor is jelét adták ennek. Ugyancsak a »Nemzet« 1885. évi ápril 12-iki reggeli kiadásában leplezett le egy ilyen spezialitást. Akkor arról volt szó, hogy egy vizsgálat kiderítette a következőt: Egy H. J. nevű rabbi-helyettes, ki 1861. évben Magyarországból Bécsbe költözött, ekkor *megállapodásra lépett K. D. nevű időközben elhalt tekintélyes orthodox hitközség anyakönyvezetőjével, mely szerint H. Bécsben esketéseket fog végezni, K. pedig azokat a sopronmegyei othodox hitközségben anyakönyvezní fogja.* Össze is orthodoxoltak vagy 183 ilyen házassági esetet s bár körmükre koppintottak akkoriban dere-kasan, azért már megint Bécsre és környékére sandalítanak. Szegény Bécs, szegény orthodoxia.

TUDOMÁNY.

MAGYARORSZÁGI RÉGISÉGEK A TALMUDBAN.

II. Dák-szláv csoport.

a) Getia vagy Gothia.

Míg hazánknak nyugati vidékeiről, melyek pedig a római kultúra gőczpontjához igen közel esnek, csak *régiségeket* találtunk az illető *tartomány* felemlítése nélkül, addig a távol keleti rész, melyre ezennel áttérünk, *névtleg* is felemlítették a talmudban. Ennek oka abban rejlik, hogy a zsidók előtt az ókori világ *görög* része ismeretesebb volt mint a *latin*: hazánknak keleti része is, azaz a mai Erdély, a Tiszántúl s Románia egy része, földrajzilag legalább, ha nem is nyelv s kultúra tekintetében, inkább számítható a görög kelethez, mint a latin nyugathoz. Kitűnik ez azon tényből is, hogy hazánk keleti része, azaz az ókori Dácia, ép úgy mint Görögország *Jáfeth fiai* közé számítattik a talmudban; modern észjárás szerint ez annyit tesz, hogy Dácia s Görögország között ethnographiai összefüggés létezik. Hasonló értelemben mondatnak még Makedonia, Thrákia s Moezia is Jáfeth fiainak. S ezzel már jelezve van az alkalom s a forma is, melynél s a melyben ezen távoli vidékek a talmudban felemlítettnek. Szó van ugyanis azon ethnographiai s genealogiai tábláról, mely a Szentírás két könyvében, Mózes 1-ső könyvének 10. s a Krónikák 1-ső könyvének 1-ső fejezetében, magában foglalja a zsidók szemkörébe eső ókori népeket. Ezen szemkör idővel természetesen nagyon változott; egy a római korszakban élő zsidónak földrajzi s néprajzi ismeretei s fogalmai nagyon is különböztek, teszem oly zsidónak az ismereteitől s fogalmainál, aki a babyloni exilium idejében élt. Szokásossá vált tehát, hogy a Szentírás *régi* népeit *modern* népekkel cseréljék föl; a fent említett ethnographiai tábla *héber* népei eképen a görög-római világban

kénytelenek *görög-római* népeveknek helyt engedni s ezen eljárásnak köszönhetjük az alább közlendő görög-római ethnographiai táblát.

Ezen tábla a zsidó hagyományos irodalom következő forrás munkáiban foglaltatik: 1. *Genesis rabba* c. 36, 1; 2. *Jalkut* Genesishez §. 61; 3. *Lekach tob* 10, 2 p. 12 ed. Buber; 4. I. jeruzsálemi *targum* Genesis 10, 2-höz; 5. *targum* I. krónika 1, 5-höz; 6. jeruzsálemi talmud, Jóma I, 71 b 57 sor; 7. babyloni talmud, Jóma 10 a. A tábla első sora szentírási vers; a többi sorok az egyes forrásmunkák az említett sorrendben. Jáfeth fiai:

נמר	ומנע	ומדי	ויון	ותבל	ומשך	ותורם
אפריקא	גרמניה	מד	מקדוניה	ויתניה	איסניא	הרקי
אפיק	גרמניה	מד	מקדוניה	ויתניה	איסניא	הרקי
אפיק	גרמניה	מד	מקדוניה	ויתניה	איסניא	הרקי
אפיק	גרמניה	מד	מקדוניה	ויתניה	איסניא	הרקי
אפיק	גרמניה	מד	מקדוניה	ויתניה	איסניא	הרקי
אפיק	גרמניה	מד	מקדוניה	ויתניה	איסניא	הרקי
אפיק	גרמניה	מד	מקדוניה	ויתניה	איסניא	הרקי
אפיק	גרמניה	מד	מקדוניה	ויתניה	איסניא	הרקי
אפיק	גרמניה	מד	מקדוניה	ויתניה	איסניא	הרקי

Szem előtt tartván czélunkat, t. i. a *magyarországi* régiségeket, ezen néptábla csak annyiban köti le figyelmünket, a melyben czélunkhoz vonatkozása van. Ennélfogva csak röviden jelezzük, hogy אפיקא természetesen = Afrika, ámbár sokan Phrygiának veszik; גרמניה = Germania, ámbár más magyarázat is van rá; מד' illetőleg המדי = Media vagy Hamadan; ויתניה = Bithynia; אנטוכיא = Antiochia, (hibásan a Lekach tób-ban); איסוס = Ephesus (csak a jeruzsálemi talmudban).

Közelebből érdekel bennünk מקדוניה Makedonia s הרקי Thrákia, mert ezen tartományokkal már közelebb jövünk Magyarországhoz; még közelebb érdekel bennünket מדי fordítása,

¹⁾ A kiadásokban Thubal fordítottatik azon szóval, a melyet én Mesech fordításának tartok; azért a két kifejezést áthelyeztem; így tett már Buber is a Lekach tób-hoz való jegyzetében.

²⁾ Ez a *rabbanim* (= rabbik, a többség) felfogása; R. Szimon Perzsianak tartja; a Lekach tób ezen utóbbi nézetet adja.

³⁾ Ismét áthelyeztem két kitél.

⁴⁾ Egy kézirat szerint (Dikduké Szópherim, Jóma 20. lap).

⁵⁾ Olvasd egy szóban: ביתרין = Βιθυνία = Bithynia.

⁶⁾ A kiadásokban בית הרין, l. azonban Dikduké Szópherim i. h. Egyébiránt a Perzsia-ra való magyarázat itt is meg van.

a mely többször helyesen מִיִּשְׁיָא-nak hangzik¹⁾; ez világosan a görög Moesia, csak hogy nem a kisázsiai Mysia, hanem az európai Moesia, mert a római világban csak ez volt provincia, nem pedig Mysia; azt pedig manapság mindenki tudja, hogy Moesia nem más mint a görög ázsiai Mysiának latin hasonmása európai földön.²⁾ Moesiával megint egy jó lépéssel közelebb jutottunk Dáciahoz.

Mielőtt azonban magába Dáciaiba lépnénk, még egy más országot említünk fel, mely hazánknak szintén tőszomszédságában terül el: ez Dardania, a mai Szerbia s Boszniának egy része egészen a Szávaig³⁾. Ezen név — דַּרְדַּנָּא — előfordul a következő helyeken: I. s II. jeruzsálemi targum Genesis 10, 4-hez; targum I krónika 1, 7-hez; Genesis rabba c. 36, 1; Jalkut Genesishez §. 61; jeruzsálemi Jóma I, 71 b 60. sor. — Ismételjük, hogy Moesia s Dardania egészen Magyarorszáig vezetnek el bennünket.

A fenti táblából még két kifejezést nem érintettem: גֹּמֶר s גִּתִּיָּא, melyekkel a két talmudban Gómer adatik vissza. Egyelőre csak az elsővel akarok foglalkozni, azaz csak ki akarom mondani, hogy az elsővel nincs foglalkozni való, mert világos, hogy גִּתִּיָּא = Gothia. Ezzel már is Magyarország földjén vagyunk, azaz a régi Dáciában, mert Gothiának a negyedik századtól kezdve azon területet nevezték, a mely az egykori Dácia provinciát képezte. Ha csak azon viszketeget vezetne, hogy hazánk egy részének említését a talmudban minden áron kimutassam, akkor ezen eredménnyel már beérhetném, mert Gothia is hazánk területén terjedt el; ámde czélom a történeti valóság kiderítése minden melléktekintet nélkül, s ezen czél szempontjából lehetetlen ezzel megállapodnom.

Vegyük a fenti néptáblának bármely kitételét szemügyre, mindegyikben csak római tartományt, csak római földet fogunk felismerni.⁴⁾ Ámde Gothia — ez nem római föld. Akkor midőn

¹⁾ מִיִּשְׁיָא s hasonló olvasatok már azért sem helyesek, mivel מִיִּשְׁיָא nyilván a szóhasonlatosság kedvéért adatik vissza Moesiával.

²⁾ Mindenki, csak a zsidó philologusok nem, akik kivétel nélkül a kisázsiai Mysiára gondolnak.

³⁾ Nem pedig Trója vidéke, amint ugyanazon philologusok ismét egyhanguan állítják, mert az mythosai s nem történelmi név.

⁴⁾ Eltekintve természetesen מִיִּשְׁיָא s némileg מִיִּשְׁיָא-tól, ahol nem lehetett görög szót substituálni.

római volt e föld, nem Gothia volt a neve, hanem Dácia vagy Getia; midőn pedig Gothiának hívták, akkor nem volt már római. Ezen nehézség elől nem lehet s nem szabad kitérni. Hiába hivatkoznánk Germaniára, mert Germánia magna nem volt ugyan Rómának alávétve, de azért mégis volt neki egy, sőt két provinciája is, mely Germaniának nevezetett s alkalmasint ez értendő a talmudi Germania alatt.¹⁾ A nehézségnek nézetem szerint csak egy megoldása van, még pedig az, hogy valamint a késői ókorban a görög s latin írók confundálják Getiát Gothiával, úgy történt az a talmuddal is; a traditio azt mondotta, hogy Gómer: a Getia nevezetű római provincia; az aki e traditiot a 4. századtól kezdve elmondotta vagy feljegyezte, az már Getia említésénél Gothiára gondolt. A negyedik században ugyanis oly félelmetessé lett a gót nép, hogy azt tartották a Gómer s Mágog népek megszemélyesítőjének; Mágog Ezekiel proféta óta félelmetes név volt, a gót a 4. században lett félelmetes, ergo a kettő azonos.²⁾ A gót nép fellépése óta senki sem beszélt többé a dák vagy geta népről, a melynek helyébe amaz lépett; mi sem természetesebb tehát, hogy a traditio régi Getia országa a 4. században Gothia lett.³⁾ A gót név félelmetes hangzása okozta azt is, hogy Gothia Germánia mellé került; mindkét név félelmetes lehetett a római civilizált világ előtt, oly annyira félelmetes, hogy csak e két névvel tartották visszaadhatónak a Gómer s Mágog neveket. Hogy a dák vagy geta név valamikor még germánál és gótnál is félelmetesebb volt, azt tudjuk a történelemből; s így még ezen instanczia is amellett szól, hogy geta az eredeti, gót a későbbi. S most már megmagyarázható azon feltűnő jelenség is, hogy az általunk összeállított hét forrásmunkából csak kettőben van meg a Gothia név; ez onnan van, hogy eredetileg Getia volt a lajstromban; miután azonban ezen név Aurelián óta megszűnt, az iskolából kiküszöbölték az ismeretlen szót s találomra Afrikát tették

¹⁾ S. Cassel ellen: *Magyarische Alterthümer* (Berlin 1848) 266. l.

²⁾ V. ö. Szent-Jeromos ed. Martianay II, 515: Scio quendam Gog et Magog tam de praesenti loco quam de Jezechiel ad Gothorum nuper in terra nostra bacchantium historiam retulisse.

³⁾ Getia s Gothia összezavarása a többek közt különösen Jornandes ismert munkájának cziméből világlik ki: De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis. Lásd még Borovszky, *A dákok* (Budapest, 1883) 8. l., továbbá Preller, a Pauly-féle Encyclopaediában III, 853.

helyébe: a két talmud, mely a traditiót jobban megőrizte, legalább Gothiára változtatta.

Szükségesnek tartom felemlíteni, hogy a fenti néptáblának adatai, dacára annak, hogy meglehetősen késői munkákban foglaltatnak, legalább is a 4. századig mennek vissza¹⁾; sőt van egy nézet, mely azokat a 3. századból keltezi.²⁾ Ekkor folyták javában a harcok rómaiak s gótok között; a friss események benyomása alatt alig képzelhető el, hogy létezhetett ember, aki a gótokat egy sorba helyezi a többi római tartományokkal, azaz, aki nem tudná, hogy a gótok nincsenek alávetve a rómaiaknak. S ez ismét csak amellett szól, hogy *geta* az eredeti, *gót* a későbbi.

Végtere még egy észrevétel: mindeddig úgy szólottunk, mintha *geta* s *dák* kétségtől egy s ugyanazon nép volna; nem szabad azonban említetlenül hagyni, hogy ezen nézetet ugyan vallja a philologusok többsége, de azért korántsem általános érvényű.³⁾

b) A dákok nemzetisége.

Nincsen nép az ókori történelemben, melynek nemzetisége felől olyannyira eltérők volnának a nézetek, mint a dákok nemzetisége felől. Említettük már, hogy a *geták* s *gótok* igen sokszor confundáltak. A tudományos világban csak *egy* nagy tekintély van, aki a *gótok* s *geták* azonosításában többet lát mint pusztán hibát; e nagy tekintély: Grimm Jakab.⁴⁾ Szerinte a görög s latin *T* a *gót* *Th*-be megy át, E-ből a germánban *U* lesz: Guthai s Guthōs. Ezen elmélet értelmében a talmudi גתא Getia helyett azonnal igazolva volna. Csakhogy ezen elmélet tarthatatlan. Grimm legalaposabb czáfolója Müllenhoff,⁵⁾ hatalmas ellenfele még Waitz⁶⁾ s Mommsen,⁷⁾ hazánkban Borovszky.

¹⁾ Epstein, *Les Chamites de la table ethnographique*, a Revue des Etudes juives XXIV. kötetében, 83. l.

²⁾ Cassel, i. h. 265. l.

³⁾ Borovszky i. h. 8. l. s Preller i. h.

⁴⁾ *Ueber Jornandes und die Geten*, Berlin 1846.

⁵⁾ Ersch-s Gruber-féle Encyclopaediában: I. sect., LXIV. kötet, 463—464 l.

⁶⁾ Borovszky-nál 9. l.

⁷⁾ *Römische Geschichte*, V, 217. jegyzet.

Müllenhoff teoriájából ide iktatjuk a következő érveléseket: »Das ableitende *αυτός* — *asus* in *Tiarantus*, *Jerasus* aber und ebenso die Endung von *Κατηγριοι*, *Βουρδεληριοι*, *Σήνριοι* etc. in *Dacien*, *Οιτήριοι*, *Ὀβουλήριοι* etc. am *Hämus* . . . , *Ναρήριοι* in *Illyrien* bei *Ptolomäus*, bei *Plinius* 3, 26 aber *Naresii* führt auf *Nasale* *η* und *ε*, wie etwa im *Polnischen*; *nasales* *α* bestätigt auch noch der *Flussname Jantrus*, *Jatrus*, *Jeterus*, *Athyrs* . . . Erwägt man endlich den Ortsnamen *Πάρτισκον* bei *Ptolomäus* an der *Theiss* und das Schwanken des *Flussnamens*, der bei *Jordanes* und dem *Cosmographen* von *Ravenna* *Tisia*, bei *Plinius* aber *Pathissus* oder *Ammian* *Parthiscus* heisst — man kann auch noch *Patavisia*, *Paloda* und *Parolissus* in *Dacien* vergleichen — so kommt man zu der *Annahme*, dass mindestens die *Daken* ähnliche *Composita* wie die *Slaven* in *Pořeci* . . . , *Polobany* etc. *Podgoritz* etc. gehabt haben«.

Tehát *nasalis* *η* s *ε* azt bizonyítja, hogy a dákok a szláv népcsaládhoz tartoztak. Ezen *nasalis* a talmudban is feltűnik. Emlékezzünk vissza, hogy a jeruzsálemi talmud גתא alakja helyett a babyloni talmudban גתא áll. Figyeljük meg e szót tüzetesen: גתא: az *N*-hang mellőzésével marad *Getia* s nem *Gotbia*; az *N*-hang hallatszik is, nem is, tehát csak azt jelzi, hogy az *E*-hang *nasalis*. Így maga a nép s az ország neve tartalmazza a jellemző *nasalis* hangot; Müllenhoff elméletének tényes bizonyítéka! még pedig a talmudban, s ez izben csakis innen!

S most már halmozzuk a bizonyítékokat. A jeruzsálemi talmudban, Bécsa I, 60 c. 59. sor, a következő történet olvassuk: »R. Abahu (a 3. században élt Palesztinában) elment fürödni a tiberiási nyilvános fürdőbe; a fürdőbe való leszállásnál két *getára* támaszkodott; ezek fölválva majd lebecsájtották, majd kihúzták a fürdőből. Midőn megkérdezték tőle, hogy miért jár így el? azt felelte: Öregségemre hagyom az erőmet, (azaz, a meleg s hideg gyors változása nem tenne jót, azért lassanként becsájtkozom le a meleg fürdőbe).¹⁾ A szolgák neve az *aram* textusban: גתא, a mely szót mi a fent kifejtett okokból nem *gótoknak*, hanem *getáknak* tartjuk.²⁾ — Most már az a különös a

¹⁾ וְהָיוּ שְׂפָתָיו כְּשֶׁנֶּחֱמָה וְהָיוּ שְׂפָתָיו כְּשֶׁנֶּחֱמָה עַל תַּחֲבִיבָה
גתא שְׂפָתָיו כְּשֶׁנֶּחֱמָה וְהָיוּ שְׂפָתָיו כְּשֶׁנֶּחֱמָה

²⁾ Megjegyzendő, hogy némely talmudkiadásban גתא áll, ami nem is volna személynév.

dologban, hogy ezen kifejezés helyett a babyloni talmud párhuzamos helyén, egyszerűen az mondatik: »támaszkodott két szolgára.«¹⁾ Eszerint *geta* s *szolga* ugyanaz. S ennek megvan a maga oka; dák csakugyan annyi, mint szolga. Már a Krisztus előtti 4. században Menander vigjátékirónak állandó szolgaszemélyei Δούλος s ἑταῖρος, később a rómaiaknál *Davus, Geta, Daciscus, Dacia*.²⁾ Idővel ezen szavak elveszítették tulajdonnévi jellegüket s köznevekké törpültek.³⁾ A mi a jerusálmiban *geta*, a hábliban tehát egyszerűen *szolga*. Ez megmagyarázza egyszersmind azon jelenséget is, hogy valamint itt, úgy az alább idézendő helyeken is, a gótokat, helyesebben a getákat, mindig csak szolgaszerepben látjuk; miért? mert őket a távol Ázsiában csak mint szolgákat alkalmazták. Ezt természetesen csak a getákról állíthatjuk, nem a gótokról; egy bizonyítékkal több, hogy a talmudi גֵּתִי alatt a getákat kell érteni.

A jerusálemi talmudban, Szánhedrin II, 19d 64. sor, a következő történetet olvassuk: »Rés Lákis azt mondja: Ha a fejedelem bünt követ el, meg kell őt fenyíteni háromtagu törvényszék előtt... Ezt meghallotta R. Judan (Juda), az akkori fejedelem (vagy patriarcha) s megharagudott. Kiküldötte poroszloit, hogy Rés Lákist befogják. Ez megszökött s elmenekült valamely toronyba... Ez elbeszélés részben héber, részben aram nyelvű; a poroszló megjelölésére גֵּתִי szó használt.⁴⁾ A párhuzamos helyen, Horajoth III, 47 a 34. sor, e helyett גֵּתִי áll. Tehát a mi gótjaink. Hogy lett ebből גֵּתִי, honnan az N-hang? Müllenhoff teoriájával felelhetünk e kérdésre: a talmud a getákat érti, s ezek nevében olykor nasalis hangzott. S itt ismét szolgaszerepben látjuk a getákat, aminek okát már most ismerjük. Az itt szereplő személyek a harmadik század első felében éltek; ezen időben gót ember alig vállalt szolgálatot Palaestinában, de igenis tette azt a *geta*.

A Siralmak könyvéhez való midrásban, Echa rabba c. 2, 5,

¹⁾ Kethuboth 62 a. הָיוּ סָמְכִי לִיה חָדָי. A párhuzamos helyen, b. Berachoth 60a, egyáltalán nincs szó szolgákról.

²⁾ L. Borovszky, i. h. 7. l., Müllenhoff i. h., Preller i. h.

³⁾ V. ö. Svidas glossáját Συδαίνα alatt, mely szerint szittya nő = szolgáló.

⁴⁾ שָׁלַח נִתְּן לְמִתְחַסֵּם לִישׁ לִקֵּשׁ; némely kiadásban גֵּתִי áll, ami még jobban emlékeztet getára.

azt olvassuk, hogy Bár Cochbát, az utolsó zsidó lázadás nagy vezérét, egy *geta* ember ölte meg.¹⁾ Ezen ember jelölése az aram szövegben: גֵּתִי; ámde Aruch olvasata: גֵּתִי; tehát ismét a jellemző nasalis. Még fontosabb azon körülmény, hogy ezen szó a Jalkuthan (Deuteronomium §. 946), legalább az előttem fekvő velencei kiadásban, גֵּתִי-nak hangzik, ami bizonyára גֵּתִי legyen; tehát nem O-hang, hanem E, azaz *geta* s nem *gót*. A jerusálemi talmudban (Ta'anith IV. 69 a, 4. sor), ahol ugyanaz olvasható, a gyilkos גֵּתִי-nak mondatik, ez nyilván hiba גֵּתִי helyett az ismeretes גֵּתִי kedvéért. Mindenesetre itt is ráismerünk a mi getáinkra, még pedig itt is szolgaszerepben, mert Bár Cochbának állítólagos gyilkosa csakis a vezér szolgájának képzelhető.

Genesis rabba c. 39, 12 azt mondja R. Huna, hogy ő s társai egy izben kénytelenek voltak megszökni egy csapat elől s elbujtak egy barlangba Tiberias mellett.²⁾ Ezen csapat neve a mi kiadásainkban גֵּתִי *gunda*, késői görögségben γυνδα. Ámde ez nem az eredeti olvasat, hanem csak a gyakori s ismeretes *gunda* szónak szándékos becsempészése egy más ismeretlen kitétel helyébe. Ezen kitétel: גֵּתִי, helyesebben גֵּתִי, azaz *geták*.³⁾ Ezen helyből tehát egy igen fontos történelmi adatról értesülünk: Tiberiában a 3. században egy getákból alakított római legió feküdt. Nem áll módomban ez adatot máshonnan is megerősíteni, de annyit mondhatok hogy valószínűtlennek nem lehet mondani. Ha ugyanis az erdélyi Majgrádban (a régi Porolissum) táborzott egy *numerus Palmyrenorum* (C. J. l. III, 837), s Kis-Sebesen egy *cohors I. Aegyptiorum*⁴⁾; miért volna lehetetlen, hogy Tiberiasban dák csapat feküdt? Úgy látszik tehát, hogy az egyiptombeli rekrutákat Dacziába, a dákokat pedig Palaestinába vitték, vagy — ámbár erre hiányzik minden adat — Egyiptomba. Csakis ezen hypothesis segítségével bírok megérteni egy midráshelyet, mely eddig mindig rejtélyes talánynak tűnt fel előttem. Ugyanis Aruch idézi a Jelanidenut Numeri 24, 6-hoz, melyben a többek között ezen szavak is foglaltatnak: וְהָיוּ נִתְּנִים לְמַעֲרִים וְלְמַעֲרִים לְמַעֲרִים. Mindazok után, a miket eddig

¹⁾ אֶחָד לִיה חָדָי נִתְּנִים לְמַעֲרִים.

²⁾ עִיֵּקֶן הָיוּ מִן קוֹמֵי גֵּתִי בְּהַר מְרִיָּה דְּבִינָא.

³⁾ I. Kohut, Aruch completum II, 324.

⁴⁾ Goos, Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens, (Brassó, 1876.) 109. l.

hallottunk, e mondatot csak a következőképen lehet fordítanunk: »Isten Getiát a getáknak, Egyiptomot az egyiptomiaknak adta,« Nem-e keserű szemrehányás akar ez lenni a rómaiaknak, a kik Isten világos akarata ellenére az egyiptomiakat Dáciaiba, a dákokat Egyiptomba dugják? S most fejtsünk meg még egy talányt. A Jalkutban (Zsoltárok §. 702. a végén) a következő kifakadást olvassuk: »Ha Ézsau gyűlöli Jákobot, annak van oka: elvette tőle az elsőszülöttséget; de mit tett a Tiberiásbelieknek, mit tett a getáknak?«¹⁾ Hogy jönnek a geták Tiberiásba? Nyilván állomosa volt egy getákból alakult római csapatnak Tiberiásban; mint máshonnan tudjuk, a Palaestinában levő római garnisonvárosok zaklatták s bosszantották a többi, zsidók által lakott városokat²⁾; a zsidó agadáköltő az ilyen zaklatással szemben csak azon keserves szavakra fakadhatott: »Mit vétett Jákob a Tiberiasbeliek ellen, mit vétett a geták ellen?«

Azon hypothesis segítségével, hogy Tiberiásban római sereg tanyázott, még más talányszerű adatok is érthetővé válnak előttünk. Ismeretes dolog, hogy a római császárság korában a zsidók legmagasabb törvényhatósága, a *szánhedrin*, *tizszer* volt kénytelen székhelyét megváltoztatni. Ezen székhelyváltoztatásokat a talmud vándorlásoknak, exiliumnak nevezi. A szánhedrin utolsó székhelye *Tiberiás* városa volt, s erről azt állítja a babyloni talmud (Rós hasana 31 b), hogy valamennyi székhely között a *legmélyebb* (וּטְבִירָא עֲמֻקָּה מְכֻלָּה), ami más szóval azt jelenti, hogy *Tiberiásban szenvedte a szánhedrin a legnagyobb megaláztatást*. R. Jochanan, a ki állandóan Tiberiásban tartózkodott³⁾ tanuja lehetett ezen megaláztatásnak, tanuja mindazon jogtalanságnak, melynek Tiberias volt a színhelye. Azért látjuk, hogy épen R. Jochanan beszél legtöbbet Tiberias jelenéről s jövőjéről. Miután a fent idézett helyen Tiberias süllyedése megható szavakkal lett ecsetelve, a talmud a következő mondatot idézi R. Jochananról: »S Tiberiásból fog a megváltás is kiindulni, amint írva vagyon (Jezs. 52, 2): »Ocsudj fel a porból, kelj fel, te fogoly!«⁴⁾ —

¹⁾ וּטְבִירָא מֵהַ עֲשֵׂה לְנוֹתִים מֵהַ עֲשֵׂה.

²⁾ Ezt részletesen kimutattam a *Die römischen Besatzungen in Palaestina* című cikkemben, Magazin für die Wissenschaft des Judenthums, 1892. p. 233.

³⁾ L. Bacher, *Agada der palästinensischen Amoräer* I, 220.

⁴⁾ וּמֵשֶׁה עֲזָרָה לְיִשְׂרָאֵל. Az idézett vers מעֲרִיבָה kitével kedvező értelmeztetik, mert előbb az mondatott, hogy Tiberiás a porig süllyedt.

Ez azonban csak egy töredéke annak, a mit Jochanan e tárgyra vonatkozólag mondott; beszédjének valódi tartalma a zsidó hagyományos irodalom más három helyén olvasható.¹⁾ Azonnal meg fogunk győződni, hogy e beszéd valóságos apokalypsis: »Tiberiás egykoron számolni fog a messiásnak!²⁾ Mert írva vagyon (Jezs. 26, 6): »Eltaossa őt³⁾ a láb, a szegénynek⁴⁾ a lába, az ügyefogyottaknak a tiprásai: mi következik rögtön rá?⁵⁾ »Megszilárdul a trón szeretetben« (Jezs. 10, 5). Azon időben Isten megbünteti a gonoszokat nagy büntetéssel,⁶⁾ szünet nélkül, vég nélkül; alászállnak ők a pokolba s ottan ítélet tartatik fölöttük örökkön örökké... S miért van mindez? Mert őket rendelte volt az Úr a jámborok kínzóivá. Azon időben a gonoszok vég nélküli bűnhődése eltart, míg a világ áll; a jámborok szenvedéseit azonban Isten megszünteti, amint írva vagyon (Hiób 28, 3): »Véget vet ő a setétségnek.«

Lehetetlen ezen apokalypsist olvasni mély megilletődés nélkül. A feltorlódt keserűség, az elfojtott panasz heves árából kiömlik egy pár csepp, elegendő arra, hogy még bennünket is, késő távoli utódokat, fájdalommal töltsön el...

Mit vétett Tiberiás? miért zúdítja ellene R. Jochanan titokzatos jóslatának dörgő szavait? — Átok Tiberiásra, nem azért, mivel a város elveszett a zsidóügy számára, hanem mivel falai között garázdálkodott a palesztinai római helyőrségnek legrettenetesebb csapatja: a vad geták. A Siralmak könyvének ezen szavaihoz: »Isten rendelt Jákob számára szorongatókat mindenünnen« (1, 17), a midrás (Echa r. c. 1, 6, Lev. r. c. 23, 5 s

¹⁾ Jalkut Genesishez §. 161, Jalkut Jezsájáshoz §. 276 s a Jellinek-féle *Beth-hamidrás* gyűjteménynek II. kötetében 79. l. Mi az első helyet idézzük.

²⁾ טְבִירָא מְשֻׁלֵּטָה, Jalkut Jezsájáshoz: טְבִירָא מְשֻׁלֵּטָה לְיְמֵי הַמָּשִׁיחַ. E szavak nehézségét kiemeli Bacher i. h., 336. l. 1. jegyzet. Bacher ezt írja: ...was wohl heißen soll, Tiberias übergiebt das Sanhedrin dem Messias, der es nach Jerusalem bringt. Tisztelt tanáromnak ezen felfogásától könnyen érthető okokból eltértek. V. ö. még Blau, M. Zs. Szemle IX, 405.

³⁾ Értsd: Tiberiást.

⁴⁾ עָנִי, a messiás megjelölése Zakariás 9,9 szerint.

⁵⁾ Ezen feltűnő idézetről l. Bacher, i. h.

⁶⁾ מִשְׁלֵטָה מְרִיעָה מְרִיעָה, megfelel ennek a fenti משֻׁלֵּטָה. — A fenti alatt itt s lejjebb nyilván a rómaiak értendők; e kifejezésről l. észrevételeimet a *Jewish Quarterly Review* V. évfolyamában 133. l.

Burok a dákok szomszédjai (LXXII, 3).³⁾ Ugyancsak Dio szerint a burrok tevékeny részt vesznek a dák hadjáratokban (LXVIII, 8).⁴⁾ — A burridensek — Βουρριδῆες Ptolomäus III, 8, 5 — Forbiger⁵⁾ szerint Dáciában laktak Apulum körül; Borovszky inkább a déli vidékre s Kis Oláhországba helyezi őket.⁶⁾

A burrok s burridensek neve nézetem szerint ránk maradt a zsidó irodalomban két ruhadarab elnevezésében.

Szifre Deuteron. § 234, 117 a ed. Friedmann: כְּסוּתָא דְּבִירָא — לְבָנָא דְּתַבְלָא לְרַחֲמֵי לְרַחֲמֵי לְרַחֲמֵי — חֲסִידָא דְּבִירָא — Ugyanez a Jalkutban, Deuteron. § 933, azzal a különbséggel, hogy itt לְרַחֲמֵי kimaradt, s helyette לְבִירָא áll; a helyes alkalmasint az, hogy mindkét szót fel kell venni a lajstromba. Ezen idegen nevű s idegen származású ruhadarabok a hagyomány szerint kivételnek a Deuteron. 22, 12-ben foglalt (Cziczith) törvény alól, azon megokolással, hogy ezek nem négyyszögletűek (לֹא שֶׁהֵם מִרְבָּעִי).

E ruhadarabok egynémelyikéről más helyen kimutattam, hogy gall illetőleg kelta származásúak.⁷⁾ E helyen csak azokat tárgyalom közülök, a melyek nézetem szerint dák származásúak.

Sachs⁸⁾ által helyesen azonosítva lett azon ruhadarab, mely a görögöknél βύρρος, a rómaiaknál burrus s birrus néven fordul elő.⁹⁾ Ezen szó etymológiája a philologusok szerint a görög πυρρός = lángszínű, vöröses. Én ebben kételkedni merek, habár ez által az alapot, melyen állók, a classica philológiát, elvonom lábam alól. Én azt tartom, hogy a burrusban a dák burrus nép. többesszámban Burri, Βούρροι, örököltette meg nevét. Diocletian Edictumában XVI, 80 p. 34 ed. Waddington szó

Az igazsághoz csak Kohut jár közel, aki szótárában II, 324a már combinatióba veszi a szittyákat.

³⁾ Gerlach s Teuffel, Pauly-féle Encyclopaedia I, 2, 2545.

⁴⁾ Borovszky 26. l.

⁵⁾ Encyclopaedia i. h.

⁶⁾ i. h.

⁷⁾ Les antiquités Gauloises dans le Talmud, Revue des Etudes Juives XXV. kötet.

⁸⁾ Beiträge zur Sprach- und Alterthumsforschung aus Jüd. Quellen (Berlin 1852, 1854.) I, 138.

⁹⁾ A burrus szónak szír s arabs alakjairól bőven értekeznek Payne Smith, Thesaurus Syriacus 521. l. s. Fraenkel, Die aramäischen Fremdwörter im Arabischen (Leiden 1886.) 50. l.

van burrusokról, melyek a Dunatartományokból, közelebbről meghatározva: Dacia ripensis-ből származnak s sárga színűek.¹⁾ Ebből következik először is az, hogy a burrusok hazája Dácia — legalább nincs adatunk, mely a burrusokat más hazából származtatná — másodszor pedig az, hogy az etymológiája a szónak nem lehet πυρρός, mert hisz a burrus sárga színű. Ily körülmények közt jobb lesz a burrust a dák burroktól származtatni.

בִּירָא mellett, a mely burrus többesszáma, rendesen בִּירָאִים vagy בִּירָאִים szó találatik; ennek egyesszáma בִּירָאִים vagy בִּירָאִים volna. Ezen szó etymológiáját, illetőleg a megfelelő görög szavat, még eddig nem sikerült megtalálni. A genialis Sachs az egyetlen, aki a valósághoz közel jár. Szerinte בִּירָאִים annyi, mint Bardaicus [cucullus], egy köpeny, a mely a dalmát Barda (?) népről van elnevezve.²⁾ Ezen magyarázat ellen csak az ב betű szól. Nézetem szerint a בִּירָאִים nevezetű ruhában a dák Burridens nép van megörököltve. Láttuk már, hogy Müllenhof ezen népvét is arra hozza fel például, hogy az N-hang a nasalis vocalisnak a jelzője. Most már azon körülmény, hogy ezen N-hang a zsidó irodalomban nem tűnik fel, egy újabb bizonyíték volna Müllenhoff theoriája mellett. Valamint pedig a fent tárgyalt גִּתִּי = Getia szóban heczetes T hangot találtunk, ugy látjuk ezt Burridens szóban is; a tószefta ugyanis a burrust és burridenst egy alkalommal felemlíti a durva, goromba ruhaneműek között s ez alkalommal az utóbbit בִּירָאִים-nek írja.³⁾ Hogy a burrus s burridens barbár eredetűek, bizonyítja még az is, hogy a misna, Kilaim IX, 7, a dalmatica mellett nevezi mindkettőt. De csak is azért, hogy e két ruhadarabot két szomszédos dák néptől, a burroktól s burridensektől, származtatjuk, értjük meg azon jelenséget, hogy e két ruha mindig egymás mellett neveztetik, sohasem az egyik a másik nélkül (Szifre-Jalkut i. h., Tószefta i. h., Misna i. h., tósz. Kelim baba meczia X (régí kiadás), Szemachoth c. 9).

¹⁾ Βύρρος ripensis) ὅτι πυρροσχητῶν ζαινοῖ. A szin megnevezésére nézve helyesen hasonlítja össze Waddington a francia ventre de biche szólásmódot.

²⁾ Beiträge stb. I, 135; öt követi Fürst is, Glossarium Graeco-hebraicum 87. l. Lásd ellenben Levy I, 194a s Kohut II, 19b.

³⁾ Kelim baba bathra V, 11 p. 595. ed. Zuckermannel בִּירָאִים וְהִבְרָאִים; ugyanígy Negaim V, 14 p. 624.

Kapcsolatban ezzel felemlíték egy igen fontos kulturhistóriai adatot. A jeruzsálemi talmud, Kilaim IX, 32 d, 7. sor, בריהו szót magyarázván, azt mondja, hogy בריהו annyi, mint בריה. Nem szenved kétséget, hogy בריה szintén csak = βίβλος; miben rejlik tehát a magyarázat? Abban, hogy a misna utáni korszakban a szónak nem volt meg többé görögös végződése, hanem aram alakot öltött a szó; más szóval: a burrus egészen meghonosodott a zsidóknál, mint meghonosodott a szíreknél, az araboknál.¹⁾

Ugyanazon helyen a jeruzsálemi talmud בריהו szót דילמיה-val fordítja. Már érintettem, hogy ezen szóban, mely mind e mai napig felismeretlenül maradt²⁾, egy Dalmátiával (Δαλματία) rokon törzsű szót vélek felismerhetni. Dalmátiának az ókorban Δάλμιον, illetőleg Δελμίνιον = Delminium volt a fővárosa³⁾; ez nyilván ugyanazon etymonnal bír, mint Dalmatia, csakhogy annál rövidebb szóalak; ezen nevek bizonyosan a benszülött néptől származnak s most már én azt képzelem, hogy ezen nép is megöröklötte a nevét a דילמיה nevű ruhában, mely talán épen = Δελμίνιον. S talán szabad azt a conjecturát kockáztatnom, hogy דילמיה, melylyel בריהו magyaráztatik, inkább דלמיתיק magyarázata akar lenni, az előbbié pedig קיבלן; ezen operációhoz csak két szónak helyét kellene felcserélnünk.

S most még egy szót arról, hogy miért áll a misnában burrus, burridens és dalmatica egymás mellett? Én ebben annak a jelét látom, hogy Dácia s Dalmatia között nemzetiségi kapocs létezett; tényleg Bariduo városa Boszniában (= a mai Livno) első szótagjaival a burr népre, végezetével az ismert dava dák végezetre emlékeztet; megjegyzendő még Burnum városa is a Kerka mellett.

A classica philologia a burridens s delmimum nevű ruhákról mit sem tud.

¹⁾ Így kell érteni p. o. azt is, hogy a jeruzsálemi talmud, Pesachim III, 29a, 33. sor, a misnabeli »egyptomi zythus« (זיתוס) (זיתיה) val fordítja. Ezt mondom Levy ellen, I, 198a בוריא alatt s I, 533b זיתוס alatt.

²⁾ A. Brüll, Trachten der Juden 39. l. szerint דילמיה = δολαμιά a késői görögségben; ezen szó azonban a török nyelvből származott a görögbe: Fleischer, Lewy szótárához, I. 443a.

³⁾ Delminium fontosságáról l. Zippel, Die römische Herrschaft auf Illyrien (Lipsee 1877.) 139. l.

d) Dák szavak.

1. מוקין = Μοκίων = Mocio, valami Bolond-Istók-féle személy, pojácza, színész, szemfényvesztő; előfordul T. Aboda zara II, 6 p. 462, j. A. z. I, 40 a, 33. sor, b. A. z. 18^b. Ezen szó dák eredetű, a mely nyelvben nagyon el volt terjedve: Muc Muca, Mucapor, Mucasenus, Mucapius, Mocio.¹⁾

2. בוקין = Βούκων = Bucco, az előbbivel mindig együtt nevezve ugyanazon értelemben.²⁾

3. קרר = καρρός = carrus, carrum; igen gyakori a zsidó irodalomban: kocsi, szekér. A szónak latin alakjai s származékai (carra, carrus, carrum, carruca) a kelta karr-ra mennek vissza; román caru azonban azt bizonyítja, hogy a szónak hazája Dácia³⁾ s innen kelt világútjára: latin, görög, zsidó, spanyol s olasz (carro), francia (char) innen vette át.

4. קריין = carruca, az előbbinek származéka; igen gyakori a zsidó irodalomban.

Mindezen dák szavak természetesen a görög útján kerültek a zsidók nyelvébe. A dák nyelvből összesen 280 szó maradt reánk.

Budapest.

KRAUSZ SAMUEL.

HALLGATÓLAGOS POLÉMIA.

Áboth 4, 1 Ben Zóma nevében a következő sokat idézett szép erkölcsi tételek közöltenek. »1. Ki bölcs? A ki minden embertől tanul, mert írva van (119. Zsoltár 99. vers): minden tanítómától bölcsőbb lettem. 2. Ki hős? A ki indulatát legyőzi, mert írva van (Példabeszédek 16, 32): jobb a hosszú türelmű a hősnél és a lelkiületen uralkodó a városbódítónál. 3. Ki gazdag? A ki örvend osztályrészének, mert írva van (128. zsoltár 2. vers): ha kezeid fáradtságát élvezed, boldog vagy és jó dolgod van. 4. Ki tisztelt? A ki tiszteli az embe-

¹⁾ Borovszky i. h. 13. l. — מוקין felismerésében ismét csak Sachs jár közel a valóhoz, ő Maccus-ra magyarázza (II, 121.) Levy I, 201b egészen téves magyarázatot ad; ugy szintén hibás III, 56a.

²⁾ Sachs, Beiträge stb. II, 121.

³⁾ Diefenbach, Celtica I. (Stuttgart, 1839) p. 103; a román források Borovszky-nál, i. h., 10 l.

reket, mert írva van (I. Sámuel 2, 30): tisztelőimet tisztelem, megvetőim pedig meg fognak vettetni.¹⁾

A mondás formájából és tartalmából első pillanatra világos, hogy a tanna polemizál. De ki ellen? Ha az első tételt szemügyre vesszük, hajlandók vagyunk föltételezni, hogy B. Z. szűkebb környezetét tartja szem előtt. Talán azért hangsúlyozza azt, hogy minden embertől tanulni kell, mert korábban Akiha és mások által a Sammai iskolája tökéletesen le lett szorítva a hagyomány színteréről és még csak egyesek éltek közülük, kiktől tanulni nem akartak. Vagy talán még egyszerűbb B. Z. szavait arra vonatkoztatni, hogy a kisebbtől azaz a tanítványtól vagy csekélyebb társtól is tanulni kell, ami többször hangsúlyoztatik a hagyományban. Ben Zóma utolsó tételét szintén lehetne valamiképpen a palesztinai zsidóság viszonyaira vonatkoztatni, ámbrá kissé bajos a mondás célzatát megérteni. Miért volna a »tisztelet« az, a ki »a teremtményeket (embereket) tiszteli?«

A második és harmadik tétel keletkezését azonban már egyáltalában nem lehet a palesztinai zsidók erkölceiből megérteni. Azok ezen korban, habár sokan mint gladiátorok keresték kenyerüket, egyáltalában nem pályáztak oly sűrűn a »hős« címre, sem nem rendelkeztek annyi földi kincscsel, hogy a »hős« és a »gazdag« ellen polemizálni kellett volna.

Nézetem szerint Simeon b. Zóma a rómaiak ellen fordul. Ugyanis négy irányban váltak ki a rómaiak a meghódított népek javarésze közül. Az első kiváló tulajdonság, melyet Judea lakói a rómaiakban elismerni kénytelenek voltak: a hősiesség, a hatalom volt. A második a gazdagság volt. Simeon ben Gamliél bámulatlal beszél: »ezen bűnös birodalom gazdagságáról és hatalmáról, a légiók gyors mozdulatairól és örökös tevékenységéről« (Mekh. 14, 7-re Friedmann 27 a). Továbbá nem lehetett tagadni a rómaiak tekintélyét, hiszen napról-napra tapasztalták, hogy a római helytartó mi-

¹⁾ A 3. mondás eme szavai: אשרך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא zavarájká a szimmetriát és nem is illenek az összefüggésbe, mert a »gazdag« meghatározásához nem tartoznak. Az Áboth di Rabbi Nathan (I. verzió 33. fejeletében) a szavak tényleg hiányzanak. Valószínűleg Áboth 6,5-ből lettek a Ben Zóma tételébe betoldva. V. ö. Bacher W., Die Agada der Tannaiten, I. 429. lap.

ilyen tisztelet tárgya mindenütt, a hol megjelenik. A palesztinai forrásokban sűrűn emlegetett földi király a római helytartó. Sőt még bölcsnek is tartották a hatalom képviselőjét.

Bizonysítani is lehet, hogy Palesztinában a bölcslet, a hőst, a gazdagot dicsőítették a hatalom képviselőjében. Mekhilta 15, 2-re (Friedmann 35 a 11) pl. hozatik fel az Istennel szemben »a hús és vérből való király, ki a városba jön; mindenki dicsőíti, hogy erős, pedig gyöngye, hogy gazdag, pedig szegény, hogy bölcs, pedig boldog«¹⁾ Ugyanezen felfogás tűnik ki azon kérdésből, melyet a »filozófus« intézett Gamliél patriarchához Deuter. 4, 24 alapján: »Van-e erő a bálványban, hogy az Isten féltékeny rá, a hős csak a hősre, a bölcs csak a bölcsre, a gazdag csak a gazdagra féltékeny stb.« Mekh. 15, 3 (68 a)²⁾. Hogy ezen három tulajdonság tiszteltetett a közfelfogás által, mutatkozik a Szifrában is (19, 13-ra ed. Weiss 88 d)³⁾. E tulajdonságokról egyenként is több helyen van szó, melyek közül még csak Mekh. 15, 3 (37 b) utalunk, a hol a földi hős fogatkozásai az Istennel szemben vannak feltüntetve és Szifrá II 13-ra (67b lent), a hol Arius azon kérdést intézi Rabbi Jóséhez: ki nevezhető bölcsnek?⁴⁾

Ha meggondoljuk, hogy a hagyományos irodalomban a gondolatok háttérében mindig az elnyomó Róma lappang, a mely ellen polemizálnak, nem fogunk habozni az idézett helyeken is föltételezni, hogy Rómáról van szó. Hiszen egyik-másik hely ezt világosan ki is mondja. A második század tudósai előtt mindig azon kérdés lebegett, miért engedi az Isten, hogy a »bűnös« Róma, a mely őt nem ismeri, az őt szolgáló népet elnyomja, a mire különféle feleleteket adtak. Ép így feltolta

מלך בשר ודם ישלם למדתו והוא הכל מקלסל לפניו שהוא נבון והוא חלש שהוא עשיר והוא חכם שהוא טפש וכו' ¹⁾

שאל פלוסופוס אחד את רבן נבליאל בתם בתורחם כי ד' אלו וגו' אל קרא וכו' יש בה בעבודה וזה להתקנות בה נבון מתקן בנבון חכם מתקן עשיר מתקן בעשיר וכו' V. ö. A. z. 54b. ²⁾ בהם עשיר מתקן בעשיר וכו' לא העשיר את רבן. יכול אפילו אמר איש פלוני נבון והוא אינו נבון ³⁾ איש פלוני חכם והוא אינו חכם איש פלוני עשיר והוא אינו עשיר וכו' A hely egyébiránt mint exegézis nincs még megmagyarázva. Erről azonban más helyen.

⁴⁾ L. még Szifrá II. 50 (85a); Berákhóth 56a. A zsidók elismerték a népek bölcsseit, I. pl. Megilla 16a, Szóta 35b.

magát azon kérdés, hogy a »bűnös« rómaiak kiválóbbak mint Izrael, hiszen közöttük vannak »a bölcssek, a hősök, a gazdagok, a tekintélyesek«. Erre a kérdésre felel Ben Zóma: *Bölcs az, a ki mindenkitől tanul, de nem a rómaiak, a kik a zsidóktól nem tanulnak; hős az, ki vágyait fékezi, de nem az erkölcstelen elnyomók: gazdag az, a ki megelégedett, de nem a telhetetlen Róma; végül tisztelt az, a ki az embereket tiszteli, de nem a népeket semmibe sem vevő győztes rómaiak.*

Azt hiszem, hogy az utolsó három tétel csak felfogásunk szerint helyeztetik a kellő világításba. Az első tételnél kérdéses lehet, hogy nem gondol-e a tanna belső viszonyokra? Ez lehetséges. De ha visszaemlékezünk a Szifré idézett helyére, a hol »Arius«, ki kétségtelenül hellén filozófus volt, veti föl a kérdést: ki a bölcs, nem fogjuk merésznek tartani, hogy Ben Zóma épen azon felfogás ellen polemizál, hogy nem a »hellén filozófusok« a bölcssek; a kik a zsidó bölcssektől tanulni nem akarnak.

Talán a kifejtettek alapján lehetne megérteni Jóchanan mondását, hogy az Isten szelleme csak hős, gazdag, bölcs és természetes férfiúra szállhat¹⁾. Jogosan kérdezhetjük, hogy miért kell az isteni férfinak hősnek, gazdagnak és természetesnek lenni? Hiszen Izrael ideálja az emberről egészen más!²⁾ — Jóchanan mondása csak akkor lesz világos előttünk, ha föltételezzük, hogy a római ideálra gondolt, a mely a közfelfogásban uralkodó volt. Az amóra azt akarja mondani, hogy Izrael között is voltak oly férfiak mint kora ünnepeltjei. A próféták, különösen a legnagyobb, Mózes, szintén hős, gazdag, bölcs és természetes volt. A jelenkorban csak azért nincsenek ily férfiak, mert a bűnös nemzedék, az általános feleletet minden kérdésre, nem érdemli meg.

Lehetne Jóchanan mondását Jézus ellen irányítotttnak is magyarázni. Nedárim idézett helyén ugyanis azt is állítja, hogy a próféták mind gazdagok voltak. Ezen állítás ez utóbbi felfogásra kedvező.

¹⁾ Sabbath 92a. Nedárim 38a a »termetes« helyett »szerény« áll. Helyesebbnek látszik az első verzió; Nedárimban csak utólag kerülhetett az »...« a mondásba, minthogy ez Mózesnek legkiválóbb tulajdonsága. — (V. ö. Szifré I 92; II 13.)

²⁾ L. Mekhilta Friedmann 123a fent.

Hogy a hagyomány tudósai hallgatólag polemizáltak, könnyen érthető. Korukban a czélzások elég világosak voltak. Ily hallgatólagos polémia föltevése által iparkodtam Jóchanan és Simeon ben Lákis két feltűnő állítását érhetővé tenni e folyóiratban IX. (1892) 404. l. és a halákhára nézve is bizonyítottam V (1888) 346. lap.

A hallgatólagos polémia tárgyán, még egy ilyen esetet kell felemlítenem, melynél a rejtett czélzás interpretációja ellen nyíltan kell síkra szállanom.

A »Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums« című, újra megindult folyóirat első füzetében (37. kötet 14. s. köv. l.) a reggeli ima három benedikciója, melyekben az Isten dicsőíttetik azért, hogy nem teremtett bennünket pogánynak, rabszolgának vagy nőnek, újra szövé tétetik. Joel ellen, ki azt állította, hogy ezen eulógiák görög kölcsönméletek, a cikkíró azt iparkodik bizonyítani, hogy ezen áldásmondatok sokkal régiebbek, semhogy átvételen alapulhatnak.

Az egyetlen bizonyíték Pál apostol következő szavai, melyek a galateusokhoz intézett levelének 3, 28 foglaltatnak: οὐκ ἐν ἰουδαίῳ οὐδὲ Ἑλλήνι, οὐκ ἐν δούλῳ οὐδὲ ἐλευθέρῳ, οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θήλῃ. πάντες γὰρ ὁμοίαι εἰς ἐστέ ἐν χριστῷ Ἰησοῦ. »Nincs itt sem zsidó, sem hellén, sem szolga sem szabad, sem férfi sem nő; mert mindnyájan egyek vagytok Jézus Krisztusban«.

E kijelentés — a cikkíró szerint — világos czélzás az említett három benedikcióra, tehát Pál idejében már léteztek. A hagyomány azonban (tószifita Berakhóth 7, 18 és Menáchóth 43 b lent) eme benedikciók mindennapi recitálásának parancsát Júda b. Ilai nevében közli, ki a 2. század közepén élt. A harmadik benedikció pedig nem a rabszolgákról, hanem a tudatlanokról szól. Eme nehézségek úgy simíttatnak el, hogy Akiba idejében a »rabszolga« helyett substituálták a »tudatlant« s csak a negyedik században restitúálták az eredeti olvasást. Az a nehézség pedig, hogy a benedikciók mindennapi recitálásának kötelező volta J. b. Ilai nevéhez fűződik, azon föltevés által lesz eltüntetve, hogy csak a motíválás származik tőle, de nem a parancs.

Hogy valamely tétel régiebb eredetű, mint azon tanna

vagy amóra kora, kinek nevéhez van fűzve, nem lehetetlen. Hasonlót mi is bizonyítani iparkodtunk ugyancsak az imáról és pedig hasonló motiválással (M.-Zs. Szemle 1892. 324. lap). A substituálás és restituálás már kissé komplikáltabb. De ha mindezt elfogadnók is, még akkor sem tekinthetjük Pál szavait ezen benedikeziókra vonatkozó célzásnak, mert azokban semmi sem utal benedikeziókra.

Pál szavait nézetem szerint csak a zsidó vallásos felfogásból érthetjük meg. A hagyomány ugyanis számtalan helyen említi vallásos törvények traktálásánál a nem zsidót, a rabszolgát és a nőt. Ezeknek szintén vannak vallásos köteleességeik és jogaik, de nem azonosak a szabad izraelita férfiúéival. A »szent közösség« tehát különféle rangfokozatú tagokkal bír, melyek Adónai előtt nem egyenlők. Még azon esetben sem egyenlők, ha az összes vallásos köteleességeket teljesítik, mert a nagyobb érdem azt illeti meg, kinek e vallásos parancsolatok teljesítése meghagyatott. Példák óriási számban találhatók. Szakasztott oly módon, mint Pálnál találjuk az áldozati kultuszban a »kézfeltevésnél« és a »lengetésnél«. E törvény »nincs érvényben sem a nemzsidóknál, sem a nőknél, sem a rabszolgáknál«¹⁾. Ezen felfogás ellen polemizál Pál levelében, azt állítván, hogy Jézusban mindnyájan egyek. Teljesen világosan van kifejtve ezen gondolat a korinthusokhoz intézett epistolájának 12. fejezetében. Ott a vallásos községet az emberi testhez hasonlítja. Valamint a testnek, úgy a vallásos testületnek is minden egyes tagjára szüksége van és valamennyi egyenlően becses. Ugyanitt (12. vers) szintén hangsúlyozva van, hogy nincs különbség zsidók és hellének, rabszolgák és szabadok között. A nőkről nincs szó²⁾. Még egy harmadik helyen szintén ezen gondolat kifejezése mellett már csak a zsidók és hellének neveztetnek meg (A rómaiakhoz 10. 12.).

Ezen három helyből világos, hogy Pál a sorrendben a

³⁾ Tószifta Menáchóthi 10, 13, 17. מִיִּכָּה אֵין מִהָּן לֹא בָנוּיִם
וְלֹא בָנוּיִם וְלֹא בַעֲבָדִים. תַּנְפָּה אֵין מִהָּת לֹא בָנוּיִם וְלֹא בָנוּיִם וְלֹא
(V. 8. Szifré I 117 vége felé és párhuzamos helyeket). בעֲבָדִים.

*) καὶ ἐν ἐνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἑβαπτίσθημεν, εἰτε Ἰουδαῖοι εἰτε Ἕλληνες, εἰτε δοῦλοι εἰτε ἐλεύθεροι, καὶ πάντες ἐν πνεύμα ἑποπισθήμεν.

hódított. II. Gamliél összeállította a tefillát és kimondotta kötelező voltát. Kortársai még vitatkoznak vele, egy nemzedékkel később már általánosan el van fogadva és csak az ima idejéről vannak nézeteltérések. Hasonlót lehet egyéb inákról kimutatni.

A főargumentumot tehát, a mely az említett benedikcióknak a görögöktől való átvétele ellen tűzbe vitetett, azt hiszem, megczáfoltuk. Mindamellet valószerűnek tartom, hogy a három áldásmondat genuin eredetű, mert a zsidó vallásos felfogásban, a saját hit, a tóra iránti rajongó szeretetben gyökerezik. Ugyanazon okok ugyanazon okozatokat eredményeztek a zsidóknál, a görögöknél és a perzsáknál.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

SZÁZADUNK ELSŐ FELEBŐL.

Szófér Mózes pozsonyi rabbinak levelezői.

(Vége).

Salamon Kluger, r., Brody.¹⁷⁹ IV, 41 (1829); I, 145 (1831); II, 256 (1834); III, 179 (1835).

395 *Salamon* (שלום, שלמה) *Ulmann*,¹⁸⁰ r., Boldogasszony (פ"ם, Frauenkirchen): V, 47 (1807); V, 48 (k. n.); Lakompak (ל"ל Lakenbach): V, 94 (1810): vajjon törvénytelen szűletésű egyén lehet-e rabbivá; III, 127 (1815); V, 74 (1816); I, 11 (1820).

Salamon Salman, r., Magdeburg.¹⁸¹ V, 147 (1838).

Salamon Salman, r., Szent-Margit (מארגאט, Margarethen). IV, 114 (1835); II, 64 (1836).

**Sámuel*. III, 121 (1803); V, 152 (1815).

**Sámuel*. L. fennt, 151. j. a.

400 *Sámuel*, r., Amsterdam.¹⁸² V, 139 (1819).

Sámuel, r., Balkány (באלקאן). IV, 116 (1833).

¹⁷⁹ L. Fürst II, 193.

¹⁸⁰ III, 127: »Fürth« (פירטה) jelzővel. Fürthből származott és testvéreivel együtt, kiknek egyikétől a Szitányi-Ullmann család származik, a 18. század végén telepedett le hazánkban. Fiai, Ábrahám (l. 23. sz.) és Salman (l. 382. sz.) halála után kiadták דברי רש"י című alatt (Bécs 1826) talmudi értekezéseit.

¹⁸¹ Dr. Philippson Lajosnak elődje a rabbiságban.

**Sámuel*, dajján, Bonyhád. V, 110 (1836).

Sámuel, r., N.-Jóka (נ"א). IV, 21 (1839).

Sámuel, r., Surány (שוראן). III, 17 (1825).

405 **Sámuel*, r., Szent-György (ש"ג, Sct-Jörgen). II, 163 (1816); II, 170 (1816); II, 170 (1819); II, 291 (k. n.); VI, 46 (1833).

**Sámuel*, dajján, Verbó. III, 146 (1812).

**Sámuel*, r., Zimony (זימון, Semlin). V, 150 (1836).

Sámuel [Broda], dajján, Ujvidék (וידיק, Neusatz). II, 253 (1813); III, 122 (1814); IV, 105 (1816).

Sámuel [Freund],¹⁸³ dajján, Prága. III, 118 (1836).

410 *Sámuel József*, r., Kempen.¹⁸⁴ IV, 10 (1830).

Sámuel (Kohen).¹⁸⁵ I, 23 (1820).

Sámuel Lőb, r., Ürmény (ארמני). II, 4 (1818).

Sámuel Lőb, dajján, Ungvár. I, 123 (1826); V, 58 (1835); V, 16 (1835); VI, 53 (1835).

Sámuel Pinchas, Zolkiew (זולקין). VI, 28 (1832).

415 *Sámuel Sommer*. II, 342 (1831).

Sául, rabbisági elők, Bonyhád (באיהאד). V, 110 (1836).

Sául Kohen, r., Stanislaw (סטאניסלא). III, 100 (1834).

Sául Landau, r., Krakó.¹⁸⁶ V, 21 (1834); V, 22 (1834); I, 13 (1836); I, 102 (1836): a hold szentelése kolera idején.

Scheftel, r., Keszthely (קעסטלה).^{186a} VI, 34 (1829).

420 *Schemarja*, r.,¹⁸⁷ (ש"ר) (?). III, 141 (1838).

Schmelke, r., Bagota (באגוטה). III, 38¹⁸⁸ (1812).

Schmelke, r., Egerszeg (עגערזעג). III, 128, 129 (1822); III, 105 (1834); I, 113 (1835).

Schrägga Feiweil, r., Ábrahám (אברהם). II, 197 (1823).

**Selig* (סליג), r., Szent-Péter (ס"פ). II, 245 (1823); I, 67 (1824).

425 **Selig* Lőb, r., Kővágó-Örs (קוואגאו). I, 30 (1832).

¹⁸³ אביר ד"ר דק"ק אמשטרדם והמדינה SG I, 70d.

¹⁸⁴ L. Fürst I, 298.

¹⁸⁵ אביר דק"ק קעמפא במדינת פרייסן.

¹⁸⁶ הנגיד המפורסם.

^{186a} SG I, 68a.

^{186b} L. M.-Zs. Sz. VII, 471, 475.

¹⁸⁷ Alkalmasint nem más, mint שמואל שמעירל אביר דק"ק זמלוב, a עין הפלה cz. munkának szerzője; SG I, 73b, II, 31b.

¹⁸⁸ A második címzett: *Lőb Popper, r. Csúz (277. sz.).

- Sender Meisels*, r., Rohoncz ¹⁸⁹ (ר״מ ר״ח). I, 90 (1802); I, 97 (1803); II, 348 (1803); III, 186 (1804); IV, 132 (1804); II, 267, 268 (1805); V, 163 (1805); II, 255 (k. n.).
- Simcha* (שמחה) Náthán [Ellenberg], r., Masznick ¹⁹⁰ (מאשניק). IV, 14 (1830); IV, 1 (1831); VI, 44 (1832); II, 177 (k. n.).
- **Simon*, r., וואראשיא (Hradisch?). III, 180 (1835).
- **Simon*. VI, 83 (k. n.).
- 430 *Simon* שמשון, r., Sáros-Patak (פאטאק). V, 4 (1839); II, 293 (k. n.).
- Simon Oppenheim*, Köpésény. L. fennt, 133. j.
- **Simon*, r., Szent-Gróth (שנטייה). I, 188 (1814); II, 124 (1816); II, 111 (1816); IV, 57 (1824).
- Sinai* (סיני), ¹⁹¹ dajján, Liptó-Szent-Miklós (מיקלאש). II, 7 (1810); I, 119 (1814); VI, 17 (1814); II, 261 (1815); II, 134 (k. n.); ¹⁹² I, 143 (k. n.). ¹⁹³
- Tóbija* (Kóhen), r., Németújvár (ניטנ), Güssing ¹⁹⁴. II, 249 (1804); V, 131 (1807); V, 130 (1809); V, 99 (1817).
- 435 **Wolf*. II, 48 (1804); III, 101 (1804); VI, 68 (1805).
- **Wolf*. III, 67 (1824); I, 47 (1826).
- **Wolf*, r., Németújvár (ניטנ). II, 225 (1824); V, 36 (1824); III, 161 (1828); I, 26 (1833).
- **Wolf Chajesz* (חיים), Vár-Palota (פאלאטא, פאלאטע). V, 62 (1811); I, 32 (1812); II, 203 (1814); III, 153 (1817); V, 33 (1817); I, 19 (1820); IV, 145 (1825); II, 327 (1834).
- **Wolf*, r. Lugos (לוגאש). V, 103 (1829).
- 440 *Wolf* Bonyhád (בניה), dajján, Szerdahely (סיה). I, 14 (1838).

¹⁸⁹ L. B. Ch. VIII, 133; továbbá SG I, 60b, hol a 4. és 6. sz. két cikket összehúzó, mert Szender rohonczí rabbi nem más, mint סענדר מינולש, ki — mint szerdahelyi rabbi — Ezek. Landauval, a prágai rabbival levelezett.

¹⁹⁰ SG I, 72d: רב שמחה נתן אברק לבון והגליל ודקין מאשניק.

¹⁹¹ »Lamdán« jelzővel tüntették ki. Atyja a fent 51. sz. a. említett l.-sz.-mikli rabbinak. — SG I, 62a.

¹⁹² A rabbiság két többi tagjához is van ezímezve: Naphtáli (I. fennt, 353. sz. a.), és *Akiba (I. fent, 25. sz. a.).

¹⁹³ A czímbe még nevezve vannak: az első czímzettnek sógora Mózes Ulmann (a 180. jegyzetben említett családból, Mózes Fürthnek is nevezték) és a megelőző jegyzetben említett Akiba.

¹⁹⁴ L. B. Ch. IX, 656, 677.

- Wolf*, r., Trencsén. ¹⁹⁵ II, 330, 331 (1821): midőn egy Pó-zsonyban meghalt trencsényi lakosnak örököseitől rendkívül nagy összeget vettek a sírhely és a temetési költségek fejében.
- Wolf* Deutsch. V, 40 (1817): exegetikus és nyelvészeti kérdések.
- **Wolf* Kohen. I, 52 (k. n.).
- Wolf* Trewes (טרוויס). III, 22 (1824): a rabbiállásról.
- 445 **Wolf* תרעיס. II, 160 (k. n.).
- Zecharja* Jesája. III, 205 (1831).
- Zerach* (זרח), dajján, Puchó (פוחא), IV, 27 (1833).
- Névtelenek*. VI, 103 (1797). I, 152 (1801); I, 195 (1806); III, 58 (1811); III, 62 (1811); VI, 99 (1814); VI, 102 (1815); VI, 101 (1820); VI, 27 ¹⁹⁶ (1827); VI, 98 (1827); I, 13 (1830): örökösödési jog a rabbiállásban; VI, 97 (1837): a gőzös kocsi használatáról szombaton; I, 57 (k. n.); VI, 100 (k. n.).

Hitközségek eljárásaihoz:

- Almás* (אלמאש). I, 63 (k. n.): egy rabbi helyettes ügyében, ki a szombatra vonatkozólag a vallástörvény szigorát könnyítő döntést hozott.
- 450 *Bécs*. ¹⁹⁷ III, 190 (1814): a császár bevonulása és a béke helyreállítása alkalmából tartandó zsinagógai ünnep ügyében; különösen arról, hogy az ünnepen vegyes kar énekelhet. ¹⁹⁸
- Bonyhád* (באניהאד). ¹⁹⁹ VI, 54 (1835): egy zsinagógai ülés birtokát illető vitás kérdésben.
- Csaba* (טשאבע). III, 162 (1834): a község rabbiját [Alexan-

¹⁹⁵ L. róla M.-Zs. Sz. VII, 483.

¹⁹⁶ »Amid' ro'im midat eluim« (Elsass).

¹⁹⁷ Cízmezve: מנחם מנחם עם כל הוישים ראשונה במלכות סגל חבורה דקהל ישראל בקרית מלך רב ויועץ חבורה. Götz Oppenheimert I. fennt, 138. sz. a.

¹⁹⁸ »ומימי הדור מלאכת השיר הוא שיבואו האנשים על הגשים לענות במחולות וישרים בקול מיטב נון

¹⁹⁹ A czímbe József Broda és Jecheiel Michel Spitzer előjárók külön vannak nevezve.

dersohn] Jónathant sújtó vádokról, melyek őt a rabbihi-vatal viselésére méltatlanná teszik. ^{199a)}

Endingen és a hozzá tartozó svajczi községek. ²⁰⁰⁾ III, 21 (1824): Egy Wolf Strauss (שראס) nevű dajján azzal az igénynyel járult a világi hatósághoz, hogy őt, mint született svajczit, inkább illeti a rabbiság, mint a jelenlegi rabbit. Abrahámot (l. 3. sz.). A resp. visszautasítja ezen követelést és Abrahám rabbi mellett emel szót, kinek már atyja, Rafaél ²⁰¹⁾ viselte a svajczi községek rabbi tisztjét. Kismarton (ש"א, Eisenstadt). III, 11 (1820): magánjogi kérdésben; VI, 43 ²⁰²⁾: az új zsinagóga építkezésének szombaton eszközlendő munkájáról.

455 Lővő (לוי). ²⁰³⁾ II, 329 (1805): belső viszály ügyében, mely abból származott, hogy az egyik községi tag feleségét, ennek végrendekezése értelmében, Rohonczon temettette el.

Mád (מאדא). III, 5 (1836): a rabbifizetési kötelezettség ügyében. ²⁰⁴⁾

Nagy-Károly (קראל). ²⁰⁵⁾ III, 58 (1836): a község volt rab-bijának, Izsáknak (l. fent, 180. sz.) végrendeletéről, melyben hátrahagyott iratainak kinyomatására könyvgyűjteményét a községnek hagyományozta.

Nagyvárad (נאגראד). III, 195 (k. n.): a szombat törvényé-nek megsértéséről, különösen azokról, kik szombaton nyitva tartják üzleteiket.

Német-Keresztúr (נעמאל). ²⁰⁶⁾ III, 197 (1838): az ottani kántor vallásos életét és nézeteit terhelő vádokról.

460 Strassnitz (Dresnitz). Két községi ügynek eldöntése. III, 60 (k. n.); III, 61 (1796).

^{199a)} Ezen ügyről l. M.-Zs. Sz. VII, 541—543. L. még fent 105. sz.

²⁰⁰⁾ יתבי קהלות קדושים במדינת שווייטין ק"ק ענדינגן ענלויא

²⁰¹⁾ Teljes néven Raphael Hagenthal, Elsassból származott.

²⁰²⁾ Az előljáróhoz, Sámuel Spitzerhez czímezve.

²⁰³⁾ A czímben nevezetnek az előljáró, Salman, valamint az előljáróság ellenfele, Jákob.

²⁰⁴⁾ A resp. vége felé ezt olvassuk: ובוטן הזה אפילו כל מאן דהוא עשרים וחובים לשבוע והוא מאביל שלחנו ללמד נותן שכר לע"הדר (Lehrer) עשרים וחובים לשבוע והוא מאביל שלחנו ללמד בניו ללועזים בלעז ואין ידע בענין צבור וקדל עדת ישראל ליתן עשרים זהו לשבוע למחזיק תורה

²⁰⁵⁾ Az előljáró, Jechezkel Kohen, külön is nevezetetik.

²⁰⁶⁾ Az előljáró, Salman Dukes, külön nevezetetik.

Trencsén (טרענשין). I, 25 (1824): liturgiai kérdés.

Triest (טריעסט). ²⁰⁷⁾ III, 196 (1836): a kiviteli czikket képező macczóth rituális készítéséről.

Ujvidék (ניוואשין). ²⁰⁸⁾ VI, 50 (1834): egy incestussal vádolt községi tagnak a rabbi által elrendelt megbélyegeztetéséről.

Vecse (וועטש). VI, 55 (1834): rabbiválasztási viszályról.

465 A napoleoni ostrom után Pozsonyban sürgősekké vált építkezések szombaton leendő folytatásának módzatairól. I, 60 (1809).

A francia háború alkalmából a harcmezőkön talált fegyverekkel és zsákmánnyal üzött kereskedés okozta per ügyében. III, 156 (1810).

A tilos házasságok lajstroma; a helytartóság fölszólítására benyújtott vélemény. IV, 37 (k. n.).

A Wilna és Horadno városok nyomdászai és a szlavitai nyomdász között folyó pörnek eldöntése. VI, 57 (k. n.).

* * *

Pótló megjegyzések és igazítások.

Vadász Ede és Berger J. Lipót urak, valamint Büchler Sándor úr, az orsz. rabbiképző hallgatója, kitől a M.-Zs. Sz. néhány érdekes tanulmányt hozott a magyarországi zsidóság újabb történetéhez, arra figyelmeztettek, hogy סודין (43. és 119. sz.) nem más mint Szűgy (Sudice, Szugyicz), Nógrád megyében, honnan a balassagyarmati hitközség vette eredetét.

A 43. sz. alatti Áron azonos a 39. sz. alattival. Családi neve Büchler; s testvére a 119. szám alatti Falknak. Büchler Sándor közlése (v. 6. M.-Zs. Sz. VII. 475).

Blumgrund Ezekiel úr közli velem, hogy az 53. sz. a. Bär (Bär Visnicz) család neve Blumgrund. Mint magánember élt Trencsénben és veje volt a 316 sz. a. Mordechai Löbnek.

A 71. számra vonatkozólag dr. Pollák Miksa úr, az orsz. rabbiképző intézet hallgatója, a bécs-újhegyi zsidók történetéről irt és a M.-Zs. Szemlében megjelenő alapos tanulmányának szer-

²⁰⁷⁾ "ובראשם החכם הבולל" "מדתו אלהן"

²⁰⁸⁾ "ובראשם הקצין" "שמעון סג"ל פיו"

zöje, a következő megjegyzést közli velem: "נח"י" nem helység, tehát nem lehet Repczelak, hol soha sem volt zsidó község, hanem a Rábavidék, vagy földrajzi elnevezése szerint: a Rábaköz. Az egész vidék a temetkezés szempontjából egységet képezett; központját a 100 évnél idősebb *beledi* Chevre-Kaddisa képezte. Mikor a Rábaközben a zsidók terjeszkedni kezdtek és egyéb helyeken is akartak Chevre Kaddisát szerezni, a belediek Szófér Mózeshez fordultak, hogy a szokás által állandósított előjogukat szentesítse. Sz. M.-nek ez ügyben kibocsátott "נח"י-je saját keze írásában megvan a beledi Ch. K. régi irataiban és egyebek közt kimondja, hogy a »Rebau«-ban csak Beledben szabad temetőnek fennállania. Szófér döntését később a gyakorlat megdöntötte.

Vadász Ede úr azt hiszi, hogy a 93. sz. a. Wisnicz város, Gácsországbán, a bochnici kerületben, értendő.

A 40. sz. a. Áron családi neve Kuttna (l. 238. sz.), a jelenleg Kismartonban és Szabadkán működő rabbik atyja. *B. S.*

A 103. sz. a. "נח"י" nem Kót (Zala m.), hanem Koltha, Komárom megyében (Csúz mellett). Erre *Dr. Goldfahn S. H.* rabbi és *Berger J.* Lipót urak figyelmeztettek.

A 111. sz. a. Elija talán Rosenthal El., kivel, úgy mint Rosenthal Salamonnal Sz. M. levelezésben állott (v. ö. M. Zs. Sz. VII. 543.) *B. S.*

A 118. sz. a. Ezra dajján volt Szerdahelyen. *B. S.*

A 153. számhoz Blumgrund Ez. úr azt hiszi, hogy "נח"י" = Szkala-Újfalu (Szkala-Novavesz) Trencsén megyében.

A 187. sz. a. Izsák azonos a 179. sz. a. moóri rabbival. *B. S.*

A 384. sz. a. Salamon nem más mint Rosenthal Salamon (l. a 111. számhoz való megjegyzést). *B. S.*

A 414. sz. a. Sámuel Pinchas családi neve Stiller. *B. S.*

*

Dr. Goldfahn S. H. bács-topolyai rabbi úr szivességének még a következő megjegyzéseket köszönöm:

A 104. sz. alatti Eleázár azonos a 107. sz. alattival. L. életrajzát *B. Ch. II.* 510—513.

A 118. sz. a. Ezra ("נח"י" = Goldstein) meghalt a 70-es évek első felében mint rabbisági elnök Duna-Szerdahelyen. R. Jehuda Aszód (220. sz.) responsumainak 1873-ban megjelent első részéhez "נח"י-*t* irt. Lembergben megjelent 1874-ben, fia kiadásában, "נח"י-*t* cz. munkája.

A 140. sz. a. Gottlieb nem más mint a székes-fehérvári orthodox hitközségnek ismert rabbija: Fischer G.

A 152. sz. jegyzetéhez. "נח"י" talán romlott írása a következő számban említett "נח"י-*nek*.

A 154. sz. jegyzetében jan. helyett olv. jun. és 399 h. 339.

A 164. és 165. sz. a. R. Izrael Löw dr. Rosenberg Sándor, aradi rabbinak nagyatyja.

A 220. számhoz. R. Jehuda Aszód responsumai "נח"י-*cz.* a. megjelentek két kötetben 1873—1880.

A 235. sz. a. nagy-váradai rabbi talán Wahrmann József, W. Izraelnek (169. sz.) fia.

A 244. sz. a. Münz József, M. Mózes ó-budai rabbinak (343. sz.) fia.

A 256. számhoz. Családi neve Reich.

A 261. számhoz. Lima h. olv. Léme. (Lemann).

A 267. számhoz. L. B. Ch. VIII, 287. Benjacob 524 (249. sz.)

A 269. sz. jegyzetéhez: III. helyett olv. IV.

A 276. számhoz. "נח"י" = Lichtenstein.

A 294. sz. a. Meir Poll családjához tartozók Frei családi néven most is laknak Duna-Szerdahelyen. A 142. sz. jegyzetben »A másik« helyett olv. Az első.

A 377. sz. a. Salman Bonyhád Pozsonyban halt meg mint rabbisági elnök. "נח"י-*cz.* művét kiadta Hildesheimer J. (Pozsonyban 1858). L. Benjacob 339, 1471. sz.

A 389. sz. a. Jeh. Aszód.

A 415. számhoz. Rabbi volt Német-Ujváron, Verbón és Pápán, hol 1859-ben meghalt (B. Ch. II. 96.).

A 440. számhoz. Családi neve tulajdonképen Bondi, az ismert cseh- és morvaországi családból származott.

A 463. sz. jegyzetében említett előljáró teljes neve Simon Peterwardein. Péterváradnak egyedüli zsidó lakosa volt akkor és nagy tekintélyben állott.

Dr. Kayserling M. rabbi úr a következőkre sziveskedett figyelmeztetni:

A 205. sz. a. Jakób Mózes, később Berlinben élt, mint a rabbiság tagja és kiadta Ábrahám b Nathan Jarchi "נח"י-*cz.* munkáját (1855). Családi neve Goldberger, ipja volt a

Liptó-Szt.-Miklóson és később Lembergben működött Löwenstein rabbinak.

A 345. sz. a. Naphtali fia volt a híres Mordechai Benedikt, nickolsburgi rabbinak (311. sz.). L. műveiről Steinschneider, Catal. Bodl. 6603. sz. a.

Dr. *Diamant Gyula* r. úr. édes atyjának, a trencsényi rabbi urnak következő megjegyzéseit közölte velem:

A 107. számhoz. Később vágújhelyi rabbi.

A 187. számhoz. Később moóri rabbi.

A 199. számhoz. Családi neve Ehrlich. A jelenleg Körmenen és Rohoncson működő rabbi atyja.

A 214. sz. a. Jechezkel (családi neve Löwy) azonos a 211. és 213. alattival.

A 175. számhoz. $\text{משה} = \text{משה}$, Ó-Buda. A r. jelző törlendő. Kereskedő volt és Mincz Mózes rabbi (343. sz.) veje. Családi neve Schlesinger.

A 276. számhoz. Családi neve. Rosenbaum.

A.

Helységek névmutatója.

A szám a levelezők lajstromának folyó számára utal.

I. Magyarország.

- ABONY, 367.
 ÁBRAHÁM, Pozsony m., 423.
 ÁCS, Komárom m., 77.
 ALBERTI-ÍRSA, 357.
 ALISTÁL, Pozsony m., 387.
 ALMÁS, 362, 449.
 ALSÓ-KUBIN, 25.
 ALT-OFEN = Ó-BUDA.
 BAÁN, Trencsén m., 163, 207, 381.
 BAGÓTA, Komárom m., 421.
 BAJA, 134, 283.
 BALASSA-GYARMAT, 283.
 BALKÁNY, Szabolcs m., 401.
 BANOWITZ = BAÁN.
 BARANYA megye, 164, 339.
 BATORKESZ, Esztergom m., 21, 37.
 BAZIN, Pozsony m., 171, 284, 340.
 BESZTERCZE, Trencsén m., 48, 135.
 BICSKE, Fejér m., 146, 198.
 BISTRITZ = BESZTERCZE.
 BITTSE (Nagy-Bittse), Trencsén megye, 208.
 BODROG-KERESZTÚR, 8, 334.
 BOLDOGASSZONY, Moson m., 96, 97, 166, 395.
 BONYHÁD, 81, 402, 416, 451.
 BÖSING = BAZIN.
 BREZOVA, Nyitra m., 331.
 CSABA (Békés-Csaba), 452.
 CSÁKTORNYA (Csakturn), 38.
 CSÚZ, Komárom m., 191, 277.
 CZECE, Fejér m., 228.
 CZIFFER, Pozsony m., 65, 216.
 DÁRDA, Baranya m., 42, 341.

- DERECSE, Bihar m., 358.
 DEUTSCH-KREUZ = NÉMET-KE-RESZTÚR.
 EGERSZEG, Zala m., 100, 136, 422.
 EISENSTADT = KISMARTON.
 FELPÉCZ, Győr m., 120.
 FRAUENKIRCHEN = BOLDOG-ASSZONY.
 FREISTADTEL = GALGÓCZ.
 GALANTHA, 272.
 GALGÓCZ, 15, 177.
 GÖRBB (Nagy-G.), Zala m., 222.
 GROSSWARDEIN = NAGYVÁRAD.
 GÜSSING = NÉMETÚJVÁR.
 GYÓMÖRŐ, Zala m., 266.
 GYÖNGYÖS, 125, 267.
 GYÖNK, Tolna m., 337.
 GYÖR, 22, 107, 257.
 GYULAFAHERVÁR, 212, 333.
 HOLICS, 331.
 HUNFALU (Hunsdorf), 213.
 IZSÁK, Pest m., 242.
 JÁNOSHÁZA, Vas m., 232.
 JÁSZBERÉNY, 152.
 JOHANNI = SZENT-JÁNOS.
 JÓKA (Kis- és Nagy-Jóka), Pozsony m., 224, 403.
 KABOLD, Sopron m., 86.
 KÁLD, (Alsó- és Felső-Káld), Vas m., 268.
 KARLBURG = OROSZVÁR.
 KARLSBURG = GYULAFAHERVÁR.
 KESZTHELY, 178, 419.
 KISMARTON, Sopron m., 251, 306, 346, 454.
 KISVÁRDA, Szabolcs m., 227.
 KITTEE = KÖPCSENY.
 KLEINWARDEIN = KISVÁRDA.
 KOBERSDORF = KABOLD.
 KOLTHA, Komárom m., 103. (l. pótló megj.)
 KOMÁROM (Komorn), 5, 290, 368.
 KOSZTOLÁNY, 66.
 KÖPCSENY, 277, 293, 377, 431.
 KÖRMEND, 137.
 KÖVÁGÓ-ÖRS, Zala m., 425.
 LAKOMPAK (Lakenbach), Sopron m., 395.
 LIPTÓ-SZ.-MIKLÓS, 51, 108, 353, 433.
 LISZKA = OLASZ-LISZKA.
 LOVASBERÉNY, 147, 350.
 LÖVŐ, Zala m., 26, 133, 455.
 LUGOS, 233, 439.
 MÁD, 192, 456.
 MAGENDORF = NAGY-MAGYAR.
 MAGLÓD, Pest m., 148.
 MAKÓ, 382.
 MARGARETHEN = SZENT-MARGIT.
 MATTERSBERG = NAGYMARTON.
 MEGYER, Zala m., 94.
 MIHÁLI, Sopron m., 151.
 MILCHDORF = TEJFALU.
 MOÓR, 179.
 MUNKÁCS, 72.
 NÁDAS, Pozsony m., 88, 199.
 NÁDUDVAR, Hajdu m., 234.
 NAGY-ATÁD, Somogy m., 298.
 NAGY-IDA, 304.
 NAGY-KANIZSA, 285.
 NAGY-KÁROLY, 180, 457.
 NAGY-MAGYAR, Pozsony m., 104.
 NAGYMARTON, Sopron m., 63.
 NAGY-SZ.-MIKLÓS, Torontál m., 200.
 NAGY-TAPOLCSÁNY, 31, 225.
 NAGYVÁRAD, 235, 314, 458.
 NÁMESZTÓ, Árva m., 149.
 NÉMET-KERESZTÚR, Sopron m., 322, 355, 459.
 NÉMET-PALÁNKA, 309.
 NÉMETÚJVÁR, Vas m., 434, 437.
 NEUSATZ = ÚJVIDÉK.
 NEUSTADTEL = VÁGUJHELY.
 NEUTRA = NYITRA.
 NOVANESZ = SZKALA-ÚJFALU.
 NYITRA, 300, 392.
 Ó-BUDA, 81, 330, 345.
 OLASZ-LISZKA, Zemplén m., 209.
 OROSZVÁR, Moson m., 87.
 PAKS, Tolna m., 127, 181, 215, 323.

PALOTA (Vár-Palota), Veszprém SZENT-PÉTER, 11, 219, 424.
 m., 438. SZERDAHELY, 39, 90, 96, 183.
 PÁPA, 173, 244. 206, 325, 383, 389, 439.
 PÁSZTÓ, Heves m., 131. SZERED, Pozsony m., 237.
 PÉCEL, Pest m., 114, 335. SZIKSZÓ, Abauj m., 24.
 PEST, 49, 169, 278. SZKALA-UJFALU, Trencsén m., 153.
 POZSONY, 150, 319, 465. (l. pótló megj.)
 PRESSBURG = POZSONY. SZOBOTIST, Nyitra m., 287, 361.
 PUCHÓ, Trencsén m., 447. SZÜGY, Nógrád m., 43, 119, (l.
 RAAB = GYŐR. pótló megj.)
 RÁBAKÖZ, 71. (l. pótló megj.) TAB, Somogy m., 244.
 RAGENDORF = RAJKA. TÁLYA, Zemplén m., 121.
 RAJECZ, 101, 112. TATA, Komárom m., 40, 238.
 RAJKA, Moson m., 32, 236. TEJFALU, Pozsony m., 52.
 RECHNITZ = ROHONCZ. TEMESVÁR, 91, 154.
 RÉTE, Pozsony m., 98, 220. TET, Győr m., 294.
 ROHONCZ, Vas m., 426. TISZABÉŐ, Jász-Szolnok megye.
 SÁNT-JÖRGEN = SZENT-GYÖRGY. 194, 204.
 SÁROS-PATAK, 78, 248, 430. TOKAJ, 356.
 SÁRVÁR, Vas m., 128, 324. TOLCSVA, 332.
 SASVÁR (Sassin), Nyitra m., 308, 360. TOPONÁR, Somogy m., 327.
 SÁTORALJA-UJHELY, 348. TOTIS = TATA.
 SCHLAING = SZALÓNAK. TRENCSEN, 53, 187, 214, 316, 441, 461.
 SCHOSZBERG = SASVÁR. TURÓCZ-SZ.-MARTON, 328.
 SCHÜTTENDORF = SOMFALVA. UJVIDÉK, 371, 408, 463.
 SEMLIN = ZIMONY. UNGVÁR, 81, 283, 310, 393, 413.
 SIMAND, Arad m., 6, 83. ÜRMÉNY, Nyitra m., 184, 412.
 SKALITZ = SZAKOLCZA. VÁGUJHELY, 96.
 SOMFALVA, Sopron m., 7, 46, 132. VÁG-VECSE, 288, 464.
 STAMPFEN = STOMFA. VARANÓ, Zemplén m., 329.
 STOMFA, Pozsony m., 33, 312. VARIN-VARNA, Trencsén megye,
 SURÁNY, 296, 404. 354.
 SZABADKA, 23, 269. VÁZSONY (Nagy-Vázsony), Veszprém m., 67.
 SZAKOLCZA, Nyitra m., 56, 113. VERBÓ, Nyitra m., 256, 406.
 SZALÓNAK (Város-Sz.), Vas VERPELÉT, Heves m., 252.
 megye, 347, 370. VÖRÖSVÁR, 243.
 SZÁNTÓ, 182. WARTBERG = SZEMPCZ.
 SZEMPCZ, Pozsony m., 34, 274. ZBORÓ, Sáros m., 239.
 SZENICZ, Nyitra m., 172, 201, 220. ZENTA, 188.
 SZENT-GRÓT, Zala m., 286, 432. ZIMONY, 407.
 SZENT-GYÖRGY, Sopron m., 388, 405.
 SZENT-JÁNOS, Moson m., 315.

II. Ausztria.

SZENT-MARGIT, Sopron m., 44, BRODY, 106, 379, 394.
 397. DRESNITZ = STRASSNITZ.

DUKLA, 254. BRESLAU, 193.
 EIBENSCHÜTZ, 54. DESSAU, 167.
 GÖRZ, 20. ELSASS, 447.
 HRADISCH, 428. FRANKFURT a. M., 41.
 JENIKAU, 229. FRIEDLAND, 28.
 KOJETEIN, 346. FÜRTH, 59.
 KRAKAU, 258, 418. GROSS-GLOGAU, 4, 291.
 KROMAU, 301. HAMBURG, 58, 110, 205, 378.
 LEMBERG, 202, 318. HANAU, 349.
 MISCHKOWITZ, 18. HEIDINGSFELD, 10.
 NIKOLSBURG, 311, 342, 351. KEMPEN, 410.
 OSWIEJCZIM, 359. LIBENAU, 259.
 PRAG, 62, 409. MAGDEBURG, 396.
 SAMBOR, 297. MAINZ, 159.
 STANISLAW, 417. POSEN, 28, 391.
 STRASSNITZ, 54, 89, 260, 338, 460. WANDSBECK, 110.
 STRY, 116. WÜRZBURG, 10.
 TARNOPOL, 241.
 TREBITSCH, 69.
 TRIEST, 14, 221, 295, 375, 462.
 UNGARISCH-BROD, 92, 336.
 WIEN, 105, 138, 450.
 WISZNIC, 93.
 ZOLKIEW, 79, 414.

III. Németország.

ALTONA, 110.
 BONN, 9

IV. Más országok.

AMSTERDAM, 82, 317, 400.
 BUKAREST, 70.
 ENDINGEN, 3, 453.
 JERUZSÁLEM, 13.
 PALESZTINA, 29.
 SZAFED, 168.
 SZERETH (Oláhország), 326.
 TÖRÖKORSZÁG, 19.
 WILNA, 468.

B.

Szófér Mózes responsumainak évszámai, a levelezők lajstroma alapján.

1796 64 460.
 1797 447.
 1799 96 287.
 1800 26 86 90 321 340.
 1801 10 86 126 262 294 314 366 448.
 1802 8 86 100 340 426.
 1803 61 67 86 90 100 141 174 183 186 217 279 286 305 306 322
 373 398 426.
 1804 14 139 249 279 292 368 426 434 435.
 1805 32 99 156 270 279 286 340 426 435 455.
 1806 5 33 115 230 448.

1807 72 268 285 339 368 395 434.
 1808 1 5 11 72 110 133 268 283 285 287.
 1809 72 74 84 96 162 201 250 326 434 465.
 1810 4 8 21 98 100 161 210 268 273 283 294 307 343 395 433 466.
 1811 98 147 166 209 223 245 268 308 311 340 438 448.
 1812 55 63 86 106 120 162 256 277 283 294 406 421 438.
 1813 30 41 43 50 57 63 65 72 83 87 162 182 245 268 283 299 327
 383 390 408 422.
 1814 9 24 25 41 47 48 63 68 86 87 98 101 113 136 137 151 156
 162 195 235 258 260 283 330 343 352 370 385 392 408 432 433 438
 448 450.
 1815 2 5 25 28 41 63 65 73 96 106 132 162 201 211 224 226 235
 261 277 283 319 325 360 363 370 395 398 433 448.
 1816 1 13 57 63 71 72 87 96 190 208 211 229 256 352 388 395
 405 408 432.
 1817 25 36 39 63 81 111 134 152 181 208 259 283 298 320 322
 386 434 438 442.
 1818 14 28 58 70 111 119 181 201 213 313 333 348 353 374 379
 388 386 412.
 1819 1 28 39 42 47 63 87 105 132 134 138 142 185 225 343 351
 360 379 400 405.
 1820 16 28 41 62 65 72 88 96 119 137 169 213 245 256 283 294
 340 341 346 349 353 395 411 438 448 454.
 1821 3 20 22 23 57 59 60 69 87 96 107 112 120 137 148 206 208
 224 266 283 291 294 300 303 312 316 346 358 371 376 392 441.
 1822 11 28 80 87 102 159 224 237 238 257 263 273 311 325 350
 357 367 386.
 1823 54 82 98 108 132 137 149 154 163 170 198 204 208 213 227
 240 283 285 311 313 329 346 353 382 385 423 424.
 1824 3 18 54 154 169 191 220 228 381 424 432 436 437 444
 453 461.
 1825 23 169 216 343 404 438.
 1826 19 25 28 46 98 154 189 218 264 272 282 310 413 436.
 1827 34 167 176 201 225 257 283 318 362 379 382 388 389 393 448.
 1828 28 38 54 78 112 114 123 164 165 187 203 223 238 265 379
 392 437.
 1829 23 78 87 104 146 180 233 236 274 283 295 297 302 311 342
 382 386 394 419 439.
 1830 2 38 51 54 95 103 105 112 118 168 207 214 243 276 283
 300 309 346 354 363 410 427 448.
 1831 17 54 89 96 105 109 140 143 158 192 200 202 212 246 248
 252 255 277 283 331 332 359 362 394 415 427 446.
 1832 15 28 37 40 45 51 56 79 107 121 171 172 189 193 206 220
 222 241 245 246 276 283 289 387 414425 427.
 1833 23 28 54 79 81 105 131 179 188 194 239 241 280 284 317
 334 346 369 401 405 437 447.

1834 6 31 35 75 105 108 130 134 171 223 233 242 243 284 301
 315 328 335 346 365 378 391 393 394 417 418 422 438 452 463 464.
 1835 7 15 40 54 128 135 165 199 232 233 241 269 345 375 387
 394 397 413 422 428 451.
 1836 23 52 54 105 127 150 154 177 178 199 220 252 269 275 283
 301 321 355 356 397 402 407 409 416 418 456 457 462.
 1837 15 54 76 79 105 116 144 175 177 184 199 220 231 241 334
 346 448.
 1838 37 54 82 93 155 165 171 177 199 220 241 244 269 314 315
 318 347 351 369 396 420 440 459.
 1839 44 54 105 124 127 153 173 177 205 207 219 234 241 278
 283 296 309 324 354 372 382 384 387 403 430.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

AZ ELJEGYZÉSI BENEDIKTIÓHOZ.

A múlt évi deczemberi számban (715. lapon) főt. dr. Perls Ármán úr az eljegyzési benediktióban rég kifogásolt szöfűzést *ענין על העריות* minden eddigi értelmezéstől eltérőleg azzal igyekszik érthetővé tenni, hogy *ענין* »házassági törvény«-nek fordítja.

A kísérlet sikerült volna, ha két körülmény nem szól ellene.

Először, hogy tudvalevőleg a talmudi irodalomban *ענין* mindenütt csakis a *vérfertőzés* neveit jelzi, mint például: *ענין שיש עריות חמורה מאד*, (Nidda 30 b.), *אין אפשינופוס לעריות* (Jebamot 13 a.), *אין עריות און לישראל לקרב אליהן* (Liek. 1867 ע' 163. l.), *לחמורין מן העריות* (Eben haezer 21. §. czime) stb. Sőt határozott utasításunk van *ענין*-nak minden olyan körülírását, mely mátra mint szószertinti jelentőségére vezetne, mellőzni, szólván a *misna* (Megila 25. a.), *המכנה בעריות משתקין אותו*, mire Rasi és Bertinoro ezt jegyzi meg: *עריות ואמר לא עריות משש* és mely *misnát* elég jellemzőleg így fordítja Geiger: »wer in den über Blutschande handelnden Stellen umschreibt, den heisst man schweigen.« (Urschrift, 385. l.) Hasonlóképen áll a dolog a bizonyítékul dr. Blau Lajos úr által felhozott *ענין בשלשה* *אין דרשין* idézettel, mivel a talmud és a commentarok egyetértene abbán, hogy ezen tilalom csak a vérfertőzés kérdéseire vonatkozik és valószínűleg ez a körülmény indította Geigert arra, hogy ismét csak »Blutschande«-val fordítsa. (u. o. 387. l.).

Másodszor, hogy ha Maimonides megakadt a neheztelt formulán, azért még nem lehet állítani. »egyszerűen töröli a וצונו על והבדילו מן וצונו על és וצונו על-
 hozzá intézett kérelemre az eljegyzési benediktíót és annak valódi értelmét tudatni így válaszol: ונסת ברכת ארוסין באי אמיה
 אשר קדשנו במצותיו והבדילו מן העריות ואסר לנו את הארוסות והחזיר לנו
 הנשואות על ידי חופה וקידושין באי מקדש ישראל ויש שמכריזין אשר קדשנו
 במצותיו וצונו על העריות ואלו הדברים צריכים יותר בביאור וידוע כי וצונו על
 העריות (V. ö. Maimonides Responsum gyűjteményeit אר"ה הדור Lembergben 1859. 134. sz. alatt vagy
 קובץ השו"ת היטב Lipcsében 1859. 132. sz. a.).

Látni való ezen feleletből, hogy nem »egyszerű« törléssel, hanem okszerű szócserével állunk szemben, mely szócseréje teljesen kielégítő interpretálás mellett elmarad azok számára, kik וצונו על-
 olvasnak anélkül, hogy panaszkodhatnánk: »kiforgatják a וצונו על igét értelméből és erőnek erejével ránk akarják disputálni, hogy וצונו על itt tiltást jelent.« És ha még Maimonides leveléhez hozzáteszszük כל בו (הלכות אישות) szavait על קדשנו מיד משעת ארוסין קדשנו
 וצונו על העריות והוא בקרובותיה (L. Albo József Ikarim, Pozsony, 1853. 27 l.) – akkor nem követünk el blasphemiát és minden lelkifurdalás és aesthetikai aggályok nélkül mondhatjuk וצונו על העריות, mert magyarul az annyit tesz: »és megparancsolta nekünk a vérfertőző törvényeket«.

Végül megjegyzem, hogy a múlt szám »Chanukai utóhang« című cikkében »Baal Haittur« helyett olvasandó: »Baal Haittim.« (Lasd Abudiráhim סדר הפלת תשובה és Asulai יוסף I. 670.)

Zombor.

DR. FISCHER MIHÁLY.

IRODALOM.

A ZSIDÓ BIBLIAEXEGÉZIS ÉS A HÉBER NYELV-TUDOMÁNY TÖRTÉNETE.

Majdnem négy évtizede annak, hogy a zsidó szentírás-magyarázatról az első összefoglaló kéziköny napvilágot látott. Szerzője Löw Lipót a tudomány akkori színvonalának megfelelően, könyvének más czéljai mellett az exegézis történetét is feltüntetni iparkodott. Az általános bevezetés keretében tárgyalta ugyanezen disciplinát *Wogue L.* is 1881-ben megjelent ismert francia művében.

E két mű több jó tulajdonsága és használhatósága mellett is általánosan érezték oly mű szükségét, a mely az örvendetesen gyarapodott és napról-napra emelkedő exegézistörténeti irodalom teljes felölelésével, a haladott ismeretek magaslatán állva, nyújtson hű képet e tudományágról.

Ily mű fekszik előttünk Bacher Vilmos tollából¹⁾ A munka czélja, a mint czíme is mutatja, hogy az önállóvá lett, a midrástól szorosabb értelemben független szentírás-magyarázat történetét vázlatosan ismertesse. A hagyomány biblíamagyarázata tehát, a mely a targumokban, a midrásokban és a két talmudban van letéve, az ismertetésből ki van zárva. Az exegézis ezen ágához szerzőnek az agádáról írt művei szolgáltattak bő anyagot.

Az exegézis történetéről a tárgy természetéből merített, tökéletesen átlátszó felosztással a következő kilencz fejezetben nyerünk könnyű áttekintést. A gáonok korszaka; a spanyol fénykor; a darsánim; az északfrancia exegétikus iskola; Ábrahám Ibn Ezra; Kimchi József és fiai; a filozófiai exe-

¹⁾ Prof. Dr. Bacher W., Die jüdische Biblexegese vom Anfange des zehnten bis zum Ende des fünfzehnten Jahrhunderts. Trier. 1892.

gézis; a misztikus exegézis; az exegétikus irodalom a tizenkettedik század végétől a tizenötödik század végeig. Záradékkul irodalmi útmutató és a tárgyalt szerzők alfabétikus listája van a műhöz mellékelve.

A tizenötödik század befejeztével a zsidóság az üldözések hosszú sora által kimerítve és új meg új elnyomások folytán szellemi rugékonyságát elvesztve, az egyszerű exegézis terén sem produkált többé a legújabb kor beköszöntéséig nagyobb szabású műveket. Ez okból szerző szűk terére való tekintettel — műve Winter és Wünsche, »Die jüdische Litteratur seit Abschluss des Kanons« című gyűjteménye számára készült — a hanyatlott exegétikus irodalmat nem vette fel előadásába. A hanyatlás tulajdonképpen már a 13. században kezdődik. A zsidó exegétikus irodalom fénykorszaka a 10—12 közt fekvő három század. Ezen korban lett megvetve az egyszerű azaz az igazságnak megfelelő bibliamagyarázat alapja, a melyen a jelenkori tudományos exegézis mint szilárd talajon felépült. A zsidó exegézis említett munkássága nélkül, a melynek eredményeit főképpen Levita Elija közvetítette, az európai tudósok ma kevésbé büszkélkednének szentírásmagyarázatukkal és kritikai dolgozataikkal. A zsidó exegézis fénykorszaka alkotásainak tanulmányozása még mai napig haszonnal jár.

Szerző műve kétségtelenül nagyban fog hozzájárulni ahhoz, hogy a zsidóságon kívül álló bibliaexegéták figyelme az eddiginél nagyobb mértékben forduljon a zsidó exegézis termékeire. E fordulat nemcsak Bacher Vilmos a tudományos világban elismert tekintélyénél fogva várható, hanem főképpen azon okból, mert műve tömörsége, világossága és megbízhatósága folytán ezen irodalmi körben minden irányban könnyen és pontosan tájékoztató vezérfonalat képez. Az aránylag csekély terjedelmű munka az egész idevágó nagyméretű irodalom quintessenciája. Előtérben állanak a biztos tények, a fontos problémák. A fejlődés stádiumai, az egyes írók jellemző sajátosságai néhány vonással pontosan és világosan vannak ecsetelve. A szerző szavai mindig találók és villámszerű fényt árasztanak. A bemutatott exegétikus részletek biztos kézzel vannak kiválasztva és az exegéta szellemét minden egyes esetben a leghívebben tükröztetik.

Az előzővel azonos irányú és célzatú Bacher Vilmos

másik műve, mely a héber nyelvtudománnyal foglalkozik¹ és szintén a Winter és Wünsche gyűjteményében jelent meg. E téren is létezett néhány vázlat, melyek vagy más művek keretében tárgyalták a tudomány történetét, vagy önállóan egymásik korszakát. A részletes kutatás e disciplinánál különösen szerző munkássága folytán még örvedetesebb lendületet vett mint az exegézisnél. A zsidó irodalom arányaihoz képest a grammatika és lexikográfia történetére vonatkozó önálló művek, kisebb-nagyobb értekezések száma elég tekintélyes. Az ezerfelé szétszórta adatok összegyűjtése, azoknak kritikai megrostálása, rendszeres és módszeres összeállítása, világos és áttekinthető csoportosítása az előttünk fekvő mű érdeme.

A grammatika és lexikográfia történetének kiinduló pontja az önálló exegézis történetének kezdeteivel összeesik. A nagy gáon, Száádja, tevékenysége e téren is vagy talán főképpen e téren egész új korszak hajnalhasadása. A héber nyelvtudomány a nevezett gáontól Ábrahám de Balmesig a következő tizenöt fejezetben van ismertetve: Száádja gáon; Jehúda Ibn Koreis; Menáchem ben Szarúk; Dunás Ibn Labrát; Menáchem és Dunás tanítványai; Jehúda ben Dávid Chajjug; Abulvalid Merván Ibn Ganách; spanyol nyelvtudósok a 11. században és a 12. század elején; Ábrahám Ibn Ezra; Kimchi József; Kimchi Mózes és Kimchi Dávid; a tizenharmadik század; a tizennegyedik század; a tizenötödik század; végül külön fejezet van szánva a héber nyelvi ismeretek közvetítése körül a legnagyobb érdemeket szerzett Levita Elijának és a nagyszabású grammatikusként Ábrahám de Balmesnek.

A héber nyelvtudomány ismertetése ezekkel fejeztetik be, habár e téren a beállott hanyatlás dacára — különösen ha a maszóra körüli tevékenységet is figyelembe vesszük — az exegétikus irodalmi produkciót mértékül véve, még jelentékeny alkotásokkal találkozunk az újkor beköszöntése előtt. Azonban kétségtelen, hogy a 16. század második felén túl fekvő nyelvézeti alkotások nagy vonzóerővel nem bírnak.

Szerencsés gondolat a maszóra ismertetése, mely az egész

¹) Prof. Dr. Bacher W., Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert. Mit einem einleitenden Abschnitte über die Massora. Trier 1892.

mű bevezető fejezetét képezi. A maszóra tényleg a héber nyelvtudomány kezdete és alapja. E rettegett disciplináról, tartalmáról és fejlődéséről, érdeméről és hasznosságáról dióhéjban oly tiszta és érdekes képet nyerünk, mintha nem is a homályosnak és száraznak tartott maszóráról volna szó. Szerző minden egyes szava telítve van és minden egyes mondat egy-egy fejezet. Az eszmék gazdagsága, a nyelv ereje és a forma szépsége harmonikusan egyesülnek e szakaszban. Ily szépen és velősen a maszóráról még nem írtak.

Az egész művet ugyanazon előnyök díszítik, melyeket az exegézis történetéről kiemeltünk: megbízható, tömött és átlátszó. A héber nyelvtudomány egyes fázisai élesen domborodnak ki szemeink előtt. A héber nyelvtudósok mindegyikének ki van jelölve az a hely, a mely őt e tudomány történetében megilleti. Mindegyiknek viszonya előzőihez és követőihez, minden egyesnek jelentősége e disciplina fejlődése, sőt még terjesztése szempontjából is, pontosan meg van határozva. E mű igénytelen alakban jelentkező ítéletei és jellemzései széles tanulmányokon, a tények higgadt mérlegelésén alapulnak és nem hiszszük, hogy a főpontokban újabb kutatások által lényegileg változást szenvednének. Ezen, formája és hangja által a szakkörökön kívül álló olvasóközönségre is számító és teljes joggal igényt tartó mű megalkotta a keretet és felállította a szempontokat a héber nyelvtudomány történetének tisztán szakszerű tárgyalására. E tekintetben — ha az egyéni benyomásnak szabad kifejezést adnom — e művet az exegézis ismeretése fölé volnék hajlandó helyezni.

A hatás, melyet az ismertetett két mű a tudományos bibliamagyarázatra és a héber nyelvtan és szótár irodalmára a régi kincsekre való újlagos figyelmeztetés és azoknak teljes feltárása által gyakorolni alkalmas és kétségtelenül fog is, bizonyára állandó és áldásos lesz. Sok állítás és nézet, melyek az évszázados kézzől-kézre adás folytán ősi hagyománynak tekintettek, a régi források tanulmányozása folytán egyéni felfogáson alapulónak fog bebizonyulni és romba dőlni. A szerző speciális kutatásai több ide tartozó, meglepő példát szolgáltatottak már.

A kizárólagos cél e műveknél a zsidó exegézis és a héber nyelvtudomány múltjának feltüntetése. Az exegéták és a nyelvtudósok személyei mellékesek. Ez okból a biográfiai

adatok csak a nélkülözhetetlen pontokra szoríttatnak össze, azokra, melyeknek ismerete a kitűzött cél érdekében szükségesek. A figyelem, az életrajzi adatok közlésével való takarékoság által, kizárólagosan az exegézisre és a nyelvtudományra koncentrálódik. És ez a helyes módszer, a mely egyébiránt minden tekintetben érvényesül. A szerző »exact módszere« minden kutatásában oly mintaszerű, hogy arról épen e hetekben Schürer Emil, a »Geschichte des Jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi« című munka nagyhirű szerzője, e hidegvérű és minden alkalommal kizárólagosan a tárgy iránt érdeklődő tudósnál meglepő dicsőítéssel emlékezett meg.

Hazánkban is bizonyára számosan érdeklődnek a zsidó exegézis és különösen a héber nyelvtudomány története iránt. E művek olvasása után egyik-másik talán behatóbban kíván foglalkozni ezen szakmákkal, de nem fér az e körbe tartozó munkálatokhoz, a melyek annyiféle vannak szétszórva. Szerző munkái és értekezései azonban, minthogy hazánkban működik és minden tudományos törekvést örömmel támogatni kész, fáradság és költség nélkül megszerezhetők. Hogy némelyeket, kik ezen irodalommal még tüzetesebben nem foglalkoztak, a kereséstől megkíméljek, a következőkben Bacher Vilmos az exegézis és a héber nyelvtudományra vonatkozó munkáinak lajstromát nyújtom, a melyből egyszersmind az is megtudható, hogy az ismertetett két műben, mely részek alapjának tisztán a szerző kutatásain. A felsorolás említett céljánál fogva semmiféle elvhez nem ragaszkodik; a teljességért sem vállalhatok felelősséget.

1. Abraham Ibn Esra's Einleitung zu seinem Pentateuch-Commentar (Boroszló 1875).
2. Ábrahám Ibn Ezra mint grammatikus. Adalék a héber nyelvtudomány történetéhez (az orsz. rabbiképző-intézet értesítőjében 1881; magyarul és németül).
3. Abulvalid Merván Ibn Ganáh (R. Jóna) élete és munkái és szentírásmagyarázatának forrásai (u. o. magyarul és németül 1885).
4. Abulvalid Merván Ibn Ganáh szentírásmagyarázatából (u. o. magyarul és németül 1889).
5. A középkori zsidó vallásbölcsesek szentírásmagyarázata Maimóni előtt (u. o. magyarul és németül 1892).
6. Die grammatische Terminologie des Jehūdā b. Dawid Hajjūg. Nach dem arabischen Originale seiner Schriften u. mit Berücksichtigung seiner hebräischen Übersetzer und seiner Vorgänger (Bécs 1882).

7. Die hebräisch-arabische Sprachvergleichung des Abulwalid Merwân Ibn Ganâh (*B es* 1884).
8. Die hebräisch-neuhebräische und hebräisch-aramäische Sprachvergleichung des Abulwalid Merwân Ibn Ganâh (u. o. 1885).
9. Abulwalid M. J. Ganâh grammatikája: כְּתָב מִלְלִי (ediczió, Derenbourg J.-el együtt. (*Páris* 1886).
10. Kimchi József grammatikája: סֵפֶר זִכְרֵי (ediczió. *Berlin* 1888).
11. Immanuel b. Salomon's Eben Bochan (Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums 34. kötet).
12. Ueber die Ibn Balaam's Namen führende Schrift zur hebräischen Laut- und Accentlehre (u. o.).
13. Ueber die Abhängigkeit Moses Nakdan's von dem Jehuda Ibn Balaam zugeschriebenen Werke (u. o.)
14. Menachem ben Salomo's »Prüfstein« (Grätz-féle Jubelschrift).
15. Die Saadjanische Übersetzung des Hohenliedes bei Abulwalid Merwân Ibn Ganâh nebst einigen Bemerkungen zu Merx' Ausgabe derselben (Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 3. évf.)
16. Etymologisierende Worterklärungen bei Abulwalid M. J. Ganâh (u. o. X. évf.)
17. Salomon Ibn Parchon's Wörterbuch (u. o. 10. és 11. évf.)
18. Abulwalid Ibn Ganâh und die neuhebräische Poesie (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 36. kötet).
19. Berichtigungen zur Neubauer'schen Ausgabe des Kitâb-alusûl (u. o. 88).
20. Elija Levita's wissenschaftliche Leistungen (u. o. 43. k.)
- 20a. Elija Levita (Ersch und Gruber: Allgemeine Encyclopädie).
21. Der Massoret Hamuna (Magazin für die Wissenschaft des Judenthums 18. kötet).
22. Varianten zu Ibn Esra's Pentateuch-Commentar (u. o. 19. és 20. kötet).
23. Joseph Kimchi et Aboulwalid Ibn Ganach (Revue des Etudes Juives 6. köt. és külön is).
24. Un abrégé de grammaire hébraïque de Benjamin ben Juda de Rome et le Petah Debarai (u. o. 10. k.)
25. Moïse Ha-Nakdan, glossateur de la grammaire de Joseph Kimchi (u. o. 12. k.)
26. Le sent du mot מִקְדָּשׁ (u. o. 15. k.)
27. Le commentaire de Samuel ben Chofni sur le Pentateuque (u. o. 15. és 16. köt. és külön is).
28. Ibn Esra en Dreux (u. o. 17. köt.)
29. Une version abrégée de la grammaire de Moïse Kimchi (u. o. 21).
30. Le commentaire sur Job de Samuel ben Nissim d'Alep (u. o.)
31. L'exégèse biblique dans le Zohar (u. o. 22. köt.)
32. Une grammaire hébraïque du Yemen (u. o. 23.)
33. Leben und Werke des Saadjah Gaon (u. o. 24. Fontos és tanulságos bírálat Harkavy A. ezen legújabb művéről).

Ezek tudtommal Bacher Vilmos e tudományszakok körébe tartozó iratai, melyekből mint gazdag forrásból bő és tiszta ismereteket meríthetni. Bemutatott utolsó műveiben előző ez irányban kifejtett munkásságának mintegy summáját vonja le, midőn a tudomány iránt érdeklődő közönség szélesebb körével is tetszetős formában játszi könnyűséggel közli a tudományos fáradozás és évtizedes búvárkodás révén szerzett ismeretek magvát. A zajtalanul működő tudós ezen újabb irodalmi termékei mély hálára kötelezik a tudományos világot és az elismerés ama szép koszorújában, melyet a magyar tudósok mindenhol és mindenha készséggel nyújtanak, örököké díszlő virágokat fognak képezni.

Budapest.

B. L.

SALAMON IBN GABIROL: KIRÁLYI KORONA.

Csodásak útjaid,
A lelkem tudja azt;
Tiéd, Urunk, a nagyság,
A hatalom, malaszt;
Tiéd a győzelem s a fenség,
Tiéd az uralom s a szentség;
Ki állasz mindenek felett,
Tiéd a gazdagság s a tisztelet.
Tiéd mind a lények,
Kik fönn s alant élnek;
Hirdetve, hogy maguk mulandók,
Amíg Te fönnmaradsz.

Tiéd az öserő, minék
Titokzatos rejtelmét
Ki nem kutatja elménk:
Magas nekünk — nem érti meg.
Tiéd a rejtetem, s te vagy
Az ő-ök és az ő-anyag.
Tiéd a Név, a rejtett,
Mit a tudós se sejteth;
A szent erő hatalma,
Mely e világot
A semminek fölött tartja;
A tehetőség, mi fényre hoz
Mindent, mi mély, titokzatos.
Tiéd a kegy, mit lényeidre
Oly bőven árasztasz lehívtve.

Tiéd az üdv, mit őrizel
Annak, ki téged félve tisztel.
Tiéd a négy elem,
Mit föl nem fog dicsszó, sem értelem.
Tiéd az élet,
Mit megszűnés nem érhet.
Tiéd a trón, mi fönne áll
Minden fenség fölött;
Tiéd a lak, a titkos ég
Rejtelmével fődött.
Tiéd a lét, melynek sugáriban
Keletkezek minden, mi van;
S arról beszélünk:
»Árnyában élünk.«
Tiéd a két világ, hol meggye van
Középuitt:
Az első tetterre készült,
A második meg szánva
Örök jutalmazásra.
Tiéd a jutalom, mi rejtve
A jámborokra vár, a mennybe;
Az ige erre mondja:
»Láttad, mi jó, elrejtéd hátlakodba.«

Egyetlen vagy:
A zámor magva,
A lét alapja.
Egyetlen vagy:

De egység rejtelmének
Titkán elámul a tudós —
Mivoltát ő sem érti meg.
Egyetlen vagy :
De egység se nő, se fogy,
Nem esőkken s több se lesz sehogy.
Egyetlen vagy :
De nem minő az egy leszen,
A melylyel ember ad s veszen,
Melylyel magunk
Számálgatunk —
Mert Téged változás, növés nem érint.
Se név, se jelzés más személykint.
Egyetlen vagy :
Belé bódúlna elmém,
Ha meghatározásokat
Talán megkísérlelném.
Ezért lőn elvem :
Vigyázok útaimra, hogy
Ne vétkezzék a nyelvem.
Egyetlen vagy :
Magasztosabb, fenségesebb,
Semminthogy lényegedben
Esést, bukást képzeljenek.
Igy szólnak az igével :
»Az Egy hogy is bukne el?»

Te létezel :
De fülhallás, se szemlálás nem érint,
Nem illet téged a miért? hol? és
Te létezel : [mint?
De társ nélkül.
Csak egyedül.
Te létezel :
Idő se volt s Te voltál
És hely nélkül trónoltál.
Te létezel :
De voltod mélyinek
Titkát ki érti meg?
Az ige is azt kérdezi :
»Oly mély, oly mély, ki értheti?»

Te élsz :
De nem kimért kor óta,
Időnek nincs tudója.
Te élsz :
De életet nem szellem s lélek által

Hiszen Te vagy a lelkek lelke.
Te élsz :
De nem miként az emberek,
A kiknek élte lehelet
S a végök
Nyitvek s féreg.
Te élsz :
Ki titkaidba lát,
Örök gyönyört talált ;
Az ige is ilyen beszél :
»Az élvez és örökre él.«

Te nagy vagy :
Nagyságod ellenében
Minden nagyság legörnyed
S minden fölény letörped.
Te nagy vagy :
Nagyobb minden eszményinél,
Tündöklőbb minden éginél.
Te nagy vagy :
Nagy minden más nagyság fölött,
Magasan álsz minden diesszó fölött.

Hatalmas vagy .
Se lényeid,
Se teremtményeid
Között nincs egy se,
Ki tetteidhez foghatót tehetne.
Hatalmas vagy :
Tied a végtelen erő,
A változatlan,
Föl nem eserélhető.
Hatalmas vagy :
Fenséged teljiben
Ha gerjed égne is,
Haragod elpihen
S szeliden vár a
Megjobbúlásra.
Hatalmas vagy :
Irgalmad égi fénye
Leárad mind a lényre ;
Az ige szint' ezt vallja :
»Ez a világ örök hatalma.«

Te fény vagy.
[nyerve, A tiszta lélek fényedet
Szemlélni fogja,

De eltakar szem elől
A bűnök feltja.
Te fény vagy :
E létnek rejtve,
De megjelen sz Te
A másik létbe ;
Mit hirdet az írás igéje :
»Isten leszáll hegyére.«

Magasztos vagy.
Az ész szeme
Beléd tekintene
Epedve, vágyva —
De szól az írás :
»Nem látja,
Csak részedet,
Sohsem egészedet.«

Te vagy csak isten :
Az isteneknek istene.
Minden, mi él, ennek tanúja ;
S minden teremtmény
Dicső neved tisztelni megtanúlja.
Te vagy csak isten :
Minden, mi él,
Szolgál, dicsér ;
S hatalmadon nem ejt hibát,
Ha mást imád —
Mert vágya mindeneknek,
Hogy téged értsenek meg.
De hát vakok ezek :
A szent Király ösvényire tekintenek,
De hajh az útról!
Letévelyednek rúttól ;
Ez elmerül pokol-hinárba,
Amannak törbe botlik lába.
Mind azt hiszik, hogy ezélhoz érnek,
De biz' hiába küzdenek, remélnek.
An nekünk, szolgálódnak,
Világos a szemünk,
A helyes ösvényen
Tovább, tovább megyünk ;
S azon haladva,
Se jobbra nem, se balra
Le nem térünk,
Amíg királyunk udvarába érünk.
Te vagy csak isten :

A lényeket fenntartja istenséged
S minden, mi van,
Egység által élhet.
Te vagy csak isten :
Istenséged
Meg egységed,
Örök voltod
Meg lételed
Nem elűtő fogalmak,
Mert mindjűk egy titkot jelent ;
S habár különböző nevek,
»Mind egyre megy.«

Te bölcs vagy.
A bölcsesség az élet kútfeje
S belőled eredett,
Az emberi tudás mi hitvány,
Ha összemér veled.
Te bölcs vagy :
Ki megelőztél minden kezdetet,
A bölcsesség nálad nevelkedett.
Te bölcs vagy :
De nem tanulva mástól,
Sem idegen tudásból.
Te bölcs vagy :
Kinek a bölcsességiből
Az Akarat eredt ki
Teremtő mesterül ;
Amely sugárait tovább eresztí,
S előkertül
A létező a semmiből —
Mikép a fény tovább ered,
Mely elhagyá a szemeket.
Veder nekül
Merít a fény eréből,
S mindent megalkotott
Szerszámok nélkül.
Aztán kivájta,
Aztán faragta,
Aztán tisztítá,
Kivált salakja ;
Felhangozék parancsa :
S a semmiség ketté vonult,
A létező összéből tolt,
A félvilág kiboltozott.
A mennyeket araszszal tűzte ki,
A szférák sátorát

Kezével összefűzdeli ;
 Az ős-erőnek képesa
 A lényeket
 (Mikéntha szőnyegeket lennének) öss-
 szetartja ;
 Hatása elhatol a szélső szőnyegig,
 »S a vég-szegély az első képesesal
 összefügg.«

Nagy isteniünk,
 Ki hat le terved mélyeig ?
 Ki a sechina fényiből
 Egy részt kivől
 S abból alkottad égi lényeid :

A szellemek
 Magas, remek,
 Dicső sorát :
 Az angyalok,
 E szolgálat-
 tevő rajok
 Nagy táborát.
 A hatalom
 Erősi ők,
 Uralmadnak
 A hősi ők.
 Kezükbe kard,
 Mi tüzzel ég
 S forogva leng,
 Akár kerék.
 Dologtevők :
 Sietnek ők,
 Akárhova
 Küldöd tova.
 Az alkatuk
 Gyöngy, s ők maguk
 Szent lények ők,
 Alsók, felsők,
 Külsők, belsők :
 S az utaid-
 ra néznek ők.
 A szent helyről
 Jönnék le mind
 E szellemek,
 A fény örök
 Forrásból
 Eredtenek,
 Így lettek
 Felosztva

Ezernyi
 Csoportba ;
 Zászlók a
 Kezekbe,
 Művészi
 Irással
 Külön mind
 Jelezve.
 Az egyik rész
 Uralkodó,
 A másik meg
 Munkálkodó.
 Itt egy csapat,
 Mely jő s megyen,
 Siet, szalad
 Völgyön, hegyen :
 El nem terül,
 Ki nem merül ;
 Látnak magok,
 S látatlanok.
 Ez lángban kél,
 Az fúvó szél,
 Ezekbe meg
 A víz s a tűz
 Vegyültenek.
 Ez itt csillám,
 Amaz villám.
 Minden csoport
 Siet, tolong
 S a mennybe szé-
 kelő előtt
 Alá omol ;
 Az égi
 Magasba
 Lebegnek,
 Ezernyi
 Csoportba
 Ezernyi
 Seregben.
 Őrjáró
 Csoportba
 Oszolva,
 Ki nappal,
 Ki éjjel,
 Az őrszak-
 időbe
 Kijöve.

Dicsérik
 Dalolva,
 S földig
 Hajolva
 Az erő-
 Ővezte
 Nagy istent
 A mennybe.
 Remegve,
 Szepegve
 Lehullnak.
 E szókat
 Rebegve :
 »Mi áldunk,
 Imádunk,
 Te vagy nekünk
 Az isteniünk ;
 Te alkotál,
 De nem magunk,
 Mi mind kezéd
 Művi vagyunk ;
 Szolgáid
 Vagyunk mi,
 Te nemtőlünk ;
 Tanúid
 Vagyunk — s te
 Teremtőnk !«

Ki hat be, isteniünk, művészetedbe ?
 Midőn az értelem
 Körén fölüli téreken
 A dicsnek trónusát emelted,
 Ahol fenséged
 Honol s rejtelmel.
 Ott van mindennek végoka, alapja :
 Az ész csak addig jut
 S megáll, odáig hatva.
 Azon felül
 Te egyedül
 Magad vagy,
 Hatalmad trónusán —
 »S odáig nem mehet
 Az ember-lény veled.«

Ki az, ki műveid utánózhathatna ?
 Ki trónusod alatt a
 Szent tért

Teremtéd,
 Oda bocsájtva jámborídnak lelkét,
 Akik örök életre rendelvek.
 Ki fáradott, ki lankadott,
 Az új erőre kaphat ott ;
 A roskatag erő pihen
 E helynek égi üdviben.
 E téreken
 Oly végtelen
 Az üdv, a béke ;
 Nem ismer véget és határt az :
 A túlvilág az,
 A túlvilág az !

Zsölyék meg tükrök állanak körül,
 A tükröző színű sereg
 Belé tekint, tovább röpül,
 Tovább lebeg :
 Az istent nézni
 S feltűnni néki,
 Az Őr köré sereglének.
 Ott laknak ők királyuk hajlokába,
 Aztán királyuk asztalához állva,
 Az ész gyümölcse élvezit
 Boldog gyönyörrel élvezik :
 Királyi élv ez !
 Királyi élv ez !
 A pihenés ez.
 A szent ígért,
 Amelynek üdvé
 Véget nem érhet.
 Az ige erre mondja :
 »Tej-mézbe folyva,
 Áldott a földje,
 S ilyen gyümölcse.«

Ki tárja föl rejtelméid ?
 Ki alkotál a mennybe fenn
 Kamrákat, társakat,
 Melyeknek elmondása is
 Iszony, csodálat, rejtetem.
 Ez itt az élet termé,
 Ez vár tisztára, szennytelenre ;
 Amott az üdv kamrája,
 A megtérőre várva.
 Emitt pedig
 Kecsés patak ereszkedik

Alá: ledőlve
A hitszegőre.
Aztán sivár, kiolthatatlan
Tüzlángban égő gyermek,
Melyekbe isten átkozotti esnek.
Amott ezernyi kamara:
Orkán, vihar meg zuzmára,
Fagy, jégeső,
Sivár, kietlen hőmező,
Fojtó meleg,
Bomlasztó csermelyek,
Füst, dör, meg fojtó pára,
Felhő, köd vakhomálya.
Mindet készletbe tartod
A magok idejére,
A földre ostroml küldvén le...
De azt, melyet megszentelél,
Országodat, kiméld Te!

Ki fogja fel hatalmadat?
Kinek dicsfényiből
Új lény-teremtve,
A tiszta éther-fény kidül:
A lét-szirt szirtjiből kifejtve,
A lét-forrásnak medriből eredve.
Reája áradoztatád
A bölcseségnek szellemét —
S a »lélek« névre nevezéd.
Az értelemnek lángoló
Tüzből így kiszállva,
Az emberben tüzláng gyanánt
Lobog a lélek lángja.
A testbe szálla
Szolgálatára
S megőrizése végett;
Lángol belül,
De el nem éget.
Mert hát a test a lelki
Tüzből teremtetett:
S a nem-létből a létre kelt —
»Es mintegy isten szálla
Belé a tüzi lángba.«

Ki ér el bölcseségedig?
Te, ki a léleknek
Az ismerő-erőt adad;
Tudás a lét-alapja,

Ez hatja át.
Ezért a megszűnés hozzá se fér,
S miként alapja, szint' örökre él:
Ez titka, lényege.
A lélek halhatatlan,
Sok ismeret-szerezve,
De vétkeért a meghalásnál is
Nagyobb leend a vesztes.
Ha tiszta volt, üdv hull reá
S ujjongva várhat az utolsó napra;
De szennyiben: bolyongni fog,
Reája zúdul, istenünk haragja.
Amig tisztátalan,
Magában ülve,
Bolyongva, üldve
Kívül marad:
Jelentnie
Mi szentet sem szabad;
»A szentélybe be nem mehet,
Mig tisztulás-szaka betelt.«

Ki fizethet Neked jószágodért?
Ki lelket től a testbe,
Hogy azt életre keltse;
Hogy utadon vezesse
S bajából meg-kimentse.
Agyagból gyúrtad,
Belé a lelket fűjtad,
S reá ereszkede
A bölcseségnek szelleme;
Az állattól ez által
Különbözik az ember —
Mer' ezzel
Az ég-magasba szárnyal.
A létben a közepre zártad őt,
Te meg felülről
Irányzod tetteit, jól látva őt;
Akármint rejtse el szemed elül,
»Te látod őt kívül, belül.«

Ki érti működésed titkait?
Szolgálatod kellékeit
A testnek megteremtve mind:
Adál neki szemet,
Hogy lássa annyi szent jeled;
Fület, hogy hallja,
Erőd mi rettenet;

Gondolkozást, amely gyanítva
Tekint be titkaidba;
Ajkát, hogy mondja el Neked
Dicséreted;
Nyelvet, hogy elbeszélje
Dicsérve
A ráuk jövőknek
Hatalmadat, erődet —
Amint ma én jövők el,
Szolgád, szolgálódnak fia,
Hogy gyöngé tehetséggel
Hirdessem és dicsérjem is
Fenségedet,
Ha csak parányi részben is...
Mert mindez csorba része csak
Tulajdonságaidnak;
Ó mily magasztosak
Főbb elveik,
Üdv mindazoknak,

Kik meglelik.
Ki minderről hall,
Megismer Téged,
Habár nem látja fényed.
De aki nem hallá hatalmad,
Hogy ősmerné fel isten-voltod?
Valóságodra hogy lehetne gondja?
S eszméit hogy irányzaná
Szolgálatodra?
Szolgád ezért merészkedett
Elmondni, Urísten, Neked
Legfőbb dicséreti parányát —
Hogy tán ezért a bűnít megbocsátnád:
»Ura kegyelmét
Hogy is nyerné meg ő,
Ha csak nem fő
Dicséretével áll elő?«

Én istenem!
Ugy bánt a bánat és a szegény,
Amért elődbe léptem,
Noha belátom,
Hogy aminő
Nagy és dicső
Hatalmad,
Oly gyöngé, véges,
Az én vétkes

Alantiságom;
Amily mindenható erőd.
Ép annyira
Gyarló vagyok,
Merő hiba:
Amily tökéletes magad vagy,
Az én fogyatkozásom ép olyan nagy.

Te Egy vagy, élsz, hatalmas és örök
[vagy

Te istenünk, te nagy, te büles vagy —
Én meg
Rög és fereg;
Csak földi por,
Mit eltipor
Az élet;
Gyalázattal
Teli edény,
Merev kő:
Schol remény,
Schol remény!
Muló árnyék,
Tünő felbő,
Fuvó szellő,
Mely elrepül
S meg nem kerül;
Kigyó-méreg,
Hazug lélek;
Oly ferde szív,
Dühvel teli,
Csalást meg bünt
Eszelve ki:
Tekintete
Magasra lát,
Nem türteti
A haragát;
Az ajka oly
Tisztátalan;
Az útja ferde,
A lába egyre
Vakon rohan.
Mi is vagyok?
Mi életem?
Mi is erőm?
Mi érdemem?
Mig élek is,
Semmis vagyok,

Hát még, ha majd	Után eped;
Meg is halok?	Dagadozó
A semmiből	Vad szenvedélyt,
Eredve,	A lelken
A semmibe	Súlyos fekélyt;
Megyek le.	Szennyes szívet,
S most ime én	Mely oly merev,
Eléd merészkedém	Oly reszketeg;
Durván, vadul,	S e testet itt,
Orezátlantul;	Mely oly beteg,
Eléd hozok	Oly roskatag
Tisztátalan	A sok vegyes
Érzelmeket;	Kórság alatt:
Indulatot,	Baj jó a bajra,
Mi buja kéj	Föl sohse hagyva.

Nagyvárad.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

(Vége következik.)

A MÉLYSÉGBŐL.

Boldogságra törtem, jártam a világot,
Szakasztottam mint más, én is sok virágot,
Emberi üdvösség fáján termő bimbót,
Rózsásan mosolygót, a legszebben nyílot —
És lemondón mégis kél a hang szívében:
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Hízelegve szóló jó barátim voltak,
Telt poharak mellett hűséget fogadtak,
De a nap leszállott — egyedül maradtam,
Sötét gondok útján elhagyva haladtam,
Hűszívű barátot senki ne keressen —
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Bűbajos nőalak tűzben égő szemmel
Csábított el aztán hívó szerelemmel:
»Karjaimban élet — mámor az ölemben,
Üdvöztadó csókban jőjj elégni vélem«!
Ah a mámor oszlik, üdvöt nem ád ez sem,
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Kincs, szerelem, hűség, földi nagyság fénye,
Minden ami drága, szívnek epédése,
Szomjuhozó lélek remegése, láza

Sebrevaló gyógyszer, tudományok álma
Nem töröl le könnyet, nem vigasztal engem,
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Őszbe vegyül majdan hajam minden szála,
Bágyadóvá leszen szemeim sugára,
S tán ha egykoron majd ezélem előtt állok,
Akkor is ha révbé intenek az álmok —
Azt viszem magammal bucsuzól innen:
Nem tudok szeretni, nincs aki szeressen.

Óh de nem! nem! mégse! nincs igazság ebben,
El nem alvó érzés van még a szívemben,
Egy van a világon, kincsek kincse, fénye
Mely elől a rémek elvonulnak félre:
A te hited Isten! pajzs a félelemben,
Tudok még szeretni, van a ki szeressen.

Amikor az este elpihentet lágyan
S elviszen magával messze földre vágyam,
Hangot hallok zöngve, búgva mint galambok
Hivogató, kedves, kedvetadó hangok,
Ifjúkori sejtés hangjai szívében:
Tudok még szeretni, van aki szeressen.

Körüllöttem Isten! angyalaid járnak
Jövendőmnak messze, kapukat kitárnak,
Szebb világot látok fényességgel telve
Mintha a romokból új palota kelne —
Az én Uram áldott, ő tanít meg engem:
Tudok majd szeretni, lesz aki szeressen.

Budapest.

KISS ARNOLD.

SÚNEMI SZÉP LEÁNY

(Kir. I. 2. 13—15.)

Csókós ajkad feslő rózsának levele
Korona nincs, mi fölérne vele
Koronának fénye s gyémántja mind a hány
Nincsen olyan drága
Mint nyíló virága
Gyilkos szépségednek Súnemi szép leány!

»Súnemi szép leány adassék énnékem —
Maradjon Salamon a királyi széken.

»Elviszem magammal világ rejtekébe!
Vetlek maradjon korona és — béke.

Királyomnak anyja Bathseba Nagyszasszony!
Szavad a számomra kegyelmet fakasztson.
»Hatalmas a Te szód — mondd meg a fiadnak:
Levert pártos ha kér, ily kegyet megadnak.
»Napvilágot nem lát — mondjad — kardom éle:
Hogyha elmehetnék messze innen — Véle.
»Hogyha elmehetnék: el is mennék innen
Sünemi szép leányt engedje elvinnem!»

— Királyi palota márványlépcsőháza —
Királyi kristálykő tűzében szikrázva,
Rőt cédruztáblázat ott a falnak éke
— Tyrusi szobrásznak forró verejtéke —
Itt fürdő szép asszony lágyvonalú teste
Mint szidoni ecset híven azt kileste.

»Barátságos holdként ki hozzám köszöntesz
Szavaddal szívembe melegséget öntesz.
»S szótlán is oszlatod a királyi gondot:
Megadva kérésed — mielőtt kimondod.
»Jöttödre láttodra szívem vígan riad
Parancsolj s leomlik lábad elé fiad!»

»»Nem parancs szavával — én csak kérni jöttem,
Adná Isten: járjon béke, üdv mögöttem;
»»Udvarod egy gyöngyét, férfiszem bálványát
Békejobb fejében Sünem szép leányát
»»Nőül kéri — tudd meg — egy derék dalia —
Bátyád kéri nőül — Chaggit büszke fia!»

S hogy homloka e szóra elborúl:
Nyájasság sugára arczáról letéved,
Szót nem ejt az ajka, maga elé réved,
Zordonnan néz és hallgat komorúl.

S mikor király hallgat, akkor minden néma,
Még a lég se rezdül — szem is, ajk is béna;
Ott feszeng két fényes ammonita szolga,
Pálmalegyezőnek nincs kezökbe dolga.

— Erről rád ismerek ravasz Adónia
Nagyravágyó anyád nagyralátó fia!
Elhalt király gyöngyét kéred te magadnak —
Hej! mi titkos ösztön szájai ragadnak!
Nem is, hogy e virág ékesítse ágyad

— A korona néked elrejtettebb vágyad,
Ez, mire áhítasz, fogad erre vásik —
Nem lesz tied sem egyik se másik!
Enyém az a lány, e vonzó földi csoda
Trón mián sem adnám, magáért sem, oda!
Mikor oly merészen koronámat kérte
A földig tiportam — meg nem öltem érte,
Most, adjon szerelem benne igaz hangot
Vagy ravasz elméje forraljon fufangot:
Nem lesz övé az a piros alma
De kívánságaért meglakol. Meghal ma.

»Nem érted föl anyám, asszonyi eszeddel!
Abisagot kérted: koronámat vedd el!

»Kedvesebb Ő nékem
Mint királyi szélem
»Ezt az aranypántot előb földhöz vágom
Semmint odaadnám harmatszép virágom!

A nap lement túl a piros bércezen.
Holtan hevert a hős piros vérben
Három kivert eb ottan settenkedett,
Azt várta csak, hogy sötétebb este lett.

DR. HANDLER SIMON.

KÜTFÖK.

242. sz.

Németszági rabbik nyilatkozata a zsidó vallás erkölcstanáról.

Erklärung!

Im Vertrauen auf den Beistand Gottes erklären wir zur Steuer der Wahrheit gegenüber falschen Vorstellungen, die über das Schriftthum und die Sittenlehre des Judenthums verbreitet werden, was folgt:

Die heilige Schrift, welche Gemeingut der ganzen gesitteten Welt geworden ist, bildet die Grundlage für die Lehre des Judenthums.

Auser der heiligen Schrift, welche die »schriftliche Lehre« heisst, besitzt das Judenthum noch eine Religionsquelle, den Talmud, der, weil er ursprünglich nicht niedergeschrieben wurde, die »mündliche Lehre« genannt wird.

Eine andere religionsgesetzliche mündliche Lehre giebt es für das Judenthum nicht.

Der Talmud baut seinen Lehrinhalt auf Grund des biblischen Wortes auf und giebt Allem Raum, was den menschlichen Geist und das menschliche Gemüth beschäftigt. Neben dem Religionsgesetze und der Ethik, welche seine beiden Hauptgebiete sind, haben in ihm Fragen der Weltweisheit, der Naturkunde, der Medicin, der Geschichte, sowie Erzählungen, Gleichnisse, Legenden, Sentenzen und Aenliches Aufnahme gefunden.

Seiner Form nach ist der Talmud mit der Aufzeichnung der Verhandlungen einer gesetzgebenden Körperschaft, in welcher eine Vorlage mit ihren Motiven zur Discussion steht, insofern zu vergleichen, als er die von mehr als 2000 namhaft gemachten Gesetzeslehrern während vieler Jahrhunderte in den Lehrhäusern gepflogenen Verhandlungen aufzeichnet, die verschiedenen, oft widerstreitenden Meinungen neben einander stellt, jede Ansicht, die zu Worte kam, jede Auffassung, die geäußert wurde, in der ganzen Lebendigkeit der Discussion wiedergiebt, und zwar ohne dabei immer zu einer endgültigen Entscheidung zu gelangen.

Der Talmud enthält somit überaus zahlreiche Aussprüche, welche als die Meinungen Einzelner niemals eine bindende Kraft erlangt haben.

Seiner ganzen Anlage nach kann daher der Talmud nur als eine Quellenschrift für die Auffassung des biblischen Wortes und für die Kenntniss, die Geschichte und die Begründung des überlieferten

Religionsgesetzes betrachtet werden. Als eine solche Quellenschrift ist der Talmud zu allen Zeiten von den jüdischen Forschern behandelt worden.

Die Bezeichnung »Akum« bedeutet »Anbeter der Sterne und Planeten« und ist selbstverständlich nicht auf die Bekenner der monotheistischen Religionen anzuwenden.

Die Sittenlehre des Talmuds beruht auf der Bibel und erblickt in folgenden Aussprüchen der heiligen Schrift: »Im Ebenbilde Gottes hat Er den Menschen geschaffen« (Genesis 1,27) »Liebe Deinen Nächsten wie Dich selbst« (Leviticus 19,18) »Liebet den Fremdling« — »Liebe ihn wie Dich selbst« (Deuteron. 10,19 — Leviticus 19,34) das Gebot der allgemeinen, auf alle Menschen, Juden und Nichtjuden, sich erstreckenden Nächstenliebe.

Im Geiste des Prophetenwortes, das dem in Babylon weilenden Israel zugerufen wurde: »Fördert das Wohl der Stadt, in die Ich Euch geführt habe und betet für sie zu Gott, denn in ihrem Wohle wird Euch wohl sein« (Jerem. 29, 7) wird im Talmud der Grundsatz aufgestellt und von allen Gesetzeslehrern einmüthig zum Gesetz erhoben: »Das Staatsgesetz hat im staatsbürgerlichen Leben verbindliche Kraft« (Talmud babil. Baba bathra 54b, 55a u. a. d.). Es ist demgemäss religionsgesetzliche Pflicht, mit der Treue gegen die Religion Gehorsam gegen die Gesetze des Staates zu verbinden.

Die später aus dem Talmud und der nachtalmudischen Litteratur entstandenen Auszüge, wie Jad Hachasaka des Moses ben Maimon, Schulchan-Aruch des R. Joseph Karo und andere Zusammenstellungen, haben niemals für sich allein als masgebend für die Entscheidung gegolten, sondern stets durch das Zurückgehen auf die Quellen ihr Korrektiv erhalten.

Vereinzelte gegen »Akum« gerichtete Aussprüche in Talmud, Schulchan-Aruch und anderen Schriften sind als der Austuss einer durch die Zeitverhältnisse herforgerufenen Stimmung und als Akte der Nothwehr zu betrachten, sie waren nur gegen diejenigen Heiden gerichtet, welche Ehre, Leben und Eigenthum des Nächsten nicht schonten. Derartige Aussprüche sind selbstverständlich für das Judenthum durchaus nicht verbindlich.

Allgemein anerkannt und auch in Zeiten der Verfolgung festgehalten ist der Ausspruch des Talmuds: »Die Frommen aller Völker sind der ewigen Seligkeit theilhaftig.« (Tosefta Sanhed. 13, 2.)

Die Sittenlehre des Judenthums erkennt keinen Ausspruch und keine Anschauung an, die dem Nichtjuden gegenüber etwas erlaubt, was dem Juden gegenüber verboten ist.

Die Sittenlehre des Judenthums, die seinen Bekennern heilig ist, die in den Schulen gelehrt und von den Kanzeln verkündet wird, gebietet:

In jedem Menschen das Ebenbild Gottes zu achten, in Hand und Wandel strengste Wahrhaftigkeit gegen Jedermann zu betheiligen, jedes Gelübde und Versprechen, welches irgend einem Menschen, sei er Jude oder Nichtjude, geleistet wurde, als unauf löslich und unverbrüchlich treu zu erfüllen, Nächstenliebe gegen Jedermann ohne Unterschied der Ab-

stammung und des Glaubens zu üben, die Gesetze des Vaterlandes in treuer Hingebung zu befolgen, das Wohl des Vaterlandes mit allen Kräften zu fördern und an der geistigen und sittlichen Vervollkommenung der Menschheit mitzuarbeiten.

Berlin, im Januar 1893.

Die Rabbiner der jüdischen Gemeinde Deutschlands.

Dr. *Ungerleider*, Rabbiner, Berlin. Dr. *I. Bamberger*, Rabbiner, Königsberg. Dr. *S. Magbaum*, Rabbiner, Berlin. Dr. *Israel Hildesheimer*, Rabbiner, Berlin. Dr. *Sal. Cohn*, Rabbiner, Berlin. Dr. *I. Guttman*, Rabbiner, Breslau. *M. Hirsch*, Oberrabbiner, Hamburg. Dr. *M. Horowitz*, Rabbiner, Frankfurt a. M. Dr. *L. Munk*, Rabbiner Marburg. Dr. *B. Rippner*, Rabbiner Glogau. Dr. *H. Vogelstein*, Rabbiner Stettin. Dr. *K. Werner*, Rabbiner, Danzig. *S. M. Bloch*, Rabbiner, Jaroschin.

I. Adler, Distriktsrabbiner, Kitzingen. Dr. *M. Appel*, Stadtrabbiner, Mannheim. Dr. *Aschkanaze*, Rabbiner, Niedersepte (Elsass). Dr. *I. Auerbach*, Rabbiner, Elberfeld. *L. Auerbach*, Rabbiner Gollub (Westpr.). Dr. *Sg. Auerbach*, Rabbiner, Halberstadt. Dr. *S. Baeck*, Rabbiner, Lissa (Posen). Dr. *B. Baer*, Rabbiner, Graudenz. Dr. *O. Bühr*, Rabbiner, Prenzlau. Dr. *E. Baneth*, Rabbiner, Krotoschin (Posen). Dr. *I. Bassfreund*, Oberrabbiner, Trier. Dr. *M. Berlinger*, Bezirksrabbiner, Braunsbach (Württemberg). Dr. *Max Biram*, Rabbiner, Hirschberg (Schlesien). Dr. *A. Bloch*, Rabbiner, Sulz u. W. (Elsass). *I. Bloch*, Rabbiner, Bischheim b. Strassburg (Elsass). Dr. *Ph. Bloch*, Rabbiner der Brüdergemeinde, Posen. *L. Blum*, Rabbiner, Pfalzburg (Lothringen). *A. Blumenfeld*, Rabbiner, Schweidnitz (Schlesien). Dr. *A. Blumenthal*, Rabbiner, Ratibor (Oberschlesien). Dr. *I. Braun*, Rabbiner, Pr. Stargard. *H. Braun*, Rabbiner, Schneidemühl. *M. Broh*, Rabbiner, Obornik. *I. A. Buttencieser*, Rabbiner der Israelitischen Religionsgesellschaft, Strassburg (Elsass). *H. Caro*, Orts- u. Kreisrabbiner, Loebau (Westpreussen). *E. Chaim*, Rabbiner, Zwin (Posen). Dr. *S. Cohdowski*, Rabbiner, Oels (Oberschlesien). *S. H. Cohn*, Rabbiner, Zirke (Posen). Dr. *A. Cohn*, Distriktsrabbiner, Ichenhausen (Bayern). Dr. *F. Cohn*, Rabbiner, Bunn. Dr. *I. Cohn*, Rabbiner, Burgkunstadt (Bayern). Dr. *I. Cohn*, Rabbiner, Kattowitz (Oberschlesien). Dr. *I. Cohn*, Rabbiner, Wreschen (Posen). Dr. *T. Cohn*, Rabbiner, Potsdam. Dr. *E. David*, Hannover (gewählt zum Rabbiner von Düsseldorf). *L. David*, Rabbiner, Lautenburg (Westpreussen). Dr. *M. Dessauer*, Herzoglich S. meiningenscher Landrabbiner, Meiningen. Dr. *H. Deutsch*, Distrikts-Rabbiner, Burgpreppach (Bayern). Dr. *I. Deutsch*, Rabbiner, Sorau (Schlesien). Dr. *M. Dienstfertig*, Rabbiner, Kottbus. *H. L. Dreyfuss*, Rabbiner, Zabern (Elsass). *I. Dreyfuss*, Rabbiner, Brunnath (Elsass). Dr. *A. Eckstein*, Distriktsrabbiner, Bamberg. Dr. *B. Einstein*, Rabbinatsverweser, Laupheim, Württemberg. *M. Ellguth*, Prediger, Neisse. Dr. *B. Elsass*, Rabbiner, Landsberg a. W. Dr. *S. Eppenstein*, Rabbiner, Briesen (Westpreussen). Dr. *I. Eschelbacher*, Bezirksrabbiner, Bruchsal (Baden). Dr. *F. Feilchenfeld*, Landrabbiner, Schwerin

(Mecklenburg). Dr. *W. Feilchenfeld*, Rabbiner der Synagogengemeinde, Posen. Dr. *S. Fessler*, Rabbiner, Halle a. S. Dr. *S. Flaschner*, Rabbiner, Bernburg (Anhalt). Dr. *A. Frank*, Rabbiner der Synagogengemeinde, Cöln. Dr. *S. Freund*, Rabbiner, Görlitz. Dr. *S. Fried*, Bezirksrabbiner, Ulm (Württemberg). *S. Friedeberg*, Rabbiner der Kreis-Synagogengemeinde, Tilsit. Dr. *B. Friedmann*, Rabbiner, Grätz (Posen). Dr. *Friedmann*, Rabbiner Lubnitz (Schles.). Dr. *M. Ginsburger*, Rabbiner, Sulz Geweiler (Els.). *Goldmann*, Kreisrabbiner, Eschwege (Hessen). Dr. *I. Goldschmidt*, Rabbiner, Offenbach am Main. Dr. *S. Goldschmidt*, Rabbiner, Kolberg. Dr. *S. Goldschmidt*, Rabbiner, Königshütte (O.-Schlesien). Dr. *A. Goldstein*, Rabbiner, Mutzig (Elsass). Dr. *V. Gabrowski*, Rabbiner, Konitz (Preussen). Dr. *S. Gronemann*, Landrabbiner, Hannover. *M. Gross*, Rabbiner, Fraustadt (Posen). Dr. *H. Gross*, Distriktsrabbiner, Augsburg. *A. B. Grünbaum*, Distriktsrabbiner, Aurbach (Bayern). Dr. *E. Grünbaum*, Bezirksrabbiner, Landau (Pfalz). Dr. *K. Grünfeld*, Rabbiner, Bingen. *S. Grünfeld*, Rabbiner und Prediger, Pasewalk (Pommern). *I. Guggenheim*, Rabbiner, Saarunion (Elsass). Dr. *M. Guttman*, Rabbiner, Culin (Westpreussen). Dr. *S. Hahn*, Rabbiner, Stolp (Pommern). Dr. *D. Hannover*, Rabbiner, Wandsbeck. Prof. *Ph. Heidenheim*, Rabbiner der Stadt Sondershausen. Dr. *I. Heilbronn*, Bezirksrabbiner, Weikersheim (Württemberg). Dr. *A. Heppner*, Rabbiner, Koeschin (Posen). *M. Herz*, Rabbiner, Göppingen (Württemberg). Dr. *H. Hoffmann*, Rabbiner, Neustettin (Pommern). Dr. *I. Horowitz*, Oberrabbiner, Crefeld. Dr. *I. Hulsich*, Rabbiner, Herford (Westfalen). Dr. *M. Jacobson*, Rabbiner, Gnesen (Posen). Dr. *H. Jaffé*, Rabbiner Myslowitz. Dr. *M. Janowitz*, Rabbiner, Dirschau. Dr. *H. Janlus*, Rabbiner, Aachen. Dr. *E. Josephson*, Rabbiner, Lauenburg. Dr. *L. Kahn*, Rabbiner Wiesbaden. *L. Kahn*, Bezirksrabbiner Heilbronn. Dr. *Knoller*, Rabbiner, Breslau. Dr. *I. Kohn*, Rabbiner, Inowrazlaw (Posen). Dr. *M. Kopfstein*, Rabbiner, Beuthen. Dr. *H. Kottek*, Rabbiner, Homburg v. d. H. Dr. *M. Krakauer*, Rabbiner, Leobschütz (Schlesien). Dr. *I. Kroner*, Seminardirektor, Hannover. Dr. *Ph. Kroner*, Rabbiner und Religionsschuldirektant der Gemeinde »Boe Brith«, Berlin, früher Kgl. Landesrabbiner der Bezirke Ostfriesland und Osnabrück. Dr. *H. Kussnitzky*, Rabbiner, Bayreuth. *I. Labazynski*, Rabbiner Borek (Posen). *M. Landau*, Rabbiner, Raschkow (Posen). Dr. *W. Landsberg*, Bezirksrabbiner, Kaiserslautern. *Laupheimer*, Butschau-Buttenhausen (Württemberg). Dr. *L. Lazarus*, Rabbiner, Cöln. *Z. Lazarus*, Rabbiner Westhofen. Dr. *D. Leimdörfer*, Prediger am Israelitischen Tempel, Hamburg. Dr. *B. Levi*, Rabbiner, Giessen (Hessen). *N. Levy*, Oberrabbiner, Altkirch (Elsass). *I. Levy*, Rabbiner, Obernhelm (Elsass). *S. Levy*, Rabbiner, Schirrhofen-Bischweiler (Elsass). Dr. *I. Levi*, Rabbiner, Alzey (Hessen). *M. Levy*, Rabbiner, Weissenburg (Elsass). Dr. *A. Lewin*, Stadt- u. Bezirksrabbiner, Freiburg (Baden). *M. Lewinger*, Prediger, Bremen. Dr. *Lewinsky*, Landrabbiner, Hildesheim. Dr. *M. Littmann*, Rabbiner, Elbing (Pr.). Dr. *I. H. Löb*, Rabbiner, Ramisch (Posen). Dr. *Löwenmayer*, Rabbiner Frankfurt a. O. Dr. *L. Löwenstein*, Bezirksrabbiner, Mosbach (Baden). Dr. *A. Lö-*

wenthal, Rabbiner, Tarnowitz (Ober-Schlesien). Dr. *I. Loewy*, Landrabbiner, Birkenfeld, (Oldenburg). Dr. *D. Mannheimer*, Grossherzoglich Oldenburgischer Landrabbiner, Oldenburg. Dr. *I. Mayer*, Bezirksrabbiner, Zweibrücken (Bayern). Dr. *Mayer* Bezirksrabbiner, Bühl (Baden). *B. Meyer*, Rabbiner der Cultus-Gemeinde in Lauterburg, (Elsass). *S. Moock*, Oberrabbiner, Mühlhausen (Elsass). Dr. *I. Mühlfelder*, Rabbiner, Chemnitz. Dr. *I. Müntz*, Rabbiner, Bereut (Westpreussen). Dr. *L. Münz*, Rabbiner, Kempen (Posen). Dr. *W. Münz*, Rabbiner, Gleiwitz (Oberschlesien). Dr. *N. Netter*, Rabbiner, Buschweiler (Elsass). Dr. *V. Nordheimer*, Rabbiner, Schwetitz (Westpr.). Dr. *Neubürger*, Stadt- u. Distriktsrabbiner, Fürth (Bayern), zugleich Verweser des Distriktsrabbinate Baierdorf und des Distriktsrabbinate Hagenbach. Dr. *M. Olitzki*, Rabbiner, Allenstein (Preussen). Dr. *G. Oppenheim*, Rabbiner, Landau (Bayern). Dr. *M. Peritz*, Rabbiner, Liegnitz. Dr. *I. Perles*, Rabbiner, München. Dr. *G. Perwitz*, Rabbiner, Nakel (Po-en). *E. Picard*, Rabbiner, Randegg (Baden). Dr. *L. Pick*, Rabbiner, Pyritz. Dr. *Pick*, Rabbiner, Marienburg (Preussen). Dr. *R. Plaut*, Rabbiner Frankfurt a. M. Dr. *E. Plessner*, Rabbiner, Ostrowo (Posen). Dr. *N. Porges*, Rabbiner, Leipzig. Dr. *I. Prager*, Landrabbiner, Cassel. Dr. *Rahmer*, Rabbiner, Magdeburg. Dr. *M. Rawicz*, Bezirksrabbiner, Schmiedeheim (Baden). Dr. *S. Richter*, Rabbiner, in Filehne (Posen). Rabbiner *E. Roller*, Schriftsteller, Dambach (Elsass). Dr. *I. Rosenberg*, Rabbiner, Thorn. Dr. *M. Rosenstein*, Rabbiner, Graudenz. Dr. *L. Rosenthal*, Rabbiner, Breslau. Dr. *L. A. Rosenthal*, Rabbiner, Rogasen (Posen). Dr. *A. Rosenzweig*, Rabbiner, Berlin. *M. Rothschild*, Prediger, Dortmund. Dr. *G. Rülff*, Landesrabbiner, Braunschweig. Dr. *I. Rülff*, Rabbiner der Kreissynagogengemeinde, Memel. Dr. *S. Saafeld*, Grossherzoglich hessischer Rabbiner, Mainz. Dr. *A. Salvendi*, Distriktsrabbiner, Dürkheim a. H. Dr. *M. Salzberger*, Rabbiner, Erfurt. Dr. *M. Salzer*, Gr. Sächs. Landrabbiner, Stadtlengsfeld (Sachsen-Weimar). Dr. *L. Samter*, Rabbiner der Synagogengemeinde, Grünberg (Schlesien). Dr. *N. Sandler*, Rabbiner, Schwedt in der Mark. Dr. *L. Schik*, Rabbiner, Zempelburg (Westpreussen). Dr. *S. Schiffer*, Rabbiner, der Israelitischen Religionsgesellschaft, Karlsruhe (Baden). *L. Schlessinger*, Bezirksrabbiner, Bretten (Baden). Dr. *M. Schlesinger*, Rabbiner, Pinne (Posen). Dr. *Ph. Schönberger*, Rabbiner Nordhausen. *S. H. Schüller*, Rabbiner, Bollweiler (Elsass). Dr. *A. Schwarz*, Rabbiner, Karlsruhe (Baden). Dr. *C. Seligmann*, Rabbiner, Hamburg. Dr. *B. Seligkowitz*, Rabbiner, Cöthen (Anhalt). Dr. *Selver*, Rabbiner, Darnstadt. Dr. *M. Silberstein*, Stadt- und Bezirksrabbiner, Wiesbaden. Dr. *M. Singer*, Rabbiner, Coblenz. Dr. *H. Sondheimer*, Bezirks- und Conferenzzabbiner, Heidelberg. Dr. *M. Stari-polsky* Rabbiner, Quatzenheim (Elsass). Dr. *M. Steckelmacher*, Conferenzzabbiner, Mannheim (Baden). Dr. *A. Stein*, Rabbiner, Worms. Dr. *S. Stein*, Distriktsrabbiner, Schweinfurt (Bayern). *I. Stern*, Rabbiner, Strelno (Posen). Dr. *M. Stern*, Rabbiner, Kiel. Dr. *Stiebel*, Rabbiner, Strassburg in Westpr. Dr. *Stier*, Rabbiner, Berlin. Dr. *D. Stössel*, Rabbiner, Stuttgart. *I. Strauss*, Kreisrabbiner, Rothenburg a. F. Dr. *A. Taw-*

rogi, Rabbiner, Kreuznach. Dr. *I. Theodor*, Rabbiner, Bojonowo (Posen). Dr. *L. Treitel*, Rabbiner, Karlsruhe (Baden). *A. Ury*, Oberrabbiner von Lothringen, Metz. *S. Waelder*, Rabbiner, Schönlanke. *B. Wahl*, Rabbiner, Schlettstadt (Elsass). *I. Weil*, Oberrabbiner von Oberelsass, Colmar. *I. Weil*, Oberrabbiner, von Strassburg i. E. und der Unterelsass. Dr. *E. Weill*, Rabbiner in Fegersheim (Elsass). *M. Weinberg*, Rabbiner, Insterburg. Dr. *L. Weingarten*, Bezirksrabbiner, Ems. Dr. *S. Wesse*, Landesrabbiner, Dessau. *M. Wimpfen*, Rabbiner, Maursmünster i. E. Dr. *I. Winter*, Rabbiner, Dresden. *L. Wissmann*, Distriktsrabbiner, Schwabach (Bayern). *I. Wittelshöfer*, Rabbiner, Floss (Oberpfalz). Dr. *A. Wolf*, Rabbiner, Haigerloch (Sigmaringen). Dr. *Wolfsohn*, Rabbiner, Stargard i. Pomm. Dr. *L. Wreschner*, Rabbiner, Samter (Posen). *I. M. Wurmser*, Rabbiner, Chann i. E. Dr. *B. Ziemlich*, Rabbiner, Nürnberg. Dr. *S. Carlebach*, Rabbiner, Lübeck. Dr. *M. S. Zuckermandel*, Rabbiner, Pleschen.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Brann M.*, Geschichte der Juden und ihrer Literatur. Für Schule und Haus. Theil I: Von der babylonischen Gefangenschaft bis zum Abschluss des Talmuds. *Boroszló*, 1893. — *Meisel W. A.*, Sechuth Aboth. Homilien über die Sprüche der Väter zur erbauenden Belehrung über Beruf und Pflicht des Israeliten. 2. kiadás. *Boroszló*. — *Schwarz A.*, Die dreifache Bestimmung des jüdischen Gotteshauses (hitzónoklat). *Karlsruhe*, 1893. — *Cserhalmi Hecht Irén*: A francia romanticismus a magyar drámairodalomban Budapest. 1893.

Rabbi-felavatás. Az orsz. rabbiképző-intézetben f. évi január hó 30-án dr. Diamant Gyula, dr. Goldschmied Lipót és dr. Rudolfer Antal a megelőző vizsgálatok alapján rabbikká lettek avatva. Dr. Goldschmied Myslitzben (Morvaország) lett rabbivá választva.

Héber havi folyóirat. *Bader G.* a megszünt »Haibrijja« helyett »Hassáron« címmel új héber folyóiratot indít meg Krakóban, mely a zsidó irodalom összes ágait fogja felölelni. Az első szám márczius hóban jelenik meg.

»**Hamagid.**« E héber hetilap, amely újabb időben Krakóban jelenik meg, f. évi hatodik számának első vezércikkében ismét a hazai zsidóság ügyeivel foglalkozik. A kormány egyházpolitikai javaslatainak és az azok ellen a kath. klérus részéről folytatott agitációnak ismertetése után áttér a hazai orthodoxiának a receptio ellen kifejtett működésére. A »Hamagid« nem képes megérteni, hogy a mi orthodoxaink mi okból ellenzik a saját vallásuk egyenjogusítását. E ténykedésre, a mely fölött »titokban sir lelünk«, más magyarázatot nem tud, mint azt, hogy a zsidók már Egyiptomban is elleneztek a szabadságot. A héber czikkírónak igaza lehet, mert a zsidók mégis kivonultak Egyiptomból és a hazai orthodoxia szintén hajlandó már a receptiót elfogadni. A »Hamagid« bizonyára örömmel fog a változásról értesülni. A »Hamagid« jellemzőnek tartjuk, hogy a héber hetilap a felekezeti béke és egyenjogúság szempontjából és egyéb okokból még a polgári házassággal is meg tud barátkozni. A vezércikkírő végül — mint már többször — a hazai orthodoxok békétlenkedő és szektáskodó tetteit rója meg.

TÁRSADALOM.

A RECEPTIO S A POLGÁRI ANYAKÖNYV.

Mint előre látható volt, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium költségvetésének tárgyalása alatt a képviselőházi vita, mely már napok óta folyik, tisztán a valláspolitikai kérdések körül forog. Megadta arra az impulsust gr. Csáky miniszter önmaga nagyhatású beszédével, melylyel a vitát úgyszólván megnyitotta. És nem csekély tápot nyert a megindult szóáradat az által, hogy az említett költségvetés tárgyalásának kezdetével összeesett azon feliratok közzététele, melyeket Magyarország püspöki kara f. évi február hó 28-ától márczius hó 4-éig folytatott tanácskozásai eredményeképpen a királyhoz és a kormányhoz intézett.

Az orsz. képviselők ép úgy, valamint a püspöki kar, elmékedéseik tárgyává teszik a kormány teljes valláspolitikai programját. Szólnak a vegyes házasságokból származó gyermekek vallási hovatartozásáról, az izraeliták receptiójáról, a polgári anyakönyvekről, a vallás szabad gyakorlatáról és a polgári házasságról. Mindezek közül azonban minket, mint vallásfelekezetet, csak »az izraelita vallás« és a »polgári anyakönyvek« tárgyában beterveztendő törvényjavaslatok érdekelnek közelebb, minél fogva csak e kettőről kívánunk tüzesebben szólni, anélkül azonban, hogy a kormány programja egyéb pontjainak jelentőségét alábecsülni akarnók.

1. A »törvényjavaslat az izraelita vallásról«, mint e folyóiratban már jelezve volt, teljesen elkészült és Ő Felségének előleges jóváhagyásával is el van látva. *Három* szakaszból áll. Az *első* kimondja, hogy az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik. A *második* rendeli, hogy az izraelita vallásról a keresztény hitre s a keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérés tekintetében azok a szabályok

bírnak érvénnyel, melyek az 1868. LIII. t. cz. 1—8 §§-aiban és ugyanazon törvény 14. §-ában foglaltatnak. A *harmadik* szakasz végül a törvény végrehajtásával a miniszteriumot bírzza meg.

A püspöki kar, a mely ezt a törvényjavaslatot ismeri, annak *második* szakaszát kifogásolja, s azt jelenti ki a kormányhoz intézett emlékiratában, hogy oly törvényjavaslatba, amely a zsidó-vallásról a keresztény hitre, s a keresztény hitről a zsidóvallásra való áttérést az 1868. LIII. t. cz. szerint fogná szabályozni, bele nem egyezhet. Az ellenzés okát azonban a főpapok egy szóval sem érintik, és ennél fogva merjük hinni, hogy tolerálni fogják a vallásunk és a többi »bevett« vallás közötti viszonyosságot és jogegyenlőséget, mely a szomszéd Ausztriában is fenáll, ha a képviselőház által megállapított törvényjavaslat majd a főrendiházban kerül tárgyalás alá.

Ha a törvényjavaslat az 1868. LIII. t. cz.-nek az áttérésre vonatkozó idézett §§-ait terjesztené ki csupán vallásunkra, akkor részünkről azt még legalább ugyanazon törvény 23. §-ával tartanók kiegészítendőnek, mely szerint »különböző vallásfelekezetek által lakott községben és városban, mely házi pénztárából egyházi célokra vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint minden ottan létező vallásfelekezet részesítendő«. A fővárosban és a vidéken is több helyen alkalmazták ezt a törvényes intézkedést felekezetünkre eddig is, de tudunk számos esetet, melyben hitrokainak jogos igénye, a törvény azon szigorú magyarázata folytán, hogy annak intézkedései csak a »törvényesen bevett« felekezetekre vonatkoznak, nem érvényesülhetett. Nem kívánunk kegyelmet, nem akarunk függni a hatóságok jóindulatától: a törvény biztosítsa azt részünkre, a mire a jogegyenlőség elvénél fogva igényt tarthatunk. — Bízunk a felekezetünkhöz tartozó orsz. képviselőkben, hogy a törvényjavaslatnak ezen netáni fogyatékán majd segítenek egy betérjesztendő indítvánnyal, mely kétségtelenül elfogadásra fog találni.

II. A polgári anyakönyvvezetés behozatala leginkább nyugtalaníthatja valamennyi felekezet közül a zsidóságot. A keresztény felekezeteknél mindegyik anyakönyvi eset papi functiót igényel. A pap keresztel, a pap esket, a pap temet; ezen functiókat végezni fogja a pap akkor is, ha *polgári* anyakönyvek lesznek, és így a stólájától el nem esik. Nem így a rabbi,

a kinek személyéhez vallástörvényeink által semmiféle functió kötve nincsen, és a ki még az anyakönyvi intézmény mostani kezelését is csak kormányrendeletnek köszönheti.

Habár tehát vallásunk leginkább károsodik a polgári anyakönyvek behozatala által, mégis örömmel üdvözljük ezen intézmény behozatalát, mert nem zárkozhatunk el annak elismerése elől, hogy a polgári anyakönyvvezetés a családi állás érdekeit megelőbbben lesz képes biztosítani mint a mostani állapot, midőn az anyakönyvek vezetése a felekezetekre van bízva.

A püspöki kar emlékiratában felvetett azon kérdésre: lesznek-e megbízhatók a polgári közegek, kik mint nem közvetlen tapasztalásból szóló tanúk (testis oculatus) nem fognak eljárni hivatalukban úgy, mint a lelkészek járnak el? — határozott »igen«-nel kell felelünk. Biztosítékot látunk erre egyrészt az anyakönyvvezető qualificációjában, másrészt és főleg pedig az anyakönyvezés módjában, melyet — mint biztos forrásból hírlík — a terjedelmes, *mintegy 70 szakaszra terejő törvényjavaslat megállapít.*

Ertesülésünk szerint az ország területe anyakönyvi kerületekre fog beosztatni. s mindegyik terület számára az anyakönyvvezetőt a főispán nevezi ki. Több község egy anyakönyvi kerületté lesz egyesíthető, s viszont egy község vagy város több anyakönyvi kerületre lesz felosztható. Bármely vallás papja az anyakönyvvezetői tisztségtől ki lesz zárva, s csak oly egyén lehet majd anyakönyvvezető, a ki hat gymnasiumi osztályt végzett, vagy ennek megfelelő képzettséggel bír. Ez a qualificatio tehát túlhaladná azt a képzettségi fokot, a mely az eddigi felekezeti anyakönyvvezetőktől megkívántatott, és így nem lehet tartani attól, hogy az állami anyakönyvvezetők a törvényeket és kormányrendeleteket legalább is annyi értelmiséggel nem fogják alkalmazhatni, mert azt eddig a felekezeti közegek tették.

Még inkább lesznek azonban képesek az anyakönyvek helyes kezelését biztosítani — mint már fentebb érintettük — azon szabályok, melyek a polgári anyakönyvvezetésre nézve megállapítottatni fognak.

A püspöki kar nagy súlyt helyez arra emlékiratában, hogy a lelkészek mint »közvetlen tapasztalásból szóló tanúk (testis oculatus)« járnak el hivatalukban. A tapasztalat bizonyítja azonban, hogy ez a körülmény az anyakönyvvezetés he-

lyességét biztosítani képes nem volt. Miként történik pl. ez idő szerint egy születési eset anyakönyvelése? A lelkész látja ugyan a kereszteléskor az újszülöttet, de a születési esetet annak a bemondásai szerint iktatja az anyakönyvbe, a ki a gyermeket a keresztelésre hozta. A rabbihoz a születési esetet bejelentő egyén még az újszülöttet sem hozza el. A bejelentésnek rendszerint írásbeli nyoma nem marad, és a bejegyzés az anyakönyvbe csupán a revatok kitöltése által történik, a nélkül, hogy az adatok helyességét, csak a bejegyző lelkész is aláírással igazolná. Ha azután évek múlva kitűnik, hogy a bejegyzett adatok valótlank, gyakran sem a bejelentő, sem a bejegyző ki nem puhatolható. A vallás és közoktatásügyi ministerium irattárából bárki meggyőződhetik arról, hányszor jegyezték be rosszul, és mennyiszor mulasztották el egyáltalán bejegyezni a lelkészek azokat az eseteket, a melyeknél »közvetlen tapasztalásból szülő tanuk» voltak.

A polgári anyakönyvezésnél mindez, meg nem történhetik. A törvény megállapítja azokat a személyeket, a kik az anyakönyvi eseteket bejelenteni kötelesek és ha a bejelentő előadása ellen a legkisebb aggály felmerül, akkor az anyakönyvvezető a bejelentés valóságát kutatni köteles. *A polgári anyakönyvek nem lesznek rovatosak, hanem jegyzőkönyvek alakjában fogják a bejelentett eseteket tartalmazni, mely jegyzőkönyvek egymásutáni sorrendben folyó számokkal lesznek ellátva. A jegyzőkönyv az előírt alakban veendő fel és abban a törvény által megjelöltetni rendelt ténykörülmények lesznek feljegyzendők.* — Mindegyik jegyzőkönyvet a bejelentő fél, a netáni szükséges azonos-sági tanuk és az anyakönyvvezető írják alá.

Igy örökké megmaeád magában az anyakönyvben nyoma annak, ki volt az illető esetnek bejelentője s ki annak bejegyzője. *Megszűnik a lehetősége annak, hogy az anyakönyvvezető egy nála bejelentett esetet be ne jegyezzen, mert a bejelentő el nem távozzhat, míg a bejelentett esetről az anyakönyvbe bevezetett jegyzőkönyvet alá nem írja.* És e mellett az anyakönyvi esetnek jegyzőkönyvi alakban való bejegyzése még jobban biztosítja az intézmény helyes kezelését is, mint a rovatos anyakönyv, mert utóbbinál gyakran a rovatok helytelen beosztása sem engedi a teljes szöveg bevezetését és történnék ennél fogva most rövidítések, melyek nem gyéren már visszaélésekre vezettek.

A mondott előnyökön felül a polgári anyakönyvvezetés

megszünteti mindazon konfliktusokat, melyekbe most az állam ezen intézményből kifolyólag a felekezetekkel jut. Ily konfliktusokat nemcsak az »elkeresztelési esetek«, hanem rabbijaink is szoktak előidézni, mint azt egy nem rég történt eset igazolja.

A körülméletlen izraelita fugyermeknek anyakönyvelése — köztudomású dolog — ugyanazon szabályok szerint eszköz-lendő, melyek a nazarenusok gyermekeinek anyakönyvelésére nézve lettek a miniszterium által megállapítva. Mindegyik esetben a polgári hatóság köteles a szülőkkel a születési esetről jegyzőkönyvet felvenni, s ezen jegyzőkönyv az izraelita szülők körülméletlen fugyermekére vonatkozólag az illetékes rabbihoz, a nazarénusra nézve pedig azon felekezet lelkészéhez, melyhez előbb az illető nazarénus szülő tartozott, teendő át hivatalosan anyakönyvezés végett.

Nincs rá eset, hogy egy keresztény lelkész hatósági megkeresésre egy születési esetnek anyakönyvi bejegyzését megtagadja, csak a már bejegyzett lélek kiadása ellen szabódik. Tudunkkal eddig a rabbik — szervezeti álláspontjukra való tekintet nélkül — szintén bevezették felső hatósági rendeletre anyakönyveikbe a körülméletlen gyermek születési adatait a »jegyzet« rovatba iktatott azzal a megjegyzéssel, hogy az illető fiú a szülők ellenzése következtében körülmételve nem lett. Miután azonban évtizedeken át ezt a gyakorlatot követték, nem rég egy kongresszusi alapon álló tekintélyes izraelita hitközség tudós rabbija azt jelentette ki, hogy a miniszteri rendeleten alapuló hatósági megkeresésnek eleget nem tehet, mert egy körülméletlen fugyermek születési esetének anyakönyvi bejegyzését a zsidó vallás hitelveibe (dogmáiba) ütközőnek tartja. Ennek folytán az ügy újból a ministeriumhoz felterjesztetvén, gr. Csáky minister csak nem régiben az illető tudós rabbit felszólítandónak rendelte, hogy azon zsidó hitelveket, melyek izraelita szülőtől származó, de ezeknek ellenzése folytán körül nem metelt fiú gyermeknek az izraelita születési anyakönyvekbe való bejegyzését tiltják, szözszerinti szövegükben és a forrásra való hivatkozással mutassa be, hogy azokat illetékes fórum által felülvizsgáltathassa, s az eredményhez képest intézkedhessék.

Erre szükség nem lesz, és a rabbi nézete vallása dolgában érintetlenül marad, ha az állam veszi át az anyakönyvek vezetését. A mint azonban tudjuk, rabbijaink igen tekintélyes részét

nyugtalanítja a polgári anyakönyvek behozatala. Attól félnek, hogy a polgári anyakönyvvezetés életbelépésével a rabbik azon posíciója, melyet számukra az 1885. évi 1924. eln. sz. a. és az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott kultuszministeri körrendeletek teremtettek, megdől. Ettől ne tartsanak már azon egyszerű oknál fogva sem, mert a mostani anyakönyvek a rabbik őrizete alatt maradnak és így az állam érdeke már hadkötelezettségi szempontból is megköveteli, hogy az anyakönyvvezető rabbi biztosított állásában legszállóbb még 25 éven át megmaradjon. Csak a bejegyzési díjak forognak veszélyben, melyektől a rabbik — ha a polgári anyakönyvvezetés kezdetét veszi — elesnek.

Eltekintve ettől, biztosíthatjuk a kétkedőket, hogy a *fent idézett körrendeletek szerzői a rabbik érdekeit óber figyelemmel kísérik* és az általuk megvetett szilárd alapot, melyen hitközségeink most ismét fejlődésre indulnak, esetleges támadási kísérletek ellen sikeresen megvédeni képesek lesznek.

Egész bizalommal nézünk tehát úgy a receptió, mint a polgári anyakönyv behozatala elé, mely utóbbi legjobb esetben csak a közigazgatás államosítása után fog országsszerre életbe lépni. Mindkét törvény kiinduló pontját képezheti egy újabb iránynak, melyben felekezettünknek még számos elhanyagolt közös érdeke s ügye lesz összpontosítható.

* * *

TUDOMÁNY.

EZRA HA-SZOFÉRROL.

Ezra könyve legnehezebb részeinek egyike tagadhatatlan a 4. 7—24. fejezet.

Itt az áll, hogy Artachsaszta királyhoz izenet érkezett, mely szerint a zsidók, a kik *tőle* Jeruzsálembe érkeztek, e vilálongó és gonosz város felépítésén, falainak megerősítésén és alapzatainak kijavításán igyekeznek. Továbbá mekkora veszély fenyegeti a birodalmat, ha Jeruzsálem megerősítése meg nem akadályoztatik. Mire Artachsaszta király kiadta a parancsot, hogy a megerősítés félbeszakítandó, míg új rendelet nem jön tőle.

Itten mindenekelőtt felőlő: Mely perzsa királyt kell értenünk *Artachsaszta* alatt? Josephus szerint Kambysest, az újabbak szerint Pseudo Smerdist, Darius Hystaspis elődjét. Ezen nézet bizonyítékául az szolgáljon, hogy *Artachsaszta* sehogy sem lehetett Cyrus közvetlen utódja: Kambyses, mivel a 6. vers szerint ő előtte egy Ahasveros nevű király uralkodott, de igenis Darius Hystaspis közvetlen elődje, a mint ez a 24. versből kitűnik. Tehát el kellene fogadnunk, hogy Ahasveros nem más, mint Kombyses és az ebben a fejezetben említett *Artachsaszta* Pseudo Smerdis, a ki még nem uralkodott egész 8 hónapig.

Grätz szerint *Artachsaszta* alatt, mint mindenütt Ezrában és Nehémiában *Artaxerxes Longimanus* értendő; azonban ő ezt az okmányt, nemkülönben a 7, 12—26. említettet apokryphnak tartja.¹⁾

Azon nézet ellen, hogy a 4. fejezet *Artachsasztája* Pseudo Smerdis, azt a súlyos kifogást kell emelnünk, hogy másutt e

¹⁾ Geschichte II. köt. 128. 1. 3. jegyzet.

név alatt mindig Artaxerxes Longimanust értjük. Minden ok nélkül még sem szabad talán ugyanabban a könyvben egy név alatt két különböző királyt képzelni. A mi a 23. 24. vers további bizonyítékát illeti, ép oly joggal következtethetünk az 5. 6. versből, hogy Artachsaszta a Dariust követő Ahasveros utódja volt, úgy hogy Ahasveros Xerxest, Artachsaszta pedig mint mindenütt Ezrában és Nehémiásban Artaxerxes Longimanust jelentené.

Grätz nézete, hogy a két aram okmány nem történeti, nincs bebizonyítva. Nem történetiek, mert ellenkeznek egymással; de ez az ellenmondás csak látszólagos, a mint azonnal látni fogjuk. Az Ezrában 7. 12—26. említett okmány Grätz szerint azért hamis, mert a 25. vers szerint Ezrának olyan hatáskör adatott, a melyvel későbbi cselekvése tanúsága szerint soha sem rendelkezhetett; továbbá hamis 4. 17., mert ha Jeruzsálem falainak megerősítése el volt tiltva, Hanáni azoknak lerombolása fölött nem panaszkodhatott volna.¹⁾

Hogy Ezra nagy hatalommal lett volna felruházva, azt 7. 25-ből nem bírjuk kiolvasni. Ellenkezőleg, az ő hatalma nagyon is korlátolt volt: Csak a bírák és törvényszéki hivatalnokok kinevezése volt rá bízva. Itten kereken ki van mondva, hogy Ezra a folyamodon túl a zsidóknak csupán vallásos fejének tekintheti magát, de világi ügyekben a nem zsidó helytartó alatt áll. Hatásköre minden esetre sokkal korlátoltabb volt Nehemiásénál, a ki Judaeának helytartója volt.

Az okmány autentikus volta ellen emelt további kifogás, hogy t. i. a király abban Izrael Istenéről úgy beszél, mint egy született júdabeli,²⁾ elesik, ha tudjuk, mily jó indulattal volt Artaxerxes a zsidóság iránt s hogy az akkor milyen tiszteletben részesült mindenütt, a mint ezt Maleáchi mondja: Mert napkelettől napnyugotig nagy az én nevem a nemzetek közt és mindenütt tömjéneznek nevemnek és tiszta liszt-áldozatot hoznak én nekem; mert nagy az én nevem a nemzetek közt, szól a seregek ura.³⁾

Az eddig tárgyalt nézetekkel szemben mi azt hisszük,

¹⁾ Nehemiás 1. 3.

²⁾ Grätz, *ibid.*

³⁾ Maleáchi 1. 11.

hogy az Ezra 4. 7. említett Artachsaszta Artaxerxes Longimanus és hogy ez az okmány, valamint az Ezra 7. 12—26. említett authenticus.

Arra a kérdésre: Artaxerxes perzsa király engedélye nélkül ki iparkodott Jeruzsálem megerősítésén, azt feleljük: Ezra.

Egyetértünk Grätzcel abban, hogy a pogány nők és a tőlök származott gyermekek elűzése a zsidó államot nagy veszélybe sodorta és hogy Ezrának e kemény rendelete miatt a szamaritánusok nagyon elkeseredtek, a Jeruzsálem körül levő pogány népeket nyílt harcra ingerelve a zsidók ellen.¹⁾ Mit csinált már most Ezra az öntudatosan előidézett veszély elhárítására? Grätz szerint semmit. Hiszen nem volt Ezra a tett embere; ő csak könyörögni és megindítani tudott. No már ilyen szemrehányással még sem volna szabad azt a férfit illetni, a kinek a zsidóság számos üdvös intézményt köszön, a ki a pogány nők elküldetését a legnagyobb szigorral keresztül vitte, jöllehet síkra szálltak ellene nemcsak künn, hanem benn is, még pedig a legelőkelőbb családok.

Ha biztos ténynek vesszük, hogy Jeruzsálem még Nehemia megerősítése előtt kellett hogy meg legyen erősítve — e mellett szólnak Nehemiás könyvében azok a helyek, a hol a falak lerombolása és a tóra légetése fölött panasz van²⁾ — és ha továbbá el nem felejtjük, hogy az Ezra előtt megérkezett exulánsok csak oltárt és templomot építettek, a főváros megerősítésére azonban nem gondoltak, nem is gondolhattak, akkor más mint Ezra, nem is erősíthette meg Jeruzsálemet. Mert a zsidó állam újjászülése óta nála senki sem volt nagyobb szorongásban. A pogány nők elűzése által a szomszéd népek, de különösen a szamaritánok haragját magára zúdítván, kénytelen volt a fővárosnak a hirtelen megtámadás ellen való védhetőségéről gondoskodni, a mi tényleg csak annak, habár gyöngye megerősítése által történhetett. Ezzel be van bizonyítva Jeruzsálem megerősítésének szüksége, de az is, hogy az Ezra műve volt.

Azonban ha még más bizonyítékra is volna szükségünk,

¹⁾ Grätz 138. l.

²⁾ Nehemia 1. 3.; 2. 3.; 13. 17.

hogy Ezra idejében Jeruzsálem megerősítésén igyekeztek, akkor az a már többször említett okmányból is kitűnik. A 12. versben az áll: »Tudja meg a király, hogy a zsidók, a kik *töled* elmentek, nálunk Jeruzsálembe megérkeztek.« Minthogy már most nekünk két nagyobb exulans-csapatról van tudomásunk, melyek közül az egyik Cyrus, a másik Artaxerxes Longimanus alatt költözött Judeába, itt csakis Ezráról lehet szó.

Alig fogott Ezra Jeruzsálem bár gyöngé megerősítéséhez, ellenségei már a munka meggátolásán fáradoztak. Különösen a szamaritánusok vádolták be, hogy a király engedélye nélkül akarja a város falait felépíteni.¹⁾ E vádnak volt alapja, mert az Artaxerxes Ezrának adta privilegiumban Jeruzsálem megerősítéséről szó sem volt. Hanem Ezra egyrészt a viszonyok által kényszerítve, másrészt bízva királyának kegyében, remélte, hogy azt a szolgálatot is megteheti hazájának, anélkül, hogy a perzsa udvar haragját felingerelné. Am igen óvatos ellenséggel volt dolga, ki mindent elkövetett, hogy a perzsa király gyanúját felébreszse és Ezra utjába akadályt gördítsen. De míg a panaszra felelet jött a perzsa királytól, Ezra búzgón foglalkozott a megerősítési munkálatokkal. Csak-hogy rögtön félbe kellett azokat szakítania, midőn, a mi nagyon is természetes volt, Artaxerxes leirata a merész vállalkozó ellen megérkezett.

Alig hogy Ezra vádlói megkapták a királyi végzést, a mi különben nem is volt oly kedvezőtlen, mert a munkának csak félbeszakítását rendelte el egy új rendelet megérkezéséig,²⁾ már Jeruzsálembe siettek és »erővel meg hatalommal« akadályozták meg a zsidókat a megerősítés befejezésében.³⁾ A zsidók iránti jó indulata mellett is eltilthatta Artaxerxes a megerősítési munkálatokat, mert világos engedélyt senki sem kért tőle erre, és Ezra sem volt ily hatalommal felruházva. Nincs tehát semmi ellenmondás az általunk tárgyalt okmány és az Erzának adott privilegium közt, minthogy abban szó sincs Jeruzsálem megerősítéséről. Valószínűleg Ezra küldte

¹⁾ Ezra 4, 17.

²⁾ Ezra 4, 21.

³⁾ Ibid 23. v. — E fejezet utolsó verse nem áll kellő helyén; az — szólván a templomi építés beszüntetéséről — az 5. és 6. vers közé tartozik.

Hananit, miután a főváros megerősítését illető terve meghiúsult, Nehemiáshoz, a kiról minden esetre tudta, hogy igen nagy kegyben állott a perzsa udvarnál, sőtét színekben essetelve előtte az ország állapotát, az ellenség gögijét, felszólítva őt, hogy jöjjön haza, de előbb szerezze meg magának a Jeruzsálem körül való erődök építésére a király engedélyét. Nehemiás megkapta azt az engedélyt, a mit alkalmasint Ezráról sem tagadtak volna meg. A Nehemiástól Jeruzsálemben talált lerombolt falak, elégett kapuk bizonyára Ezra által készültek és az ellenség által pusztultak el, annál is inkább, mivelhogy gyorsan és hiányos eszközökkel fogtak hozzá a munkálatokhoz és valószínűleg nem is készültek el vele egészen.

*

Ezra halálát illetőleg a szentírásban nincsen pontos adatunk. Általában azt hiszik, hogy Nehemiás előtt halt meg. De evvel még nem nyertünk semmit, hisz Nehemiás halálának évét sem tudjuk. Azon a híres okmányon,¹⁾ melyet Nehemiás szerkesztett és a fejedelmekkel, levitákkal, papokkal, szóval a népnek legelőkelőbb képviselőivel aláíratott, hiába keressük Ezra ha-szóférvét, nyilván azért, mert akkor már nem volt az élők között: különben ő is aláírta volna azt az okmányt, mely által az egész nép a legünnepélyesebb módon kötelezte magát Mózes törvényeinek szigorú megtartására. Valószínű, hogy Nehemiás, miután azt hitte, hogy különféle intézmények által részint Ezrával együtt, részint egyedül erősen és szilárdan megalapította a zsidó állam vallásos és politikai életét, ígéretéhez híven visszatért Artaxerxes királyhoz. Hogy az általa életbeléptetett intézmények távollétében is megmaradjanak, ünnepélyesen megeskedette a népet a törvényre a frigy megújítása által. Ennélfogva Ezrának még 433 előtt (a. Chr.) meg kellett halnia.²⁾ Ha az igaz pap festése, a mint azt Maleachi 2, 5-7-ban olvassuk, Ezrára czéloz — és mi nem ismerünk Ezránál méltóbb papot, hogy a prófétának mintaképül szol-

¹⁾ Nehemia 10, 1.

²⁾ A fejezetek sorrendje Nehemia könyvében nem kronologiai; a 12. fejezet, a hol Ezó a 12. versben említetik, nemkülönben a 11. közvetlen a 8. fejezet után való, minthogy ezek a következő fejezetekkel nincsenek belső összefüggésben. A 9., 10., 13. fejezetek Ezra halála után történt dolgokról beszélnek.

gálhatna — akkor Ezra meghalt, még mielőtt Maleáchi mint próféta fellépett, a mi szintén megerősíti adatunkat Ezra halálának évét illetőleg.

Hogy Maleáchi Ezrának és Nehemiásnak kortársa volt, azt a zsidó exegéták nevezetesen Ibn Ezra és Kimchi Dávid elfogadják. Maleáchi kommentárjának legelején visszaautasítja Ibn Ezra azt a talmudikus nézetet, miszerint ez a próféta Ezrával egy személy lenne és időre a legutolsónak mondja a próféták közt.

A hűtlenségeket, melyeket Júda elkövetett, és a szörnyűségeket, melyek Izraelben előfordultak,¹⁾ Ibn Ezra az Ezra és Nehemiás idejében kötött vegyes házasságokra vonatkoztatja. A könnyek alatt, melyek az Örökkévaló oltárát borítják, a sirás-rivás²⁾ alatt Ibn Ezra a zsidó asszonyok keserű panaszát érti, kiket férjeik eltasztítottak, hogy pogány asszonyokkal vegyes házasságra léphessenek.

A dolog velejében megegyezik vele Kimchi Dávid is.

Keresztény tudósok szerint, a kikkel Grätz egy véleményen van, Maleáchi Nehemiás kortársa volt.³⁾ Vagyis akkor lépett fel, midőn ez a perzsa királyhoz visszatért, tehát 432—424 közt.

Az általános vélemény szerint, hogy Maleáchi jóslatai az Ezra és Nehemiás alatt történt dolgokra vonatkoznak, feltűnő, hogy a prófétától érélyesen korholt a zsidó nők ellen elkövetett hűtlenséget miért nem hozták fel a pogány asszonyok eltasztításának megokolására. Keményszívűséget, kegyetlenséget hánytak szemére Ezrának és Nehemiásnak a vegyes házasság erőszakos felbontása miatt, pedig egészen másként tűnik fel a dolog, ha a Maleáchtól hangsúlyozott mozzanatot szemügyre vesszük. A vegyes házasság kedvéért előbb zsidó feleségeiktől váltak el. Vajjon nem hűtlenség-e azt az asszonyt eltasztítani, a ki velünk ugyanazt az Istent imádja, a kívül egy szövetséghez tartozunk, hogy mással egybekeljünk, ki tőlünk vallás és származás dolgában különbözik? A Maleá-

¹⁾ Maleáchi 2, 11, ezen a véleményen van a targum is.

²⁾ Steiner, Die zwölf Kleinen Propheten 364. old.

³⁾ ibid 163. old. 3. jegyzet.

chitól első sorban említett mozzanatot fontolóra véve Ezra és Nehemiás túlságos buzgalma a vegyes házasságot illetőleg, nem annyira a pogányság ellen táplált gyűlöletből, mint inkább abból a kötelességtudatból eredt, hogy a zsidó nőket védelmezzék férjeik hűtlensége ellen. E szempontból megítélve Ezra és Nehemiás eljárását, annak a vitának többé semmi jelentősége, vajjon a törvény szigorú betűje szerint cselekedtek-e vagy nem.¹⁾

Bukarest.

DR. BECK MÓR.

ADALÉKOK A ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARORSZÁGON.

(A vágóhelyi község alapítása. — A legrégebb olvasható sírfelirat. — Nyitrai megyei zsidók 1777-ben. — Zsidók erőszakos megkeresztelése. — R. Gerson egy intéstitója.)

1683. július 14-edike (א' תמוז ה'תל"ג), ama nap, melyen a török sereg Bécs városát ostrom alá vette, borzasztó szerencsétlenséget hozott az *ungarisch-bródi* (Morvaország) virágzó zsidó községre. Ama gyászos emlékeztető napon támadta meg Tököly Imre portyázó hada a védtelen magyar-bródi várost és annak lakói, de különösen a zsidók között, iszonyú mészárlást vitt véghez.²⁾ A zsidó történet legnagyobb mesterei Zunz és különösen Grätz azon bahitben voltak, hogy az *ungarisch-bródi* szerencsétlenség zsidóüldözés kifolyása volt. Különösen Grätz úgy tünteti fel ezen eseményt, mintha a város keresztény lakói gyilkolták volna meg a zsidó lakókat. Pedig a város keresztény lakói is sokat szenvedtek. Nemcsak a zsidó község üli meg gyászistentisztelettel tamuz hó 20-át, hanem a bródi katolikus templomban is gyászmisét tartanak az 1683. július 14-én elpusztult keresztények lelki üdvéért. Annyi bizonyos, hogy a zsidók sokkal többet

¹⁾ J. H. Weiss, Zur Geschichte der jüdischen Tradition I. 52. old. Grätz, ibid 118. old. 1. j. és 131. old. 1. j.

²⁾ L. Gregor Wolny »Die Markgrafschaft Mähren« II-te Auflage IV. Band 104. (Brünn 1846.) Wolny Tökölyt ír.

Az *ungarisch-bródi* szerencsétlenségről megemlékeznek: Zunz »Synagogale Poesie« 347. l., Grätz »Geschichte« X. 284., és Kaufmann »Die letzte Vertreibung« 179. Megjegyzéseink az itt idézett helyekre vonatkoznak.

szenvedtek, mint a keresztény lakók, a zsidó községet Tökölj majdnem végképpen tönkre tette. Hogy hányan veszték el a mézszárlásban, azt pontosan nem lehet megállapítani. Zunz az elesett zsidók számát, kik között a község akkori rabbija Nata (Nathan :) neve is előfordul, körülbelül 40-re teszi. Grätz kerek-számot 40-et vesz fel. Nézetünk szerint az elesettek száma sokkal nagyobb lehetett, mivel csak a felnőtt férfiak száma 37 volt, ezekhez járulnak a nők és kiskorúak, a kiknek neveit az utókor nem jegyezte föl. A bródi község »hazkarah« könyvének az el-esettek emlékét megörökítő lajstroma, melyet dr. Jung M. ottani rabbi szivességének köszönhetek, a következő:

- הקדוש מורה מוריז הרב ר' נתן בן הקד' מור' הרב ר' משה
ומור' רב ר' אייזיק חון
ור' מרדכי ניש
ור' אברהם רייניץ
ומור' ר' יוסף כהנא 5
ומור' ר' אברהם בן מור' ר' דוד
ור' מאיר בן ר' שלמה
ור' איצק הר"א
ור' יעקב מלמד
ור' מאיר בריס 10
ור' שלמה הרקיש
ור' פלטיאל
ומור' ר' אברהם בן משה נפתלי דין
ומור' ר' משה בן ר' מרדכי
ור' יצחק בן מור' אייזיק חון 15
ור' וואלף שמש
ור' יקותיאל בן ר' יחזקאל
ור' יצחק
ור' וואלף
ור' יחזקאל בריס 20
ור' חן
ור' ליבל בר' זמנוול כהן
ור' יוסף בר' יהודה
ור' יוסף בר' אורי
ור' וואלף וועליש 25
וברוך בר' יהודה
וואלף הייט
ור' יחזקאל זקן
משה מישור
ואהים יאקב ואלעזר בנימין מאיר כהן 30

וליבל נענדלם
משה מירלם
ומרדכי כהן
מאיר בר' יהודה 35
יוחל בריא
וישע רומא 37

Ezen katasztrófa után, mely bizonyára anyagilag is igen érzékenyen sújtotta a megmaradtakat és sokat közülök koldús-botra juttatott, sok család elhagyta Ungarisch-Bródot és a vándorbotot kézbe véve alkalmasabb lakóhelyet keresett. Nehányan ezek közül Vágújhelyre jutottak, itt megtelepedtek és alapját vetették az ottani községnek. 1689. július 11-én tizenegy magyar-bródi menekült szerződést kötött a bezckói dominium birtokosával idősebb liptó-szt-miklósi Pongrácz Ferenczcel, kinek fennhatósága alá tartozott Vág-Ujhely, mely mint neve is mutatja, újabb colónia volt. A »Contractus J. Domini Bezcko cum Judaeis Vagh-Ujheliensibus« című morva nyelven szerkesztett, 10 pontból álló szerződés, melynek eredetije a vágújhelyi hitköz-ségi levéltárban őriztetik, pontosan körülírja a zsidók által fizetendő összeget, a melynek fejében Pongrácz nemcsak azt engedi meg, hogy a zsidók háborítlanul lakhassanak, heti és országos vásárokat látogathassanak, hanem érdekeiknek megvédésére azt is elrendeli, hogy a csejthei és verbói zsidóknak csak vásár alkal-mával szabadjon Vág-Ujhelyre jönniök, különben kocsijukat elkobozhatják.³⁾ Az okmányon mint szerződő felek Jakob

³⁾ A rabbi és a kántor után az akkori elnök és alelnök következik. Feltűnő, hogy a vágújhelyi »hazkarah« könyv, mely a mai napig min-den »mazkir« alkalmával felolvastatik, csak 13 vértanúról emlékszik meg. A fenti teljes lajstromban az 1—7 és 14—19-dik számáról. Csak annyiban van a kettő között némi eltérés, hogy a 6-os számú r' דוד בן מור' ר' helyett a vágújhelyiben ר' דוד בן מור' ר' áll.

Kaufmann az i. h. jegyzet 2, egy 1726-ban megejtett a zsidók há-zait tartalmazó lajstrom alapján 8 személyt nevez meg, akik az elesettek között lettek volna, jöllehet a mi lajstromunkban nem for-dulnak elő. A mi lajstromunk minden bizonynyal hitelesebb, mint egy egyének négy évtizeddel később történt állítása. Feltűnő, hogy Kauf-mann Nata rabbist nem is említi.

⁴⁾ E helyütt köszönetemet fejezem ki Weisse József főrabbi, Tauber J. rabbinátusi ülnök, Kohn Vilmos jegyző és első sorban Klein Lipót ta-nítói uraknak, kik a legnagyobb készséggel adták meg a kért felvilágosí-tásokat és útbaigazításokat.

Sznág,¹⁾ Dániel Isák, Jelen²⁾ Isák, Isak Josef, Isak Josef, Levko³⁾ Marek,⁴⁾ Josef Baruch, Anna Vdova⁵⁾ Jakubova, Joachim Daniel, Moises Daniel. Marek Jakub és Levko Moises vannak aláírva.

A község első tagjai között szerepel oly férfiú, a ki korának legnagyobb tudósaival rokonságban állott, *Latzko Chájim*, Jakob Mordechaj, Hakóhen⁶⁾ poseni rabbi fia és Emden Jákob, Eibenschütz Jónathán hirneves ellenfelének sógora. Chájim Latzkó, a vágujhelyi Latzkó család ősenek nagyatyja a kiváló tudós és nagy kabbalista Naftali Kohen a poseni, később majna-melletti Frankfurti rabbi a „ברכה די” szerzője⁷⁾ volt, ki lemondott hivataláról, mivel a szentföldön akarta befejezni életét, de útközben Konstantinápolyban 1719-ben meghalt.⁷⁾

A vágujhelyi temetőben található legrégibb olvasható sírfelirat 1704-ből való és így hangzik:

יום א ד' ח' פסח חלל
אשה הרסה ועונה
נתנה עליה תונה
ודמענו מאין פונה
היה האשה מי יענטל
בת כ"ה שלמה כ"ן אשת
ה זלמן דייטש
בנה הילד קאפל נקבר
אצלה מצד שמאלה

¹⁾ Talán családnév, a többinek nem volt családnéve, hanem a második név az atya nevét mondja. Dániel Izsák anyyi, mint Dániel Izsák fia.

²⁾ Jelen szláv szó = szarvas, itt tehát annyi mint Hirsch.

³⁾ Levko = Lébl = Lipót.

⁴⁾ Marek = Mordechaj.

⁵⁾ Vdova = özvegy, tehát = Anna Jakab özvegye.

⁶⁾ L. róla a felületes és megbízhatatlan *שם הגדולים החדש* (Walden Áron.) Warsó 1864. — I. 32 b. 168. szám.

⁷⁾ L. Azulaj *שם הגדולים* ed. Bécs 1864, I. p. 66 a, 18 sz. Fennemlített műve három részből áll, az első, melynek címe *סמיכת הכמים* terjedelmes bevezetés, mely az egyes maszchiták közötti összefüggést tárgyalja pilpulisztikus módon, a második rész pilpulisztikus magyarázatot tartalmaz Zeráim többi traktátusaihoz, ennek címe *משך הרע*. Nyomatásban csak az első és második rész jelent meg Majna melletti Frankfurtban 1704—1706-ban, I. Azulaj i. m. II. rész 10 b. 124. sz. és Benja-kob *אוצר הספרים* p. 87, 641 sz.

A zsidók által fizetendő különféle adók behajtásával a hatóságok egyes jómódú zsidókat biztak meg.

1777-ben Nyitramegye következő helységeiben laktak adófizető zsidók a vágujhelyi hitközségi jegyzőkönyv alapján: Brezova, Bzinecz-Lubina, Csejthe, Csermány, Galgócz,¹⁾ Holits, Komjáth, Kosztolán, Lipovnik, Madunicz, Miava, Nemes-Kürt, Nyitra,²⁾ Ó-Túra, Pöstyén, Sasvár, Szokolcza, Szenicz, Szobotist, Tapolcsány, Verbó,³⁾ Vittencz és Vrádischon.

Vágujhely ez időben az ország legnagyobb és legtekintélyesebb községei közé tartozott, sőt az 1785-ben megejtett összeírás szerint⁴⁾ Vágujhely Pozsony után hazánk legnagyobb községe lett volna. Ezen összeírások nem tekinthetők hiteles és mind-en tekintetben megbízható forrásoknak, mivel egyrészt a zsidók saját érdeküknél fogva azon voltak, hogy számuk minél kisebbnek tűnjék ki, másrészt a hatóságok nem igen buzgózkodtak azon, hogy a rendeletek értelmében a zsidók számarányát minél hívebben és pontosabban állapítsák meg. Annyi bizonyos, hogy a mult század közepe óta a bevándorlás Morva és Csehországból különösen Pozsony, Nyitra és Trencsénmegyébe évről-évre rohamosan növekedett, minthogy az említett szomszéd-országokban Mária Terézia, hogy a zsidók számát mindinkább csökkentse, csak az elsőszülötteknek engedte meg a nősülést és ezeknek is csak korlátozott számban, Csehországban körülbelül 20.000-nek, Morvaországban 5100-nak⁵⁾ (Familianten). Az ottani zsidó fiatal emberek leginkább az említett megyékben telepedtek meg és itt alapítottak családot.

A katolikus egyház, mely legmagasztosabb feladatának más vallásuaknak a saját egyháza kebelébe való felvételét tartotta, különösen Mária Terézia uralkodása alatt fejthette ki nagyobb buzgalmat az erőszakos térítés terén. Az 1775-iki április 21-éről kelt 2060. számú rendelet büntetéssel fenyegeti ugyan az erőszakos megkeresztelést, de ezen rendelet

¹⁾ Galgóczon már a XVI. sz. elején laktak zsidók: I. Kohn »A zsidók tört. Magyarországon« 392 és 394.

²⁾ Nyitrán már a XIII. sz.-ban találhatók: I. i. m. 43, 138 és 394.

³⁾ Itt a XVI. sz. első negyedében laktak már i. m. 394.

⁴⁾ I. M. Zs. Sz. I. évf. 362.

⁵⁾ I. Grätz X. 394.

később úgy lett módosítva, hogy az árva gyermekek megkeresztelése meg van engedve, vagy ha a bába oly esetben kereszteli meg a zsidó anyától született csecsemőt, ha a szülést halálos veszély fenyegeti, úgy a gyermek katolikus köteles maradni egész életén át.¹⁾

II. József uralkodása elején csak némileg enyhített ezen szigorú rendeleten. A térítés esetei a zsidók rendkívüli óvatossága folytán igen ritkán fordultak elő, csak Nyitra megyében, a hol a zsidók legsűrűbben laktak ez időben,²⁾ fordult elő több erőszakos keresztelés. A nyitramegyei zsidók a helytartótanács-hoz fordultak orvoslásért, mely, mint a vágújhelyi községi levéltárban őrzött másolat mutatja, 1786. november 17-éről kelt rendeletében szigorúan meghagyta a megyének, hogy minden helységben hirdesse ki, hogy a zsidók erőszakos megkeresztelése tilos és hogy a keresztelő keményen meg lesz büntetve. A humánus gondolkodású császár 1787. április 7-ről kelt rendeletében a bábák keresztelését is megtiltotta és azt ajánlotta, hogy a zsidó asszonyok is képezzék ki magukat bábáknak, így legbiztosabban meg lesznek óva minden zaklatástól.

A XI. század hirneves és ünnepelt talmudtekintélyének, R. Gerschom, »meor hagolah«-nak, az európai zsidóságra nézve életbeléptetett több üdvös és áldásos institúciója között³⁾ egy tekána átokkal sújtá azt, a ki hitrokonának kereszténytől bérelt lakását kibérli. Ezen institúció alapján dönt Iszerlesz Mózes is »Chosen mispat« 237. §-ban.⁴⁾ Ezen tekanah hazánk több községében még századunk első felében is meg lett újítva. Midőn II. József 1781. május 13-án a kancelláriának a zsidók helyzetének javítása céljából azt javasolja, hogy birtokok bérlete engedtessek meg nekik, a zsidók irányában mindenkor ellen-

¹⁾ I. M. Zs. Sz. I. 354 és 361 és »Jahrbuch f. d. Gesch. der Juden u. des Judenthums« II. 397 és 398.

²⁾ I. M. Zs. Sz. I. 362.

³⁾ Ezen institúciókat rothenburgi R. Méir örököltette meg responsum gyűjteményében, R. Méir responsumainak többféle forrásairól és R. Gerschom három legfontosabb tekánájáról I. Rosenthal F. »Einiges über die Tekanot des R. Gerschom« a Hildesheimer »Jubelschrift«-ben, p. 37—53.

⁴⁾ L. még Ribkes Mózes בֵּאֵר הַגּוֹלָה jóreh dea 334 §. végén.

séges érzületet tanúsító pozsonyi német lakosság fölírta a helytartótanács-hoz, hogy a lakosság nem fogja hasznát látni a zsidóknak adott jogokból, mivel rabbijaik kiátkozzák azt, a ki más zsidó lakását, melyet a magas házbér miatt hagyott el, bérbe veszi.¹⁾ A trencsényi hitközségi levéltár megőrizte azon okmányt, melyben a rabbi collegium a község előkelő tagjaival egyetemben megerősítik R. Gerschom átkát (Cherem). A körülbelül 1786—90 közötti időből való jargon nyelven szerkesztett és héber kifejezésekkel lépten-nyomon átszőtt okmány magyar fordítása így hangzik: Tudatjuk a közönséggel, hogy a rabbinatusi collegium az előljárással egyetemben megerősítik R. Gerschom átkát, hogy t. i. zsidónak nem szabad kibérelnie oly házat, vagy boltot, melyet más zsidó bérel, sem neki magának, sem jogutódainak, sem nyiltan, sem titokban keresztény által, ha azonban a keresztény árverésen vásárolja vagy veszi bérbe a zsidó tudtán kívül, akkor a zsidó csak azon esetben veheti át tőle, ha az első zsidó bérlő beleegyezik. Aki ezen törvényt megszegi, az átokkal sújtatik, úgy ő maga, mint utódai, ő és utódai kizáratnak a szent egyletből és a község kötelékéből és ne legyen része velünk és nem szabad a thora elé lépnie és ki van zárva minden szent dolgból három évre és minden községi tag köteles magát távol tartania tőle. De megállapodtunk abban, hogy szabad a magyar törvények által megállapított időtartamra (32 év) venni oly házat, vagy boltot, melyet zsidó bérelt volt, de rövidebb időtartamra nem szabad. Csak két zsidó által a várostól bérelt 2 vaskereskedés képez kivételt (az okmány részletesen feltünteti a bérlők neveit és a két üzlet fekvését), jöllehet a tulajdonosok csak bérlik ezen két kereskedést, mégsem szabad ezeket semmi szín alatt sem megvenni. Ezen két üzletből azonban másokra nem szabad következtetni, mivel ezek a viszonyoknál fogva kivételt képeznek, (הַרְחָקָה שָׂמָה) a mennyiben a város sokkal nagyobb bérösszeget akarna kicsikarni a bérlőktől. A ki megszíveli ezen okmány tartalmát, az legyen boldog és áldás kísérje őt. Következnek az aláírások.

Trencsén.

DR. DIAMANT GYULA.

¹⁾ I. M. Zs. Sz. I. 360.

JÁKOB ÉS MÓZES ÁLDÁSA ONKELOSZBAN.

Onkelosz fordításának eredete visszanyúlik ama korszakba, midőn a zsidó nép már teljes híjával volt a szent nyelvnek. Az Ezra utáni korszakban a nép nyelve már az aramäus volt és a tóra ismeretének terjesztése a szent nyelven — melyben íratott — nem érte volna el ezen czélt, melyet eredményezni akartak. A népet a zsidóság tanaira akarták megtanítani. E czélból tartottak neki felolvasásokat a szentírásból mindannyiszor, valahányszor összegyűltek vagy összegyűlhettek: szombaton és ünnepnapokon, azonkívül hétfőn és csütörtökön. A felolvasás maga többnyire héber nyelven tartatott és az u. n. Meturgemon a felolvasott részt a népnek a maga anyanyelvén megmagyarázta. Magától értetődik, hogy e magyarázat nem fűződhetett szorosan a szöveghez és így nem is volt annak szószerinti fordítása, hanem bővült különféle agadikus árnyalattal, mely árnyalat mellett a szentírás értelmének világosságát jobban vehették ki. Későbbben, midőn a szentírást Meturgemon nélkül olvasták föl, csak a szentírás felolvasása után magyaráztak egyes verseket agadikus módon, mely magyarázatok reánk is maradtak a különböző midrásokban és talmudokban. Nézetünk szerint az agada a szentírás felolvasása után csak más alakban való folytatása volt a Meturgemon fordításának, a mennyiben most már csak egyes verseket magyaráznak és nem az összes felolvasottakat. Azonkívül a Meturgemon tárgya nagyságánál fogva azt kénytelen volt szűkre szorítani, míg az agadista egy versnél hosszabb ideig is maradhatott, ezt különféleképpen magyarázhatta. A verseknek többféle magyarázata különben még a Meturgemonok idejében sem volt szokatlan valami, legalább egy vers különféle időben különféle módon magyaráztatott. Erre látszik vallani a targumok — különösen a nem Onkelosz-féle targumok — többféle magyarázata egy vershez.

A targum Onkelosz, úgy a mint előttünk van, par excellence irodalmi mű. Onkeloszt már nem ugyanazon szükség teremtetette, mely a Meturgemonok intézményét létesítette. Onkelosz már inkább csak iskolai szükségletet pótol és nem szolgál arra, hogy annak révén a nép közvetlenül vegyen tudomást a szentírás tanairól. Szóval: Onkelosz fordítás és csak fordítás. Szórol szóra adja vissza mindenütt a szentírás szövegét és a látszólagos elté-

rési nem agadikus magyarázatok, hanem vagy körülírások vagy a praegnans kifejezéseknek világosabb visszaadása az aramban, vagy az antropomorphismusok kikerülése. Hogy példákkal szolgáljunk: M. II. 15 2 וַיִּבְנֵה אֹתוֹ O. így fordítja: »és templomot építetek neki«, világos, hogy itt a מִזְבֵּחַ = templom lebegett a fordító szeme előtt; M. III. 23. 10: Ki számlálhatja meg Jákob apró gyermekeit, kikerül mondatot: annyian lesznek, mint a föld pora? Itt עַם O. szerint praegnans kifejezés és kettőt jelent: apró gyermekeket és egyúttal célzás van benne az Ábrahámnak adott ígéretre; V. 32. 6. עַם נָבַל וְלֹא חָכָם = »nép, mely megkapta a tant és nem merített belőle bölcseséget.« Itt is נָבַל praegnans kifejezés, mert »alávaló« nem ellentéte »bölcsnek« és O. megmondja, miben nyilvánul az alávalóság. Ha még hozzávésszük Schefftel azon több helyhez adott magyarázatát, hogy O. a zsidó népre használt rossz kifejezéseket nem szokta szórol-szóra fordítani, kimerítettük az eredetitől való eltérések okait mindenütt és nem kell az agadához folyamodnunk, ha O. megértene akarjuk. Onkelosz az ő fordításában az agada sikamlós talajára nem lépett, ő biztos és szilárd alapot keresett, melyre fordítását építette, ezt pedig nem az agadában, hanem a héber és aram nyelv szellemében találta. Ha az ő fordítása meg is egyezik itt-ott egy agadával, ott ő az agadikus magyarázatot komolyan vette és még azt sem kell feltennünk, hogy ő ismerte ezen agadát, habár ez utóbbi nagyon valószínű.

A felhozott példák természetesen nem merítik ki az eredetitől való eltérések ama nagy számát, melyek O.-ban találhatók. Ilyen eltérések gyakoriak, de megmagyarázhatók mindenütt, ha rájuk alkalmazzuk ama négy mérték egyikét, melyek O. előtt lebegtek (értve O. alatt a fordítót) a szentírás fordításában. S ezen szabályokat alkalmazza O. mindenütt: a prózai részekben csakúgy, mint a költőiekben. Csakhogy ez utóbbiakban talán többször fordul elő, hogy ezen szabályok szerint kell eljárnia. A költői részek már természetüknél fogva több nyelvbéli sajátságot tükröztenek, az antropomorphismusok is gyakoriabbak és így a fordító többször juthatott abba a helyzetbe, hogy fordításában az eredetitől eltérjen, de rendesen a költői részekben is szorosan alkalmazkodik a szöveghez. Kivételt képez ebben a tekintetben Jákob és Mózes áldása.

Itt első tekintetre az olvasó a fordítást meg sem érti, any-

nyira telített agadikus momentumokkal. O. magyarázóí: Schefftel és Adler itt minduntalan két fordításra akarnak akadni, melyek akár tévesen, akár szándékosan a szövegbe belekerültek. Ezen magyarázattal talán sikerült nekik a szövegbe egy kis világosságot hozni, de nyílt kérdésnek hagyták, hogy miért kellett éppen itten kétféle fordítást alkalmazni? miért éppen itt ezen bizonytalanság, mikor van elég költői rész a szentírásban, melyek egy cseppet sem világosabbak és O. mégis beéri egy fordítással? S még egyet. Mi indíthatta ezen különben oly, a pedanteriáig pontos fordítót hogy egyáltalában eltérjen az eredeti szövegtől?

Mondottuk, hogy O., úgy mint ez mostani alakjában előtűnik van, egységes irodalmi munka. Célja, hogy annak segítségével magát a szentírást megértsek. Ezért nyújt mindenütt pontos fordítást és eltérései, a mennyiben ilyenek itt-ott előfordulnak, nem agadikus természetűek, miket rendszeren alkalmazójuk sem vett egészen komolyan, mint az *אין הנקרא* stb. mondásból kitűnik, hanem az igazi *שמש*-ot mutatja, a mint O. a verset értette. De ha ez áll is az egész szentírásra, nem állhat egyúttal a szentírás azon részére, hol Jákob és Mózes a népet megáldják. Mindkettő megjósolja a népnek a jövőt. Jákobról ezt világosan kimondja a szentírás és a legnagyobb próféta sem tehetett halála előtt mást, minthogy népének jövődjét elmondja. Hogy a nép így fogta fel a két áldást, mutatja azon körülmény, hogy a Mózes áldásánál előforduló *בִּרְכָּה* szót Jákobnál is applicálja, nevezvén a patriárka hattyúdálát *עֵקֶב בִּרְכָּה*-nak. S ha mindkettő népe jövőjét megjósolta, ezt egymástól eltérően nem teheték; ha mind a kettő közvetlenül haláluk előtt a jövő fátyolát lebbentették fel, a fátyol alatt levő kép csak egy lehetett. Itt beállott annak a szüksége, hogy a fordítót skrupulositása a szöveghez elhagyja; itt a fordítóra háramlott a feladat, kimutatni fordításában, hogy a két áldás tényleg egyet tartalmaz, hogy csak a szavak mások, de értelme mindkettőnek ugyanaz, hogy a kettő vagy ugyanazt mondja, vagy egymást kiegészíti, és hogy az egyik sem tartalmaz olyat, a mi nem volna konsekvenciája a másiknak. A szentírás többi prophétai részében — és ilyenek többnyire a költői részek — a fordítónak magyaráznia nem kell, de itt tartozik azzal, különben az olvasó Jákob áldásából egészen mást olvasna ki, mint a mi Mózes áldásában van és ez súlyos hiba lenne, mit a pontos fordításra való hivatkozás-

sal helyreítani nem lehetne. Innen van, hogy itt előfordulnak az u. n. kettős fordítások, nem mintha még egyféleképpen akarná fordítani, hanem mert csak úgy lehet összefüggésbe hozni a két áldást egymással, csak úgy képeznek egy egészet.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az összefüggést csak Juda áldásától kezdve kereshetjük, mert csak itt kezdődik a tulajdonképpeni áldás. A patriárka az első három fiát megdorgálja és inkább a múltjokhoz tapadt foltokat mutatja nekünk. S itt O. fordítása csakugyan független, nem mutat fel semmi közeledési pontot M. áldásához. A költői rövideget ő világosabban fejezi ki, innen a látszólagos agadikus fordítás, mely legfeljebb a három jog felsorolásában nyilvánul. Ez az egy tagadhatatlanul agadikus jellegű, de a *שֵׁשׁ* és *וְ* szóból az akkori exegesis tényleg nem csak így magyarázott, hanem így fordított is. Ezen felfogást tartották az egyedül helyesnek és O. szóról-szóra vél fordítani, midőn ezen három jogról megemlékszik. Ugyanaz áll Ruben áldásáról Mózesnél. Itt is a héber *וְ*-t és *שֵׁשׁ*-t az aramban másképpen adja vissza, a mennyiben a túlvilági életre vonatkoztatja, és pedig azért, mert az aramban az igéket csak szószzerinti értelmükben — testi életre vonatkoztatva lehet venni, s miután a fordító finom nyelvézéke megmondta neki, hogy Mózes testi halhatatlanságot nem értett, azért ezt a túlvilági életre vonatkoztatja. S ezzel áttérünk Judára, mely rész mindkét áldásban jövődölést tüntet fel és nézzük, hogy egyeztetni ki ezeket Onkelosz?

Jákob áldásában Judánál mindjárt az elején egy kis megtoldással találkozunk O-ban: »te bevallottad (a bűnöd Tamar-nál) és nem restelted.« Ezen megtoldás nyilván agadikus részlet, mert magában az áldásban Tamarról semmiféle említés nincs téve. De hasonlítsuk össze Mózes áldásával és ezen megtoldás érthetővé lesz. Mózesnek Judára mondott áldása így kezdődik: »Hallgasd meg Örökkévaló Juda imáját.« Ha már most az O-ban előforduló *וְ*-t »imádkoztál«-al fordítjuk, mert a szó tényleg *וְ* (= hálaimát mondani) töből származik, akkor a megtoldás értelme: te imádkoztál és nem vallottál szégyent az imáddal, mert Isten meghallgatta imádat. A mit tehát Mózes kérés alakjában fejez ki, azt Jákob positiv alakban mondja el. A vers utolsó részét O. így fordítja: »Atyád fiai előzékenyen fognak téged köszönteni«, a *וְ*-t »békés köszönnél« fordítja, mert

Mózes O. szerint azért imádkozik, (תתבונה בשלם O.-ban = תתבונה) és Jákob itt megint azt fejezi ki pozitív módon, a mit Mózes kérés alakjában mond el. A vers középső része Jákob áldásában első pillanatra háromféle fordítás öszetételének látszik: 1. Kezed győzedelmeskedjék ellenségeiden, 2. szóródjanak széjjel ellenségeid, 3. fordítsanak hátat neked. Mind e három fordítást használja O. יִרְךָ בְּעֶרְךָ אֶיךָ-ra. De ezen három fordítás azért szükséges, mert mind a három összevéve megegyezik azzal, a miért Mózes imádkozik, különösen a hogy O. ezen imának az értelmét felfogja. I. XLIX. 9. és 10. majdnem szóról-szóra fordítatik, mert itt Mózes áldásával már nem kell összeegyeztetnie, mivel M. áldása erre már ki nem terjed. Itt csak אֵיךָ וְיֵרָא וְיִשְׁלַח értelmé szerint fordítja és nem szóról-szóra a világosság kedvéért. A 11. vers szóról-szóra való fordítás és csak exegesise eltérő a mienktől, a képek helyett a képek értelmét adja עָשָׂה יְהוָה-ig (9 szó) tényleg valami későbbi hozzátétel lehet, mert semmi értelme nincsen az összefüggésben. A 12. versben יִשְׁמַח בְּהֵיטָב nem fordítás, hanem magyarázat és magyarázza a megelőző három szót. Az egész vers szóról-szóra fordítatik.

Érdekes Zebulon és Isachár áldása, mely Mózes áldásában egybe van vonva. V. 32. 8. בְּצִאתְךָ így fordítja: a mikor kimész a a háborúba és a mi ott még csak munka az Jákobnál már eredményében mutatkozik וְהָיָה לְחֵקֶךָ אֵיזֵה = Ő tengeri városokat hatalmába kerít és élvezi a tenger javait, mely rész megfelel יִשְׁפַע יָמֶיךָ יִשְׁפַע יָמֶיךָ-nak és a reá következő יִשְׁפַע יָמֶיךָ-nak. Szintúgy 49. 15-ben Isachar cselekvő alanyként szerepel: ő hajt igába, ő tesz népeket adófizetőkké, mert Mózesnél is így van. Hasonlóan Zebulon és Isachárhoz Gad is egyeztetik össze. Itt Gad már megkapja a jutalmat arra, a miért Mózesnél fáradozik. Ott »megöli az uralkodókat és királyokat«, itt »gazdag zsákmánnyal tér haza« A vers utolsó része Mózes és Jákob áldásában egyenlően fordítatik. Naftalinnál יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק megfelel יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק-nak és יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק-nak, melyek fölött áldást mondanak (I. 49. 21.) József áldása a héber szövegben is megegyezik némi eltérés daczára, mely lényegtelen. Ezek רִבְבוֹת אֲפִיִּים וְהָיָה וְהָיָה ezt O. יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק-ban találja, amit így fordít: »két törzs fog származni az ő fiaiból, melyek egyenlő részt kapnak«. יִשְׁחַק az V. könyvben így fordítatik, mint יִשְׁחַק az I. könyvben és

V. 33. 15. megfelel I. 44. 24-nek és az »őserő« יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק megfelel az יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק-nak. יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק miatt megtoldja O. I. 49. 24-et »és beteljesedett rajtuk az ő próphétálása, mert megtartotta a tant titokban«, azért ugyanis nyerte meg Isten tetszését. יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק pedig szükséges, mert ez magyarázza meg, mennyiben teljesedett a jóslat, de nem fordítása יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק-nak, mint Adler hiszi. O. יִשְׁחַק יִשְׁחַק יִשְׁחַק = szinaranyból származtatja és onnan fordítása: »Karjai arannyal lesznek befödve«. Binjámin áldását az első könyvben megelőzi O.-ban olyan részlet, melyet egyenesen az V. könyvből vett át, hogy úgy documentálja az összefüggést. A fordításban is megvan az igyekezet, ezen két áldást összhangba hozni.

Látni való ezekből, hogy O. Jákob áldásában igyekszik fordításában összeegyeztetni a két áldást egymással. E czélból a fordítási hűség rovására gyakran kényszerül erőszakos módon e két áldást összekapcsolni és szerves összefüggésbe hozni. A megváltoztatásokat inkább Jákobnál fogyanatosítja és innen éppen itt a gyakori eltérés a szövegtől és a sok megtoldás. De nem áll sehol sem, mintha O. két fordítást tüntetne fel egy helyen. Ott a hol ez látszólag előfordul, csak egy pillantást kell vetnünk a megfelelő áldásra Mózesnél és a rejtély meg lesz fejtve.

Budapest.

FRISCH ÁRMIN.

MAGYARORSZÁGI RÉGISÉGEK A TALMUDBAN.

III. A kelta-germán csoport.

»Magyarország történetéből ép oly kevésbé szabad kihagyni a keltákat, mint a rómaiakat és az avarokat.«¹⁾ A kelták nemcsak jóval megelőzték a rómaiakat Magyarország birtoklásában, hanem velük egyidejűleg is fontos szerep jutott nekik ez ország történetében. A magyarországi kelták nyomait s emlékeit megtaláljuk a hagyományos zsidó irodalomban is, melynek idevágó adatai nem sok újat tartalmaznak ugyan, de mindamellett felemlítésre méltók.

¹⁾ E szavakkal rekeszti be Pulszky Ferencz *A kelta uralom emlékei* című czikkét, *Archaeol. közlem.*, XIII. kötet, új folyam X. kötet 22. lap.

van a Róma-ellenes Germániában és háromszázhatvanöt őrgörője van Rómának és mindennap kikelnek amazok ezek ellen s megöletik egyiket közülök s ők fáradoznak egy más királyt felállítani.¹⁾ — Ezen rejtélyes mondatokból mindenesetre kivehető annyi, hogy a zsidóknak tudomásuk volt az elkeseredett harcokról, mely a rómaiak s a germánok között századokon át folyt. Itt azonban nemcsak általános ellenségeskedésről van szó, hanem egy bizonyos időpontról, midőn a germán törzsek az egész világot a feldúlással fenyegették; az egész világ alatt a római birodalom értendő. Ezen jel a quádok s markomannok háborújára vezet, a midőn csakugyan végveszély fenyegette a római birodalmat. R. Chama bar Chanina, a kitől az egyik mondás közzétetik, minden bizonynyal azon Chaninának az apja, a ki I. Juda halála után az iskola főnökének volt kiszemelve²⁾, s így R. Chama bar Chanina kortársa lehetett a quádok s markomannok háborgásának Marcus Aurelius alatt. A rejtélyes mondatoknak csak úgy adhatunk helyes értelmezést, ha a quádok s markomannok háborgását tekintjük a háttérnek, mely ama esetelést a germánok szilajságának maga után vont.³⁾

d) A scordiscok.

A scordiscok a Duna, Dráva s Száva közti vidéken laktak, azaz Felső-Pannoniában.⁴⁾ Plinius III, 28 szerint a Claudius

חלת מאה קשריא תנא אינא מןממא של אדום וחלת מאה ושיחין וחמישה מרובני אינא בנבל ובכל יומא נפקי הני לאשי הני ומקטילי חד מנייהו [משרדי לאוקומי מלכא [אחריה]]. A kiadásokban בכל által lett helyettesítve a *חל* szó, mely meg van az összes régi talmudkiadásokban a baseli kiadásig, továbbá a kéziratokban (I. Dikduke szópherim e helyhez), En Jakobban s Aruchban. — *מרובני* szóval már sokan foglalkoztak, perzsa szónak tartják, mely őrgörőt jelent, tehát épen a helyzethez illő kifejezés; v. ö. Cassel i. h. 267 l.; Perles, *Etymologische Studien* 127 l.; Levy III, 247 a; Kohut V, 246 b. — *אחריה* szó hiányzik a kiadásokban; hogy micsoda más királyról van szó, előttem nem világos.

¹⁾ A babyloni források szerint, melyek ellenkeznek a jeruzsálemi forrásokkal; l. Bacher, *Agada der palæstinensischen Amoräer*, I, 2, 3. jegyzet.

²⁾ Ezen hely felfogásában Cassel-t követem, i. h. 267 l.

³⁾ Ammian, *Illyr.* 3: *ὁ δὲν ἔσται καὶ τὸν Σκορδισκῶν γένος ἐν Παιονίᾳ*; v. ö. Zippel i. h. 177 l. — Julius Obsequens c. 16 a scordiscokat együtt nevezi a dalmátokkal: *Dalmatae Scordisci superati*.

hegyen laktak a *scordiscok*, hátul a *tauriscok*.¹⁾ Első összeütközések a rómaiakkal 135-ben történt Kr. e., háborúk folytak velök még 113-ban is.²⁾

Scordiscus mint népnév s *scordiscus* egy az ókorban általánosan ismert iparczikk neve között nyilván van valami összefüggés. Csakhogy a dolog nem egészen világos. Két eset lehetséges: ama pannoniai népet vagy azért nevezték scordiscoknak, mivel ő tőlük származik a scordiscus iparczikk, vagy pedig megfordítva: annak az iparczikknek azért adták azt a nevet, mivel a rómaiakhoz a scordiscok népétől származott. *Scordiscus* a latinban bőrnyerget jelent; Diocletian edictumában előfordul a *puha scordiscus* (sc. malacus, X, 2). Azt mondják, hogy a név voltaképpen *scortiscum* volna *scortea*-ból s a *t d*-vé gyengült; ez azonban csak hozzávetés. A szó — állítólag hibásan — *cordiscum* alakban (a kezdő S-hang nélkül) is előfordul.³⁾

Hogy e szó előfordul a zsidó irodalomban, azt először Sachs mutatta ki.⁴⁾ A Szentírás (Genesis 16, 6) azt beszéli, hogy Szára sanyargatta szolgáját Hágart. A midrás, fogalmat akarván nyújtani a sanyargatás mibenléte felől, többek közt megjegyzi, hogy Szára scordiscussal arczonsapta Hágart.⁵⁾ Itt nem lehet szó bőrnyeregről, mert hogy jön az Szára kezébe? hanem alkalmasint *bőrzipőrről* van szó, melylyel az úrnő arczonsapta a szolgát, ami a rosszúlbanás netovábbja; ebből azonban az következik, hogy *scordiscus* a zsidó irodalomban oly jelentéssel bír, mely a görög s latin írókból nem ismeretes. Érdekes, hogy a szó két variánsban jött reánk: *סקורדיסקין* s *קורדיסקין*, azaz kezdő S-el s anélkül, épúgy mint a latinban⁶⁾ — Ugy lát-

¹⁾ mons Claudius, cujus in fronte Scordisci, in tergo Taurisci. V. ö. Kuzsinszky, *Pannonia római jogu városai*, Egyetem. Philolog. Közlem. XVI, 363.

²⁾ Zippel, i. h. 139 s 142. l.

³⁾ l. Forcellini nagy latin szótárát.

⁴⁾ *Beiträge* stb. I, 138 s II, 52 *Mussafia* után indulva.

⁵⁾ Genesis rabba c. 45, 9 *מפתח בקורדיסקין על פניה*. Aruch olvasata *סקורדיקה*. A helyes olvasat alkalmasint a két variáns egyesítéséből áll elő: *סקורדיסקין*, v. ö. egy kézirati Aruch olvasatát Kohut-nál VI, 123 a.

⁶⁾ A genialis Sachs-ot kivéve, a többi zsidó philologusok félre hagyták magukat vezéreltetni a kezdő S hiánya miatt s nem fogadják el. Sachs magyarázatát Levy IV, 275 b *זקופזקז* szót alkot *זקופזקז*-ből s

szik, hogy a scordiscus félelmes fegyver volt az ókori hölgyek kezében s ép oly közmondásossá vált, mint a papucsnek egy bizonyos neme a mi napjainkban. A midrás szerint Vásti királynő ugyancsak scordiscussal csapta pofon, még pedig mindkét oldalról Memuchan udvaroncot.¹⁾

Más helyeken még határozottabban kitűnik, hogy a scordiscus első sorban női öltözk. A Jezsás próféta által (3, 18) felsorolt 24 pipereczikk közt előfordul עכסי a jeruzsálemi talmud szerint nem más, mint a scordiscus.²⁾ Midőn a Szentírásnak valamely kitétele ily görög vagy latin szóval magyaráztatik, biztosak lehetünk benne, hogy a görög s római világban tényleg nagy elterjedtségnek örvendett azon tárgy, melyet a kérdéses szó jelent. Ekép megtudjuk a zsidó forrásokból, s csakis innen, hogy a scordiscus nagykeletű pipereczikk volt a római nőknek. A scordiscus tetemesen emelte a termetet, és ha valamely kaczer nő sugarabbnak akart feltűnni, akkor vastag scordiscusokat húzott fel.³⁾ Gazdag nők megaranyozott scordiscusokat viseltek; a rabbik megengedték, hogy a zsidó nők szombatban is kísétálhassanak ilyen lábruhában, mivel az nem fölösleges teher, hanem ékszer; ebből az következik, hogy a nőknek volt reá gondjuk, hogy aranyozott cipőiket meg is lehessen látni.⁴⁾

A férfiak által viselt scordiscus azonban nagyon otromba lehetett, a szombatban való viselését csak nagy nehezen engedték meg, a commentatorok szerint azért, mivel könnyen le lehetett húzni a lábról, amidőn is attól lehetett tartani, hogy valaki

ráfogja, hogy bőrtáska helyett a jelentése: bőrczipő. Kohut VI, 123 a szerint scortea = σκαρτεία volna a szó. Fürst 195 a a cothurnusra gondol. Pedig a kezdő S hiánya nagyon gyakori az új görögben: σκαπουλαί = σκαπουλαί; σκαπύον = σκαπύον, σκαπύον = scapulare; σκαπύός = σκαπύός; σκαπύη = spithama stb. stb. L. Reiskii comment. ad Const. Porphyrog. De Caerimoniis D. 3. [459, 17] p. 497 ed. Bonn.

¹⁾ Eszter rabba 1, 16-hoz c. 4, 6 kétszer: שהיתה מספרת בקורדיקן שיהיה על פניו מכא ומכא. Itt két ízben hiányzik az S.

²⁾ J. Sabbat VI, 8 b, 55. sor: קורדיקיה aram többes számú alak mivel עכסים is többes szám.

³⁾ Peszikta p. 132 b ed. Buber: ונשהיתה אחת מהן קצרה היתה לובשת קורקון עבין. Helyesebb a Jalkutban, II §. 1081 קורדיקין; Echa rabba 4, 15-höz s Leviticus rabba c. 16, 1 ugyanaz; Aruchnál קורדיקן, a kiadásokban קורדיקן; a kettőt egyestve lesz קורדיקין.

⁴⁾ Toszefta Sabbath IV, 12 p. 116 ובקורדיקין ויצא הוא במעליה ובקורדיקין. ויצא הוא במעליה ובקורדיקין.

netalán kézbe fogva viszi majd az utcán. Biri város lakói önkényt tartózkodtak a scordiscus viselésétől szombatban. Egy ízben megtörtént, hogy Juda s Hillel, Rabban Gamliel fiai, scordiscusban mentek ki Biri város utcáján; ennek láttára az egész város gúnyolni kezdte őket, azt mondván: »Ilyesmit soha életünkben nem láttunk!« Erre amazok levetették a scordiscust s átadták szolgálóknak, daczára annak, hogy hivatkozhattak volna a többi városok usására.¹⁾

A scordiscusról van még más történeti adatunk is. »Dama ben Nethina szülővárosa tanácsának főnöke volt. Egy ízben anyja íttelezte őt az egész tanács szemeláttára; e közben leejtette a scordiscusát s amaz sietett s odanyújtotta neki, nehogy anyja boszankodjék miatta.«²⁾ — A scordiscussal kapcsolatban értesülünk még egy esetről, a melyben a gyermeki szeretet megható módon nyilatkozik meg. Rabbi Tarfonnak anyja — így beszél a talmud — kiment az udvarba sétálni egy szombatnapon. Azonközben elszakadt a scordiscusa. Ekkor odament R. Tarfon, alátette két kezét lábtalpai alá s azon járt az anyja mindaddig, míg a kerevetét elérte.³⁾

A zsidók scordiscusa természetesen nem volt a távol pannon népnek a gyártmánya, hanem zsidó gyártmány. Van említés róla, hogy a scordiscus Szuszithában készült s onnan vitték Tiberiásba eladni.⁴⁾ A scordiscus csak annyiban tartozik a magyarországi régiségek közé, a mennyiben eredeti hazája Pannonia volt. S itt szabad arra emlékeztetni, hogy Pannonia más ipar-cikkeik készítésében is kivált, nevezetesen a szövészetben, hisz maga a pannon név is ruhadarabot, ruhafoszalányt jelent.⁵⁾

¹⁾ Tószefta Móed katan II, 16 p. 231, ahol kétszer áll קורדיקין, olvasd קורדיקין; b. Peszáhin 51 a ugyanaz.

²⁾ Jeruzsálemi talmud, Péah I, 15 c 19. sor, ahol קורדיקין áll; a párhuzamos helyen, j. kiddusin I, 61 b 2. sor az idegen szó alakja קורדיקין. — Azt gyanítom, hogy az elbeszélés úgy értendő, hogy az anyja épen a topánjával verte meg a fiát, v. ö. a fent közölt helyet Eszther rabba-ból, a mely helylyel közös az idegenszerű מסרתה kifejezés.

³⁾ j. kiddusin I, 61 b, 19. sor, קורדיקין, olvasd קורדיקין. Alkalmassint a scordiscusnak a szíja szakadt el, aminek következtében a topán leesett a lábról. Ujabb részlet a scordiscus mibenlétéről.

⁴⁾ Jeruzsálemi talmud, Sebiith VIII, 38 a, 35. sor: קורדיקין אלהן דסלקין ומדבנין מן סוסתה לטבריא. Fentebb már volt róla szó, hogy Szuszitha nagyon közel feküdt Tiberiáshoz.

⁵⁾ Pelloutier, i. h., I. kötet, I. könyv, 38. l.

IV. Szittya-magyar csoport.

Tagadhatatlan, hogy a római uralom alatt már laktak a mai Magyarország területén egyes törzsek, melyek a mai nyelv-
szokás szerint az *ugor* népcsaládhoz, közelebből a szittya-ma-
gyar fajhoz tartoznak. Ezen fajhoz kell alkalmasint számítanunk
mindazon törzseket, melyek a Duna s Tisza között vagy tovább
is az erdélyi hegyekig laktak s a melyeket közönségesen *jászok-
nak* (Jazyges) szokás nevezni; a *bevándorolt* vagy *költözködő*
jászokról (metanastae Jazyges) legalább minden bizonynyal
állíthatjuk, hogy az *ugor* népcsaládhoz tartoztak.¹⁾ Más kérdés
az, hogy vajon a jászok egyenlők e a szarmatákkal? Az írók
tudósításai erre nézve nagyon elágazók;²⁾ úgy látszik, hogy a
római írók nem nagy gondot fordítottak arra, vajon szittyának,
germánnak vagy szarmatának nevezzék-e az egyik vagy másik
vad törzset, mely nekik akadékoskodott; *Plinius* legalább világ-
osan kimondja, hogy a *scytha* név egyenlően megilleti a
szarmatákat s germánokat is;³⁾ *Ephraem Syrus*, egy a talmudi
forrásokkal egyidejű író, a germánokra egyenesen ráfogja, hogy
ők *Scythi fortissimi viri*.⁴⁾

Ezen kérdés a zsidó hagyományos irodalomra nézve annyi-
ban fontos, a mennyiben itt is találkozunk a *Sarmatia* névvel s
nem lehet eldönteni, hogy az akkor ismert világnak mely része
neveztetik így. Tekintve azonban azon körülményt, hogy egy
palaestinai zsidó embernek a földrajzi szemköre semmiesetre
sem lehet tágabb, mint valamely görög vagy latin íróé, bizvást
állíthatjuk, hogy azon esetben, ha a classicus írók Sarmatia alatt
a *jászok* földjét értik, oly földet ugyanis, mely a barbár világ-
ban a római birtokhoz legközelebb esett, akkor a zsidó források
Sarmatiája sem lehet egyéb, mint a jászok földje, nem pedig
teszem Oroszország vagy Szibéria. Továbbá kitűnt értekezésünk

¹⁾ Szombathy, *A Duna- és Don-Vidék világtörténelme a római
latin császárok korában* (Győr 1878) 14 l. kk. Ugyanazon szerzőtől:
A metanasta jászok magyar nemzetisége (Győr 1875).

²⁾ Szombathy, *A Duna- s Don-Vidék* stb. 119 l., 4. jegyzet.

³⁾ IV, 12, 25: Scytharum nomen usqueaque transit in Sarmatas
et Germanos. Egyébiránt nagyon homályos hely.

⁴⁾ Opera omnia, ed. Venet. 1756, II. kötet, 300 l., idézi Cassel,
i. h. 267 l., jegyzet.

eddig folyamából, hogy a zsidó források csak oly népeket nevez-
nek meg, melyekkel a rómaiak békés vagy harcias érintkezésben
állottak, azaz, *történelmi* népeket; minthogy pedig tudunkkal a
rómaiak a szarmatáknak csak azon töredékével érintkeztek, mely
a mai Magyarországot lakta, ennél fogva a zsidó források is csak
Sarmatiának magyarországi részét érthetik. Föladatunk tehát
az, hogy röviden kimutassuk, hogy a *történelmi* Sarmatia alatt a
jászok földje értetik.

a) Sarmatia.

Marcus Aureliusnak Magyarország földjén viselt háborui
alkalmával mindig a szarmaták említetnek.¹⁾ Valentinian ural-
kodása alatt szarmaták pusztítják Pannoniát.²⁾ Valentinian a
quádok s szarmaták ellen indított hadjárat közben hal meg.³⁾
Constantius 358-ban *jászok* s *quádok* ellen harcol; a kivírt
győzelem után az imperátor a *Constantius Sarmaticus* nevet
veszi fel.⁴⁾ — A Monumentum Ancyranum szerint (V, 47) Augus-
tus a dákokkal együtt a szarmatákat elűzi a Dunától; »ezen
alkalommal említetik ezen nép először a Duna mentén.⁵⁾ 16-ban
Kr. e. háboru a szarmatákkal a Duna *balpartján*.⁶⁾ A szarmaták
betörése Moesiába 6-ban Kr. u.⁷⁾ *Propertius* 5, 3, 9 a zord getá-
kat együtt nevezi a szarmatákkal. A Duna északi partvidékét a
szarmaták birják.⁸⁾ A szarmaták egyik nevezetes törzse a *jászok*
(Jazyges).⁹⁾ Geták s szarmaták együtt nevezetnek Ovid által;¹⁰⁾
etc. etc. Versecz vidékén még sánczokat is találtak szarmát
mészaköből.¹¹⁾ — A *történelmi* Sarmatia tehát a *jászok* földje;

¹⁾ Mommsen, *Römische Geschichte*, V, 213, 214, lépten-nyomon.

²⁾ *Ammian* XXVI, 4, 5: ... Sarmatae Pannonias et Quadi ...

³⁾ *Ammian* XXIX, 6, XXX, 5—6.

⁴⁾ Szombathy, i. h., 96—106 l.

⁵⁾ Müllenhoff szavai, Ersch- s Gruber-féle Encyclopaedia, I.
sectio, 64. kötet, 461 l.

⁶⁾ *Dio* 54, 20.

⁷⁾ *Vell.* 2, 112. *Dio* 55, 29, 30.

⁸⁾ *Ovid.*, *Trist.* III, 10, 34; 12, 30; e *Pont.* IV, 7, 10 s egyebütt.

⁹⁾ *Ovid.*, *Trist.* II, 191; e *Pont.* I, 2, 79; IV, 7, 8; *Ibis* 137.

¹⁰⁾ *Trist.* V, 2, 7 s egyebütt; quid mihi nunc animi, diva regione
jacenti, inter Sauromatas esse Getasque putes (*Trist.* III, 3, 5).

¹¹⁾ Millecker, *Die Werschetzer Gegend im Alterthume* (Wer-
schetz 1885) p. 23.

az *ázsia* Sarmatia soha sem vonatott be az ókori történelem keretébe; ha van is szó róla, nem Sarmatia a neve, hanem Scythia.

A midrásban igen gyakran említetik *Sarmatia*, nevezetesen: Jelamdeni Numeri 8, 6-hoz (Arúchnál)¹⁾; Peszika di rabbi Kahana p. 48 a ed. Buber²⁾; Peszika rabaathi c. 15 p. 716 ed. Friedmann³⁾; Sfr rabba 2, 8-hoz⁴⁾; Jalkut az Énekek énekéhez § 986⁵⁾ stb. stb. Rendesen együtt nevezetetik Barbariával vagyis Észak-Afrikával, azaz Sarmatia s Barbaria, egyik az északi, másik a déli határon tevélyén el, alkalmas módon fejezik ki a római birodalom roppant kiterjedését; minthogy pedig Barbaria római hatalom alatt állott, Sarmatia is csak római föld lehet, már pedig római Sarmatiát mást nem ismerünk, mint a mai Magyarország területén, a hol a szarmaták lakta földből is jó rész a rómaiak birtokában volt.⁶⁾ Megjegyzendő, hogy valamin a fent idézett helyeken Barbaria együtt nevezetetik Sarmatiával, úgy más helyeken Barbaria Germániával nevezetetik

¹⁾ ואפילו סמרטין ואפילו ברברין, varians סמרטין.

²⁾ אמ נלה אחד מכם לברברין ואחד מכם לסמרטין.

³⁾ אחד מכם נולה לברברין ואחד מכם לסמרטין. Ez az egyetlen hely, a hol a név helyes, a többi helyeken vagy rossz helyen, vagy egyáltalán nincs meg a ך betű. Mindez azonban nem teszi kevésbé valószínűvé, hogy a midrás Sarmatiát érti; igazán nem látni be, hogy mi kényszeríti Kohutot arra az állításra, hogy סמרטין a *mauretánok* (VI, 78a), miután ביבר alatt ő maga is Sarmatiára magyarázta volt. Sarmatiát értik alatta Buber (jegyzet Peszika di r. K.-hoz) s Friedmann (jegyzet a Peszika rabbathi-hoz) is.

⁴⁾ אחד מכם נולה לברברין ואחד מכם נולה לסמרטין.

⁵⁾ Itt ברברין áll סמרטין helyett, bizonyosan hibásan, miután ellenkezik az előbbi 4 forrással.

⁶⁾ V. ö. Bergmann, *Les Scythes les ancêtres des peuples germaniques et slaves* (Halle 1858) p. 17 s 18: »La grande Scythie se confondit dans la suite avec la Russie, la petite Scythie comprenait, selon les époques et les auteurs, tantôt la *Krimée*, tantôt les pays du Dniester, tantôt les pays situés entre les Karpathes et la mer Baltique, tantôt les pays entre les Karpathes et la mer Noire ou les pays des Madjyares et des Turcs.« (Ez alkalommal megjegyzem, hogy Bergmann műve hiányzik Torma Károly szorgalmas összeállításából: *Repertorium Dácia régiség és felirattani irodalmához* (Budapest 1880). Innen látjuk, hogy hazánk egy része még Scythiának is nevezetett, mennél inkább Sarmatiának, miután a fent összeállított történelmi források oly sürűn emlegetik Sarmatiát. Ezek után meg lehet ítélni Kohut jártasságát az ókori dolgokban, midőn VI, 78a így ír: בודא לית מאן דכר שמה: של Sarmatia של אסיה הנכללת עם עם של שקותיה במדרש Sarmatia בי אם.

együtt¹⁾; nagyon természetesen, miután láttuk, hogy a *classicus* íróknál is Germánia s Scythia — s így Sarmatia is — összeesnek. Sőt arra is van példa, hogy Barbaria együtt nevezetetik Getia- vagy Gothiával, illetőleg Scythiával²⁾; ekkép minden oldalról megerősítették abbéli felfogásunk, hogy a fenti helyeken סמרטין s rokon variánsai alatt Sarmatia értendő.

Végére talán szabad a dalmát s szarmát nevek közös etymológiájára utalnunk; *Sauromates* (a régibb alak *Sarmates* helyett) alkatrészei: *māt* = ember, *sauro* = orosz *siever* (Szi-béria), skandináv német (nordisch) *skūr*, német *schauer*, a mi magyarul tán *zuzmara*, francziául *frisson*, *nord*, *tempêt*; Dalmátes = messze lakó emberek.³⁾ E szerint a dalmátok s szarmátok között létezett valami kapocs, ami csak úgy lehetséges, ha a szarmátokat a dalmátok közelébe helyezzük, azaz a mai Magyarországra.

b) Egy szittya szó.

A Zsoltárokat magyarázó midrás elején⁴⁾ a következőket olvassuk: זמן זה התיים איסקוטא פרסא »paizs« (Zsolt. 84, 12) az a

ami, ha jól értem, annyit tesz, hogy Európában nincsen Sarmatia; v. ö. még Scythiáról Vámbéry, *A magyarok eredete* (Budapest 1882) 3 I., 2. jegyzet.

¹⁾ Genesis rabba c. 75, 9: אלו בני ברברין ובני גרמאניה שדומים אל בני ברברין. A mondat ugyanazon zsoltárvershez fűződik s ugyanolyan irányu, mint az, melyet fentebb B. Megilla 6a-ból közöltem. Miután ezen Germania, mint egyenértékű szó Barbariával, csak Sarmatiát vagy Scythiát jelent, a hely újabb bizonyítékát adja azon felfogás igazságának, hogy Megillában a quádok s markomannok háborujáról van szó. — Nem szabad érintetlenül hagynunk, hogy a talmudi ברברין értelme előttünk nem világos; a görög s római íróknál *Βαρβαρία* nem tulajdonnév, hanem = regio Barbarorum (Stephanus, Thes. II, 116); *Βαρβαρία* = regio circa sinum Arabicum (ugyanott); L. Dindorf által pótlékké van felhozva s nem alapszik hiteles forráson; l. Pape-Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, 3. kiadás, I, 197.

²⁾ Midrás a Zsoltárokhöz 25, 14: אבל ברברין ועתיים ושארית: אבל ברברין ועתיים nyilván akar lenni, a fent tárgyalt Jalkut II, § 702 kifejezésének megfelelőleg. Ugyanezen gondolat közöltetik még a 109. zsoltár 3. verséhez is (a régi kiadásokban): שקותיה = שקותיה ולשותיה מה עשה, ahol Kohut helyes észrevétele szerint = Skythia olvasandó; egy kéziratban ולכותיה áll helyette, a mely kifejezésről már tudjuk, hogy ולכותיה-ből romlódtól el.

³⁾ Bergmann, *Les Scythes* stb. p. 14.

⁴⁾ ed. Buber p. 1, 1. Buber jegyzetét.

θωπεός, a perzsa *scutum*. Ennek így nincs értelme, mert minek az egy héber szót két idegennel (θωπεός s *scutum*) magyarázni s miért volna a *scutum* perzsa fegyver? A Jalkutban (Zsolt. §. 833) ugyanazon szavak állnak (אִשְׁקוּטָה פִּיטְחָה), csak hogy az első (velencei) kiadásban a margón magyarázatok e szavak állnak: תַּרְגָּא פִּיטְחָה הוּא לִשָּׁן לִרְעִי מַחֲשֵׁה perzsa *targa*, ép úgy az ország (olasz) nyelvén is. Ezen glossa idővel bekerült a szövegbe; már Mussafia midrásszövegében *scutum* helyett *targa* állott, a mely szó ő szerinte annyi, mint θωπαξ, *thorax*. Ezzel a magyarázattal beérték a későbbi rabbinicus lexicographusok is; így Levy (II, 132 a) s Kohut (IV, 2 a), holott תַּרְגָּא semmiesetre sem lehet θωπαξ. A dolog úgy áll, hogy a velencei nyomdász, mint maga is mondja, egy *olasz* szót iktatott a margóra: תַּרְגָּא = *targia*, késői latin *targia* vagy *targa*, késői görög τάργῃ, francia *targe*, a mely nyelvben a szónak számos derivatuma van.¹⁾ *Targa* tulajdonképen szittyá szó s *sisakot* jelent, a régi skandináv nyelvben *targa*, szláv *terk*, lengyel *tarca*;²⁾ szittyá főképen azért, mivel a szittyák főistenének neve *Targitavus*, nyilván e szóból alakult.³⁾ A midrásbeli תַּרְגָּא tehát minden bizonynyal = *targa*. Most már az az érdekes a dologban, hogy két glossa úgyszólván egymást üzi-kergeti. Ezen mondatban [אִשְׁקוּטָה פִּיטְחָה] בְּנֵי הַדְּרִים s a rekeszbe tett rész nyilván utólagos hozzátétel, még pedig a *scutum* szónak héber átírásából ítélve, alkalmasint egy román ember kezétől, talán épen egy olasz embertől; a glossas alkalmasint így írta: אִשְׁקוּטָה רוֹמָא = római *scutum*; a cenzurára való tekintettel azonban a *római* szót, mint egyebütt is észlelhetők, perzsára változtatták át. A velencei nyomdász is akarván fitogtatni nyelvismereteit, *scudo* helyett a *targa* szót találta alkalmasnak a héber בְּנֵי visszaadására; a későbbi nyomdászok meggondolás nélkül a glossát bevették a szövegbe s így történt, hogy szövegeinkben s szótárainkban most a תַּרְגָּא szó ékeskedik.⁴⁾

¹⁾ target, targe, se targer = se couvrir; l. Brachet, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, 7. kiadás, ezen szók alatt.

²⁾ Bergmann, i. h., 21 l. Talán ide tartozik a magyar *tarca* s *taraczk* is.

³⁾ Bergmann, i. h., Hammer-Purgstall a *Targitavus* szóban már törököt vél felfedezhetni, amit visszautasít Vámbéry, *A Magyarok eredete*, 12 l.

⁴⁾ Ezen processus felismerésére az impulzust két jegyzet adta: N. Brüll észrevétele *Jahrbücher* V, 126 s Buber jegyzete i. h.

c) A magyarok.

A magyaroknak latin neve *Hungari*, aram átírásban így hangzik: הַחֲגָרִי. Ezen szó négyszer fordul elő a zsidó hagyományos irodalomban, még pedig egyszer a Zsoltár könyvnek aram fordításában vagyis a targumban mint הַחֲגָרִי szónak a fordítása Zsolt. 83, 7-ben, és háromszor a Krónika aram fordításában I. Krónika 5, 10. 19. 20-hoz mint הַחֲגָרִי szónak a fordítása.¹⁾

Hogy a fordító הַחֲגָרִי alatt csakugyan a magyarokat értette, alig szenved kétséget, hisz a zsidó irodalomban, mint már említettük, divat volt a régi népneveket modernekkel pótolni s mi nem ismerünk modern népet, melyet הַחֲגָרִי-nak lehetne nevezni.²⁾ Ellenkezőleg tudjuk, hogy a magyarok mindjárt első felépések után *Hungarin*-nak nevezetnek a zsidó forrásokban³⁾ vagy még pontosabban Ungari-nak.⁴⁾ A későbbi zsidó irodalomban Magyarország neve tudvalevőleg הַחֲגָרִי = *Hagar*-ország, tehát majdnem ugyanazon héber szó, melynek fordítása gyanánt a modern הַחֲגָרִי szolgál. הַחֲגָרִי úgy viszonylik הַחֲגָרִי-hez, mint Ugri Ungri-hez⁵⁾; valamint ez utóbbi egy népet jelent, úgy az előbbi is s nem szükséges feltenni, hogy הַחֲגָרִי csak N-nél bővített aram alak הַחֲגָרִי-ból minden vonatkozás nélkül a modern ethnographiára.⁶⁾

Hogy azonban a targumbeli הַחֲגָרִי tényleg a magyarokat jelentse, ahoz mindenekelőtt egy feltétel szükséges, az, hogy a Zsoltárok- s Krónikákhoz való targum keletkezési ideje a magyarok fellépése után való korba tétessék. Tényleg az említett két targum a legújabb keletű valamennyi szentírási könyvek targumai között; a Krónikákhoz való targum nincs is hozzányomatva a szöveghez a nagy bibliakiadásokban, hanem külön

¹⁾ Levy, *Chaldisches Wörterbuch über die Targumim* I, 203. Feltűnő, hogy I. krónika 27, 31-hez הַחֲגָרִי a targumban תַּרְגָּא.

²⁾ Nem hiszem, hogy a *Hungari* név már a 4. században ismeretes lett volna, még pedig mint compositum hun+[u]gar-ból, azaz egy nép, mely áll a húnokból s ugorok- (magyarok)ból. Ezt Levy i. h. s Kohut III, 221 b minden kritika nélkül elfogadják Gaus Dávid zsidó krónikástól.

³⁾ Chaszdáinak a kozár királyhoz írt ismeretes levelében, l. Kohut, *A zsidók története Magyarországon*, Budapest, 1884, I, 28.

⁴⁾ p. o. József hakohen krónikájában mindjárt az első lapon (amsterdami kiadás); תַּרְגָּא.

⁵⁾ Cassel, i. h., 188 l.

⁶⁾ Cassel állítása i. h. 189 l.

lett kiadva (Beck által, Augsburg 1680 s. Wilkins által, Amsterdam 1715); a Zsoltárokhöz való targum ifjú volta kitűnik azon modorból, melylyel Konstantinápolyról van benne szó (Zsolt. 108, 11); megjegyzendő még, hogy Rási a 11. században még egy targumot sem ismer a Hagiographákhoz.¹⁾ Mindezek után nem áll annak semmi sem útjában, hogy a targumbeli זרריא szót a magyarokra vonatkoztassuk.

Budapest.

KRAUSZ SÁMUEL.

EGYET-MÁST AHASVEROSRÓL EZRA KÖNYVÉBEN.²⁾

Az Ezra, 4. 6-hoz adott rendes magyarázatból kitűnik, hogy a zsidók Ahasveros alatt rendszeresen három királyt értenek, kik részint a méd, részint pedig már a méd-görög aerához tartoznak: 1. Ahasveros Eszter könyvében³⁾, a kritikusok szerint Darius Histaspis utódja, kit a történetírók Xerxes (485—465) névvel jelölnek; 2. Ahasveros Dániel könyvében⁴⁾, ki különben a történetben többé elő nem fordul, és végre Ahasveros Ezrában,

¹⁾ Zunz, *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden*, II. kiadás, 69. l.

²⁾ L. Gesenius szótár s. v. אֲחַשְׁוֵרֶשׁ

³⁾ Eszter könyve I., 1. v. 6. Keil, Bevezetés 488, továbbá Oppert: Frankl's Monatschrift 1865. p. 263—269, Ben Chananjat p. 486 és Wellhauser. Bevezetés p. 211.

⁴⁾ 9. 1. Hogy ki az itt (11, 1 és 6, 1) említett Darjoves, nem eléggé világos. V. ö. M.-Zs. Sz. 1892. p. 394. Ha ezen Darius⁵⁾ azonos Darius Notossal (424—404), akkor 11, 1—2 könnyen érthető volna, mert Darius Notos után még három király uralkodott a perzsa birodalomban: II. Artaxerxes Memnón (404—359), III. Artaxerxes Ochos (359—338) és Darius Kodomanus (336—330) és így Daniel célzása arra, hogy a negyediket Javan le fogja győzni, helyes. S e szerint Josephus azon nézete, hogy az Eszterben előforduló Ahasveros azonos I. Artaxerxes Longimanussal (465—425) szilárd támpontot nyerne (v. ö. Eichhorn Bevezetés p. 691) a mennyiben 9. 1. Darjovest »ben Ahasveros«-nak mondja, de eltekintve attól, hogy a »szerző« óvakodott volna attól, hogy hősét, ki Nebukadnezár kortársa volt, olyan királylyal helyezze egy időbe, ki 134 évvel későbbben élt, ezen feltevés helyessége már azért is veszt, hogy 9. 18-ban »az elpusztult szentélyt« említi, a szentély pedig már 516-ban újra fölépült. Kényszerítve vagyunk tehát ezen Dariust még a méd aerába áthelyezni (v. ö. M.-Zs. Sz. I. h. s. Jellinek Bet Hamidras V. p. 9. köv.).

ki a közönséges felfogás szerint¹⁾ mint Kambyses²⁾ (529—521). A mi Artachsastat (i. h. 7. v.) illeti, sejtik³⁾ hogy Pseudo Smerdis Kambyses utódja értendő alatta.

De ha az itt említett királyok még a templom felépítése előtt uralkodtak volna, nem érthető, hogy miért nem említetik a templom az egész vádirathoz, (4. 7—16) még egy szóval sem. Miért legyen »a város és falai« többször említve, holott a templom, melyről állítólag leginkább szó van, *egyszer* sem? Hát Pseudo Smerdisnek, kiről a történetben nevénél alig többet tudunk, itt tényleg ilyen szerep jutott volna, mint a milyen itt adatott neki? Én tehát azt hiszem, hogy Kambyses és Pseudo Smerdis itt az 5. részben befoglaltatnak מִיָּדֵי כֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרְסִיָּה מִיָּדֵי אֲחַשְׁוֵרֶשׁ Ahasveros pedig (6. v.) azonos Xerxessel⁴⁾ ki alatt az Eszterben említett történet lejátékszódott volna. Azért említetik is, hogy »uralmának kezdetén irtak vádiratokat«, mert ami későbbi időkben történt, ezt már más helyen közölték.

Artachsasta pedig (7. v.) azonos I. Artaxerxes Longimanussal, de mivel ezen két utóbbi király alatt a templom már felépült, csak a »városról és falairól« lehetett szó.

Ha azonban a 7. fj. említi hogy Artachsasta a zsidók iránt jóindulattal viseltetett, akkor ezen Artachsasta, Wiesner⁵⁾ kimutatása szerint azonos II. Artaxerxes Memnon (404—359.)

Igy a helyek Ezránál nemcsak hogy más alakban tűnnek fel, hanem azt is mutatják, hogy Ezra ha nem is egészen világosan, de legalább reá mutat Eszter könyvére. (V. ö. Herzfeld, *Geschichte I. k.*)

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

¹⁾ Sz. O. R. 29 30 k.: Wolfsohn Bevezetés Eszter könyvéhez és az i. h. fordítása. Midras Eser Goljoth ed. Jellinek p. 134 a Nagy Sándortól legyőzött Dariust 330-ban. (Itt tévesen מֶלֶךְ אֲחַשְׁוֵרֶשׁ áll) Eszter fiának mondja. Világos, hogy ezen Midrás III. Artaxerxes Ochost (359—337) identificálja Eszter könyvében előforduló Ahasverossal. Ezen feltevés támaszt nyer azon történeti tényben (Weber Világtört. I. k.), hogy egy Eszt. 2. 21-hez hasonló összeesküvést fedeztek fel, melyet egy bizonyos Bagvas szított, kit azután fel is akasztottak. De a mai eredmények után ezen feltevést többé czáfolni nem kell. — ²⁾ S. o. r., melynek csak 4 királyról volt tudomása, kényszerítve volt Artachsastát Korssal, Darjovessal azonosítani. — ³⁾ V. ö. fent 5. és 6. jegyzetet — ⁴⁾ Ezen névnek meg is felel, mint azt Keil. I. h. és mások már kimutatták, a bibliai név Ahasveros. De hogy a zsidók Kambysest is úgy nevezték volna, teljesen alaptalan. — ⁵⁾ Ben Chananjah 1866 5—6. l.

IRODALOM.

A HÉBER ACCENTUATIO TÖRTÉNETÉHEZ.

(Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. V. Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der hebräischen Accente. I. Theil. Von Adolf Büchler. Wien 1891, 8°, 182.)

A héber accentuatio keletkezésének ideje s módja mindedig fölötte homályos és adatok hiányában találgatásokra lévén a kutató utalva, alighanem az marad ezentúl is. Nem kevésbbé homályos és zavaros alkalmazásának módja is, a mint azt a meglevő anyagból szabályokba foglalták a későbbi tudósok. Minden szabálynál, a mely szerint a hangjeleket felosztják, léptenyomon kivételt kell megállapítaniok, mely nem illeszkedik a kívánt szabályba. Gyakran pedig oly mesterkéltséget az állítólagos rendszer, hogy az ember sehogy sem tud vele megbarátkozni s azon meggyőződést nyeri, hogy az accentuatorok agyában alig fogamzhatott volna meg az, a mit modern tudósok oda akarnak helyezni. (Példa Baerneknél a methégről alkotott rendszere; Stade grammatikájában.) Nagy haladást létesített az accentuatio kutatásában Baer-Delitzsch s az angol Wickes munkálkodása, kik addig nem ismert s nem remélt eredményeket értek el. De még mindig sok a kívánni való. A czímbe említett munka szép út vezet előre felfedezéseivel. Teljesen új teoriákat állít fel szerző ebben a hangjelek bizonyos csoportjára nézve, de oly meggyőző, vas következetességet mutató példák ezrével bizonyítja azokat, hogy minden elfogulatlan bírálnak ezrével bizonyítja azokat, eredményeit. A munkához jó adag türelem és érdeklődés a tárgy iránt szükséges, hogy a teljesen új eredményeket nyújtó tárgyalást mindvégig figyelemmel kísérjük s így folyton újat tanuljunk oly tárgyból, mely nem általános érdekű s minutiozítása folytán kissé száraz is. Szolgálatot véltünk tehát tenni sokaknak, midőn

dr. Büchler nevezett munkáját a mennyire e folyóirat határai engedik megismertetjük, ha csak nagyjában is és nem egyes részleteire kiterjedően. Rövidség kedvéért nem fogunk a bizonyító példákból sem idézni, hisz felkeresheti azokat mindenki a szövegírásban, csak is ott idézünk, hol az elkerülhetlenül szükséges.

Szerzőnek alapos kutatásai két fontos, alapvető tételhez vezették: 1. *Hogy a munach, mhupach, mercha, darga, azla, pasta, geres, telisa, salselet, paszek és lgarmeh hangjelcsoport egy osztályt képeznek, mert eredetileg függélyes vonalkák voltak, melyeknek más céljuk volt, mint zenei változatokat nevezhetők.*

2. *Hogy ezen eredetüknél fogva verticalisoknak nevezhették hangjelek egy időben masszórai jelentésűek voltak s azon célra szolgáltak, mint a masszóra, a hagyományos szöveg pontos megőrzésére.*

Az első tétel bebizonyításával 83 oldalon át foglalkozik szerző, kiindulva a következő éles megfigyelésből: Vannak szócsoporthoz a bibliában, melyek rendszeresen egy vízszintes vonalka, a makkef által össze vannak kapcsolva, úgy hogy egységet képeznek és csak egy hangjelet kapnak. Ezen szabálynak megfelelő számos esettel szemben azonban majd ugyanoly számban találjuk ugyanazon szócsoporthoz makkef nélkül s mindegyik szöveget külön hangjellel ellátva. De a hangjelek, melyek ilyenkor az illető szókon találhatók, mindig azon csoportból valók, melyeket szerző egy osztályba soroz s a melyek, szerző teoriája szerint, arra szolgáltak, hogy mint függélyes vonalkák a makkef hiányát pótolják, illetőleg annak elmaradását jelöljék. Első sorban a munachot figyelte meg szerző, melynek alkatrésze a függélyes vonalka s a mint régi kéziratok mutatják, eredeti alakja ez volt, csak később fejlődött a mostani alakra. Két munach jelzi tehát a makkef nélkül szükölködő, összetartozó szócsoporthoz, a mint ezt sz. a számtalan példa közül több mint 100 felsorolásával bizonyítja a makkefes szócsokákon. A munachot majd csak más jel váltja fel, a mercha; az átmenet alakjánál fogva igen könnyű volt. Bizonyíték több mint 50 példa, a melyek annál döntőbbek, mert ugyanazok a Ben-Naftali iskolájában (az eredeti) munachal vannak ellátva, a mely iskola általában conservatívabb a Ben-Aserénél. Hogy pedig nem maradt mindenütt meg a munach, ezt sz. az accentuatorok azon törekvéséből magyarázza, misze-

rint a rendszer fejlődésével minden szavat bizonyos változatot kifejező jellel akartak ellátni, mert erre szükségük volt a recitálásnál; így történt azután, hogy az eredeti függélyes vonalkákat más-más jellel helyettesítették, de nem vetkőztették azokat ki teljesen eredeti alakjukból, úgy hogy, a mint sz. kutatásai mutatják, következtethetünk ezekre s így eredeti céljukról is felvilágosítást nyerünk.

Igy jutott a munach helyébe *darga* is s lett munach-darga v. d.—m. csoport (az elhallgatottakon kívül 55 pl.) A merchanál feltűnő 14 helyen, hogy az egyik munach helyett *kettős mercha* áll, különben szintén olyan szócsoporthoz tartoznak, melyek rendszerint makkeft bírnak. Szerző igen érdekes magyarázata szerint a kettős mercha az átmeneti időben keletkezett, midőn a munach kiküszöbölése véleményeltérés következtében ellentállásra talált, a két egymás mellett megmaradt munach-mercha jelekből. Így szorította ki sok helyen a második munachot az atnach, hol nincs is a versnek fele. (Csak a $\text{מִנַּח$ szócskánál Jesajában 46 eset, pl. 3, 9; 5, 27.) Ugyancsak e magyarázat szerint lett munachból *mhuppach* s keletkezett a munach mhuppach v. mh. — munach csoport számtalan esetben a megjelölt szócsoporthoz tartozik. Hogy a mhuppach a munachnak felel meg, bizonyítja azon tény is, hogy a prózai könyvek munach mercha összetételét a poetai könyvekben mhuppach-mercha helyettesíti a megfelelő esetben s ez itt ugyanazon fejlődést mutatja, mint amaz ott. Szerző ez úton azt is bebizonyítja, hogy az ő theoriája a költői מִנַּח könyvekben is kimutatható, a mely könyvek hangjelezését pedig eddig egész más mértékkel mérték. E tény csak megszilárdítja sz. állításainak valódiságát, úgy mint az is, hogy szabályai nem csak a partikuláknál, hanem a szegolat szóknál s általában minden makkefes csoportnál érvényesülnek megdönthetlen, világos példák.

Az eddigi verticalisok gyanánt felismert s beigazolt jelek a szó alatt vannak elhelyezve; ezek után a szó felett levőket veszi sz. tárgyalás alá. Miután a dolog alaki részével végez s meghatározza, hogy pazér, geres, azla, pasta s nagy-zakef azok, melyek eredetileg verticalisok voltak, a mint azt részint mostani alakjuk, részint különböző elnevezéseik s a codexekben előforduló különféle alakjuk bizonyítja, folytatja ezekre nézve is tárgyi kutatását. A $\text{זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף}$ azon szócskák, melyek példája igazolja, hogy a *pazér* a makkef hiányát jelöli, csak úgy,

mint a munach s változatai. A feltűnő különbség az, hogy míg az alsó verticalisok a makkefes csoport mindegyik szaván jelentkeznek, addig a pazér csak az egyik szón van, a másik pedig munach-chal v. ezzel, illetőleg mhuppach-chal egyenlő galgal-lal van jelölve. Sz. úgy vélekedik, hogy az alsó s felső verticalisok külön iskolákban fejlődtek s a későbbi accentuatorok a két rendszert egyesítették, a minek nyoma elég világos. Itt említjük meg a sz. által később (35. l.) tárgyalt u. n. nagy-pazért, mely csak 16 esetben fordul elő s alakjánál fogva kettős telisának látszik. Tényleg azonban nem más, mint az egyszerű pazér, a mint a Sinai codexben ugyancsak ez van az összes helyeken s mint a példák bizonyítják, rendeltetése is ugyanaz.

A mi a pazérnál, az mutatkozik a pastánál is, a mire a »bizonyítékok elenyésző része« 150 példa. Hasonlóképp az azlánál. Rendkívül érdekes 3 példa: Jes. 44, 19, Obadja 1, 18, s Joel 2, 1—2, hol ugyanazon szócsoporthoz először makkeffel összekötve, másodszor darga-munach, harmadszor mhuppach-pasta által jelölve bizonyítják a jelek egyenértékűségét. Nem különben beleillik a theoriába a geres megelőző munach-chal s a nagy zakef föltötte érdekes példák. (Neh. 3, 17 s 3, 9; 12, 16, 18 זָכֵף זָכֵף זָכֵף ; Lev. 5, 2—4: זָכֵף szócskán.) Egyenlő szolgálatot teljesít ezekkel a telisa; csak a זָכֵף szócskára nézve több mint 90 példa. A telisa sz. nézete szerint nem volt eredetileg más, mint a masszóraí kőröcske s tényleg masszóraí feladatot teljesít, midőn arra figyelmeztet, hogy egy különben hangjeltelen szó kivételesen hangjellel van ellátva. Később azután kis s nagy telisa fejlődött belőle. A telisa tehát csak úgy verticalis eredetű, mint a munach, helyettesíti is azt s viszonyban van vele; de külön iskolában jött létre, mint a pazér.

A költői könyvekben egy új jel járul az előbbiekhöz: egy függélyes vonal, a *lgarmeh*, mely mindig követi a mhuppach-azlat, s mint párhuzamos helyek szembeállításából is kiténik (pl. 31. zs. 3 s 71. 2: זָכֵף זָכֵף ; 137. zs. 7. s 132. 1: זָכֵף זָכֵף) szintén a makkef hiányát jelöli. A prózai könyvekben a lgarmeh vonal két munach közt található utánok következő rebiával, annak jelölésére, hogy ott tulajdonképp felső verticalisnak kellene lenni. (Csak זָכֵף mellett több mint 30-szor, azonkívül $\text{זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף, זָכֵף}$ stb.) A *salset* mint a codex Babylonicus mutatja eredetileg egy függélyes vonal 4 ponttal (זָכֵף) s egy masszóra, Lev. 8,

23-t zakefes csoportba sorolja, tényleg azonban salselettel van ellátva a kezdő szava; a láncz tehát csak későbbi fejlődés. Egy másik masszóra hibának mondja a paseket a salselet mellett; hisz már a salseletben van a verticalis vonal!

Külön igen érdekes fejezet tárgyalja a *paseket*, mely mint szerző később kimutatja, nem más, mint a lgarmeh-vonal. Sz. megmagyarázza teoriája által azon paszek-helyeket, melyek eddig mint kivételek a felállított szabályok alól megfajthatatlannak tartottak.

Ellenmondásnak látszik az egész theoria ellen azon körülmény, hogy a verticalisok makkef mellett is előfordulnak. Ezen esetek azonban egy speciális osztályt képeznek, a mint azt sz. kimutatja. Magyarázatuk az, hogy a különböző iskolák közt eltérés volt az iránt, vajjon egy kötőszóra következő szó a kötőszóhoz vagy az illető szó után következőhöz vonassék-e a makkef által? Bizonyíték erre a masszóra, mely ez esetekre figyelmeztet s melylyel Ben-Naftáli ellentétben áll. Az ilyen esetben azután annak jelölésére, hogy a kötőszó önálló hangjellel bír s a makkef a szót az utána következőhöz köti, állanak a verticalisok, mint azt a 31 példája világosan bizonyítja.

Szerzőnek tehát tökéletesen sikerült száz meg ezer példán meggyőzően kimutatni, hogy az összefüggés a verticalisra visszavezetendő hangjelek és a makkef között létezik és ez által a hangjelek eredetére nézve igen fontos tényt derített fel.

*

Nem kevésbé érdekes és fontos eredményekre jut sz. a verticalisokról folytatott kutatásaiban más irányban, a midőn azt mutatja ki, hogy a verticalisok egy időben masszorai jelek voltak és mint ilyenek a szövegre nézve fontos körülmények megjelölésére szolgáltak. Sz. a paszekből indul ki s megezáfolja azon nézetet, mely szerint paszek s legarmeh különböző jelek.

Tiszta és világos a paszek magyarázata, melylyel sz. megdönti az eddigi sokféle magyarázatot s a mely szerint az masszorai jel azon czélból, hogy két egymás mellett levő egyenlő szó egyike el ne kallódjék. Első sorban oly helyeken áll, a mi döntő bizonyíték, hol a két egyenlő szó áll, de a velük párhuzamos helyen csak egyszer áll

ugyanazon szó s így az analógia könnyen arra vezethet, hogy az eredeti ismétlés is elmaradjon (Pl. I. Sám. 3, 10 a 4, 6 szemben stb.). Annál inkább lehetett ettől félni, mert vannak a masszóra által megjelölt helyek, hol a két egyenlő szó egyike — mint ditografia — ámbár írva van, nem olvasandó.

Ezen rendeltetése folytán jutott azután a paszek minden szóismétlés megőrzéséhez (62 példa), még ott is, hol csak hasonhangzású, de nem egyenlő szók ismételtetnek (35 példa). A hol pedig szóismétlésnél a paszek hiányzik, ott a verticalisok jelentkeztek úgy a prózai, mint a költői könyvekben. 9 helyen szóismétlésnél makkef van, a mi szintén beleillik a rendszerbe; mert hisz a paszek s a vertic. sem azt akarják jelezni, hogy a két szó egymástól elválasztandó, hanem megőrzésüket akarják.

Szintaktikai jelenségeknél is találjuk a verticalisokat. Ha ugyanis egy közbeszúrt mondat folytán a kezdő szónak ismétlése válik szükségessé, az mindkétszer vagy legalább egyszer verticalissal van ellátva (Neh. 9, 8. לָהֶם; Lev. 27, 28 כָּל הָאֵם); úgyszintén nom. absolutusnál és nem csak főneveknél, de névmásoknál is találjuk őket, hogy a fölöslegesnek látszó szót megóvják az elhagyástól. Ugyancsak jelentkeznek a verticalisok ott, hol a közelség által nyújtott analogia változást okozhatott a szövegben, a mint ezt a kri és ktib, valamint az eltérések a keleti s nyugati iskolák közt mutatják. (Pl. Bir. 16, 18: לָהֶם; különösen על s אל-nél gyakran, pl. Ecz. 22, 13 a keletiek szerint על בצֶרֶךְ; אֵל s אֵל stb.) Éles megfigyelése szerzőnek, hogy a verticalisok főleg mily esetekben használtattak, mint masszorai jelek. A másolói hiba ugyanis legkönnyebben 3 esetben fordulhatott elő: 1. Ha egy szó két, egyebekben egyenlő, mondatban az egyikben különbözik a másiktól s az egyikből a másikba átvive a két mondat teljesen egyenlő lesz. 2. Ha egy szó valamely mondatban hiányzik s a párhuzamos versből kiegészíthető. 3. Hol hasonló változtatások eszközölhetők az eltérések kiegyenlítésére. Mindezt jól tudták a masszoroták s minden rendelkezésükre álló eszközzel arra törekedtek, hogy a szöveget minden változtatástól megőrizze. Így jelentkeznek e czélból a verticalisok a) a hol több egymáshoz hasonló mondat egy szóban eltér egymástól (pl. Ecz. 7, 4 s כי רִיבֵן s כי רִיבֵן; Ecz. 21, 14: אֵל אֵל, mig 103-szor בְּנֵי שָׁוִי szóval; a keleti iskola tényleg ez egy helyen is kiegészíti a szót; stb.). Ha ugyanazon szó egy feje-

zetben sokszor fordul elő egy alakban, de néhányszor ettől eltérőleg (Pl. I. Krón. 6, 11 mindig בנִי csak 3-szor בְּנֵי) figyelmeztetnek a verticalisok, nehogy javítgassák. (Igy főleg על־סֵף pl. Ecz. 14. 22: על־יֵרֶךְ, hol a babyloni iskola סֵף־לֵךְ olvas; סֵף־לֵךְ számos példával). b) Látszólag fölösleges szavak megőrzése végett, hol az analogia szerint könnyű a változtatás. (Pl. Deut. 27, 15: אִתְּךָ szemben 11-szer אִתְּךָ; II. Krón. 20, 17. — Ex. 14. 13 stb. mind oly világos példa, hogy az első tekintetre meggyőzőnek.) c) Látszólagos hézagoknál, midőn két különböző könyvben részletek közösek s az egyik könyv szövege a másiké szerint javítható, annál is inkább, mert a javítás szükségére nagyon érezhető (Pl. II. Kir. 25, 14 — Jer. 52, 7: וְהַכֶּזֶבֶד, 9 példa; 11 helyen וְהַכֶּזֶבֶד csak Lev. 14, 8: וְהַכֶּזֶבֶד s Num. 19, 10: וְהַכֶּזֶבֶד mindkettőn verticalis.) Ugyanigy hol valamely szó helyett a synonym használtatik (pl. Istenneveknél I. Chron. 21, 15 hétszer אֱלֹהִים, csak egyszer אֱלֹהִים pászekkel stb.). Több mint 100 példával illusztrálja sz. azon állítását, hogy a mozgást jelentő igék egy más cselekvő szó mellett, akár alá, akár mellérendelve állanak, a verticalis által vannak megjelölve, nehogy feleslegesnek tartsa valaki s elhagyja, a mint az értelem veszélyeztetése nélkül lehet is. (A számos világos példa közül Józsuá 22, 9: וַיִּלְכְּ לֵלֵכָה; II. Kir. 13, 21. וַיִּלְכְּ יִנְיָ; sőt a hol nem közvetlen következnek egymásra, ott is, (pl. Deut. 1, 19 s még 45 példa). E pontban még ezeken kívül számos igen érdekes jelenséget konstatál s magyaráz meg sz., hol a verticalisok a szöveg sajátosságaira utalnak, de melyeket térszűke miatt fel nem említhetünk.

d) A verticalisok őrökdenek a fölött, hogy a szabálytalan nem s számconstructiót ne javítsák. A masszóra is kiterjesztette már erre figyelmét s összeállít helyeket, hol kétféle olvasás volt ismeretes a nemi vonzatra nézve. De számos esetet elmellőz, mert nem volt két verzió, de a verticalis jelek megteremtői ezekre is ügyeltek. (Pl. Deut. 30, 10: הַכְּתִיבָה s 29, 10 hol pluralist várnánk). A leggyakoribb ez eset a gyűjtőneveknél (29 példa). A gyűjtőnevekkel ellenkező constructio a distributivumoknál (40 példa). A nemi vonzatok szabálytalanságára kevés a példa (Num. 36, 3; Lev. 5, 15; Deut. 31, 21; Bir. 18, 7, 21, 21.)

Az eddig magyarázottakon kívül még más csoportokat találunk verticalissal ellátva, melyek nem sorozhatók a sz. által eddig föllálistott szabályok alá. De meg van ezeknek

magyarázatuk is. Egy külön osztályt képeznek azon példák, hol a verticalisok annak jelölésére szolgálnak, hogy a részlegesen felsorolt szavak vagy teljesen vagy részben asyndeton konstrukcióban vannak s nem szabad a kívánatos kötőszót hozzáragasztanunk s a mit néha a masszoréták vagy másolók meg is tettek, a mint példák bizonyítják. Ilyenek kiválóan már a talmud által megbeszélte négy helyen az ittur szóferim. (Egyéb specificatióra 58 példa, különösen feltűnő Neh. 8, 7). Később azután azon helyeket is megjelölték az accentuatorok verticalissal, a hol specificatio van, de a kötőszó nem hiányzik (45 példa s más számos eset nyeri ez által magyarázatát.) A költői könyvekre szintén áll ez észrevétel. (Pl. Prov. 30, 9.) A pászek egy neme az u. n. eufemistikum az Isten neve mellett blasfémia kikerülésére, a mi az elválasztandó szók összeolvasása által létrejönne (Pl. Deut. 28, 25 s más 43 példa). Még oly esetben is áll ez, midőn Isten nevére egy személy neve vagy névmás következik (Gen 46, 2; 30, 20 stb.).

Van még egy csoportja a pászeknek, melyet eddig emfaticusnak neveztek, de a mely elnevezés nem magyarázza meg mind az ide tartozó esetet. Olyan helyek ezek, hol az egyik szó azon betűvel végződik, a melyikkel a másik kezdődik s ezért, mint a tapasztalat bizonyítja, néha az egyik el is esett (II. Sám. 5, 2, I. Kir. 21, 21 stb.) Ezen hiba becsúsztatásától óv a verticalis hangjel, első sorban a pászek (35 példa). Ugyancsak ide sorozandó azon csoport, melyben Isten neve előtt álló szó s v. v-ra végződik s a helyes kiejtés fontos, a mint azt (Beráchoth 15 a) R. Acha יִשְׁבֹּעַ példája mutatja.

Ezzel végére jutottunk a nagyérdékű munkának, de korántsem merítettük ki annak dús tartalmát, mert e munkának alig van egy lapja, mely ne nyújtana újabb meg újabb adatokat. Megközelítő képét nyújtottuk annak az új rendszernek, melyet sz. felállít s bizonyít és ennél többre nem törekedtünk.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

SALAMON IBN GABIROL : KIRÁLYI KORONA.

A tóra ellen	Tanácsat adék ;	Megszegtem a
Vétkeztem én,	Hazúdozék,	Törvényidet,
Parancsodat	Szentséget is	Ott hagytam az
Mind megvetém ;	Kigúnyolék ;	Ösvényidet :
E száj a szív	Mint pártütő	Igaz vagy hát
Fertőzetét	Gyalázkodám,	Te mindenér,
Lövellte szét ;	Soha meg nem	Mi engem ér ;
Kiömlé rajt	Alázkodám ;	Tiéd az
A rút beszéd ;	Utáltam az	Igazság !
Fondorkodám,	Intelmeid,	Enyém csak
Gonoszkodám,	Gazságom any-	A gazság !
Erőszakos	nyi bűnbe vitt ;	Fondorlatot
Valék s kaján ;	A lábam rossz	Terveztem én,
Hazugságot	Ösvényre tért,	Hütlenséget,
Koholgatek,	A szent útról	Nyakaskodám,
Másnak gonosz	Letévedék.	Makacsokodám ;

Én Istenem, az arczom elborul,
Ha az, mivel bosszantgatálak,
Az emlékembe föltozul.
Mert mind a jót, mit tevél velem,
Roszszal fizette vissza életem.
Mert nem szükségéből alkotál.
De kedvből,
Nem kényszerből, hanem szeretve,
Mielőtt meglevél, [kegyből.
Előmbé jött kegyelmed,
Lelket fuvál belém,
Ami életre keltett.
S mikor világra jöttem,
Nem hagyta el Te engem,
De sőt kegyeltél
S mint jó atyám : neveltél ;
Dajkálgatál,
Mint ápolónő kisedet ;
Anyámnak emlein
Bizton pihenheték,
S a kised élte
Gyönyörrel eltélék.
S mikor helyemre léptem,
Erőt nyújtál Te nékem,
Karodra vettél,
Vezetgettél,
Tanítottál érelyre,
Tudásra, bölcseségre ;
Ha vész szorongatott.
Karod
Kirágodott ;
S ha rám zudult harag, vihar,
Befőtél szent kezeden árnyival.
Ó mennyi bajt nem kelle észrevennem,
Mivel Te megváltál azoktól engem ;
Mielőtt jött a kín fejemre,
Te tudtomon kívül
Elkészítéd a balzsamot sebére ;
S ha önmagam ki nem kerülhetém a
Te háritád el azt magad. [bajt,
Ha bestiák foga közé jutottam,
Te összezúztad agyaruk,
Kihozva engem onnan ;
Ha rám tolult nehéz kórság-sereg,
Megorvosoltál engemet ;
S mikor súlyos csapások árja
Zudult le a világra :
A kardtól megvédelmezél,
Megóvtál a dögvészben,
Inségbe Te élelmezél,
Fentartál a bőségben.
Ha megboszanthatálak,

Vétkem megbüntetőd,
Amint atya fenyíti gyermekét.
Ha lellem kinban felkiáltoza,
Oly drága volt előtted az.
Nem utasítád el soha.
De tettél ennél jobbat is,
Nagyobbat is :
Belém oltván e vallást ;
Keblemben él a tiszta hit,
Hogy igaz isten csak Te vagy
S hogy igazok a jósaid ;
Hogy részemet nem adtad ott
Az ellened feltámadott
Alálalókkal ;
Kik meggyalázzák szent neved.
Gúnyolják szent törvényedet,
Akik vitába
Hajtják szolgálodat,
S hazugnak mondják
— A szolgák ! —
Szent prófétaidat.
Együgyűséget is mutatva,
Fondorkodás van ott alatta ;
S ha úgy mutatnak is
Kristályos, tiszta lelket,
Alant fekély
Kelése terjed.
Gyalázat-telt edény mind,
Melyet talán
Az oldalán
A csalfaság vízával
Lemosnak ott elül, —
De szenny s mocskok, ami ott marad
[belül.
Silány vagyok, nem érdemes
A kegyre és hűségre,
Amit szolgáladdal eddig is tevél Te.
De áldalak, nagy istenem,
Hogy szent lelket adál nekem,
Habár a tetteim
Bemocskolák azt
S reá gaz ösztönöm
Csak szennyet áraszt...
Ez ösztön ime rajtam is erőt vett,
Ellüzte mind a véderőmet ;
Miséem maradt velem,

Csupán az isteni
Nagy irgalom, a kegyelem.
Tudom, remélem,
Ezzel legyőzöm azt —
Hadd jöjjön el segítségem,
Te légy velem :
Talán leverhetem, talán elűzhetem.

Én istenem, kegyelmedért
Könyörgenék ;
Fékezd Te meg
Vad szenvedélyemet ;
Fordítsd el arczod bűneimtől,
Ne nézz felém,
Ne vigy tova Te napjaim felém ;
Ó hagyj utamra kenyeret szerezniem,
Hogy majdan az orcsád elé vezessen.
Ó mert ha ép úgy kellene
Kimennem e világból,
Mint egykoron jövék bele ;
Ha vissza kéne térnem
Helyemre meztelen,
Amint a gyermek
E létben megjelen :
Miért teremtl ?
Baj-érni hivatám,
Amott is jobb lett volna tén,
Mintsem kijönnöm,
Hogy több legyen a bűn a földön.

Én istenem, imádvá kérlek,
Kegyelmesen ítélj meg.
A gerjed semmivé tehetne : félek.
Mi lesz az ember,
Ha megítéled őt ?
Megmérlegelned
E röpke levegőt ?
Betéve őt a becsőló serpenyőbe,
A rút se föl, se le nem szállna tőle.
Mit ér neked
Fuvallat-mérni
Csinálni mérleget ?
Világra jöttitől folyvást
A kín, baj el se hagyja.
Isten veresítől legörnyed.
Az élet átka rajta :

A kezdete
Széltől ragadt
Pozdorja csak ;
A vége meg
Tarló, melyet
Tovább sodor
Vad fürgeteg.
Mig él : fü-szál,
Mit elperzselt
A napsugár.
S Te, isten, tán
Ez elveszt
Sujtná erőd ?
Hogy elhagyá
Az anyaméht,
Kin tölti bé
Nap-éjjelét.
Ha ő ma még
Csak búszkeség,
Holnapra már
A féreg az,
Mi rajta jár.
Lerántja őt
A murva is,
Tövis döfi
Megszúrja is.
Ha jóllakik,
Gonoszkodik ;
Ha éheznek,
Egy morzsáért
Is vétkezik.
Ha kincsre vágy,
Ha pénznek él,
Nyomába még
A sas sem ér.
Nem gondol a
Halálra, bár
Ez folyton ott
Nyomába jár.
Ha sorsa rossz,
Beszél, fecseg,
Beszéde lágy,
Oly reszketeg ;
Sokat-sokat,
Mindent,
Mi szent,
Igén, fogad.

Aztán
Ha tán
Szabadba jut,
Ha megy neki :
Szavát szegi,
Mit neki szent
Igéri !
Remeg, szepeg,
Bezárja hát
Az ajtaját ;
De a halál
Lakába' már.
Ezernyi őrt
Kereshet ő
Mindenfelől :
A nagy Leső
Ott legbelül
Termében ül.
Palánkjá is
Semmitsem ér,
A farkas a
Juhokhoz fér.
Jött és nem érti :
Miért ?
Örül s nem kérdi :
Minek ?
Él és nem érti :
Hogyan ?
Ifjú-kora
Bűnök sora ;
Majd ébredsz,
A szív dobog,
A vágy lobog,
S ha lelkesül,
Csak pénzre vágy,
Kincsért hevül.
Elindul : most
Hajón megyen,
Avagy sívár
Térségeken ;
Oly vakmerő :
Barlangokat
Keres fel ő,
Honnan duvad
Szökelt elő.
S ha azt hiszi,
Hogy fénye rég

Be is telék,
S amit szerzett,
A kincs, elég :
Rabló tör rá,
Ha békiben
Nyugton pihen ;
Egy pillanat,
S ha széttékt,
A sok kincsből
Misem maradt,
A múltó percz
Bajt hoz neki,
Nyomorba lőn
Szemelve ki :
Az elmerül,
Ez fölkerül.
Az óra
Bajoknak
Hozója ;
A perczek
Nyomorral
Beteltek ;
A napok,
Az éjek
Iszonyt
Sötétek.
Ha most remél
S békében él,
Egy percz alatt
Bajt hoz reá
A pillanat.
Csatába megy,
Kard szúrja át,
Vagy érez-hegyű
Nyíl fúrja át.
Körülveszi
A baj-sereg,
Elárasztják
Küntengerek.
Vagy szenvedés,
Kór éri őt,
Nehéz zajban
Kiséri őt —
Mig terhül lesz,
Lelkének is
S epét talál
A mézben is.

S ha nő baja,
Lágyul agya :
Kigúnyolják
A gyermekek,
Lökösgetik
A kisdedek.
Fiainak
Lesz terheül,
Kit elkerül
A barát is
Idegenül.
Es jó a nap,
Mikor kimegy
Es ott pihen :
Terem helyett
Verembe lent,
S lakása helytt
Halálba lent.

Levetkezék,
Levetve szép
Bibor-selyem
Diszöltönyt,
Helyette meg
Lábtól-fejen
Nyüvek fődik.
A porba száll,
Megtér oda,
A honnan a
Világra jött —
Alapja hisz
A föld pora.
S a férfiú,
Kit mindez ér,
Megtérni hogy
Lel ő időt,

Amiglen él ?
S hogy menjen itt
Lemosni párt-
ütése szennyeit ?
Rövid napok :
A munka sok.
Az Úr kiált,
Unszol s fenyit
Botlást, hibát ;
A vén idő
Kaczagva száll,
Repül, repül,
A gazda meg
Hajszolja őt
Színetlenül.

Ezért, nagy istenem,
Gondolj a szenvedésre,
Ami az ember része ;
S ahogy magam gaz is valék,
Maradj te jószágos, nagy ég !
Ne nyujtsd érdem szerint az érdemem,
Kinek a bűnöm végtelen,
Aki ha meghalok,
Mindent, mi rajtam ékes volt,
Elhullatok.

Én istenem,
Ha ennyi vétet nem engedsz el,
Mit téssz Te nagy neveddel ?
Ha irtalmadra nem remélhetek,
Tekivüled ki szán meg engemet ?
Ha tán megölnél is,
Reményem megmarad ;
Ha bünt boszulsz, hozzád futok :
Segélj magad ellen magad.
Haragodtól ten-árnyad védjen,
Irtalmad szent uszályát
Tartom e kézben —
Amig megszánsz ;
S nem állok el, amig megáldsz.
Ó gondolj arra, hogy
Agyagból alkotál
S próbára annyi

Nyomorba is dobál,
Ezért, ha itélsz,
Ne nézd a tettem ;
Ne műveim gyümölcsét
Add nekem ennem :
Türtöztessd gerjedet,
Ne hozd reám a véget,
Amig az útra fölszereltem
Helyemre visszatérek
S a sír göröngye eltemet.
A földről ó ne hajt, ne üzz le gyorsan,
Mig vállamon a bűn batyúja van ;
Ha bűnömöt mutatja mérleged,
A másik serpenyőbe
Dobd szenvedésemet ;
Ha pártütésemet idézed vissza,
Gondolj bajomra, kintaimra :
Helyezd, helyezd
Amazzal szembe ezt !

Én istenem, gondolj Te arra is,
Hogy földről földre
Szint' hengerögre
Bolygok ma is ;
S hogy engem így próbára téve
A számvettség tégelyébe,
Bűnömötől tisztítál Te meg ;
Mert lángod el nem égetett.

Tudom, tudom, hogy jóra
Volt mind e próba;
A kínok rám azért tolultak,
Hogy hinni megtanuljak;
Hogy tiszta üdv legyen a végem,
Forgatsz Te meg a gyötrelmem tüzében.
Ezért, nagy istenem,
Irgalmazzál nekem;
Ne önts ki rajtam
Boszúd haragban,
Ne sujs a rosszal,
Amit érdemlenék,
Ó mondd a pusztulás
Vész-angyalának: hagyj! elég!
Mi is fölnyem, érdemem,
Ha végignézz a vétkemen?
Ha folyton őrizel s szemed lát,
Még fogsz, mint tőr a kis gazellát.
Múló az életem,
Elszállt nagyobb fele;
Mi hátra van még,
Széthull, bünnel fele.
Ha mégma itt vagyok e szent helyen,
Holnapra rám tekintsz, s nem léte-
[zem. A szent romot;
De hát miért haljak meg én?
E tűz miért emésztne meg?
Ó én, szegény!
Én istenem,
Tekints Te rám kegyelmesen
E megmaradt kevés napon át
E kis sarjút ne sujsd tovább;
Mit megkímélnék szenvedésem árjai,
A bűn, sáska, azt, ó azt ne rájga ki!
Hiszen kezded műve vagyok —
Mit ér neked,
Ha meghalok,
Ha rám bocsájtasz férgemet?
Ott fekszem mint rút eledel...
Tenműved rombolnád Te el!
Én istenem, kegyelmedért
Könyörgenék:
Irgalmasan jér vissza hozzám,
Fogadj magadhoz újra
Egészen megjavulva;
Hullass áhitatot reám,
Figyelj imámra,
Tanodra szívem hadd legyen ki-
[tárva,
S félelmed hadd legyen beoltva
Gondolkozásomban.
Ó hozz reám üdvös határozatot,
Fordíts el tőlem átkot, bánatot;
Ne vigy kísértgetésbe,
Gyalázattól kimélj Te,
És védj veszedélytől,
A rossz esélytől;
Ne hagyj, ne ejts Te el,
S míg elvonúl a vész,
Árnyadba rejsz Te el.
Ó légy e szájjal,
Tisztítsd érzelmem,
Vigyázz utamra, hogy
Ne vétkezzék a nyelvem.
Gondolj reám kegyelmedért,
Néped szerelmeért;
Hadd látnom népem üdvét,
Ha újra épül hajlokod,
Hadd látnom csarnokod,
A szent romot;
Porát, követ,
Hulló rögét
Hadd csókolom,
Hadd álljak ott a szent romon.
Építsd fel azt, építsd fel azt!
Én istenem, tudom,
S szívem ezért remeg,
Hogy kik hozzád könyörgenek,
Érettük szót emel
Ezernyi jótett,
A hü, igaz kebel.
De én, de én:
Énbennem nincs
Erkölcserény,
Se szeretet,
Se kegyelet,
Se lágy fohász,
Se jó vonás,
Se megtérés
S imádkozás.
Ezért ne rejsz el én előttem arcod,

Magadtól el ne üzz, de hagyj ott;
S ha jó a nap, melyen
Parancsot adsz, kimennem,
Engedj a túlvilág
Üdvébe megpihennem;
Vigyél, vigyél Te
A jámborok körébe;
Ó hadd legyenek a fénybe költözött
Örökre élő szent nagyok között;
Arcod sugáriban hagyj fénylenem,
Támaszd fel újra életem;
S a földnek mélyiből
Ha majd kivől,
Megszólalak: ó hála, hála,
A gerjed im, könyörbő vála!
Mi jó vagy, istenem,
Ó mennyi jót tevé velem
Maig,
S fogsz tenni még
Halálom napjaig!
A tiszta félelemben
Erősíts meg Te engem,
Szilárdíts meg mindjebban
Tökéletes tanodban:

És mindezt	Dalolva áll,	Nincs műveid-
Ugy áldlak én,	Dicsénekük	hez fogható!«
Imádlak én.	Magosba száll.	Chajót-sereg.
Mondok neked	Kegyelted	Kherub-rajok,
Dicséretet,	Dicséri	A Kerekek,
Dics-éneket;	Szerelmed;	Az Angyalok.
Fenségedet,	A szentek	Az Iriner,
Szentségedet	Szeretnek;	Kadisinek
Magasztalom;	Angyal-kar	Körébe zeng
Egységedet	Magasztal;	Az égbe fent
Zengné dalom.	Egységed	A felható
Mi nagy neved!	Hívője	Zsolozsma-szó —
Mi rettenet!	Egynek vall,	Utánozva
Az egyenes	Dicső, Te!	Egységed
Ajkán dal kél	Fenséged	Hívőit;
S feléd repes;	Ki érti,	Mind Egynek
A híveid	Fenséged	Dicsőit,
Te nagy neved	Dicséri:	Mint néped,
Megszentelik;	»Az istenek	Az egy nép:
A szent sereg	Között neked	»Az égbe fent,
Zsolozsma-szót,	Nincs másod, ó	A földön lent,
Imát rebeg.	Mindenható;	Nincs más, ki szent:
Ez' el-csapat	S a művek közt	Imádd Istent!«

Legyenek kedvességek számnak szavai és szívem érzelve előtted,
Örökkévaló, Szírtém és Megváltóm! ¹⁾

Nagycsárd.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

¹⁾ E költemény első felét l. előző számban 137. lap. E fordítás a »Zsidó Költők«-ből című művemben megjelent átültetést lényegesen javítja.

ORSZÁGVILÁG.

AZ 1896-IK ÉVI MILLENNIUMI KIÁLLÍTÁS.

A magyar állam ezer éves fennállásának nagy ünnepét a nemzet méltó fényvel óhajtja megünnepelni. A nemzet zsidó valószínű tagjai az elsők közt lesznek, a hol a haza dicsőségének öregbítéséről lesz szó és a szemforgatók fekete szövetsége, amely zsidó nemzetiséget fundált ki, kiállíthatja majd a század legnagyobb hazugságát. Bár tudjuk, hogy hitfeleink külön buzditásra nem szorulnak, közöljük a kereskedelmi miniszter ur megkeresése folytán az alábbi felhívást.

Felhívás a közönséghez!

A magyar állam megalapításának ezredik évfordulóját készül megünnepelni a nemzet.

Hazánk törvényhozása elhatározta, hogy az ezredéves ünnepélyek keretében országos kiállítás tartassék.

Ő cs. és apostoli királyi Felsége, legkegyelmesebb Urunk és Királyunk ezen kiállítás védnökségét elfogadni kegyeskedett.

A törvény e kiállításnak 1896-ban, Budapesten, az illetékes miniszterek és egyéb szakkörök közreműködésével leendő rendezését reám ruházta.

Kettős célja lesz ezen kiállításnak.

Első sorban emlékeztetni a nemzetet az ezredéves múlt nagy eseményeire és alkotásaira és megmutatni a külföldnek is, hogy a magyar nemzet hasznos tagja volt az európai népcsaládnak a haladás együttes munkájában.

Második feladata a kiállításnak az lesz, hogy megismerjük a magyar államot alkotó összes erőket; megismertessük önmagunkkal és az idegenekkel a szellemi, anyagi és erkölcsi téren való munkálkodásnak összes vívmányait.

Felhívom az ország minden polgárát, hogy ezen feladatban a kormányt hazafiui lelkesedéssel támogassa és hozzájáruljon a nagy nemzeti mű sikeréhez.

Része fog jutni az ország minden polgárának a munkában, valamint része lesz a sikerben is.

A kiállítás sikere által növekedni fog hazánk tekintélye és fokozott lelkes bizalommal fogunk haladni a nemzeti megerősödés nagy munkájában.

A kiállítás programja felöleli a nemzeti munka minden nyilvánulását; tervezete megadja a kereteket mindazok számára, kiknek ősei, vagy maguk bármely téren tevékenykedtek.

A törvényhatóságok, a városok és a családok, melyhez történelmi emlékek fűződnek, állítsák ki az okmányokat, műtárgyakat, ereklyéket, melyek nagy események, virágzású korszakok emlékét kelthetik fel; melyek jellemzik állami szervezetünk, ősi alkotmányunk és önkormányzati életünk fejlődésének menetét, a magánéletnek egyre gyarapodott igényeit és a nemzeti erő egyéb megnyilatkozásait.

Az egyházak mutassák be működésük és tevékenységük tanujeleit, történelmi emlékeiket, melyekre kegyelettel tekint a nemzet és a művészet remekeit, melyeknek megalkotása, gyűjtése és megőrzése az ő érdemük.

A tudósok, a művészek, az írók, a tanférfiak, szóval a nemzet szellemi fejlődésének összes tényezői mutassák be az eszközöket, melyekkel egy évezreden át a felvilágosodást és a nemes izlést terjesztették, s a nemzet erkölceit megnevelni igyekeztek.

Mutassuk be, hogy Európa élestarának földjét hogyan munkáltuk a múltban, mint haladtunk mindig a korral és miképpen érvényesítjük ma a tudomány vívmányait, hogy a nemzeti termelést fokozzuk.

Tér jut a hazai ipar összes tényezőinek, melyek a múltban nem egyszer versenyeztek a nyugot legkitűnőbb szaktársaival.

Tárják fel szorgalmuk és ügyességük műveit. Az elmúlt századok mestereinek remekeit, a napról napra izmosodó és gyarapodó modern gyári ipar termékeit állítsuk sorba, hogy tanúságot tegyenek a magyar munka, a magyar vállalkozó szellem erejéről és versenyképességéről.

A kormány gondoskodni fog, hogy a nemzeti munka méltó

keretben legyen bemutatva, hogy a kiállító erkölcsi sikerét előmozdítsa.

Tárja ki mindenki szorgalma, izlése, leleményessége eredményeit.

Lépünk mindnyájunk sorompóba, a kik dolgozunk észszel, kézzel vagy géppel, egyért — a hazáért!

Ám lássa a mai nemzedék, miket teremtettek az apák az uttörés súlyos viszonyai közt; ám érezzük át, hogy az ősök veritéke árán megtört síma uton milyen feladatok hárulnak reánk és a jövőző nemzedékekre!

Nagy, ritka családi ünnep lesz az, melyet még nem sok nemzet ültetett meg.

Gyüljön a nemzet oda a felsőges uralkodó köré, a ki házákat oly atyai gonddal és bölcsességgel vezette az áldásos béke útjain, a haladásnak magaslatára és a ki — egy dicső ezredéves mult hű letéteményese — oda vezeti a magyar népet egy szebb évezred küszöbére!

Budapest, 1893. február havában.

Lukács Béla s. k.

kereskedelemügyi m. kir. miniszter.

KÜTFÖK.

243. szám.

Dr. Maybaum Zsigmond berlini rabbi eredeti tervezete az interconfessionális etika tárgyában.*)

Erklärung.

Gegenüber falschen Vorstellungen, die über das Schriftthum und die Sittenlehre des Judenthums verbreitet werden, erklären wir, was folgt:

1. Der Talmud ist kein Religionsbuch, welches die zur Zeit geltenden Satzungen und Lehrmeinungen des Judenthums vorträgt; sondern er enthält bloß die Verhandlungen, welche während vieler Jahrhunderte in den Lehrhäusern Palästina's und Babylons über religiöse, ethische, staatsgesetzliche und allgemein-wissenschaftliche Fragen gepflogen wurden, und er stellt die verschiedenen oft widerstreitenden Meinungen neben einander, in den meisten Fällen ohne eine endgiltige Entscheidung zu treffen.

2. Der von Joseph Karo im 16. Jahrhundert verfasste Schulchan-Aruch, hat niemals die Geltung eines Religionsgesetzbuches für die Juden gehabt. Denn er ist weder im Auftrage autoritativer Religionsbehörden verfasst, noch von solchen als Gesetzbuch für die Juden je proklamirt worden. Im Gegentheil, es hat an Protesten gegen die Verbindlichkeit dieses Kodex von berufenster Seite niemals gefehlt. Nur wegen der übersichtlichen Gruppierung des religionsgesetzlichen Stoffes hat sich der Schulehan-Aruch schnell als Nachschlagebuch für rabbinische Entscheidungen eingebürgert, während ihm niemals eine solche Korrektheit und Zuverlässigkeit zugeschrieben wurde, welche ein Zurückgehen auf die Quellen hätte überflüssig machen können.

3. Nach dem im Talmud von dem Schul-Haupt Samuel aufgestellten und von allen Gesetzeslehrern widerspruchlos angenommenen Grundsatz: »Das Gesetz des Staates ist allgemein gültiges Gesetz,« ist es für jeden Juden religionsgesetzliche Pflicht, den Gesetzen des Staates Gehorsam zu leisten.

4. Die Bezeichnung »Akum« in den religionsgesetzlichen Schriften bedeutet: Anbeter der Sternbilder und Planeten, und sie ist niemals auf die Bekenner der monotheistischen Religionen angewandt worden.

*) Az ennek alapján közzétett nyilatkozatot L. M. Zs. Sz. 1893. évf. 148. l.

Begründung.

Ad 1. Ausser der heiligen Schrift, die Gemeingut der ganzen gesitteten Welt geworden ist, und einigen in griechischer Sprache verfassten bzw. erhaltenen Schriften, besitzt die jüdische Litteratur aus der Zeit des Alterthums nur das rabbinische Schriftthum, das aus Mischna, Tosifta und Gemara bestehend — den Namen *Talmud* führt.

Im Gegensatz zur heiligen Schrift, welche den Inhalt der *Schriftlichenlehre* bildet, wird der Talmud, weil er ursprünglich nicht niedergeschrieben wurde, die *mündliche Lehre* genannt. Eine andere religionsgesetzliche mündliche Lehre giebt es im Judenthume nicht.

Der Talmud baut seinen *Inhalt* auf Grund des biblischen Wortes auf und giebt allem Raum, was den menschlichen Geist und das menschliche Gemüth beschäftigt. Neben dem Religionsgesetz und der Ethik, welche seine beiden Hauptgebiete sind, haben in ihm Fragen der Weltweisheit, Rechtswissenschaft, Medizin, Sternkunde, Sprach- und Geschichtsforschung, sowie poetische Erzählungen, Gleichnisse, Sentenzen und Ähnliches Aufnahme gefunden.

Seiner *Form* nach ist der Talmud mit der Aufzeichnung der Verhandlungen einer gesetzgebenden Körperschaft, in welcher eine Vorlage mit ihren Motiven zur Diskussion steht, in sofern zu vergleichen, als er die während vieler Jahrhunderte in den Lehrhäusern gepflogenen Verhandlungen aufzeichnet, die verschiedenen oft widerstreitenden Meinungen neben einander stellt, jede Ansicht, die zu Worte kam, jede Auffassung, die geäußert wurde, in der ganzen Lebendigkeit der Diskussion wiedergiebt, und zwar zumeist ohne zu einer endgültigen Entscheidung zu gelangen.

Der Talmud enthält somit überaus zahlreiche Aussprüche welche als die Meinungen Einzelner niemals eine bindende Kraft erhalten haben.

Seinem Inhalte wie seiner Form nach will und kann daher der Talmud nicht als ein *Gesetzbuch*, sondern nur als eine *Quellenschrift* für die Auffassung des biblischen Wortes und für die Kenntnis des überlieferten Religionsgesetzes, für die Begründung wie für die Geschichte desselben betrachtet werden. Als eine solche *Quellenschrift* ist der Talmud auch thatsächlich zu allen Zeiten von den jüdischen Forschern behandelt worden.

Ad 2. Während man nach Abschluss des Talmud in allen streitigen Fragen der religiösen Praxis auf die *Rechtsbescheide der Geonim*, der Schul-Häupter in Sura und Pumbedita, angewiesen war, wurde um die Mitte des 8. Jahrhunderts mit der compendiosen Kodifizierung der talmudischen Gesetze begonnen. Der Erste Versuch dieser Art waren die *Halachoth Ketuoth* (oder *Kezuboth*) des Jehudai-Gaon deren Inhalt in die *Halachoth-Gedoloth* des Simon aus Kahira überging. Diesem folgen, um nur die bedeutendsten Kodificatoren zu nennen: *Isak b. Jakob Alfasi* mit dem Werke, *Halachoth* (g. E. des 11. Jahrhunderts.), *Moses Maimonides* mit seinem Werke, *Mischne-Thora* (gegen 1180) und *Jakob b. Ascher* mit seinen *Arba-Turim* (erste Hälfte 14. Jahrhunderts), welches

letztere Werk dadurch zu besonderer Berühmtheit gelangt ist, weil *Joseph Karo* (Mitte des 16. Jahrhunderts) seinen *Schulchan-Aruch* darauf gründete.

Dieses Werk *Joseph Karo's* stand alsbald im Vordergrund der codificatorischen Forschung und wurde oft gedruckt und commentirt. Aber es hat auch vielfachen Widerspruch erfahren, und wie seiner Zeit *Abraham ben David* den Lesern des Mischne-Tora von Maimonides einschärfte, die Entscheidungen des Verfassers durch das Studium der Quellen zu controlieren, so wurde auch hier von den gefeiertesten Autoritäten davor gewarnt, dass die religiöse Praxis ohne Weiteres nach dem *Schulchan-Aruch* des *Joseph Karo* eingerichtet werden solle.

Es mag hier zur Bekräftigung dieser Behauptung wörtlich angeführt werden, was *Salamon Lurja* (שלמה לוריא) (starb 1573) gegen Ende der Einleitung zu seinem *Jam-schel-Schelomo* ed: Stettin über *Joseph Karo's Religionscodex* sagt.

Vor Kurzem kam uns zu Handen das Werk *Joseph Karo's* über die *Turim*.¹⁾ In diesem Werke citirt er viele, aus alten Büchern, die uns unzugänglich waren, geschöpfte Novellen, sowie entlegene (fremdartige) Responsen, des gleichen Novellen, die sich in allen (Kodex) Büchern vorfinden: nichts fehlt von alledem, was ihm in den Sinn gekommen, und beinahe hätte er uns keine Nachlese übrig gelassen. Allein er hat zwischen den decisorischen Meinungen eigenmächtig und mit Bauchargumenten (מסכתות הרים) vermittelt, leider in den meisten Fällen gegen die überkommene Tradition und die bisher usuelle Praxis.

Die Schüler aber, die sich nach seinen Worten und Entscheidungen richten, wissen nicht, dass es um ihr Leben geschieht, da er sich oft gegen die Tossafisten und die uns massgebenden Devisoren richtet. Solcher Gestalt gehen sie in die Irre, denn nachdem sie auf die in seinem Werke normierte, Halacha stossen, rufen sie aus: ganz so schreibt ausführlich *Karo*! Es ist misslich, dass sie dem, was sie in seinem Buche finden, Glauben schenken, und dass sie, wenn sich Einer mit schlagenden Argumenten und in Hinblick auf die Tradition dagegen verwahrt, diesen nicht beachten, wie ich bereits in der ersten Vorrede auseinander gesetzt habe. Namentlich heutzutage, da es der Ordinarier gar viele, der Lernbeflissenen aber nur wenige giebt, greifen sie gern nach einem Buche, in welchem alle Novellen enthalten sind, und setzen auf diese Weise die Kleinen den Grossen, die Jünglinge den Greisen gleich. Ich bin leider Augenzeuge von alledem! doch *Joseph Karo* begnügt sich nicht damit, dass er die Ansichten der drei Grossen, Alfasi, Ascheri und Maimonides, falls zwei unter ihnen gleicher Meinung sind, als normierend hinstellt, ohne auf die anderen Grossen Rücksicht zu nehmen — als wenn er für dieses Verfahren eine aus den ältesten Zeiten herrührende Tradition besässe — vielmehr geht er auch bei sonstigen Vorkommnissen also zu Werke. In vielen Fällen versenkte er sich nicht, wegen der Fülle seiner grossen Arbeit, in die Tiefen der Halacha, wie du an äusserst vielen Stellen meines Kompen-

¹⁾ Dieses Werk bildet die Grundlage seines *Schulchan-Aruch*.

diums und meiner Randbemerkungen über die Turim finden kannst. Und noch Eins! Da er (Joseph Karo) keine korrekten Ausgaben vor sich hatte, schrieb er sie mit ihren Druckfehlern aus und baute mit unter auf diesen Fehlern seine Fundamente auf. Daher war ich genöthigt, seine Worte in ihrer Ausführlichkeit, aber mit Umwandlung und Sichtung anzuziehen — namentlich da wo man sich hätte irren können — um sie den Schülern richtig zu stellen, und dass man mir später nicht vorhalte, dass ich von ihm (Joseph Karo) nichts gewünscht habe. "הרה"ר מלוכלך שית סימן קל"ה" L. B. 1840. Nro. 17.)

Es mag hier auch noch eine Aeusserung von Joel Sirkes (gest. 1640) aus Nro. 80 seiner Responsen (תשובות רב"ה) angeführt werden.

»Du weisst nun, dass diejenigen, die ihre Entscheidungen nach dem Schulchan-Aruch treffen, nicht in gesetzmässiger Weise ihr Lehramt versehen. Denn da sie von der Quelle der Praxis nichts wissen, auch die früheren Decisoren nicht kennen, so gleichen sie Schwätzern, die Selbsterdachtes vortragen, und dadurch den Streit und Hader in Israel vermehren.«

Allein wenn auch gegen den Schulchan-Aruch solche Bedenken nicht vorgebracht worden wären, so könnte ihm doch niemals eine höhere Autorität beigelegt werden, als den Quellen, aus denen er geschöpft wurde. Und da die Quellenforschung im Judenthume niemals als abgeschlossen angesehen wurde, da es im Gegentheil für den praktischen Theologen als verpflichtend galt, in jedem einzelnen Falle, die ganze Entwicklung der einschlägigen Literatur sich zu vergegenwärtigen und aus der Fülle aller dieser Aeusserungen heraus sein Urtheil zu schöpfen: so ist es klar, dass der Schulchan-Aruch nicht als das endgültige Religionsgesetzbuch der Juden angesehen werden kann.

Ad. 3.) Dieser Grundsatz ist eigentlich schon in der heiligen Schrift ausgesprochen. Denn aus dem Umstande, dass in dem Buche Esther 3, 8 die Anklage des Judenfeindes Haman: »und die Gesetze des Königs befolgen sie nicht,« als Verleumdung gekennzeichnet wird, ergibt sich mit aller nur wünschenswerthen Klarheit, dass der Gehorsam gegen »die Gesetze des Königs« im Bewusstsein der persischen Juden bereits lebte. Was aber bis dahin vielleicht nur das Ergebniss der Zwangslage war, in welcher sich die Juden befanden, das wurde durch den Ausspruch des Talmud-Lehrers Samuel (Schulhaupt von 219—250) »Das Gesetz des Staates ist allgemein gültiges Gesetz« zur Legalität erhoben. Dieser Ausspruch bezieht sich allerdings nur auf die landesfürstliche Prärogative, auf Steuern, Abgaben, Executionen, kaufmännische Verträge etc. und will durchaus nicht das Religionsgesetz von den Anordnungen des Staates abhängig machen. Aber er genügt auch in dieser Beschränkung, um die volle Unterordnung der Juden unter die berechnete Machtvollkommenheit des Staates zu erweisen. Ja noch mehr! Aus der Thatsache, dass die Juden ihre civilrechtliche Autonomie, die sie das ganze Mittelalter hindurch besaßen, und die ihnen von Kaisern und Königen bis an die Schwelle der neuesten Zeit gewährleistet wurde, überall bereitwillig preisgaben, als sie

in den Unterthanen-Verband aufgenommen wurden: folgt unwiderleglich, dass die Juden auch in jenen Fragen, die vormals zwar religiöse Geltung beanspruchten, die aber ausserhalb Palästinas thatsächlich nur von nationaler Bedeutung sind, sich voll und ganz dem staatsbürgerlichen Leben angeschlossen haben.

Ad. 4.) Das Wort עֲבוֹדָה das erst durch die Censur in die jüdische Litteratur hineingekommen ist, ist ein Akrostich für עֲבוֹדַי כּוֹכָבִים וּמוֹלֵדוֹת und bedeutet demnach: »Anbeter der Sternbilder und Planeten.« An den wenigen Stellen, wo der Talmud von den Christen spricht, gebraucht er andere Bezeichnungen. Die Decisoren und Kodificatoren der spätern Zeit schöpften aus den Talmud und gebrauchten den Ausdruck durchweg in der angegebenen Bedeutung. Ja sie erwarten sich ausdrücklich gegen das Missverständniss, als ob dieser von den Heiden gebrauchte Ausdruck auch eine Bezeichnung für ihre christliche Umgebung wäre. Wir brauchen hier die Belege aus den bezüglichen Werken nicht erst anzuführen, da wir hierfür auf die »Verhandlungen und Beschlüsse der Rabbiner-Versammlung zu Berlin« vom Jahre 1884. Seite 90 ff. verweisen können. Das aber soll hier noch betont werden, dass die Sittenlehre des Judenthums gemäss den Worten der heil. Schrift:

»Denn im Ebenbilde Gottes hat er den Menschen geschaffen,« (Gen. 9, 6) ferner:

»Liebe deinen Nächsten wie dich selbst,« (Lev. 19, 18) endlich:

»Und ihr sollt lieben den Fremdling, denn Fremdlinge waret ihr im Lande Egypten« (Deut. 10, 19.)

Die allgemeinste, auch auf die unter Akum bezeichneten Heiden sich erstreckende Nächstenliebe gebietet.

Wenn einzelne Aussprüche im Talmud diesem Sittengebote in Bezug auf die Heiden zu widersprechen scheinen, so sind sie als der Ausfluss einer durch die Zeitverhältnisse hervorgerufenen Stimmung und gleichsam als Akte der Nothwehr zu betrachten, gegen diejenigen gerichtet, welche Ehre, Leben und Eigenthum des Nächsten nicht schonten. Berlin, den 13. November, 1892. Dr. Maybaum, m. p.

Közl: DR. MAYBAUM ZSIGMOND.

244. szám.

Ministeri rendelet anyakönyvi kerület ügyében.

4.483. szám.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

Nyitra vármegye közigazgatási bizottságához hasonlóan kelet és szám alatt intézett rendelettemmel megengedtem, hogy Koós, Czigel és Szabó községek a nováki izraelita hitközség anyakönyvi kerületéből a privigei izr. hitközség anyakönyvi kerületébe kebeleztesse az át.

Budapest, 1893. február hó 26-án.

GRÓF CSÁKY, s. k.

245. szám.

Rendelet a szombaton való írás alóli felmentés tárgyában.

A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

55.711. szám.

Valamennyi tankerület kir. Főigazgatóságának.

A középiskolai izraelita tanulóknak a szombati és más ünnepnap írás és rajzolás alól való felmentése tárgyában 1890. évi október hó 29-én 47.880. sz. a. kelt rendeletemet az eljárás egyszerűsítése céljából oda módosítom, hogy ezentúl a felmentést mind a gymnasiumokban, mind a reáliskolákban maga az igazgató fogja megadni és pedig minden eddigi helyi megszorítás és egyéb feltétel nélkül, egyedül a szülőknek az aláírásra nézve hatóságilag igazolt kérvénye alapján.

E mellett azonban továbbra is érvényben marad említett korábbi rendeletemnek azon határozata, hogy a felmentett tanuló az illető lecke-órán felmentettsége daczára jelen tartozik lenni, s ha lehetséges pl. a mennyiségtannál, szóbeli feleletre fel is hívható, sőt a rajzoláshoz mindannyiszor a rajzolandó tárgy szóbeli értelmezésére is. Ha az osztály kizárólag feladat-írással vagy rajzolással van elfoglalva s magyarázat nem fordul elő, a felmentett tanuló ez idő alatt ugyane tantárgyak elméleti vagy értelmező leckéiből examinálendő vagy ismétlő tanulással tartozik foglalkozni. Minthogy szépírási óra hetenként csak egyszer tartatik, akként kell intézkedni, hogy az ily óra szombatra ne essék. A felmentett tanulók egyéb órákon annál behatóbban vizsgálándók meg.

Miről a főigazgatóságot további eljárás végett értesítem.

Rudapest, 1893. február hó 15.

GRÓF CSÁKY, S. K.

VEGYES.

Jelentés. Tisztelettel jelentem barátainknak és ismerőseimnek, hogy f. hó 12-én Herzog Margit kisasszonynyal, Herzog Ödön m. államvasúti felügyelő leányával, jegyet váltottam.

Budapest, 1893. évi márczius havában.

DR. BLAU LAJOS.

Dr. Grünhut Lázár munkatársunk a palesztinai zsidó árvaház igazgatását néhány hóval ezelőtt átvette. A német hitsorsosaink által fentartott árvaházról az utolsó hetekben kiadott évi jelentés hazánkba rövid működéséről első helyen emlékezik meg és azon meggyőződésnek ad kifejezést, hogy a tudós igazgatónak sikerülni fog az intézetet minden irányban fejleszteni és pedagógiai tekintetben a virágzás legmagasabb fokára emelni.

Szántó Eleázár. A magyar izr. tanítószágot nagy veszteség érte Sz. E. halálával. Mint a pesti izr. hitközség fiúiskolájának igazgatója vagy két évtizeden át működött és ez idő alatt a magyar nemzeti műveltség színvonalára emelte az iskolát. Elnöke volt az Országos izr. tanítóegyesületnek, és ez egyet az ő húsz évi vezérsege alatt életerős intézménynyé nőtte ki magát. Kiadványai számtal tesznek a paedagógiai irodalomban. A felekezeti tanügy körül szerzett érdemei elévülhetetlennek, és hálás emléket biztosítanak neki az utókornál.

Előfizetési felhívás. Haber Samu ur »A mi ünnepeink« című könyvére előfizetést hirdet. A könyv előfizetési ára 1 frt. Az előfizetési összegek szerző címére (Nagymező-utca 12 földszint 5.) küldendők. A dolgozatok a zsidó ünnepeket fogják könnyed csevegő modorban rajzolni, miért is melegen ajánljuk azt olvasóink figyelmébe.

TÁRSADALOM.

SZERVEZET ÉS RECEPTIO.

Az izraeliták országos irodája elnöksége, a kerületi elnökök f. évi ápril hó 10-én tartott gyűlése elé terjedelmes, a felekezet összes ügyeit tárgyaló jelentést terjesztett, melyből a legaktuálisabb részt alább közöljük. Nézetiünk szerint e fejtegetéseket *teljes mértékben* csak úgy méltathatjuk igazán, ha azon körlevelet, melyet a VI. izr. községkerület elnöksége múlt évi február hó elején (I. M.-Zs. Sz. 1892. II.) a kerület hitközségeihez, továbbá azon levelet, (I. M.-Zs. Sz. 1891. I.) melyet az országos iroda a pozsonyi főrabbihoz és azt a köriratot, melyet az iroda 1891. évi február hó 15-én (I. M.-Zs. Sz. 1891. III.) az összes hazai hitközségekhez intézett, most ismét emlékezetünkbe idézzük. Ezen okmányok az alábbi kivonattal egyetemben az itt szóban forgó kérdéseket teljesen megvilágítják. A jelen számunkban foglalt eddigelé még nyilvánosságra nem hozott 1880. évből kelt irodai felterjesztés pedig újabb adalék ügyünk történetéhez, melyet különös érdekességgel ruház fel petituma. Azt kérte az iroda a kormánytól — 13 évvel ezelőtt, nyílt ígéretére hivatkozva — hogy »meltóztassék oda hatni, hogy a törvényhozás folyó ülés-
szakában törvény alkottassék, mely vallásunkat törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja, s az 1868. LIII. t.-cz. intézkedéseit — azok kivételével, melyek a vegyes házasságot szabályozzák — vallásunkra is kiterjeszti«. Az a javaslat, mely most tárgyalásra előkészítve van, mint tudjuk, szintén ezt tartalmazza.

A községkerületi elnökök elé terjesztett irodai jelentés ezen előzményekre csak utalást tartalmaz, nyilván abból indulván ki, hogy a gyűlés tagjai a kérdés történeti előzményeit részletesen ismerik. Részünkről azonban azon leszünk, hogy e kérdések története rendszeresen egybefoglalva is közrebocsáttassék, úgy hogy abban mindenki könnyen eligazodást találjon. A jelentés logfon-

tosabb része kétségtelen az, mely a szervezeti kérdésnek a receptiótól való elválasztására vonatkozik. A kivonat egyébiránt így szól:

Utoljára 1889. évi november hó 25-én voltunk együtt, a mikor az »orthodox közvetítő bizottság« beadványai folytán a vallás és közoktatásügyi minister úr által felvetett azon kérdésre: hazánkban lehet-e szó két hitfelekezetet képező »orthodox« és »neolog« izraelitákról? a választ megadtuk.

Évezredek óta egységesen fennálló hitfelekezetiünk oszthatatlansága védelmében megkívántató egész erélyességgel utasítottuk vissza azoknak merész és könnyelmű támadását, a kik az egész világon elterjedt egységes zsidóságot hazánkban kettő választani megkísérlik. Egyuttal felekezetiünk egységes szervezetének szükségére is rámutattunk, és azt a kérelmet intéztük a minister urhoz:

hogy az »orthodox közvetítő bizottság«-nak »két izraelita hitfelekezet« elismerése iránti kérelmét elutasítani s az izraelita hitfelekezet egységes szervezetét mielőbb törvény által biztosítani méltóztassék.

A vallás és közoktatásügyi minister úr ő nagyméltósága 1890. évi február hó 10-én 341. eln. sz. a. kelt rendeletével az »orthodox közvetítő bizottság«-ot azon kérelmével, hogy két izraelita felekezet fennállása elismertessék, előadásunk értelmében elutasította, az egységes szervezet iránti előterjesztésünkre azonban azt jelentette ki, hogy »nem szándékozik kényszereszközöket igénybe venni arra nézve, hogy az izraelita felekezet országos önkormányzati szervezete egyöntetűvé tétesse . . . De kívánatosnak tartja, hogy a helyi rend megszilárdulása után a viszonyok aképpen alakuljanak, hogy a felekezet ügyeinek consolidálásában tovább haladva, a rendezés az izraelita hitfelekezet önkormányzati jogának törvényes biztosításával befejezhető legyen.«

Ezen rendelet közvetlenül a képviselőházi költségvetési tárgyalások után lett kibocsátva, melyeknél szóba került a katolikus autonomia kérdése, a melyben gr. Csáky azt az álláspontot foglalta el, hogy »az autonomia csak akkor virulhat igazi életre, ha az lassanként alulról fölfelé fejlődik«, és hogy »autonomiát egyáltalán egy felekezetre octroyálhatónak nem tart«. A mit a minister ur a kath. autonomiáról mondott, azt

jelentette ki a fentidézett rendeletében az izraelita felekezet autonomiájára nézve is. És ezzel megszűntnek láttuk a lehetőségét annak, hogy gr. Csáky ministersége alatt ügyeink rendezését akként juttathassuk végbefejezésre, a mint azt tervezük volt.

Ismereteseik az elnök urak előtt azon fázisok, melyeken szervezeti ügyünk az utolsó 25 évben keresztül ment. Összefoglaltuk ezeket abban a körlevélben, melyet múlt évi február havában a 14-ik izr. községkerület hitközségeihez a kerület ujjaalakítása alkalmából intéztünk.

Minthogy hazánkban eddigelé a »törvényesen bevett« felekezetek törvénnyel biztosított önkormányzati joggal is felruháztattak, a vallás receptióját és az autonomia becikkelyezését szerves összeköttetésben állónak tartottuk, és így történt, hogy 1869. évtől kezdve e két rendbeli jogaink becikkelyezését együttesen kérelmeztük, valahányszor felekezeti ügyeinkben felszólaltunk. Csak egy ízben történt ettől eltérés, a mikor az 1881. évi állami költségvetés tárgyalása alkalmával a vallás és közoktatásügyi minister ur a képviselőházban azt a kijelentést tette, hogy: »minden felekezet, — legyen keresztény vagy nem keresztény, — melynek tanai az állam létfeltételeivel összhangzásban vannak, a törvényesen bevett felekezetek sorába biztosan fel fog vétetni, ha ez iránt a kormányhoz, vagy a törvényhozó testülethez folyamodni fog.«

Nyomban ezen nyilatkozat után 1880. évi decz. hó 6-án intéztünk Trefort ministerhez egy fölterjesztést, melyben azt a kérelmet adtuk elő: hogy a törvényhozás legközelebbi ülészakában törvényt alkottasson, mely vallásunkat törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja s az 1868: LIII. t.-cz. intézkedéseit, — azok kivételével, melyek a vegyes házasságot szabályozzák — vallásunkra is kiterjeszti.* E fölterjesztésünkben nem érintettük a szervezeti ügyet, hanem annak teljes mellőzésével tisztán a vallásunk recipiáltatása iránti kérelemre szorítkoztunk.

Kevéssel e kérvényünk fölterjesztése előtt kezdeményeztük hitközségeink zilált viszonyainak rendezését. Ez iránti

* L. Kútökö 246. sz.

felterjesztésünkre 1880. évi október hó 25-én 27496. sz. a. kelt rendeletével hívta fel a vallás és közoktatásügyi miniszter az összes törvényhatóságokat arra, hogy a területükön lévő izraelita hitközségek viszonyaira vonatkozó adatokat szerezzék be.

A mikor tehát a vallásunk recipiáltatása iránti felterjesztésünk kedvező elintézését megsürgettük, Trefort rámutatott annak szükséges voltára, hogy előzetesen mégis a hitközségi viszonyok rendeztessenek és az ezen rendezés érdekében kifejtett munkálkodás közepette az irányadó körök mindinkább visszatértek arra az álláspontra, hogy a receptió a felekezeti autonomia beczikkelyezésével együttesen történjék. Ezt az álláspontot foglalta el a kerületi elnökök gyűlése is, a mikor 1883. évi decz. hó 23-án egy emlékiratban megállapította azon elveket, melyek szerint első sorban a hitközségek rendezése, és azután vallásfelekezetünk jogainak törvényes biztosítása eszközöltessék.

Azóta állandó kérelmünket az képezi, hogy felekezetünknek a törvényes jogok oly módon biztosíttassanak, mint azokat a törvényesen bevett vallásfelekezetek élvezik, vagyis: hogy egyrészt vallásunk a keresztény vallásokkal egyenjogúvá tétessék, másrészt pedig felekezetünk önkormányzati joga törvény által biztosíttassék.

Gróf Csáky miniszternek az 1890. évi február hó 10-én kelt fentidézett rendeletében foglalt azon kijelentése, miszerint autonómiát felekezetre oktrojálhatónak nem tart, megdöntötte annak lehetőségét, hogy tőle említett két rendbeli jogainknak együttesen való törvényes biztosítását várhassuk. Ugyanazon év november havában azonban a kultuszministeri költségvetés tárgyalása alkalmával a képviselőházban újabb nagyhorderejű nyilatkozatok történtek. A politikai pártok vezérférfiai annak szükségét hangoztatták, hogy a vallásfelekezetek közti viszonyosság és jogegyenlőség törvényhozásilag megállapíttassék: a kormány pedig határozottan kijelentette, hogy az állam interconfessionális jogrendjét a jogegyenlőség elve szerint fogja fejleszteni s teljessé tenni, s hogy ennek eszközzésével azon a történeti alapon fog megmaradni, melyen Magyarországon századok óta az állam és egyház közötti viszony minden egyházzal szemben rendezve lett.

Ezen nyilatkozatok után már tisztán állott előttünk, hogy nemsokára sorra kell kerülnie az izraelita vallásjogi törvényes rendezésének, mert ez időben nincs más felekezet hazánkban, mint a mienk, mely — jóllehet törvényesen elismert — mégis jogegyenlőség és viszonyosság tekintetében a törvényesen bevett felekezetek sorából teljesen ki van zárva. Meggyőződöttünk továbbá a nyilatkozatokból arról is, hogy lehetséges lesz vallásunknak a törvényesen bevett vallások közé való felvételét kieszközölni a nélkül, hogy egyidejűleg felekezetünk szervezete iránt is *törvényes* intézkedésnek kellene történnie.

Nem kételkedtünk ugyan a kormány jóakarátában, de mindamellett az volt a meggyőződésünk, hogy a zsidóság egyetértő összműködése a cél elérését tetemesen elősegíthetné. Ez a körülmény birt rá bennünket, hogy 1891. év elején egy házassági eset alkalmából kísérletet tegyünk a felekezet valamennyi tényezőjének egyesítésére a célból, hogy a felekezetünket közösen érdeklő ügyekben felszólalásunk hatályosabbá váljék. Az 1891. évi február hó 15-én kelt átiratunkkal becsajgottuk ezen eljárásunkat, mely nagy sajnálatunkra a kívánt eredményre nem vezetett, a haza összes zsidó hitközségeinek ítélete alá, s volt szerencsénk ezen iratunkat a t. elnök urral is közölni, azzal a megjegyzéssel, hogy reméljük, az idő nagyon messzire nem esik, melyben hitközségeinknek módot fogunk nyújtani arra, hogy felekezeti ügyeink mikénti intézése fölött rendelkezhessenek.

Már akkor gondoltunk az izr. községkerületeknek újból való megalakítására, csak hogy az alakulási munkálatokat az 1891. év őszi hónapjaira halasztottuk, és úgy számítottunk, hogy az 1891/92-iki évi tél folyamán a községkerületek megalakulnak, és a mire az országgyűlési ciklus lejár, felekezetünknek törvényes alapon megválasztott képviselői lesznek, a kik az új országgyűlésnél szükség esetében a kilátásba vett törvény megalkotását szorgalmazhatják.

Midőn azonban 1891. év késő őszen a községkerületek megalakítására vonatkozó előmunkálatokhoz hozzáfogtunk, illetékes helyről felkértünk a célba vett actió elhalasztására, mert a kormány azzal az eszmével foglalkozott, hogy az országgyűlést feloszlassa és a tél folyamán új választásokat

tartson, az pedig nem volt óhajtandó, hogy a kerületeink megalakulásával járó felekezeti mozgalom a nagyválasztási mozgalmakkal összeessen. Ez volt az oka annak, hogy csak 1892. évi február hó 3-án bocsájtottuk ki körleveleinket a VI-ik izr. kerület hitközségeihez, melylyel egyidejűleg a többi kerületben és az alakulási munkálatok megindultak.

Mire a kerületek megalakultak, az 1892. év tavaszán lefolyt költségvetési vita alkalmával megint volt alkalma a vallás és közoktatásügyi miniszter urnak a vallásügyünkben nyilatkozni, s ekkor már azt a határozott ígéretet tette, hogy az országgyűlés őszi ülészsaka elején az »izraelita vallás«-ról szóló törvényjavaslatot be fogja terjeszteni. Ennek folytán azt voltunk bátrak ajánlani, hogy a »kerületi elnökök gyűlése« szintén az őszi hónapokban tartassék meg.

A járvány, mely a fővárosban uralkodott és a beállott kormányválság, mely a kormány valláspolitikai programjának kibővítését vonta maga után, szándékolt összejövetelünket a múlt év folyamán meghiúsította, s minthogy minden jelenség arra mutatott, hogy a vallásunkat érdeklő törvényjavaslat s kultuszministeri költségvetés tárgyalása alkalmával fog a képviselőház elé terjesztetni, abban történt köztünk megállapodás, hogy ezt az időpontot bevárjuk, hogy összejövetelünk alkalmával a beterjesztett törvényjavaslatnak netán szükséges módosítása vagy kibővítése iránt is nyilatkozhattunk, és annak mi módon való keresztülvitelét megállapíthassuk.

De a képviselőházban a költségvetési tárgyalás véget ért, és jöllehet napokon át tartott a valláspolitikai vita, a kormány az általa kilátásba helyezett törvényjavaslatok beterjesztési idejére nézve határozott ígéretet nem tett. Most már nagy felelősséggel járt volna részünkről, ha a gyűlés egybehívását bizonytalan időre elhalasztottuk volna s így nem is késtünk az elnök urakat az együttes tanácskozársra meghívni. A mellett, hogy felekezeti érdekű ügyeink iránt határozhatunk a »kerületi elnökök gyűlése«-ének megtartása még alkalmas annak a demonstrálására is, hogy tévednek azok, a kik azt hiszik, hogy a zsidóknak egyáltalán szervezetük nincsen és ennél fogva a receptiót egy zsidó szervezet létesítésétől kívánják függővé tételni. Ezen »gyűlés« megtartását hatalmas bizonyítéknak tartjuk arra nézve, hogy felekezetünknek meg van

az önalkotta szervezete, csakhogy ezen autonom szervezet — úgy mint azt a kongresszus kérelmezte — nem lett beczikelyezve, hanem az 1870. évi márczius 18-iki ismert képviselőházi határozat folytán csupán azokat a hitközségeket öleli fel, a melyek magukat annak önként alávetik.

A »szervezet« ügyére ez alkalommal már azért sem kívánunk tovább kiterjeszkedni, mert nem akarhatjuk azt a napiranden levő »receptió« ügyével összeköttetésbe hozni, melytől a kormány azt teljesen elválasztotta. Bizunk egyébiránt a zsidóság köteleességérzetében, megfogja az találni minden kényszer nélkül az utat és módot arra, hogy vallásának egyenjogusíttatása után a »törvényesen bevett« felekezeteknek ne csak jogait gyakorolja, hanem kötelességeit is teljesíthesse.

AZ ISRAELITÁ KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK GYÜLÉSE.

Az izraeliták országos irodája folyó évi április 10-ére a kerületi elnökök gyűlését egybehívta. Az újonnan alakult kerületek elnökei együttes tanácskozássra most léptek össze először. A tanácskozás a pesti izr. hitközség üléstermében történt. A megjelentek közül többen a congresszus óta viselik tisztségüket, de vannak, akik ma először viselik ezen egész vidékek valóságos testületeinek bizalmán alapuló hivatalát. Fájó érzet borult a lelkekbe, midőn a kerületi elnökök gyűlései egyik legbuzgóbb tagja búziási *Eisenstädter* Ignácnak egy napos sírja felé fordult kegyeletök. És midőn a gyűlés gelsei *Gutman* Henrik kerületi elnök, dr. *Hirschler* Ignác és *Wahrmann* Mór emléke iránti kegyeletét is leróta, az öregebbek szemei könybe lábadtak és a fiatalabbak arcára is bánat vonult. A jók, a legjobbak sorai mindinkább ritkulnak. És ezt látva, a felekezet igaz önzetelen küzdőire gondolva, feltámad a kérdés, hogy lesz-e a ki helyeiket pótolja. Mert kell, hogy legyen. Nagy idők ezek felekezeteinkre nézve. Az évtizedes küzdelmek sikerei tűnnek fel a szemhatáron és ha vallásunk egyenjogusítása valósággá válik, nagy feladatok várnak reánk felekezeti, nemzeti és kulturális téren egyaránt. Felekezeti téren a zsidóság egységén esett sérelmeket a béke teljes helyreállítása mellett orvosolnunk kell. Vallásunkat a nap mint nap változó áramlatokkal szemben újabb védőbástyákkal kell körülvennünk. Testületeinket úgy anyagilag, mint szellemileg emelnünk kell. Nemzeti tekintetben pedig azon az uton, melyen indultunk, tovább kell haladnunk. Nem hálából a nyert vagy nyerendő jogokért, nem is elismerés reményében, hanem azért mivel e nemzet tagjai vagyunk, mivel annak törekvéseivel, szellemi életével, multjával és jövőjével egyek vagyunk, egyek akarunk lenni. Ugyanazért felekezetünk elhanyagolt réte-

geire a műveltség és tudomány áldásait a nemzeti szellem által élesztett törekvéseket ki kell terjeszteni.

Felekezetünk mindezt önalkotta szervezete segítségével érheti el leginkább. Az eddigi gyenge szervezet küzdelmes létben is nagy eredményekre hivatkozhatik. Az országos rabbiképző felállítása, az orsz. izr. tanítóképző-intézet újjászervezése, a hitközségi viszonyok consolidálása, a rabbik és tanítók állásának emelése és szilárdítása a felekezeti élet, hogy úgy mondjuk, mindennapi szükségleteinek kielégítése és a mit első sorban kellett volna emlitenünk, vallásfelekezetünk jogi állásának javítása mindez leginkább az önmagukra hagyott anyagi és egyéb hatalmi eszközök nélkül szűkölködő organumok működésének, évtizedeken át folytatott czéltudatos küzdelmek által megérlelt viszonyoknak köszönhető. Aki a congresszus után keletkezett és napjainkig bár kétségen kívül gyengült erővel kiható pártoskodásokat, az éveken át dühöngött antisemitismust és a majd azzal egyidejűleg, majd külön fellépett reactionárius törekvéseket felejt, az kicsinyelheti az eddigi eredményeket. De aki látja, hogy most midőn a liberalismusra oly kedvező időjárás mutatkozik, a még mindig uralkodó egyház az első szabadelvű alkotások iránti kísérletek ellenében hadat üzen magának az államnak is, hadat melynek kimenetele bizonytalan, az méltányolni fogja, hogy a mi szegény felekezetünk habár minden talpalatnyiért külön harcot folytatott, néha-néha egy kisebb sikerre is mutathatott és hogy lassan-lassan mégis csak közeledett ahhoz a célhoz, hol reményei, jogos igényei teljesülhetnek. Épen ezért mi mindig örömmel jegyeztünk fel mindent a mi a felekezet szerveinek kifejlődésére erősödésére mutatott és különös meglelégedéssel regisztráltuk a kerületeknek mult évi újjászervezését is, melynek a mostani kerületi elnöki gyűlés is folyományát képezi.

A már érintett kegyeletes megemlékezések után a gyűlésen az országos iroda elnökségének jelentése olvastott fel, melyet többszörös zajos helyesléssel szakítottak meg. A végén megélénken megéjeneztek. Az elnökségnek köszönet és elismerés szavaztatván, a napirendre tűzött ügyek vétettek tárgyalás alá még pedig a mint következik.

Tárgyaltattott a mult évben megalakult községkerületek azon határozata, miszerint az egyetemes gyűlés mihelyt azt a körülmények megengedik, egybehívassék.

A határozat az lett, hogy minthogy a kormánynak a val-láspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatai befolyás-sal lehetnek azon irányra, melyben a felekezeti érdekei biztosít-andók és kifejlesztendők: a kerületi elnökök gyűlése csak az említett törvényjavaslatoknak törvényhozási tárgyalása után fog az egyetemes gyűlés egybehívása iránt határozni.

E pont kétséggel a napirend legérdekesebb részét ké-pezte. De a dolgok jelen állása mellett a kerületi elnökök gyű-lése másképen nem határozhatott. Határozatának lényege azon-ban mindenesetre az, hogy az egyetemes gyűlés egybehívása legalább elvben kimondatott és csak az időpont kitűzése az a mi a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatok sorsának eldöntése után fog történni. Még így is nagy fontos-ságu ez a határozat, mert a kerületi elnökök gyűlése ezzel a jogfolytonosság alapjára helyezkedett. Ennek nagy fontosságát már mult évi májusi számunkban is érintettük.

Az izraelita vallás egyenjogúsítása ügyé-ben a kerületi elnökök gyűlése csupán annak a biztos várako-zásának ad kifejezést, hogy az alkotandó törvénynyel az izraelita vallás és a törvényesen bevett keresztény vallások közötti viszony a teljes jogegyenlőség elveinek megfelelően fog rendez-tetni. E törvényjavaslat kibővítésének szüksége felől már mult havi számunkban nyilatkoztunk.

Ezután az országos iroda jelentette, hogy az izraelita köz-ségkerületi képviselők azon határozata folytán miszerint az izraelita egyházi célokra szánt 5000 frt állam-segély felemelése kérelmeztessek, már mult évi június hó 2-án intézett a vallás és közokt. minister úr ő nmsghoz felter-jesztést, mely azonban eddigelé érdemleges elintézését nem nyert.

Minthogy évről évre szaporodnak a segélykérvények, és az esetben előterjesztett kérelem — a javadalmi összeg csekélysé-génél fogva — vagy egyáltalán nem, vagy csak csekély és a cél-nak meg nem felelő mérvben teljesíthető, minthogy továbbá a népszámlálási adatoknak az egyházi célokra felvett javadal-mazási összegekkel való egybevetéséből arra az eredményre juthatni, hogy azon 340,000 frtból, mely valamennyi felekezet javára van felvéve, az izraelita felekezetre kerekszámban 25.000 frt esnék: megbízott az országos iroda, hogy mult

évi felterjesztésének kedvező elintézése iránt felsőbb helyre újabb megokolt előterjesztést tegyen.

Ezt az ügyet is sokszor mozgatta már az iroda, de addig eredmény nélkül. Minthogy újabb időben a kormány más felekezetek hason kérelmeit teljesítette, remélhető, hogy végre-valahára az állam velünk szemben is be fogja látni, hogy egyenlő köteleességeknek egyenlő jogok felelnek meg és méltánytalan, hogy akkor, midőn az állam az unitária hit-vallású egyháznak törvényhozásilag 5000 forint államsegélyt engedélyez, ugyanazon törvényben az oly sokkal nagyobb izr. felekezetnek szintén ennyit szavaz meg.

Az izraelita község kerületi képviselők mult évi ülé-seikben hangsúlyozták annak szükségét, hogy a kerületekben létező középtanodákban a hitoktatás mind lényegre, mind formára nézve egyöntetű legyen. A megfelelő terv kidol-gozására mindegyik kerület egy többtagú bizottságot küldött ki. Minthogy kívánatos, hogy a középiskolai hitokta-tás ne csak kerületenként, hanem országszerte tétessék egyöntetűvé, a kerületi elnökök felkértek, hogy a kerületeik bizottságai által kidolgozott tanterveket az országos iroda útján közöljék a többi kerülettel. A több rend-beli tantervek összeegyeztetése leghelyesebben történnék egy országos bizottság által, a mely áll: mindegyik községkerület-nek legalább egy-egy megbízottjából. Ezen országos bizottságot az országos iroda hívja egybe, mihelyt hozzá az egyes község-kerületekből a tantervek beküldve s a bizottsági tagok beje-lentve lesznek.

Már mult évi májusi számunkban kifejtettük, hogy a hitoktatás rendezetlen volta országos baj és hogy célszerű lesz, ha a különböző kerületek közös eljárást állapítanak meg, melyből aztán általánosan kötelező hitoktatás válhatik. Nagyon óhajtható, hogy a kerületi elnökök fenntré érintett határozata mielőbb keresztül vitessék, és hogy e téren a különböző értékű kísérletezésnek útját szegjék.

A III-ik izr. községkerület indítványozza az anya- és fiókhitközségek közti viszony tüzetesebb rendezését. Ezzel kapcsolatban indítványoztatott, hogy a fiókhitközségek alakulási módja s azon intézmények, melyek általa okvetlenül fenntartandók, megállapíttassanak.

A kerületi elnökök gyűlése a fennálló szabályokkal a fiókhitközségek külső jogviszonyát eléggé rendezetteknek tekintti, minél fogva csak azoknak összefoglalására szorítkozik. E szabályok a következők:

1. A községkerületi képviseletek hatásköréhez tartozik gondoskodni arról, hogy az izraelita anyahitközségek székhelyein kívül eső községekben, a hol az izraeliták megfelelő számban laknak, az izraelita lakosság »fiókhitközség«-gé megalakuljon s mint ilyen egy megfelelő helyiséget imaháznak berendezzen s a szertartások végzésére, valamint a tanköteles gyermekek vallásoktatására egy megfelelően képesített egyént alkalmazzon.

2. A fiókhitközségek a községkerületi elnökségnek történt megalakulásukat bejelentik és a saját hatáskörükben megállapítható alapszabályokat a kerületi levéltárban egy példányban való elhelyezés végett beküldik. Külön alapszabályok nem léteben a fiókhitközség igazgatására nézve a következő szabályok szolgálnak zsinórmértékül (a. — d., az 1888. évi 1191. eln. sz. a. rend. 4. pontjából).

3. A fiókhitközség czíme s pecsétjének felirata: »izraelita fiókhitközség« és azon hely nevéből álljon, melynek területén létezik.

4. Az anyahitközség székhelyétől távol eső több község izraelita lakosai együttesen is képezhetnek egy fiókhitközséget, ha lakhelyeik közelségénél fogva vallások szükségleteiket egyaránt kielégíthetik.

5. A fiókhitközségek tagjai csak az anyakönyvvezető rabbiság és azon anyahitközségi intézmények terheire kötelesek járulni, a melyeket állandóan használnak, de egyéb tekintetben az anyahitközségtől függetlenül kezelhetik külön fennálló intézményeiket.

6. Ha az államadó arányához kepest állapíttatik meg a közös költségekhez való hozzájárulás, akkor az anyahitközség a fiókhitközség tagjaira nézve ezek államadójának felét veheti fel csupán a kivétel alapjául.

Ha a tapasztalat azt mutatná, hogy ezen szabályok még kiegészítésre szorulnak, felkéretnek a községkerületi képviseletek, hogy ez érdemben határozataikat — a kerületi elnökök gyűlése elé való terjesztés végett — az országos irodának küldjék be.

A fiókhitközségek rendszerint 10–15 családdal alakulnak. Viszonyaik olyan egyszerűek, hogy a fenti szabályokkal könnyen kormányozhatók. Sok helyen még e szabályokat is túlságosan komplikáltaknak tekintik. Sokkal fontosabb lenne, ha gyakran aránytalanul terhelt apró egyesületek segélyezéséről lehetne gondoskodni.

Több hitközségtől érkezett panasz, hogy az export-kereskedők a kiviteltre szánt szárnyasokat nem a hitközség felügyelete alatt rituális módon vágatják le s mégis mint »kóser« árukat szállítják a vasuton és adják el a főváros s külföldi városok piacain. A fővárosi mészárosok is igyekeznek lerontani az izraelita hitközségnek kóserhús szolgáltatási jogát, a mennyiben folyton folyamodnak a hatóságokhoz azon feltételek megváltoztatása s korlátozása iránt, melyekhez a hitközség a kóserhús-mérési jog megadását köti.

Kétséget nem szenvedhet, hogy a hitközségek rabbinátusai egyedül illetékesek annak megállapítására, hogy a zsidó vallástörvények értelmében minő hús tekintendő »kóser«-nek és mely intézkedések képesek a kóserhús kiszolgáltatását biztosítani. Mindegyik hitközség a maga területén saját rabbinátusának meghallgatása mellett állapítja meg a feltételeket, melyekhez a kóserhúsneműek szolgáltatásának engedélyezését köti. Így p. o. a pesti izraelita hitközség megkívánja, hogy az a mészáros, aki kóserhúst árusítani kíván, ezt a húst a hitközség közegei által praeparáltassa s mészárszékeben a rabbinátus egy közegének (masgiach) állandó felügyelete alatt tartsa; és kivétel nélkül minden hitközség csak azt a szárnyas állatot tekinti kósernek, a melyet a rabbinátusának felügyelete alatt álló sakter vágott le. Csak akkor használhatja tehát a fővárosi mészáros czégtábláján a »kóser« jelzőt, ha az illető helyiségben ez illetékes hitközségi rabbinátus felügyelete alatt készült és közegeinek ellenőrzése alatt álló húst árusít; és a kereskedő bárhol a szállítólevélen csak akkor jelezheti a hűdküldeményét »kóser«-nek, ha a feladott ludak az illetékes rabbinátusok felügyelete alatt álló sakterek által lettek levágva. Különben a »kóser« jelző használata tiltva van nekik, mert az 1884. XVII. t.-cz. 58. §-a szerint »egy iparos vagy kereskedő sem használhat czégén, nyomtatványain vagy hirdetéseiben oly jelzőket, jelvényeket vagy adatokat, melyek a tényleges viszonyoknak vagy a valóságnak meg nem felelnek«.

Téves ama felfogás, mintha a fennállott földművelés- és kereskedelmi miniszter 1888. évi 48151 számú, a kóserhus árusítása tárgyában kiadott körrendelete oly »kormányhatósági statum» volna, a »mely jogosultsággal nem bír, mert a felekezet hitelveinek biztosítására szükséges rendelkezéseket statuál, a mire a kereskedelmi minisztérium hivatva nem lehet.« Ez a körrendelet nem egyéb, mint az 1884. XVII. t. cz. 58. §-ának alkalmazása a kóserhus intézményre; a felekezet jogait e törvény biztosítja.

A kerületi elnökök gyűlése megbizta az országos irodát, hogy a felmerülő panaszok orvoslása érdekében a kormányhoz itt kifejtett álláspontnak megfelelő felterjesztést intézzen.

Nehogy azonban a ludkereskedők gabelladíjakkal túlságosan megterhelhetők legyenek, felkértek a községkerületi képviselők: hogy ott, a hol export-ludkereskedők vannak, a hitközségeket figyelmeztessék, hogy csak a belfogyasztás után követelhetik a teljes gabelladíjat, az exportra szánt ludmennyiségre tehát csak mérsékelt díjat vessenek ki. Ha a hitközségek a ludkereskedőkkel békés uton megállapodásra nem juthatnak, a díjak meghatározása a községkerületi bíróságok hatásköréhez tartozik.

A zsidó hitközségek egy fontos jogának megóvásáról van itt szó, melynek gyakorolhatása nélkül hitközségeink tulnyomó része tönkre jutna. A vallási momentum mellett a gabella, létfenntartási eszköze is a zsidó hitközségnek, mely alapítványok hiányában jöllehet tagjai közvetlen járulékokkal is tulterhelve vannak, másképen intézményeit fenntartani képtelen lenne. A kereskedelmi minisztert úgy látszik egy könnyű szerrel odavett képviselőházi megjegyzés indítja e kérdés újabb szönyegrehozatalára. De reméljük, hogy az ügy kellő megvilágítása után a régi jog csorbitatlanul megmarad.

A III. izr. községkerület elnökének indítványát annak kieszikölése iránt, hogy »a belügyminisztérium által rendeletileg a megyei közigazgatási hatóságoknak meghagyassék, miszerint a kongr. szabályzat alapján megalakult hitközségek által kimutatott adókat csak a ker. elnökség megkeresésére hajtsák be,« a gyűlés elfogadhatónak nem találta, mert a kongresszusi szervezet elfogadása a hitközségi jogok korlátozását maga után nem vonhatja.

A hitközségek s hátralékosok jegyzékét most a köz. hatóságokhoz egyszerűen beterjesztik és azok köz. végrehajtás útján a késedelmezőkön behajtják azt. Egyáltalán nem volna tehát czélszerű, hogy a hitközségek a helyett a hosszadalmasabb utat válasszák és hogy helyi autonómiájuk korlátozást szenvedjen.

Határozatba ment, hogy a kerületi elnökök legközelebbi gyűlése egybehivandó, mielőtt az »izraelita vallás«-ról szóló törvényjavaslat a törvényhozó testület által lesz tárgyalva. Ha ezzel egyidejűleg a »polgári anyakönyvek vezetése« iránt is történik törvényhozási intézkedés, az országos iroda gondoskodik az iránt: minő módon lennének az anyakönyvvezető rabbik, kiknek állását az új törvény nem érinti, a bejegyzési díjakért, melyektől esznek, kárpótolandók.

E határozat is mutatja, hogy a kerületi elnökök gyűlése feladatainak megoldásához komolyan hozzálátott és hogy működés kiterjeszti mindazon kérdésekre, melyek felekezetünket érdeklik. Reméljük, hogy most már sürűbb időközökben fognak összejönni, hogy tevékenységük eleven életet árasztson a felekezet rétegeibe.

A hatodik izraelita községkerület képviselőtestülete határozatilag kimondotta annak szükségét, hogy a hitközségek fizetési hivatalnokai számára országos nyugdíjintézet alakíttassék, melyhez minden hitközség és minden alkalmazott a fizetésének megfelelő összeggel járuljon.

A kerületi elnökség egyúttal megbízott annak kipuholásával: mely kerületbeli hitközségek kívánnak az orsz. nyugdíjintézethez csatlakozni, és hány hivatalnokuk minő fizetéssel van alkalmazva.

Ezen határozat kiadott a kerületi elnököknek azzal a megkereséssel, hogy azt kerületi képviselők által tárgyalassák és ha ezek a határozathoz hozzájárulnak, a hitközségeiktől beszerezett adatokat — a kerületi elnökök gyűlése elé való terjesztés végett — majd az országos irodához küldjék be.

Örömmel vesszük tudomásul e határozatot, mert ezzel egy számos ízben kifejtett óhajításunk valósulásához közeledünk. Mult évi V. számunkban utaltunk arra, hogy ezt az ügyet a felekezet választott képviselői vehetnék kezükbe és hogy egy kis jó akarattal e téren mararandó országos intézményt létesíthet-

nének. Hisszük, hogy a kerületek az ügyet melegen felkarolják és hogy ez hova-előbb ismét napirendre kerül.

A XII. izraelita községkerület elnöke jelenti, hogy kerületének képviselőtestülete szükségesnek tartja annak kieszközölését, hogy a hadügyi kormány egyszer s mindenkorra állapítsa meg rendeletileg, hogy a zsidó katonák Ross-hassanáh és Jom-kippur ünnepeken, valamint Peszách első két napján feltételül és minden megszorítás nélkül a többi ünnepnapokon pedig, ha a szolgálat megengedi, minden külön kérelmezés bevárása nélkül felmentetnek a szolgálattétel alól.

A kerületi elnökök gyűlése szintén felette kíváncsiaknak jelenti ki, hogy a zsidó katonáknak, zsidó ünnepnapokon való szabadságolása általános rendelettel szabályoztassék, és ennek kieszközölésével az országos irodát bizza meg.

Nagyon óhajtható, hogy a felekezet méltóságával össze nem egyeztethető esdeklések véget érjenek, de azt hisszük, hogy ez egyelőre alig lesz keresztülvihető. Egészen más lesz a helyzet, ha az izraelita vallás törvényesen becikkelyezve lesz és ha mint ilyen legszentebb ünnepnapjainak hivatalból való nyilván tartásáért nemcsak az egyes katonai parancsnokságoknál, hanem a hadügyi kormánynál is sorompóba léphet. Az ez irányban teendő lépések azonban most sem lehetnek ártalmára a szent ügynek.

Végül említjük fel, hogy a kerületi elnökök egy tett indítvány folytán egy »Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság« létesítésének eszméjét melegen felkarolták és hogy erkölcsi kötelességüknek jelentették ki, hogy ily társulatnak úgy szellemi, mint anyagi érdekeit köreikben hathatósan támogassák. A kerületi elnökök az általuk oly melegen felkarolt társulat célját előre körvonalozták, úgy mint azt az alakuló társulat alább közölt alapszabálytervezete feltünteti. E czélok megvalósítása régi óhajtatását képezi a hazai zsidóságnak. Olvasóink érdeklődését számos ízben irányítottuk e társulat eszméjére. Midőn a községkerületi elnökök alakulása volt folyamatban, 1892. évi májusi számunkban erélyesen felszólaltunk a magyar-zsidó irodalmi társaság érdekében és őszinte megelégedésünkre

szolgál, hogy a megalakult kerületek elnökeinek első összejövetelén kedvenc eszménk ily fényes sikert aratott. És azért most, midőn a kerületi elnökök ezen valóban nagyjelentőségű határozatával szemben állunk, egészen felesleges, hogy az ezen társulat alakítására vonatkozó hosszas előzményekkel bibelődjünk. Az is szükségtelen, hogy most még e társulat ajánlgatásával foglalkozunk. Szóljon egyelőre az alábbi alapszabálytervezet. Mi itt még csak f. évi februári számunkban mutattunk egy ily társulat alakításának szükségére, fontosságára.

Most is ugyanaz az álláspontunk, hogy az nem csak tudományunk és irodalmunk fellendülésére, a felekezetünkben rejlő gyakran külföldre utalt fényes tehetségek érvényesülésére hat majd áldásosan, de e mellett méltó módon fog beleilleszkedni azon általános és nemzeti kulturtörékvésekbe is, melyeket felekezetünk körein kívül szellemi és anyagi tekintetben lelkesen támogatunk és mindjobban támogatni kötelességünk is. Erős az a hitünk, hogy csak akik a zsidó vallás és tudományának igaz hívei, örömmel és szeretettel fognak e társulat köré csoportosulni, mely a legtisztább eszményi czélokra alakul.

A fennebbieken vázolt határozatok behatóbb vizsgálata után okvetlenül be kell látnunk, hogy egy jól kiépített és felekezetünk tagjainak érdeklődése által erősödött önkormányzat nagy lendületet adna felekezetünk valamennyi ügyeinek. Látjuk e határozatokból, hogy az ujonnan alakult kerületek elnökeinek már első összejövetele is minő fontos kihatással lehet a receptionális törvény megfelelő kiegészítésére, a hitközségek anyagi ügyeinek javulására, a vallásfentartó kérdések rendezésére, a hitügy szolgáltatásban álló hivatalnokok sorsának biztosítására és a felekezet nemzeti és culturalis feladataira. Nemcsak lehet, de remélhetőleg lesz is. Azért tehát az egyszer felelevenített önkormányzati tevékenységnek többé elszunnyadnia nem szabad. Mert ha felekezetünk közjogi helyzetének mostohasága benítólágot hatott a multban minden ily irányu kísérletre, úgy az izraelita vallásnak kilátásba helyezett becikkelyezése a jövőt tekintve oly alapot teremtet felekezetünk számára, melyen egy művelt, egységes és minden ágában magyar zsidó vallásfelekezet nőhet, mely az ősi vallásban izmosodó egész erkölcsi erejével sorakozhatik a nemzeti feladatok szolgálatára.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A MAGYAR-ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG ALAP- SZABÁLYAINAK TERVEZETE.

ELSŐ SZAKASZ.

Cél.

1. §. A társaság czíme: »Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság«; székhelye: Budapest.
2. §. A Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság célja a héber tudomány és irodalom magyar nyelven fejlesztése és terjesztése.
3. §. E célra a Társaság:
 - a) a bibliának az eredetiből való fordítását eszközli;
 - b) önálló becsű eredeti és fordított műveket ad ki;
 - c) erkölcsi és vallásos irányú közhasznú hazafias olvasmányokat terjeszt;
 - d) nyilvános felolvasásokat rendez úgy a fővárosban, mint egyes vidékek központjain;
 - e) jutalmakat hirdet.

MÁSODIK SZAKASZ.

Tagok.

4. §. A Társaság tagjai lehetnek magánosok és testületek; a tagok:
 - a) pártfogók, kik egyszer s mindenkorra legalább 500 forintot adnak;
 - b) alapítók, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 forintot adnak;
 - c) pártolók, kik egyszer s mindenkorra legalább 100 forintot adnak;
 - d) rendesek, kik 6 hat éven keresztül 5—5 vagy legalább 3—3 forintot fizetnek.

HARMADIK SZAKASZ.

Szervezet.

5. §. A Társaság szervezetét alkotják:
 - a) az igazgató-választmány és
 - b) a közgyűlés.

6. §. Az igazgató-választmány tagjai: az elnök, a társelnök, két másodelnök, a titkár, a másodtitkár, a pénztáros, az r, az ügyész és 60 választmányi tag.

7. §. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai felett őrködik, a közgyűlés és választmányi üléseket összehívja, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot úgy a hatóságok, mint a magánosok irányában képviseli. Joga van, sürgős fizetéseket 100 forint erejéig utaltatni, a mit utólagos jóváhagyás végett a legközelebbi választmányi ülésen bejelent.

Az elnök és társelnök a munkakört közös megállapodással egymás között megosztják.

8. §. Az elnökök teendőit távollétük vagy akadályoztatásuk esetében a másodelnökök végzik.

9. §. A titkár a választmány előleges jóváhagyása alapján intézi a kiadványokat, szerkeszti az évkönyvet és rendezi a felolvasásokat; szerződik, az ügyész meghallgatása mellett is, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvtárakkal szerkeszti a jegyzőkönyveket; a társasági ügyeknek minden ülésen rendes előadója és az alapszabályszerűen hozott határozatok végrehajtója.

10. §. Teendőiben osztozik a másodtitkár, ki őt szükség esetében helyettesíti.

11. §. A pénztáros gondoskodik a Társaság pénzének bevételeiről és kiadásáról az elnökség kirendelése szerint; pontos számadó-könyvet visz, az igazgató-választmányt, valahányszor kívántatik, a pénztár állapotáról tudósítja; a Társaság vagyonát az igazgató-választmány határozatai szerint helyezi el.

12. §. Az ellenőr a Társaság ellenzárát viseli s a pénztárossal együtt a pénztárról felelős.

13. §. Az ügyész a választmány felhívására a társaság jogi teendőit látja el.

14. §. A hivatali és irodai teendők végzésére szükséges személyzetet a választmány jóváhagyásával az elnökség alkalmazza.

15. §. A tisztségviselők hat évre választatnak.

16. §. Minden harmadik évben a választmányi tagok fele lép. Hogy az első három év leteltével mely tagok lépjenek ki, sorshúzás útján döntenek el; azontúl mindig azon választmányi

tagok fognak kilépni, kik a választmányban a hat évet már kitöltötték.

A kilépők újra megválaszthatók, valamint mandátumuk lejártá után a tisztviselek is.

17. §. A választmány 60 tagból áll, kik közt 40 budapesti, 20 vidéki.

18. §. A választmány határoz:

- a) a Társulat kiadványairól s a rájuk fordítandó összegről,
- b) a felolvasások megtartásáról,
- c) az évkönyvről,
- d) az évi költségvetés egybeállításáról,
- e) működésének évnegyedes jelentése ügyében,
- f) a társaság vagyoni értékének elhelyezéséről és gyümölcsöztetéséről,

g) a közgyűlés idejének megállapításáról,

h) a kitűzendő pályadíjakról, pályabírák választásáról és — pályabírák jelentése alapján — a jutalmak eldöntéséről,

i) ha a tisztviselek állások közül valamelyik váratlanul megürül, a legközelebbi közgyűlésig való ideiglenes betöltéséről.

19. §. A közgyűlést a Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság tagjainak összesége képezi; a testületeknek jogukban áll magukat egy-egy taggal képviseltetni.

20. §. Rendes közgyűlés, melyre minden tag meghívást nyer, minden évben tartatik az igazgató-választmány által megállapított időben és négy héttel előbb kihirdetett napirend szerint. Rendkívüli közgyűlést az igazgató-választmány szükség esetén bármikor egybehívhat.

21. §. A közgyűlés határozathozatalának fentartott ügyek a következők:

- a) az évi jelentés,
- b) az évi költségvetés megállapítása,

c) az igazgató-választmány összes tagjainak (l. 6. §.) megválasztása, a 16. §. értelmében,

d) indítványok tárgyalása, melyek azonban, csak ha két héttel a közgyűlés előtt az igazgató-választmánynak bejelentettek, kerülhetnek napirendre,

e) a számadások megvizsgálása és a fölmentvény megadása,

f) alapszabályok módosítása. Ez csak (20) húsz tagnak a megelőző választmányi üléshez írásban beadott indítványára s

ha ott elfogadtatott, ennek véleménye kíséretében való beterjesztése mellett tárgyalható, mi a meghívókon mint tanácskozási tárgy külön is megjelölendő,

g) a Társaság feloszlása a 30—32. §§ értelmében.

22. §. A közgyűlés három számvizsgáló tagot választ, kiknek megbízása a következő közgyűlésig tart. Ez időn belül a számvizsgálók megvizsgálják a pénztárt, a számadásokat, a pénztári igazolványokat, a könyvelést és mérleget s vizsgálatukról a közgyűlésnek jelentést tesznek.

NEGYEDIK SZAKASZ.

Ülések.

23. §. Az igazgató-választmány negyedévenként egy, a szükséghez képest több ülést tart.

24. §. Az igazgató-választmány határozatképes, ha legalább kilenez tagja van jelen.

25. §. A közgyűlés határozatképes, ha legalább harmincz tagja van jelen; határozatait szótöbbséggel hozza. Ha az első közgyűlés határozatképtelen, négy hét múlva új közgyűlés hívatik egybe, mely a tagok számára való tekintet nélkül hozza határozatait.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Vagyoni.

26. §. A pártfogók és alapítók illetményei a Társaság törzsvagyonát teszik.

27. §. Az évi költségek fedezésére szolgálnak:

a) a törzsvagyon kamatai,

b) a 200 frtot meg nem haladó esetleges adományok vagy hagyományok,

c) a rendes tagok évi járulékai,

d) a Társaság kiadványainak elárúsítása után befolyó összegből annyi, mennyit az igazgató-választmány meghatároz.

HATODIK SZAKASZ.

Kiadványok.

28. §. A társaság kiadványai sorába tartoznak:

a) évkönyve, mely a társaság tagjainak névsorát, az ülések közérdekű határozatait és az évi jelentést tartalmazza, továbbá irodalmi és tudományos közleményeket ad.

b) a társaság céljainak megfelelő könyvek.

29. §. A Társaság minden rendű tagjai — úgy egyesek mint testületek — az összes kiadásokat díjtalanul kapják.

HETEDIK SZAKASZ.

Főelosztás.

30. §. A főelosztást egy külön e célra összehívott közgyűlés, melynek napirendje három hónappal előbb kihirdettetett, az összes társulati tagok fele jelenlétében mondhatja ki.

31. §. Ez esetben a Társaság összes vagyona az országos rabbiképző-intézetnek adatik, amely azt érintetlenül megóvjá, kamatait pedig tudományos pályakérdéseknek magyar nyelven való megoldására fordítja; irományai ugyanott örök letétképen helyeztetnek el. Ha később újra alakúlna ily társaság, a rabbiképző az irományokat annak kiszolgáltatja.

32. §. Az alapszabályok módosítása és a Társaság föl-oszlatására vonatkozó határozatok foganatosításuk előtt a m. k. belügyministeriumhoz fölterjesztendők.

NYOLCZADIK SZAKASZ

Hivatalos záradék.

33. §. Ha a Társaság a jelen alapszabályokban kitűzött céljától annyira eltérne, hogy működésének folytatása az állam vagy a Társaság tagjainak anyagi érdekét veszélyeztetné, működése a kormány által felfüggesztetik s az elrendelendő vizsgálat eredményéhez képest a Társaság az alapszabályok pontos megtartására felosztatás terhe alatt utssittatik, esetleg végleg fel is oszlattatik.

A KÖZSÉGKERÜLETI ELNÖKÖK GR. CSÁKY ALBIN VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISTERNÉL.

A községkerületi elnökök küldöttsége, mely a fennnt méltott gyűlés tagjaiból állott, f. évi április hó 10-én a vallás- és közoktatásügyi minisernél tisztegett. A küldöttség tagjai a következők voltak: Schweiger Márton, a kerületi gyűlés elnöke (Budapest), dr. Simon József, a kerületi gyűlés előadója, Adler Ignác (Nagyvárad), Donath Manó (Trencsén), gelsei Guttmann Vilmos kir. tanácsos (Nagy-Kanizsa), Horovitz Sámuel (Kolozsvár), Leopold Sándor (Szegzárd), dr. Ligeti József (Székes-Fehérvár), Mandel Ede (Nyirbátor), dr. Politzer Bernát (Rózsahegy), dr. Várhelyi Rózsa Izso (Szeged), Rosenberg Henrik (Kis-Ozell), Schmidl Albert (Lonsocz), Schreiber Ignác (Győr), dr. Szilasi Fülöp (Szabadka).

A küldöttség vezetője, Schweiger M., a következő beszédet intézte a minisernhez:

Nagyméltóságú gróf, Minister Úr!

Kegyelmes Urunk!

Mint »izraelita községkerületi elnökök« rendes évi gyűlésünket tartván, el nem mulaszthatjuk Excellentiád előtt megjelenni, hogy mély köszönetet mondjunk azon számos jóindulatú nyilatkozatért, melyet felekezetünkre vonatkozólag az utolsó évben tenni méltóztatott.

Azon határozatainkat, melyek Nagyméltóságod megerősítésére szorulnak, vagy a melyekben Nagyméltóságodhoz intézett kérelem foglaltatik, az országos iroda útján leszünk bátrak külön felterjeszteni, s nem kételkedünk, hogy méltányos kérelmeink Nagyméltóságod kegyes pártolására fognak találni.

Ez alkalommal — mint említém — csupán hálánkat kívánjuk kifejezni azért, hogy Nagyméltóságod vallásunk egyenjogúsítása mellett határozott állást foglalni kegyeskedett.

Megnyugsunk abban, hogy a magas kormány bölcsesége meg fogja határozhatni az alkalmas időt arra, melyben a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatok betérjeszthetők és tárgyalhatók lesznek. Ne méltóztassék tehát Nagyméltóságod részünkről sürgetésnek tekinteni, ha mégis annak a

reményünknek bátorkodunk kifejezést adni, hogy az »izraelita vallás«-ról szóló törvényjavaslat még a nyári szünidő előtt fog a képviselőháznak benyújtani, a mely vallásunkat érdeklő törvényjavaslat különben is — a mint hírlik — külön és előbb fog tárgyaltni, mintsem az, a mely a vallás szabad gyakorlatát fogja szabályozni.

Még csak arra kérjük a Gondviselést, adjon Nagyméltóságod erőt valláspolitikai programjának megvalósíthatására, s engedje, hogy a nagyhorderejű törvények meghozatala után, jótékony következményeik fölötti örömeinek közepette Nagyméltóságod még sokáig éljen!

A minster a következő választ adta:

Tisztelt Uraim! Fogadják legmelegebb köszönetemet szíves megjelenésükért, mert hiszen abban bizonyítékát látom annak, hogy bizalommal viseltetnek az én személyem, illetőleg az én eljárásom iránt. (Helyeslés.) Remélem, hogy e bizalomban nem fogok csalatkozni, mert én részemről nem könnyen határozom el magam egy fontos lépésre, de ha elhatároztam magam, teljesen felismerve a situatiót, teljesen meggyőződve az intézkedés szükségességéről, nem szoktam tágítani. (Helyeslés.) Nem tudom, hogy a jövő mit rejt magában. Egyikünk sem tudja meghatározni, hogy a saját contemplációi, a saját megállapodásai, a saját nézetei hova fognak vezetni, avagy fognak-e sikerülni, de az ügyem igazságosságában, meggyőződésem tisztaságában, akaratom erejében mégis bízom. (Éljenezés.) Meg vagyok győződve, ha bármily akadályok jönnének közbe egyházpolitikai programom keresztülvitelében: a napirendről nem fog az letűnni soha. (Éljenezés.)

A mi a speciális konkrét esetet illeti, köszönettel veszem azon nyilatkozatokat, hogy nem sürgetőleg lépnek fel. Ez azt bizonyítja, hogy biznak a kormányban, a kormány tudja legjobban, mikor kell ezen javaslatokkal előlépni. Most csak azt tehetem hozzá, hogy mindazt, a mit a zsidó vallás receptiójára vonatkozólag a mult évben a törvényhozásban és másutt mondtam, ma is változatlanul fennáll, és hogy ezen szándékomtól semmiféle eltérésnek helye nincs. A minek folytán remélem, hogy nem távoli, sőt a közel időben a törvényhozás foglalkozni fog ezen javaslatokkal. Addig is tartsanak szíves emlékezetükben! (Lelkes éljenezés.)

TUDOMÁNY.

A SZIFRÉ SZÖVEGÉHEZ ÉS MAGYARÁZATÁHOZ.

Általánosan elismerik, hogy a pentateuchus tannaitikus midrásai közül a Mekhilta és a Szifré Friedmann M. által a kritika követelményeinek megfelelőleg lettek kiadva. A kiadó érdemeit mi is elismerjük, de kételkedünk abban, hogy ily elhanyagolt szövegnél, ugy a kiadás, mint a magyarázás tekintetében, oly szegényes apparátussal, a milyen Friedmannak rendelkezésére állott, kritikai ediczió egyáltalában eszközölhető lenne. Tényleg azt látjuk, hogy a Szifré — csak erről szólunk — elejétől végig tele van törlésekkel, javításokkal és pótlásokkal. Egész sorok töröltetnek vagy közbeszuratnak, anélkül hogy erre valamely kézirat vagy valamely párhuzamos hely vagy bármily néven nevezendő pozitív kritikai segédeszköz alapúl szolgálja. E változásokra a legtöbb esetben a kiadó deliberációja az egyedüli és kizárólagos forrás. Különösen feltűnő, hogy ezen irányú változásoknál még kísérlet sem történik a szövegváltozás processusának a megmagyarázására. Az editor a fűsúlyt arra helyezi, hogy valami érthető dolog álljon a szövegben; az a kérdés, hogy tényleg ez foglaltatott-e eredetileg a Szifrében, már csak másodrendű. Bármily véleménynyel legyünk is valamely kiadó kritikai elméjéről, ekkora intuitió, sőt bátran mondhatjuk, divinatio aggodalmat kelt.

Ezen erőszakos korrekturák iránti bizalmunk még jobban meginog, ha fontolóra vesszük, hogy a tannaitikus midrás magyarázata még milyen kezdetleges fokon áll. Mig a hagyomány egyéb halákhikus termékei születésüktől kezdve egészen a jelenkorig, eleintén szóbeli hagyományozás, később az irodalom útján kommentáltattak, úgy hogy a traditio soha megszakítást nem szenvedett, addig a tannaitikus midrás szerkesz-

tése után sok századon keresztül kommentár nélkül maradt, úgy hogy sok helyének értelme homályossá lett és ennek következtében a szöveg is megromlott. Lehetséges, hogy az amórák, a saboreusok és gáonok az említett midrásokra is gondot fordítottak, valószínű is, de ezen gondozásból reánk semmi sem maradt és a mi szempontunkból bátran állíthatjuk, hogy az élő hagyomány e midrásokra nézve megszakadt.

Ezen észrevétel után érthetőnek találhatók, hogy ezen midrásokban felette számos hely talányszerű, még pedig jóval számosabb hely, mint a hányról a kiadók gondolták. Sok hely, a mely mellett a kiadó hallgatással halad el, egyszerű talány. Az is érthető, hogy viszont a legegyszerűbb megjegyzések félremagyaráztatnak vagy meg nem értetvén korrigáltatnak. A mondottakat a következőkben illusztrálni fogom:

1. Szifre I 4 kezdetén (Friedmann 2b 8) *דן נתן אשר ואם* אין לאיש נואל אין לי אלא איש אשר מן תל להשיב האדם אליו. Teljesen világos, hogy R. Náthán az utolsó három szóból következteti, hogy csak azon esetben a papoké az eltulajdonított összeg, ha a megkárosított és elhalt férfinak női rokona sincs (gér). A következtetés alapja az, hogy az említett szavakban nincs *איש*, tehát nem zárja ki a nőt. Hogy *אין* himnemű, nem szól ezen felfogás ellen, mert hiszen első sorban minden törvényben férfiakról van szó és a nők még sincsenek kizárva belőlük. A nők kizárása csak *איש* szóból következtethető, ha nincs a szövegben valamely kitétel vagy jel, a mely e kizárást paralizálja. Ezen a midraszegézis számos helyén érvényesülő elv bizonyítására a Szifré két helyére utalok: I 124 (43 b 11. sor alulról): ואסף איש טהור להוציא את הקטן משמע מוציא את הקטן ומוציא את האשה תל טהור להביא את האשה דברי ר' ישמעאל דע אומר ואסף איש טהור להוציא את האשה (V. ö. I 129; 46 a lent). A második hely II 190 kezdetén (109 b 8. sor): שני האנשים אין לי אלא בזמן שהם שני אנשים איש עם אשה ואשה עם איש שתי נשים זו עם זו מן תל אשר להם הרים *אין*. Az utóbbi hely szakasztott olyan, mint a mienk; az előbbi még érdekesebb, mert az *איש* mellett közvetlenül álló jelzőből folyik a következtetés: להביא את האשה; egyszersmind azt is látjuk, hogy ezen felfogás a Jismaelé.

A Szifré megjegyzése tehát a lehető legegyszerűbb. Friedmann azonban a szövegbe szúrja: האדם המושב és meg-

jegyzi 2. jegyzet: *קט ב"ק ו"ע* כן מכל וכן הובן וזהו כן מכל וכן *האדם המושב* a minek semmi értelme nincs, mert az a szabály, hogy nem marad a jogtalanul eltulajdonítónál és hogy a papnak kell adni, világosan ki van téve a törásban. Ezen kívül *האדם המושב* nem vonatkozik a vers első feléhez.

2. I 25 (Friedm. 8 b 12. sor alulról) a következő hely olvasható: *סם נורוה לי יום שנאמר קרוש יהיה בנמטריא לי יום*. A kiadó helyesen jegyzi meg, hogy a *gematria* a margóról került a szövegbe. De miképpen keletkezett e tévedés? Erre nem ad feleletet. A dolog igen egyszerű. Az idézett tétel Numeri 6, 5 ezen szavaihoz van fűzve: *קרוש יהיה בנמטריא*. A következtetés az utolsó szavakon alapszik, mert a haj csak harmincz nap múlva borzad fel, amint ezen szakasz végén világosan ki van mondva. Azért található a mi Szifrénkben e tétel közel egymáshoz kétszer, mert mindkét forrásban, a melyekből a mi midrásunk merítve lett, benfoglaltatott. Erről egy pillantásra meggyőződünk, ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanazok a bibliai szavak többször tételnek a magyarázat tárgyává.

A midrás szövege e szerint eredetileg így hangzott: *קרוש יהיה בנמטריא לי יום שנאמר קרוש יהיה בנמטריא לי יום*. Ezután következett mint új magyarázatok alapja ismét *בנמטריא לי יום*. Minthogy ugyanaz a négy bibliai szó kétszer állott egymás mellett, egyszer vagy másolói gondatlanságból, vagy a homályosnak tetsző hely meg nem értése következtében kiesett. De e szavak kiesése után még kevésbbé értették, hogy min alapszik a *בנמטריא לי יום* tétele és ez okból vették föl a talmudból (Názir 5a) e motíváló szavakat: *בנמטריא לי יום* (I. még Szifré II 357; 150a 16). Arra, hogy a bibliai szavak ismétlés esetén kiesnek, több példa található magában a Szifrében: II 203. és 204. végén és 355 (148a 9. sor alulról) stb.

3. I, 39 kezdetén: *ידבר ד' אל משה דבר אל אהרן ואל בניו לאמר* בה תברכו לפני שכל מעשה הפרשה באהרן הביא את אהרן והביא את בניו לכלל דיבור שיה כלל שכל וכן שריבו לכהנים מעשה לכהנים דיבר בישראל. *El helyen* azon szabály van kimondva, hogy a parancsolat minden alkalommal pusztán azokhoz intéztetik, a kiknek kötelessége azt teljesíteni. A parancsolat élén álló *דיבר* mutatja, hogy

kit illet a parancs teljesítése (מעשה). Ha csak a papokat illető parancsról van szó, akkor a bevezetés: Szólj a papoknak, ha egész Izraélról van szó, akkor a bevezetés: Szólj Izraél fiainak. Ha azonban valamely parancsolat a prozelitáknak is szól, akkor nem lehet e körülményt a »dibbur« által kifejezni, mert a prozeliták még nincsenek jelen, ezt a körülményt tehát külön kell jelezni. E szerint a Friedmann által zárjelbe tett, azaz törlendőnek vélt két szót meg kell tartani és az idézett tétel értelme: Ha áll »szólj Izraélhez«, de a parancs (teljesítése) minden emberre vonatkozik, akkor jelezni kell valami által a prozelitákat. Tehát nem szabad semmit sem törölni; talán az utolsó מעשה elé teendő egy vav (v. ö. Lekach Tob e helyre).

4. I 16: כפי מים ישמלים איבה ושנאה וקנא ועל דבבות. A kiadó hallgat. ועל דבבות azonban semmi sem. Olvasandó ועל דבבות, a mint I 42 (13a 13) találjuk: ובעל דבבא, csak hogy ez utóbbi helyen a jod, a mely a kifejezés félreértéséből keletkezett, törlendő (l. Lewy, TW. s. v. בעב).

5. I 85 (23a 4. sor alulról): וישמע יי שמע המקום ותמלא. עליהם חיים. A midrás ugyanazt mondja, a mi a bibliában világosan ki van téve. Nézetem szerint a Szifré elejét akarja venni azon félreértésnek, amely ezen kitételből: »az Isten hallotta,« keletkezhetnék. Ebből ugyanis az tűnik ki, hogy az Isten nem hall mindent, mert különben a jelen esetben sem kellene külön megemlíteni, hogy hallotta a zúgolódást. A Szifré tehát csak azt akarja kiemelni, hogy a hangsúly nem azon van, hog az Isten hallotta, hanem azon, hogy haragra lobbant, mihelyt meghallotta.

6. I 102: ויקרא אחיך ומרים ויצאו שניהם יחד דא בא הכתוב ללמדך. דרך איך שכל זמן שאדם רוצה לדבר להבין לא יאמר לו קרב אלך אלא עמו Eme egyszerűnek látszó helylyel többben foglalkoztak eredménytelenül. Akik érdeklődnek, utána nézhetnek a kommentátoroknál. Nézetem szerint az »illemszabály«, melyre e szentirási hely tanít, az, hogy nem szabad valakit, a ki más valakivel vagy többekkel együtt van, elküldeni a célból, hogy a hátramaradottal beszélhessünk, hanem azt, a kivel beszédünk van, kell félrehívni. Ez az illemszabály következik az Isten eljárásából, minthogy nem küldte el Mózes, hanem Áront és Mirjamot szólította. Ezen értelmet nyerjük,

ha לו helyett olvasunk לא (= לאחד) és מישבו במה helyett במי. Csupa csekély változtatás.

7. I 123 elején: יש משייות שכולל בתחלה ופורט בסוף ופורט בסוף בתחלה וכולל בסוף. A helynek nincs értelme, mert a »vörös tehénről« szóló parásában nincsen »általános szabály« az elején és a végén, hanem csakis az elején. A nehézség annál nagyobb, mert néhány sorral lejjebb ki is mondatik, hogy itt csupán כלל ופרט foglaltatik. Már a legrégibb kommentátor bevallja, hogy a hely érthetetlen előtte; a későbbi kommentárok sem képesek kielégítő magyarázatot kierőlködni. Nézetem szerint a hely azonnal érthetővé válik, ha egy csekély módosítást eszközünk rajta. Nem kell egyebet tenni, mint מן szóból az első vavt törölni és כללה helyett olvasni: מ כללה. E változtatás után az utolsó szavak az előbbieknél az összefoglalását tartalmazzák és azt jelentik, hogy »az egyik parásában a kelál az elején van, a másik parásában pedig a végén«, de nem vonatkoznak a kiinduló pontul szolgáló szakaszra, ami által természetesen minden nehézség megszűnik.

Más példákat majd a jövő számban.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

A ZSIDÓK LEGRÉGIBB NYOMAI AUSZTRIÁBAN ÉS BÉCSÚJHELYEN.¹⁾

Ha valakinek 5 bécsi fontja vagy ezzel egyenlő értékű vagyona volt, már adóköteles volt.²⁾ Kivételt képeztek a tudósok, ha nem is voltak rabbi hivatalban vagy ha nem is teljesítették az iskolafő tisztjét, csupán tudományuknak éltek és más foglalkozásuk nem volt.³⁾ Azonban — mondja Issz. — a nép ezen szokás ellen zúgolódott és csak azoknak akart adómentességet engedélyezni, akik valamely iskolában előadást tartanak. És maga Issz. is ily értelemben dönti el a kérdést.⁴⁾ És egész Ausztriában és a Rajna vidéken ez a fölfogás emelkedik törvényerőre.⁵⁾ Lengyel- és Szászországban is csak a rabbik adómentesek.⁶⁾ Sajátságos és ami adórendszerünk elvével homlokegyenest ellenkező szokás volt, hogy az öröklött házak után adót nem kellett soha fizetni. De ha a ház bérbeadás vagy üzérkedés céljából vétetett igenis adóköteles volt.⁷⁾ A zsidóknak ugyanis szabad volt házakat és valószínűleg földeket is vásárolni. Egy közönséges háznak az értéke a bécsújhelyi zsidó utcában 90—100 bécsi font volt. Chájim ben Berechjá és felesége, Zelde, marburgi lakosok, ugyanis eladják estvérüknek, illetőleg sógoruknak Mordecháj ben Berechjának B.-Ujhelyen 45 fontért ama részüket, amijök a valószínűleg ketten örökölt házban volt.⁸⁾ Ezen átlagos értéke a házaknak

¹⁾ L. a M.-Zs. Sz. 1893. évf. 46. l.

²⁾ Ter. Had. 342. sz. (175b).

³⁾ U. o. 174a.

⁴⁾ U. o. 174b. V. 6. ugyanezen kérdésről Ór Zárna Hag. 750. sz. 215 l.).

⁵⁾ L. J. II., 33b: תלמודי חכמים היב" במס' במדית רט"ו ובאשטריך ובסיבותיה, ראש הישנה פטור ממסים.

⁶⁾ Bruna J. döntv. 102. sz. (45. l.) és Pesz. 126. sz., továbbá Weil J. döntv. 151. sz.

⁷⁾ Ter. Had. 342. sz. (178b) és Pesz. 144. sz. (36a).

⁸⁾ L. a mellékleten a III. sz. okmányt.

különben más oldalról is megerősítették. Ugyanis »Kopphele« bécsújhelyi zsidó 1442. eladja házát »tornostul« a zsidó utcában 100 fontért Ebersdorfi Zsigmondnak.¹⁾ Koppelnak ez a tornyos háza lehetett az, amelyről József elbeszéli, hogy 1457., mikor egy 20 méter hosszú üstökös volt látható, Issz. a zsidó utcában egy toronyba ment föl azt megnézni.²⁾

A bécsújhelyi zsidók Magyarországon is vásároltak házakat. Így a többek közt egy Isszerlein nevezetű, aki 1432-ben kismartoni Simonnak a házát veszi meg.³⁾

A zsidók föld- és szőlőműveléssel is foglalkoztak a 15. században Ausztriában. Volt földjük és szőlőjük, még pedig minden valószínűség szerint mint örök tulajdonuk.⁴⁾ Sőt bizonyos tekintetben a zsidóknak okvetlenül kellett a szőlőműveléssel foglalkozniok, mert sok helyütt a parasztoknak pénz- és testi büntetés terhe alatt el volt tiltva zsidónak bort eladni.⁵⁾ A zsidók közt ügyes vinczellérek is voltak.⁶⁾ Egyáltalán téves volna azt hinni, hogy a zsidók mind pénzkölesönzéssel foglalkoztak. Persze a kereskedés mellett a pénzüzet képezte soknak a foglalkozását,⁷⁾ ami azonban minden volt, csak nem valami rozsás kereseti ág. Láttuk, hogy az adósságokat felsőbb jóváhagyással mily gyakran nem fizették meg. Hogy a pénz el ne veszelődjön, gyakran a nők is elmentek a falvakra az adósságokat behajtani. Gyakran kifizették a szegényeket — börtönnel.⁸⁾ A zsidók mindennel foglalkoztak, amivel csak lehetett. Kereskedtek posztóval és ipari cikkezzel. Lókereskedést űztek,⁹⁾ tutajokon fát szállítottak,¹⁰⁾ földet és szőlőt műveltek. Nap-

¹⁾ Schlager II., 192. l. Valószínűleg azonos a Weil J. által (133. sz. döntv. 52. l.) R. Músel és Józseffel egyetemben említett bécsújhelyi R. Koppellel.

²⁾ L. J. II., 13a.

³⁾ Schlager II., 191. l.

⁴⁾ Ter. Had. 342. sz. (178b). Hogy a zsidóknak földjeik voltak, a 16. sorból világosan kitűnik, csak kétséges, hogy a földről szolgáltatandó adóból lehet-e az örökvagyona következtetni, mert bérbe is birtáhták, amely esetben is bizonyára adókötelesek voltak.

⁵⁾ U. o. 329. sz. (158b).

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ U. o. 342. sz. (177a).

⁸⁾ U. o. 242. sz. (114b).

⁹⁾ U. o. 310. sz. (145a).

¹⁰⁾ U. o. 318. sz. (152).

számba is eljártak közülük. Némelyek lovaikkal együtt dolgoztak mások számára. Az első esetben 1 denár,¹⁾ a másodikban 3 volt a napszám.²⁾ A zsidók közül soknak volt huzó-vonó, igás barma. Isszerlein rabbi maga is tartott egy lovat.³⁾

Barmaikat az ünnepnapokra, amikor nem dolgoztak, keresztényeknek adták bérbe.⁴⁾ Testi munkát úgy a zsidók mint a zsidó nők is végeztek másoknak bérért.⁵⁾ A zsidó mosónők keresztényekhez is jártak mosni.⁶⁾ Egyáltalán B.-Ujhelyen — és valószínűleg másutt is — minden elnyomás dacára a zsidók és keresztények közti viszony nem volt oly feszült, mint ahogyan ezt gyakran képzelni szokták. Sőt lehet mondani, hogy a nép maga a zsidók hosszú szenvedésének történetében sehol sem volt oly kegyetlen, mint a nagyok és fejedelmek voltak. A nép többnyire mesterségesen lett fölizgatva. A szenvedély ragadós. Egyik országból rendesen a másikba rontott be a pórázról elszabadult szenvedély. A zsidóknak pénzüik is volt és ez elég volt vesztükre. De ha a szenvedély lecsillapult és a józan ész kerekedett fölül, a nép a maga egészében nem volt ellenséges indulattal a zsidók irányában. És ez könnyen érthető, mert éppen a nép embere a zsidóval mindig érintkezett, ismerte a zsidót. És csakis ez magyarázza meg azon jelenséget, hogy a zsidókat akárhányszor felsőbb parancsra egész Ausztriából vagy egyes részeiből kiutasították, mindig maradtak még is ott közülük.⁷⁾ Mert éppen a nép, amely egyes egyedül birta volna a teljes kiűzést ellenőrizni, türelmes volt és nem oly kegyetlen, mint a felsőbbiség. A sűrű érintkezés, egyesek közelebbi megismerése természetszerűen bizalmat, sőt barátságot is hoz létre. Így volt ez B.-Ujhelyen is. Keresztények zsidó-menyegzőkor ajándékot hoznak, süteményt, amit a zsidók Issz. engedelmeivel el is fogyasztanak.⁸⁾ De ezen eset egyálta-

¹⁾ U. o. 319. sz. (152b).

²⁾ U. o. 152a.

³⁾ L. J. I., 60a.

⁴⁾ L. J. I., 31a.

⁵⁾ U. o. 32b, 38a.

⁶⁾ U. o. 78b.

⁷⁾ L. alább.

⁸⁾ L. J. I., 40b: כלל של כלל לוי דיון לאבי של כלל פנים אתה כהונה הביא נוי דיון כלל (2) וזה (איסורין) מתי בשבת ישרות של מלא פה שכן בלא הופתול (2) וזה (איסורין) מתי

lán nem áll elszigetelve. A zsidó község egyik előjárója, névleg Giesenmul,¹⁾ szintén kereszténytől ajándékot kap az ünnepnapon. A zsidók is ujévi ajándékokat küldenek a keresztény papoknak. Issz. nem is ellenzi. Csupán csak — jegyzi meg Issz. — egy nappal előbb vagy utóbb, mint amikor ujév esik, küldje az ember az ajándékot.²⁾ Egész Ausztriában általános szokás volt, hogy a tanulók ünnepén (33. ómer) a keresztényeknek ajándékokkal kedveskedtek a zsidók.³⁾ A keresztények kenyerét mindig megadták, csupán a bűnbánás 10 napján nem.⁴⁾

A zsidók és a keresztények közti viszonyra nézve mindezenre az is jellemző, hogy a zsidó leányok szombaton egy kikeresztelkedett zsidó által hagytak maguknak cziterálni.⁵⁾ Ez a cziterás nem volt az egyedüli kikeresztelkedett. Egy gazdag zsidó szintén kitért.⁶⁾ Egy Eberhard nevű zsidó szintén kikeresztelkedett.⁷⁾ Issz. maga mondja: »ilyen eset (t. i. áttérés) ami időnkben már 2, 3 fordult elő B.-Ujhelyben«.⁸⁾ A kitérték még bizonyos tekintetben zsidóknak tekintettek. Így a judenburgi Musmann azt kérdezi Issz.-tól, hogy vehet-e kamatokat egy kitértől. Igen — feleli Issz. — ha az egész tórát tagadja és nincs szándékában többé visszatérni.⁹⁾ Még jellemzőbb, hogy Issz. egy báchurnak, a passauai Liwának, aki megfogadta, hogy zsidóval többé soha sem játszik, megengedte, hogy ama említett Eberhard aposztatával játszhatik.¹⁰⁾ Egy aposztata — mondja Issz. — ha bűnbánás céljából rituális fürdőt vesz, mindjárt ehetik és ihatik a zsidókkal.¹¹⁾

Hogy a menyegzői lakoma לאכול הפה לכל בני העדה szombaton volt, azt csak úgy lehet megmagyarázni, ha fölteszszük, hogy ősi szokás szerint 7 napig tartott a menyegző.

¹⁾ L. J. I., 73b. פ"ה הביא נוי דיון ב"ש שני לפנים גיסן מול ד"ל

Tán ez a név »Geisen-Maul«-nak hangzott és József azért írta 2 szóba.

²⁾ Ter. Had. 195. sz. (177a).

³⁾ L. J. I., 70b.

⁴⁾ L. J. I., 98a.

⁵⁾ U. o. 44a.

⁶⁾ U. o. 21a. L. fönt.

⁷⁾ Bruna J. döntv. 135. sz. (55a) בנישטם היה משומר עבר ה"י יש

⁸⁾ U. o. 188. sz. (67a).

⁹⁾ L. J. II, 11b.

¹⁰⁾ Bruna J. döntv. 135. sz.

¹¹⁾ L. J. II, 41a.

Hogy a zsidók közül némelyek a helyzet nyomása alatt kitértek, azután újra zsidók lettek, ezen időkből nem tartozott a ritkaságok közé.¹⁾ Egy aposztatával, névleg Kremsi Jakabbal vagy »ytsekl Jud«, ahogy még hívták, aki szintén újra visszatért a zsidósághoz, 1421. Krems és Stein városok tanácsa egy reverzet állíttat ki, egészen olyat, mint aminőket akkoriban a boszorkánysággal vádolt, de mégis megkegyelmezett vén asszonyokkal szoktak kiállíttatni, amelyben az említett »ytsekl Jud« kijelenti, hogy ő bár életét eljátszotta az által, hogy megtándorodott és a zsidó és istentelen vallásra (»in Judischen vnd chetzerleichen gelauben«) újra visszatért, de a királyné szűz Mária miatt (»der lobsamen kuniginn Jungkfrauen Maria willen«) kegyelem adatik neki.²⁾

Ha egy ilyen megtért véglegesen be akart lépni ismét a községbe, úgy ez nem ment olyan nagyon egyszerűen. Hosszú és kínos iskolát kellett neki végig járni. A haját le kellett vágnia és 2 vagy 3 tanu jelenlétében hideg vízbe menni (télén is), hogy a víz a szívére menjen. Ott 3-szor elmondta a »mi vétkeztünk« kezdetű imát és a mellét kellett verdesnie. Azután teljes 3 nap és 3 éjjel kellett böjtölnie és további 40 napig mindig egy-egy napot. Azután csak minden hétfőn és csütörtökön. Az első évben nem szabadott húst ennie, sem bort innia, szombatot és az ünnepnapokat kivéve, sem új ruhát fölvennie. Semmiféle mulatságban nem szabadott részt vennie, párnán nem aludnia.

Ez volt az első évben rá szabva. A másodikban enyhül a büntetés, a harmadikban még jobban. A 3. év után havonta egyszer kell böjtölnie egész élte végéig, keresztényekkel és papokkal nem szabad neki közlekednie és ha aposztatának csúfolják, hallgatnia kell.³⁾ Ez volt Issz. előírása. Ezen büntetéssel az akkori időben csak a parázna nőre szabott szigorú és kemény büntetés hasonlítható össze. Az ilyen nőnek a zsinagógában hangosan be kellett német nyelven bűnét vallani. Ékszerreit, fátýolát elvették. Feketébe kellett öltözködni és egy kötelet öv gyanánt viselnie. Csupasz földön feküdt és 365 nap böjtölt.

¹⁾ Mailáth I, 168. Ter. Had. 209. sz. (86a), 219. sz. (91b), 141. sz. (112b).

²⁾ Kurz F.: Oest. u. k. Albrecht II, 2. köt. 360, 1.

³⁾ L. J. II, 41b.

Húst nem evett, bort nem ivott. Télen hetenkint kétszer negyedóráig meztelenül hideg vízben vagy hóban ült, nyáron ugyanígy és ugyanannyiszor a szúnyogok és bogaraknak tette ki magát. Férfival nem beszélt 365 napig, a zsinagógában egész félre eső helyen ült. Ezen tortúra után enyhébb bánásmód következett. Két éven át minden hétfőn és csütörtökön böjtölt, visszavonulva élt és ékszer nem viselt.¹⁾ A nők büntetésénél azért játszik az ékszer elvonása szerepet, mert általánosan és nagyon örömet viseltek. Hogy milyen nélkülözhetetlen volt az ékszer, abból is kitűnik, hogy Issz. szükségnek tartja egy menyasszonynak, aki abban az évben vesztette el az apját, az ékszerviselést 7 napig a menyegző előtt és 30-ig utána megengedni.²⁾ A férfiak is viseltek övet és gyűrűket. Maga Issz. is.³⁾ A leányok nagyon szeretik az ékszeret és a lánczot. Tous comme chez nous. Szombaton összejöttek az ifjakkal, muzsikáltattak és tánczoltak.⁴⁾ A táncznál a derekat mindig öv vette körül.⁵⁾ A leányok gyöngyöket, drága köveket leginkább a menyegző napján kaptak.⁶⁾ Voltak öveik, melyeknek értéke 20 bécsi fontra rúgott.⁷⁾

A női ruhák gyakran arannyal és ezüsttel voltak áttörve és drága kövekkel díszítve.⁸⁾ Az uszályos ruhák sem voltak ezen időben ritkák.⁹⁾ A menyegzőket nagy vígsággal ülték meg.¹⁰⁾ De a lakodalom költségeit nem a menyasszony részéről fődzötték, úgy mint most, hanem a főlegényéről. Azonban

¹⁾ Weil J. döntv. 12. sz. (6b). Az eljárás nem mindenütt volt egyenlő. Kitzingen Zálmán egy ilyen nőt, miután kalapját, fátýolát az illető letette, hajától bontotta, felesége által hagyott következőképen megszólítani: (nu was willst du) אַיז דין פּרעמ דין ונה דין אשת איש אשה נהי וילשטידו: A vétkes nőnek azután ily módon kellett válaszolnia: עוד בשהי מיין ונה איך בין איין פּרעמ אין ונה איך וייל תשובה מיין אף מין ונה.

²⁾ L. J. II, 89a.

³⁾ U. o. I, 22a.

⁴⁾ U. o. I, 44a.

⁵⁾ Ter. Had. 210. sz. (86b).

⁶⁾ U. o. 320. sz. (153a).

⁷⁾ U. o. 350. sz. (186a).

⁸⁾ U. o. 320. sz. (153a).

⁹⁾ Maharil: Minhágim 47b.

¹⁰⁾ Ter. Had. 241. sz. (112b).

pénzt nem adtak hazulról a vőlegénynek, csupán ruhát.¹⁾ A leánnyal hozományt adtak. A házasságkötésben egy leány számára Ausztriában és tartományaiban 400 bécsi fontot móríngoltak, özvegynek 20-at. Ha egy vagyonos öreg ember egy szegény leányt vett el, hogy őt ápolja, annak csak 50—60 fontot móríngolt.²⁾ A Rajnavidéken Koblenzig, a frank, bajor és sváb tartományban — Regensburgot kivéve — hajadonnak 100 ezüst forintot, özvegynek 50-et.³⁾ Koblenztől fölfelé hajadonnak 60, özvegynek 30 ezüst forintot. Regensburgban hajadonnak 200-at, özvegynek 100-at.⁴⁾

A nők erkölcsössége — amennyiben Weil ítéletében megbizhatunk — nem állhatott nagyon magas fokon.⁵⁾ Hogy már a 15. században mennyire becsülték az anyósokat, abból tűnik ki legjobban, hogy valaki megfogadja, hogy inkább kikeresztelkedik, mintsem az anyósa a házhoz jöjjön.⁶⁾ Issz. is időszerűnek látja hangsúlyozni, hogy az anyósokat meg kell becsülni.⁷⁾

Ami a zsidók életmódját illeti, az nagyon egyszerű volt. Isszerlein rabbinál, aki különben vagyonos ember, pénzügyleteket bonyolít le, amennyiben élete főtartásához szükséges, szekere, lova, pincejé van⁸⁾ és igen tekintélyes hivatalt visel, szombati napon csupán 2 fogás van.⁹⁾ Pénteken mindenütt egy »Breitling« nevű ételt ettek.¹⁰⁾ Hogy mindenütt egyformán éltek, azt ugyan alig lehetne állítani, mert a zsidóságon belül is volt némi különbség az egyes — ha lehet így mondani — osztályok között. A zsidóknál minden időben és minden országban hiányzott ugyan, ami az egymástól elkülönített osztályok, rendek, kasztok képződését maga után vonja: a származás, a faj különbözősége, azért mégis, különösen foglalkozásukra nézve B.-Ujhelyen — és ez

¹⁾ L. J. II. 24a.

²⁾ Pesz. 229. sz. (63a).

³⁾ U. o. 232. sz. (64b).

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Weil J. döntv. 22. sz.: *בריות הללי הנשים פרוצות*

⁶⁾ L. J. II. 226. és Pesz. 192. sz.

⁷⁾ L. J. II. 31b.

⁸⁾ U. o. I. 60a.

⁹⁾ U. o. 79b.

¹⁰⁾ U. o. 31a.

bizonyára általánosan rá illik a városokra — bizonyos osztálybeli tagozottságot vehetünk észre. A legelőkelőbbek voltak az u. n.:

I. *Párnászim*. Ezek gazdagok, az udvarnál befolyásuk van és a községnek világi fejei, úgy hogy »párnész« községi előljárót is jelent, akik közül egyszerre többen voltak, mert rendszeren többről (»párnászim«) van szó. A »párnész« még azt is jelent, amit rendszeren a »setádlán« szóval szoktak kifejezni, akinek t. i. a közjő a szíven fekszik és befolyását az udvarnál vagy egyebütt tőle telhetőleg annak előmozdítására használja fel. A »párnászim« nagy tekintélynek örvendtek a községben. Mikor az egyházi péntek este Issz.-nak jelenti: »Rabbi, ha elkészültél a szombatra, úgy a zsinagógába hívom az embereket«; azt feleli neki Isszerlein: »Kérdezd meg a párnészeket.«¹⁾ Mikor a római proceszsiók 50. évfordulóján Issz. általános bójtöt rendel el, csupán egy párnésznek engedi meg jótékony adományok által magát a bójtölés alól fölloldani.²⁾ A sátoros ünnepekre a legszebb hádár-gyümölcsöt (»etrog«) a párnészek számára teszik el.³⁾ Nevük elé mindig oda teszik ezen tiszteletbeli címet: »párnész«. Így »a párnész Knoblauch József«, aki különben nagy jötevéje volt a községnek és a szegényeknek.⁴⁾ Így még »a párnész Moszkot Áron«⁵⁾ stb. A párnészek mindenütt nagy tiszteletben voltak, bizonyos előjogaik voltak, de kötelességük is a községgel szemben. »A zsinagógákat — mondja József — egész Ausztriában a párnészek látják el gyertyákkal.«⁶⁾ A társadalomban a 2. rang

II. a *tudósoknak* jut. Ezek a talmud és a zsidó hagyomány ápolói. Adómentesek is voltak, ami nem a szegénységet, hanem a tiszteletet akarja kifejezni, mert voltak rabbik — így Issz. maga is — akik elég jól bírták magukat.

¹⁾ L. J. I. 32b. Háromszoros kopogással hívta a zsinagógába az embereket. (L. J. I. 56.)

²⁾ U. o. 84a.

³⁾ U. o. 113b.

⁴⁾ U. o. II. 35b. Valószínűleg ez az a Knoblauch, akinek a háza mellett a bécsujhelyi zsidó-utczában Frigyes császárnak is volt egy háza. Wiener 41. sz. Knoblauch az árvaszék előjáróságában is benne volt. Pesz. 99. sz.

⁵⁾ L. J. I. 72b.

⁶⁾ U. o. 107a.

Bizonyos tekintetben ide tartoznak a báhurok, azaz a talmud-tanulók is. Amint láttuk nem egy feleséges, családos ember volt ezek közt, akik egész életüket a tanulásnak szentelték. A báhurság nem volt általánosan — amint az ember gondolná — átmeneti állapot, hanem gyakran örökös foglalkozás, állás. Meg volt nekik a keresetforrásuk, t. i. a talmud-tanulás, ami olyannyira megbecsültek az emberek, hogy képviselőiket a jótékony-ság — amint láttuk — mindennel ellátta, kitartotta. A harmadik fokozat állott a zsidóságnak legnagyobb része, t. i.:

III. a *középosztály*. Ez a zsidóságnak zöme, ez a polgári elem. Ezek kisebb mértékben pénzüzleteket csinálnak, kereskedéssel foglalkoznak, szőlő és földműveléssel és más minden-nemű munkával. Végül jönnek a mások jótékonyaságából élők, a

IV. *szegények*. Ezek nagyon számosan vannak. Tulajdonképpen 2 csoportra oszlanak t. i. a község szegényei, akiket otthon istápolnak a gazdagabbak és a kik számára — amint láttuk — évi adót vetnek ki. Ezeken kívül voltak még az u. n. »vendégek«, más szóval vándor-koldusok, akik községről községre járnak és a jótékonyaságból tengetik életüket. Különösen szombati napon találhatunk sokat B.-Ujhelyen.¹⁾

V.

A zsidók sorsa 1496—1890-ig.

Az adók ólomsúlylyal nehezédtek a zsidókra B.-Ujhelyen, 1446-ban Frigyes (IV.) 6000 fontot vet ki rájuk²⁾. Hogy mekkora volt ez az összeg, kitűnik abból, hogy egész B.-Ujhely városnak az adója 200 fontra rugott.³⁾ Frigyesnek háborúskodásra kellett valószínűleg a sok pénz, mert ugyanazon évben Hunyadi Ausztriába nyomult és B.-Ujhelyig mindent elpusztított,⁴⁾ mert Frigyes nem akarta Lászlót kiadni. Testvérével VI. Alberttel is háborúskodik és elővigyázatból 1459-ben megerősíti B.-Ujhelyt, amihez a papokon kívül ismét a zsidóknak kell hozzájárulniok.⁵⁾ A zsidók minden lehető és lehetetlen teherben osztozkodnak, de joguk egy szemernyi

¹⁾ L. J. I, 45a.

²⁾ Böheim I, 118 l.

³⁾ U. o. I, 158 l.

⁴⁾ Huber III, 70 l.

⁵⁾ Böheim I, 145 l.

sincs. A vár megvédésénél becsületesen dolgoznak a többiekkel együtt.¹⁾ Mind nem használ nekik. 1469-ben Frigyes parancsára házkutatást tartanak náluk, mert állítólag pénzt és ezüstöt vesznek olvasztás végett. Kályháikat szétrombolják, ami aranyat, ezüstöt találnak náluk, elveszik tőlük.²⁾ Frigyesnek nagyon sok pénz kellett, majd hogy egész életén át nem küzd pénzügyi szükséglettel.³⁾ A beszerzés módjában éppen nem volt válogatás, különösen nem a zsidókkal szemben. A lehető legrosszabb pénzt verette, amit a nép gúnyból »Schinderling« névvel jelölt.⁴⁾ »40 évvel ezelőtt — mondja Issz. — még jó volt a pénz és 6 arany forintért 4 font tört ezüstöt adtak, de most a pénz nem sokat ér.«⁵⁾ Hogy a zsidók, a par excellence kereskedők és pénzközvetítők ezáltal nagyon sokat szenvedtek, azt nem kell hangsúlyoznunk. — Az értéktelen pénz miatt B.-Ujhelyen a »pidjon« alkalmával, amihez tulajdonképpen 2 rénes forint kellett, 5 forintot vettek és ezt még azonfölül rátették egy ezüst tálcára, hogy mindnek együtt legyen meg a szokásos értéke. Azután az egészet tálcázástu, oda kellett ajándékozni.⁶⁾

A zsidóknak B.-Ujhelyen mindig terhesebbé válik az existenciájuk. Mikor 1487-ben Mátyás király elfoglalja a várost a polgárok a zsidókra az »Umgelt« nevű fogyasztási adót rárovatják Mátyás által,⁷⁾ aki pedig otthon a zsidók irányában mindig méltányos volt.⁸⁾ Eme fogyasztási adó határozott jogtalanság volt, mivel a zsidók adójukat úgyis a kamarának, még pedig elég bőven szolgáltatták be.

Azonfölül Frigyes 100 frtnyi büntetés terhe alatt megtiltotta nekik a zsoldosok által B.-Ujhelybe hozott jószágok megvételét.⁹⁾ Napról-napra több megszorítás. Mintha tervszerűen

¹⁾ Ter. Had. 345. sz. (181 b).

²⁾ Böheim I, 161. és köv. l.

³⁾ L. az okirat kivonatokat Birknét: Archiv. f. k. oest. Gqu, X. 389. és köv.

⁴⁾ Huber III, 154 l. és Gleich 58 l.

⁵⁾ Ter. Had. 342. sz. (175b).

⁶⁾ L. J. II, 55b, 56a.

⁷⁾ Böheim I, 178 és köv.

⁸⁾ Kohn 227 l.

⁹⁾ Mon. Habsb. I₂, 278. sz.

tönkre akarnák őket tenni. — Az osztrák rendeknek meg általában nem tetszik, hogy a zsidók Ausztriában, különösen pedig Bécsben és B.-Ujhelyen kereskedéssel foglalkoznak. Az Enzersdorffon tartott országgyűlés posztulátumai közt ott van a zsidók kereskedelmének a korlátozása, továbbá azon óhaj, hogy a zsidók adóssága akkor ismertessék el, ha a kölcsönzés a bíró előtt ment végbe,¹⁾ ami különben B.-Ujhelyen, József jelentése szerint, általánosan érvényben volt²⁾. Sőt szokás-joggá fejlődött, hogy ha egy kereszténynek 5 fonton aluli követelése volt valamely zsidón, úgy a kereszténynek egyszerű állítása is elég volt és pör esetén nem is kellett neki esküdni.³⁾

Mindig nagyobb a megszorítás, mindig több a baj. Kapisztrán megjelenése is nem kis ijedelmet okozott volt nekik. 1451-ben, mikor Frigyes és László ott időznek, jön ő is B.-Ujhelybe.⁴⁾ Junius 11-én tartja ünnepélyes bevonulását. Frigyes császár kihallgatáson fogadta, amely alkalommal a zsidókról és uzsorájukról is javaslatokat terjeszt eléje.⁵⁾

Sok csudát is végzett Kapisztrán. 64 beteget (köztük siketnémákat és vakokat) gyógyított meg és egyéb csudákat is tett.⁶⁾ Készülődéseket is tettek, hogy a zsidókat is meg fogja győzni tanainak igazságáról, még pedig csudák által. Isszerleint — úgy látszik — értesítették a dologról, mire ő azt felelte, hogy ha a pap keresztül megy a tűzön ravaszság és csalás nélkül és sértetlen marad, akkor ő is követi őt, de a császárnak biztosítania kell őt, hogy sem alattomoság, sem pedig erőszakosság nem fog történni.⁷⁾

De — jegyzi meg József — a dologból nem lett semmi, a pap elment a maga útján.⁸⁾ Tehát ez egyszer még megme-

¹⁾ U. o. I., 336 l.

²⁾ L. J. I. 21a: ש"כחם [השושן] בספר של בי כן המנהג בנאישט.

³⁾ Ter. Had. 342. sz. (175b)

⁴⁾ Voigt G. Sybel Hist. Zeitschrift cz. folyóiratában X. 46. és köv. l. és Böheim I. 120 l. és Gleich 45 l.

⁵⁾ Hermann Amandus: Capistranus Triumphans, seu historia fundamentalis de sancto Ioanne Capistrano etc. (Köln 1700) 323 l.

⁶⁾ Acta Sanctorum Octobris . . collecta a Hecke Bossue, Buck et Carpentier (Brussel 1861) X. 517 és köv. l. és 331 l.

⁷⁾ L. J. II. 426. Bár csak כחם אלה áll és Kapisztrán nincs említve, de az idő egybevág és elég valószínűnek látszik, hogy Kapisztránról van szó. V. ö. Berliner i. h.

⁸⁾ U. o.

nekültek. Azonban az öröm poharát fenékiig kellett nekik nem sokára mégis üríteniök. Míg Frigyes uralkodott sem volt ugyan rőzsás életük, de legalább ő a gebét látta bennük, mely az államháztartás kocsiját nagy erőfeszítéssel tova segíti vonszolni. A gebe kapott ugyan ostort eleget, de az életét már csupán a koci kedvéért is megkímélték.

Miksa trónraléptével (1493–1519.) megváltozik a helyzet. A császár nevelője Engelbrecht Péter, bécs-ujhelyi püspök volt. Az 1495. évben pedig először rendeli el egész Németország számára az általános birodalmi adót.¹⁾ Ez a két tény, továbbá még az, hogy spanyol Ferdinánd és Izabellával együtt a szent ligát alapítja meg, tán megmagyarázzák némileg a következő eseményeket. A birodalmi adó folytán, úgy hiszi a császár, most már a zsidókra többé szüksége nincs. A következő évben, 1496-ban, a brucki országgyűlés útján tudatják a bécs-ujhelyi zsidókkal a kiűzetésüket. Az okok? Abban nem voltak épen válogatósak. Anélkül, hogy csak egyetlen tényt is bebizonyítva találtak volna általánosságban mint rablókat, keresztény gyermekek gyilkosait, mint csalókat és hamisítókat megbélyegezték és elkergették őket.²⁾ Pecsét hamisítást is rónak terhükre³⁾, holott ezen időben — mint már fönt bebizonyítottuk — rég nem szabadott a zsidóknak pecsétet használniok. Persze, hogy a vádak igazak-e, az egészen mellékes volt. A császár kiadta a parancsot, hogy három-királyok után B.-Ujhely, Neunkirchen és egész Steierországban egyetlen zsidónak sem szabad tartózkodnia. A keresztényeknek ami pénzkövetelésük volt, azt az azon célra egybehívott fronleiteni (Steierország) gyűlésnek kellett volna eligazítania. A zsidók házait B.-Ujhelyen, az iskolát, a fürdőt eladatja a császár. A zsinagógát a városnak ajándékozza és a következő évben 3 oltáros kath. templomot csinálnak belőle. A zsinagóga közelében levő, időközben leégett zsidó kórházat 4 zsidó házzal együtt, nagylelkűen a városnak ajándékozza a császár.⁴⁾ Már akkor hallatszottak hangok, hogy ezeket tulajdonképen úgy

¹⁾ Huber III. 265 és köv.

²⁾ Böheim I. 106 és köv.

³⁾ Gleich 75 l.

⁴⁾ Böheim I. 107. és köv. l.

kellene megvásárolni a zsidóktól.¹⁾ A szigorú kiüzési parancs daczára mégis maradtak B-Ujhelyen zsidók. Mert a város 2 év múlva a zsidó községtől — mely mindenesetre nagyon kicsi lehetett — 8 házat vesz meg, melyek az u. n. »Rafelzeile«-t képezték.²⁾ Maga a császár veszi meg a neunkircheni kapu előtt levő zsidó temetőt³⁾ a szomszédos kerttel együtt.

Nem sokára azonban mutatkozni kezdtek a zsidók kiüzésének következményei. B-Ujhelyen, ahol 1502. óta a császári — a főlebbzési — a hűbéri törvényszék volt,⁴⁾ a hol a császári udvar az év nagyobb részét szokta tölteni, szóval ezen élénk, nagy városban nem sokára feltűnő hiány kezd a lakosságban mutatkozni.

A császár 1504-ben megparancsolja a magisztrátusnak, hogy senkit ki ne ereszsen a városból. Bizottságot küld ki annak a tanulmányozására, hogy tulajdonképen miért oly kevés a lakosság és hogy lehetne a bajon segíteni.⁵⁾ Ugyancsak azok a jelenségek ezek, amelyek a zsidók kiüzése után általánosan föl szoktak lépni, a forgalom csökkenése, a kereskedés pangása, az árak esése, általános pénzhiány, amily jelenségek — amint ezt Kaufmann-nál találhatjuk megkapóan ecsetetve — különösen a zsidóknak egész Alsó-Ausztriából való kiüzésükkor 1670-ben Bécsben léptek nagy mértékben föl, úgy hogy az osztrák rendek a zsidók visszahívását kezdték sürgetni.⁶⁾ — Úgy látszik, hogy B-Ujhelyen is türik őket. Csupán I. Ferdinánd alatt adják ki ismét (1543.) a parancsot, hogy zsidónak nem szabad B-Ujhelyen éjjelen át tartózkodnia.⁷⁾ Ami mindenesetre annyit bizonyít, hogy nappal igenis megvolt nekik a tartózkodás engedve.

A türelmetlenség azonban B-Ujhelyen nőttön nőtt. 1588-ban 25 protestáns családot, mivel vallásukat elhagyni nem akarták, házuktól, minden vagyonuktól megfosztottak. Persze

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o. I, 108.

³⁾ U. o. II, 28 l.

⁴⁾ Huber III, 455 l.

⁵⁾ Böheim II, 31.

⁶⁾ Kaufmann D. A zsidók utolsó kiüzése (1625—1670). Az orsz. rabbiképző intézet értesítőjében (Budapest 1889) 159—164 l.

⁷⁾ Böheim II, 28 l.

a hirhedt Khlesel Menyhért bécsújhelyi, később bécsi püspöknek a keze működött itt.¹⁾

A türelmetlenség annyira ment, hogy 1615. a bécsújhelyiek Mátyás által privilégiumot adatnak maguknak, hogy ezentúl a városba csupán római katolikus vétetik föl, ami persze a protestánsok ellen volt első sorban irányítva.²⁾ Mátyás privilégiumát 1622. ugyancsak II. Ferdinánd is megerősíti.³⁾

De a jólét gyarapodása, amit a zsidók kiüzésétől vártak, csak nem akart mutatkozni. Mindig tartoznak még a bécsújhelyiek erfurti és magyarországi zsidóknak.⁴⁾ Pedig már 160 esztendeje, hogy a zsidókat kiűzték. A jólét annyira emelkedett, hogy az a város, mely a 15. században, mint a heszperidák kertje iratik le,⁵⁾ 1675. annyira jutott, hogy — amint I. Lipótnak hivatalosan jelentik — *30,000 forintnyi adóssága van, akkori időben roppant összeg, hogy 80 ház áll üresen és csupán 8 polgárnak van tisztességes jövedelme, a többinek alig hogy kenyere.*⁶⁾ Ami pedig egyáltalán nem irható a háború rovására, legalább egészen nem, mert Ausztriában és különösen B-Ujhelyen — amint láttuk — a zsidók kiüzése előtt is elég háborúskodás volt.

Az 1670. szept. 16. B-Ujhelyen »a zsidó üldözések ezen kísérleti állomásán« — amint egyik történetírónk találóan jegyzi meg —⁷⁾ kihirdetett rendelet, mely a zsidók egész Alsó-Ausztriából való általános kiűzését dekretálta, magában B-Ujhelyben alig birhatott már valami nagy jelentőséggel, mert csak legfőlebb egy-két zsidó tengethette ott sanyarú életét.

De a bécsújhelyiek öröme nem nagyon soká tartott. A humánus I. József császár B-Ujhelyen fölveszi — amint a krónikás mondja — »a lázadók (!) által Magyarországból kiűzött zsidókat, részint jószívuségből, részint ama politikus szándékkal, hogy az elégedetlenektől elvonja őket.«⁸⁾ József császár

¹⁾ Böheim II, 46. l.

²⁾ U. o. 57. l.

³⁾ Gleich 91. l.

⁴⁾ Böheim II, 68. l.

⁵⁾ U. o. I, 170. l.

⁶⁾ U. o. II, 76.

⁷⁾ Kaufmann D. j. m. 158. l.

⁸⁾ Böheim II, 116. és köv. l.

emberséges uralma alatt megszorodik a számuk. 1708-ban már 535 lélekre rúg a zsidók száma B.-Ujhelyen¹⁾ és a lakoságnak majdnem felét képezik. Azonban a B.-Ujhelyen nyújtott menedéket, a magyar zsidók, akik — ha sejtelmünk nem csal — nagyrészt Pozsony és Sopronból jöhettek oda, nem sokáig élvezhették zavartalanul. 1706-ban április 22-én és május 24-én a város különböző sarkain fölhívásokat függesztenek ki, amelyekben, különösen a diákokat, a zsidóság megtámadására szólítják föl. Hogy ezen fölszólítások honnan eredtek, nem tudta senki. De a következő események mutatják, hogy hol kell a kezdeményezőket keresni. Ugyanakkor egy *püspöki lakáj* nyílt utcán megtámad egy zsidót és minden áron nagy népcsoportot akar előidézni.²⁾ A rendetlenkedőt azonban elfogják és a magisztrátus a rendet helyre állítja. De csak rövid időre. 1708-ban február 5-én ugyanis a bécsújhelyi egyházi szónok Fieger páter a szószékről izgat a zsidók ellen és a hívőket a zsidók házainak lebontására és a zsidók végleges elkergetésére buzdítja. Hivatkozik a város privilégiumaira és I. Miksa császár 1496-iki rendeletére. A rektor tüstént leszólik ugyan a szószékről és meg is bünteti, de a zsidók nyugalmanak vége. A »jeunesse dorée« lármát csap és handabandázik, az asszonyok rikácsolnak és a zsidók elkergetését kívánják. Egyes zsidókat, akiket éppen érnek, elfognak és agyba-főbe verik a szegényeket. A rabbi csak úgy menekülhet meg, hogy a hivatalkezelőnek, Ohrleim Jánosnak a házába beszalad. Schwingheimb polgármesternek a házat és a többi házakat, ahol zsidók laktak, már-már ostrom alá veszi a föllázított tömeg, mikor a hatóság a helyőrséget és a városi őrséget segítségül hívja, czirkáló őrszolgát rendel ki és a zsidókat egy külön városrészben biztonságra helyezi.³⁾ Más nap mindjárt (febr. 6.) beadványt intéz a polgármester Józsefhez, amelyben elmondja Fieger lázítását, aki a népet egyenesen a zsidók agyonverésére és agyonlövésére szólította föl, amiből könnyen származhatott volna valami zendülés, melynek elnyomására a városi őrség alig lett volna elégséges.⁴⁾

¹⁾ Vaterl. Blätter für den oest. Kaiserstadt I, 108. I.

²⁾ Gleich 103. I. Böheim i. h.

³⁾ Vaterl. Blätter i. h. Böheim i. h.

⁴⁾ Wiedemann Th.: Geschichte der Reformation u. Gegenreformation im Lande u. d. Enns (1886.) V. köt. 260. I.

Tíz napra rá (febr. 16.) Fiegernek eltiltja a kormány a szószéket és a papoknak rendeletileg meghagyja, hogy a szószék szabadságával ne éljenek vissza. De ez éppen az ellenkezőjét érte el annak, mint amit akart. A papok a szószéken elkezdtek ezen rendelet ellen is izgatni.¹⁾ A következő hónapban (márcz. 8.) azután egy bizottság jelenik meg Bécsből és a szószékeket izgatókat rendre utasítja.²⁾ De azok még mindig nem akarnak engedni. Végre márcz. 30. udvari rendelet megy a bécsújhelyi püspökhöz, úgyszintén a tartományi főnökhöz, a bécsi, passai egyházi hivatalokhoz, a bécsújhelyi egyházi kerület lelkészéhez a glocknitzai préposthoz, az összes Ennsen aluli főpapokhoz és egyházi rendfőnökökhöz, mely elmondja, hogy a szószékekről akármily magas rangokat meg lehet inteni és az erkölcs és a bűnbánás útjára téríteni, de a népet »illetlen oktalansággal« lázadásra izgatni tilos. Ha valamelyik hitszónok ezt mégis megtenné, »úgy azt el kell csipni és börtönbe vetni.«³⁾ De Buchheim, bécsújhelyi püspöknek, még mindig nem akar a fejébe menni, hogy a zsidók nem csak azért vannak e világon, hogy kiüldözzék őket belőle. A rendelet nem tetszik neki és úgy foglal állást ellene, hogy betiltja a proceszziókat, megtagadja az utolsó kenetet, amíg B.-Ujhelyben zsidó lakik.⁴⁾ A városi hatóság a császárhoz fordul segítségért. És a császárnak kell a püspököt rátanítani, »hogy az ő magatartása ellenkezik a térítés keresztényi célzatával« és egyszersmint értésére adni, hogy nem járhat el saját tetszése szerint és hogy fölötte is áll még valaki.⁵⁾

Állítólag ezen üldözés idejéből származott az a szobor mely egy zsidókat szoptató sertést ábrázol.⁶⁾ — A nyugalom helyre állhatott ugyan egy időre, de hogy állandó nem volt, az

¹⁾ Wiedemann i. h.

²⁾ Vaterl. Blätter i. h.

³⁾ Az okmányokat l. Wiedemann-nál i. h.

⁴⁾ Böheim i. h.

⁵⁾ Böheim i. h.

⁶⁾ Ezen Böheim által is említett szobor a legújabb időkig fennmaradt. Csak 14 évvel ezelőtt — amint hiteles szemtanútól hallottam — ama háznak átalakításakor, amelybe be volt falazva (Hauptplatz 16. sz.) ment tönkre. Hyen gunyszobrok különben nem voltak nagyon ritkák. Göthe is említi a »Költészet és Valóság« című önéletrajzában, hogy látott ilyet Frankfurtban a Majna hídján.

bizonyosnak látszik. A magyarországi zsidóknak valószínűleg nem volt B.-Ujhelyben állandó maradásuk. Források híjával vagyunk ugyan ezen időt illetőleg, *de annyi bizonyos, hogy az 1848-iki időt megelőző években egyetlen zsidó sem lakott B.-Ujhelyen.*¹⁾ Föl kell tennünk, hogy még egyszer, tehát harmadszor üzték el őket. Mert arra csak nem lehet gondolni, hogy egy 535 tagu község a maga jó szántából utolsó szálig kivándorol.

Ezen század 40-es éveiben — szemtanuk közlése szerint — zsidó nem maradhatott éjjelre B.-Ujhelyen. De nappal bejöttek egynehányan a városba és éjjelre ott hagyták Ausztriát és elmentek — Magyarországra. Hazánk határán, B.-Ujhelytől $\frac{1}{2}$ órányi távolságban fekszik egy kis falu: Lajta-Szent-Miklós. Oda mentek esténként, hogy fáradt fejüket nyugalomra hajtásák. Még ma is áll Lajta-Szent-Miklóson a Lajta és az u. n. »malom patak« közt a kis földszintes házikó, a hol menedéket találtak. A kis házikót mind mai napig »zsidó-házikónak« nevezik.

Itt Lajta-Szent-Miklóson a zsidók jó bort mértek és ha a bécsujhelyiek egy jó kortyot akartak inni, szépen elmendegéltek a zsidókhoz Lajta-Szent-Miklórsra.

Az 1848-iki évvel Ausztriára is fölhasadt a szabadság hajnala. B.-Ujhelyre is esett egy kis sugár. Csakhamar le szabadott az első zsidónak állandóan telepednie; ez egy 14 évvel ezelőtt elhalt Friedenthal nevezetű volt. Utána jöttek egyenkint Hilfreich Lipót, Breitner Izsák stb. Már 1864-ben anyakönyve is van a községnek.²⁾ Most már legalább szabadott a világra jönni de a meghalás — hivatalosan tilos volt.

A hatóság ugyanis megtagadta a zsidóktól a temetőt. Nagyon sokáig kényszerítve voltak halottaikat Szent-Mártonra (Sopron megye), Kis-Martonra (Vas m.) és Bécsbe avagy Bándenba vinni. Hogy némelyek holtjaikat Magyarországra vitték, az onnan van, mert az illetők magyar származásuk voltak. Végre sok fáradozás után sikerült a zsidó községeknek, hogy jogos követelésének érvényt szerezzen, és a temető engedélyezve lett. Megalakult a »chevrá kádísá« és 1889 október

¹⁾ Ez a község mai állapotából és szemtanuk közléséből bizonyos, még pedig minden kétséget kizárólag. Ama említett 3 sírkövet is azért vitette Mannheim 1847-ben Bécsbe, mert akkor B.-Ujhelyen egy zsidó sem lakott.

²⁾ Az első dátum az anyakönyvben 1864. febr. 4.

havában adatott át a temető a rendeltetésének. Az első eltemetettek közt van az 1890-ben elhalt Geist született Deutsch Matild. A még fiatal, körülbelül 400 lelket számláló bécsujhelyi község, amely immár a *negyedik*, most van még csak gyarapodó félben.

Ama régi időkre, amikor B.-Ujhely a zsidóság szellemi középpontját képezte, ma alig emlékeztet már valami. Csak ha a járó-kelő a sétatéren végig halad, vonja magára a figyelmét a sűrű lombosított közű eldugott 5 héber feliratu sírkő, amelyek rég lezajlott időről beszélnek néma nyelven. Ha ezek a kövek megszólamlanának. . . . Zsarnokságról és embertelenségről, siralomról és inségről, szétmardosott boldogságról, megtört szivekről, kimondhatatlan szenvedésről, mennyit tudnának beszélni!

Ha ama lezajlott idők szenvedéseire gondolva, emberkéz ejtette sajtó sebeit földidézve végig haladunk a lombos fasoron, a befalazott sírkövek mellett, önkénytelenül a próféta szavai tolulnak az ember ajakára, »hogy a kő a falból fog kiáltani és a fa ága fog neki felelni«. Vajjon mit susoghat a fa a kövek fölé hajlongó ágaival, oda simuló lomboszatával a néma siremlékeknek?

Az a férfi, kinek a sírkövekkel szemben díszlik a mellszobra, tudná rá legjobban megadni a feleletet: a humánus, türelmes, emberszerető II. József császár.

DR. POLLÁK MIKSA.

IRODALOM.

A PÉNZVERÉSEK AZ ISZRAELITÁKNAK A RÓMAIAK ELLENI UTOLSÓ FELKELÉSE ALATT.

(Hamburger Leopold, Die Münzprägungen während des letzten Aufstandes der Israeliten gegen Rom. Ein Beitrag... zur Geschichte jener Zeit. Mit einer Tafel versehen. 1892. Frankfurt a. M.)

Az előttünk fekvő mű, mely az éremtan egyik hírneves ismerőjétől származik, sok évi, a helyszínén végzett tanulmányok gyümölcse és fáradhatatlan buzgalomról és határt nem ismerő tárgyszeretetről tanúskodik. Habár szerző első sorban a numizmatika szakszerű művelője, jelen művében, a mint már a cím is mutatja, nemcsak az éremtani részt vonta feladata körébe, hanem kiváló gondot fordított ama kor történetére is. A numizmatikát illetően a megítélést bátran a hivatott szakférfiakra bízhatjuk; mi itt csak a gondosan feldolgozott források révén nyert eredményeket, melyek »egy a történetben még homályos pont« megvilágításához lényegesen hozzájárulnak, kívánjuk méltatni.

A mű történeti része a 47. lapon kezdődik. Az előző részen a különböző pénznemek, melyek שֶׁן לְאַחַת יִשְׂרָאֵל שֶׁן לְהִירָת (szó szerint: »az, amely az egész Izrael számára készült«) felírásokkal vannak ellátva, beszéltetnek meg. Ezután áttér a szerző a tulajdonképeni történeti problémákra, amennyiben a következő négy kérdést veszi tárgyalás alá:

1. Mikor verettek a fölkelés pénzei?
2. Ki volt Simon és Eleázár a pap, kiknek nevei e pénzen olvashatók?
3. Milyen okok indították ezen apró, a Vespasian elleni háború 2. és 3. évéből származó rézpénzek kibocsátására?
4. Nem állanak-e ellentétben a zsidó irodalom tanúságai kutatásai eredményeivel?

A szerző minden egyes kérdést nagy pontossággal tárgyal és szabatosan felel rájuk. Részletekbe nem bocsátkozhatunk, nehogy az ismertetés keretét áttörjük. Megelégszünk tehát, hogy némely részleteket kiemeljünk.

A Bar-Kochba-féle háborúnak 120 körül való helyezését (62. l.) igen helyesnek találom. Ép így azon észrevételt is, hogy sok mindenféle, a mi Vespasianus és Titus alatt történt, a hadriánusi háborúra lett átvive (63. l.) Époly meglepő mint igaz szerző azon, már mások által is sejtett, de eredményesen nem bizonyított, nézete, hogy a pénzekben található »Simeon« és »Eleázár« nem mások mint Eleázár ben Azarja és Simeon ben Gamliel II.

Még sok érdekesebb emelhetnénk ki a tisztelt szerző művéből, de ezúlnk csupán az lévén, hogy e folyóirat olvasóit e műre figyelmeztessük, ezt mellőzzük és csupán néhány adat rectificálására szorítkozunk, a mi a mű becslét természetesen legtávolabbról sem érinti.

Az 5. lapon szerző az Ékha rabbáthi és a palesztinai talmud között korra és származási helyre nézve különbséget statuál. Ez csak részben áll, mert rég elismert tény (l. Asarja de Rossi Meór Énájim több helyen és Zunz L. G. V. 2. kiadás 186 lap) hogy az összes Rabboth palesztinai termékek, habár későbbben a babilóniai talmudból származó toldalékokkal gazdagítottak is. Hogy az illető hely a b. talmudból van-e átvéve, természetesen még megvizsgálandó. A régi Better fekvésének kérdésében a öpontra nézve szerzőnek igaza lehet. — Az 51. lapon szerző utalhatott volna Zunz. G. V. 89. és 146 lapra. Feltűnő, hogy szerző figyelmét elkerülte a midras Eszer Gólijjóth (Beth Hamidras IV. 136; v. ö. Ben Chananja 1866. évf. 123-125), a hol az 52. szám világosan ki van mondva. Az 55. laphoz megjegyzendő, hogy Luncz a »Jerusalem« cz. évkönyv szerkesztőjének nézete szerint (említett Évkönyv I. 93. l. lent) a zsidó néphagyomány egyáltalában nem mond ellen más népek tradícióinak és a kutatás eredményeinek. — A 98. lapon szerzőnek utalni kellett volna Bába Meczia 47 b-re. Igaz ugyan, hogy R. Akiba nem volt a numizmatika ismerője, legalább modern értelemben nem, de hogy annál jobb exegeta volt, mutatja az, hogy Deut. 14, 25. צִדָּה szót helyesen származtatta צִדָּה-ból és nem צִדָּה-ból, a mint a szerző akarja.

Emez apró fogyatkozások, a mint már megjegyeztük, a mű értékéből nem vonnak le semmit. A szép kiállítás is emeli értékét és olvasóinknak a legmelegebben ajánlhatjuk a szép munkát.

Jeruzsálem.

DR. GRONHUT LÁZÁR.

A ZSIDÓK ÉS A ZSIDÓ IRODALOM TÖRTÉNETE.

(Geschichte der Juden und ihrer Litteratur. Für Schule und Haus bearbeitet von Dr. M. Brann, Theil I. Von der babylonischen Gefangenschaft bis zum Abschluss des Talmuds. Breslau. Jacobsohn 1893. 259 l.)

Mint egy tizenöt évi iskolai tapasztalat gyümölcse lép elénk e könyv, melynek minden lapján fölismerhető egy lelkes tanítónak azon törekvése, hogy az ifjúsággal megértesse a zsidóság fejlődését, bennük fölébreszse a tiszteletet és kegyeletet történetünk nagy alakjai, a szeretetet és ragaszkodást őseinktől öröklött vallásunk iránt. A kiváló tudós és a jeles tanító szerencsésen egyesülnek a szerzőben, kinek könyve egyaránt szól a szívhez és az észhez, tanít és lelkesít. Innen az a bensőség, a melegség, az az emelkedett, nemes hang, melyel e könyvben elejétől végig találkozunk.

Ilyen előadásra nagyon alkalmas a könyv módszere is. Az egyes korok mozgató eszméi, a vallásos tanok fejlődése és az intézmények alakulása, valamint a nagyobb jelentőségű történeti események a zsidó történelem kiváló alakjai körül csoportosulnak, életrajzok kapcsán vannak ismertetve. Ezen a szerző által nagy ügyességgel alkalmazott módszer mellett kellő méltatásban részesülnek az exilium után elkezdett szentírásbeli könyvek valamint a későbbi vallásirodalom és bölcseinknek kegyeletesen megőrzött erkölcsi mondásai is, a nélkül, hogy azok tárgyalása fárasztó volna a tanulóra vagy felnőtt olvasóra, ki e könyvet zsidó ismereteinek bővítésére használni akarja. Egy általános értékű eszme és igazság nagyobb és maradandóbb hatással van az olvasóra, ha érdeklődését a szerző már előre biztosította azon kiváló egyéniség iránt, ki azokat szavukban foglalta és hirdette és kinek egyéni gondolkodását és lelki életét is megvilágítja. Kiválóan sikerültek a könyv azon részei, a hol a szerző a zsidó világnézetet a fejlődő liturgia kapcsán ismerteti. A vallástörténelemre is több figyelem van fordítva, mint azt az eddigi iskolai kézikönyvekben sőt nagyobb történeti munkákban is tapasztaljuk. Így látjuk p. a szertartásos papok a kohánitók rendjének fokkonkinti hanyatlását, a nélkül azonban hogy a szerző a kegyeletet megsértené, melyet a zsidóság a régi intézmények iránt minden időben tanusított, még akkor is,

mikor tekintélyüket egy tisztultabb vallásos gondolkodás következtében már régen elvesztették. Elég világosan van föltüntetve a szóbeli tan fejlődése is; egyes életrajzok pedig mintaszerűeknek mondhatók, így Herodes, Jehuda Hánászi és Bab életrajzai, melyek megérdemlik, hogy olvasókönyvekben olvasmányul fölvétessenek.

Ezen számos előnye mellett elenyésznek a könyv egyes fogyatkozásai. A zsinagóga intézmény vallástörténeti jelentősége nincs eléggé kiemelve, legalább oly mértékben nem, mint azt az egész könyv szelleme megkívánja. A vallásos pártok, a fázisok és szaddukeusok, jellemzése sem oly világos és szabatos, hogy megérthetővé tenné e pártok hosszú és heves küzdelmeit, melyek annyi szerencsétlenséget okoztak az országnak.

Egészben véve azonban a könyv, mely nagyrészt Graetz nyomán indul, a zsidó tankönyvirodalomban kiváló helyre méltó és megérdemli, hogy iskolák és családok különös figyelmébe ajánljuk.

Budapest.

SCHÖN DAVID.

A BIBLIA ÉS A TALMUD ENCYCLOPEDIÁJA.

(Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud, von Dr. J. Hamburger. Supplement-Band. III. Leipzig 1892.)

Nagy lexikális és encyklopedikus munkáknál megszokott dolog, hogy a mű befejezése után pótfüzetek vagy pótkötetek is következnek. Azon hosszú idő alatt ugyanis, mely ily munka kiadására szükséges, adják bár egyesek vagy társaság közre, mindig kerül egyik vagy másik tárgyra nézve új elmondandó a napvilágra vagy pedig megcsúsz, hogy a cikkek halmaza miatt egyik vagy másik feledékenységből vagy más okból kimarad. Dr. H. is pótkötetét adja encyklopediájához, mely a biblia s talmud körében mozog. És ámbár egyes cikkei csak olyat tartalmaznak, amit azoknál első ízben is el lehetett és el is kellett volna mondani, e pótkötet több jeles és értékes cikket tartalmaz, melyel méltón egészítik ki az eddigi részeit a munkának. Kitűnnek szakismeretekről tanuskodó terjedelmesebb cikkei, mint a zsidó vallás terjedéséről szóló (Ausbreitung d. Judenthums, mely a bibliai korszaknál kezdve különösen a görög pseudepigrafikus s a talmudi irodalom adatait tárgyalja igen érdekesen. Hasonlókép

nagyobb cikk az »Evangelien« című, mely az evangéliumban a zsidó elemeket s befolyást mutatja ki, felhozva a forrásokat, melyekből az új testamentum merített s melyeknek bélyege világosan felismerhető ennek tanaiban. Kimerítő összeállítása a két csoportra, politikaira s mystikusra, osztott álmessiasoknak a »Messiasse« cikk; de ennek befejezéseül Frankról s a Frankistákról többet kellett volna mondani s nem csak pusztán megemlíteni, mert ha nem is vert föl olyan nagy port mint Sabbatai Zewi, mégis elég nagy s káros mozgalomnak volt oka Frank is.

Főleg a laikusra nézve hasznos s tanulságos a szombat s ünnepnapok imarendjének összeállítása s magyarázata. Általánosabb érdekű azonban két cikke, melyben a »Synagogengottesdienst« a zsinagóga mai isteni tiszteletét a »Tempeldienst« az egykori szentély cultusával állítja szembe. Ezen sorozathoz csatlakozik még az előimádkozó Vorbeter cikke.

Habár a tárgy fontosságánál fogva igen rövid, de minden esetre érdekes és hasznos cikk: a Wucher = az uzsoráról szóló. Nem bocsátkozik sz. a zsidók ellen felhozott uzsora vád történetébe, hanem tárgyilagosan adja elő rövid ismertetését, a biblia, a talmud s későbbi decisorok szabványainak a kamat ill. az uzsora ellen, amely utóbbi fogalom tulajdonkép a bibliában nem is létezett. Bizonyára elég a világos cikk arra, hogy minden elfogulatlan olvasó tiszta és helyes fogalmat szerezzen magának arról, mit szólnak a zsidó törvények az uzsoráról; az előítélet rabjainak pedig hiába minden előadás s bizonyítás.

A »Gesetz« cz. cikkel helyesebben »Lehre« alatt kellett volna adni, torá-t nem szabad a görög *νομος* szónak megfelelően fordítani. A mint Gudemann (Quellenschriften bev.) kifejti a *νομος* fordítás szerencsétlen gondolat volt, nem megfelelő, így tehát nem szabad nekünk azt inaugurálni. Ugyszintén nem »Gründe des Gesetzes« hanem »der G.« lehetne a másik cikk; mert *הנהגה* ezen része a zsidó tannak, melynek genezisét sz. szépen adja elő s melynek történetét követi egész az újabb korig.

Az apróbb cikkek közül még megemlíthetjük az apokrif Baruch s Salamon bölcsességére vonatkozókat s ezzel majdnem teljesen kimerítettük a pótkötet tartalmát. Több rendbeli sajtóhibán kívül kisebb rendeltlenségek is fordulnak elő, melyeket el lehetett volna kerülni, mint pl. Mózes b. Nachmani (8 l.). »im

Jahre 1403 erwarteten R. Chananel . . . den . . . Weltfrieden (48 l.), mikor e tudós már a XI. században élt, Maimon's Religionsph. (85 l.) midőn pedig Máimonides, Mózes b. Maimon-ról van szó, ép úgy az eredetieskedő átírás (96 l.) Salomo b. Idereth helytelen.

A pótkötet végén az egész munkának betűsoros német s héber tartalomjegyzékét adja sz. és ez által csak jó szolgálatot tett mindenkinek, ki igénybe veszi hasznos és becses munkáját, melynek lehető nagy elterjedést kívánunk, mert megérdemli azt.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

NEM NYUGHATOK.

Nines már nekem nyugvó tanyám,
A hol fejem lehajtanám.
Árva vagyok, árva vagyok!
Sírba nyugszik drága anyám,
A ki gondot viselt reám,
Megvigasztalt, megnyugtattott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Míg parányi magzat voltam,
Ölébe is elnyugodtam,
Ha nyájasan csitítgatott:
Még irinkót, még pirinkót,
Erre ingót, arra ringót,
Csucsujgatott, hubujgatott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Elszunnyadtam, mint egy angyal,
S fölébredtem siró hanggal,
Ekkor csecset, bolyót adott,
Dallikózott, mint a madár
»Cserebogár! Cserebogár!«
S kicsi fia elhallgatott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Karon ülő kis gyermeket
Kényeztetett, becézetget,
Szeliádeden elaltatott;
Gögcieslő kis porontyát

Öleléssel gyakran font át,
S lassudadon elringatott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Kiesi kocsit, kis taligát,
Fa karikát, fa paripát,
Ágyam mellé oda rakott,
Vas katonát, vas leventét,
Aztán ő is mellém tentelt,
S azt hittem, hogy angyal van ott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Apró-cseprő gyermek lettem,
Futkároztam önfeledten,
Igy töltöttem egy-egy napot:
Elfáradtam, elbágyadtam,
S kipihentem jó ágyamban,
Míg a hajnal felvirradott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Iskolába járó diák
Szerettem a históriát,
Ő meg mesélt szépet, nagyot:
Rabló vezért, rejtett kincset;
S míg az éjjel álmat hintett,
Mindkét pillám leragadtott;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

A mikor a csillag feltűnt,
Soká soká beszélgettünk,
Elmondta, hogy miért ragyog . . .
Szép szavain elmerültem,
Majd álomba szenderültem,
Mig letűntek a csillagok :
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Istenkéről mesélgetett,
Hogy alkotott földet, eget,
Napkeletet, napnyugatot ;
Imádkozott reggel este,
Kezeimet összetette,
Aztán szépen lenyugtattott :
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Őrizte a nyugvó ágyam,
Forró lázban gyöngén lágyan
Simogatott, czipőgatott ;
Hallgatta, ha szívem dobban,
S enyhet leltem a bajomban,
Sajgó sebem beforradott ;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok,

Nincs már nékem nyugvó tanyám,
A hol fejem lehajtanám.
Árva vagyok, árva vagyok !
Sírba nyugszik, drága anyám,
A ki gondot viselt reám,
Megvigasztalt, megnyugtattott ;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Budapest.

V. HEVESS KORNÉL.

A gyermekből már ifjú vált,
S nem ismertem a szív bűját,
Elkerültek a bánatok ;
Nem is láttak szomorúnak,
Elűzte ő minden bűmat,
Ha altatva csókolgatott ;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Az ifjúból férfi serdült,
Ügyem-bajom gyakran meggyült,
Aggodalom háborgatott ;
Ő vidítá bús orcámat,
S elmúlt a bű, el a bánat,
A gyötrő gond nem zaklatott ;
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

Férfi karom küzdve küzdött,
Epedtem a békét, üdvöt,
S erőm szinte ellankadt ;
Othont lelek, azt reméltem,
Drága anyám szent körében :
Üdvözítő, boldog lakot,
De mióta árván hagyott,
Nem nyughatok, nem nyughatok.

ORSZÁGVILÁG.

BUZIÁSI EISENSTÄDTER IGNÁCZ.

1830—1893.

Felekezetünket ismét gyász érte. Egy hű és lelkes fiát vesztette el, aki szeretettel mondhatnánk rajongással csüggött felekezetünk szent érdekein. Életét a legnemesebb törekvések töltötték meg társadalmi és felekezeti téren egyaránt. A temesvári zsidóság intézményeit emelte, fejlesztette és bőkezűségével gyámolította, úgy, hogy vidéki hitközségeinkben alig van példa rá, hogy egy ember, még pedig olyan, aki a felekezeti életen kívül a legkiválóbb posztót foglalta el, annyit áldozott volna, mint a mennyit Eisenstädter az ő hitközségeért anyagi és szellemi tekintetben egyformán. Városának, a délvidéknek összes érdekeért közgazdasági és művelődési előhaladásáért, mint nemes polgár és lelkes hazafi ernyedetlenül munkálkodott. Hitközségének, mely most valóban mély gyászba borult, disze, büszkesége és erős oszlópa volt. Ügyeiért szakadatlan harezot folytatott és csak az ő erélyének fáradhatlan buzgalmának köszönhető, hogy a temesvári belvárosi hitközség a pártviszályokban alá nem merült, hanem inkább nemes irányban fejlődött. A hitközség iskolája, a chevra-kadisa, az egyetek mind-mind pótolhatlan veszteséget szenvedtek. Az, amit ő felekezeti és emberbaráti célokra, hol nyilvánosan, hol titkon adományozott, tekintélyes vagyont képvisel. De ennél is értékesebb az, amit az ő személyes tevékenysége, az ő példája a temesvári zsidóság javára gyümölcsözőtt. Becsületessége, férfias jelme és az a nemes önzetlenség, ami minden tettének zománczát képezte, oly társadalmi állást biztosított neki, melynek fénye kihatott az ő felekezetére is, melylyel annyira összefor-

rott. Polgári erényei Temesvár városában és az egész délvidéken felejtethetlenné maradtak és azok az érdemek, melyeket helyi tevékenységén kívül, mint a 23 izr. községkerület elnöke és mint az országos rabbiképző intézet vezérő bizottsága a felekezet országos ügyei körül általában szerzett, arany betűkkel lesznek feljegyezve a magyar zsidó felekezet történetében.

Életére nézve a következő adatok állanak rendelkezésünkre. Született 1830. évben N.-Becsikereken. Az 1848/49. szabadságharcban hőiesen küzdött és a közlegénységtől a főhadnagyi rangig vitte fel. Az ötvenes években nagykereskedést alapított Temesváron és már 1859. évben a kereskedelmi- és iparkamara alelnöke volt. Az 1863. évben a nemzeti bank fiókjának igazgatója lett. Az 1866. évben az országos honvéd választmány tagja lett. 1868. évben a hitközségi képviselőnek kezdett szerepelni. Az 1868. évben az első zsidó congressuson már kiváló szerepet játszott. 1870. óta pedig hitközségének és a chevra-kadisának és 1886. év óta a 23 községkerületnek lankadatlan buzgalmu elnöke volt. Neki köszönhető a diszes zsinagóga felépítése, az istentisztelet rendezése és magyarosítása különböző zsidó egyletek alapítása és felvirágozása. A temesvári magyarosító egylet lelkes támogatója volt. Jótékony-sága közismeretű volt. Kiténtetése a király ő felsége által, városa és megyéjének lépten-nyomon megnyilatkozó elismerése tudva vannak. Kereskedelmi tanácsos, a temesvári kereskedelmi és iparkamara elnöke, a temesvári Loyd-társulat igazgatója, a közigazg. bizottság tagja volt. De, ki tudná mindazt egyhamar elsorolni, ami az ő tevékeny életének útját jelezte.

Legyen vigasz gyászoló családjának, hitközségeinek és legyen áldva a derek férfiú emléke közöttünk mindenkor!

m. f.

KÜTFÖK.

246. sz.

Felterjesztés az izraelita vallás recipiálata iránt.

Az izraeliták országos irodájától.

6601/701. szám.

Nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi Minister Úr!

A f. évi október hó 27-én 30.772. sz. a. kelt rendeletben*) újabb kifejezést nyert azon — hazai törvényeinkre alapított — elv, hogy keresztény vallású magyar polgárnak, külföldön, az ottani törvények szerint érvényesen zsidó vallásra történt áttérése hazánkban érvénytelennek tekintetik. Ebből kifolyólag egy ilyen a keresztény hitről zsidó vallásra áttért egyének külföldön zsidóval — az ottani törvények szerint érvényesen — kötött házassága szintén törvénytelen, illetve hazánkban jogérvényesnek el nem ismertetik.

Igy történt, hogy egy zsidó férfiú s egy Bécsben zsidó vallásra áttért keresztény születésű magyar nő közt ugyancsak Bécsben, az osztrák törvények szerint érvényesen kötött házasságból származó gyermek fővárosunkban nem régen, törvénytelennek deklaráltatott és mint ilyen, a zsidó vallásra áttért és ahhoz ragaszkodó anya ellenzése daczára, hatósági közbenjárás mellett erőszakkal megkereszteltetett.

Igy történetelt még továbbá az is, hogy egy zsidó, ki a keresztény hitre áttért, de később Bécsben a zsidó vallásra visszatért, zsidó szülei házában elhalván, szinte a zsidó szülők hatalmas ellenzése daczára a keresztény vallás ritusa szerint lett eltakarítva.

Ha nem évszázadokkal ezelőtt hozott törvényből következtetett érvelésen, hanem határozott és nyílt törvényen is alapúlva az ezen két példával eléggé illusztrált gyakorlat, még akkor is gyors törvényhozási intézkedést kívánna ezen állapot megszüntetése érdekében az a szabad-elmű szellem, mely az új alkotmányos aera alatt hozott hazai törvényeinket átlengi.

Megkívánja azonban a jelzett viszonyoknak törvényhozási úton való rendezését még azon körülmény is, hogy a legfőbb ítélőszék házassági ügyek elbírálásánál nem látszik azon elv szerint eljárni, s a mely Nagyméltóságodnak előidézett f. évi 30.772. sz. a. kelt rendeletében jut kifejezésre.

Nagyméltóságodnak az igazságügyminiszter úr ő nagyméltóságával egyetértésben tett kijelentéséből ugyanis folyik még az is: hogy magyar

*) 1. Kutfők 247. sz.

állampolgárnak külföldön kötött polgári házassága hazánkba szinte érvénytelen. Léteznek különben rendeletek, melyekben ez nyíltan ki is mondatik. Már pedig a legfőbb ítélőszék nem osztja e nézetet, amint azt a következő esetben hozott ítéletből kiderül:

Laszkó Koriinda evangélikai hitfelekezeti magyar honos, Kurländer Lajos izraelitával, ki az északamerikai Egyesült-Államok polgárai közé felvételt, polgári házasságra lépett Észak-Amerikában az ottani törvények szerint. Egy pár év múlva mindkettő Magyarországra visszajött és itt Laszkó a férje ellen a budapesti törvényszék előtt engesztelhetlen gyűlölet alapján váloperet indított a kötelek végfelbontására. A házasságvédő azt vitatta, hogy a fentebbi polgári házasság törvényeink szerint érvényesnek nem tekinthető, miután tehát érvényes házassági kötelek nem léteznek, az nem is oldható fel bíróságaink által, illetőleg itt válopernek helye nem is lehet. A kir. tábla ezen nézetet magáévé tette s felperesnőt kereseti kérelmével elutasította, a törvényszék ítéletének megváltoztatásával, mely abból indult ki, hogy ezen a keresztény s nem keresztény között Amerikában létesült polgári házasság érvényesnek tekintendő, s azért a házassági kötelek felbontásának is helye van. A legf. ítélőszék szintén az utóbbi elvből indult ki s következőleg szól: »A kir. tábla ítéletének megváltoztatásával, az első bíróságé hagyatik indokaiból, amül is inkább, mert azon kérdés, hogy a felek közt létrejött házasság felbontásának van-e helye vagy sem? szoros összefüggésben van azon kérdés elbírálásával, vajon a perben álló felek közt a házasság jogérvényesen megkötöttnek tekintendő-e vagy sem? Miután pedig alperes a felmutatott biteles okmányok szerint, mint akkori amerikai honos, nemcsak az ottani törvényeknek megfelelő módon, hanem mint izraelita, felperessel mint kereszténnyel jogérvényesen kötötte meg Amerikában a felperesseli házasságot és felperesnek, mint házasságkötés-kori magyar honosnak a házasság köthetéseire vonatkozó személyes képessége iránt sem forog fenn kétség; miután továbbá a peres felek, mint jelenleg magyar honi lakosok, az itteni bíróságoknak magokat önként alávetették s alperes a bírói illetékesség ellen semmi kifogást nem tett, és illetéktelenség hivatalból sem észlelhető: ugyanazért az felek közt jogszerűen létező köteleknek feloldása bírólágg kimondható.«

Ezen legfőbb ítélőszéki ítélet szerint annak megítélésénél: érvényes bír-e hazánkban egy magyar állampolgárnak külföldön kötött házassága? hazai törvényeink szempontjából nem a »status personalis«, hanem csupán a »magyar honosnak a házasság köthetéseire vonatkozó személyes képessége« jöhet tekintetbe. Egyébként pedig az érvényesség kérdésénél azon állam törvényei döntik el, a melynek területén a házasság létrejött.

Elterők tehát a legfőbb ítélőszék álláspontjától Nagyméltóságod intézkedései, melyek szerint magyar állampolgárnak külföldön kötött polgári házassága feltétlenül érvénytelennek és az abból származó gyermek törvénytelennek tekintendő. És Nagyméltóságodétól eltérőnek bizonyulna a fentebbiek után a legfőbb ítélőszék álláspontja akkor is, ha ez utóbbi abba a helyzetbe jutna, hogy egy a keresztény vallásról a zsidó vallásra

Bécsben áttért magyar nő, és egy ausztriai honos zsidó közt az osztrák törvények szerint érvényesen kötött házassági eset fölött itéljen.

Már mult évben, midőn a zsidó házassági ügyek rendezése tárgyában Nagyméltóságod elé felterjesztéssel járultunk, bátorítottunk annak a nézetünknek kifejezést adni, hogy a most fennálló visszas állapothoz csak oly törvény volna képes véget vetni, melyben legalább az mondatnák ki:

1. Hogy a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek vizárosságáról szóló 1868. évi LIII. t.-cz. intézkedései — a vegyes házasságra vonatkozó 9., 10., 11. és 12. §§. kivételével — a zsidó vallásfelekezetekre is kiterjesztetnek;

2., hogy továbbá keresztényeknek a zsidó vallásra külföldön, az ottan fennálló törvények szerint, már történt áttérései, valamint az ily áttért egyéneknek a zsidó vallástörvények szerint érvényesen kötött házasságai törvényeseknek elismertetnek.

Ezen alázatos kérelmünk eddigelé érdemleges elintéztét ugyan nem nyert, de a remény és hála érzetével töltötte el a magyar zsidóságot Nagyméltóságodnak, a legutolsó költségvetési vita alkalmával a képviselőházban tett azon kijelentése: *hogy »minden felekezet — legyen az keresztény vagy nem keresztény — melynek tanai az állam létfeltételeivel összhangásban vannak, a törvényesen bevett felekezetek sorába biztosan fel fog véletni, ha ez iránt a kormányhoz vagy a törvényhozó testülethez folyamodni fog.*

Nagyméltóságodnak ezen a teljes joggyenlőség elvéből kifolyó kegyes kijelentése folytán mult évben előterjesztett kérelmünket örömmel módosítottuk annyival inkább, mert mi tulajdonképen csak megújítjuk a magyar és erdélyi izraeliták egyetemes gyűlésének mint a hazai zsidóságot képviselő testületnek 1869. évi február 22-én tartott üléséből Nagyméltóságod megdicsőült elődéhez intézett alázatos folyamodását, melyben felekezetünknek a »törvényesen bevett« felekezetek sorába való felvételét kérte, midőn ezuttal az iránt eszedezünk:

Méltóztassék kegyelmesen oda hatni, hogy a törvényhozás folyó ülészakában törvény alkottassék, mely vallásunkat törvényesen bevett vallásnak nyilvánítja, s az 1868: LIII. t.-cz. intézkedéseit — azok kivételével, melyek a vegyes házasságot szabályozzák — vallásunkra is kiterjeszti.

Kik is egyébiránt stb.

Budapest 1880. decz. 6.

Az izraeliták országos irodája.

30.772/1880.

247. sz.

Ministeri határozat házassági ügyben.

Vallás- és közoktatási magyar kir. minister.

Az izraeliták országos irodájának.

A szegedi főrabbiának az igazságügyminiszter úrhoz intézett s általa illetékes intézkedés végett hozzám áttett felterjesztését — melyben kérdést tesz az iránt, hogy a róm. kath. vallásról Bécsben izr. hitvallásra áttért szegedi illetőségű Kiss Ádám egybeadható-e törvényesen egy szegedi illetőségű zsidó hajadonnal — a kívül ő házasságra lépni kíván, oly felhívással küldöm meg a Tekintetes elnökségnek, kézbesítse azt a nevezett főrabbiának az igazságügyminiszter úrral egyértelműen megállapított következő kijelentés mellett:

Hazai törvényeink csak a törvényesen bevett keresztény vallás felekezetei egyikéről a másikra való áttérést engedik meg, — ellenben a keresztényeknek áttérését a zsidó vallásra határozottan tiltják.

Azon körülmény, hogy Kiss Ádám a zsidó vallásra Bécsben tért át, a dolgon mit sem változtat, mert Kiss Ádám magyar honos és a vallás változtatásnál a »Status personalis« a mi honosainkra nézve a hazai törvények szerint ítélendő meg.

Kiss Ádámnak a zsidó vallásra külföldön lett áttérése tehát törvénytelennek és ebből folyólag Kiss Ádám ez idő szerint is római katolikus vallásának tekintendő.

Mihogy pedig törvényeink a keresztény és nem keresztény között kötött házasságot érvényesnek el nem ismerik: Kiss Ádámnak egy zsidó hajadonnal kötött szándékolt házassága semmis és érvénytelen lenne.

A már alapjában semmis és érvénytelen házasság megkötésénél a lelkeseknek tekintettel az 1878: V. törvényzikk 256. és 257. §§-aira, közreműködni nem szabad.

Budapest, 1880. évi október hó 27-én.

A miniszter meghagyásából.

Tanárky Gedeon

államtitkár.

VEGYES.

Dr. Kohn Sámuel pesti rabbi leányát *Recha* kiasszonyt f. április hó 12-én *dr. Halász Frigyes* ügyvéd nőül vette. Azon üdvözlésekhez, melyek ezen örömműnnep alkalmából a pesti hitközség tiszt. rabbijához számos oldalról érkeznek, mi is örömmel csatlakozunk.

Az izraelita község kerületi elnökök gyűléséhez. A »Pester Lloyd« 1892. ápril 11-iki esti lapjából vesszük át a következő közleményt. »A tegnapi gyűlés összes résztvevői, továbbá *Kohner Zsigmond* úr, a pesti izraelita hitközség elnöke és *dr. Chorin Ferencz*, *dr. Mezei Mór*, *dr. Neményi Ambrus*, *dr. Mandel Pál*, *dr. Neumann Armin*, *dr. Visontai Soma*, *dr. Rosenberg Gyula* és *dr. Nagy Sándor* országgyűlési képviselők tegnap este 5¹/₂ órára *Schweiger Márton* vendégszerető házába dinnerre voltak hívva. Az utolsó előtti fogásnál felkelt a házigazda és poharát vendégeire ültette. Ezután *dr. Ligeti József* lendületes szavakba *Schweiger Márton* tette, kinek egészségére később *dr. Mezei Mór* is poharat emelt, emlékeztetvén arra, hogy *Schweiger* az élők között a kongresszus volt dignitáriusai között, mint volt quastor, az első, mint hogy úgy az elnök, mint mindkét alelnök már nincsenek az élők között. Mindkét tiszti nagy tetszéssel fogadtatott. *Dr. Rózsa Izso* fényes beszédben *dr. Simon József* érdemeit ünnepelte, a melyeket ő kitartó, körültekintő és eredményes tevékenysége folytán a felekezeti ügyek körül szerzett. (Viharos tetszés.) — *Dr. Simon* feleletében oda nyilatkozott, hogy a neki tulajdonított érdemek jó részét három férfiúnak kell átengednie, a kiknek politikai tapintata mindig útmutatója volt. Kettőről ezen személyiségek közül *dr. Hirschler Ignác*ról és *Wahrmann Mórról*, akik az élők köréből már kiváltak, a kerületi elnökök gyűlésén a zöld asztalnál kegyeletesen emlékeztek meg, itt a fehér asztalnál szükségét érzi, hogy a harmadikról is említést tegyen és hogy a hazai zsidóság érdekében kifejtett sokszoros fáradozásaiért köszönetet mondjon. Ezen harmadik személyiség *dr. Chorin Ferencz*, a kinek egészségére poharát emeli. (Élénk éljenzés.) — *Dr. Chorin* viszonzza, hogy mindig csak kötelességét teljesítette és ha neki *dr. Hirschlerrel* és *Wahrmannal*

egyetemben, a kiknek elköltözését ő is mélyen gyászolja, a mult súlyos és aggodalmas napjaiban több munka jutott osztályrészül, ennek oka a törvényhozás zsidó tagjainak csekély számában rejlett. Örömmel üdvözlő tehát a zsidó képviselők gyarapodását, akik közül mindegyik felekezeti-nek lelkes híve, úgy, hogy — ha a szükség megkívánja — jövőben a jogosult felekezeti érdekeknek még intensívobb képviselőre lehet számítani. Poharát fiatalabb képviselő társaira emeli és különösen a legújabbban megválasztott *dr. Mezei Mór*-ra emeli. (Általános tetszés.) — *Neményi Ambrus* poharát emeli Wahrmannak, a pesti izraelita hitközség elnökségében méltó utódjára, *Kohner* Zsigmond urra, kihez a hitközség összes tagjai szeretettel ragaszkodnak. (Lelkes éljenzés). — *Dr. Visontai Soma* emlékeztet az ország különböző vidékein működő kiválóbb hitsorsosokra, akik közhasznú tevékenységük által általános elismerésre tettek szert és *Rósa* Izsót élteti, mire az összes jelenlevők lelkes éljenzésbe törnek ki. Szóltak még *Leopold Sándor*, *dr. Szilasi, Horovitz* Sámuel és még számosak. A kedélyes társaság a késő éjjeli óráig maradt együtt és megbeszélte a Magyar Zsidó Irodalmi Társaság alapítását is melynek létrejöttét a »Magyar Zsidó Szemle« szerkesztősége már rég időtől fogva indítványozta és melyet a kerületi elnökök mai gyűlése el is határozott. Az előmunkálatok azonnal kezdetüket veszik, úgy hogy a társulat, melynek élén *Kohner* Zsigmond és *dr. Kohn* Sámuel rabbi urak fognak állani, már az őzei hónapokban megalakulhat és tevékenységét megkezdheti.

Az »Izr. siketnémák orsz. intézete« folyó évi június végével tizenhetedik iskolaévt fejezi be. Ezen idő alatt körülbelül háromszáz szerencsétlen siketnémát képezett ki és amennyiben a beszédre is oktatta őket, a társadalom hasznos tagjaivá nevelte. Ezek kezük munkájával képesek kenyérüket megkeresni és nem esnek terhére a környezetnek, melyben élnek. Sőt némelyek közülök annyira vitték, hogy mint önálló iparosok üzhetik mesterségüket. A folyó iskolaévben nyolczvanegy növendék tartatott el az intézetben. Nyolcz, ki tanulmányait már befejezte, mint az izr. kézműegylet védencei, az intézet felügyelete alatt, különféle iparágon van elhelyezve. Azonkívül több nagyothalló, dadogó és hebegő egyénnek hiányos beszéde lett az igazgató vezetése alatt alkalmazott paedagógiai eljárás által javítva oly eredménnyel, hogy azok súlyos beszédési hibáiktól teljesen megszabadultak. Az új növendékek felvétele céljából az előkészületek már megtétetnek, és ezuttal fog betöltetni első ízben a sajnos, oly korán elhunyt »Wahrmaun Mór« nevére az örökösök által létesített alapítványi hely is.

Ezredéves kiállítás. A kiállítási területen egyesek által létesítendő pavilonok és egyéb építkezéseket illetőleg, már most élénk az érdeklődés. Minthogy pedig a kiállítási terület végleges megállapítása előtt a kiállítási főépületeken kívül a magán-épületek és pavilonokra nézve is kellő tájékozással kell birnia a kiállítási országos bizottságnak, az igazgatóság felkéri mindazon társulatokat, testületeket, cézgrket és magánosokat, kik és a melyek a kiállítás céljaira szolgáló pavilonokat és egyéb építkezéseket, úgy nem különben kávéházakat, vendéglőket és efféléket terveznek, hogy ebbeli szándékukat az épület rendeltetésének és alapterületének megjelölésével a kiállítás igazgatóságával, folyó évi április hó 30-ig, közölni sziveskedjenek.

TÁRSADALOM.

TÖRVÉNYJAVASLAT AZ IZRAELITA VALLÁSRÓL.

Történelmi nevezetességű esemény folyt le f. é. ápril havának 26-án a magyar országgyűlés képviselőházában. Történelmi nevezetességű nap ez nemcsak reánk zsidókra, hanem Magyarország valamennyi jog és szabadsági intézményének kifejlődésére. E napon nyújtotta be ugyanis gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásiügyi miniszter a recepció iránti törvényjavaslatot.

A liberalismus hívei és azok, hála a magyar nemzet géniuszának, ez ország nagy többségét alkotják, kitörő örömmel fogadták a kormánynak e törvényjavaslatát, melynek benyújtása utóbbi napokban kétségessé vált és mely most nemcsak egy hosszú mostoha idő nyomait törli el böles és teljesen kiengesztelő módon, hanem egyuttal szélesre nyitja immár ez ország törvényhozói házában kapuit a többi nagy és szabadelvű alkotások előtt, melyek szeretett hazánk boldogságát, összes népeinek békéjét és megelégedését czélozzák.

Mintha lidércnyomás alul szabadult volna felekezetünk, úgy hatott reánk ez örömhír. Köny csillámlott a szemekben, hangosan dobbant meg a jó magyar-zsidó szív. Így érezhet a rab, mikor rég meglazult bilincsei lehullanak és mikor onnan, hova csak keskeny nyílásból sejtelemként lopódzott be hozzá a szabadság egy-egy fénysugara, hosszú keserűség és kényszerű türelem után teljes mértékben köszönt feléje a szabadság melegítő napja.

Üdv gróf Csáky Albin e nagy és igaz államférfiúnak!

Magyarország zsidósága áldón fogja nevét emlegetni azon nagy és halhatatlan férfiak között, kiknek igazságszeretete, fennkölt szelleme világított előtte, midőn a setét előítélet utvesztőjéből a nemzetet kivezette. Néki adatott, hogy a magyar jogi lelkiismeret követelését, elnyomott felekezetünk évtizedes esdeklő szózatát megértse. Ő volt, aki ezer veszélyen keresztül a jog-

egyenlőség megtépdesezt zászlaját az ellenséges haboktól verde-szett szikla ormán kitűzte. Legyen az ő dicsősége, hogy e lobogót a teljesített hazafiúi kötelesség nemes érzetével *diadalmasan* lengethesse!...

Midőn 1888. évi augusztus havában e helyről (1888. VIII 489. l.) gróf Csáky Albinnak cultusminiszterről történt kinevezetésével foglalkoztunk, kiemeltük, hogy a korona oly férfiut hívott meg e nagyfontosságú állásra, *kítől a magyar kultúra és vallásfelekezeteknek a modern állam céljaival összeférő jogos aspirációi nagyot várhatnak.* Az ő minisztersége — mondánk — azt jelenti, hogy a kormányzat egy fontos ágára célzatos, elfogulatlan, nagy műveltségű és igazságszerető férfiú jutott a ki nem merész experimentumokkal, hanem *becsületes tettekkel* fog előállani. Majd így folytattuk: »Mi zsidók azért is örülhetünk az új miniszternek, mert a *jogérzet egész egyéniségének legjellemzőbb tulajdonsága.* Megmutatta kritikus körülmények között, hogy a *meggyőződés bátorságával is bír,* hogy felekezeti vagy osztályérdekektől távol áll, ha azok a jogegyenlőség eszméjével ütköznek össze. Mikor az arisztokracia és kath. klérus eget-földet megmozgatott, hogy a keresztények és zsidók között köntendő házasságra vonatkozó törvényjavaslatot megbuktassa, a vagyoniilag s társadalmilag független katolikus gróf Csáky Albin lándzsát tört a javaslat mellett, bizonyosságot szolgáltatván már akkor államférfiúi bölcsességéről és tisztult szabadelvűségéről mely az igazi arisztokracia legragyogóbb díszét képezi azon türelmességről, mely a magyar fajt mindaddig jellemezte, míg egyenes és becsületes gondolkozása importált téveszmék által inficiálva nem lett. *És mert az új miniszter jogérzete oly erős, a zsidó felekezet, mely a jogos igények alapján áll, reményekkel tekinthet a jövő elé, annál is inkább, mert tudja, hogy reményei mások érdekeinek sérülése nélkül teljesülhetnek, sőt hogy teljesülésük által egyuttal a jogállam égető követelményei is kielégítést nyernek.*«

Mióta ezt irtam őt esztendő folyt le. De aki annak történetét ismeri, be fogja látni, hogy a mai nagy miniszter Csáky ugyanazonos azzal a gróf Csáky-val, kit voltaképen államférfiúi pályájának kezdetén e helyen, mint a tények mutatják, híven jellemeztünk. Nagy küzdelmekkel telt idő ez, melynek terhe főleg gróf Csáky Albinra nehezedett. E nagy idő alatt nem sérül-

tek meg e férfiuba helyezett reményeink és most, hogy teljesültek, az ő nagyságát ugyanazon világításban látjuk, mint akkor. Azon okadatolás minden szavából, melyek az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot kísérik, hosszú harcban érett tapasztalatok bölcsessége és a résztvevő szív melegsége árad felénk. Halhatatlan *Eötvös* József lánglelkének kisugárzása ez.

Szóljunk-e a törvényjavaslatról, vagy megokolásáról? Alig szükséges. Ez az okmány a legszebb és legtartalmasabb történeti bizonyítvány a nemzet színe előtt arról, hogy azon évtizedes panaszok, melyek körünkől szüntelenül felhangzottak, igazak, kérelmeink és reményeink jogosultak voltak.

Felvonul egy pillanatra előttünk vallásfelekezetünk története azon időtől kezdve, melytől fogva őseink ez országba bevándoroltak. Látjuk e történet során lassan végbemenő beolvadásunkat e nemzetbe, mely ha néha-néha kegyetlenül, sokáig pedig mostoha-gyermekeként bánt is velünk, nem szűnt meg soha szeretetünk és imádásunk tárgya lenni, hisz fejlettebb nagy államokban elszórt hitsorsosainkhoz viszonyítva helyzetünk türehető volt. Évszázadokon át hűségpróbákat kiállott hő szeretetünk és ragaszkodásunk e röghöz, sok szívet nyert meg számunkra a magyar nép rétegeiben. E nép sorsával összeforrott a mienk is, és a szabadság malasztjaiból, mely reája hullott, nekünk is jutott egy-egy szemernyi. Hogy aztán eljöttek a nagy szellemek: *Deák, Eötvös* s a többi, kik hazánk átalakulásáért s a nép szabadságáért küzdöttek, minket is a nemzet tagjaiul vettek fel. Most pedig, mint céljához közeledő tikkadt vándorra az utolsó előtti állomás mecsege, ugy világít biztatón felénk a javaslat, mely ha törvényre leszen, nemcsak hitfelekezetünk boldogítására, hanem a társadalmi egyenlőség megvalósulására is vezet.

Nincs e javaslat megokolásában egyetlen egy pont, melyet mi e helyen, mások más helyen, évek hosszú során át el ne mondtak volna és mégis jól esik, ha e megokolás tartalmába elmélyedhetünk. Különös elégtétel az egész hazai zsidóságnak, midőn gróf Csáky Albin miniszter felekezetünk helyzetét illetőleg nyíltan kimondja az országot, a törvényhozó testület előtt, hogy valóban ideje, hogy ez az anomália megszünttetésék, vagy hogy »huszonöt éve annak, hogy az izraeliták a polgári és politikai jogok tekintetében a keresztényekkel egyenjogusítottak s ez idő

óta a közélet minden vonalán közreműködve, nem egy bizonyítékát szolgáltatott annak, hogy erős nemzeti érzéstől áthatva, részt akar venni a magyar nemzeti állam teljes kiépítésében. Nagy ideje, hogy az ország ezen hétszáz-
ezret meghaladó polgárainak vallásais a törvény sánczai közé befogadtassék. A magyar kormány mondja ezt és ismervén a kormány ő felségéhez intézett előterjesztéseinek formáját, mondhatjuk: a királyadja erre apecsétjét.

Azonban felekezetünk közjogi állásának emelésén kívül különösen nagyhorderejű fontossággal bír e törvényjavaslat, pártviszályainkat tekintve is, mivel ezzel a két felekezetről szóló orthodox mese örökre el van temetve. Gróf Csáky Albin már hivatalba lépte után rövid idővel erősen végigvert e nagy valótlan ságon; immár ha e javaslat keresztülmegy, törvény is fogja igazolni azt, ami évszázadokon át bizonyításra nem szorult, hogy Magyarországon egy egységes izraelita vallás van, ha csak a hamis tan hirdetői gyakorlatáról alkotandó törvény oltalma alá nem viszik az ő saját hitfelekezeteiket. Nagy érdekléssel bír a javaslat indokolásában (I. Kutfők) az a rész, mely a szervezet kérdését érinti. Ez igazolja, amit annyiszor állítottunk, hogy az adminisztrációra vonatkozó szabályokban, de nem a vallás egysége tekintetében, vannak különbségek. Az autonómiának octroyálását a kormány mellőzendőnek tartja, ép úgy a különböző szervezetek becikkelyezését is. Mert még a szervezetekben lévő különbségeket sem akarja mintegy a törvény által szentesíteni és megörökösíteni. Érdekes egyébiránt, hogy az indokolás a létező szervezetek között csak a congressusi állapot nevezi meg nevén, míg az orthodox szerv. szabályzat a különböző alapokon nyugvó szervezeti szabályzatok status quo stb. között láthatatlan módon párolog el aminek a lefokozáson kívül nyilván az a célja is lehet, hogy az orthodoxok e szervezeti különbségekbe bele ne csimpaszkodhassanak, lévén ugyanis mindenki előtt tudva, hogy — status quo felekezet nincsen. Még érdekesebb azonban ennél, hogy egyuttal kimondja a miniszter, hogy az izr. vallásnak az államhoz való viszonyára vonatkozó szabályozást későbbi törvényes intézkedések számára tartotta fenn.

A törvényjavaslat tartalmát jó eleve méltattuk már. A szükséges pótlásra nézve még márcziusi szá-

munkban ki van fejtve, hogy arra az esetre, ha a törvényjavaslat az 1868. LIII. t.-cikknek az áttérésre vonatkozó szakaszait terjeszteni kétszépán vallásunkra, akkor részünkről még legalább ugyanazon törvény 23. §-ával (egyh. és isk. segély) tartanók kiegészítőnek. — Ugyanott appellálva van a felekezetünkhöz tartozó orsz. képviselőkre, kik a javaslat fogycatékán majd segítenek. (V. ö. idevonatkozólag Egyenlőség 1893. ápril 28. sz. és a receptió bizottságnak 1893. május 3-diki határozatát). A képviselő urak bizonyára megteszik a magukét. Velők lesz minden liberalis férfiú, velők az igazság Istene.

Üdv a szabadelvű kormány és Magyarország törvényhozásának!

M. F.

MAGYAR ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG.

Nem tartjuk szükségesnek, hogy ezen alakulóban lévő társaság régebb történetét taglaljuk. Legalább e cikk keretében nem. A ki kíváncsi rá, az megtalálja az elhintett magvakat és a csírák javarészt bold. Löw Lipót Ben Chananja-jában és az évtizedekkel ezelőtt fennállott felekezeti lapok hasábjain. De mint az alábbiakból kitetszik, az igenis kívánatos, mondhatnánk szükségessé vált, hogy e társulat alakulásának történetét, amennyiben az a jelen folyóirattal közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban áll, egész röviden megérintsük.

Más alkalommal is hangsúlyoztuk, hogy nem árt, ha az egyes kérdések különböző phasisait emlékezetünkben felelevenítjük, mert a folyton váltakozó események egyes dolgokat egészen elhantolnak, úgy hogy a fejlődés rendjét csak azok látják és ismerik, akik hivatásuknál vagy különös ügyszeretetüknél fogva egyes ügyekkel állandóan és behatóan foglalkoznak. A jelen esetben is könnyen megeshetik, hogy egyesekben téves képzetek keletkeznek, azért tehát úgy mint eddigi fennállásunk ideje alatt mindig azon törekedtünk, hogy az egyes események hamisítatlanul örökítesenek meg felekezeti életünk egykori történetírója számára, úgy azon idő alatt is, míg felekezeti életünket e helyről szolgálni fogjuk, azon leszünk, hogy függetlenül minden befolyás-

tól, a kényelmi szempontok nyilvánvaló hátrányai mellett is, a tényeket igazságosan világítsuk meg.

E folyóirat I. évfolyamában nem kisebb ember, mint dr. Goldziher Ignác ur emelte fel először a zsidó irodalmi vállalat érdekében szavát. A bibliai tudomány és modern vallásos életről szóló essay-jének végén mélyreható szavakban kel ki az ellen, hogy a műveltség jó magas fokán álló férfiak és nők, kik betévednek a trójai kérdés és görögországi ásatások mai állását, a kik a világirodalom napi kérdéseivel mohón táplálják lelküket, a bibliai irodalom és vallástörténetről mitsem tudnak. Az okát a bajnak abban találja, hogy nincsenek népszerű művek, melyekből a zsidó közönség meríthetne és hogy a szakszerű tudósok nem gondoskodnak arról, hogy a tudománynak e téren való eredményeit a művelt közönségre nézve érthető módon terjeszték. Már a következő számban (1884. IV. füzet) egy külön cikkben szállott sikra a népszerű irodalmi vállalat érdekében. Hogy a vallásos élet felekezetünkben minél magasabb és műveltebb színre emelkedjék — úgy mond — nincs rá jobb eszköz, mintha a felekezet vallásos történetének s tudományának ismeretét a művelt közönség körében terjesztjük. Dr. Goldziher egyebek között oda nyilatkozott, hogy addig, míg megfelelő hazai termelésre s ennek folytonosságára nem számíthatunk, át kell ültetni a világirodalom zsidó theologiai klasszikusait a mi nyelvünkre. A vállalat programjának kifejtése után Goldziher azon véleményét nyilvánította, hogy legcélszerűbbnek tartaná, ha az a M.-Zs. Sz. szerkesztőségével szerves összefüggésben maradna és e folyóirattal párhuzamosan indulna. A Szemle akkori szerkesztősége örömmel tette magáévá a tervet s e folyóiratot ez ügy organumává, melyre nézve abban a véleményben volt, hogy az úgy felekezeti s vallásos, mint nemzeti és kulturális tekintetben fő-fő fontoságú. Felhívta ennél fogva az olvasókat, hogy ez ügyet melynek előmozdítása által a nemzeti irodalomnak is szolgálatot teszünk, pártolják.

A következő számban (1884. V. füz.) főt. dr. Kohn Sámuel rabbi ur szólt a tárgyhöz; dr. Goldziher indítványát életrevaló szerencsés eszmének mondta, »az általa javaslatba hozott népszerű irodalmi vállalat nem

csak hasznos volna, hanem valóságos szükségnek felelne meg.« Mert — úgy mond — ez irányban sokat mulasztottunk, amit utóvégre helyreütnünk kell. Sajnáljuk, hogy e szakszerű fejtegetéseket térszűke miatt nem nyomathatjuk le újra. Ajánljuk azokat az érdeklődők szíves figyelmébe. A tervezett vállalat dr. Kohn szerint üdvösen hatna felekezetünk vallásos és szellemi életére, szolgálatot tenné hazai irodalmunknak de előnyére válnék a magyar zsidóság társadalmi állásának is; mert merem hinni: minél jobban ismernek, annál inkább megbecsülnek bennünket.« A praktikus kivitel tekintetében, dr. Kohn ur azt írta, hogy a jelentkező tagok évi járuléka a lehető legcsekélyebb legyen, két-három forint s e csekély összegért minőségre nézve lehetőleg jól, mennyiségre nézve lehetőleg sokat nyújtunk. Ám a tagsági csekély díjakon kívül külön évi segélyezést illetve alapot kell szerezni: egy magyar zsidó irodalmi pénzalapot, hogy aztán az összes szentírás héber szövegének műfordítása is eszközölhető legyen.

A M. Zs. Szemle akkori szerkesztősége 1884. évi júniusi füzeté az ez ügyben hozza először nyilatkozatából közül töredékeket, köztük első helyen főt. dr. Löw Immanuel szegedi rabbiét. A rabbi ur egyetért Goldziherrel abban, hogy »a vállalatot csak mint a Szemle testvérét tartja létrehozhatónak; hisz irányban és célban oly teljesen egy e két vállalat, hogy már a bátor kezdeményezésért is a Szemlét illeti meg a vezérlés« stb. Munkaerőben — így ír — nem lesz hiány, hisz a Szemle köré máris szépen sorakoznak minden felől az erők és a hazai zsidó tudósok vannak számra és tudományra elegenden, hogy a vállalat szellemi része felől meg lehetünk nyugodva. Jegyezzük meg, hogy ezt a szegedi rabbi ur már kilencz esztendővel ezelőtt írhatta. Azután a Szemle szerkesztőségének eddig is bebizonyított tapintata iránti bizodalmit nyilvánítva, megnyugtatta tekint a siker elé és így fejezi be sorait: Milyen szép lesz, ha a vállalat évi jutaléka közt évenként szerepel majd a szentírás egy része. Így majd lassan lassan levesszük a magyar zsidóságról azt a szégyent, hogy nincs magyar bibliája.

Dr. Löw levéltöredékét követi még kettő. Az egyik Budapestről az, aki a Goldziher által is megemlített Institut zur Förderung der israelitischen Literatur 1857-iki névjegyzékéből kimutatja, hogy annak az irodalmi vállalatnak akkoriban — most 36 éve — Pestről 66, Temesvárról 50 stb. pártolója volt. Nem fél attól, hogy a közönség részvéttlensége miatt dugába dőlne ily mind hitfelekezeti, mind hazafias szempontból egyaránt áldásos gondolat.

Ezt követi M.-Vásárhelyről — g.-nek nyilatkozata, aki, egyebek között azt hiszi, »hogy a régi zsidó egyik fényes tulajdona vallása irodalmának pártolása, az új nemzedék pedig a vállalatnak legalább nemzeti fontosságát tudja megbecsülni.«

A Szemle 1884. évi VII. füzetében, az akkori szerkesztők dr. Bacher Vilmos és dr. Bánóczy József vették át a szót. Előrebocsátják, hogy a Goldziher-féle javaslat nyomában kelt cikkek és levelek nagyobb részét térszűke miatt nem közlik. Constatálják a tette kész érdeklődést. Aztán egyebek között azt írják az irodalmi vállalatról: Tartozunk vele nemzeti literatúránknak, mely az irodalom ez ágának megalapítását első sorban tőlünk várja; és tartozunk vele önmagunknak, hogy az ország többi felekezetének mintájára mi is erősítsük felekezeti érzésünket, mely veszendőben és vallásos tudásunkat, mely hanyatlóban van. Hatehát valaha volt ügy, mely egyúttal zsidó és magyar nemzeti és felekezeti, bizonyára a népszerű irodalmi vállalat az. Azután a legközelebbi időre biztos hírt helyeznek az olvasóknak kilátásba. De minek is folytassuk? Hiszen ismeretes, hogy e vállalat első kiadványaként dr. Kecskeméti Lipóttól egy kötet költemény is jelent meg. Az is ismeretes, hogy a biblia fordításra egy csomó anyag már e folyóirat szerkesztőségéhez be is érkezett és hogy aztán részben személyes okoknál fogva úgy ez az, úgy valamint az egyetemi ifjuság köréből kiindult közművelődési egyesület eszméje egyszerre csak letűnt a napirendről.

Szerény véleményem szerint a baj fő oka az volt, hogy a magyar zsidó irodalom iránt akkor ébredt nagyfokú érdeklődés nem lett egy szervezett egyesületben összpontosítva. Épen azért négy-öt évvel ezelőtt dr. Bánóczy József tisztelt barátommal e

nézetemet közöltem és többszörös konferenciáinknak azon alapszabálytervezet volt az első eredménye, melyet néhány szónyi és a lényegre nem tartozó változtatással folyóiratunk múlt számában közzétettünk. A tervezet készítésének a felekezet vezérfőfőinek érdeklődése adta meg a lökést, de a zsidó irodalmi társaságból ismét nem lett semmi, mert azon férfiak, kik a siker reménye mellett az ügy élére kiszemelendők voltak, a nekik szánt tiszteket elvállalni hajlandók nem voltak. Két évvel ezelőtt (I. M. Zs. Sz. 1891. V. 357. lap) a következőket irtam e dologban:

»A Löw Lipót által életbehívott, de nemsokára megszűnt tudományos talmudi-egylet is néhány évvel ezelőtt egy magyar zsidó irodalmi-társaság alakjában majdnem feltámadt. E levelek közzelje, egy szerény tervének figyelembevételével, a minden jóért lelkesedő Bánóczy József vette az ügyet a kezébe. Már az alapszabály-tervezet is elkészült, mely a társulat feladatai között a bibliafordítást első helyre tette, de a dolog pártolás hiányában dugába dőlt. Úgy vagyunk ezekkel az eszmékkel, mint a hazajáró lelkekkel. Hígyjük, hiszen e hit buzdít bennünket, hogy egyszer majd köztünk maradnak és új tartós életre ébresztik felekezetünket.«

Az ügyet nem hagytuk pihenni. Amikor csak szerit tehetünk, propagandát csináltunk a magyar zsidó irodalmi társaságnak. De most már óvatosan bántunk a dologgal, nehogy újabb kudarc legyen belőle. A talajt folyton előkészítettük és olyan férfiakat igyekeztünk közvetve és közvetlenül az eszmének megnyerni, kiknek neve önmagában véve biztosítékul szolgál arra nézve, hogy a társaság ügye nemcsak megmozdul, de előre is halad. Azért midőn 1891. májusi számunkban a község kerületi elnökök újjáalakulása alkalmából felekezeti autonomiánk új korszakával foglalkoztam, ide vonatkozólag a következőket irtam:

»Szem előtt tartva ez utóbbi jelenséget, elérkezettnek látszik immár az idő arra nézve is, hogy tudományunk ápolása érdekében zsidó irodalmi társaság létesüljön, mely a magyar bibliafordítás iránti törekvéseket felkarolva, a zsidó történetet, a zsidó irodalmi termékeket elvezesse a felekezet összes rétegeibe, hogy terjedjen a hit és tudás, hogy feltámadjon a szeretet a zsidóság szellemi kincsei iránt is. Sajnálatos körülmény például, hogy egy oly munka, mint dr. Kohn Sámuelnek a magyar zsidók történetéről irt műve, csak a kiválóbbak házában található, holott a felekezetnek kötelessége lenne ily munkát népszerű kiadás által minél szélesebben terjeszteni. Ezzel egyetemben a felekezeti sajtó elszó-

morító helyzetére is ügyet kellene vetni. A létező erőket a független gondolkodás, a szabad vélemény szolgálatába kellene egybegyűjteni, hogy a kicsinyes személyes hiúság kielégítése és muló becsü dicsőség-szelvények iránti hajhászat felett az önzetlen törekvések emelkedjenek. A felekezeti érdeklő kérdések ne bizassanak a dilletantizmus téves hitet és nézetet hintő képviselőire, beteges ambíciók önkényére. Gondoskodni kell oly felekezeti sajtóról, mely a felekezeti a jövő czéljaira tudatosan előkészíteni és hangolni képes. Az írók szakértelme, valamint egyének sulya által. Nehogy annyi parlagon heverő képesség elsenyedjen és nehogy az e téren folyton növekvő érdeklődés a napról-napra váltakozó felfogások zavarosában alámerüljön.

Midőn a zsidó irodalmi társaság alakítását illetve felkarolását a község kerületi elnökök hatáskörébe tartozónak tüntettem fel, nem pusztán a czél előmozdítása lebegett szemem előtt, hanem első sorban az, hogy a protestansok hason vállalatát szintén nem tisztán a papok és írók, hanem tulnyomóan azon világi elemek hívták életbe, a melyek az egyházi szervezetben helyet foglalnak. Ha nem tévedek, a protestáns irodalmi társaság élén báró Vay Miklós, a főrendiház elnöke, áll, ami elég czáfolat azon téves nézettel szemben, mintha hason társaság megalakítása és intézése kizárólag az írókra tartozik. A magyar tudományos akadémia multjából is elég bizonyítékot lehetne az említett nézet ellen felhozni.

Mult évi deczemberi számunkban néh. *Wahrmann* Mór nekrológiájában elmondottuk felőle, hogy »zsidó irodalmunknak ismerője, kedvelője az e téren megkísérlett hazai kezdeményezéseknek támogatója volt. Néhány évvel ezelőtt, — mondánk — midőn egy magyar zsidó irodalmi társaság létesítése érdekében jártak nála, az eszmének szerfelett örült, támogatását megígérte.« Azonban az iniált mozgalom élére nem állott.

A télen az eszmét megint megmozgattuk, mert az a reményünk, hogy a községkerületi elnökökből veszik kezökbe a Társaság eszméjét, a kerületi elnökök gyűlése elé gördült akadályok következtében gyengülni kezdett. Elhatározó lépesre szántuk magunkat. De megint türelemre tettünk. Tehát a további elmunkálatokhoz fogtunk. Ez évi februári számunkban ismét megértintettük e kérdést. De, mint utolsó számunkban örömmel jelenthettük, már a községkerületi elnökök első gyűlésén teljesült reményünk, amennyiben e nagytekintélyű férfiak

kijelentették, hogy erkölcsi kötelességüknek tekintik, hogy egy alakuló Magyar zsidó Irodalmi Társaság úgy szellemi, mint anyagi érdekeit köreikben hathatósan támogassák.

Ennyire már eljutottunk volna tehát! A kerületi elnökök határozata általános tetszéssel találkozott. Például az Egyenlőség című felekezeti heti lap, mely pedig a községkerületi elnökök gyűlésével szemben nem kis neheztelést árukt el f. é. ápril 14-ki vezércikkében mellőzve a gyűlés egyéb határozatának méltatását a Társaságra vonatkozó határozatra kivételt teszen és így gyilatkozik: »Határozataik közül különösen ki akarjuk emelni a Magyar Zsidó irodalmi társulat alapításának határozatát, mely ha valóban létesül és úgy működik mint tervezve van, áldássá válhatik a zsidó tudomány magyarosítására az egész magyar zsidóságra nézve.« Tehát helyesli a határozat hozatalát, helyesli a programot a tudomány, a magyarság és zsidóság szempontjából és egy árva szóval sem panaszolja azt a mit most már más ügy nagy sérelmének tüntet fel.

Egy hét multán ugyanis, mely alatt azonban e dologban semmi új nem történt, a mi a fent idézett t. lapnak okot adott volna arra, hogy egy csak alakulóban levő Társaság ellen, melyet egy héttel azelőtt ugyanazon tényállás mellett ő maga az egész magyar zsidóságra nézve oly fontosnak tartott, frontot csináljon, f. é. ápril hó 21-ki számában »Egy agyonütött mozgalom« című közleményében megcselekszi ezt.

Egészen felesleges, hogy a t. lap nézetében beállott meglepően gyors változás okai felől elmélkedjünk, hiszen a legtavolabbról sem áll szándékunkban, hogy ez ügyben is tápot adjunk annak az ok nélküli keserűségeknek, melyeket újabb idő óta összes ügyeink és törekvéseinkbe bevinni szoktak. De a be nem avatottak és az ügy történetének integritása érdekében el kell mondanunk azokat, amik az elől érintettektől egészen eltekintve minden kétségen felül igazolják, hogy az a harag mely az E—g f. é. ápril hó 21-ki számában megöröklítve van minden alapot nélkülöz és nyilván arra való, vagy ha nem is, de azt eredményezheti, hogy a zsidóság körében a magyar zsidó irodalmi társulat alakulására nézve téves nézetek terjedjenek el.

Világosítsuk meg kissé a dolgot.

Az E—g f. é. január 27-én kelt számában Palágyi Lajos ur egy lelkes felhívást intézett a zsidó hitközségekhez, melyben hitközségi könyvtárak alapításáról van szó. Magától értetődik, hogy könyvtárak alapítása hasznára lehet a nemzeti irodalom, sőt speczialiter a magyar zsidó irodalomnak is. De az is önként értetődik, hogy míg egy *zsidó irodalmi társaság* feladatát legfőképen a zsidó vallástudományra a zsidó történet és költészetre vonatkozó művek *productioja* képezi, addig az említett felhívásban contemplált *könyvtár társaság*-nak a mint a jellemző czimből is kitetszik a magyar irodalmi művek — ezekből természetesen zsidó tárgyuak sem rekeszthetők ki — hogy úgy mondjuk *consumja* képezhetne volna fő feladatát.

E felhívás után az indítványozó úr e könyvtár társaság érdekében mozgalmat indított meg, úgy hogy egy hétre rá az idézett lap f. é. február 3-dik számában »Hitközségi könyvtárak« czímű cikkben, annyiban, hogy negyven egy-néhány író felkarolta az eszmét és hogy Tencer Pál közügyeink e lelkes bajnoka a mozgalom élére állott, némi sikerre is mutathatott. Az írók számos nyilatkozata között alig van kettő-három, kinek szavaiból azt lehetne következtetni, hogy a magyar zsidó irodalom vagy felekezeti érdek pártolása lebegne szemeik előtt. Ez könnyen érthető, hiszen az írók első sorban azért járultak az eszméhez, mert néhány száz zsidó hitközségi könyvtár könyveikre és így a magyar irodalomra nagy nyereség lenne. Minthogy a nyilatkozók között több keresztény vallású és kikeresztelt zsidó van és egyetlen egy sincsen, aki a szorosan vett magyar zsidó irodalom körébe tartozó kérdésekkel szakszerűen foglalkoznék és alig kettő három, aki ezen kérdések iránt csak érdeklődést is mutatott, senkinek sem jutott eszébe, hogy itt egyébről van szó mint könyvek eladásáról, forgalomba hozataláról, miből természetesen a nemzeti kulturának is meg van a maga előnye, esetleg a magyar zsidó irodalomnak is: ha műveket produkál.

F. é. februári számunkban már vonatkozással e könyvtárak alakítására szervezkedő társulatra a következőket irtuk:

Ugyanily hidegek voltak eddig a *zsidó irodalmi társaság* ügyével szemben is, holott kétségtelen, hogy az nemcsak tudományunk és irodalmunk fellendülésére, a felekezetiünkben rejlő gyakran külföldre utalt fényes tehetségek érvényesülésére hatna áldásosan, de e mellett méltó módon illeszkednék bele azon általános és nemzeti culturtörékvésekbe is, melyeket felekezetiünkön kívül szellemi és anyagi tekintetben lelkesen támogatunk és mindjobban támogatni kötelességünk is. De minden felekezeti-nek, mint ilyennek első sorban önön czéljait kell szolgálnia és az e téren rendelkezésre álló erőit saját különleges érdekeire felhasználni. Leginkább áll pedig ez rólunk, mikor testületeink, közlegeink nélkülülzik a társadalomban az őket megillető tekintélyt és nélkülülzik az államban azon törvényes biztosítékokat, melynek ellenértékét e nemzet él összes aspirációiba való beolvadásunk tényéves rég megadtuk.

És midőn — gondolom — f. é. február hó 12-én ez ügyben az első értekezlet megtartott és a megjelentek túlnyomó többsége a könyvtárak létesítésének eszméjét karolta fel, e sorok írója volt az, aki e helyett az imént megjelölt értelemben határozottan egy magyar zsidó irodalmi társaság alakítása mellett szólalt fel. Visszhangra azonban alig talált még pedig egyszerűen az oknál fogva, mert a nagy többség egyebet akart mint a mit ő ajánlott és mivel a résztvevők közül többen egyenesen perhorrescalták azt, hogy ebből a mozgalomból felekezeti — bár szintén nemzeti szellemű alkotás kerüljön ki. Az értekezlet tehát határozottan a könyvtárak mellett maradt, s mivel az ügy teljesen előkészületlenül lett az értekezlet elé terjesztve, e czélból a különböző véleményeket képviselőkből összealkotott bizottság küldetett ki, mely pár napra reá tartotta ülését. A megjelenésben akadályozva lévén, február 14-én levelet intéztem Tencer Pál urhoz, mint a bizottság elnökéhez, melyben többek között a következőket irtam:

»Bátor vagyok ismét és ez uton is egy magyar zsidó irodalmi társaság létesítése iránt e hó 12-én tett szerény indítványomat nagybecsű figyelmébe ajánlani. E társulat keretében teljes mértékben meg lehetne valószínűsíteni a szemmel tartott czél legfontosabb részeit, anélkül, hogy a felekezeti testületeket úgy szólván a magyar irodalmi termékek fogyasztási közegévé kellene tenni, anélkül, hogy felekezeti ügygyé-

kellene tenni, egy amint látszik túlnyomóan anyagi érdekek elősegítését célzó bár más viszonylatban teljesen jogosult törekvést.

Egy ilyen társulatba be lehetne vonni a zsidóság jobb részét, a hitközségeket és egyleteket mert ennek létesítése egy mindenki által könnyen érthető könnyebben is kielégíthető nagy szükségletet pótol. A protestánsoknak, a katolikusoknak sőt a maroknyi unitáriusoknak is vannak ilyen szellemi központjai. Ennek életre segítése, valóban méltó módon illeszkednék az általános nemzeti cultur törekvésekbe ép úgy mint azon nagyszabású tevékenység körébe, melyet ön igen tisztelt Tencer ur a multban úgy mint a jelenben felekezettünk igaz érdekében kifejt. Nagyon kérem, hogy a most fellobbant érdeklődést a csekélységem által érintett irányba terelni kegyeskedjék.

E lépésnek sem volt sikere. A tárgyalások tovább folytak, melyeknek során kijelentettem, hogy a könyvtár-társaságot támogatni kötelességemnek tartom, mert a magyar irodalomnak akar szolgálni, de azért a zsidó irodalmi társaság meg fog alakulni. Kölcsönösen támogathatják egymást. Ez ellen senkinek kifogása nem volt. A tanácskozások a könyvtárak érdekében megeredtek, sőt az alapszabálytervezet is elkészült, melyből annak igazolására, hogy a kezdeményezők miként tervelték a társulatot közöljük a következőket:

I. A társulat célja.

1. §.

Magyarbani zsidó hitközségekben magyar könyvtárak létesítésének előmozdítása.

2. §.

Ilyen már fennálló könyvtárak anyagi támogatása.

3. §.

A társulat anyagi eszközeihez mérten esetleg magyar irodalmi művek kiadása.

4. §.

Általában a magyar irodalom terjesztése a magyar zsidóság körében.

5. §.

A társulat pecsétje: »Magyar Könyvtár-társulat« feliratot visel.

Szó sem volt tehát a zsidó irodalomról, sőt művek kiadásáról is csak *esetleg*. Az alapszabályuk tárgyalása közben végre utolsó helyen a zsidó irodalom pártolásának is helyet szorítottak. Ezért-e vagy más okokból, de tény, hogy ettől fogva az érdeklődés teljesen csökkent, úgy hogy az ezután érkekezleteken az

actióra kiküldött bizottság tagjai közül is csak néhányan jelentek meg. A lelkesedések lelohadtak és az egész ügy tengett, lengett, de előre nem indult.

F. évi ápril hó 10 én az actióra kiküldött bizottság néhány tagjai 7—8 ismét összegyűlt. A hangulat nyomott volt és a tárgyalás arról folyt, hogy tekintve a gyenge érdeklődést belemenjen-e a bizottság az actióba vagy sem. A nézetek elágaztak. Elnök felszólított, hogy nyilatkozzam én is. Mivel már ekkor tudomással bírtam arról, hogy a kerületi elnökük néhány órával azelőtt azt határozták, hogy egy alakítandó magyar zsidó irodalmi társaságot támogatni fognak, közöltem ezt a jelenvoltakkal, emlékeztetőkbe idézvén egyuttal azok egy részét is, melyek a Társaság alakítása ügyében történtek. A ker. elnökök gyűlésének határozata nehezteléssel találkozott és immár ennek hatása alatt az actió tovább folytatása lett elhatározva és a felhívás megszerkesztésére egy albizottság kiküldve. És ez helyes volt, mert ebből talán a zsidó irodalomnak már tett concessiót tekintve talán kinőtt volna az, mit eredetileg akartunk. Két nap mulva mint az albizottság tagja a kitűzött helyen és időben e végből megjelent, egyedül Tencer Pál elnököt találtam meg, a ki megmutatta nekem az indítványozó és egyuttal a bizottság szorgalmasan működött jegyzőjének ez utóbbi tisztről való lemondását tartalmazó levelét, melyből azt következtettem, hogy im már a bizottság működését megszüntette. Néhány nap mulva azonban ismét meghívót vettem folyó ápril 20-ára.

A terézvárosi casinó irodájában történt a gyülekezés. Nagy nehezen heten-nyolczan összesereglettünk. A vendéglátó elnök szívességből körülbelől ugyanannyi seres pohár és sós kafi meg a láthatatlanul ott lebegett orsz. iroda várták szörnyűséges elnyeletésüket. Szinte kedvem lenne, kissé vigan leírni e nagy jelentőségű »gyűlés« lefolyását mely mint minden oldalról »üdvözlő« is kitüntette magát. A kedves dalnokot a mint elhaló hangon rá kezdé: Lágyan kél az esti szél . . . hogy aztán crescendo folytassa: ne szülj rabbit, akarom mondani rabot te . . . Most egy másik bárd penzgeté lantját, majdhogy ott nem hagyta csontját. »De vakmerőn s hivatlanul elő áll harmadik. Kobzán a dal magára vall és ez ige hallatik: Elhullt csatában a derék no halld meg iroda, neved ki dicsőssel ejtené, nem él oly jehuda . . . Receptio emléke sir e lanton még no halld iroda,

átok fejedre minden dal melyet zeng bárdudá. « Ez utóbbi rémes szóra, mint kifli a sóra felkaptam a lóra, mert hét volt az óra. Színházba mentem. Körülettem ég földszint az ég. » Harsogjon harsona fülembe zugja átkait a kiflis lakoma »

De urak mire való ez a soványság, hisz tul zenén, tul sip dobon riadó kürtön át — Csáky terjeszti be javaslatát.

Aki e *gyűlés* leírásával nincs megelégedve, az olvassa el az Egyenlőség f. é. április 21-iki számában az »Egy agyonütött mozgalom« című cikkelyt, melyben szintén úgy van leírva a gyűlés a hogy — nem történt.

Utóbbi tudósításra nézve sok komoly megjegyezni valónk is volna, de csak azon észrevételre szorítkozunk, hogy mi abban, ha folyóiratunk az országos iroda közlönye lenne, csak a legnagyobb tiszteletet látnánk ugyan, de sajnálatunkra ez nincs így és abban az alantas vonatkozásban, melyet az E—g olvasóinak suggerál, hogy e sorok írója oly gyűlésen, hol az irodát támadják, részt nem vehetne, oly insinuatíót képez, melyet csak azért nem illetünk erősebb szavakkal, mert az, hogy folyóiratunknak és nekünk egyénileg függetlenség dolgában e t. laptól leczkét elfogadnunk nem kell, külön kijelentésre nem szorul. A kérdéses *gyűlésről* azon nyilatkozattal távoztam, hogy oly értekezleten, hol távollévőket, még pedig olyanokat, kik iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetem, *sértésekkel* illetnek, részt nem vehetnek.

Olvasóink elnézését kérjük, hogy ez apróságokkal kell előhozakodnunk, de ezt rendszerint csak akkor tesszük, ha az már elkerülhetlennek látszik. Konstatáljuk ezekből pedig a következőket:

A kerületi elnökök gyűlése azt határozta, hogy alakul a magyar-zsidó irodalmi társaságot, melynek főcélja a bibliának az eredetiből magyarra való fordítása, eszközölni, önálló becsű eredeti és fordított műveket kiadni, erkölcsi és vallásos irányú közhasznú hazafias olvasmányokat terjeszteni és nyilvános felolvasásokat rendezni, minden tekintetben pártolni fogja. Hát ez is baj? Hiszen mint felekezeti organumnak, ehhez joga volt, sőt magasabb szempontból tekintve, ezzel erkölcsi kötelességet is teljesített. E határozattal, mely egy felekezeti jellegű vállalatra vonatkozik, a könyvtárak létesítésére alakuló társaság érdekeit annál kevésbé sérthette, mert mindaddig, míg a gazdag és minden város és községben aránytalanul nagyobb keresztény egyházköz-

ségek külön könyvtárakat nem alakítanak és akkor, midőn a zsidó vallásúak a magyar irodalmi termékek vásárlásaiban mint egyének oly kedvező arányban képviselve, azt a kötelességet, hogy a szegény izr. hitközségek itt kezdeményezőleg lépjenek fel és hogy e kezdeményezés felekezeti ügynek vételessék, a magyar zsidó irodalom tengődésével szemben hitfelekezeti közegeink el sem ismerhetnék. Aztán ami a könyvtár-társulat utólag és nagy vajadások között született utolsó rendű célját illeti, azt egy irodalmi társaságban méltán inkább vélheti biztosíthatónak.

A zsidó irodalmi társaság nem új eszme és a két hónapos könyvtár-társaság dolgával összeköttetésbe nem hozható, mert míg amannak elsőrendű célját a zsidó irodalom előmozdítása fogja képezni, addig emennek főleg könyvtárak létesítése képezné a feladatát. A zsidó irodalom a nemzeti kulturának új elemét alkotná, de a mellett a vallásos érzésnek új erősségévé lenne és ehhez a hitközségeknek igenis van köze, míg az irodalom egyéb részeihez *vallásközségnek mint ilyennek* köze csak akkor van, részbeli kötelessége csak akkor éled fel, ha a létének alapját képező hitbeli érdekek kielégítéséről már kellőkép gondoskodott.

A könyvtár-társulat nem adhatott lökést a magyar-zsidó irodalmi társaság ügyének, mert hozzávaló ereje sem volt. Halva született eszme az, hogy szegény hitközségeinkben, melyek intézményeik fentartására és fejlesztésére is alig képesek, könyvtárakat alakítsanak. E társulat eszméje, melyet többen félreértések kikerülése végett pártoltak, tudunkkal tán két-három személyt kivéve, olyanokban, kik a felekezeti ügyek és specifikus zsidó irodalom terén számot tesznek, visszhangra egyáltalán nem talált. Maga a mozgalom teljesen elhalóban volt és ha be van ismerve, hogy a gúny tárgyává tett, máskülönben számba sem vett felekezeti organum az a pusztá kijelentése, hogy egy alakuló irodalmi társaságot pártolni fogja, a könyvtár-társulat mozgalmát *agyonütötte*, akkor ennek a mozgalom erejének mértékét is bírjuk.

A mozgalom kezdeményezője kijelentette, hogy egy tisztán zsidó irodalommal foglalkozó társulatnak nálunk talaja nincsen, de még írói sem lesznek. Azt hisszük, hogy ha az unitáriusok ilyen vállalatának — és köztünk könyvtárak alakításának — van talaja, akkor 700,000 zsidó nem fog hátramaradni, ha az ő vallása irodalmának nemzeti nyelven való ápolásáról lesz szó. És nem

fog hátramaradni akkor, midőn eddigi szégyenletes helyzetéből a többi felekezetek sorába emelik, melyek szellemi erősödésüket éppen az ilyen vállalatoknak köszönhetik. Ami pedig az írókat illeti, e tekintetben fent idéztem *Löw* Immanuel évekkel ezelőtt tett nyilatkozatait. Kicsinyelhetik ugyan a hirlapíró urak a mi íróinkat, de ha csak azokat vesszük tekintetbe, kiket, mint a Társulat iránt régebben érdeklődést tanúsítottakat, e czikkben fel-említettünk, *Goldziher*, *Kohnt*, *Löwöt*, *Bánóczyt*, *Bachert*, akkor be kell látniok, hogy tévednek. Pedig ezeken kívül még nagy és fényes névsort lehetne rendelkezésükre bocsátani e folyóirat munkatársai közül és azokon kívül is; úgy, hogy ha jól körültekintünk és nemcsak a hirlapírás terén működőket tartjuk szem előtt, be kell látnunk, hogy a mérleg itt is a mi javunkra szolgál, a nélkül, hogy azért kicsinyelni akarnánk azoknak érdemeit, kik a magyar nemzeti kultúra terén a zsidó névnek egyébként becsületet szereznek, kik azonban haragot félretéve, kénytelenek lesznek belátni, hogy egy oly első rendű felekezeti ügy minő a zsidó irodalomban. mégis csak inkább támaszkodhatik szellemi tekintetben a zsidó tudósok, mint keresztény támogatására, anyagi tekintetben pedig a felekezetek, bár jó ghetto szokás szerint kicsinyelt organumaira.

Es sorok íróját úgy tüntette fel az említett tudósítás, mintha az orsz. iroda szolgálatában állana. Pedig amennyiben ez anyagi érdekekkel hozatik kapcsolatba, *soha sem volt igaz*, és most sem az. Másfelől meg az országos irodára haragszanak, mert úgy vélik, hogy agyonütötte volna a könyvtár-mozgalmat és csak ezért pártolná az irodalmi társaságot. Nem szólva arról, hogy az előbbiből agyonütni való nem is volt, az utóbbi társaság alakulásának története pedig ennek ellentmond, kérdjük, hogy ha az iroda tényleg ezt czélozta, akkor e czikk írója, ha az iroda embere, miért ajánlotta volna az uraknak az első percztől fogva nyíltan és minden fentartás nélkül, hogy zsidó irodalmi társaság alakítására használják fel különben méltánylást érdemlő felbuzdulásukat. És miért méltóztatnak a társaságról embryonalis állapotában egyfelől azt állítani, hogy *létjogosultsága nincs*, másfelől meg egy életet nem ígérő embryora nézve egyidejűleg apasági keresetet indítani? Eznem járja. Legkevésbbé akkor, mikor saját lapjukban egy héttel azelőtt az irodalmi társaságot az egész zsidóságra nézve áldásosnak jelezték.

Valóban nagy ideje volna már, hogy megszűnjének ez örökös kicsinyességek, melyek nyugalomra térni nem akaró személyes torzalkodásokkal, elsőbbségi perekkel a legszebb és legnemesebb ügyek közé konkolyt hintenek. A létesítendő magyar zsidó irodalmi társulat felekezeti és nemzeti célokra akar megalakulni.

Ne legyen tehát olyan magyar zsidó, aki azt örömet ne fogadja!

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

MAGYAR-ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG.

A kérdésnek már van története — oly régi az körülbelül, mint a Magyar-Zsidó Szemle maga. Egy dolog története pedig mindig tájékoztat a dolog érdeme és lényege felől; a sikeresé azonban felül a kezdemény igazolását hirdeti, míg a sikertelené annak időelőtti vagy fogyatékos voltára is utal. Lássuk hát, mit tanít a magyar-zsidó irodalmi társaság kérdésének története.

Az ügy megindítása *Goldziher Ignác*z nevéhez fűződik. »Hogy a vallásos élet — így ír a M.-Zs. Sz. legelső kötetének IV. füzetében — felekezetünkben minél magasabb és műveltebb színre emelkedjék, nincs rá jobb eszköz, mint ha a felekezet vallásos történetének s tudományának ismeretét a művelt közönség körében terjesztjük. Irodalmunkban e tekintetben sajnos hézagot kell fájlnunk. E bajon minél előbb segíteni kell.« Így indul meg a »népszerű irodalmi vállalat« megteremtése mellett az a megokolás, melynél ma lehetne bővebbet és kimerítőbbet írni, de jobbat vagy meggyőzőbb erejét nem. A czikk ma is, kilencz év balsikere után, oly hatással van az érdeklődő olvasóra, hogy érthető az akkori szerkesztőség fiatal optimizmusa, mely szerint, mint *Goldziher* felszólalásához toldott megjegyzésében mondja: »a Népszerű Irodalmi Vállalat eszméje egy év múlva testet ölhet.«

A következő füzetben *Kohn Sámuel* tanulságos részletekkel egészíti ki *Goldziher* tervezetét, melyet mindenestül a magáévá tesz. A héber tudományok nem mindig részesültek oly mostoha elbánásban, mint most. Mátyás király könyvtárában drága pénzen vásárolt héber kodexek is helyet nyertek; magyar főpapok zsidó tudósoknál tanultak héberül; Péchy kancellár oly héber

tudós volt, akár egy akkori rabbi. A Goldziher tervezetének haszná minden tekintetben jelentékeny lesz; a szentírás egyöntetű fordításához is csak e vállalat keretén belül lehet majd fogni; pénzalapot kell gyűjteni, községekink, egyleteink s hitsorsosaink hozzájárulására biztosan számíthatunk. Fölötte érdekes cikke végén őt, az első hozzászólót, szintén elragadja buzgóssága: az eszme tisztázását, terjesztését fölösnek, ellenzését, bukását lehetetlennek tartja: »Csak ne írjunk már sokat a Népszerű Irodalmi Vállalatról, hanem cselekedjünk érdekében!«

Az író-közönség igazat adott Kohn Sámuelnek; nem vitatták, nem részletezték a tervet, melyet mindenki magától értetődőnek tartott. A következő hónapban a dologhoz már csak pár »levéltörődék« szól, melyek közt az elsőben (*L. I.-től Szegeden*) ezeket olvassuk: »Munkaerőben nem lesz hiány; a hazai zsidó tudósok vannak számra és tudományra elegenden, hogy a vállalat szellemi része felől meg lehetünk nyugodva... Milyen szép lesz, ha a vállalat évi jutaléka közt évenként szerepel majd a szentírás egy része. Így majd lassan-lassan leveszszük a magyar zsidóságról azt a szegényt, hogy nincs magyar bibliája. Pedig lehetne — ha a papok s tudósok kényelmüket s a gazdagok filéereiket nem sajnálnák feláldozni. Az utóbbiakhoz nem fogunk hiába fordulni, csak az előbbiek helyt álljanak!«

Képzeltetni e ennél biztatóbb kezdetet? De a közhelyesséssel üdvözölt terv még sem ért valóra. Miért?

Szólhatni róla egész nyíltan. Az ok, úgy vélem, nem személyekben rejlett, abban az értelemben, mintha olyanok vonták volna meg a javaslatról rokonérzésüket, kik pártfogására lettek volna hivatva. Hisz láttuk, felekezetünk vezérférfiai támadnak ki a terv mellett, azt ország-világ előtt hasznosnak, szükségesnek, sürgősnek ítélik. De közreműködésük hiányát sem lehet fölpanaszolnunk. A mely közhasznú tervezet csupán egyesek kezdeményén múlik, nem érett az meg eléggé, különben más egyesek sietnének megvalósítására s ezzel amaz állítólag közömbösök megszégyenítésére. De nem jött senki.

Nem a személyekben rejlett hát a sikertelenség oka, hanem a viszonyokban. Még pedig kétképen. Először nem voltunk ily vállalatra kellően előkészítve — nem magunkat értem, a pár kezdeményezőt, rabbit, író, érdeklődőt, hanem magunkat, mint közönséget. Csak ekkor indult jóformán a felekezeti sajtó rögző

útjára, inkább a közönség keresésére, mint támogatása mellett. Községeknek és egyeseknek meg kellett tanulniok, hogy a minden oldalról feljük nyomuló támadás ellenében a felekezeti irodalomban eszközét lássák az erők s ezzel a védekezés fokozásának. Önmagunkra kellett eszmélnünk, multunkra és mulasztásainkra, jövőnkre és köteleességeinkre. Kilencz évvel ezelőtt elhangzik a lelkes, de korai szózat, el az egyesek hatálytalan helyeslése is. Most ellenben töredék szervezetünk hivatalos organumai szólalnak fel az ügy mellett. A midőn a községkerületi elnökök síkra szállnak érdekeink és igazaink mellett, akkor valóság-politikai és egyúttal zsidó-irodalmi kérdésben is határozni — lehetséges lett volna-e ez kilencz évvel ezelőtt?

A másik az, hogy az első kezdemény ajánlotta forma sem bizonyult életrevalónak. Az irodalmi vállalatot a M.-Zs. Szemle mellékleteként akarta megvalósítani s a szerkesztőkre bízni. Holott a terv már nagy szabásánál fogva is önálló létre tör s nem lehet egyesek buzgalmára utalva, hanem a nagy közönség széles alapjára fektetendő. A közérdeklődést állandóan kell fölkelteni és megtartani, s ez csak úgy lehetséges, ha állandóan szervezik. Tényleg a többi felekezetek is külön társulatok alakításával mozdítják elő irodalmi és kulturai fölaataikat: ott a katolikusok Szt. István-társulata, az evangélikusok Luther-társasága, az unitáriusok Dávid Ferencz-egylete, a protestánsok Irodalmi társulata. Mi zsidók is magyarok vagyunk Magyarországon s hála fejlődésünknek, mi is immár így járhatunk el.

A mit a községkerületi elnökök az Irodalmi Társaság feladataiul kitűztek, abban a mi lényeges, nem új. Meg voltak már kilencz évvel ezelőtt a czélok és a buzgósság, a tudósok és az írók — mind meg volt, csak a közönség nem. Most meg van a közönség is: meg lesz a társaság.

Többszörösen volt már arról szó, miut vehetnénk méltó részt mi zsidók is a milleniumban. Annyi bizonyos, nemzeti érzésünk és hazafiságunk egyaránt cselekedetre int. Ott voltunk, midőn ágyúdörgés között kellett tanúságot tenni hűségünkről, ott, midőn a munka békés versenyére szólított ragaszkodásunk, ott, midőn a nemzeti nyelvhez és kulturához simulással, majd terjesztésével bizonyítottuk szeretetünket — kétségtelen, ott leszünk a nagy nemzeti ünnepen is. S vajjon mivel jelenjünk itt meg? Nem volna-e legméltóbb, ha azzal, a mi erőnk és büszke-

ségünk? — bibliánkkal, irodalmunkkal, költészetünkkel, tudományunkkal — egy szóval: Magyar-zsidó irodalmi társaságunkkal.

Azt olvastam a minap, hogy a pécsi hitközség alapítványt készül tenni a millenium alkalmából »a magyarság erősítésére«, s hogy hasonló eljárásra hívja föl a többi hitközségeket is, a pestinek pedig azzal a kéréssel küldte meg körözvényét, álljon ez az országosan megindítandó mozgalom élére. Ha csakugyan így történt, akkor a pécsi hitközség olyast kezdeményezett, mi hozzá méltó s neki valamennyiünk elismerését biztosítja.

»A magyarság erősítése« nem lehet más, mint szellemi munkálkodás és eredménye. Ez erősítésen dolgozik az állami szervezet és a hazafias közszellem, különösen a közoktatás és a nemzeti irodalom. Ez erősítésen kell hogy dolgozzék minden faj és minden felekezet — és teszi is, a mennyiben értelmi és művelődési élete a nemzeti szellemben belüli nemzeti nyelven folyik. Ez nemcsak mennyiségi »erősödése« a magyarságnak, hanem sokkal inkább minőségi. A zsidó szellemmel, annak erejével és gazdagságával erősítsük és gazdagítsuk nemzeti szellemünket. Alig van művelt ország, melynek irodalmára, tudományára kevésbé hatottak volna a héber tudományok, mint hazánkéra. A görög-latín klasszikusok szelleme már régi tanulmányának tárgya — mennyire tehetné mélyebbé, színesebbé, erősebbé a magyar elmét a héber tanulmány: ki bizonyíthatná ezt inkább, mint mi? ki más van erre hivatva, mint mi? Ha van nemzeti feladat, melynek teljesítése egyenesen mi reánk vár: ez az. Alapítsuk meg a Magyar-zsidó irodalmi társaságot, adjuk a nagyközönség kezébe a magyar zsidóság teljes történetét és az eredetiből fordított teljes bibliát, adjuk a kezébe a mit a zsidó elmeél és fantázia, a zsidó elmélyedés és odaadás a világszellem gazdagodására termelt — és méltó módon, az egyedül méltó módon járultunk hozzá »a magyarság erősítéséhez.« A Magyar-zsidó irodalmi társaság ugyan minden körülmények között létre fog immár jönni; de ha a hazai hitközségek e társaságra teendő alapítványaikkal ünnepelnék meg hazánk ezredéves fennállását, ez oly szellemű közreműködés volna, mely termékenyítőleg hatna későbbi századokra is s ép ezért örök dicsőségére válnék nekik és egész felekezetünknek.

Budapest.

DR. BÁNÓCZI JÓZSEF.

NAGY ÉS NEMES FELADAT.

Ha szobrász volnék és feladatom lenne a zsidó vallás főerényeit márványban megörökíteni, akkor a zsidó jótékonytárgyat diadalmaskodó, büszke, öntudatos arczkifejezéssel, áldást árasztó kézzel, majd ide, majd oda röpködő szárnyakkal ábrázolnám. Az istentisztelet felséges alakja gyanánt a megható templom-ének harmónikus hangjaival, a mindenhatót dicsőítő és magasztaló ékesszólás zamatos nyelvvel a tornyos templomok díszes homlokzatáról az ég felé szálló angyal szerepelne. A »thóra« burkolt fejfel. szegényes ruhában valami távolra eső zugban állna.

Mert a soha nem szunyadozó zsidó jótékonytárgy ma is a legszebb virágokat hajtja, a társadalom mostoháiról a zsidó szív valóságos bőkezűséggel és el nem lankadó odaadással gondoskodik. A természet által elhanyagoltakra, valamint a sors üldözöttjeire a szerencse kedveltjei minden alkalommal gondolkodnak. Valásunk ünnepnapjai, valamint a család ünnepélyei gazdagaink eszébe juttatják a kunyhókban szülőket, a világ zajától elzártaikat, a nap sugarait fájdalmasan nélkülözőket, az atyai és anyai szív gondozása nélkül szűkölközőket, a betegágyakon szülőket. Örömet, bőkezűen adakoznak hitsorsosaink, ha bajt enyhíteni, szerencsétlenül segíteni kell. Egyenként és együttesen mutatják be a zsidók a jótékonytárgy oltárán önkénytelen áldozataikat.

Az istentisztelet színhelyeinek fényes kiállítás, a templomok díszes külseje és összhangzatos belseje minden, még a legkisebb zsidó hitközségnek is jogos törekvése. Példás áldozatkészséggel járulnak a hitközségi tagok hozzá a kultusz fenntartásához; az istentisztelet méltó formájára nagy gondot fordítanak. Mintegy saját érdemükkel dicsekednek az előimádkozó megható éneklésével; ha csak valamiképen módjukban van, derék ének- és orgonáról gondoskodnak.

Ki gáncsolná ezen szent buzgóságot? Ki mondhatná, hogy a zsidóság ezen két oszlopának folytonos és gondos támogatása nem nagy érdem? Bizony mindazok, kik a hitközség szent ügyével híven és komolyan foglalkoznak. hálás és jámbor munkát végeznek és az egész zsidóságot szolgálják.

De még egy harmadik alapköve van a zsidó vallásnak, melyet bölcsseink ugyan az első helyre tettek, napjainkban azon-

ban mindinkább az enyészet kiméletlen szigorának engedjük át, jöllehet épen annak épségétől és fennmaradásától függ a zsidóság jövője: a zsidó tudomány.

Volt idő — még pedig nem a homályos őskorban vagy a régi múltban — melyben alig létezett zsidó család; annál kevésbé zsidó hitközség, mely a zsidó tudomány ápolója nem lett volna. Minden család évi költségvetésében zsidó tudományos munkák megszerzésére kisebb-nagyobb összeget vetett ki, a gyermekek — a leányok is — a vallás- és zsidó tudományba lettek vezetve, a családfő szabad idejét a zsidó tudománnyal való beható foglalkozásra fordította, szent kötelességének tartotta a szegénysorsú ifjakat, kik vallásunk tudományát életük főcéljául választották, kellően támogatni. Az új kor ezen téren is nagy átalakítást vitt véghez. Lehetetlen, hogy ifjaink kivétel nélkül a zsidó tudománnyal behatóan foglalkozzanak, ez csak egyesek feladata lehet. De épen azért szent kötelességünk mindazokat, kik a zsidó tudomány szolgálatába lépnek, a mindennapi kényérérti súlyos gond alól a lehetőség szerint felszabadítani és nekik a zsidó tudomány zavartalan tanulmányozását lehetővé tenni. Mert a zsidóság tudományától függ felekezetünk fenntartása és fennmaradása.

Ezen igazságtól hitfelekezetünk legjobbjai nem zárkóztak el. Tanintézeteket alapítottak és alapítanak, melyekben Izráel leendő szellemi vezérei vallásunk forrásaiba, egész múltjába bevezettetnek. Anyagilag és erkölcsileg támogatják az ifjakat, kik kiváló férfiak bő tudományából hitünk szent és magasztos tanait meritik.

Hazánk zsidósága még szerencsésebb helyzetben van; külön megterhelése nélkül alapított azon intézet, mely nem csak a hazai zsidóság jogos büszkeségét képezi, hanem áldásos működése által a külföld osztatlan elismerésében részesül, sőt nemes irigységének tárgyát képezi.

Magyarország valamennyi megyéjéből sietnek az ifjak ezen intézetbe, hogy ősi vallásunk szent törvényeivel, Izráel történetének nagy alakjaival ismerkedjenek meg, azon intézetbe, melyben az általános műveltség elsajátítására is bő alkalom nyílik számukra.

De bölcsseink egy helyes megjegyzése szerint nincs »thóra«, ha nincs kenyér. Miért hallgassuk el? A jómóduak — fájdalom,

hogy úgy van — rendszerint nem küldik gyermekeiket ezen intézetbe, majdnem kizárólagosan szegénysorsú ifjak képezik az országos rabbiképző-intézet tanulósgát; és innen van az, hogy az intézeti növendékek a mindennapi hét órán át tartó előadások mellett még leckeadásra szorulnak, hogy a legnélkülözhetetlenebb szükségleteiket megszerezhessék. És habár a magas kormány, valamint egyes nemeslelkű férfiak alapítványok és évi járulékok által lehetővé tették, hogy a rabbiképző növendékeinek támogatására évente közel 4000 forint fordítsanak, mindazonáltal ezen összeg a jogos igényekkel szemben vajmi kicsinynek mondanó. Száznál több növendék szorul a segélyre, könnyű számítási feladat tehát kipuhatolni, hogy mindegyik mily csekély segélyben részesülhet.

Magyarország zsidóságának szent kötelessége a »thóra« a zugból fényes helyre emelni. Ehhez a hitközségeknek és az egyeseknek együttesen hozzá kell járulniok; szüntelenül kellene a jószívű, bőkezű adakozók figyelmét ezen magasztos feladatra figyelmeztetni; lesznek közöttük olyanok is, kik ezen célra szívesen fognak nagy összegeket fordítani, úgy hogy a »thóra« ápolóinak is otthonjuk lesz.

Az országos rabbiképző-intézet növendékei számára internatus alapítandó.

Aki ezen üdvös intézetet életbe hívná, annak neve mindörökké ragyogna a zsidóság évkönyveiben, a haza legjobbjai közé számíttatnék.

Emlékszobrot állítana magának, melynek alapzatáról a »thóra« alakja mosolygó és hálás tekintettel fordulna a nemes alapító felé.

Vajha a millenium alkalmával tervezett számos nagy alapítások egyike ezen intézet volna, tanúságot tehetne a zsidóknak soha kétségbe nem vont hazafiasságáról és nagylelkűségéről.

A bevett zsidó hitfelekezet első kötelessége lesz a többi bevett felekezetek példáját követve a papi pályára lépő ifjaknak otthont teremteni, melyben ezek hivatásukra gondatlanul fognak előkészülhetni.

Budapest.

DR. BLOCH HENRIK.

AZ ÁLLAMI ANYAKÖNYVEK.

Hieronymi Károly belügyminister folyó évi április hó 26-án terjesztette be az *állami anyakönyvekről* szóló törvényjavaslatot. Abban a helyzetben voltunk, hogy e javaslat tartalmát, minden más idevonatkozó közleményt megelőzve, még márcziusi számunkban jelezhattuk. A javaslat tényleg azon elveken épült, melyeket annak idején igen behatóan ismertettünk és az egyidejűleg beterjesztett receptionális törvényjavaslattal egyetemben, a kormánynak az egyházpolitikai kérdések elintézése iránti komoly szándékáról teszen tanúságot. A javaslat az i. r. anyakönyvek tekintetében érvényben levő rendeletről számos intézkedést majdnem szóról-szóra átveszen. Az ezen rendelettel életbeléptetett anyakönyvi kerületi rendszer az állami anyakönyvekre nézve is át van véve. A kerületek tekintetében beálló változások tekintetében a határozatok majdnem azonosak. Lelkész, illetőleg rabbi nem nevezhető ki anyakönyvvezetővé vagy helyettesévé, ami okát az egyházpolitikai viszonyokban találja. Tartunk tőle, hogy a javaslatnak az anyakönyvvezetői állás mikénti betöltése és díjazása iránti határozat ártalmára lesz az anyakönyvvezetés által igényelt állandóságnak, sőt mondhatnánk megbízhatóságának is. A törvényjavaslat idevonatkozó részei határozottan gyengék és alig hisszük, hogy a tervelt módon megmaradhassanak.

Ezuttal nem foglalkozunk a javaslat egyes rendelkezéseivel. A javaslatnak sok a hézaga, így az utólagos anyakönyvelési eljárás a javaslat 16. §-ának keretében esetleg a IV. fejezetben szintén szabályozandó lett volna.

Kiemelendőnek tartjuk azonban a javaslatból az egyházi anyakönyvekre s az ezekből adandó kivonatokra vonatkozó intézkedéseket, mely utóbbiak ugyan bizonyos terheket róhatnak arabbira, de azért aztán az anyakönyvelendő esetek tekintetében a felekezeteknek vallási tekintetben alá nem becsülhető ingerenciát biztosítanak. Azt, hogy az egyházi anyakönyvekből adott kivonatok bélyegmentesek legyenek, igen helyesnek tartjuk, de e mellett a felekezetek papjai számára a kivonat kiszolgáltatásáért mérsékelt díjat kellene megállapítani. Fontos a javaslat 71. §-ának azon intézkedése, hogy az állami anyakönyvek életbelépte előtt vezetett felekezeti anyakönyvekből közhitelességű kivonatokat szolgáltatni, a felekezeti anyakönyvvezetők továbbra is joga-

sultak és kötelezettek. Itt azonban felmerül a kérdés a definitivumot nyert anyakönyvvezetők állása és az iránt, hogy tekintve, hogy a régi anyakönyvekre nézve az anyakönyvvezetők a kivonatok kiszolgáltatásával közhivatalnokai minőséggel bírnak, kinek mi módon áll jogában ezen anyakönyvvezetők személyében beállt változások esetén a betöltés iránt intézkedni. Nézetünk szerint e tekintetben a régi szabályok érvénye tartandó fenn. E tekintetben azonban a javaslat átmeneti intézkedéseiben világos rendelkezések lennének felveendőek. Addig is, míg e kérdésekre esetleg még visszatérünk, utalunk a f. évi márcziusi számunkban kifejtettekre.

RECEPTIO ELŐTT A RECEPTIÓÉRT.

Ugy látszik, hogy mi ránk is elkövetkezett az idők teljessége; úgy látszik, hogy egy kevés türelemmel a magyar zsidóság is megéri legforóbb vágyának valósulását. Törvény fogja a zsidóvallást az ország bevett felekezetei közé iktatni, törvény fogja megengedni a zsidóhitre való áttérést, s valószínűen törvény fogja szabályozni a hazai zsidóság felekezeti autonómiáját.

Nagy dolgok ezek, melyeknek megvalósítása bármely parlamentnek bármely időben is csak dicsőségére szolgálhat. A magyar törvényhozást pedig, ha a jelen körülmények között teszi törvénné a receptiót, fokozott mértékben illeti meg a dícséret, sőt a magasztalás is. Mert ha nem akarjuk szemeinket behunyni, hazánkban és a külföldön számos jelenséget láthatunk, melyek a receptió elhalasztására ha nem is okul, legalább ürügyül szolgálhatnak. Itthon adáz felekezeti harczok folynak az eddig bevett vallások között az elkeresztelések miatt a katolikusok és protestánsok a polgári házasság miatt a klerikálisok és antiklerikálisok külön táborokként állanak egymással szemben. A vallási harcz, a folyton növekvő türelmetlenségkora pedig bizonyára nem az az idő, melyben az elfogulatlanságot, a békét és szeretetet követelő receptió diadalra juthatna. A szomszéd államokban is a zsidóságra nézve veszedelmes tünetek mutatkoznak.

Franciaországban, a haladás, a szabadság honában, mely az ujkorban először vette be polgárai közé a zsidókat, melyben a zsidóság rég a társadalom többi részébe olvadtoknak látszott

itt is megtörténhetett, hogy az utolsó esztendőben antiszemita röpiratok nagyobb föltűnést keltettek, hogy hírlapok olvasóközönségre, izgatók némi népszerűsége tettek szert a zsidók ellen intézett támadásaikkal. A német birodalomban pedig, mely a filozófia hazájának szereti magát nevezni, melynek zsidó és keresztény tudósai a zsidónyelv történelem, bibliamagyarázat, a zsidótheológia tudományát a legmagasabb virágzásra juttatták, ott csak a napokban a legkomolyabb helyen azon képtelen eszmével állottak elő, hogy vajjon nem volna-e szükséges a zsidóhit alapelveit vizsgálat alá venni, a zsidó katekizmust mintegy áltami ellenőrzés alá helyezni.

Ha a hazai felekezeti harcok közepett, ha a külföldi reakcionárius tünetek láttára egyetlen számbavehető tényező sem szegült, ha egyetlen komoly hang sem szólalt föl a zsidóvallás receptiója ellen, mindez csak a magyar nemzet józan, igazán szabadelvű felfogásáról, nagyilekű, igazán lovagias jelleméről tanuskodik. A megoldásra váró egyházpolitikai kérdésekben nyilatkoztak már a főrendiház és képviselőház, a szabadelvű és ellenzéki pártok, a városok és vármegyék, protestáns egyházi gyűlések és katolikus összejövetelök, de a receptió ellen tiltakozás sehol sem hangzott fel, még a főpapság memoranduma sem tett felekezetiünknek törvénybeiktatása ellen kifogást. Egyedül a nemzetiségek, az oláhok, szerbek és pánszláv irányú tótok fakadnak ki a zsidóság ellen, de irántunk nyilvánuló végtelen gyűlöletükkel és ellenünk intézett folytonos támadásaikkal csak azt bizonyítják, amit e folyóirat hasábjain e sorok írója is, de mások is annyiszor kifejtettek, t. i. hogy a hazai zsidóság valóságos nemzeti hivatást teljesít az ország nemzetiségi vidékein.

De mindezen kötelességekről, melyeknek teljesítése különben is hosszabb időbe kerülne, nem akarunk bővebben megemlékezni; ezuttal csak egy csekélyebb áldozatra bátorodunk felhívni magyar hitsorsosainkat, melyet a receptió alkalmával érzett köteles hála mintegy reá parancsol az egész felekezetre. *Tegyen a magyar zsidóság a receptió emlékére egy 100—120 ezer forintos alapítványt azon rendeltetéssel, hogy az alapítvány kamataiból a budapesti és kolozsvári egyetemen egy-egy rendkívüli tanszék állíttassék föl a biblia magyarázatára, a zsidóvallás és irodalom történetének előadására.* Hála az égnek, nem szűkölködünk oly kiváló magyar tudósokban, habár ez idő szerint csupán zsidó

vallásukat tudnánk említeni, kik méltán elfoglalhatnák e tanszékeket és a kik valóságos hivatást teljesíthetnének szélesebb körre kiterjedő előadásukkal és az egész nemzethez szóló irodalmi működésükkel. Mert természetesnek tartjuk, hogy e tanszékek felállítása csakhamar maga után vonná az u. n. zsidótudományt, a bibliai exegézist, a zsidóvallás és irodalomtörténetet, stb. magyar nyelven való felvirágozását; kívánt ha az alapítvány kamatai némely ily irányú tudományos munkának kiadását is fedeznék. Sőt mi elég merészek vagyunk azt is reményleni, hogy e tanszék felállításával az egész magyar theológiának minden ága hatalmasan neki fog lendülni, a minek már nagyon itt volna az ideje, mert talán egy tudományszakban sem tudta magát a magyar irodalom a külföld járma alól kevésbé emancipálni, mint éppen a vallástudományban.

Azonban szemünk előtt nem csak tudományos, de nemzeti czélok is lebegnek. A törvény kimondhatja a jogi receptiót, de a szellemi, a lelki receptiót ezzel még távolról sem valósította meg. Ezen magasabb és nehezebb czélnak elérését, legalább megközelítését jó részt azon egyetemi előadásoktól és általában az u. n. zsidó tudományoknak azon intenzívebb művelésétől várjuk, melyekről föntebb szólottunk. Ezen magasabb rendű cél nevében reméljük, hogy felszólalásunk az egész zsidóság körében a legélénkebb viszhangra fog találni, sőt hogy felekezetiünkön kívül is rokonszenves érdeklődést fog kelteni, mert ki ne tartaná kívánatosnak, akár zsidó, akár keresztény magyar, hogy a zsidóság, mintán a törvény már jogilag recepiálta, szellem és lélek szerint is teljesen befogadtassék a magyar nemzet testébe és lelkébe.

Debreczen.

DR. KARDOS ALBERT.

TOLDALÉK.

Ez ünnepi hangulatban nem szívesen foglalkozunk az apró perpatvarokkal. De hát a polemia minduntalan provokálva lesz, úgy hogy előle egészen kitérnünk nem lehet.

Az Egyenlőség című hetilap szörnyen zokon vette, hogy a községkerületi elnökök ülése nem volt nyilvános. Eltekintve attól, hogy a kongresszusi statutumok, melyek e gyűlésre nézve irányadók, mindenütt, hol nyilvánosságot akar, ezt a szabályok-

ban egyenesen meghatározza, a ker. elnökök gyűlésénél ezt nem rendeli, már a dolog természete szerint is könnyen érthető, hogy a kerületi elnökök mint előjárók, úgy mint más előjárósági testületek, tanácskozásaikat nyilvánosan megtartani nem kötelesek. Ez azonban csak mellékes, a fődolog ismét az csak a peres kérdés, hogy vajjon a receptió ügyének mai állását a felekezeti évtizedes küzdelme, az egyházpolitikai kérdéseknek minden vonalon való felvonulása, egy szabadelvű kormány határozott cselekvése, a szabadelvű szellemnek hazánkban újabban tett nagy hódításai, zsidó vallású orsz. képviselőink céltudatos működése, a felekezeti organumok sürgetései és a dolgok fejlődésének rendje összevéve létesítették-e, vagy egy mozgalom önmagában véve.

Az országos irodának mult számunkban ismertetett jelentéséből közölt részlet alkalmat adott arra, hogy az E—g az irodát ismét megtámadja, még pedig nem részletezendő okoknál fogva — seprűnyéllel. Nem feladatunk és nem is szorul rá az iroda, hogy mi védelmünkbe vegyük, hisz komoly ember e támadásoknak, melyekkel bizonyos részről rettentő függetlenségit játszanak, fontosságot nem tulajdonít. Ámde ferdítéseket nem hagyhatunk szó nélkül. Ilyen az az interpretatio is, melyben az iroda jelentése újabban részestül. Hiszen ha áll az, a mit a t. lap az unalomig hirdet, hogy az iroda a receptionalis mozgalmat ellenezte — az iroda elnöksége nyilván ezért választatott az illető mozgalmi bizottságokba, — akkor igen természetes dolog, hogy az ő működéséről szóló jelentésében a kérdéses mozgalomról meg nem emlékezhetett anélkül, hogy azt a vádat vonja magára, hogy e mozgalomból magának jogtalanul érdemeket vindikál. Azt hiszem, ez egészen világos. Maga az a körülmény pedig, hogy a t. lap e támadásaiban az orth. közvetítő bizottság hivatalos lapjának kitéréseivel találkozik — jellemző.

De hát hát furcsa is lenne, hogy ha *zsidó vallású* egyének avagy testületek akár szóval, akár írással, akár e helyen, akár másutt, mozgalom vagy nyugalomban, üres lármával vagy valóságos befolyással, most vagy a multban, a zsidósághoz vagy azon kívül maguknak fenn az üdv. egyedüli forrásaként érdemeket reklamáljanak azért, hogy *saját vallásuk egyenjogúsításának ügyét előmozdították*. Hiszen a rabszolga, ki lánczeitől szabadulni vágyik, csendben vagy zajjal ezért külön elismerésre

nem pályázik. Az iroda tevékenységéről adott számot, így ismertette a receptió ügyének különböző phasisát a fennállása óta divó gyakorlat szerint a kerületi elnökök gyűléséhez intézett jelentésekben, a hitközségekhez menesztett körlevelekben. Szükség volt az utóbbi ismertetésre. És mi is jutottunk már abba a helyzetbe, hogy az ügy történetéről egyet-mást elmondjunk, még pedig mi azért, de csakis azért, mivel e tekintetben éppen a t. lap útján téves nézetek lettek elterjesztve.

Igy most is megesett egy kis hiba, azt írván e t. lap f. évi ápril hó 28-án megjelent számában: »A javaslat indokolásából különösen egy pontot akarunk kiemelni. Ebben a pontban a kultuszminiszter kijelenti, hogy *»képviselek sürgetésére tett kötelező ígéretet«*. Ehhez aztán a mozgalom kezdeményezői — s a többit már úgy is tudjuk. A törvényjavaslat indokolásában azonban az áll, hogy *»a képviselőházban is sürgettetvén«*. Azt hiszszük, hogy ez mégsem egészen egy.

De hát hagyjanak fel már végre-valahára ezzel az örökös unalmas és sokszor visszatetsző recriminációkkal. *Deák, Eötvös, Szemere* és a többi nagyok szelleme előtt restelkedünk. Hisz ők évtizedekkel ezelőtt harcoltak az izraelita vallás egyenjogúsításért, pedig nem voltak zsidók, nem csináltak zsidó ujságot. Inkább az ő sirjaik, az ő szobraikhoz zárandokoljunk el, inkább azon legyünk, hogy a zsidóság soha sem hervadó háláját jelölő koszorúkat helyezzünk az ő maradványaikat takaró földre, a dicső emléküket hirdető szent helyekre.

E folyóirat tíz esztendő óta küzd vallásfelekezetünk igazáért. Legjobbaink, rabbik, tudósok, írók vettek részt e harcban az első számtól kezdve mindvégig. De mind csak kötelességet teljesített és csak felekezetünk önfentartási ösztöne által vezetett jogküzdelmeinkből vette ki a maga részét. Egész készséggel lemondunk minden elismerésről azok számára, akik arra igényt formálnak. És hiszszük, hogy az országos iroda, mely egy negyedszázad óta szolgálja a szent ügyet, szintén kész lemondani minden dicsőségről.

Csak legyen meg mielőbb és váljék teljessé. Ez örökös reclamációkra és a főrendek lajstromára tekintve azonban, eszünkbe jut a fülemile-per: a főrendház ne mondja majd, hogy a receptio sem annak, sem amannak nem fűtyül, hanem ő fűtyöl a szabadelvűségnek.

Hisszük és reméljük, hogy az esetre, ha az izr. vallás becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat a főrendiházban megbukik, gróf Csáky Albin visszarettenni nem fog, hanem addig üzeni, üzeni a főrendeknek a haladó kor, a szabadelvűség és jogegyenlőség követelményeit, míg végre ők is megértik és kelletlenül bár, de mégis teljesítik. Mert hogy a képviselőház óriási többséggel megszavazza e javaslatot, az iránt kétség nincsen. Kísérje áldás és siker e határozatukat!

—e—

TUDOMÁNY.

ZSIDÓ LETELEPEDÉSEK MAGYARORSZÁGON A MOHÁCSI VÉSZ UTÁN.

A mohácsi ütközet gyászos következményeiből a magyar zsidóknak is bőven kijutott részek; a pusztító országos fürgeteg letörte a magyar társadalom lombját, koronáját és mint a futóhomokot felkavarta, szanaszét hordta a beköltözött zsidóságot. A sokat hányatott zsidók számára a török diadala Mohács mezején újabb szenvedéseknek vált forrásává. A magyarnak és zsidónak sorsa, melyet költőink előszeretettel egybevetnek vala, ez időben teljesen ugyanaz volt.

Szolimán zsidó orvosa, a boeotiai származású Hamon Mozes, urával, ki a mohamedán törvényeken kívül a csillagászatban és cosmographiában is járatos volt, magános óráiban megkedvelteté a földrajzot¹⁾; a nagyraagyó szultán saját szemeivel óhajtá látni azon helyeket és fegyverét győzelmesen megforgatni kívánta ama országokban, melyeket orvosa térképeken mutogatott neki. 1526-ban Mohácsról, hol letarolta az országnak táborba szállott vitézeit, sietve Buda felé indult, azonban a várat és a várost pusztán találta, mert a lakosság ijedtében elmenekült a közeledő ellenség elől. És áthidalá az Dunát Pestnél, — így beszéli Heltai Gáspár krónikájában²⁾ — és sok népet általbocsátván, mind feldulatá és elrablatá a Tisza-Duna-kezt és mindeneket elveszte tüzzel és fegyverrel. És mikoron minnyáján visszajöttek volna a rablásból, zsákmánt tön mind a budai, mind a pesti kazdagságokban és felgyűjtván az várasokat minden népével visszamene Törökországba, és a pusztta földet és a füs-

¹⁾ Bethlen Farkas Historia de rebus Transylvanicis I. köt. 398. old. Hamon Mózesről Graetz, Geschichte der Juden IX. köt. 33. old.

²⁾ Heltai Gáspár Magyar Krónikája. Újabb nemzeti könyvtár 3. folyam 614. old.

telgő üszegőket hagyá hátra Magyarországon. A hazatérő török hadsereg igen sok zsidót hurczolt magával, mert Szolimán a budai zsidókat hajóra rakatta, a kiket azután Törökországban városként elosztott.¹⁾ Lehet, hogy azon ok készitette Szolimánt ezen bánásmódra a zsidók irányában, mely 1686-ban Buda megvételénél a keresztény seregeket hasonló eljárásra indította, tudniillik a budai zsidók ellenállása a benyomuló hadak ellen, erre nézve találkozunk is néhány — alig megbízható — közléssel, de sokkal valószínűbb, hogy Szolimán a gyéren lakott és felült Balkán félszigetet akarta benépesíteni épny mint elődje II. Mohammed, ki Konstantinápolyt elfoglalván első gondja volt idegeneket, egyebek közt zsidókat is megtelepíteni a lakatlan városban,²⁾ a honnan a török jövetelének hírére, a kinek csak módjában volt elfutott szintűgy mint később Kandiából, melyről Rozsnyai Dávid³⁾ 1689-ben úgy szól: ember benne semmi sem maradt egy zsidónál egyéb, ez is lopva egy lyukban maradt meg, annál is inkább semmi egyetmás, mindent elvittek belőle. A Törökországba hurczolt magyar zsidók sorsáról csak kevés értesítés maradt fenn, Szófiában, Kavalaban, Viddinben találjuk őket⁴⁾ egy XVI. századbéli zsidó törvénytudó döntvénytárában⁵⁾ előforduló hely arra a véleményre bírja ugyan az olvasót, hogy Plevnában is létezett a fogságba vitt magyarokból alakult község, de a »buduni hagarenus«-ok alatt a mint az ottani tételből kitűnik, inkább viddini⁶⁾ szefardok és nem budai magyarok értendők, kikkel az *askenázi ritusbeliek* vannak szembeállítva, mert különben érthetetlen volna, hogy a budai zsidók, kik mindig az aske-

naz ritusnak voltak hívei, miért idegenkednek az askenazokkal jótékony társulatot alakítani, míg utóbbiak és a szefardok közt mindig fagyos volt a viszony.¹⁾

Mialatt Szolimán a virágzó budai zsidó községet megsemmisítette, a Székesfehérvárott üléselő rendek a zsidóknak egész Magyarországból való rögtöni kiűzetését határozták el.²⁾ E csapás bizonyára nem érte váratlanul a zsidókat, el lehettek rá készülve, mert a tömeg fenyegető fellépése az előző évben 1525-ben, midőn Budán a zsidók házait felverték³⁾ az ellenők irányuló közhangulatnak volt némi kifejezése. Midőn Szerencsés Imre házát nagy fegyveres sokaság megtámadta és kifosztotta, szidalmakkal szemére vetették a kapzsi kincstartónak, hogy ő volt okozója Nándorfehérvár vesztének,⁴⁾ a nép tehát, mely Szerencsés Imrét daczára annak, hogy a keresztény hitre tért, még mindig zsidónak tartotta és vele az egész magyar zsidóságot azonosította volt, a nagy nemzeti szerencsétlenség után legelső dolgának tekintette, hogy kiűzze a zsidóságot, a mely szerinte romlásának részben előidézője volt. A kiűzött zsidók nagyrészt Morva-, Cseh-, Német- és Lengyelországban kerestek új hazát, Stiriát, Krajnát, Karinthiát kerülték, mert Miksa császár még 1496-ban űzte ki ezen tartományokból a zsidókat, a mely kiűzetési parancs folytán századokon át elzárva maradt előttük az osztrák császárságnak ezen vidéke. Az említett tartományokat már csak azért is választották lakhelyekül a magyar zsidók, mivel ezekhez régi idők óta szoros érdek viszony fűzte őket és őseik részben osztrák, részben német menekülők voltak, kik Zsigmond uralkodása óta költözködtek Magyarországra,⁵⁾

¹⁾ Verancsics Antal összes munkái II. köt. 26. old. Hammer-Purgstall Geschichte des osmanischen Reiches III. köt. 63. és 643. old.

²⁾ Krisztobulosz II. Mehmet élete 117. old.

³⁾ Rozsnyai Dávid történeti maradványai 309. old. — Egy zsidó forrás szerint Szolimán a budai zsidókkal igen kegyesen bánt, még hajuk szála sem görbült meg, ennél fogva csak költött, hogy a törököt fegyveresen feltartóztatták s így tehát valószínűbb feltevésünk. A zsidó forrás a magyar zsidók történetének első és egyszerűs mind legkiválóbb feldolgozójánál dr. Kohn Sámuel Héber kutforrások című művében 93. old.

⁴⁾ Kohn Kutforrások 147. old.

⁵⁾ Iszerlitz Mózes 82. és 83. responsum.

⁶⁾ Budun-nak valószínűleg Viddin jelentménye még József ben Leb döntvénytárában I. köt. 2. responsum. Megemlítendő, hogy Viddin régi magyar neve Bodon, mely megfelel a zsidó iratokban előforduló Budun-nak.

¹⁾ A plevnai magyarokról. Kohn Kutforrások 147. old.

²⁾ Magyar országgyűlési emlékek I. köt. 1526. országgyűlés.

³⁾ Verancsics Antal összes munkái I. köt. 20. old., részletesen leírja Dr. Kohn Sámuel Zsidók története Magyarországon 277. old.

⁴⁾ Istvánffy Regni Hungarici historia 77. old.

⁵⁾ Zsigmond 1406. megengedi Gara Miklósnak, hogy Kőszegen letelepíthet Cseh- és Németországból jövő zsidókat. Dr. Kohn Sámuel i. m. 413. old. és Spiess Archivische Nebenarbeiten II. köt. 6. old. — Laibachi zsidók már a XIII. században kereskedtek Magyarországon (Richter: Geschichte des Stadt Laibach I. köt. 161. or.), az 1351. Nyclas der Deutsch és Nyclas der Ungarisch von Vorchtenstain grófok egy bécsujhelyi zsidóval üzerkednek kinek lekötik magyar, stíriai és ausztriai birtokaikat (Magyar történelmi tár IX. köt. 21. ol.), a magyar és osztrák zsidók közti érintke-

hol kereskedésüket békésen űzhették, vallásukat zavartalanul gyakorolhatták és királyaink védő oltalma alatt gyarapíthatták gazdagságukat. Adóval nem igen sanyargatták őket, 1524-ben az országban lakó összes zsidóságra 1600 frtot vetettek ki,¹⁾ a mely összeg számukhoz mérten nem mondható nagyknak, az idegenben lakó zsidók adózásához képest pedig elenyésző csekély. Magyar földön nem zaklatták őket, míg másutt a fosztogatásnak, megöletésük nem tartozott a ritkaságok közé, így 1523. Hermann von Schumburg Wiltschitz és Weigelsdorf közt kirabolta a gazdag prágai zsidókat, közülük többen életüket vesztették, néhányan pedig megsebesültek, a legöregebb zsidó rabbit a nemes ur emberei iszonyuan megkínózták a schatzlari várban, megfenyegették, hogy az ablakra felakasztják, végre megelégedtek azzal, hogy a rabbi ruháját egy szalmaemberre húzták, melyet aztán az ablakon felfüggesztettek.²⁾ 1506-ban kiűzetek Budweisből, 1507. a prágai polgárság követeli, hogy az ország zsidósága kiutasíttassék,³⁾ a XVI. század közepén újolag megkísérlették a cseli zsidók kiűzését,⁴⁾ 1554. Görzből és az alsó-ausztriai tartományokból, 1567. újolag Stíriából és Mattersdorfból, mely Ausztriához tartozott, utóbbi helyről 1571-ben Miksa által ismét kiutasíttattak. Törökországban sem voltak bántódásoktól mentek, 1553. — egy évvel azelőtt, midőn a konstantinápolyi zsidó utca kigyulladt⁵⁾ és az ottani üzletekben felhalmozott drága kereskedelmi cikkek ezernél több épülettel és néhány emberélettel a tűz martalékává lettek — a növendék jancsárok a zsidók ellen támadtak,⁶⁾ a mikor pedig III. Muradot III. Mohamed váltotta fel a trónon, a jancsárok a sabbu-liakkal szövetségbe a zsidók, görögök és keresztények házaít dulták és vagyonukban nagy károkat tettek.⁷⁾ Olaszor-

zésre nézve dr. Pollák Miksa A zsidók Bécsu helyen című jeles értekezése 73. old. (Külön lenyomat a M. Zs. Szemléből.)

¹⁾ Dr. Acsády Ignác Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt, 171. old.

²⁾ Chronik der Stadt Trautenu 51. old.

³⁾ Dr. Bloch Henrik cikke a Magyar Zsidó Szemlében I. évfolyam 33. oldal.

⁴⁾ Iszerlsz Mózes döntvénytára 78. r.

⁵⁾ Verancsics III. köt. 392. old.

⁶⁾ Verancsics III. köt. 136. old.

⁷⁾ Baranyai Décsi János históriája 153. old.

szágban ez időtájt IV. Pál pápa elégetteté a talmudot, az Anconába menekült maranokat máglyára hurcoltatta, vagyonukat elkobozta; a pápának ezen eljárását az olasz zsidók azzal akarták megtorolni, hogy a török zsidókat arra bírták, hogy Anconával ne lépjenek ezentul üzleti összeköttetésbe, hanem emeljék Pesaro forgalmát, melynek hercege jóakarólag befogadta az anconai menekülőket.¹⁾ A legjobb volt soruk ez időben Lengyelországban, különösen a Báthoryak alatt, kik a magyarnak a zsidók iránt viseltetett jóakarátát a külföldön sem tagadták meg és Iszerlsz Mózes méltán mondhatta a lengyel állapotokról: jobb itt száraz kenyér és békesség mellette, ezen országban nem oly nagy irántunk a gyűlöletes hangulat, mint Németországban.²⁾

Hogy meddig maradtak a zsidók számkivetve Magyarországból, nem lehet biztosan meghatározni, Nagy-Szombat még 1540-ben is fizeti a zsidók kiűzéseért elvállalt 50 frtnyi külön adót,³⁾ de már tíz évvel előbb találunk Gritti Alajos kormányzónak környezetében olaszok és görögök mellett nagy vagyonnal bíró zsidókat, utóbbiak egyikéről azt híreszteltették, hogy Gritti-nek megígérte, miszerint saját költségén fogja őt ellátni tíz éven át és évenként 10,000 márkát kézbesít neki, ha elvezetné Budára és ott a híres Mendel zsidó háza és a zsidók gh-ttoját átadná neki.⁴⁾ Ugyancsak 1540-ben a kamara utasítja a szakolczai harminczadost, hogy ezentul a zsidóknak szabadalmaik, melyek a polgárokéival ugyanazok voltak, a ki- és beviteli kereskedésben megszüntetnek.⁵⁾ A folytonos háboruszkodás, a mindinkább terjedő inség, az ország finansziális ziláltsága, valamint a török részéről való sarczások a zsidók ujabbi beköltözését megkönnyítették. Az államnak pénzre volt szükség, hogy a török kapzságát kielégítse és a még be nem hódolt területeken levő várakat a török ellenében megvéddesse, a megtelepülő zsidó

¹⁾ József ben Leb I. köt. 110. old. és II. köt. 54. r., Krakói József Kohen döntvénytára (Seérith József) I. r. és Graetz i. m. IX. köt. 361. old. Az esemény 1555. történt.

²⁾ Iszerlsz Mózes dt. 95. r.

³⁾ Dr. Acsády Ignác i. m. 118. old.

⁴⁾ Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánjainak emlékirata Magyarország romlásáról. 339. old.

⁵⁾ Dr. Acsády Ignác i. m. 160. old.

pedig pénzt hozott magával, nagyobb lendületet adott a pangó kereskedelemnek és maga is hozzájárult az adózáshoz. Midőn Szolimának Bécs felé induló serege Köpcsényt kipusztította, a néptelen helységben zsidók telepedtek meg,¹⁾ Győrött is laktak ez időben zsidók, ezt mutatja az 1567-ik esztendőről szóló telek-könyvben említett zsidó utca,²⁾ utóbbi helyről Montecuccoli főkapitány üzte ki őket, ki 1669. márcz. 3. felhívta Győrvármegye figyelmét, hogy zsidók beköltözését nem fogja továbbra megengedni és csakis a vásárok idejében látogathassák a várost; a XVII. század végén már csak 2 zsidó tartózkodhatott a városban, kiket a főkapitány oltalmazott a polgárság ellenséges magatartásával szemben, a vásáros zsidók egy-egy kocsí után egy vég vásznat fizettek neki.³⁾ Mig a zsidók Erdélyben sűrűen laktak és felkeresték a vásárokat, mely miatt az 1578. kolozsvári országgyűlésen a rendek panaszszal fordultak a fejedelemez, hogy betódulásukat korlátozza,⁴⁾ addig a be nem hódolt területeken csak gyéren voltak, ezeknek megadóztatását a bécsi kamara már az 1576. országgyűlés megnyitása előtt javasolja Miksának,⁵⁾ Rudolf király pedig az 1578. országgyűlés propositiójában előterjeszti,⁶⁾ hogy a ruthenek, oláhok, malmosok, szabadosok, kézművesek, kik 10 frton tul terjedő vagyonnal bírnak, szintűgy a zsidók és szénégetők, kik saját házukban, vagy erdőkhöz, hegyekben laknak, marhát tenyésztene, adózzanak mint az ország többi lakói, a mely előterjesztést az azon esztendőbeli pozsonyi országgyűlés úgy módosítja, hogy *a zsidók és az anabaptisták, kiknek saját házuk van és Magyarországon igen kevesen vannak, hogy minél előbb kivándoroljanak, adót fizessenek, és a*

¹⁾ Major Pál Mosonméggye monographiája 148. old.

²⁾ Villányi Szaniszló Győr vár és város 109. old.

³⁾ Villányi l. h.

⁴⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek III. kötet. Végezte vala nagyságod az elmúlt generalis gyűlésbe országával, hogy a görögök és egyéb külső nemzet a hagyott helyeken belől ne jöhessen. Nyilván mondják penig, hogy soha annyin egyszer be nem jöttek afféle görögök, sőt sidók is, mint e mostani szentgálnapi sokadalomra. Könyörgünk azért nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak, tartassa meg nagyságod akkor megírt büntetés alatt arról való végezését minden punctjába, mert hasznosabbnak ítéljük úgy lenni mind nagyságodnak, mind az országnak.

⁵⁾ Magyar országgyűlési emlékek VI. köt. 132. old.

⁶⁾ U. i. 217. old.

közterheket kétszeresen viseljük.¹⁾ A súlyosbodó terhek daczára a zsidóság száma nem hogy csökkent volna, hanem a beköltözők-dés folytán még növekedett, mialatt a nép a török dúlásai ellenében védekezett, a zsidó az ország nyers termékeit a külföldre szállította, vagy onnan behozta a szükségelt árukat, és azáltal hogy a bel-földi kereskedelmet mindinkább kezökbe ragadják, a zsidók Kassa város kénytelen nekik, valamint a külföldi árusoknak a kereskedést megtiltani, mivel a polgárság szájából kiveszik a kenyeret.²⁾ Külföldi zsidók is beszállingóztak a határon, hogy kereskedést folytassanak, daczára a zavaros időnek, melyben életök nem volt biztos, ezért írja Horváth Gáspár Rimay Jánosnak³⁾ azon lengyel zsidók érdekében, kik eljöttek, hogy a király bányáiról a kéneseit megvegyék és nyusztbőröket vigyenek ki magokkal: kegyelmedet azon is kérem, az zsidóknak legyen bátorságos járások, holott most is magam emberét kellett kibocsátanom: az hitván félnék emberekkel, nem ő értek, hanem ő felségeért, ha mi eszköz lehetnék az ő felsége haszna szerzésében.

A töröknek hódoló területen a zsidóság sokkal sűrűbben volt képviselve, mint a királyi birtokon. A behódolt részekben a török nyomában járó keleti zsidók telepedtek meg, amint a török magával hozta mohamedán szokásait, úgy ezek is új lakóhelyökön megtartották a magyar zsidókétól teljesen elütő viselkedésüket, intézményöket. A Spanyolországból 1492-ben kiűzött és az ozmán birodalomban menhelyre talált zsidóknak voltak ezek utódai, spanyol nyelven beszéltek, a szefard ritust követték. Alighogy Buda ormain megjelent a félhold, a szefard zsidók is megvetették itt lábukat, a törökkel jöttek hazánkba és a törökkel 1686-ban távoztak innen. Községeit alkottak, vallási kérdéseikben Konstantinápoly és Szaloniki rabbijai döntöttek, törvénykezésük török módra volt szervezve.

¹⁾ Judaei tamen et Anabaptistae, qui in Hungaria paucissimi sunt, quo citius emigrent, ad solvendum dicam et alia onera in dupla cogentur.

²⁾ Kolozsvári és Óvári Magyar törvényhatóságok joggyűjteménye II. köt. b. 123. old. Das alle Ausländische Handelsleut, Kauffleut, Marchender, Juden, Schrotter und Cromer, so nit Burgerrecht undt sich derselben wider Stat-Freyheit geprauchten, niemand, wärs von wen, Freundt oder Feindt so heut bir, morchen anderswo allenthalb der Burgerschaft das Brod vorm Maul abschneiden, abschaffen und einstellen.

³⁾ Rimay János Államiratai és levelezései 139. old. A levél kelte 1605. decz. 31.

Amily rendkívüli nagy mértékben nyilvánult ez időben a magyarnak ragaszkodása alkotmányához, nyelvéhez, intézményeihez, ugyanily módon törekedett a magyar zsidóság, hogy régi ritusához, az askenazhoz hű maradjon. Az a körülmény, hogy Szent István a nyugati egyházhoz csatlakozott és ezáltal Magyarország és a nyugati államok között szorosabb kapocs létesült, ezen politikai és vallási áramlat birta talán a magyar zsidóságot s arra, hogy a szomszédos nyugoti tartományok zsidainak szokásait honosítsa meg körében, amelyekből a hódoltság idejében a nagy számmal betóduló szefard ritusu török zsidók sem tudták őket eltéríteni.

A török-zsidóknak a behódolt területeken jó sorsuk volt, bérleteket birtak, államhivatalt viseltek, kereskedtek, a törökök részéről nem volt bántódásuk, ha adójukat megfizették és ha vagyonukkal nem hivalkodtak, mert azokat, kikről kitudódott, hogy felhalmozott kincsök van, gyakran elfogták és addig kínozták őket, míg pénzüket ki nem szolgáltatták.¹⁾ Ezért veszélylyel járt, ha a zsidó nagyobb összeget kölcsönzött a törököknek és hogy kikerüljék a vagyonosság látszatát, a budai zsidók az adózási összeg arányos felosztásánál nagy titokban ejtették meg a vagyonbecslést,²⁾ ezenkívül Törökországban megtiltották, hogy a zsidó nők drága ruhákban és ékszerekkel pompázva járjanak,³⁾ Belgrádban pedig többször határozta el a község, hogy a circumcisio alkalmával rendezett mulatságokon és lakadalmakkor nem-zsidók ne hegedüljenek, hogy a városon kívül és a városi kertekben való magános sétálás tilos, hogy nem-zsidók házába és fürdőbe gazdag himzésekkal megrakott ruhában nem szabad járni, hogy az étkezésnél szerénység és mérsékletesség uralkodjék, mert ellenkező esetben a nép gazdagnak hinné őket és adókkal sújtatnának.⁴⁾ A török zsidók állapotára a magyarországi török defterek⁵⁾ szolgáltatnak érdekes adatokat. Egy Musza bin Balko 1542. kibérelte a budai és pesti vigadót és váltóházat, az elsőt 30.000, a másodikat 21.300 akceért, ezen bérletösszegért Zakarja Dabosz

stambuli zsidó kezeskedett, a pesti és budai bérlet-amil 1556. Szimun, 1557. Salamon zsidó, a székesfehérvári 1547. Jakab, a bérleteket Kevén 1556. Ibnjamin zsidó Piri Alival, a vörösmarti bérleteket Salamon 1560., 1567. Tolnán és Pakson Ibnjamin és Kalman budai zsidók, 1569. Váczott Abraham és Jakab budai zsidók, 1580. Székesfehérvárott Jahja és Jakab birtak, mint kincstári hivatalnokok is működtek, így Simon zsidó 1560. a rigoli kikötőnél bérlet-emin (felügyelő), Duna-Földvár jövedelmeinél mint mültezin-emin ugyancsak ez az egyén, 1582—85. Székesfehérvárott Atala zsidó, ugyanitt 1601. Abraham zsidó, a Szerémségben 1601. Jakab, Szegeden 1600. Izsák, Budán és Pesten 1601. Musza zsidó stb. Budán kívül Székesfehérvárott, Váczott, Esztergomban és a mohácsi szandságban laktak, mint a keresztények, ők is fizették a hitetlenek adóját, 1627—28. a budai zsidó városrészben 11 ház fizet fejadót, 1633—34-ig 20 ház. Buda város hitelteleneinek névjegyzékében 1580—81. a zsidó község 64 házzal van képviselve, a lajstromban 88 férfinak jórészt török eredetű neve foglaltatik, köztük 3 pap, Mózes, Dávid, Abraham, egy Saul nevű kija a fiscusbeli vagyon körül kiérdemelte magának, hogy a fejadótól felmentetett.

A budai zsidó községben 1545. Chaim nevű rabbi működött, hozzá fordult Abraham Treves Zarfati, egy általa szerkesztett válólevél ügyében — mely akkortájt a német rabbinusok közt nagy port vert fel — hogy kikérje véleményét.¹⁾ Chaim egyik elődje volt a tudós Zalmoni József, ki Hirz pozsonyi rabbinak volt kortársa,²⁾ utódja a XVII. század elején Azriel Levi volt, kinek Trani Józsefhez intézett levele³⁾ a budai zsidók községi életébe enged bepillantást. Budán ugyanis a jogigényekre vonatkozólag azt határozták, hogy a ki valamely birtokra igényt tart — bizonyítsa be igényeinek valóságát és foglalja írásba, amely okmányt aztán publicálták a zsinagógában 3 esztendő leforgása alatt — szintűgy akinek már volt

¹⁾ Szimcha ben Gerzson Széfer Semoth 56 a. ה'ק"ה = 1545.

²⁾ Iszerlsz-Mózes i. m. 57 r.

³⁾ Trani József dvára III. k. 30 r. Az ő címere szól még a 28 és 31 r. is. A szóban forgó esemény a XVII. század első tizedében történhetett, mert említették, hogy József ben Leb a jogigényekre (chazaka) vonatkozólag már 50 év előtt hozott határozatot.

¹⁾ József ben Leb döntvénytára II. köt. 40. r.

²⁾ Orient. Litteraturblatt 1846, 792. ol.

³⁾ József Trani döntvénytára I. köt. 76 r.

⁴⁾ Almosnino József döntvénytára 4 r.

⁵⁾ Dr. Velics Magyarországi török kincstári defterek I. és II. köt.

ilyen igényeit bizonyító irata, köteles volt azt a község jogászai által láttamoztatni, ellenkező esetben igényeinek érvénye megszűnt. Azriel utódai voltak a rabbi hivatalban Chizkija¹⁾ (Cheth), Ber, a belgrádi Szimcha Kohen, ki 1660. jött Budára, hol csak két hónapig működött.²⁾ 1666. végre utolsó rabbijukat Efraim Kohent választották meg.

Török részről a zsidókat leggyakrabban a meggyilkoltak után fizetendő vérdíjjal zaklatták, a török igazságszolgáltatás értelmében ugyanis azon város vagy városrész fizette a meggyilkoltért a vérdíjat, a melynek közelében a hullát találták. A kapzsi török pedig szigorúan behajtotta az összeget és ha a pénz kezében volt, nem törődött többé a gyilkos kipuhatásával, sőt megtörtént, hogy Perkátán egy zsidó hullájára bukkantak, a budai pasa pedig, kit jó pénzen megvesztegettek, noha ismerte a gyilkost, nem torolta meg rajta a gonosz-tettet.³⁾ Előfordult az is, hogy egy oláh helység, melynek közelében egy zsidó hullája feküdt, megmenekülni akarván a vérdíjtól, a tetemet a szomszédos falu határába hurcoltatta.⁴⁾ A török folytonos pénzavarban volt és hogy pénzre szert tegyen, nem riadt attól sem vissza, hogy zsidót megöljön és így a vérdíjat a keresztényektől vagy zsidóktól behajtsa, a melyről utóbb az illető török hatóság írást állított ki, nehogy a felek újabb követelésekkel szorongatassanak.⁵⁾ Érdekes a meggyilkolt zsidókra vonatkozólag a hatvani kádi következő kérdése: Ha a batyus zsidó kereskedés végett a falvakban kószál, leveretik, kiraboltatik s valamely katonára által megöletik, ez bebizonyul és ismert lészen, hogy a zsidó megöletése után pénzétől és javadalmától megfosztatott s elhurczoltatott, vajjon mondhatja-e az örökös: én a gyilkost nem ismerem, azért én kártalanítást követelek azon föld lakosaitól, melyen a gyilkosság megtörtént és vajjon szerezhethet magának eképen kártalanítást? Mire a véleményadásra felhívtak nem-mel

¹⁾ Szimcha Kohen Széfer Semoth 30 b.

²⁾ Efraim Kohen Sár Efraim 67 r.

³⁾ Sár Efraim 101 r.

⁴⁾ József ben Leb i. m. III. köt. 18 r.

⁵⁾ 1683. Pata és Tarján közt egy zsidó tetemet találtak, a lefizetett vérdíjról szóló iratot l. Szederkényi Nándor Hevesvármegye története III. köt. 258 ol. és Sebők László Gyöngyös és története 187 ol.

feleltek.¹⁾ Konstantinápolyban csaknem naponként léptek fel a törökök a zsidók ellen vérdíj követelésekkel, ezért 1556. az egész község kötelezőnek hirdette ki, hogy ha oly utcát köteleznek vérdíj fizetésre, melyben kevés zsidó lakik, a szükséges összeg előteremtéséhez az összes hitközségi tagoknak kell hozzájárulniok.²⁾ A török hatóságok önkényéről a zsidókkal szemben, tanuskodik a következő eset is: néhány zsidó kereskedő kelmét küldött egy törökkel Velenczébe, a törököt útközben megölték, holmiját pedig a zsidók árúival együtt a szerajevói defterdár lefoglalta és eladta a kádi figyelmeztetése dacára és nem vette tekintetbe a mohamedán törvényt, mely a szultán számára csak azon vagyont engedélyezi lefoglalni, melyre örökösök és érdekeltek nem jelentkeznek.³⁾

E korban a magyarországi zsidó községek közt a legkiválóbbak: Nagyszombat, Pozsony, Buda, Esztergom, Székesfehérvár és Tata, egyébként nem laktak zsidók, így mondja Margaritha Antonius »Der ganz Judisch Glaub (majnai Frankfurt 1561)« című művében, azonban Szimcha bar Chaimnak a valólelekről szóló könyvében még több magyar zsidó község neve fordul elő, így Buda város, Ó-Budában nem laktak zsidók, Székesfehérvár, melyben leginkább török zsidók laktak és kereskedtek⁴⁾ Esztergom, Vác, Várad, Gyöngyös, Pásztó, Tata, Nána (נאנא), Zirkendorf (צירקנדרף),⁵⁾ דיובין vagy דובין talán Dobricza (Torontál m.) vagy Dobrocs (Nógrád m.) vagy Debreczen, Érsekújvár, hol a XVII. században laktak zsidók, kik Érsekújvár megvételénél 1685. török részen harcoltak,⁶⁾ Pátka, שיינעם Kohn szerint Czece, de lehet Sziszek, Szécsény vagy ha corrigálni szabad,

¹⁾ Sebők i. m. 160. ol.

²⁾ József ben Leb responsumai I. köt. 147 ol. b.

³⁾ Trani József III. köt. 12 r.

⁴⁾ Egy Abraham nevű zsidónak az 1544-iki összeírás szerint 1 boltja volt itt. Magyarországi török defterek II. köt. 23 ol.

⁵⁾ Kohn szerint Sorki-Ujfalu (Kutforások 116. ol.)

⁶⁾ Bél Mátyás Notitia Hungariae novae IV. köt. 372. ol. A héber szövegben Neustadt, Kohn Vágújhelynek tartja, azonban itt zsidó község csak 1683. alakult, erre nézve Magyar Zsidó Szemle X. évf. 167 ol. és Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums 270 és 319 ol. Die Verheerung von Ungarisch Brod durch den Kuruzzenüberfall vom 14. Juli 1683.

mert a Széfer Semoth első kiadása csak úgy hemzseg a sajtóhibáktól, Saiget, Szigetvárott ugyanis a XVII. században zsidó lakokkal találkoztunk.¹⁾ A XVI. század végén és a XVII. elején Temesvárott is lakhattak zsidók, utóbbi helyen 1670. üzeleik is voltak.²⁾ Káptalan Nyult és Tétet 1679. székesfehérvári zsidók birják bérben a törököktől, e miatt a tétiek elbujdostak helységükből néhány évre.³⁾ Egerben sem hiányoztak, honnan 1686. a visszafoglalás veszedelme elől részben elmenekültek.⁴⁾

A zsidók a magyarok ügyének nem csak kereskedelmükkel szolgáltak, hanem a mennyire tőlük lehetett az állam érdekében is fáradoztak. 1551. Ábraham zsidó jó szolgálatot tett özv. Majláthnének szül. Nádasdy Annának, férjének a török fogságba esett Majláth István holttestének elszállítása körül⁵⁾ ugyanezen Ábrahám Varancsics Antal helytartó és esztergomi érsek stambuli követsége alkalmával is használt a magyaroknak,⁶⁾ a miért Varancsics és Zay 1554. márcz. Ferdinand királyhoz intézett levelükben, felhívják a király figyelmét ezen Ábraham zsidóra, »kit János Mária (Malvesi) jól ismer, mivel ő felségének sok ízben hűséges szolgálója és a (magyar) követeknek itt annyira hasznos, hogy méltónak ítéljük őt ő felsége kegyére és bőkezűségére. Beszéljen érdekében János Mária, felséged pedig kegyeskedjék őt holmi jutalommal segélyezni.« A magyar ügynek megnyerni az előkelőbb török hivatalnokokat, főképp azokat, kik a szultán kegyét élvezik, ezt kívánja Miksa király 1567. Varancsictól, Vysstől és Teuffenbachtól különösen ajánlja nekik, hogy Don József zsidót, Naxos hercegét törekedjenek pártjukra hódítani, ki a szultánnál régóta a legnagyobb tiszteletben részesül, ennek befolyása és jóakarata érne a legtöbbet. Ezen Don József, kiről Varancsics igen dicséretes módon nyilatkozik, azelőtt Myques János nevet viselt, a kereszténységben nevelkedett fel. Később, hogy egy dúsgazdag zsidó leányt nőül vehessen, áttért

a zsidó hitre, de zsidó volta daczára mind magatartásában, viselkedésében és beszédjében megtartotta a keresztény jelleget. A török szultánnak, mielőtt ez még trónra jutott, kizásiai Magneziában tartózkodása alatt bizonyos jó szolgálattal kiérdemelte jóindulatát, a kegye mindinkább növekedett és ennek jelét később azzal mutatta meg a szultán, hogy Don Józsefet megajándékozta Naxos sziget hercegi címével. A hatalmas kegyencz a magyar követeket nagy szívélyességgel fogadta, megígérte nekik, hogy eljár érdekükben és megtesz mindent, amiből a magyar királynak haszon származhatik egyszersmind nagyobb összeget kölcsönzött nekik.¹⁾ A török politikai életben zsidók is szerepeltek, sőt 1601-ben azon kényes megbízatásban részesültek néhányan, kik a maranok nemzetségéből voltak, hogy Rudolf királylyal békealkudozásokba bocsájtkozzanak, mert mind a török mind a magyar részen az éveken át tartó küzdelmek után békére áhítoztak. Ibrahimot, ki a békepontok tárgyalását minél előbb megkezdeni szándékozott, időközben elragadta a halál, ezért Mohamed szultán az említett spanyolul beszélő török zsidókat küldte Bécsbe, hogy a béke valahára megköttesék. Rudolf vakmerőnek találván a zsidók beavatkozását ilyen kényes ügybe, tartós fogságra ítélte őket és ezeket midőn Bécs utcáin a szemet eltakarították, a császárváros lakói kövel, sárral dobálták meg, kigúnyolták és szidalmazták. Rosszabbul járt egy Nehemiás nevű szintén török zsidó, a dúsgazdag Hosias zsidónak veje, ki több nyelvben, köztük a németben is jártas volt, ez Ibrahim leveleivel Ferdinandhoz, Ausztria és Istria főhercegéhez, valamint Herbersteinhez küldetett, Varasdon megúván a reá erőszakolt hosszú várakozást, egy éjjel megszökni akart, de menekülési kísérletét az éjjeli őrök észrevették és mert kémnek tartották, ki koholt levelekkel furakodott a magyarok közé, hogy ezekkel eltakarja a kémkedési szándékát, megsebesítették és veszélyes sebe néhány nap múlva életét oltotta ki.²⁾

¹⁾ Magyar Zsidó Szemle I. évf. 540. ol.

²⁾ Almosnino József 14. r.)

³⁾ Magyar történelmi tár VII. köt. 28. ol.

⁴⁾ Szederkényi Nándor Heves vmegye története III. köt. 191. ol.

⁵⁾ Károlyi Nádasdy Tamás nádor családi levelezése 152. ol.

⁶⁾ Varancsics Antal összes munkái III. köt. 110.

¹⁾ Don Józsefről I. Varancsics V. köt. 25. ol. (1567. évben) és 183. 191. s 235. ol. IX. köt. 225. ol. (1568. évben). Don Józsefről I. Graetz i. m. IX. k. 399. ol. és Jevisch Quarterly Review II. évf. 291. ol. IV. évf. 509. ol., Varancsics értesítéseit Don Józsefről, Dr. Kohn Sámuel közölte a Graetz-Monatschriftben.

²⁾ Istvánffy Regni Hungarici historia 499. ol.

E helyen kell megemlékeznünk még azon eseményekről, melyeket írónk némelyike és a XVI. századbéli közvélemény a zsidókkal kapcsolatba hoz. Általánosan elterjedt hír volt, hogy Verbőczy Istvánt a budai zsidó temetőben tették örök nyugalomra. Istvánffy Verbőczyről azt állítja, hogy egész életén át ragaszkodott a keresztény hithez, végrendeletében alapítványokat tett szentegyházak renoválására, szerencsétlen emberek felségelyezésére és keresztény rítus szerint fejezte be életének utolsó perceit.¹⁾ Ellenségei terjesztették a sokat hányatott férfiúról az említett hírt, gyalázatosnak tüntették fel életét, a gonoszság megtestesülésének tartották, kinek teste a szerintök becseltem zsidók közt nyerhetett csak nyughelyet. Kohn Sámuel úgy vélekedik, hogy Verbőczyt eltemették a zsidók temetőjében, de onnan később keresztény sírkertbe szállították, azonban Verancsics²⁾ közléséből kitűnik, hogy azon évben, midőn Verbőczy befejezte pályafutását, akkora pestis pusztított, hogy a törökök senkit sem engedének Budán eltemetni, hanem a hullákat disznó és kutyadögökkel együtt szállították ki a talyigások a mezőre, ennél fogva Verbőczy nem kerülhetett Budán zsidó temetőbe, akár Istvánffy akár Verancsics állítását fogadjuk el. Amint Verbőczyt, úgy Szolimant is bekeverték zsidók társaságába, utóbbinak Hazathia³⁾ nevű gyönyörű testalkatu, bájaira és szellemére nézve kiváló nejét zsidó fogolynőnek mondták, ki iránt akkora szerelemre gyuladt a szultán, hogy egybekelt vele és törvényes nejeének fogadta. Midőn Hazathia, ki Lasky Jeromost és Pétert, Moldvának fejedelmét börtönükből kiszabadította, 1558. meghalt, Szolimán annyira szomorkodott kedvencz neje fölött, hogy a drágakövekkel kirakott, aranyból és elefántcsontból készült hangszereket elégetteté, nehogy valami vidámságra hangolja⁴⁾. Szolimán fiáról II. Szelimről Don József, Naxos hercege a törökök közt terjesztette⁵⁾, hogy Szelim — becsempészett zsidó gyermek. Szamosközy — pedig⁶⁾ Szelim fiáról III. Muradról tudja, hogy zsidó fiú, kit.

¹⁾ Istvánffy i. m. 195. ol.

²⁾ Verancsics i. m. II. köt. 83. ol.

³⁾ Verancsics I. köt. 193. ol. és Ghimesi Forgách Ferencz Magyar törtéjia 92. ol. Istvánffy Forgách művéhez írt jegyzetében azt mondja a nőről, hogy orosz asszony volt.

⁴⁾ Forgách Ferencz 176. ol.

⁵⁾ Hammer-Purgstall i. m. III. köt. 363. ol.

⁶⁾ Szamosközy István történeti maradványai I. köt. 183. ol.

Szelim felesége, midőn harmadizben is leánygyermeket szült, hogy férje el ne veszítse és trónutód is legyen, titokban a hárembe csempésztetett, a császárléányt pedig zsidónőnek nevelték fel.

Budapest.

BÜCHLER SÁNDOR.

A SZIFRÉ SZÖVEGÉHEZ ÉS MAGYARÁZATÁHOZ.

A mult számban bemutatott példákat ez alkalommal még a következőkkel szaporítjuk:

8. I. 116. (Friedmann 36b 13): ושמנו את משמרת הקודש ואת משמרת המזבח הרי זו אודרה לבד של ישראל להודיר את הכהנים שהם העבודה נעשה כחקה שנשעבודה נעשה כחקה הם כלים את הפורענות מלכא לעולם. Első pillanatra világos, hogy az *כלים* helyett olvasandó *לעולם*. Az egyik mem kiesett. Kérdés csak az lehet, hogy a Szifré az idézett versben (Numeri 18,5.) tényleg ושמנו szót olvasott-e a mi szövegünk által mutatott ושמרת helyett? Lehetne arra gondolni, hogy a 3. és 4. versben előforduló ושמנו hatása alatt változtatta meg valamely másoló a szóban forgó szentírási kitételben az ושמרת alakot. E föltevés azonban nézetem szerint ki van zárva, mert ezen föltevés szerint nem volna érthető, hogy miképen vonatkoztatja a Sz. az »örizetek meg« parancsot a *לבוד של ישראל*-re. Ugyanis az egész parancsolat a 18. fejezettől kezdve Áronhoz, tehát a papokhoz van intézve, ha tehát a Szifré előtt fekvő szövegben ושמרת állott volna, semmiféle erőszakos exegézissel sem vonatkoztat-hatta volna az említett szót a nem papi törvényszékre, hanem csakis a papokra magukra. Ha azonban a szövegben ושמנו foglaltatott, akkor könnyen beláthatjuk, hogy a midras miért magyarázza e szót a beth-dinre. Az előző versekben ugyanis a leviták segédkezéséről van szó. Ezekre vonatkozik 2—4, a hol kétszer használtatik: ושמנו; a nekik szóló parancs ki van merítve és a negyedik verset bezáró: »és semmiféle idegen ne közöltsen hozzátok« szavakkal be van fejezve. Az ötödik verset megkezdő ושמנו tehát nem vonatkozhatik sem a levitákra a kifejtett oknál fogva, sem a papokra, mert akkor a második személyt kellene használni, következésképen nem marad más hátra, mint az izraelita törvényszékre magyarázni. A Szifré

ezen olvasás mellett tényleg csak a szentirási hely parafrázisát adja.

A kifejtettek után biztosra vehető, hogy a Szifrében foglalt eltérő olvasás nem másolói gondatlanságon alapszik, mert az adott midrasmagyarázat csakis ezen eltérő olvasatból érthető meg. A tanna tehát valóban וישירו és nem וישירם alakot magyarázza. Ennyi bizonyos. Az azonban nem bizonyos, hogy a tanna írott tóraszövegében valóban a szónak magyarázott alakja foglaltatott-e, mert lehetséges, hogy emlékeztetésében cserélődött fel a két alak, a mi annál könnyebben történhetett meg, mert — a mint már említettem — előzőleg ugyanezen igealak kétszer is előfordul. Ezen a szent szöveg minden betűjének fontossága által követelt bővebb megbeszélés után a következőkben a legszükségesebbekre szorítkozunk.

9. I. 123 (42b 16): וישיר אותה מניד שלא שאם נתגלה כשהיתה: מניד. A kiadó שאל szót törli. Nézetem szerint helyesebb föltetni, hogy az említett szó után כשהיתה, minthogy kétszer fordult elő, kiesett.

10. I. 124 (43b 18): יבנם בנידי במים ולא בשרו במים במים: ב' פעמים מה ת"ל שהיה בדין הואיל ואדם טעון טבילה וכלים טעונים טבילה מה אדם טובל כראוי אף כלים טובלים כראוי להם ת"ל במים במים ב' פעמים. מקום שאדם טובל שם (דיים) [בנידים] וכלים טובלים [ולא] כראוי להם. A hely eleje teljesen érthetetlen. A kiadó mindössze kilencz szót szűr elébe puszta kombinációból. Szerinte kiegészítendő: יבנם בנידי במים ורחץ בשרו במים וכי שומע אני. Hogy kérdezheti a midras, a midón közvetlenül egymasután áll: »mossa ruháját vízzel és fürössze testét vízzel« (Numeri 19, 8.), hogy testét ne mossa? És mi legyen a felelet? A hely pedig oly egyszerű, hogy alig lehet félreértetni. A helyett olvasandó ורחץ a mint a tórában áll és azonnal tudjuk, hogy a Szifré a kétszeri במים urgeálja, a miből az következik, hogy a Szifré csakis במקוה, ámbár kevesebb víz is elegendő lenne (v. ö. Jalkut). A helyesen korrigáltatik במים-ra, minthogy a versben e szó áll. A וכלים mint általánosabb kifejezés csak utólag kerülhetett a szövegbe.

11. I. 131 (47a 5. sor alulról): כן בת כהן שנתה יוצא כהן: גדול לפניו ואומר לה אלו עשית כדרך שעשו אבותיך וזית שיצא ממך כהן גדול כיוצא (בו) [ב] וכו'. Nem valószínű, hogy a főpap öndicsékvéssel azt mondotta volna: ha jó lettél volna, olyan mag-

zat származott volna tőled, mint én. E nehézség eltűnik, ha לה ואומר helyett olvasunk: לה ואומר (= ואומר). Akkor וזית sem kell emendálni.

12. I. 42 (12b 9. sor alulról): ושמעון בן חלפתא אומר גדול: השלום שאין כלי מקבל ברכה אלא שלום שנאמר ד' עוז לעמו יתן ד' יברך את עמו בשלום (29. Zs. 11.). Nehézséget látok abban, hogy a bizonyító versben nincsen szó edényről, hanem népről. Ha azonban föltesszük, hogy כלי = כל = ישראל = כל = מקבלים, akkyl S. b. Chalafta a zsoltárvers teljes körülírását adja. Lehetne azt is föltételezni, hogy כלי korrumpálva van (= כלי ישראל) rövidítésből. E szerint a következő participium femininumra volna átváltoztatandó. Talán Ukezin végén is e rövid tételből lett S. b. Ch. mondása kibővítve. (L. a párhuzamos helyeket: Midras r. Numeri 11. szakasz 7. fej. végén; 16. Pinchasz elején; Gen. r. 38. szak. 6. fej.) Lehet ezen emendáció ellen kifogást emelni, de mégis megfontolásra érdemes.

13. I. 159 (60 b 9 s. alulról) szövegünkben יתן יתן találatik. Az egyik kéziratban (Friedm. 2. j.) áll יהודה יתן. Mint-hogy a kontroversista Simeon b. Jóchai, a második olvasás a helyes; Jónathán egy rövidítés téves feloldása folytán került a szövegbe: יתן יהודה = יתן.

14. I. 160 (62 a II alulról): ומצא אותו נוטל הדם בכל אדם: Ez az olvasat található az összes forrásokban. A Peszikta Zutarti, melynek bővített szövegét a kiadó fölveszi, magyarázó parafrázist nyújt, de nem eredeti olvasásmódot. A hely talány, mikép következik הדם נוטל kitételből בכל אדם? Makkóth 11 b és tósifta ib. 2., melyekre a kiadó utal, nem nyújtanak semmiféle felvilágosítást. A szóban forgó tétel még egyszer található Szifré II. 187 (109a 3): ביד נוטל הדם מנין לא מה ביד? נוטל הדם ימות ביד כל אדם ת"ל ונתנו אותו ביד נוטל הדם וכו'. A kommentátorok nem nyújtanak kielégítő magyarázatot: emendálnak, erőlködnek, de a Szifré mindamellett nem lesz érthetőbb.

Nézetem szerint e talányszerű exegézist csak azon e folyóiratban általam bizonyított szabály segítségével érthetjük meg, mely szerint a tanna gyakran nem az írott, hanem az élő szót veszi magyarázata alapjául. Egészen biztosnak látszik előttem, hogy a szóban forgó két helyen a tanna

előtt נאמר אדם lebegett, a mely a hallott szóalakokat tekintve a palesztinaiak kiejtésében egészen összeesik: נאמר אדם kitétellel. E föltevés, hogy a tanna ily természetű exegézissel iparkodott egy már kész és elfogadott szabálynak bibliai alapot teremteni, nem merész, ha meggondoljuk, hogy hasonlóan igen sűrűn a bibliai szót másképen olvastatja, mint a hogy írva van. Példák nagy számban találhatók. Épen eszembe jutnak a Szifréből: II. 36 (75 b 5) בִּיתָךְ = בֵּיתְךָ; ib. 48 (84 a 6) מִבְּיָד (Pldb. 5, 15.) = מְבֹרָךְ.

15. II. 16 (68 b 12. s alulról): וְשִׁפְטָתָם צָדֵק צָדִיק בְּצִדְקוֹ. Kétszer fordul elő ilyen alakban. A helynek minden egyszerűsége mellett semmi értelme sincs. Azt fölösleges megjegyezni, hogy »az igazságos igazságában követel és bizonyítékokat hoz«. A tóra két szavában különben ez a banális igazság sem magyarázható belé. És mégis oly egyszerű a Szifré mondása és oly világos, hogy egyetlenegy betűt sem kell törölni, csak válaszszuk el másképp a szavakat: תּוֹכֵנִי מִבֵּית רַחֲמֵי הוֹכֵנִי הוֹכֵנִי helyett olvasandó רַחֲמֵי הוֹכֵנִי מִבֵּית רַחֲמֵי. Ezen egy betű áthúzása által a midrás azonnal világos lesz. A felhozott példából ugyanis kiviláglik, hogy a tanna azt a tal-mudban gyakran említett tételt magyarázza ki a tóra két szavából, hogy a felperes tartozik bizonyítani (הַמַּעֲצִיב מַבְרִיז עָלָיו הָרֵאָה). E szerint וְשִׁפְטָתָם צָדֵק nem azt jelenti, hogy »ítéljétek igazságosan«, mert ez a parancs először a törában más helyen is előfordul, másodszer pedig legalább בְּצִדְקָה-nak kellene állani a Szifré felfogása szerint. Ezen okokból úgy interpretálandó, hogy צָדִיק בְּצִדְקוֹ (= וְכֵן) a birtokos birtokában marad, a míg a követelés jogosultsága bizonyítva nincs, a mely utóbbi körülmény תּוֹכֵנִי מִבֵּית רַחֲמֵי szavakkal fejeztetik ki.

16. II. 25 végén: מִי שֶׁעָשָׂה helyett olvasandó מִי עָשָׂה. Hogy a kiadó miért törli az egyik נֶאֱמַר szót, hosszú fejtörés után sem vagyok képes megérteni; e szó nélkül a hely értetetlen.

17. II. 30: רַחֲמֵי מִיכָּאֵל לְבִיטֵי הָרֵבָה כְּמֵה תַּפְלוֹת בְּקִשְׁתִּי וְנִמְרִי רַחֲמֵי מִיכָּאֵל és כְּמֵה לְבִיטֵי הָרֵבָה עַל וְנִמְרִי, vagy pedig a Jalkuttal közbeszurandó בְּקִשְׁתִּי vagy valamely hasonló szó. Az első föltevés valóbszínű.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

SZÁZADUNK ELSŐ FELÉBŐL.

— Pótló megjegyzések. —

Hogy a fenti című igen érdekes, lelkiismeretesen és ügyesen összeállított adatok minden tekintetben megbízható forrásul szolgálhassanak, szükségesnek tartom a következő pótló adatokat és igazításokat közzétenni:

A 164. sz. a. említett Izráel a 165. sz. Izráel Löw dárdai rabbiaval azonos, ki később pécsi rabbi volt s a רִבְבֵּי יִשְׂרָאֵל cz. pilpulisztikus mű szerzője.

Éltesebb korában lemouduott a pécsi rabbi hivatalról s évekén át visszavonultan élt fiánál, a szélesebb körökben ismert bold. Löw Salamon házában Nagyváradon.

A 276. sz. a. említett Löb Letsch családneve nem Lichtenstein, mint a 123 lapon egy rabbi véli, — ezen család tagjai különben héberül לֵשְׁ-nak írják nevüket — hanem Rosenbaum volt, ki Pozsonyban mint dájjan működött. A Letsch név születési vagy illetőségi helyét jelezte régente. Rosenbaum nevét az irodalomban hét mű biztosítja. Pilpulisztikus műveit, melyeknek kettős címük van, az jellemzi, hogy két hasábon tárgyalják a feldolgozandó anyagot, az első hasáb a halachai tételeket tartalmazza versbe szedve, a második azoknak magyarázatát.

1. הלכות אביה וְהַלְוִיָּהּ és אֲבִיהֶן רִמָּה «hilchoth sefer thórara» kiadta fia Gerson tályai rabbi szerző életében Pozsonyban 1864-ben.

2. בֵּית אִיִּיה שְׁעָרֵי אֶמֶת «hilchoth mezuzáh»-ra. Kiadta ugyanaz ugyanott 1866-ban.

3. תַּפְסֵי תִּפְלִין és שְׁעָרֵי אֶמֶת «hilchoth tefilin»-re. Kiadta u. a. u. o. 1868-ban.

4. הַמֵּית אִיִּיה és שְׁעָרֵי אֶמֶת «hilchoth megiláh»-ra. Kiadta u. a. u. o. 1869-ben.

5. מִשֶּׁה קִדְשׁ és שְׁעָרֵי קִדְשׁ «sechitah és kiszuj dam»-ra. Kiadta u. a. u. o. 1872-ben.

6. מִתָּה דִּירוּשָׁלַיִם a jerusalmi móéd tractatusára.

7. אֲמֵרֵי דִּי folytatólagos agadisztikus magyarázat az egész pentateuchusra. Kiadták fiai atyjuk halála után Lembergben 1879-ben.

A könyv utolsó lapján levő genealogiai táblázat mutatja, hogy szerző igen előkelő zsidó család sarja, a mennyiben Bachrach Chajim és Wertheimer Sámson őseinek mondja.

A 284. sz. a. Méir bazini dájjan bold. nagyatyám Landes-

berg Izsák Aron boldogasszonyi, galgóczi s később nagyváradí és biharmegyei főrabbi atya volt.

A 289. sz. később Köpcsényben lett rabbi.

A 314. sz. a. említett Mordechaj Lőb nagyváradí dájjan Stein Lévi volt mező-csáthi rabbi, jelenleg berlini nagy kereskedő atya.

A 316. sz. Mordechaj Lőb később Zsámbokréten volt rabbi.

A 325. sz. a. említett Mózes, nem Szerdahelyen, hanem Szereden volt rabbi.

A 331. sz. Mózes Brezova később Huszton lett rabbi az ismert ש"ת מ"י ש"ת szerzője.

A 395. sz. Schalom (s nem Salamon) Ulmann közönségesen Scholaum Charifnak neveztetett.

A 397. sz. Salamon Salman nem szentmargiti, hanem »margitta«-i rabbi volt Biharmegyében.

A 416. sz. családneve Friedenthal.

A 423. sz. nem ábrahám, hanem ábrányi rabbi, (Borsodmegye) a jargonban Ábrány helységet Ábrahámnak mondják.

A 428. sz. Simon nem Hradischon, hanem Vrádischou (most Vrádist) volt rabbi Nyitra megyében. Ily értelemben módosítandó a helységek névmutatója is.

A 445. sz. Wolf Hirsch Tarcisz (Tirzasz?) Nagy-Tapolcsányban működött 38 éven át mint rabbi. Rövid nekrológiáját l. Ben-Chananja VIII. 1865. p. 404.

A 447. sz. Zerach puchói dájjan családneve Lippe volt.

A névtelen responzumok között említett »örökösödési jog a rabbiállásban« című, mely az 1830-dik évről kelt, a hirneves Benedikt Mordechaj fiára Naphtalira vonatkozik, (l. 124. oldal, a hol 345. sz. a. helyett 352 olvasandó), a ki atya halála után igényt emelt az országos főrabbságra.

Végül megjegyzem, hogy a 96. sz. a. említett David Deutschhoz intézett válaszok között I. 125. helyett I. 124. olvasandó és az 51. sz. a. említett Bär (Simandel Bernát) liptó-szentmiklósi rabbi rövid életrajza a Ben-Chananja III-dik és nem IV. évfolyamában található. Simandel három részből álló, 130 pilpulisztikus magyarázatot tartalmazó (az »ש"ת« szó számértékének megfelelően ש"ת 342 l., 1546. sz.

Trencsén.

DR. DIAMANT GYULA.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG ELŐLJÁRÓSÁGÁNAK JELENTÉSE AZ 1892. ÉVRŐL.

A terjedelmes jelentés első helyen *Wahrmann* Mór hitk. elnöknek elhunytáról emlékezik meg kegyeletesen. E diszes állás, mint már megemlítettük, *Kohner* Zsigmond urral lett betöltve. Azután a múlt évi június 8-án végbement koronázási jubileum alkalmával tartott ünnepélyességekről és az ez alkalomból létesített ösztöndíj-alapítványról ad számot. Majd áttér az évi működés ismertetésére.

Mint egy hatalmas gépezet, melynek csavarjai, kerekai ritka pontossággal kapaszkodnak egymásba, úgy tűnik föl előttünk a pesti hitközség a maga szerteágazó ügyosztályaival. Nagyon érdekes e hatalmas testület szemlélete és tanulságos ennek a nagy gépezetnek a kazánjába is egy pillantást vetni. Hadd szóljanak a tények. A tanügy és szertartásra fordított nagy összegek mellett leginkább a *jótekonysági ügyosztály* (elnök: *Adler* Lajos) ragadja meg az ember figyelmét. Havi segélyek, alalmaznak fejében egyeseknek és egész családoknak kiosztott 20.594 frt készpénzben és a téli hónapokban 106 családnak 666 zsák kőszén és husvétra 2294 család számára 12.217 klgr. husvét-i pászka. Kiházásítási jutalékok fejében szétosztott 6145 frt. Fölruháztak 320 tanuló és 176 szegénysorsú leány növendéket és 15 *preparándistát*. Ezek a számok valóban minden dicshimnusznál ékeesebben szólnak. És csakugyan a zsidó társadalom is mind nagyobb elismeréssel és bizalommal fordul évről-évre a pesti hitközség jótekonysági intézményei felé.

Évről-évre gyarapodnak a jótekonysági alapítványok. Legutóbb a nemrég elhalt *Reich Gábor* helyezett el a pesti hitközségnél egy 22.666 frtnyi alapítványt, melynek kamatai részben

szegény leányok kiházásására, gyermekek felruházására és rabbiképző intézeti ösztöndíjakra fordítandók. — Ennyi elég lesz mutatón, hogy ezen szkekciónak kiterjedt emberbaráti intézkedéseiről az olvasó fogalmat alkothasson magának.

A *kórházi* bizottság (elnök: *Keppich* Lipót) jelentéséből látjuk, hogy a kórházban, ahol a halálozási esetek $10\frac{1}{2}\%$ -ra redukálódnak, mindössze 1062 beteget ápoltak 25.717 napon keresztül. Az összes kórházi költségek 42.955 frtra ruagnak, a miből kitetszik, hogy egy-egy ápolási napra 1 frt 63 kr. esik egy-egy betegre.

A *fiárvaház* bizottságának (elnök: *Deutsch* Jakab) jelentéséből kitűnik, hogy növendékeinek száma 105 volt. Ezek közül az árvaházi népiskolába járt 65, polgáriba 13, reálba 6, gimnáziumba 4, rabbi-szemináriumba 1, kereskedelmi iskolába 2, ipariskolába 2.

Szomorúan érdekes tény ötlük itt az ember szemébe, hogy t. i. az összes árvák 63 százaléka örökölt betegséggel, nagyrészt tuberkulózissal van megcserve. Ezen adat szomorú ugyan, de ha meggondoljuk, hogy mindannyian korán elhalt szülőktől származnak és hozzá a betegségek átöröklődését is tekintetbe vesszük, úgy nem is igen meglepő. Az intézet vagyona valamivel túlhaladja a fél milliót. Évi bevétele 51.724 frt volt. Egy-egy növendék eltartása 166 frtba került.

A *siketnéma* intézetnek (elnök *Deutsch* Sámuel, a hitközség alelnöke) az utolsó évben 77 növendéke volt, az ezek utáni összes kiadások 19.657 frtra ruhtak, úgy hogy egy-egy növendék 255 frtba került. Az intézet vagyona 484.488 frtot tesz ki. A pénzügyi osztály élén *Pfeifer* Ignác, a gazdasági ügyosztály élén *Grünbaum* Miksa áll.

Végül ami a szertartás ügyeit illeti, megemlíti, hogy a hitközség a vallás- és közokt. minisztertől kieszközölte, hogy a pótimaházak egészségügyi, fegyelmi, közrendészeti ellenőrzése teljesen a hitközséget illeti meg, ami, reméljük, nem egy anomáliának és általán a fővárosi zsidóság vallásos életére káros állapotnak fog véget vetni.

A jelentés még azon reményének ad kifejezést, hogy közel jövőben új templomról fog a hitközség gondoskodni. Ez igen öröndetes tény. Az új templom az első lépés lesz a templomok decentralizációja felé, mert kétségtelen, hogy több kisebb templom a legalkalmasabb a hívők ez irányú óhaját kielé-

gíteni. Az 1893. évi szükségleti előirányzat főösszege 313.717 frt 50 kr., a fedezet 305.398 frt 98 kr., tehát fedezetlen szükségleti többlet 7718 frt 52 kr.

Lelki örömmel és büszkeséggel látjuk, hogy a hazai zsidóság vezérhitközsége hatalmasan emelkedik. Évről-évre gyarapodnak, erősödnek és tökéletesednek intézményei. E folytonos haladás, a mely a tapasztalatok örökös és gyors értékesítésén alapszik, azon fölemelő tudatot ébreszti, hogy e hitközség, melynek élén tevékeny és tapasztalt férfiak állanak, még nem érte el a virágzás legmagasabb fokát és hogy a szép jelent még sokáig, igen sokáig s z e b b j ö v ő fogja követni.

Budapest

DR. FARKAS MIKSA.

VESZPRÉMI HITSORSOSAINK ÉRDEKÉBEN.

Veszprémi hitsorsosainkat nagy veszedelem érte. Egy nagy tűzvész megsemmisítette intézményeinknek java-részét, melyekért hosszú évtizedeken keresztül oly nemes áldozatkészséggel buzgólkodtak. A magyar zsidóság soha sem maradt hátra, hol az inség enyhítéséről volt szó, legkevésbé pedig veszprémi hitrokonaink. És most hogy e derék és szép multtal bíró hitközségünkről van szó, bizonyára mindannyian teljesíteni fogjuk kötelességünket. A hitközség alábbi felhívása megjelöli az utat segítség fel a veszprémi hitközséget! Ime a felhívás:

Szeretett hitfelek!

Kedves testvéreink!

Súlyos csapást mért ránk a Gondviselés.

E hó 13. és 14. napján dühöngött óriási tűzvész elhamvasztotta Veszprém városunk nagy részét, tönkretette hitsorsosaink javát.

Nem elég: porrá égette iskolánkat, összes és teljes modern berendezésével, minden felszerelvényeivel együtt. Elpusztult a paplakás, az összes tisztviselők lakásai és minden melléképület.

A vagyonos tagokban úgy sem bővelkedő hitközség saját erejéből nem képes felépíteni iskoláját, annyival kevésbé, mert a kikre apellálhatna, a kiknek áldozatkészségét igénybe vehetné — maguk is földig sujtva, segélyre, alamizsnára szorulnak.

Pénzalapunk, vagyonunk nincs, iskola és templom volt mindenünk.

Az egyik megmaradt az Ur különös kegyelméből; oda csak imára, fohászkodásra járhatunk. hálát adni azért, a mit el nem veszítettünk, könyörögni azért, hogy megsegíttessünk.

Könyörögni vagyunk kénytelenek hozzátok is, kedves hitfeleink, gyors, sürgős, hathatós anyagi támogatásért.

Segítséget kérünk mi, a kik egy emberöltő ideje alatt csak másokat gyámolítottunk. Adakozzatok, gyűjtsetek és tegyétek lehetővé, hogy újból feltámaszthassuk hamvaiból az iskolát, mely ha minden más felekezetnek is féltett drágasága, nemzeti érzést, kultúrát istápoló hajléka, — nekünk zsidóknak azonkívül templom, szentély, melyben ősi hitünk erőssége rejlik.

Segélyért esdő szövegünket bizalommal intézzük jószívű, fenkölt gondolkozású hitrokonainkhoz. Hisszük, reméljük, hogy senki sem fog késni — kiki tehetsége, érzése szerint, — fillérei-vel hozzájárulni azon alap gyarapításához, melyből — ha sikerül — már a közeledő új tanévre megteremthetjük, megnyithatjuk második templomunkat — az iskolát.

Isten kegyelme legyen velünk és minden jóakaró embertársunkon!

Veszprém, 1893. április 18.

A veszprémi izr. hitközség képviselőtestülete megbízásából: *Rosenthal Nándor*, városi p. ü. tanácsos, a hitközség elnöke, *Krausz József*, könyvkereskedő, a hitközség alelnöke, *Deutsch G. Sándor*, bornagykereskedő, a hitközségi előjáróság tagja, *Fischer Manó*, ügyvéd, hitközségi képviselő, *Fodor Mihály dr.*, ügyvéd, az iskolaszék tagja, *Sándorfi Miksa dr.*, járásorvos, az iskolaszék elnöke, *Réthy Ede dr.*, ezredorvos, az iskola gondnoka, *Spitzer Mór dr.*, ügyvéd, az iskolaszék tagja.

KÜTFÖK.

248. sz.

Törvényjavaslat az izraelita vallásról.

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.

2. §. Az izraelita vallásról keresztény hitre, vagy megfordítva, keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérésekre az 1868. LIII. t. c. 1—8. §§-ában, valamint ugyanazon törvény 14. §-ában foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetik.

3. §. A jelen törvény végrehajtásával a minisztérium bízatik meg. Budapest, 1893. április 25.

Gróf Csúky Albin

m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Indokolás

az izraelita vallásról szóló törvényjavaslathoz.

Tudvalevő, hogy az 1867. XVII. t. cz. az ország izraelita lakosait csupán a polgári és politikai jogok gyakorlása tekintetében nyilvánította a keresztény lakosokkal egyaránt jogosítottakká, magának az izraelita vallásnak kérdését azonban nem érintette.

Mínthogy pedig az 1868. LIII. t. czikk csupán a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról intézkedik s így e törvény az izraelita vallásra egyáltalán nem vonatkozik: az izraelita vallás hazánkban máig is sajátos helyzetet foglal el. Ezen állapot megszüntetése a vallás- és közoktatásügyi tárcza mult évi költség-előirányzatának tárgyalása alkalmával a képviselőházban is sürgettetvén, már akkor kijelentettem, hogy az izraelita vallásnak törvény által való elismerése szerintem egy teljesen jogosított kívánság és semmiféle ok nincs arra, hogy ez izraelita polgártársainktól megtagadtassék.

Tény ugyanis, hogy az izraelita hitfelekezet hatóságilag, sőt legfelsőbb helyről is megerősített szervezeti szabályzatokkal bír, ezen szervezeti szabályzatok alapján rendezi be hitközségi életét és isteni tiszteltét, iskolákat tart fenn, anyakönyveit az 1840. XXIX. t. czikk értelmében saját papjai által vezeti s azok az állam által is közokiratoknak ismertetnek el, házasságjoga a fennállott magyar királyi udvari kancelláriának ma is érvényben levő 1863-iki rendeletével

államilag is szabályozva van, a hitközségi járnékok közigazgatási uton való behajtásánál igénybe veheti a hatóságok segédkezését, isteni tisztelete a törvények védelme alatt áll, amennyiben a büntető törvénykönyvek, például a vallás és annak szabad gyakorlata elleni cselekményekre vonatkozó rendelkezései mindenkor az izraelita vallásra is kiterjedőknek tekintettek, sőt az állami költségvetésben izraelita egyházi célokra évről-évre bizonyos összeg állapították meg segély gyanánt, egy szóval az izraelita hitfelekezetet az állammal szemben tényleg ma is oly helyzettel bír, mintha törvényesen bevett vallásfelekezet volna és nem állana törvényen kívül, holott tudvalevő, hogy törvénykönyvünkben nem található egy cikkely sem, mely az izraelita vallással mint ilyenmel s annak közjogi állásával foglalkoznék.

Valóban ideje, hogy ez az anomalia megszüntetessék.

Huszonöt éve annak, hogy az izraeliták a polgári és politikai jogok tekintetében a keresztényekkel egyenjogúsítottak, s ez idő óta a közelet minden vonalán közreműködve, nem egy bizonyítékát szolgáltatott annak, hogy erős nemzeti érzéstől áthatva, részt akarnak venni a magyar nemzeti állam teljes kiépítésében. Nagy ideje, hogy az ország ezen hét-százévezret meghaladó polgárainak vallása is a törvény sánczai közé befogadtassék.

Több oldalról ajánlatot ugyan megfontolásra azon kérdés, hogy nem volna-e az izraelita vallás törvényes elismerése függőben tartandó addig, amíg a vallás szabad gyakorlata törvényhozási uton általános szabályozást nem nyer, mert hiszen a törvényben az izraelita vallás viszonyainak rendezése is bennfoglaltatnék.

Erre nézve azonban egy jelentékeny különbségre kell rámutatnom. A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény feladata ugyanis nem lehet egyéb, mint azon felekezeteket is részesíteni bizonyos jogokban, amelyek eddig semmiféle joggal sem bírtak. Ismeretes ugyanis mai jogállapotaink mellett, hogy a törvényesen be nem vett keresztény vallásfelekezetek semmiféle testületet mint jogi személyt nem képezhetnek, tehát jogok alanyai sem lehetnek, tagjaikat pedig az állam egyszerűen olybá veszi, mintha még mindig azon törvényesen bevett vallásfelekezethez tartoznának, ahhoz azelőtt tartoztak.

Az izraelita vallásfelekezet ellenben — mint fentebb kifejtett — az állammal szemben tényleg ma is oly helyzettel bír, mintha már törvényesen bevett vallásfelekezet volna. Ezen lényeges különbséget figyelmen kívül hagyni sem igazságos, sem méltányos nem volna, világos lévén, hogy az izraelita vallásnak bevett vallássá nyilvánításával csak a tényleg már úgyszólamint állapottal cikkelyeztetik törvénybe s ezáltal vallásügyi törvényhozásunk egyik békája töltetik ki.

Ez volt indoka a jelen törvényjavaslat előterjesztésének, melynek részleges intézkedéseire nézve következőket kívánom megjegyezni.

Az 1. §. a törvényjavaslat tulajdonképeni célját jelenti ki s így ez, a már előadottak után bővebb indoklásra nem szorul.

A 2. §. kétrendbeli új s nem csekély horderejű rendelkezést tartalmaz.

Kimondja ugyanis mindenekelőtt azt, hogy az izraelita vallásról a törvényesen bevett vallásfelekezetek bármelyikére való áttérés csakis azon alakszerűségek pontos betartása mellett történhetik, melyek az 1868: LIII. t.-cikk rendelkezései értelmében a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek egyikéről a másikra való áttéréseknél szem előtt tartandók.

Eddigél azon eljárás, amely az izraelita vallásról törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek valamelyikére való áttéréseknél kövendő, törvényileg szabályozva egyáltalán nem volt. Állanak ugyan fenn e tekintetben némely régiebb, a múlt század végétől származó, s így nagy részben elavult udvari rendeletek, de a lelkészkezdő papság előtt nagyrészt ezek is ismeretlenek lévén, a tényleges állapot máig is az, hogy izraelita egyéu minden további feltétel nélkül bármikor megkeresztelhető, mi már az okból sem helyeselhető, mert a feltételekhez nem kötött vallás változtatásnak lehetősége csak a vallásosság kárára fokozhatja a hitbeli könnyelműséget.

Az eddigi, e tekintetben visszás állapotnak az 1868. LIII. t.-c. idézett szakaszának az izraelita vallásra való kiterjesztése által vége fog vettetni, mert mint a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezeteknél, úgy az izraelitáknál is csak az annus discretionis-t vagyis a 7-dik életévet még be nem töltött gyermekek fogják nem szerint követni az áttért szülők vallását, másrészt a vallásváltoztatás lehetősége itt is csak a 18. életév betöltésével, vagy a férjhez menettel fog beállni, — végül az áttérésre jogosult is csak az előirt alakszerűségek pontos betartása mellett fog a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek valamelyikére érvényesen áttérhetni.

Alig tagadható, hogy az izraelita vallás törvényes elismerésének szükségképi folyamánát képezi, miszerint ezen vallás a körülírt intézkedések által törvényes védelemben részesüljön.

Talán még nagyobb horderevvel bír a tárgyalás alatt álló 2. §. második, t. i. azon rendelkezése, mely szerint a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek bármelyikéről az izraelita vallásra való áttérés a fentebb körvonalozott feltételek és alakszerűségek mellett szintén lehetővé tétetik.

Ez hazánkban eddigélé nem volt lehetséges, sőt ha például valamely keresztény vallás magyar állampolgár külföldön az izraelita vallásra tért át, minthogy a status personalis mindig az illető egyén saját hazájának törvényei szerint bírálendő meg: az ily áttérés Magyarországon semmisenk és érvénytelennek tekintetett, vagyis az illető egyén olybá vétetett, mintha eredeti keresztény vallását megtartotta volna.

Kétségtelen, hogy az izraelita vallás törvényes elismerésének, a szóban levő 2. §-ban foglalt intézkedések nélkül, értelme nem volna. Nem volna értelme különösen annak, hogy egy törvényesen bevett vallásra való áttérés továbbra is tilos maradjon.

Nem szükség e tekintetben a külföldi példákra utalni, mert azt hiszem, elég e tekintetben azon tagadhatatlan tényre rámutatnom, hogy

az áttérések kérdése egyenlően bevett vallásfelekezetek közt más alapon, mint az egyenjogúság alapján, egyáltalán nem rendezhető.

De az elvi szemponton kívül a gyakorlati élet követelményei is súlyosan esnek a latba.

Mint ugyanis már fentebb említettett, eddig is gyakran előfordult azon eset, hogy keresztény magyar állampolgár külföldön, tehát ott, ahol eddig is meg volt engedve, az izraelita vallásra tért át s ugyanott szintén izraelitával házasságra lépett. Ha már most az illető Magyarországra visszatért, itt nemcsak áttérése tekintetét meg nem történtnek, de házassága is semmis és érvénytelen volt s az abból született gyermekek törvénytelen származásuaknak tekintettek.

Az 1868. LIII. törvényeziknek, a vegyes házasságokra vonatkozó intézkedései nem voltak az izraelita vallásra kiterjeszthetők és pedig azért nem, mert a házasság-jog honunkban ma még teljesen és kizárólag felekezeti alapokon állva, még az esetben is, ha az 1868. LIII. t.-eziknek a vegyes házasságokra vonatkozó intézkedései az izraelitákra is kiterjesztetnének, bizonyos, hogy nem találkoznék sem keresztény, sem izraelita lelkész, a ki a keresztény és izraelita jegyes feleket házasságra egybeadni hajlandó volna.

Ennélfogva a keresztények és izraeliták közti házasság kérdése szerintem czélszerűen, a körülményeknek megfelelően csakis a családjog kiegészítő részét képező házassági jog rendelkezései által fog megoldhatatni.

Megfontolás alá vétetett azon további kérdés is, vajjon az izraelita vallás törvényes elismerésével egyidejűleg már a jelen törvényjavaslatba felvételének-e azok a részletek is, amelyek ezen vallásnak az államhoz való viszonyára vonatkoznak. Az államhozi viszonya a vallásnak legszembevetőbb kifejezését nyeri az önkormányzati ügykörben, mert abban állapítatik meg, hogy mi tartozik tisztán az egyházi ügykörbe és mi az, a mihez az államnak hozzájárulása van. De tudvalevő, hogy e tekintetben egyöntetű felfogás az izraeliták között nincsen. Jó része az izraelitáknak a kongresszusi alapot nem fogadta el. Különböző alapokon nyugvó szervezeti szabályokkal bírnak és különféle alapokon szervezkednek tényleg. Már most törvénybe iktatni egy egyöntetű önkormányzatot, mikor ez az egyöntetűség tényleg nincs meg, azt gondolom, teljesen lehetetlen, mert csak nem lehet önkormányzatot valakire ráerőszakolni.

Másrészt pedig törvénybe iktatni a különböző szervezeteket és mintegy a törvény által szentesíteni és megőrkíteni ezeket az eltéréseket, szintén nem volna czélszerű.

Ezek voltak az indokai annak, hogy az izraelita vallás az állam iránti viszonyainak szabályozása a jelen törvényjavaslatba nem foglaltatott és későbbi törvényes intézkedések számára tartatott fenn.

A törvényjavaslat 3. §-ában a törvény végrehajtása a minisztériumra volt bízandó azon indokból, mert az izraelita vallás törvényes elismerése a kormányzat minden ágát érinti.

Gróf Csáky Albin.

Az 1868. LIII. törvényeziknek azok a paragrafusai, melyekre a képviselőháznak benyújtott, az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat hivatkozik s a melyeknek hatályát az izraelita vallásról keresztény hitre, vagy megfordítva keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérésekre kiterjeszti, a következők:

1. §. A törvény által megállapított föltételek és formaságok megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe, illetőleg más vallásra áttérni.

2. §. Áttérni annak szabad, aki életkora 18-ik évét már betöltötte. Azonban a nők férjhezmenetelük után, ha e kort el nem érték volna is, áttérhetnek.

3. §. Az áttérni kívánó, bármely egyház tagja legyen, ebbeli szándékát önmaga által választott két tanu jelenlétében saját egyházközségének lelkésze előtt nyilatkoztatja ki.

S ezen első nyilatkozattételtől számítandó 14 nap eltelte után és legfőleg 30 nap eltelte előtt, ugyanazon vagy más, szintén általa választott két tanu jelenlétében ismét saját egyházközségének lelkésze előtt jelenti ki, hogy áttérési szándéka mellett továbbra is megmarad.

4. §. Az áttérni akaró, mind első, mind másodízben tett nyilatkozata felől azon lelkésztől, ki előtt áttérési szándékát kijelentette, mindkét ízben külön-külön bélyegmentes bizonyítványt kér.

5. §. Ha a lelkész a kívánt bizonyítványt bármelyik esetben akármely okból ki nem adná: mindkét ízben tett nyilatkozatról külön-külön a jelen volt tanuk adnak bélyegmentes bizonyítványt.

6. §. Az így nyert bizonyítványokat az áttérni akaró azon vallásfelekezettől lelkésztől, melybe át akar térni, bemutatván, ez által az illető egyház teljesen fel van jogosítva őt kebelébe felvenni.

7. §. Azon lelkész, kinél az áttért bizonyítványait előmutatja, tehát a kinél az átmenet befejeztetett, köteles erről értesíteni azon egyházközség lelkészét, melyhez az áttért előbb tartozott.

8. §. Az áttértnek áttérése utáni minden cselekményei azon egyház tanai szerint ítélendők meg, melybe áttért s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.

14. §. Ha a szülők valamelyike más vallásra tér át, mint a melyet előbb követett, a 7-ik évet még be nem töltött gyermekek nemők szerint követik az áttérteket.

TÁRSADALOM.

MAGYAR-ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG.

Öszinte örömmel konstatáljuk, hogy folyóiratunknak az irodalmi társaság alakítása iránt megindított actiója végre valahára sikerre vezet. E siker első sorban az országos izraelita iroda érdeme, mely felismervén a tervelt társaságnak felekezeti szempontból való fontosságát, az ügyet először is a község kerületi elnökök gyűlése elé vitte. Ismeretes olvasóink előtt, hogy e lépéssel az ügy mekkorát haladt. A hatodik izr. községkerület képviselőtestületének folyó június hó 12-én tartott ülésében, a kerületi elnökség már a napirend egyik pontjául vette fel a társaság ügyét és ott dr. Kármán Mór méltatta a társaság alakításának jelentőségét. Minthogy a társulat eszméje országszerte nagy visszhangra talált, *Schweiger* Márton az országos izraelita iroda elnöke ez ügyben f. é. június hó 15-ikére értekezletet hívott egybe.

Ime a meghívó:

Igen tisztelt uram!

Egy »Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság« létesítése régóta képezi a hazai zsidóság közóhaját. Legutóbb az izraelita községkerületi elnökök jelentették ki f. évi ápril hó 10-én tartott gyűlésükön, hogy egy »Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság« létesítésének eszméjét pártolják, és hogy erkölcsi kötelességüknek ismerik — ha ily Társaság a fővárosban alakul — annak úgy szellemi, mint anyagi érdekeit köreikben hathatósan támogatni.

Több oldalról felszólítást nyervén, hogy az arra illetékes férfiúknak a fővárosban módot nyújtsak az ügy megbeszélésére s a Társaság mielőbbi megalakítását lehetőségessé tevő intézkedések megtételére, ezennel van szerencsém a csütörtökön, *folyó június hó 15-én délután 5 órakor a pesti izraelita hit-*

köztség üléstermében (sípoteza 12. sz. II. em.) tartandó értekezletre tisztelettel meghívni.

Midőn a Társaság alapszabálytervezetét*) mellékelten megküldéném, ismervé a felekezetünk kulturügyei iránti érdeklődését, remélni bátorkodom, hogy meghívásomnak engedni, s a magyar-zsidó tudomány fejlesztésére irányított törekvést előmozdítani szives leend.

Budapest, 1893. június hó 7-én.

Kitünő tisztelettel: *Schweiger Márton*
az izraeliták országos irodájának elnöke.

Az értekezet fényesen sikerült.

A társulat története érdekében megemlíti, hogy az értekezleten a következők vettek részt: dr. *Alexander* Bernát, dr. *Bacher* Vilmos, dr. *Bánóczy* József, dr. *Blau* Lajos dr. *Bloch* Henrik, dr. *Halász* Frigyes, dr. *Kármán* Mór, dr. *Kayserling* M., dr. *Kohn* Sámuel, dr. *Klein* Gyula, dr. *Klein* József marczali rabbi (aki éppen a fővárosban időzött), *Kornfeld* Gyula, dr. *Lőw* Tivadar, dr. *Mezey* Ferencz, dr. *Nagy* Sándor orsz. képviselő, dr. *Réthy* Mór, dr. *Simon* József, *Schill* Salamon, *Schön* Dávid, *Schweiger* Márton, *Stern* Ábrahám, *Szatmári* Mór, *Szabolcsi* Miksa, *Tenczer* Pál, *Veiglsberg* Leó.

Schweiger Márton üdvözölve az értekezletet, köszönetét nyilvánítja, hogy a kiválóan fontos felekezeti ügy érdekében, oly számosan jelentek meg és felkéri az értekezletet, hogy kebeléből elnököt és jegyzőt válasszon. Mire aztán elnökké dr. *Kohn* Sámuel, jegyzőül pedig dr. *Mezey* Ferenczet választották meg.

Dr. *Kohn* Sámuel a pesti izr. hitközség rabbija elfoglalván az elnöki széket, lelkes szavakban eszteli az irodalmi társaság fontosságát. Kiemeli annak a vallásos életre való hatását, kulturális feladatát, nemzeti céljait. E társulat — úgy mond — nagy missziót fog teljesíteni befelé és kifelé egyaránt. A felekezet kebelében emelni fogja az öntudatot, a vallásos szellemet és terjeszteni a magyarosodást. Kifelé pedig az által fog hatni, hogy feltárja misztikusnak tetsző szellemi kincseinket, megvilágítja vallásunkat, tudományunkat, erkölcsöcseinket, elosztatván ezzel az előítéleteket is, melyek irányunk-

*) I. t. é. áprilisi számunkban.

ban fennállanak. Utal annak fontosságára, hogy más országok zsidóságának módjára kötelességünk nemzeti nyelven a szentírást kiadni és terjeszteni, a specifikus zsidó tudományt ápolni. Elnök ennél fogva indítványozta, hogy a közö hajnak megfelelő társulat alakítása végett, egy szűkebb *előkészítő bizottság* küldessék ki.

Dr. *Kármán* Mór a legmelegebben üdvözi a társulat alakításának eszméjét, de a közölt alapszabálytervezetnek a szervezetre, főleg pedig a czélokra vonatkozólag intézkedéseit megfelelőeknek, kimerítőeknek nem tartja. Különös súlyt helyez arra, hogy a hitközségek a társulathoz bevonassanak, hogy ily módon a hazai hitközségek szellemi tekintetben egymáshoz közelebb jussanak. Fentartván magának, hogy idevonatkozó nézeteit a szabályzatok érdemleges tárgyalása közben érvényesítse, csatlakozik elnök indítványához.

Dr. *Lőw* Tivadar szintén az alapszabály tervezetből indulván ki, a kitűzött czélokat jelentékenyen tárgítani óhajtaná. Kivánná, hogy a társulat organisatiója az egész országot ölelje fel és hogy ne az irodalom ápolása képezze fő feladatát, hanem az elhanyagolt iskolák segélyezése. Szóval nem irodalmi társulatot, hanem *kulturregyletet* kívánná.

Szatmári Mór különös fontosságot tulajdonít a társulatnak nemzeti szempontokból. A szentírásnak magyarra való fordítása és terjesztése önmagába véve is elegendő nagy czél volna, hogy a társulat megalakíttassék. A kulturregyesület azon céljai, hogy iskolákat alapítson vagy segélyezzen, az állam feladatának körébe tartozik. Az alakítandó társulat kulturát fog terjeszteni a szó legnemesebb értelmében. Ápolni és fejleszteni fogja a tudományt és az által, hogy a zsidó irodalmat népszerű alakban is terjeszteni fogja, szolgáltatást lesz a közmívelődés egyszerűbb szükségleteinek is. Örömmel teszi magáévá a társulat eszméjét, mely a magyar zsidóságra nézve üdvös alkotásnak fog bizonyulni.

Dr. *Klein* Gyula a társulat céljai között első rendűnek tartja a zsidó nép történetének hazai nyelven való terjesztését. De szükségesnek tartja, hogy a hazai hitközségek történetei egyes monografiákban szintén kiadassanak, hogy az azokban rejlő becses anyag az egységes magyar zsidó történet érdekében felhasználható legyen.

Dr. Klein József annak szükségét hangsúlyozza, hogy a vidék a társulat mozgalmába bevonassék és hogy a rabbik a szent ügy felkarolására külön is buzdíttassanak. Fejtegeti a társulat nagy horderejét a vallásos életre és a vallásos ismeretek terjedésére. Nagy tetszés közben érintette, hogy hitközsége már is felkarolta az ügyet és hogy annak érdekében tovább is készséggel fog működni.

Schön Dávid meleg hangon szólal fel a mellett, hogy az alakítandó társulat kizárólag irodalmi társaság legyen. Behatóan foglalkozik a megvalósítandó célokkal, melyek a mellett, hogy a tudományos életre üdvös hatást fognak gyakorolni előreláthatólag valláserkölcsei tekintetben eléggé meg nem becsülhető eredményekkel járnak.

Szabolcsi Miksa egy félreértett kifejezés helyreigazítása végett kívánt felszólalni, de elnök felvilágosításával megelőzte és így a helyreigazítás tárgytalanná vált.

Dr. Kohn Sámuel elnök összegezvén a nyilatkozásokat, őszinte meglepéssel jelenti ki, hogy a jelenlevők az irodalmi társaság megalakítását hön óhajtják és hogy azt támogatni készek. Az eddigi jelekből következtetve az óhaj általános és nem kételkedik benne, hogy a felekezet e kívánata és szükséglete oly mérvű erkölcsi és anyagi támogatásban is fog részesülni, minőt a kitűzendő nagy célok meg is érdemelnek. Nézete szerint a szentíráson kívül, a zsidóság ellen irányuló támadások és vádakra való tekintettel, a társulat kiadványai között súlyt kell helyezni olyanokra, melyek a zsidó erkölcstan, a talmudi és midrási irodalom ismertetésére vonatkoznak. E tárgyban egyébiránt a szabályzatok tárgyalásánál lehet gondoskodni, mert az előterjesztett szabálytervezet a tárgyalás alapjául elfogadható, de gyökeres átalakításra szorul. Elnök felhívja az értekezletet, hogy a javaslatba hozott *előkészítő bizottságot* válaszsza meg. Felkiáltással megválasztattak dr. Kohn Sámuel (elnök), dr. Mezey Ferencz (jegyző), továbbá dr. Alexander Bernát, dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczy József, dr. Kármán Mór és dr. Klein Gyula. Jellemző, hogy az orthodox újság szerint a társulat alakításában magyar írók nem vesznek részt...

Az előkészítő bizottság dr. Bánóczy József, dr. Kármán Mór és dr. Réthy Mór felszólalásai és elnök indítványához képest oda utasított, hogy az alapszabályokat az előter-

jesztett tervezet alapul vétele mellett szövegezze meg és a hazai zsidósághoz intézendő felhívást készítse el, szemeljen, ki továbbá 100. részben fővárosi, részben vidéki hitsorsost, kiknek nevében az ősz elején a felhívást kibocsáthatja és intézkedjék egyttal az alakuló gyűlés megtartásáról.

Ezután dr. Mezey jegyző jelenti, hogy dr. Acsády Ignác, Kornfeld Zsigmond igazgató, dr. Neumann Antal, dr. Sturm Albert, dr. Schüller Zsigmond az értekezleten való megjelenésben gátolva voltak. A társulat alakítását azonban pártolják. Weisz Berthold levélben sajnálatát nyilvánítván, hogy meg nem jelenhetett, azt írja: »ezúttal azon érzetemnek kell kifejezést adnom, hogy az eszme valósítása nemzetünk és hitfelekezetünk érdekében kiváló fontossággal bír és annak anyagi és szellemi előmozdítását szent kötelességemnek tartom.« Dr. Rosenberg Gyula orsz. képviselő a következő levelet intézte Schweiger Mártonhoz: »Nagyságos uram! A magyar zsidó irodalmi társaság létesítésére egybehívott értekezletre szóló nagybecsű meghívását köszönettel vettem és midőn sajnálatomat fejezem ki, hogy — holnap nem lehetvén Budapesten — az értekezleten személyesen részt nem vehetek, másrészt nem mulaszthatom el annak kijelentését, hogy a szép célú mozgalom megindítását hazafias örömmel üdvözlöm, ahhoz szívvel és lélekkel csatlakozom s a magam részéről is teljes odaadással fogok a megalakítandó társaság céljának előmozdításában közreműködni, meg lévén győződve, hogy a magyar zsidóság hazafias törekvésének és kulturális haladásának terén jelentékeny szerepre lesz hivatása. Egyttal kérem Nagyságodat, hogy a társaság alapító tagjai közé belépésemet az értekezleten bejelenteni méltóztassék. Fogadja stb. Budapest, 1893. június 14-én.« Dr. Chorin Ferencz orsz. képviselő szintén nem jelenhetvén meg, üzeni, hogy a társaság alapító tagjainak sorába lép. Dr. Stiller Mór elmaradását kijelentvén, azt írja: »Hogy a magyar zsidó művelődés érdekében, mi szívem fekszik, csak legmelegebben üdvözölhetem egy magyar zsidó irodalmi társaság létesülését, mondanom alig kell. Hogy annak létesülését előmozdítsam, pártoló tagul 100 frttal belépek.« Tencer Pál bejelenti, hogy Popper István tudomásul venni kéri, hogy 100 frttal a társulatba lép. A márczali izr. hitközség a dr. Klein József rabbi által megindított mozgalom

folytán 100 forint küldött a társulatnak és egyúttal az eszme pártolása érdekében lelkes körlevelet intézett a hazai összes hitközségekhez.

E jelentések örvendetes tudomásul vétettek, mire aztán az emlékeztető értekezlet elnök éltetése mellett emelkedett hangulatban véget ért.

Az előkészítő bizottság már folyó június hó 19-én dr. Kohn Sámuel elnöklése alatt több órán át tartó értekezletet tartott, melyen az alapszabályok főbb elvei megállapítottak. A célok között dr. Kármán indítványára fölvetették, »a szentírás magyarázatára és a zsidó nép történetére és irodalmára vonatkozó előadások tartásának elősegítése hazai egyetemünk bölcsészeti karain és az előadások kiadása.« A szervezet is teljesen megváltozott, úgy, hogy az alapszabályok, melyek a kijelölt elvek szerinti szövegezésével dr. Mezey F. jegyző biztatott meg, lényegesen különböznek az előbbi tervezettől, mely kezdetben a társaságot kisebbre tervelte, mint a minőnek az valójában ígérkezik. A hazai zsidósághoz intézendő felhívást dr. Kármán Mór szerkesztte. Szeptember havában már az alakulás is megtörténik. Újabbán, dr. Klein marczali rabbi értesítése szerint a nemesvidi fiókhitközség is 100 forintot gyűjtött a társaság számára. Ha a társaság kis körökben is ily visszhangra talál, remélhető, hogy nagyobb hitközségeinkben az áldozatkészség elmaradni nem fog.

A magból, melyet elhintettünk, végre tettek fakadnak. Hitközségeink, rabbijaink és felekezetünk lelkes tagjainak közreműködésére van szükség, hogy az irodalmi társaság ne csak megalakuljon, hanem vallásunk, tudományunk és nemzetünk érdekében virágzásnak induljon.

M. F.

ZSIDÓ IRODALMI TÁRSASÁG ÉS ORSZÁGOS RABBI-KÉPZŐ INTÉZETI INTERNATUS.

Ami hazánk zsidó felekezete jobb érzésű tagjainak az eszme legelső fölmerülése óta hű óhaját képezi, az megvalósulásához közeleg és Isten segítségével már a legközelebbi jövőben meg fogja kezdeni működését a Zsidó Irodalmi Társaság és kezébe fogja adni felekezetünknek a magyar Szentírást, amelylyel oly

régóta tartozunk a hazának, a magyar irodalomnak és önmagunknak. Midőn a kerületi elnökök értekezlete az Irodalmi Társaság ügyét felkarolta, az u. n. zsidókérdés hazánkban leendő végleges megoldását előmozdítja a legszerencsésebb és nézetünk szerint legsikeresebb módon. Mert ha zsidókérdés hazánkban az, hogy az izraelita vallás egyenjogúsíttassék-e a többivel, — mert zsidókérdés az is, hogy az izr. vallás törvényei és eszméi megférnek-e a modern kor kiinomított erkölcsi világrendje mellett, — úgy a zsidókérdés meg lesz oldva, ha a vallás eszméinek ismerete nagyobb lesz a zsidó felekezet kebelében, mint eddig volt, ha a zsidó ifjú az Irodalmi Társaság működése nyomán ismerni fogja a Szentírást, megtanulja a zsidó történelmet és belemélyed a zsidó vallástudományba; ha meg fog szünni az, hogy csak néhány férfiú, a papok, akiket hivataluk és életmódjuk a külvilágtól jórészt elzár, fognak tudni; ha ismét tudós lesz egész Izrael és azon hitsorsosaink is, kiket hivatal, állás, foglalkozás és hivatás folyton a társadalmi élet terén tart, fogják tudni nemcsak önmagukat és legfeljebb azon társadalmi osztályt képviselni, amelynek tagjai, hanem fognak tudni öntudattal és büszkén helyt állani azon felekezetért is, amelyhez tartoznak. Ha a tudatlanság vallási téren a magyar zsidóságban megszűnt, ha a zsidó ifjú szerzett ismeretei révén büszke lesz vallására és annak tanaira és meg fogja azt maga becsülni, úgy fog tudni annak tiszteletet szerezni másoktól is. Nem ismertük önmagunkat és azért nem ismertek bennünket.

Másként nem történhetett. A szegényletes állapotnak, amelyben hazánk zsidósága volt, meg kell szünni és ne várjuk annak megszüntetését kívülről, hanem mi magunk egész szellemi és anyagi erőnkkel hassunk ebben közre. A Zsidó Irodalmi Társaság létrejötté azon nagyszabású mozgalommal, amelyet a községerkelet kebelében a kerületi elnökök értekezlete megindított, biztosítva van. A hazai felekezetek körében mindenütt mutatkozó erős készülődés a jövő harcára felébresztette minálunk is a szunnyadó felekezeti szellemet és öntudatot: és ha »mennek mások fegyverekkel és csataszerekkel, úgy megyünk mi az Isten nevével«, a szellem fegyverével, a tudomány erejével a jövő bizonytalan eseményei elé és míg mások »kulturharc«-ban fognak egymásra támadni, addig nálunk

a Zsidó Irodalmi Társaság fogja megkezdeni a harczot a kultúráért; míg másokból a középkor újra feltámadt rémei fogják az életerőt kiszívni, addig mi Ezékiel visióját fogjuk megvalósulni látni: holt testeinkbe élet és szellem fog szállani, meleg vér fog az ereken pezsegni és lábra fog állani a csontvázak és mumiák serege, amely lát, érez és cselekszik öntudattal.

A Zsidó Irodalmi Társaság részére minden zsidóvallású honfiúnak el kell hozni áldozatát. Mint hajdan a szentély felállításához mindenki hozzájárult az ő fillérével, úgy kell ma minden magyar zsidónak a hazai zsidó felekezet ezen szent intézményében vagyonával részt venni; ne legyen egy zsidó sem az országban, akinek utódai szegyélnék magukat, mert atyjuk hidegen és érzékellenül tartotta zárva szívét és összeszorítva kezét, midőn szent célra kérték tőle. Ez nem pártkérdés. A zsidó tudomány ismeretének terjedése a zsidók között nem lehet közömbös orthodox testvéreink előtt sem.

Ámde, ha kötelessége ez a zsidó egyénnek, mennyivel inkább az a zsidó hitközségeknek, amelyek mint erkölcsi testületek képviselik felekezetünket és mint ilyeneknek elől kell járniok a mozgalomban. Számít a felekezet a hazai hitközségek lelkesedésére és áldozatkészségére, amely felbuzdulva, nagyot fog művelni. A példa megvan. Egy maroknyi kis község, a marczali-i, amelynek saját vagyona nincs, tagjai adományaiból össze tudott rakni száz forintot az Irodalmi Társaság részére és kérő szózáttal fordul hatalmasabb, nagyobb testvéreihez, hogy közös erővel hordják össze az anyagot a szentély felépítéséhez. És nem képzelhetjük más-ként, mint hogy nem fog távolmaradni egy hitközség sem azon intézménytől, amelyből dicsőség fog áradni Isten nevének, tisztelet és fény a hazai zsidó felekezetre.

Tekintettel azon körülményre, hogy felekezetünknek van már egy régebbi kulturális intézménye, az Országos Rabbiképző Intézet, amely közvetve ugyanazon célt szolgálja, mint az Irodalmi Társaság; mert ennek fennállása teremtette meg az intézeti értesítőkkal és a növendékek dissertációival azon csekély kis magyar zsidó theológiai irodalmat, amely már eddig volt; és mert ezen intézetben neveltetnek azon ifjaink magasztos pályájukon, akik hivatva lesznek úgy lelkesízi működésükkel, mint az Irodalmi Társaság zászlója alatt folytatott

beható munkásságukkal felekezetünk kebelében a zsidó érzést ápolni és fenntartani, a zsidó tudományt népszerűvé tenni és terjeszteni; de mert ezen intézet növendékei éppen ezen pályájukra való készülésükben a rájuk nehezedő megélhetési gond alatt tetemesen akadályozva vannak: a marczali-i izr. hitk. az ezen intézet kebelében felállítandó internatus részére is adott 50 frtot alapítványul és ezen intézmény pártolásáért is esedezik testvérközségeihez alábbi levélben:

Szerelett Testvéreink!

Midőn a minap a Thóra kinyilatkoztatásának szent ünnepét ünnepeltük, sokaknak közületek juthatott eszébe, hogy talán éppen manapság nincs okunk a Sebuoth ünnepet örömben megülni. Azon napon, midőn az őskor sötétségében felvillant az égből leszállt fény a Sinai hegyén, szétáradva onnan az egész földre, — őseink, kik ez imént szabadultak csak meg a rabigából, legközelebb állottak az összes népek közül a hegyhez, amelyről Isten szava hangzott, hirdetve azon ígéretet, amelyeket a föld népei tőlük tanultak meg és melyek az egész emberiség örök erkölcsi törvényeivé válva, képezik az erkölcsi világrend alapját; és ugyanazon nap évfordulóján ha körültekintünk, önmagunkat látjuk a Sinai hegyétől legmesszebb és az ott megnyilatkozott szellemtől legtávolabb.

Valjon nem szorult-e el szívetek a kinyilatkoztatás ünnepén, látva és tudva, hogy a föld népei, a kiket Isten és törvénye ismeretére a mi őseink tanítottak, mily buzgósággal tanulmányozzák a Szentírást és annak tudományát; mily hatalmas közszellemtől vezérelve létesítenek felekezeti kulturális intézményeket, amelyekből mint gőzpontokból árad ki a mi vallásunkból leszármazott különféle vallásformák hívei között a felekezeti történet és tudomány ismerete: míg mi belső villongások által szétforgácsolva ma, midőn az anyagi szolgaságból immár negyedszázad óta megszabadultunk és feltűnt már előttünk azon fényes tűzoszlop is, amely az erkölcsi szolgaság Egyiptomából is ki fog bennünket vezérelni, utunkban, nem a Sinai hegye felé haladunk, hanem annak hátat fordítva, mindinkább eltávolodunk azon fényforrástól, mely legelőször nekünk világított; veszni hagyjuk ősi kincsünket; a Szentírás és tudományának ismerete mindinkább hanyatlik soraink között; ifjaink előtt ismeretlenek azon szent és magasztos eszünk, amelyek őseiket lelkesítették szóra és tetteire és nem tudnak beszélni és nem akarnak cselekedni, a hol arra szükség volna, a felekezet becsületéért; nem ismerjük történetünket és megtárgyadván mulunkat, veszélyeztetjük jövőnket.

De legszomorúbb, hogy a éppen magyar haza zsidó felekezetéről áll ez. Németszág területén a zsidó felekezet 3 nagy rabbiképzőt tart fenn, áldozatkésztségével és tudománysozmjával óriási vallástudományi irodalmat teremtett, és egész sereg tudományos és társadalmi felekezeti érdekeket szolgáló folyóirat létezését teszi lehetővé. Így van ez a többi művelt és többé-kevésbé a műveletleneknek tartott államokban is. Legutóbb Ausztriában, Bécsben épült önkényes adományból egy rabbiképző, és bennünket éget a szűgyen, hogy a hazai zsidóság szemefényét képező rabbiseminariomot, melynek párja tudományos erőben sehol sincs, nem a hazai zsidóság önkényt áldozatul hozott filléreiből állították fel, hanem a szabadságharc lezajlása után mint hadisarcz bajatott be rajtunk azon összeg, amely alapját képezi. Ezen fájdalunkat csak némileg enyhítheti azon körülmény, hogy ezen hadisarczot Ő Felsége felekezetünknek visszadván, a rabbiképző Felséges Királyunk atyai kegyének is emléképilete. Egyéb kulturális intézményeink nincsenek; nem adtunk a magyar irodalomnak még egy bibliafordítást sem.

»És a nép, amely sötéttségben vándorolt, egyszerre nagy fényt látott.« Mint az őskorban, úgy ma is vezéreink illettettek meg a Szellem által. A kerületi elnökök minap tartott gyűlése örökké emlékezetes fog maradni a hazai zsidóság történetében, mert megmutatta nekünk azon Sinai hegyét, amelyről a Szentírás a magyar zsidóság körében újra el fog terjedni. Immár alakulófélben van a Zsidó Irodalmi Társaság, amelynek feladatát a zsidó tudomány hazánk nyelvén való ápolása fogja képezni és működését a vallástudomány ismeretének felekezetünk kebelében való terjedése fogja jelezni. Épűgy mindinkább tért hódít azon kötelességérzet, miszerint felekezetünk leendő vezéreinek az Országos Rabbiképző kebelében oly otthon teremtünk, a melyben menten az élet nehéz gondjaitól egyedül tanulmányaiknak szentelhessek magukat, hogy megismerjék és később híveikkel megismertessék vallásunk tanait és eszméit, felekezetünk történetét és tudományát. Lelkes szavakkal szólnak hozzánk egyetlen tudományos folyóiratunkban, a Magyar Zsidó Szemleiben, nehányan felekezetünk vezérférfiai közül a két szent cél érdekében: ne hagyjuk szózatukat a pusztában elhangzani. Olvassátok el és szívelejtétek meg lelkesítő soraikat. Soha le nem mosható foltot ejtene rajtunk, ha ezen két szent ügyünket diadalra nem vihetnők, a melyekkel legméltóbban jelenhetnénk meg a haza ezredéves ünnepén a többi recipiált felekezetek sorában, mint önerőnkől és áldozatkésztségünkől létesített kulturális intézményekkel, amelyeket a felekezet és a haza közkinésévé tettünk.

Azon vádat, melyet igazságos bíránk is emeltek már ellenünk,

miszerint saját kincsünket nem ismerjük, saját tudományunkat elhanyagoljuk és ápolót nyomorogni hagyjuk, ne engedjük többé felhangzani. Neveljétek népünknek tanítókat és tanulókat magatok is. Miként mi, akiknek községét adósságok súlyos terhe nyomja, úgy, hogy a tagok rendkívüli megterhelésével vagyunk csak képesek saját hitközségi intézményeinket fenntartani, mégis az egyes tagok újabb és a szent cél érdekében felbuzdult áldozatkésztségével 150 forintnyi összeget tudunk összesen nyolczvanöt családból álló hitközségünkben összegyűjteni, indítsatok ti is gyűjtést a hitközség tagjai között.

»Adjon egyik többet, a másik kevesebbet, de a szent ügyért való lelkesedéssel rakjátok össze velünk együtt filléreteket a Zsidó Irodalmi Társaság és Országos Rabbiképző internatus részére.

Marczaliban, 5653. szívan hó 17-én. (1893. június 1.)

Löbl Lipót
hitk. jegyző.

Dr. Klein József
kerületi rabbi.

Münz Simon
hitk. elnök.

Meg vagyunk győződve a hazai hitközségeknek a szent ügy iránt való buzgóságáról és reméljük, hogy a marczali-i hitközség tényét kicsinyelni nem fogják, a mellyel az csak a felekezettel szemben érzett kötelességének akart eleget tenni és a felekezet létérdekét akarta csekély erejéhez képest szolgálni.

Marczali.

DR. KLEIN JÓZSEF.

ADALÉK A FELEKEZETI EGYSÉG KÉRDÉSÉHEZ.

Nagyvárad, 1893. június.

Orthodox hitrokonaink nem szűnnek meg abbéli kísérleteikkel, hogy a két izr. felekezetről szóló hóbertjuknak érvényt szerezzenek. Különösen az exponáltabb helyeken, jelesül az olyan városokban, hol a hunczútkát sűrűn meglóbálja az egészséges haladás szellője, a mint ez minálunk történik, ott egyes fanatikusok, vagy olyanoknak tetszeni akarók, e téren való próbálgatásaikban a legmesszebb mennek. Hiába történet, hiába igazság, hiába még a receptionalis törvényjavaslat is. Az ő dühöngésük meg nem szűnik, mert keserű epével telnek el, midőn tapasztalják, hogy a mi közegeink műveltsége és tudása mekkora hódításokat teszen még az ő szűk köreikben is és hogy mily siralmas szerepök van az ő embereiknek. Az

egész felekezeten akarják hát megboszulni magukat, folyton annak egységét támadván. Persze, hogy a fejtől romlik az egész. Oh ezek a vezérek! Ujabban a receptionalis törvényjavaslat betérjesztése után gróf Csáky miniszternél tisztelegtek. E tisztelegéssel egyfelől a receptió elleni magatartásuk által rajtuk esett foltot akarták lemosni, másfelől meg a nemes grófban téves képzeteket akartak támasztani. Persze, hogy egészen eltértek a két felekezetről költött mesétől, de ezt csak azért tették, mert érdekük ezt most épen így kívánta. Hiszen a törvényjavaslat ellen, mely egy izraelita vallásról szól, támadtak volna, hiszen a nemes célzatú indoklás ellen lázadtak volna fel, ha előhozakodnak azzal, hogy két izr. felekezet van. Ezt pedig a miniszterrel szemben nem tehetők, inkább benne hagyták azt a 238 orth. rabbít a csávában, a kik ennek, a zsidóság történetében páratlan hamisításnak, formát adtak, sőt e rabbikból többen, mint a tisztelgő küldöttség tagjai, örömmel eltele lubiczoltak benne. Nagy az orthodoxok a feletti öröme, hogy tán törvénybe lesz iktatva az egységes izraelita vallás, de ép oly nagy lesz az örömük, ha ez meg nem történik. Nagy volt az orthodoxok felháborodása a miatt, hogy a haladó zsidók csak a szervezetekben és nem a felekezetiségben akarnak különbséget látni, de ép oly nagy most az örömük a felett, hogy ezt egy törvényjavaslat indoklásában olvassák.

Elkeseredett harczot fognak folytatni a receptió ellen, mondák néhány hónap előtt az orthodoxok és meg is cselekedték azt sajtójukban, szószékeiken és levelezéseikben, és most, abból az alkalomból, hogy a vonatkozó törvényjavaslat be lett terjesztve — ne higgye valaki hogy ezért — tisztelegnek a miniszternél. Mert nagy az ő örömük a felett, hogy az a szó orthodox a törvényjavaslat indoklásának még a szervezetet érintő kérdésében is gondosan ki van kerülve. Igazán furcsa egy légió, aztán tessék őket komolyan venni, tessék velök transactiót kezdeni. Jaj Izraelnek, ha vannak rétegei, melyekben ezeknek a szegény flótásoknak a muzsikájára táncolnak.

A milyenek odafent az orthodox boldogítók, egészen olyanok ide lent az apróbb szentek, a helyi vezetők. Nekünk is van belőlük egynéhány. Mert az orthodoxyában a mi váro-

sunknak nagy szerep jutott ám. A legvadabbak azok, kik szombaton reggel legkorábban nyitják ki boltjaikat. Az igaz, hogy a mi orthodox küzdőink a parádésak és az igaziak nem sok vizet zavarnak. Egy kicsit bohókásak egy kicsit dühöngősek, De kárt nem igen tesznek. Van egy iskolai tanítójuk, az szeret a legharapósabbnak látszani, de álfogakkal ez sem sok kárt teszen. Még az övéi sem sokat hederitenek rája. Hát még mások. Önöket is nem egyszer meghajigálta már. Ha levélemet kiadják, megint rájuk mázgálja entajtéjkját. (Oh a kis hamis). Most újabban épen szörnyen felsült egy nagy csellegfogásával Gabel úr, mert így hívják, nyilván mivel vasvilla módra áll szeme, tolla. (Ez ugyan nem nagyon szellemes. Szerk.) A kik tudnak róla, azok jókat kacagnak ezen, mert az egész dolog olyan csiklandozó természetű.

W. H. nagyváradí kath. főgymn. VIII. oszt. tanulóknak nem tetszett az orth. vallástánító, pedig ő maga az orthodox »felekezet«-hez tartozott. Folyamodott hát, hogy »áttérhessen« a »neolog felekezetbe«. A formula az ilyen áttéréshez csak ezután lévén megállapítandó, a nagyváradí tanker. kir. főigazgatóság a kérvényt a kultuszminiszterhez terjesztette fel. A f. é. február 26-án 275. sz. a. kelt ide vonatkozó felterjesztésében egyebek között a következőt jelenti a miniszteriumnak:

»Megvallom őszintén, sokáig haboztam, valjon a Nagyméltóságú Miniszterium elé juttassam-e a fentebb jelzett kérelmet, mely nem annyira elvi meggyőződés, mint inkább a hitoktató tapintatlan s a gymnasiumi tanulók előtt szokatlan érdes modora által felidézett személyi conflictus kifolyása; minthogy azonban közbelépésemnek sem sikerült a fennforgó ellentéteket kiegyenlíteni, azt pedig magam sem kívánhatom, hogy a jeles előmeneteli s különben teljesen kifogástalan magaviseletű ifjunak tanulmányait ép tanuló pályájának határpontján, nagyrészt önhibáján kívül megakasztzuk, kénytelen vagyok a szóban levő ügyben, melyet az igazgató jelentése egész terjedelmében megvilágít, a Nagyméltóságú Miniszterium kegyes határozatát tiszteletteljesen kikérni.«

Az igazgató jelentése, melyről itt szó van, már olyan, hogy közölni sem merem, mert az igazán megsemmisítő hatású, holott mi csak a komikus oldal iránt érdeklődünk.

Az ügyet a miniszteriumban, ha nem csálódok, f. é. 10,250. szám alatt tárgyalták és a zsidó ügyekben intézkedő VI. ügyosztály a (gymn.) IV. osztálynak a következőképen jelezte álláspontját:

»Nagyváradon egy orthodox és egy congressusi alapon álló hitközség áll fenn. Mint az iratokból kitűnik az orth. hitközség egy Gabel nevű hitoktatót rendelt ki a középiskolai tanulók számára, a congr. hitközség hitoktatója pedig dr. Kecskeméti főrabbi.

Mínthogy törvényeink csak egyféle izr. vallást ismernek, nem az egyik felekezetből a másikba való áttéréstől lehet szó, hanem csak arról, hogy egy és ugyanazon hitfelekezet két különböző testülete által kirendelt hitoktatók egyikétől a másikához az átlépés a tanév közepén meg legyen-e engedhető? A fennforgó esetben annyival kevésbbé tehető e helyütt kifogás az ellen, hogy W. H. gymnáziumi tanuló Gabel helyett dr. Kecskeméti választza hitoktatójának, mert ebbe a tanuló atyja is beleegyezett, és a mint az igazgató és főigazgató jelentéséből kitűnik — az átlépést Gabel tanító »tapintatlan és a gymn. tanulók előtt szokatlan érdes modora« okozta.

Ugy látszik, hogy az orthodoxok helybéli rettenetes penája megszagolta a dolgok állását, mert már f. é. ápril 3-án egy alázatos kérelemmel, hol már a két felekezetről szóló elvi álláspontot mellőzve, az iskolai fegyelem szempontjából akarta ügyét győzelemre vinni. A miniszter azonban átlátott a szítán és miután az »áttérés«-be az »orthodox felekezetű« apa is beleegyezett, a proselyta tanulót azzal büntette, hogy az orthodox vallástanító finom modorának élvezetétől megfosztotta, f. é. ápril hó 25-én 15,890. sz. a rendelettel megengedvén neki, hogy dr. Kecskemétinél tanulhassa a hittant.

Igy végződött a nagy háború, mely úgy a diákok, valamint különösen a tanároknak sok derült percet szerzett. Tessék róla elmélkedni: hát nincsen-e két zsidó felekezet?

Egy hónap óta fúrja az oldalomat, de hányszor szúrja az ilyen »orthodox« és »neolog« felekezeti dolog.

Már akár mit mondanak a szerkesztő urak, de meg kell ám csinálni azt a heti lapot, mert úgy lássák, hogy terjed a

valótlanúság, sőt ha tetszik, úgy bizonyítványokkal is szolgálók, hogy a »miéink« is orthodox ujságban rakják le azt az epe-sárt, melyet közöttünk elmárgálni már nem tudnak. Hát nem veszik észre, hogy a — bocsánat, jó értelemben mondom — lassu tempójú sajtó miatt képes minden suhancz nyíltan valótlanúságot terjeszteni és egy bizonyos terrorismust (Hohó! Szerk.) gyakorolni. Ébredjenek uraim!

DR. KÖRÖSI IMRE.

Számos actualis felekezeti kérdésről részint magánügyekben való rendkívüli elfoglaltság, részint térszűke miatt legközelebb fogunk nyilatkozni. Addig is kérjük tisztelt olvasóink szives elnézését.

TUDOMÁNY.

A PESZÚKÉ DEZIMRA ÉS BERÁKHÁI.

Mielőtt a naponkinti sachrithüma főrészt — a semát berákhaival és a semóne eszkrét — elvégezzük, ősi időktől kezdve dicsőítő zsoltárokkal és egyéb szent énekekkel magasztaljuk Istent, melyeknek szintén ősi időkből származó összefoglaló neve peszúk-dezimra. Berákha előzi meg — a bárúkh seámar — és berákha fejezi be ezeket, — a jistabbach simkha.

Közismert dolog, hogy az első berákha helyére nézve különbség uralkodik a szefard és askenaz ritus között. A szefardok a hódu la-adónaj kir'u vismó imát végzik előbb és csak azután mondják a bárúkh seámart, míg mi az összes peszúk-dezimrát megelőzőleg végezzük e berákhát. A mi ritusunk külön megokolásra nem szorul, hiszen természetes, hogy a bevezető berákha valamennyi dicsőítő ének előtt mondatik, de éppen mert annyira raczionális, már ez maga arra a gondolatra bír bennünket, hogy a szefárd ritus az eredeti, a miénk pedig csak annak későbbi javítása. A következőkben a peszúk-dezimra és a hozzá tartozó berákhák eredetére óhajtok néhány megjegyzést tenni és egyúttal kimutatni, hogy a két ritus közül, — nem melyik a helyesebb, mert joggal mondják a decisorok, hogy mindenki a magáét kövesse, — de melyik közülük a régiebb.

A pesz. dez. naponkinti elmondása Aseri szerint (Berachóth III. 1. hez.) gaoni intézmény; visszamegy pedig kétségen kívül R. Jósze azon állítására (Sabbat 118. b.) *יהי הלל עם ששת המינים* »Oly kegyben álljak Isten előtt, mint azok, kik a hallélt naponkint elvégzik.« A talmud kérde erre: de hiszen tiltva van naponkint a hallélt elmondani. Ezért úgy

értelmezi R. Jósze szavait, hogy ő hallél alatt a peszúk-dezimrát érti. A M. Szofrim (17., 10.) már így parafrázálva adja vissza R. Jósze szavait: *יהי הלל עם המינים כל יום* — kik naponkint a hat — 145—150-ig terjedő zsoltárt elvégezik.«

R. Jósze bizonyára úgy mondotta, a mint tradálva van, az is bizonyos, hogy hallél alatt nem értette azt, a mit mi ma értünk a kifejezés alatt, t. i. a »hallél hamiezri«-t, vagyis a 111—118-ig terjedő zsoltárokat, de az már kétséges, vajon éppen ama hat zsoltárt értette-e alatta.

Valamely határozott zsoltárt nem gondol és mivel a szót mégis egyes számban használja, azt kell feltételeznünk, hogy az tulajdonnév értelemben van véve és ezen elnevezés a zsoltárkönyv egy bizonyos részét, vagy az egész zsoltárkönyvet jelöli, vagyis azt, mit mi ma *ספר ההלים* v. *ספר תלים*-nek nevezünk, azt akkoriban *הלל* -nak hívták.

E mellett szól ama körülmény is, hogy a hallél szó már a krónika könyvében (II. 7, 6.) mint terminus van használva, a hol *בהלל דוד בידם* »Dávid halel'a volt kezükben«, egy egész könyvet jelenthet csupán.

Kétségtelen, hogy R. Jósze szavai ezen magyarázat szerint még feltünőbbek, mert nem igen képzelhetjük, hogy voltak olyanok, kik naponkint az egész zsoltárkönyvet elmondták.

Azt lehetne mondani, hogy *נמי הלל* alatt, azokat érté, kik a zsoltárkönyv utolsó énekeit mondták el és csak ily módon »végezték be« azt naponkint, — úgy látszik a gemara is így értelmezi szavait, de tény az, hogy *נמי* sohasem jelent annyit, mint valaminek a végét elmondani. *התקין נמי השמע* (Berachot 10. a.) nem jelentheti azt, hogy a régi jámborok a semá végét mondták el csupán. Még a későbbi időkben is a mi hallélünk bevezető berákhájában végyesen használtatnak a *לקרא* és *לנמי* kifejezések.

De vajon a krónika könyvében (II. 7, 6.) a hallél szó tényleg az egész zsoltárkönyvet jelenti-e?

Ugyancsak a krónika szerzője (I. 16, 7.) elbeszéli, hogy a leviták naponkint elmondták a hódu laadonaj kir'u vismó kezdetű zsoltárt, melyet a krónika ezen helyen közöl is és mely a mi 105-ik zsoltárunknak felel meg. Az ott előforduló

kifejezés *לְהוֹדוֹת לַיהוָה* az világosan azt jelenti, hogy Dávid ezen zsoltárt elsőnek tette azon gyűjteményben, melyet a leviták a II. 6, 7. verse szerint a kezükben tartottak. Ezen hallél énekeskönyvben ez állott legelől, mert az istentiszteletnél legelőször is erre volt szükségük.

Ez a 105. zsoltár, — ha a LXX. szerint a megelőző zsoltár utolsó versét ide vesszük — az első, melyben előfordul a »haleluja« kifejezés, melyet a következő zsoltárookban a »hódu laadonaj« kifejezéssel váltakozva csaknem minden egyes zsoltárban megtalálunk.

Tehát a mai ötödik könyv, — hozzávéve a negyedikből a két utolsót, — ez volt ama gyűjtemény, melyet a leviták a kezükben tartottak és ennek alkalmasabb neve nem is lehetett a »hallél«-nál. E gyűjteményből énekelni annyit jelentett, mint *לְהוֹדוֹת לַיהוָה*, mely kifejezés az I. Makkabeus könyv 4, 59. utján jutott el a chanukkai al-ha-nisz-szim imába és ezt a hagyomány is úgy értelmezte, hogy ezen napon »hallélt« kell mondani.

Ezen hallél-kézikönyv létezésének más helyein is nyomára akadunk a talmudban. Berákhóth 9. b. lapján R. Jehuda, ki azt mondja, hogy »Dávid 103 — számításunk szerint 104 — zsoltárt szerzett előbb és csak azután mondta először »haleluja«, úgy látszik azt akarja megokolni, miért kezdődött a 105-ik zsoltárral e gyűjtemény, melynek különös fontosságot és szentséget tulajdonítottak.

Ezen hallél-gyűjtemény létezéséről tanuskodik továbbá R. Jóchanan azon állítása (Peszáchim 118 a), hogy a sirhamaalóth zsoltárok szintén a hallélhoz tartoznak. Ezek, bár sem hódut, sem halleluját nem tartalmaznak, úgy látszik azért lettek ezen levítás kézikönyvbe fölvéve, mivel a nyilvános istentiszteletnél ezekre is szükség volt. A többi hallél és hódu nélküli néhány zsoltár talán tényleg nem is volt benne a gyűjteményben. Az egész könyv egyes kiválóbb helyei külön neveket nyerne, így a 111—118. zsoltárt hallél-hamiczri-nek, a 136. zsoltárt hallél ha-gádol-nak nevezi a talmud. (Berákhóth 4. b.)

Világosan értjük ezek után Rabbi Jósze szavait: »Oly kegyben álljak Isten előtt, mint azok, kik mindennap végig mondják a hallélt.« Számosan lehettek a jámborok között, kik e gyűjteményt naponként végig mondták.

Most már a peszúké dizimra eredetére határozottan rámutathatunk: Kezdődik az a hódu laadonaj kezdetű 105-ik zsoltárral, *mint ezen hallél könyv első énekével* és végződik ezen gyűjtemény 6 utolsó zsoltárával, *mivel a »gómre hallél« kifejezést így értelmezték.* Hogy a végső zsoltárok mért kezdődnek a 145-ik — asré — zsoltárral, azt ezen zsoltár kiváló jelentősége eléggé megokolja (Berach. u. o.) és megértjük azt is, hogy imakönyvünkbe fölvett zsoltárok mért vannak túlnyomó számban ezen gyűjteményből véve.

Ami a peszúké dezimra többi alkatrészeit illeti, ezekről csak annyit jegyzek meg ez alkalommal teljessé okáért, hogy ezek naponkinti elmondása mind jóval későbbben jött gyakorlatba. A *יְיָ נִכְבֹּד* imát, valamint azon versgyűjteményt, — likkúté peszúkim — mely imakönyvünkben a hódu laadonajhoz van csatolva, Rasi nem mondotta (Lásd Hagahot Majmuni: Hilchóth Tefillóth 67) és Náthán ha-Jarchi Széfer ha-Manhigja szerint Amram szidurja sem a *יְיָ נִכְבֹּד*-imát sem a sirath ha-jom-ot nem tartalmazta, hanem Dávid áldása után — amit mi Nehemja könyvéből ehhez csatolunk, az szintén hiányzott — mindjárt a jistabbach következett.

Áttérhetünk ezek után a peszúké dizimrát megelőző és követő berákhákra.

A bárúh se-ámarról a talmudban nincs említés téve, a jistabbach-ról szintén nincs, de a Hagahot Majmuni (u. o.) azt állítja anélkül, hogy a helyet megjelölné, hogy a jeruzsálemi talmud említést tesz róla. A misna szól egy zsoltárokra vonatkozó berákháról Peszáchim 10 f. 7 misnájában, hol azt olvassuk: Az u. n. széder-esténél a negyedik pohárnál elmondják a hallélt *יְיָ נִכְבֹּד* és a hallél fölött mondják a »zsoltárokra vonatkozó berákhát«.

A harmadik században R. Juda és R. Jóchanan igyekeznek megállapítani, mit ért a misna ezen berákha alatt. Az első azt véli, hogy ez a nismath ima, a második szerint a jehállelukha ima, melylyel ma szoktuk bevégezni a hallél mondását.

Alig képzelhetjük, hogy e két ima, főleg az első, már a misna idejében létezett volna, de tartalmaz a misna még egy nehézséget. Ismeretes ama elv a tradiczióban, hogy a berákhákat mindig ama cselekmény *előtt* végezzük, a melyre az

nös, a többiekől elütő dicsőítése éppen abban áll, hogy ő a hagyomány anyagát nemcsak fölvette magába, hanem rendezte is.

Igen jól érthető az adott magyarázat szerint, hogy a hasonlatban négy terményről van szó, a melyeket Akiba tarsolyába fűszedett. E négyféle terménynek, a melyek külön-külön választatnak, megfelel a hagyomány négy formája, a melyeket Jóchanan idézett mondásában megnevez, a misna, a tószipta, a Szifrá és a Szifré.

Felfogásunk szerint e nehéz szavakat: *קשה כל הורה טבעת* *טבעת*, a melyekre eddig kielégítő magyarázatot nem találtak (*Bacher*, *Agada der Tannaiten* I. 274.), szintén megérthetjük. *טבעת* helyett ugyanis az egyik kézirat (*Schechter* i. h.) és *Rasi* szerint (*Gittin* 67 a.), olvasandó *טבעת*. Ezen olvasattal a kitétel az előző hasonlatnak tökéletesen megfelelő, azt jelenti, hogy Akiba a tórának külön-külön formát adott, más szóval a hagyomány anyagát négy gyűjteményben fixírozta.

Hogy miért éppen ezen négy gyűjteményben, azon kérdés tudtommal még föl sem lett vetve. A formából kiindulva, kétféle hagyományt lehet megkülönböztetni: a midrast, a mely a hagyományt tóra exegézis és a halákhát, a mely a hagyományt önálló törvény alakjában nyújtja. Hogy azonban Akibát milyen szempont vezette, midőn midras és midras azaz Szifré és Szifrá, továbbá halákhá és halákhá, azaz misna és tószipta között különbséget tett, az nem világos. Természetes, hogy Akiba keze alól nem a ránk maradt gyűjtemények kerültek ki, természetes az is, hogy e gyűjtemények nevei sem származnak tőle de az biztos, hogy az alapot ő teremtetten meg és ennek következtében fölmerül a kérdés, hogy miért osztotta ketté a halákhát (misna és tószipta) és a midrást (Szifré és a Szifrá)?

Legyen szabad egy igénytelen föltevést kockáztatnom. A megbeszélthelyen használt hasonlat szerint Akiba az összes hagyományos anyagot gyűjtötte és azután rendezte. A rendezésnél az egész anyag külső alakja szerint két csoportra osztott: midrasra és halákhára, a mit már többen kiemeltek. E két csoporton belül is voltak különböző verziók, különböző nyelvezetű és formájú részletek, hibásak és fogyatékosak, rövidebbek és bővebbek stb. Akiba tehát kénytelen volt tanítványai számára mindkét csoportból szöveget megállapítani, a

melyből sokféle anyag különböző okokból kiszorult. Ezen föl nem vett anyagot, hogy el ne vesszen, külön gyűjteményben egyesítette. A dolog természeténél fogva ezen másik gyűjtemény az elsővel külső berendezésre és a sorrendre nézve egyenlő volt. Innen érthető, hogy a mi tósziptánk, a mely az Akibától természetesen elüt, de a melyben a törzset mégis az ő műve képezheti, a misnának a pendantja. Azt is megérthető, hogy miért kapta a második gyűjtemény későbbben a »tószipta« *toldalek* nevet, mert eredetileg nem is volt egyéb, mint pótlék.

Az Akiba Szifrája és Szifréje, a mely gyűjtemények a midrast foglalták magukban, ugyanilyen viszonyban állhattak egymással. Nézetem szerint ugyanis a Jóchanan által említett két midrasmű nem a tóra egyes könyveit, az egyik a Leviticus, a másik pedig Numeri-Deuteronomiumot kommentálta, hanem mindegyik a Genézis kivételével az egész tórát. Hiszen különös is lenne, hogy a tóra egyik könyvének midrását külön néven Szifrának és a többi kettőnek vagy helyesebben háromnak midrását ismét más névvel Szifrének nevezték volna. Még különösebb lenne, hogy az egyik tanna a Leviticusnak midrását alkotta meg a mestere által nyújtott alapon, a másik tanna pedig a többi három könyvnek a midrását ugyanazon az alapon! Nagyon valószínűnek látszik tehát, hogy a Szifrá és Szifré által jelölt művek még a Jóchanan mondásában is az egész tórára (Genézis nélkül) vonatkozó midrasműveket jelentenek.

Ha ez helyes, akkor az Akiba két midras műve között ugyanazon viszony lehetett, mint a két halákhá műve között. Az egyik tartalmazta az általa tanítványai számára megállapított exegézist, a másik pedig az elsőből sokféle okból kiszorult anyagot.

De akár helyes feltevésünk, akár nem, az bizonyos, hogy a halákhá és midras közötti ellentétet Akiba élesítette ki az által, hogy külön gyűjteménybe foglalta ezeket.

Akiba ezen módszeres eljárása egyelőre csak a különböző formájú hagyományok elválasztására vezethető, a nélkül hogy e kétféle alakú hagyomány egymással összeütközésbe jött volna, úgy hogy az egyik a másikat kiszorította volna. Csak egy nemzedékkel később vitatkozik Akiba két nagy

tanítványa Méir és Jehuda, hogy mi a misna, azaz azon szóbeli tan, a melyet első sorban kell tradálni. Méir szerint a halákha, Jehuda szerint a midras. Még egy nemzedékkel később a kérdés el van döntve Jehuda ha-nászi misnája által.

Azt hiszem, hogy Akiba fentvázolt a hagyományt rendező tevékenységére célzást találunk Akibának a következő exegezisében (Mekhl. 21, 1-re): רבי עקיבא אומר ואלה המשפטים (אשר תשים לפניהם) למה נאמר לפי שהוא אומר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם (Levit. 1, 2) אין לי אלא פסע אחת מן שנה ושלש רבע עד שלמון תלמוד לומר ולמדה את בני ישראל יכול למדן ולא שנון תלמוד לומר שיטה כפייה יכול שנון ולא יודעין תלמוד לומר ואלה המשפטים ונני ערכם לפניהם כשלחן ערוך בענין שנאמר אתה הדיית לדעת (ib. 4, 35.). A hagyomány tanítása e szerint akkép történt, hogy először egy vagy többszöri elmondás után a tanítvány megtanulta. A megtanulás után számos ízben kellett még ismétetni, hogy az anyag az emlékezetbe bevésődjék és hogy az elmében megvilágosodjék. Hogy azonban mit jelent ידעיה, az már nem oly biztos. Friedmann szerint (l. Rasi a tóra i. helyén és Érubin 54 b.) az említett kifejezéssel az volna mondva, hogy az okokat is kell közölni. E magyarázat azonban nem kielégítő, mert először az okok a tárgyhoz tartoznak, tehát az anyagban befoglaltatnak. másodsor ידעיה szóba nem lehet belé להראות פנים. Rasi csak a homályos פנים kitétel vonatkoztatja az okokra, de nem a mi helyünkön előforduló ידעיה. t. Nézetem szerint Akiba a hagyomány rendezésére céloz és azt követeli, hogy a hagyomány anyaga közöltessék, a mint ő azt megállapította: külön a halákha, külön a midrás. Ezen értelmezés szerint jól értjük a képletes kifejezést. ערכם לפניהם כשלחן ערוך »terjeszd elbük, mint a terített asztalt.« Az ערך szó csakis a rendezésre, a hagyományra alkalmazva, csakis a rendszeresítésre illik. A kifejezést, a mely különben bibliai eredetű, használja még Akiba Szifré I. 136.; l. még Szifré II. 38.

Érubin 54 b. a megbeszélthely más verzióban adatik elő. Kérdés, vajjon מנין שהייב להראות לו פנים nem jelenti-e ugyanazt, a mit kifejtettünk, hogy a tanítványoknak a hagyomány formáit kell megmutatni?

A régi zsidók termete és a négy rőf.

A tradíció számtalan helyén alkalmaztatik az a tétel, hogy négy rőfnyi distancziáig terjed az ember birtoka. Az ezen távolságban levő tárgy már az illető birtokában van. Miért éppen négy rőf? Tudtommal erre magyarázatot még nem adtak.

A Mekhilta következő helye segítségével felvilágosíthat nyerhetünk: וזכר את המנהג אשר יודע כמה תלמוד לומר וכאמרים על פני כל הארץ ושתו אמרת היתה נבונה מן כדי שהוא עומד כנגד לבו ונוטל כדי שלא יצטער שילכו ולמטה שתי אמות ומלכו ולמעלה אמה אחת (16, 13-ra; Friedm. 48 b 3. sor. V. ö. Szifré I. 97. végén; tószifta Szóta 4, 4.) Az ember e szerint rendesen három rőfnyi nagyságú volt. Ha az ember kezét fölemeli, akkor a felső kar vége éppen a feje tetejéig ér, az alsó kar pedig a fején túl emelkedik, a miről mindenki meggyőződhetik. Ha tehát az ember állóhelyén leborul, akkor a négy könyök távolságban levő tárgyat kinyújtott kezével eléri, a tárgy tehát birtokában van.

A hagyomány e helyéből azt látjuk, hogy az ember rendesen három könyöknyi magasságú volt. Hogy milyen nagy volt egy rőf a bibliai korszakban, arról eltérők a nézetek (l. Winer, Biblisches Realwörterbuch s. v.); az azonban bizonyos, hogy a tannák korszakában kétféle hossz mértéket ismeretek: egyiket a szentély, másikat pedig a közönséges élet számára. Az utóbbi kisebb volt. A rómaiaknál egy rőf (cubitus = 6 tenyér = 24 ujj) 44:36 cm. volt. E szerint a régi hébereknél az átlagos magasság 133 cm. lett volna. De ha föl tesszük is, hogy a régi hébereknél, mint a régi babiloniaiaknál és egiptomiaknál a rőf 48:3 cm. volt, akkor sem lehetett az ember átlagos magasság nagyobb 145 cm.-nél. A hagyomány idézett helyéből tehát teljes biztossággal következtethetjük, hogy a zsidók időszámításunk első századaiban alacsony termetűek voltak.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

ZSIDÓ LETELEPÉDESEK MAGYARORSZÁGON A MOHÁCSI VÉSZ UTÁN.¹⁾

A XVI. században leginkább a Balkán félszigetről jövő zsidók telepedtek meg Magyarországon, a XVII. században azonban már nemcsak Törökország, hanem Ausztria, Lengyel-, Morva-, Cseh-, Német- és Oroszország zsidai költözködnek be. Az utóbbi tartományokból főleg Budának 1686-ban történt viszávétele után.

Török zsidók letelepedése a hódoltság idejében leginkább Magyarországon történt; egyenként vagy csapatosan huzodtak fel a Duna mentén a behódolt területekre. Erdélybe való beköltözkedésüket Bethlen Gábor segítette elő. A nagy fejedelmet ezen elhatározásra Szacza Ábrahám konstantinápolyi zsidó orvos birta. Zsidó orvosok az erdélyi fejedelmeknél mindenkor szívesen látott és nagyrabecsült férfiak voltak. Bocskay István 1606-ban nagy betegségbe esvén, Lengyelországba elküldi Czeglédi Györgyöt és Szabó Györgyöt, hogy Krakkóból hozzák magukkal Kassára Zsigmond lengyel király híres udvari zsidó doktorát,²⁾ I. Rákóczy György udvari orvosa egy Siaa (vagy Nasreddin) Leon konstantinápolyi zsidó, ki később a keresztény hitre tért;³⁾ talán zsidó volt az a doktor is, kiről István moldvai vajda 1655-ben a következőket írja II. Rákóczy Györgynek: Igen jámbor ember nyavalyás,

¹⁾ Első részt lásd Magyar-Zsidó Szemle f. é. májusi számában.

²⁾ Bethlen Farkas, Historia de rebus Transylvanicis VI. k. 405. ol. Ezen orvosról írja Bocskay Zsigmond fejedelemnek: *cujus nomen et peritia in facultate proluxa laude apud nos precebit.*

³⁾ Magyar-Zsidó Szemle I. évf. 383. ol. Ő rá vonatkoznak Rákóczy György levelében (1646. júl. 9.) a következő szavak: Az gyermek azon állapottal van, az *új keresztény borbély* és az váradi is azt mondja, az inai marjultak meg; a júl. 20. levelében pedig: Leo azt mondja a torokfajás után . . . A két Rákóczy György családi levelezése 363. ol.

csak hogy az vallása, hogy rossz, de magában és igazságában megnyugodhatik ember. Vaszil vajdának nem embere, mivel sok injuriákat tölt is rajta Vaszil vajda.¹⁾ — Bethlennek Ábrahám zsidó orvosát a fejedelem követe Borsos Tamás már 1618-ban említé,²⁾ 1623. jun. 15-én pedig a fejedelem utasítja Tholdalagi Miklóst, hogy a zsidó doktor által vásároltasson »mentől fővebb, újabb és szükségesb medicamentumokat«, továbbá, ha a doktor Erdélybe akarna kimenni, adjon neki Tholdalagi száz tallérnyi utazási költséget, végül: »Az zsidók közül ha kik ki akarnak jönni assecuratoria levelünket megadván nekik, magával együtt kijöhetnek, és itt magunkkal szemben lévén, ha az állapot tet-szeni fog nekik, úgy viselünk gondot reájok, amint magok állapotja kívánja. Ha mi drága marhákat magukkal kihoznak nem árt, találkozik megvevőjük.«³⁾ A török zsidók megérkeztek a dok-torral Erdélybe és a bölcs fejedelem is megtartotta azt, mit érde-kükben az utasításban ígért. 1623. június 18-án oly kiváltságo-kat adott nekik, a minőkkel egyebütt ez időtájt a zsidók nem igen birtak. II. Ferdinánd is megvédte ekkor a cseh zsidókat és a liga fejének, Miksa bajor herczegnek meghagyta, hogy előnyo-mulásában ne bántsa őket, de ezen jóindulat irányukban onnan származott, mivel a zsidók a cseh felkelés alkalmával titokban a

¹⁾ Szilágyi Sándor Okmánytár II. Rákóczy György levelezéséhez 267. ol. A doktor rokonai Bécsben laktak.

²⁾ Gróf Mikó Imre Erdélyi történelmi adatok II. köt. 163. ol., a 179. ol. pedig: Urunk ő felsége írta két levelébe is, hogy minthogy az zsidó doktor el nem ment (Erdélybe), vegyem meg rajta az mely 100 ft. Kamuti uram neki adott volt — ezért az pénzért meg kellett fogatnom a rossz cigány kurvaia gubás Jakab doktort. Azután, hogy a zsidó doktort sokat kelle perlődnem, az zsidó doktor perire is költöttem mindazzal, az mit az conjuratoroknak fizettem, 600 oszporát kiért az adósságért meg kellett fogatnom Jakab doktort és közel egy hónapig tartottam lánczon, de ugyan nem veheték soha többet rajta, hanem ezt az zsidó doktort nagy sok nyomorgatásával vettem meg rajta — azaz húromezer kétszáz oszporát — s úgy bocsátottam el. A 195. ol. ismét: Az hitvány zsidó doktort egy miatt (t. i. pénz miatt) meg kellett fogatnom tömlőczre, meg el kellett bocsátanom, nem tudom, ha veheték-e rajta valamit vagy nem. — Ezen Szacza Ábrahámot Rácz István 1642. decz. 6. Konstantinápolyban kelt levelében Salsanak nevezi (Török-magyarkori államokmánytár III. Köt. 164. ol.). ugyanitt említi, hogy a török vezér orvosa egy Simoni nevű egyén.

³⁾ Török-magyarkori államokmánytár I. köt. 391. ol. 30–32. pont.

császár pártján voltak,¹⁾ de utóbb fauatismában már őket is, mint az általa oly embertelen módon üldözött protestánsokat kényszeríté, hogy szombatokon szentegyházakba járjanak és katólikus prédikációkat hallgassanak.²⁾ Bethlen azonban a jövőny török zsidókat pártfogásába fogadta, noha ezek még semmiféle szolgálatokat nem tettek neki és később sem viseltetett irányokban ellenszenvvel. Cselekedetében az vezérelte, hogy a háborúk viszontagságainak kitett Erdélyt idegenekkel betelepítve a régi hatalmas Dáciahoz hasonlóvá tegye. Privilegiumában meghatározza, hogy a vendég zsidók kerített helyeken lakjanak, szabad kereskedésük legyen, ügyes-bajos dolgaik elintézésére jogtudós nemes rendeltetik fölélük, az állam érdekeit ne sértsék, kiváltságuk az anabaptistákéval egyezzek, vallásukat szabadon gyakorolhatják, keresztény ruházatot ne viseljenek, nehogy bántalmaztassanak, egyéb zsidók bevándorlása nem akadályoztatik, szabad pénzt kivinni a külföldre, ha ki kellene költözködniük, akkor egy év alatt eladhatják, vagy biztos helyre vihetik vagyonukat, az egyik bűnéért a többi ne lakoljon, az orvos szabadon járhat-kelhet az országban.³⁾

Bethlennek kiváltságlevelét az 1627. (ápril 4—30) gyulafehérvári országgyűlés is megerősítette.⁴⁾ Az mely indultumot Felséged a zsidóknak az országban való szabad kereskedésekről adott, — így hangzik a IX. articulus — mivel látjuk, hogy ebben is Felséged tekinti ez országban lévő mostani nagy-szükséget, mi is helyben hagyjuk, approbáljuk, csak hogy az szabad városoknak privilegiumoknak ne praejudicaljon. — Bethlen kiváltságlevelé tág szabadalmat biztosított a zsidóknak, kik idővel a számukra kiszabott jogokat túl is lépték és ezért — hivatkozva Bethlen privilegiumára — panaszkodik Gyulafehérvár városa 1741.⁵⁾ hogy a zsidók, kik csak zsellérekül fogadtattak a városba, »nem hogy nem praejudicálnának, sőt inkább éppen scandalumára vagyon életek«, mivel házakat vesznek, melyektől a város őket

¹⁾ Gindely Geschichte des 30 jährigen Krieges I. köt. 209. ol.

²⁾ Kaufmann Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien und Niederösterreich 23. ol.

³⁾ Erdélyi országgy. emlékek VIII. köt.

⁴⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek

⁵⁾ Kolosvári és Óvári, A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I. köt. 409. ol.

egyszerűen megfosztani kívánja; csak portai árúkkal szabadna kereskedniök, de nem törődnek ezzel, hanem szalonnát kivéve mindenféle czikkel üzérkednek; borkimérésük van, mezei oecónomiát tartanak, miáltal elhúzzák a lakosok kenyerét és a kereskedelem is pangásnak indul, ezt sem akarja többé tűrni a város. »Az egész Ország előtt példabeszédben tetetettünk — így hangzik a gyulafehérvári határozat 4. pontja — hogy városunk lakosi aranyos és ezüstös fényes korona selyem köntösben járnak, holott a sidóság Asszonyosága observáltatik abban járni, mert a vársi civis elnyomorodván, nem hogy abban járna, de még kenyeret is alig eszik, minekokáért Privilegiumoknak¹⁾ articulusa szerint, hogy magyarok köntösökben járnak, a város communi ex voto meg nem engedi, hanem járnak a maguk nemzetségi sidó köntösökben«; a zsidóság tartson kvártélyost (katonai beszállásoláskor), végezzen postai szolgálatokat,²⁾ marháit után fizessen adót, mert eddig, noha egész jövedelmi forrásuk a városból eredt és marhájuk is a város határán legelt, egy bizonyos összegnél többet nem fizettek adóképen.

Az erdélyi zsidóktól a Bethlen után következő fejedelmek sem vonták meg gondviselésüket. Apafi Mihály 1673. febr. 20-án ad nekik biztosító levelet. Az országgyűléseken gyakran történik felölük említés, de egyetlen törvényben sem tettek elnyomásukra intézkedéseket, csak néha támadnak ellenök kifakadások, midőn kereskedésükben³⁾ némi túlkapasokat engedtek meg maguknak. A fehérmegyei rendek az 1648-iki követi utasításban panaszkodnak, hogy a zsidók a helyett hogy behoználak marhát az országba, a külföldről marhát beszállító ráczok, törökök és más kereskedő rendeknek jó messzire elébe mennek,

¹⁾ Kiegészítendő: Bethlen kiváltságlevelé és az 1650. márcz. 20. országgyűlésnek XXVII. articulusa. Erdélyi országgyűlési emlékek XI. köt. 78. ol.

²⁾ Lovasberényben — Taub Jakab lovasberényi rabbi ur közli velem — a posta államosításáig régi idők óta az ottani rabbik voltak a városnak postamesterei.

³⁾ Hogy mi mindenféleképpen kereskedtek az erdélyi zsidók, erre nézve Bethlen Gábornak 1627. okt. 22. kiadott limitatója a török, görög és zsidó kereskedők számára nyújt érdekes adatokat; ebben pontosan meghatározza a fejedelem, hogy ki milyen áru mibe kerüljön. Kereskedésük körébe tartozott a rabkiváltás.

ezektől olcsón megvásárolják a marhát és aztán drágán eladják,¹⁾ ezért az 1653. jan. 18-iki fehérvári országgyűlésen (III. art.) elhatároztatott, hogy a zsidók és egyéb kereskedést űző elemek »az kiknek kereskedések a végre engedtetett meg, hogy ez országot inkább bővítsék, hogysem mint szűkítnék, az kik engedelmből adatott kereskedéseknek állapotjával az kereskedő hazafiainak injuriájokra, nyilvánvaló fogyatkozásokra abutálnak» csakis külföldről hozzanak marhákat, azonban az országban vásárolniok 200 frt büntetés terhe alatt tilos.²⁾ A törvény tilalma daczára keresztény öltözetben jártak, ezért az 1650. márcz. 20-iki országgyűlés törvényeinek XXVII. art.³⁾ elrendeli, »hogy mind sidó, mind görög tartson neme szerént való köntöst; ha ki pedig magyar katoná köntöst viselne, legyen kétszáz forint büntetések. Mivel pedig a sidóknak kevés haszna van az országban az fiscusnak, azokat az Nagyságod dispositiojában hagyjuk, mi karban állítja őket.» Csupán kereskedelmi érdekek megsértése indíthatta 1690-ben az Erdélyhez tartozó Máramarosmegye gyűlésezt, hogy a zsidókat kiűzze, a mely kiűzetési parancs tekintettel van Bethlen privilegiumának azon pontjára, hogy a zsidók kiköltözködésükkor vagyonukban kárt ne szenvedjenek. A zsidók daczára ennek nem távoztak és így a következő évben a kiűzetés rendeletet a megye megújítja. 1718. ismét szó van róluk, midőn megtiltják nekik, hogy gabonából pálinkát főzzenek, ami arra mutat, hogy a megye vagy nem vette komolyan a kiűzetési határozatot, vagy hogy rövid idő múlva ismét visszatértek.⁴⁾

Az erdélyi rendek az adózásban sem róttak a zsidókra elviselhetetlen terheket, azonban különös események alkalmával nekik is kellett külön adót fizetniök. Az 1655-iki kolosvári országgyűlés (II. art.)⁵⁾ határozata szerint a Konstantinápolyban levő erdélyi ház építésére a görög és zsidó kereskedők 3000 frtallal terhelhetnek, a II. Rákóczy György szerencsétlen lengyel hadjáratában foglyul esett főurak kiváltási összegéhez a zsidóknak is hozzá kellett járulniok (1658. ápril 9. országgy. II. art.) Az adózási törvény a zsidókra és görögökre nézve elren-

¹⁾ Erdélyi országgy. eml. XI. köt. 471. ol.

²⁾ Erd. országgy. eml. XI. köt. 175. ol.

³⁾ U. i. 78. ol.

⁴⁾ Kolosvári és Ovári i. m. III. köt. 197. 201. és 282. ol.

⁵⁾ U. i. XI. köt. 192. ol.

delte, hogy az Erdélyben lakók vagyonuk értékének tizedrészét, a rezidentiátlanok pedig vagyonuk századrészét adják,¹⁾ az 1664 jan. 31-iki országgyűlés XXVIII. art. értelmében a szultán részére járó adóhoz fejenként 5—5 tallérral járuljanak.²⁾ A zsidók, görögök és egyéb külföldi kereskedők adóját a praefektus hajtotta be.³⁾ Az 5—5 tallérnyi fejadó alól fel voltak azok mentve, kik a fejedelemnek külön adóztak, az 1668. jan. 10-iki országgyűlés (XL. art.) a szultán részére járó adóban a görögöket 2000 tallérra kötelezi, mely összeg előteremtésében az idegen kereskedő rendeknek, tehát a zsidóknak is részt kellett venniök. Az 1668. jul. radlnóti országgyűlés (II. art.) erre nézve elrendeli, hogy a 2000 tallér fizetéséhez az esetben járuljanak a zsidók és egyéb görögök, ha a szebeni görögök 6—6 tallérnyi fejadójából nem kerülne ki teljesen az összeg, az 1669. jan. 25-iki országgyűlésen ismét szóba jött ezen adó és a rendek azt határozták, hogy a görögök, zsidók, rácok, örmények és más idegen Erdélyben tartózkodó kereskedők közül hatvanan, kik a fejedelemnek külön bizonyos adót fizetnek és egyébként is viselnek terheket, együttvéve 600 tallért fizessenek, a hiányzó 1400 tallért pedig a többiek tartozzanak megfizetni.

A beköltözött zsidóknak az erdélyi fejedelmek nemcsak kereskedelmi dolgokban látták hasznát, hanem diplomatikai ügyekben is éltek úgy bel- mint külföldi zsidók közreműködésével. Konstantinápolyban egy József nevű zsidó szolgálta őket évtizedeken keresztül, erről írja Réthy I. Rákóczy Györgynek⁴⁾ 1634-ben: elég fáradsága vagyon bizony kegyelmes uram, ha ez eltörténalni, bizony ez helyben soha az erdélyi házhoz, ilyen szolgál nem találtatik, csak az tudhatja, az ki ide jár az nagyságod szolgálai közül. Immár több 32 esztendeinél, hogy az erdélyi szolgál, még egy darab posztót nem látott ruházatjára. József zsidónak

¹⁾ 1662. okt. 20. országgy. IV. art. Erdélyi országgyűlési emlékek XIII. köt.

²⁾ Erdélyi országgy. eml. XIII. köt. 292. ol.

³⁾ 1665. országgy. XXX. art. Erd. országgy. eml. XIV. köt. 123. ol. A fehérvári zsidókról azt mondja Czeibert 1672. jelentésében (Erd. országgy. eml. XV. köt. 315. ol.): obtinent per supplicem libellum, ne alium praeter sese habeant tributum Ottomanici perceptorem, promittentes sese iam soluturas in propria persona primario regni perceptori.

⁴⁾ Beke és Barabás I. Rákóczy György és a porta 116. ol.

igen szép conventionalis levelei voltak Bethlentől, melyeknek megerősítéseért Réthy is könyörög Rákócynak¹⁾; fizetést ritkán látott, csak szép ígéretekkel tartották őt, ezért 1635-ben Sebessi Boldizsár is felhívja rá a fejedelem figyelmét »eleget talpal, szolgál éjjel nappal nyavalyás, talán megérdemli abbéli hozzá való nagyságod kegyelmességét« és minthogy felöltő gunyája sem volt Józsefnek, »erdélyi hatalmas fejedelem szolgálja lévén ilyen rongyosan szegényen csak ki is menni az városban«, Sebessi daczára, hogy nem kapott a fejedelemtől erre nézve utasítást, egy mázsa kénest adott Józsefnek, hogy ennek árából készítsen magának ruházatot.²⁾ Székely Mózes fejedelemnek Bakó Péter nevű zsidó szolgálja volt, ez azelőtt a keresztény hitet vallotta, Ortakó nevű faluban a Fekete tenger mellett Marothy György akaratóból áttért a zsidó hitre, azzal okolván meg áttérését, hogy atyja is ezen valláson volt.³⁾ I. Apafi Mihály fejedeleme szolgálatjában 1662-ben egy Izsák zsidó volt,⁴⁾ Juda zsidó pedig 1671-ben megesküszik, hogy Apafinak és a fejedelem asszonyának Bornemissza Annának tolmácsi minőségben mindig csak javát fogja előmozdítani.⁵⁾

Amig Erdélyben a török zsidók emelik a lakók számát, azalatt Magyarországon lengyel és német zsidók keresnek új hazát. Lengyelországi zsidók már a XVII. század elején telepedtek meg hazánkban. Kereskedelmi útjuk Csehország felé Magyarországon vezetett át,⁶⁾ a magyar zsidók vallási kérdésekben lengyel rabbikhoz fordultak felvilágosításért,⁷⁾ mindez

¹⁾ Beke és Barabás i. h.

²⁾ Beke és Barabás i. m. 219. ol. József még 1653. is az erdélyi fejedelmeket szolgáltatta I. Szilágyi Sándor okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéséhez 128. ol.

³⁾ Beke és Barabás i. m. 286. ol. 1637.

⁴⁾ Török-magyarokori államokmánytár VII. köt. 419. ol. Szilvási Bálint 1672. egy zsidó esauzt említ. Erdélyi országgyűlési emlékek XV. köt. 265. old.

⁵⁾ Török-magyarokori államokmánytár V. köt. 68. ol. 1671. okt. 12. Ezen Judáról már 1662. (jan. 1.) történi említés Baló Lászlónak Apafihoz Temesvárról intézett jelentésében: engemet kegyelmes uram mint eszembe veszem, egy darabig Judával el nem bocsátanak; Erdélyi országgy. eml. XIII. köt. 92. ol. Talán már ekkor is mint tolmács működött.

⁶⁾ Krakói Jozsua Pené Josua dvára II. köt. 60. r.

⁷⁾ Szirkzs Joel Béth Chadas dvára 93. r.

némileg hozzájárult a lengyel beköltözéshez. Nagyobb mérvet öltött a bevándorlás, midőn Chmielnicki Bogdán kozák hetmán 1648. a lengyel zsidók üldözéséhez fogott, sokan életüket és vagyonukat veszítették a kozák lázadásban, sokan pedig ott hagyták Lengyelhont és Magyar-, Morva-, Cseh-, Német-, Török-, Olaszországba és Ausztriába menekültek. A lengyel jó részt kiváló jártasságot tanusítván a rabbinikus dolgokban, a hol megtelepedett, elnyerte a rabbinusi hivatalt és ez időtájt Európa minden vidékén lengyel származásu rabbinusokat találunk a községek élén. Budán Kohen Efraim lengyel menekült tett szert a rabbi-tisztségre, azonban e híres férfit, ki korának legkiválóbb alakja volt, a budaiak már két év multán el akarták mozdtítani hivatalából.¹⁾

A másik nagyobb beköltözködés Bécsből történt. Az alsó-ausztriai rendek már 1597. gyanusítják a bécsi zsidókat a miatt, hogy a pesti és budai zsidókkal vérokonyságban állanak és velök benső viszonyt folytatnak.²⁾ Szokásban volt ugyanis, hogy a budai és pesti zsidók gyermekeiket német szóra Bécsbe adták és viszont a bécsiek Magyarországra adták gyermekeiket nevelésre. Vallásügyekben a magyar zsidók már régi idők óta a bécsi rabbikhoz fordultak és egy bécsi rabbi 1655. a szent földre való utaztában megállapodott Budán, hol több intézményt alkotott, melyek később nagy viszálynak voltak előidézői.³⁾ A bécsieknek illetően összeköttetése a budai, belgrádi és konstantinápolyi zsidókkal volt azon okok egyike, a miért a zsidók 1670. Bécsből kiűzettek.⁴⁾ A Bécsből kiűldözött zsidóknak eltiltatott ugyan, hogy letelepedjenek Magyarországon,⁵⁾ de ennek daczára többen beköltöztek Pozsonyba, a Pálffy birtokra, Budára.

Budának visszavétele megsemmisítette az ottani zsidó köz-

¹⁾ Kohen Ef. 1666. jött Budára Morvaországból. Elmozdításának történetét közli dvára 67. és 68. r. ezzel megegyezik Askenazi Gerzson Abodath Hagersuni dvára 2 r., utóbbiból világosan kitűnik, hogy Kohen Efraim az érdekelt személy.

²⁾ Dr. Kaufmann, Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien. 25. ol.
³⁾ Kohen Efraim i. m. 63, 67 és 68. r. Askenazi Gerzson Abodath Hagersuni dvára 2. r.

⁴⁾ Dr. Kaufmann, i. h.

⁵⁾ Dr. Kaufmann i. m. 190. ol.

séget. Mint Érsekújváron, úgy Budán is szembeszálltak az ostromlókkal, de ellentállásukért keményen kellett lakolniuk. Nem az ozmán uralomhoz való ragaszkodás, sem a keresztények iránti ellenszenv készítette a budai zsidókat, hogy fegyvert ragadjanak. A török rendelte ki őket a védelemre¹⁾ és ezzel sorsuk el volt döntve. Halál és fogság várt rájuk, ha a török parancsát nem respectálják és a keresztény tábor sem lehetett irányukban kimélettel, midőn ellene emelte fegyverét. Azokat, kik nem menekülhettek el,²⁾ a győzők felkoncizolták vagy rabszíjra fűzve hurczolták magukkal; a foglyozsidókat külföldi hitsorsosaik, jelesen a bécsi Auspitz Ábrahám, Wertheimer Sámson, Oppenheimer Sámuel, váltottak ki. A török kitakarodott Magyarországból és vele eltávoztak a török zsidók is, helyökbé morva, cseh, sziléziai (innen a Schlezinger név), lengyel és orosz zsidók jöttek. De még mielőtt az utóbbiak bevándorlásával foglalkoznánk vissza kell tekintenünk a zsidók viszonyaira a hódoltság utolsó éveiben.

A török gazdálkodására hazánkban a rendek, megyék és városok panaszai vetnek világot. Részben megfelel a valóságnak az a kép, melyet Borsos Sebestyén krónikája a török magatartásáról szolgáltat:³⁾ »hogy a török senkit sem hitiben, sem pedig templomában nem háborít, hanem ki-ki lássa mit vall, tartsa azt, de másnak békét hagyjon, senkit ne csúfoljon s ne disputáljon, mert ha körmön érik, meghal érte; csak adja meg az adóját a császárnak és tartsa azt, a mit akar — senki nem erőlteti arra erőszakkal, hogy törökké legyen.« — Azonban a török nem a hit elnyomására, hanem az egyén megsemmisítésére tört, így aztán egy csapással kettős célt ért el. A török kínzás előli félelem nemcsak keresztényeket, hanem zsidókat is a mohamedánismus karjaiba űzött,⁴⁾ Az embertelen zaklatások, a súlyos adók

kivándorlásra készítették a magyar lakosokat, virágzó helységek ezáltal pusztán maradtak, népes községeknek régi nyomára gyakran alig lehetett ráakadni. Természetes tehát, hogy a zsidó községek száma is megfogott hazánkban a hódoltság idejében. Buda környékén nem volt zsidó község, emiatt a budaiak kényszerülve voltak egymás közt házasodni, csak kevesen házasodtak közülök az idegenből.¹⁾ Az 1699-iki népszámlálás alkalmával egész Pestmegyében nem volt zsidó.²⁾ Ez időben újabb községek is keletkeztek, ekkor alakulhatott a rohonezi³⁾ gyülekezet, melynek Batthyány Kristóf gróf 1673-ban biztosító levelét ad, 1682-ben pedig Kolonits érsek engedte meg, hogy tagjai Szombathelyen kereskedhessenek. Lovasberényben⁴⁾ is ekkor telepedhettek meg zsidók, kik talán Székesfehérvár visszafoglalása után menekültek ide. Midőn Petneházy Dávid, Rácz Ádám, Révai Pál 1683. jul. 14-én Magyar-Bródig elkalandoztak és ott a zsidók egy részét lemészárolták, többen Vágújhelyre futottak, ahol 1689-ben Pongrácz Ferenczel szerződést kötöttek, hogy a beczkói uradalom területén békén lakhassanak.⁵⁾ Annyira kevés zsidó község létezett ekkor Magyarországon, hogy a határon levők a szomszédos országok községeihez tartoztak, így Lakompak Bécshez.⁶⁾ 1643-ban Szucsán körül nem laktak zsidók, ennél fogva egy zsidó holttestét innen a morvaországi Magyar-Brodba kellett elszállítani.⁷⁾ A trencsényi zsidók pedig még a

¹⁾ Kohen Efraim i. m. 67. r. Hogy Perkáta és Buda közt nem volt zsidó község u. i. 101. r.

²⁾ Galgóczy Károly Pestmegye monographiája I. k. 18. ol.

³⁾ Zipser i. m.

⁴⁾ Cziráky Antal gróf 1798. a lovasberényi zsidók számára adott biztosító levélben (egykori héber betűkkel írott példánya a lovasberényi izr. község archivumában, Taub rabbi ur volt szíves ezt nekem beküldeni) kiemeli: Ich habe demnach in Rücksicht dessen, dass benannte Judengemeinde schon beinahe 90 Jahren unter dem Schutz meiner Vorfahren seligen Gedächtnisses gestanden, sich mit Zuneigung und Gehorsam gegen ihre Herrschaft stets betragen.

⁵⁾ Monatschrift I. évf. 329. ol. Magyar Zsidó Szemle X. évf. 167. ol. Dr. Diamant Gyula cikke. Legelőször közli e dolgot Jedlicska Pál felső-diósi plébános Kis-Kárpáti emlékek című nagy munkájának II. köt. 557. ol., ugyanitt érdekes adatok a vágújhelyi, nyitrai, csejthei, verbói és csesztei zsidókra nézve.

⁶⁾ Askenázi Gerzson approbatiója Bochner Or Chodosához.

⁷⁾ Krakói Józua Pené Józua dvtára II. köt. 60. r.

¹⁾ Dr. Kaufmann Dávid cikke az Allgemeine Zeitung des Judenthums 1893. máj. füzetében.

²⁾ Fokan Székesfehérvárra és Csehországba menekültek. Ben Chanja VII. évf. 425. ol. Már az előbbi évtizedekben Budának egyik ostroma alkalmával sokat szenvedtek a zsidók, akkora volt ez időben az éhség, hogy a község a szegényeket elküldte a városból. Zipser cikke az 1846. Orientben 596. ol.

³⁾ Gróf Mikó Imre, Erdélyi történelmi adatok 118. ol.

⁴⁾ Kohen Efraim Sár Efraim dvtára 122. r.

múlt század elején is Magyar-Brodal alkottak egy községet.¹⁾ Néha nagyobb gyülekezethez távol fekvő városok zsidai tartoztak fiökközség gyanánt, így Rohonczhoz még a múlt században Német-Ujvár, Körmen, Egerszeg, Nagy-Kanizsa, Lengyeltóti.²⁾

A Magyarországon megtelepedett török zsidók közvetítettek Nyugat-Európa zsidai számára ama tévtanokat, melyeknek előidézője földijük a smyrnai származású Sabbatai Czebi volt, az újkor legnagyobb szédelgőinek egyike. A zsidóság, törődött a megpróbáltatásoktól, álmódzni kezdett boldogságról, szabadságról, a mely előtte ismeretlen volt századokon keresztül. A kabhala fantasztikus színekben festette neki a jövőt, regélt neki gondtalan életről, nyugodt otthonról, honnan száműzve van a kín, a szegény, ahol minden perc élvezetet és örömet nyújt. E képek lebegtek sokáig a zsidók előtt, a boldog jövőbe vetett bizalmuk elfeledteté velők a földi bajokat. Egy angol utazó azt állítja, hogy a zsidók 1650.³⁾ Nagy-Idán (Ageda) arról tanácskoztak, hogy megérkezett-e már a messiás. És midőn a XVII. század második felében Sabbatai Czebi magát a messiasnak nyilvánította, ki a zsidóságot megváltja szenvedéseitől, a zsidók örömmel fogadták a magyarországi török zsidók révén terjedő hírt. Mámorukban már készülődtek az ígért földjére. Budán a Jeruzsalem pusztulásáért elrendelt gyásznapot orgiákkal ülték meg, a messiás király születésnapját ünneppé tették.⁴⁾ Sabbatai Czebi csodatetteinek híré messze országokba vitték hazug próféták, kik közt egy kismartoni származású bolond is jeleskedett. »1666. szept. 16-án hozák császárhoz (szultánhoz) azt a zsidót, — beszéli Rozsnyai Dávid török deák⁵⁾ — kit ők zsidó királynak lenni hirdettek, kit midőn az császár eleiben vittek volna, el lévén rendelve megölettetése, törökké lett, kinek a császár is megkegyelmezvén, kapuczi pasává tette.« A törökké lett messiás — a dönnök (Sabbatai Czebit vallóknak mostan is élő utódai Török-

¹⁾ Dr. Diamant Gyula czikke a Magyar Zsidó Szemlében VII. évf. 408. ol.

²⁾ Zipser i. m., Ben Chananja VII. évf. 527. ol.

³⁾ Cassel Selig Die Rabbinerversammlung d. Jah. 1650. és Kelen Ferencz czikke a Magyar Zsidó Szemle VIII. évf.

⁴⁾ Die letzte Vertreibung der Juden aus Wien. 91. oldal.

⁵⁾ Rozsnyai Dávid történeti maradványai 303. ol.

országban) állítása szerint — Magyarországon is tartózkodott és itt felekezetet alapított.¹⁾ De akármennyire is fáradozott, hogy hitehagyottságát magyarázgassa és régi hiveit visszanyerje, a zsidóság egy töredéke elfordult tőle, kemény átok alá helyezvén őt és hiveit.

A balgaságok és emberi tévedések szívósabb éltűek, mint az agy, mely azokat világnak bocsájította, ha sirba szállt is az egyén, kinek létüket köszönik, erejükből mit sem veszítve kísértének tovább. Sabbatai Czebinek halála után tanai nem semmisültek meg, prófétái kellőleg gondoskodtak, hogy a család és felfang minden eszközével tetszetőssé varázsolt eszmék, hóbortos híresztelések minél több hívókra találjanak és hogy ne legyen foganatja az átkoknak és szigorú rendszabályoknak, melyekkel a gyülekezetek és rabbik a zsidó hagyományokat fenyegető tévtanokat eltiporni akarták. Sabbatai Czebi követői ismét egyre szaporodtak, az eszelősség akadályt nem ismerve gyűfűdzött tovább. A nagy világámitó letűnével szerepét mások vették át, de az elvetemedettség dolgában egyik vetekedhetett a galicziai származású Frank Józseffel, ki magát Sabbatai Czebi incarnatiójának mondván, hatalmas felekezetet alapított.²⁾ A frankismus színhelye a magyar észak és északkeleti megyékkel határos Galiczia volt és e szomszédság — mint még a jelenben is — több rosszat, mint jót közvetített hazánkkal.³⁾ Frank egy időben Magyarországon is tartózkodott. Midőn 1759. Podoliába visszatért üldözött hiveivel, környezetében magyar zsidók is voltak. A mikor a frankisták Lubinski Vratislav lebergi érsekhez fordultak a kereszténység felvétele végett, a kérvényt, melyben az ősi szertartásokhoz ragaszkodó zsidókat a legképtelenebb vádakkal illetik, többek közt a magyar orthodoxia mai végvárának, Máramaros-Szigetnek két zsidája írta alá.⁴⁾ A tévtanok elleni harc hazánkat sem kímélte meg, voltak községek, melyek ortaluk alá vették azokat, mások ismét ellenük foglaltak állást. Az egyházi átok Magyarországon is lecsapott a frankismusra.

Frank halála után (1791. decz.) hívei lassanként meggyérültek, a megcsappant létszámot lehetőleg szaporítani volt czélja

¹⁾ Magyar-Zsidó Szemle I. évf. 183. ol.

²⁾ Frankról lásd Graetz, Frank und Frankisten művét.

³⁾ Graetz, Frank u. Frankisten 21. ol.

⁴⁾ U. i. 43. ol.

a vörös körlevélnek, — vörös téntával volt írva, innen származik neve, a vörös szín a kabbalában nagy szerepet játszik — melyet a frankisták fővezetői Wolovszky Fraciszsek, Wolovszky Mihály, Dembovsky Jemerdszky 1800-ban a zsidókhoz intéztek. A magyarországi zsidók is kaptak ily körlevelet,¹⁾ melynek tartalma: Frank József levele 1767-ből, melyet fogságában, a magyar emlékeiről nevezetes Czenstochovában, írt a brodyi zsidókhoz, hogy térjenek a keresztény hitre, mert különben nagy veszély fogja Brodyt, Krakót és környékeit érni, továbbá Frank levele 1768-ból az egész zsidósághoz, hogy ne késedelmezzék a kereszténység kebelébe térni.

A magyarországi királyi területeken a XVII. szdban a zsidók állapota nem volt oly kedvező, mint Erdélyben. Haszonbérbe bírtak harminczadokat és vámokat, de cezektől az 1630. országgy. (15. art.) el tiltja őket. Az 1647. országgyűlés (91. art. 9. §-a) megújítja ezen határozatot azon magyarázattal, hogy a zsidók az ország jogainak élvezetére nem alkalmasak, hűtlenek, lelkiismeretlenek.²⁾ 1662-ben a kath. rendek előterjesztése folytán törvénybe íratják (12. art.), hogy fölkeléskor házzal bíró vagy zsellérkedő zsidókat az ártalok állítandó katonák helyett a megyék lelkiismeretesen röjják megadóval, amely aztán a megyék katonai szükségletére fordíttassék.³⁾ 1674-ben a kézművességtől tiltattak el.⁴⁾ De oly esetekre, aminek a 30 éves háborúban Csehországban előfordulnak, hogy elnyomják a zsidókat, hogy pénzt sajtoljanak ki tőlük,⁵⁾ Magyarországon nem találunk példát, csak később a kurucz háborúk alkalmával

¹⁾ A levélnek csak német fordítása ismeretes, ezt közli Beer Péter Geschichte der religiösen Sekten der Juden II. köt. 329. l. A magyar zsidókhoz intézett levél héber szövege birtokomban van.

²⁾ Veluti Jurium regni incapaces, infideles, et nulla conscientia praediti. A zsidóknak a vám-haszonbérlettel való elmozdításukról az 1649. országgy. 79. art., azonkívül az 1655. és 1715. országgy. határozatai.

³⁾ Fabó András, Az 1662-iki országgyűlés 186. ol.

⁴⁾ Major Pál, Mosonmegye monographiája 156. ol.

⁵⁾ Gindely i. m. I. köt. 192. ol. A 30 éves háborúban egy kikeresztelkedett-zsidó czimbalmos szolgálat Wallenstein seregében (Joél Szirkisz (108. resp.) és Krakói Józsa (Pené Józsa 57. r.) döntvénytárá), mint markotányosok járnak a táborral (Krochmal Mendel Czernach Czedek dvt. 58. r.), egy zsidó katonát keresztény bajtársa — mint bátor legényt — feldicséri. (Kohen Efraim Sár Efraim dvt. 104. r.)

van rá eset, hogy a kuruczok kárt tesznek a zsidók életében¹⁾ és vagyonában, mint 1704-ben Rohonczon és Szalónakon,²⁾ vagy a morvaországi Magyar-Brodban, hova a kuruczok Petneházyval 1683-ban elkalandoztak.³⁾ Egy alkalommal akadánk zsidóüldözésre, de ez sem tulajdonképeni magyar földön, hanem Dalmáciában Ragusa városában történt; a tett indító oka vérvád volt. Egy keresztény leányt ugyanis 1623-ban a zsidók sátoros ünnepén keresztény nő ágya alatt meggyilkolva találtak, e nő kivallotta, hogy egy Izsak Jesurun nevű zsidó birta őt arra, hogy a leányt megölje; a vádlott zsidót bebörtönözték és csak két évi és 8 havi szenvedés után bocsátották ki a pápa közbenjárására a fogságból.⁴⁾

A 30 éves háború viszontagságai Magyarországot sem kímélték meg, az elszegényedés kezdett mind félelmetesebben mutatkozni. Ennek súlyát megéreztek a zsidók, meg a keresztény lakók. A bazini katolikusok egyházi kincset zálogosítottak vagy adtak el bécsi zsidóknak, hogy pénzre szert tehessenek;⁵⁾ ugyanekkor Fridriknek a téli királynak zsidóknak kellett elzálogosítania ezüstneműit, hogy ezek árával Bethlennek szövetségét megnyerje.⁶⁾ A szegénységet leginkább a rossz pénznek forgalomba jövétele mozdította elő. II. Ferdinánd, hogy a cseh felkelés elősegítésével gyanúsított protestáns urak birtokait hivei minél olcsóbban megszerezhessek, hamis pénzt veretett, melynek értéke négyszer sőt tizszer is több volt, mint a régi jó pénzé. A hamis pénz terjesztésében zsidók is részt vettek, Eperjesen el is fogtak

¹⁾ Reiser Jakab Sebuth Jakob dvt. 100. r. Kuruczok Komárom mellett megölnék egy zsidót.

²⁾ Zipser, Die Schicksale und Bestrebungen der israelitischen Gemeinde zu Rechnitz, Löw Leopold Ben Chananja című folyóirata VII. évf.

³⁾ Magyar Zsidó Szemle X. évf. i. h. és Monatschrift i. h. A XVII. század közepén a Csehországba induló magyar katonaság egy este a gödingi borpincéket fosztogatja. Krochmal Mendel Czernach Czedek dvt. 33. r. Egy zsidó forrás szerint a portyázó kuruczokat egy izben a császári hadak teljesen lekasabolták és a parasztok arra az embertelenségre vete-medtek, hogy a hullákról lenyúlták a bőrt feldolgozták, mint a marha bőrének szokása, aztán áruba bocsátották. Csakis kuruczok érthetők Reiser Jakab Sebuth Jakob dvt. 89. responsumában.

⁴⁾ Orient Literaturblatt 1846. 252. és 253. old.

⁵⁾ Pázmány Péter levelezése 245. ol. 1620. febr. 3.

⁶⁾ Gindely, Geschichte der 30 jährigen Krieger I. köt. 182. ol.

egy ily zsidót,¹⁾ akit azonban az ottani hatóság szabadrálbra helyezett, amit Bornemisza László, Bethlen Gábor követe fel is panasztolt Ferdinándnak 1625-ben, ki ez ügyben szigorú vizsgálatot indított.

A török kűzetés után főleg Morvaországból történt a beköltözködés, a honnan a nyugot-magyarországi községek rabbi-jaitak szereztek, míg az északkeletiek a lengyeleket fogadtak községi hivatalnokokul. Hogy a magyar zsidók egyházi férfiak tekintetében külföldre szorultak, ez abban leli magyarázatát, hogy Magyarországon a zsidó tudomány sohasem virágzott oly mértékben, mint Lengyelországban vagy a nyugoti országokban, érthető teszi ezt a gyűlekezeteknek kis száma, az országnak örökös harcrai a törökkel, némettel, mely a községi intézmények fejlődését megakasztotta. Ezért ha a magyar zsidóknak irástudó emberre volt szükségük, rendesen a külföldről hozatták. A fentemlített bécsi rabbi budai határozatában elrendeli 1655., hogy rabbit Morvaországból vegyenek a budaiak és így látjuk, hogy csaknem az egész XVIII. századon keresztül a legtöbb nyugoti községben morva származásu rabbi működött. Csak később, midőn hazánkban is alakultak szép számmal rabbinikus iskolák, alkalmaztatnak magyar származásuak községi hivatalnokokul.

A nyugot-magyarországi zsidó községeknek gravitálása az osztrák császárság zsidó községei felé, megmagyarázza azt, hogy magyarországi főrabbinak Wertheimer Sámson, egy dúsgazdag bécsi tudós választatott meg a XVII. század végén.²⁾ Ezen magyarországi főrabbiáság czímmel egyéb nem volt, kötele-ségekkel nem járt és valószínűleg csak néhány Bécscsel határos község, melynek Wertheimer jóakarója volt, tisztelte meg I. Lipót és I. József ezen udvari zsidáját a magyarországi főrabbi czímmel. Akkor ily jelenség nem tartozott a ritkaságok közé. Wertheimer halála után veje Eskeles Bernát viselte e czímet; az 1763-ban meghalt Oppenheimer Juda Löb volt az utolsó magyarországi főrabbi.

Az osztrák örökös tartományokból való beköltözködés meggátolására törekszik a helytartótanács 1729. rende-

lete,¹⁾ a mely intézkedés többször megújított, de mindannyiszor hasztalanul. 1744. a zsidók kiűzetnek Csehországból, minél fogva ismét újabb települőket fogad be Magyarország, de leginkább elősegítette az örökös tartományokbeli zsidóknak beköltözését hazánkba az a császári rendelet, melynek értelmében a zsidók létszáma egyes községekben egy meghatározott összegben túl nem terjedhetett, házasságaik is korlátolt számban történhettek, így tehát Magyarország felé tartottak, hol a személyes váma alól is fel voltak mentve és sem magán, sem közéletükben nem zavartattak.

A Galiciából és Oroszországból való beköltözködés napjainkig egyre tart. Helytartósági, megyei intézkedések akarták e részről jövő bevándorlást megakadályozni, de a vereczkei szorosnál alkalmazott harminczadosok könnyelműsége és a rendeletek kijátszása folytán a cél nem volt elérhető. E lengyel letelepedők lakhelyükül az északi és északkeleti megyéket választották, így közel levén régi hazájuk, a melylyel összeköttetésüket nem szakították meg, nem tudtak egyhamar kivetköződni viseletükből, szokásaikból. Később, midőn az alföld egyes városai is beboesájtottak zsidókat kebelükbe, ismét nagyobbá vált a lengyel bevándorlás, azonban a magyarság ezen ősi fészkeiben rövid idő alatt alkalmazkodtak a körülményekhez, megtanulták a hazai nyelvet.

Az ipar és kereskedelem fejlesztése céljából egyes főurak is szívesen látták a zsidóknak birtokukon való megtelepedését, gróf Károlyi Sándor a XVIII. század elején emiatt hívott Nagy-Károlyba zsidókat, kiknek 1724. hitközségi szervezetet adott, majd Pozsonyból rabbit küldött le nekik. »Az sidóságh is csak elhiszem — írja a gróf 1724. jun. 17. levelében — jó néven s örömmel fogadta az le küldött Rabbit. Immár csak szaporodgyanak, én nem ellenzem, s hogy pedig azon két árendára kimenő sidók házat néki adta, jó volna, csak hogy abban is oeconomisálni kellenék.«²⁾ Ugyancsak a XVIII. század első felébe esik a fumei zsidó község alakulása, Dalmátországból és Felső-Olaszországból jött zsidók alapították, a mint a sírköveken és az anyakönyvben előforduló olasz nevek (Piazza, Tedeschi, Mondolfo, Treves, Russi, Pardo, Benporath, Basevi (Izsák),

¹⁾ Erd. országgy. eml. VIII. köt. 249. és 254. ol.

²⁾ Dr. Kaufmann Dávid, Sámson Wertheimer.

¹⁾ Magyar-Zsidó Szemle II. évf. 203. ol.

²⁾ Éble Gábor, Károlyi Ferencz gróf és kora. 88. ol.

Nigris, Morterra, Mordpurgo, Luzzatto, Norzi, Navarro stb.) mutatják, később lengyel és cseh zsidók népesítették, míg ujabban a magyar zsidóság van túlsúlyban.¹⁾ A múlt századba nyúlik vissza a jelenlegi nagyobb zsidó gyülekezeteknek eredete. Mint hitközségek szerepelnek ekkor:²⁾ Abauj-Szántó, Alberti-Irsa, Apostag, Arad, Aszód, Baja, Balassa-Gyarmat, Bazin, Becse, Bikity, Boldogasszony, Bodrog-Keresztur, Bonyhád, Csáktornya, Csejthe, Cseszte, Czece, Dárda, Galantha, Galgóc, Hunfalu, Izsák, Jankovác, Kabold, Körmen, Komárom, Liptó-Szent-Miklós, Lövé, Mád, Makó, Máramaros-Sziget, Miskolc,³⁾ Moór, Munkács, Nádas, Nádudvar, Nagy-Kanizsa, Nagy-Marton, Nagy-Tapolcsány, Német-Keresztúr, Ó-Buda, Oroszvár, Paks, Palota, Pápa, Pécsujfalu, Puchó, Pozsony-Szent-György, Rajecz, Rajka, Réte, Sátoralja Újhely, Stomfa, Surány, Szabadka,⁴⁾ Szakolcza, Szécsény, Szeged, Szempcz, Szenicz, Szent-Groth, Szent-Margit, Szent-György, Szerdahely, Szikszó, Szucsán, Tab, Topolya, Toponár, Trencsén, Ujvidék, Ungvár, Verbó, Veszprém, Zala-Egerszeg, Zboró.

A XVIII. századot a magyar zsidók történetében nem jelölik kiválóan fontos események. 1739. Gyöngyös városából írtak ki,⁵⁾ ennek föfelmozdítója Almásy János királyi tanácsos volt, azonban nemsokára ismét visszatértek, mert a városnak szüksége volt pénzekre. 1760. Abauj, 1763. Bács és 1764. Sáros-megyében támadt ellenük vérvád.⁶⁾ Keresztény cselédek tar-

tása,¹⁾ bőrvásárlás,²⁾ borkereskedés³⁾ eltiltatott nekik. 1796. Borsodvármegye fogantatosítani kívánja József császár azon rendeletét, hogy a zsidók állandó nevet vegyenek fel és javasolja,⁴⁾ hogy a zsidók és keresztények közti szerződések sehol idegen nyelveken ne subscribáltassanak, mely esetre ugyanazon contractusok. a rendelendő időtől költek semmisé tétessenek s cassáltassanak.

Budapest.

BÜCHLER SÁNDOR.

¹⁾ Kolosvári és Óvári i. m. II. köt. a) 505. ol.

²⁾ U. i. 443.

³⁾ U. i. 418. ol. és Magyar-Zsidó Szemle III. évf. 429. ol.

⁴⁾ U. i. 486. ol. A zsidókra vonatkozó múlt századbeli rendeletekre nézve Kolosvári és Óvári i. m. III. köt. Marczali: Magyarország története II. József korában.

¹⁾ A József főherceg kastélya mellett levő régi temetőben a legöregebb sírkő az 1746. évszámot viseli.

²⁾ A magyar zsidó hitközségekről eddig négy-öt monographiánál több nem jelent meg, ennél fogva a lajstrom hiányos; itt nem vettem fel azon községeket, melyeket ez értekezésben már egyszer felemlítettem, vagy amelyek már a mohácsi vész előtti időben léteztek.

³⁾ Kolosvári és Óvári. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. II. köt. b) 1727-ben az arnautákkal nagy borkereskedést űznek itt.

⁴⁾ Iványi István, Szabadka története, II. rész, 332—350. ol. Már 1749-ben látogatják vásáros zsidók, megtelepedniök ekkor még tilos volt. 1775-ben engedték meg egy zsidó családnak, hogy zsellérként a városban lakhassék. Üzletnyitási engedélyt csak 1794-ben kapott egyikök. 1786-ban oly szegények, hogy idegen zsidók számára a kereskedés eltiltását kérik.

⁵⁾ Sebők László, Gyöngyös és vidéke 222. ol.

⁶⁾ Magyar-Zsidó Szemle, I. évf. 347. ol.

IRODALOM.

RABBI AMNON IMÁDSÁGA.

— Un' szanneh thókef. —

Itt van itt van im' az ünnep,
Kútforrása égi üdvnek.
Jertek, jertek mindenünnet,
Magasztaljuk Istenünket

Hódolattal, alázattal
Hozzá szárnyal a hála-dal,
Esdő szívünk zsolozsmája.
Ó hozsána, Ó hozsána!

Szent érzelem, szent félelem
Száll keblünkbe ez ünnepen.
E megszentelt ünnepnapon
Busong, borong lelkünk nagyon.

E napon nyert királyságot
Ingathatlan szilárdságot,
Emelkedett, felvirágzott,
Betöltötte a világot.

Hisz Te trónolsz fenn az égben,
Kormányzol a mindenségben.
Te vagy, a ki ítél, bírál,
Igazságos Világkirály!

Nem mén nálad feledésbe
Halaudóknak cselekvése.
Könyvbe írod, könyvbe vésed
A jótettet és a vétet.

Előtted van minden dolog.
Méreteged, megfontolod,
Megítéled súlyát, becsét:
Ott függ rajta már a pecsét.

Régmultakat, avultakat,
Mít feledés fátyla takart,
Mít enyészett pora fed be,
Földézed emlékedbe.

Könyvek könyve nyílik, zárul,
Leolvad a lapjárul,
Mit az ember önzésével
Beleír és megpecsétel.

Harsonának hangja harsan,
Hallszik gyorsan, hallszik halkan.
Angyalsereg elevendül,
Hol megremeg, hol megrendül.

Hallga, hallga! Nyílik ajka.
Hangja zendül, leundul rajta.
És egyszerre minden helyre
Terjed, árjad szeren-szerte:

»Itt van, itt a törvény napja;
A rendelet ki van szabva.
Büntető ér, angyal, embert,
Kinél a bűn gyökeret vert.

Im itt vagyunk körülötted,
Portómegek, porszuítottak.
Nincsen, a ki tisztá lenne,
Reánk tapadt a bűn szennye.«

Mint a pásztor mind a hányszor
Nézi nyáját bebajtáskor,
És ha felkel kora reggel,
Olvasgatja szorgos renddel:

Avizsgálok, átvizsgálom,
Puhatólod a bűnt, vétet.

Elintézed ítéletben,
Mi lesz sorsunk ez életben,
S végzetünket azonképen
Megírod a Sors könyvében.

Főn az égben ujév napján
Megjelölik a könyv lapján,
Engesztelő bójtkor pedig
Határozatként pecsételik:

Mennyi hulljon, mennyi muljon?
Hány pusztuljon, hány ujljon?
Mennyi haljon, mennyi éljen?
Hány csüggedjen, hány reméljen?

Kit tépdessen a vad széjjel?
Kit égessen a tűzvész el?
Kit sodorjon a víz mélyre?
Kit lányjanak a kardélre?

Ki senyedjen, ki szenvedjen
Étlen, szomjan, gyötrelemben;
Ki remegjen, ki rettegjen
A zimankós fergetegben.

Kinek törjön a vesztire
A pusztító kór pestise;
Ki költözzék el váratlan,
Ki fáradtan, ki bágyadtan.

Ki lakoljon rút haállal
Fojtogató keze által;
Kit zúzzanak szét kövekkel,
Hogyha nagy bünt követett el.

Ki nyugodjék nyugalomban
Ki bújdossék búban gondban
Majd amarra, majd emerre
Tévedezve révedezve.

Kinek jusson bő síralom,
Mig elfedi a sírhalom;

Itt maradjon béke áldás,
Ott riadjon harckiáltás;
Emitt bőség legyen mindég,
Amott pedig szükség, inség

Ez hadd éljen meggyőttörve,
Az gyönyörbe tündökölve;
Emez szálljon a mélységbe,
Amaz pedig fel az égbe.

Vezeklő szív bünvallása,
Buzgó lélek hű fohása,
Jótevő kéz áldozatja
Ítéleted változtatja.

Dicsőítünk, zengünk Téged,
Hódolat és hála Néked,
Engedelmes Engesztelő,
Keggyel teljes Kegyelmező!

Nem sújtasz le tüstént minket,
Megbocsátod vétkeinket.
Nem örülsz, ha számunk esőkken,
S eisüllyedünk többen-többen.

Hőn óhajtod, hogy a bűnös
Ne tapadjon konok bűnhöz,
Törédelmes bűnbánatja
Életét még megválthatja.

Vársz, a míg int a végóra.
Hadd térüljön a rossz jóra,
Mert ha megtér, kiengesztel,
Kegyelmezel kegyelmeddel.

Mindeneknek teremője,
Te vagy gondunk viselője,
Gyarló husból, vérből vagyunk,
Tudod jól, hogy elporladunk.

Por az ember, porrá málík,
Küzd a létért a halálíg,
Miként cserép, oly törekeny,
Fonnyad, mint a fű a réten.

Úgy virít el, mint a bimbó,
Mint az árnyék, olyan ingó,
Mint lebellet percenetnyi,
Egy pillantat — és már semmi.

Mint a felbő, mint a felleg,
Mint a szellő, mint a szellet,
Szünik-tünik, surran, illan,
Mint a szikra, úgy elvillan.

Oszlik-foszlik, mint az álom,
Roppan-szökken sebes szárnyon;
Mint porgomoly, száll nyomtalan,
Ugy elomol és — oda van.

Itt teremnek, jönnek, mennek,
Elsietnek, elpihennek
Percek, órák, napok, évek:
Száll az élet, száll a lélek...

Te vagy Urunk az egyetlen,
Kinek trónja rendületlen.
Erős, szilárd az oszlópa,
Nem inog meg soha, soha.

Uralkodol örökétig
A végtelen időn végig,
A kezdetlen kezdet óta,
Égnek földnek alkotója.

Éveidnek nincs mértéke,
Napjaidnak hossza, vége.
Glóriadat, ó Egyetlen,
Képzelné is lehetetlen.

A szentséged, melylyel ihletsz,
Csupán Téged, Téged illet;
A szentséged, dicsőséged
Beragyogja dicső néped.

Oly főséges, oly magasztos
Nem fogható csak magadhoz,
Nincs arra nyelv, nincs arra szó...
Dicsőséges Mindenható!

Budapest.

V. HEVESS KORNÉL.

A SZIVÁRVÁNY.

Felhőben a szivárvány
Szövétségnek jele
S ha a hívő meglátja,
Reménnyel lesz tele.
Hisz és remél, a búra,
Mely rája tornyosúl,
A zord vihar múltával
Majd szebb jövő virul.

Ha élted mint szivárvány
Színpompában ragyog.
Ne kérkedj önfelédten:
Szilárd s boldog vagyok.
Szemünk előtt ha Isten
Bajt, vést el is fődött:
A felbő mindig ott van
Szivárványunk mögött.

Felhőben a szivárvány
Ahányszor megjelen,
A mult viharja tünik
S derültebb a jelen.
Óh bízz ez égi jelben,
Tekints az égbe fel;
Óh bízz s a hit az Éghez
Istenhez főlel!

LÖVY FERENCZ.

ORSZÁGVILÁG.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1893. május hó.

Tisztelt szerkesztő ur!

Elbucuzásomkor megígértém Önnek, hogy időről időre tudósításokat küldök a Szentföldről. Rajta vagyok, hogy igéretemet beváltsam, de előre kell bocsátanom, hogy kizárólag belső ügyekre fogok szorítkozni. Főlölesnek tartom ugyanis hogy leírásokat nyújtsak a régi látványosságokról, mivelhogy ez már gyakran megtörtént. Hiszen nézze pl. az ember csak a Bådeckert meg és világos képet fog nyerni Jeruzsálemlről, régi lakóinak műfzléséről és az ipar terén kifejtett szorgalmáról. Ha tehát belső ügyekről szólok, mindenekelőtt azon örvendetes előmenetelt kell konstatálnom, melyet a mai Jeruzsálem habár némi ellenkezéssel is — az utolsó évtizedekben a kultúra terén tanusított. Örömmel fogadja ugyan Jeruzsálem a jótékonsági pénzeket a mely minden országból hozzá folyik, de a mi a jótékonsági intézményeket illeti, — melyek természetesen Európaiak által alapítottak, részint egyesek részint egyletek által, azokat Jeruzsálemre rá kell kényszeríteni. Jeruzsálem ellenezte Dr. L. A. Frankl hallatlan szándékát, a szent falak közt gyermekmenhely intézetet és gyermekiskolát alapítani. Jeruzsálem teljes erejével védekezett b. e. S. G. Leoroy vakmerő terve ellen, mely egy árvaház létesítésére irányult; se hossza se vége nem volt a kiáltásnak Jeruzsálemben, midőn az Alliance Israelite Universelle egy többféle mülhellyel összekötött iskola építését tervezte a templomi városban. De a többi humánus intézményeket is végre, mint a milyenek: európai gyógyszerárak, orvosok, kórházak stb. Jeruzsálemben a szó legszorosabb értelemben rá kellett kényszeríteni. Mindamellett nem lehet Jeruzsálemtől elvitatni az érdemet a mely pediglen abból áll először, hogy ezen intézeteket még a föld színéről el nem pusztították természetesen

mert erre nem képesek, másodszor hogy őket évente csak egyszer sujtja átokkal.

Mindezen ellenkezés dacára ezen közhasznú intézetek igen sűrű látogatásnak örvendenek és nem csekély azon fiatal emberek száma, kik saját keresetükből megélhetnek, miután ezen jótékonykezelt intézetekben nyerték kiképeztetésüket, héber műveltséget és a profán tudományokban is bő és alapos ismereteket elsajátítván, első sorban pedig az ipar valamely ágát megtanulván s ekkép saját kezük munkájával megkeresik mindennapi kenyerüket.

Szándékom az összes itteni közhasznú jótékonykezelt intézetekről tudósításokat küldeni és kezdem az árvaházon mint a mely éppen fekvésénél fogva legközelebb van hozzám. Alapítását a már említett S. Gottschalk Leroy fáradhatatlan buzgalmának köszöni. S. G. Leroy 1816-ban Pomeránia Belgárd nevű városában született. Alapos ismeretei és egyenes jelleme meghozta számára embertársainak tiszteletét a mely abban nyilvánult, hogy a zsidó község előjárójává választotta. egyidejűleg azonban helyet foglalt a városi képviselő testületben is, a hol a közjó előmozdítását célzó törekvése és buzgalma által kitűnt.

A zsidóság körül valójában csak Jeruzsálemben szerzett érdemeket. 1856-ban Berlinbe költözött át. Itt azonban meg kell szakítom tudósításomat. Máskor többet.

DR. GRÜNHUT.

BÖZÖD-UJFALU.

Olvasóim tán szívesen veszik, ha annyi idő múltán megint hirt adok felekezetünk e hü kis telepéről, melyre figyelmöket és jótékonyágukat épen e folyóiratnak sikerült először felhívni.

Szomorú közléssel kell tudósításaim sorát megnyitnom: *tiszt. Opra György* úr, görög-katholikus lelkész a folyó év elején rövid szenvedés után meghalt. Opra úr a prozelitáknak mindenkor szolgálatra kész jóakaró barátja volt. Ha valamely ügyes-bajos dolgukban nem tudtak eligazodni, először is őt szokták fölkeresni tanácsért: sohasem hiába; ha valamely hatósághoz kellett fordulniok védelem- vagy támogatásért: ő vagy megírta kérvényöket maga, vagy megmondta, mit s

hogyan irjanak meg. Mikor templomuk dűledezőben volt, a derék katolikus pap minden fölshízlítás nélkül szolgálta a zsidó hívők érdekeit; ő is megírta nekem, mily sürgős a segítség s hogy mit kellene tenni. S mikor a templom újjáépítés alá került, felkértem, hogy néhány b.-ujfalvi hitsorsosunkból alakítandó bizottság élén, mint ennek elnöke, venne részt a felügyelő munkában. Opra úr nemcsak elfogadta a megbízást, hanem ritka módon felelt meg az önként elvállalt feladatnak: nem múlt nap, hogy a katolikus pap több órát nem töltött volna a zsidó templom építésénél, mindenre vigyázott, mindenről meggyőződést szerzett s egy ízben tudósított is a munka haladásáról, melynek nálánál alig örült valaki jobban. Dr. Berger Leo orvos urnak B.-Ujfaluból eltávoztása óta nem érte a prozelitákat oly súlyos veszteség, mint most tiszt. Opra György úr halálával. A 40 éves férfiúnak váratlan kimúlása mély megdöbbenést keltett zsidó polgártársai körében, a kik a M. Zs. Szemlével egyetemben hálás és kegyeletos szívvel őrzik Isten e felvilágosodott, derék szolgájának emlékét. Nyugodjék békével. —

Mindnyáján azt hittük, hogy az iskola berendezésével B.-Ujfalun rendesen folyik az oktatás, s hogy a templom újjáépítésével mi sem akadályozza a zsidó isteni tisztelet szokásos módját. A múlt őszön Hirsch Izsák ottani vallástanító úr megint fölkeresett tudósító leveleivel; megtudtam, hogy az iskolás gyermekeket ismét el kell látnunk téli ruhával s küldtem a már, fájdalom, rendkívül leolvadt maradék-pénzből október 28-án 50 frtot s november 30-án a beérkezett kimutatás után még pótlólag 4 frt 30 krt. De megtudtam még egyebet is. »Hála Istennek — írja H. I. úr — van templomunk, iskolánk, tanítói lakunk és rituális fürdők, de a mi még igen fontos és szükséges egy tárgy, az nincs templomunkban — nincsen Széfer tóra. Van ugyan kettő is, de azok már oly régiek, hogy az írás majdnem egészen levásott, úgy annyira, hogy azokból olvasni teljes lehetetlen. Mert átállásokkor kapták azokat a b.-ujfalviak, s már ekkor őcskák voltak.«

Ekkor arra gondoltam, hogy — mivel a még meglevő pár forintból nem futja — levélben keresem meg azon rabbi urakat, kik valamikor az országos rabbiképző-intézetbe jártak: gyűjtenének híveik körében, hogy a begyűlendő összegben

a prozelitáknak új tóra-tekereset vehessünk. A siker meghaladta várakozásomat. Igaz hálával kell megemlékeznem nemcsak a gyűjtők buzgó és eredményes fáradozásáról, hanem a barátság és szeretet azon számos megnyilatkozásáról is, melylyel elhalmaztak. Ha nem is adhatott vagy gyűjthetett mindenki — hiszen a pap és községe közbelépését annyiféle ügy és szükség sürgeti, és a zsidóság oly szegény! — de alig akadt, a ki nem válaszolt és a cél iránt való rokonérzésével merésznek látszó kezdeményemet erkölcsileg ne támogatta volna. Fogadják őszinte köszönetemet valamennyien!

A gyűjtött összegekről a következőben adom, a beérkezés sorrendje szerint, a kimutatást:

Dr. Ziegler Ignác rabbi úr, Karlsbad, küldött a maga nevében 2 frtot; *dr. Bernstein Béla* r. úr, Szombathely, 15 frt 10 krt; *dr. Venetianer Lajos* r. úr, Csurgó, 11 frt 10 krt; *dr. Eisler Máttyás* r. úr, Kolozsvár, 21 frt 60 krt; *dr. Kohlbach Bernát* r. úr, Temesvár-Gyárvaros, első ízben 40 frt 50 krt, majd 3 frtot, összesen 43 frt 50 krt; *dr. Rosenberg Ede* r. úr, Ó-Kanizsa, először 12 frtot, később még 13 frt 80 krt, együtt 25 frt 80 krt; *dr. Partos Sámuel* r. úr, D.-Földvár, 5 frt 30 krt; *dr. Kelemen Adolf* r. úr, Nagy-Atád, 6 frt 50 krt; *dr. Neumann Ede* r. úr, Nagy-Kanizsa, 20 frtot; *dr. Spira Salamon* r. úr, Losoncz, 5 frtot; *dr. Flesch Ármin* r. úr, Mohács, 20 frtot; *dr. Wiener Márk* r. úr, Kőszeg, 14 frt 20 krt; *dr. Vajda Béla* r. úr, N.-Abony 10 frtot; *dr. Elsass Bernát* r. úr, Landsberg a. d. W., (22 márká) 13 frtot (a chanukka-gyermekünnepély alkalmából ott gyűjtött összegnek egy része); *dr. Feldmann József* r. úr, Czepléd, a maga nevében küldött 2 frtot; *dr. Rosenstein Mór* r. úr, N.-Kikinda, 40 frt 75 krt; *dr. Kohn Ármin* r. úr, Szigetvár, 8 frt 70 krt; *dr. Klein József* r. úr, Marczali, 7 frtot; *M.-Zs. Szemle szerkesztősége* által január 7-én rendezett bankett alkalmából összegyűlt 17 frt 20 krt; *dr. Ungár Simon* r. úr, Szeszárd, 10 frt 50 krt. *Összesen:* 296, kétszázkilencvenhat frt és 25 kr.

Néhány gyűjtő úr szíves volt az adakozók névsorát is mellékelni. Ime: *Szombathely:* *dr. Bernstein Béla* r. 1 frt, *Deutsch Samu* 1 frt, *Reiner Ignác* 50 kr, *dr. Engel Samu* 1 frt, *dr. Viola Ödön* 1 frt, *Grünwald Ign.* 1 frt, *Leitner* 50 kr, *dr. Weisz Ödön* 2 frt, *N. F.* 1 frt. *Cécilie Hagel* 1 frt,

Rosenfeld Sándor 50 kr, *M. Mayer* 60 kr, *N. N.* 50 kr, *Wohl Mór* 50 kr, *Weiner Károly* 2 frt, *dr. Balassa Jenő* 1 frt. — *Ó-Kanizsa:* *Dr. Rosenberg Ede* rabbi 1 frt, *Grüner Jakab* takarékpénztári igazgató 3 frt, *Deutsch Albert* kereskedő 1 frt, *Grüner József* kereskedő 1 frt, *Grüner Ádám* tptri pénztáros 1 frt, *Kráhl Lajos* tptri könyvelő 1 frt, *Kohn Ferenc* 50 kr, *Deutsch Ferenc* 1 frt, *Weissberger Ignátz* 2 frt, *özv. Kráhl Ferenczné* 1 frt, *Kráhl Ernő* 1 frt, *Herz Edéné* 1 frt, *Hacker Antal* 1 frt, *Bérczi Mór* 40 kr, *S. Löwinger* 1 frt, *Rosenberg Sándor* 1 frt, *Fogel József* 1 frt, *Krahl Zsigmond* 1 frt, *Johanna Eisenstädter* 1 frt, *N. N.* 40 kr, *Rott Béla* 1 frt, *Hesser Soma* 50 kr, *Kentser Zsigmond* 1 frt, *Herz Mór* 1 frt, *dr. Schuller Gábor* 1 frt. — *N.-Atád:* A csökölyi asztaltársaság következő tagjai. *Oblatt Miksa*, *Belecske*; *Austerlitz Sándor*, *Ösökölly*; *Schütter Jakab*, *Kis-Bajom*; *Schmiedek József*, *Gradiska*; *Weisz Fülöp* Csököly. — *Losoncz:* *Izr. hitközség* 3 frt, *Sternlicht Vilmos* hitk. elnök 1 frt, *dr. Spira* 1 frt. — *Mohács:* *Dr. Flesch Ármin* 2 frt, *Frommer Miksa* 5 frt, *Czedókó* 3 frt, *Wolf Zsigmond* 2 frt, *Fischer Salamon* 2 frt, *Miskolezy Hermann* 1 frt, *Roheim Ferenc* 1 frt, *Reinitz Jakab* 1 frt, *Kohn Sándor* 1 frt, *Schäffer Miksa* 1 frt, *Littauer József* 1 frt. — *N.-Abony:* *Czedaka* 2 frt, *dr. Vajda Béla* 1 frt, *Weisz Adolf* 1 frt, *Chevra kadisa* 2 frt, *Pintér Gyula* 1 frt, *Lederer Lajos* 1 frt, *özv. Kopeczky Mórné* 1 frt, *Goldschmied Lipót* 1 frt. — *Szigetvár:* *Dr. Kohn Ármin* Szigetvár 1 frt, *Fuchs Adolf* Aranyos 1 frt, *Fuchs Visnye* 50 kr, *Grünhuth Manó* Szigetvár 1 frt, *dr. Berkes Szigetvár* 1 frt, *Fuchs Zsiga* Szigetvár 1 frt, *Jung Simon* Szigetvár 1 frt, *dr. Neuhaus Szigetvár* 50 kr, *Deutsch D. Szigetvár* 60 kr, *Böhm Szigetvár* 50 kr, *Blau B. Szigetvár* 60 kr. — *Marczali:* *Steiner Ignác* 1 frt, *Krausz Gyula* 50 kr, *Münz Simon* 1 frt, *Kühn Sándor* 30 kr, *Hoffmann József* 30 kr, *Füchsel Jakab* 20 kr, *N. N.* 20 kr, *Königsbergné* 20 kr, *Krausz József* 20 kr, *Krausz Jakab* 20 kr, *Hoffmann Mihály* 50 kr, *Honig Mór* 10 kr, *Lengyel József* 30 kr, *dr. Klein József* 1 frt 10 kr, *Drucker Mihály* 20 kr, *Wilheim József* 30 kr.

Ily fényes eredmény után már a megvásárlandó tóra-tekereset szemelgettem, midőn *dr. Mezey Ferenc* barátom szíves közbenjárására váratlan fordulat állott be: a *pesti chevra*

kaddisa egyik gyönyörű tórát küldötte hozzám azzal, hogy adjam az ő nevében a b.-ujfalvi proselitáknak. A pesti chevra mint mindig, ezuttal is jelét adá, hogy nemcsak helyi jótékonytságot gyakorol, s hogy a felekezet szolgálatában álló nagyszabású működésében nagy szempontok is vezérlik. A becses ajándékot megköszöntem én s megköszönte később a b.-ujfalvi hitközség.

Mínthogy tórára nem kellett költeni, a vett kereskedői számla kifejezésével élve: »aranyhímzésű díszköpenyt« csináltattam. Gyermekkorom emlékeiből tudom, mily ünnepi hatással volt ránk a szentírás-tekeres sátorosnapi dísze, mennyire emelte az ájtatos hangulatot s mily nyomósan magyarázta a nap jelentőségét. A b.-ujfalvi székely-zsidó új nemzedék se lesz más s valószínű, hogy az apák sem vonják ki magukat egészen e hatás alól. A díszköpenyre s a hozzá mellékelt arany-szalagu taliszra összesen 37 frt 80 krt költöttem.

Sűrűn ismétlődött abbéli panaszok, hogy különösen az ifjuságnak nincs elég magyar fordításu imakönyve. Schwarcz Ignác úr budapesti könyvkereskedő szíves volt a jótékony célra való tekintetből a kötött példányok darabját 22 kr-ával adni; összesen 50 darabot vásároltam, a mi 11 frtba került.

Tankönyvet már tavál nagyobb számban küldöttem B.-Ujfalúra s egyik derék fővárosi könyvkiadónk, ki hála fejében csak azt kötötte ki magának, hogy nevét ki ne írjam — egy jókora csomót ingyen s egy másikat fele áron adott. Intézkedtem akkor, hogy e könyvek ne a tanulókéi, hanem az iskolái legyenek; azaz a tanév elején kapja meg a gyermek lehetőleg az összes szükséges iskolai könyveket — használatra a tanév végén pedig szolgáltatassa azokat vissza a tanítónak, ki megőrzésükre van hivatva. Nyilvánvaló ugyan, hogy a könyvek nagyobb fele a tanév folyamán elvész, elkallódik; de világos az is, hogy a kisebb felét legalább megtartjuk a következő év tanulóinak számára; a pótlás így olcsóbban, könnyebben esik. Ugy hívéim, elősegíti ez időleges megőrzést, ha külön bélyegzőt készíttetek »a b.-ujfalvi izr. iskola tulajdona« felírással s ez rányomatik minden könyvre. Ezt most szintén leküldöttem. Ára 2 frt volt.

A könyvek és a bélyegző egy csomóban ment, a tóra egy alkalmas ládikában adatott póstára. A költség 5 frt 36 krt tett.

Mint Hirsch úrnak f. é. január 31-én kelt leveléből megtudtam, a szentírás tekeres beszerzését ő már régebben megkísérlé. »Még két évvel ezelőtt szerződésbe léptem egy arra alkalmas íróval, gondoltam hogy valahogy össze tudom kaparni az árát az őszi ünnepekkor külső hitsorsotaink által tett templomi adakozásból; de sajnálatomra megcsalt a reménység, mert az említett adakozás alig volt elég templomi világításra és hitközségi adóba, tűzkár biztosítási díjba stb. Daczára annak már adtam eddig 50 frtot a tóra árában. De még 90 frtra volna szükségünk.« Mínthogy azonban nem volna helyes a községet attól az erkölcsi haszontól megfosztani, melylyel a tórának ily veszélyességgel járó megszerzése jár, azért csak 70 (hetven) forintot küldöttem az árába s megírtam H. úr útján az előljárásának, miért törleszsze a fennmaradó 20 frtot ő maga.

Bizonyára az adakozók és gyűjtők értelmében jártam el, midőn a begyűlt összegből 30 (harmincz) forintot Hirsch Izsák vallástanító úrnak adtam azon gondossága és buzgalma elismeréseül, melylyel terhes hivatalán kívül immár négy év óta a község minden ügyében hűségesen és lelkiismeretesen eljár. H. tanító családos ember és fizetése 300 frt; meg vagyok győződve, hogy a segítség, melyet a b.-ujfalviak iránt érdeklődök jósága neki szerzett, őt tovább is buzdítani fogja, hogy fontos hivatásában lankadás nélkül eljárjon.

Összes kiadás volt az elsoroltak szerint százötvenhat, 156 frt 16 kr. Van még 140 frt 9 kr. mi a b.-ujfalvi prozeliták javára marad.

Egyben hadd említsem azt is, hogy vett értesítés szerint f. é. február 12-én *dr. Weiszberger Miklós úr Budapestről* 10 frtot küldött B.-Ujfalúra a hitközség céljaira, a mit ez neki jegyzőkönyvi kivonattal meg is köszönt.

Köszönet és hála a gyűjtőknek és adakozóknak összesen egyenként! A mit tettek, oly jó és szép volt, hogy szinte kedvem volna biztatónak mondani és tőlük — mi tagadás benne — legörömelebb ezzel vennék búcsút: a viszonzásra!

Budapest.

DR. BÁNÓCZI JÓZSEF.

KÜTFÖK.

249. sz.

Törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatairól.

I. Fejezet.

Általános határozatok.

1. §. Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közkerőliség kívánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja.

Ennélfogva senkit sem szabad törvényekbe vagy a közkerőliségbe nem ütköző akármely vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kötelezni.

2. §. A polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független.

3. §. Vallási hite vagy egyházi szabályai, senkit sem menthetnek fel törvényen alapuló bármely köteletség teljesítésétől.

4. §. Egyházi fenyíték nem alkalmazható senki ellen azon okból, mivel az illető törvényben rendelt valamely polgári köteletségét teljesítette, vagy törvényben tiltott valamely cselekvést nem vitt véghez, vagy pedig, mivel törvény által engedett polgári jogait szabadon gyakorolta.

5. §. Valamely vallásfelekezetből kilépni, vagy valamely vallásfelekezetbe belépni mindenkinek szabad a törvényekben megállapított feltételek alatt.

6. §. A latin- és görög-szertartású katolikus, az evang. református, az ág. hitv. evangélikus, a görög-keleti szerb és a görög-keleti román, valamint az unitárius egyházakra és híveikre, nemkülönben az izraelitákra vonatkozó jogszabályok, a mennyiben a jelen törvény rendelkezéseivel nem ellenkeznek, változatlanul fenntartatnak.

II. Fejezet.

A törvényesen elismert vallásfelekezetekről.

7. §. Törvényesen elismert vallásfelekezetekké való alakulás a következő feltételek alatt történhetik!

1. Tartoznak az állampolgárok, a kik törvényesen elismert vallásfelekezeté alakulni kívánnak, a hitéletre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezési szabályzatot készíteni, melyben különösen a hitelvi vagy erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletekre, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorlandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseknek is benn kell foglaltatniuk.

2. Tartoznak legalább egy egyházközség felállítását és fentartását biztosítani.

3. Tartoznak az 1. pontban említett szabályzatot a kormánynak jóváhagyás végett bemutatni.

A jóváhagyás megtagadandó, ha a kifejtett hitelvek vagy tanok, isteni tiszteletek, vagy a tervezett szervezet a fennálló törvényekkel vagy a közkerőliséggel ellentétben állának, vagy ha a törvényesen elismert gyanánt megalakulni kívánó vallásfelekezet elnevezése a törvényesen bevett, vagy a már korábban törvényesen elismert gyanánt megalakult vallásfelekezeteket sértendé.

8. §. A törvényesen elismertnek nyilvánított vallásfelekezetek szabadon gyakorolhatják a nyilvános, közös istentisztelet jogát, maguk intézkedhetnek minden vallási és egyházi ügyekben és jóváhagyott fegyelmi szabályaik alapján arra jogosított hatóságaik által gyakorolhatják saját híveik fölött az egyházi fegyelmet.

Testi büntetésnek, vagyoni bírságolásnak és eljárásnak azonban egyházfegyelmi büntetésül alkalmazása tilos.

Végül a törvényesen elismertnek nyilvánított vallásfelekezetek önmaguk kezelhetik egyházi, nevelési, vagy jótékonyági célokra szolgáló alapítványait.

Ezen vallásfelekezetek, mint jogi személyek, egyházi szükségleteik fedezésére vagyont is gyűjthetnek és e célból igénybe vehetik híveik anyagi hozzájárulását.

Azonban:

a) ingatlan vagy szerzése csak imaházak, paplakok, iskolák és egyházi vagy iskolai alkalmazottak részére szolgáló lakházak építéséhez szükséges telkekre s temetőkre szorítkozhatnak.

b) egyházi adó s egyéb szolgáltatások csak a jóváhagyott szervezeti szabályzat vagy az egyházközségi szabályokban meghatározott alapon és módon vethetők ki.

Ezen szolgáltatások közigazgatási uton való behajtásának azonban nincs helye.

9. §. A törvényesen elismertnek nyilvánított vallásfelekezetek, iskolák, valamint kisdóvodák és gyermekmenedékházak felállítására, fentartására és vezetésére nézve azokat a jogokat gyakorolják és azoknak a rendelkezéseknek vannak alávetve, a melyeket iskolaiügyi törvényeink az iskolákat (kisdóvodákat stb.) fentartó társulatokra vonatkozólag tartalmaznak.

10. §. Az egyházközség megalakítása a törvényhatóság első tisztviselőjének bejelentendő.

Ez alkalommal az egyházközség helyi szabályai is bemutatandók, melyeknek az egyházközségi területkör helyi határait okvetlenül megjelölnök és egyházközségi eljáráságot szervezniök kell.

11. §. A szabályszerűleg megalakult egyházközségek tagja mindaz, ki az illető vallásfelekezethez tartozik s az illető egyházközség területén lakik.

Az egyházközségi eljárás a tagok nyilvántartásáról gondoskodni köteles.

12. §. Lelkész és egyházközségi előjáró a felekezethez csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár s polgári és politikai jogai teljes birtokában van, kinek erkölcsi és állampolgári magatartása kifogás alá nem és a ki képesítését Magyarországon nyerte.

13. §. A lelkészek és egyházközségi előjárók alkalmazására jogosultak kötelessége a lelkészül és egyházközségi előjáróul kizemelt egyént az illető törvényhatóság első tisztviselőjének bejelenteni.

Ezen hatóság a 12. §. rendelkezéseinek alapuló netáni ellenvetésit indokoltan közli a lelkész vagy előjáró alkalmazására jogosulttal.

A hatósági ellenvetések ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felebbezésnek van helye.

Ha a felebbezésnek hely nem adatik, az illető egyén nem alkalmazható.

14. §. Ha valamely lelkész vagy egyházközségi előjáró a magyar állampolgárságot elveszíti, vagy állam elleni büncselekményt követett el, vagy oly büntetendő cselekményben találtatott vétkesnek, a mely nyereségvágyból származik, a közérkölcseiségbe ütközik, vagy közbotrányt okozott: a kormány rendeletére hivatalától eltávolítandó.

Ha valamely lelkész, vagy egyházközségi előjáró oly államellenes magatartást tanusít, a mely hivatalában való további megmaradását az állam érdekeire nézve veszélyesnek tünteti fel, a kormány annak hivatalától való eltávolítását követelheti.

Ha az eltávolítás az arra hivatottak által, kellő időben nem fogatosítottatik: a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illető egyházközséget feloszlottnak nyilváníthatja.

15. §. Ha az egyház több oly egyházközségből áll, melyek egy-egy egyház-szervezetben egyesülnek, köteles a vallásfelekezet valamely felsőbb eljáráságot szervezni, mely az egyházat a polgári hatósággal szemben képviseli.

Az ily eljárás, illetőleg képviselői tagjai, személyváltozás esetén is, mindig bejelentendők megerősítés végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, ki a megerősítést a 12. §-ban felsorolt kellékek hiánya alapján megtagadhatja.

16. §. A vallásfelekezet egyházi feje, vagy védura oly egyén, vagy hatóság, mely a magyar állam kötelekein kívül álló, nem lehet és a vallásfelekezet semminemű egyházi függésben külföldi egyéntől, vagy hatóságtól nem állhat.

17. §. Minden változtatás, mely a vallásfelekezet jóváhagyott szervezeti szabványában később eszközöltetik, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek esetről-esetre bejelentendő.

Ha ezen változtatás a 7. §-ban kiszabott feltételeknek meg nem felel, a 4. §. rendelkezésével ellenkezik, vagy ha az egyházi határozatokban, ima- vagy tankönyvekben oly rendelkezés, határozat vagy tan foglaltatik, mely a vallásfelekezet tagjainak állampolgári kötelességeik teljesítését tiltaná, vagy a törvényekben tiltott cselekményeket rendelné: a törvényesen elismert vallásfelekezettől nyilváníttat a kormány által haldékek nélkül visszavonandó.

18. §. Egyházi közgyűlések csak nyilvánosak lehetnek.

Egyházi közgyűlésekben csak a felekezet egyházi, vagyoni, nevelési, jótékonyági s általában a vallásos és erkölcsi élet körébe tartozó ügyei tárgyalhatók.

A vallásfelekezetek kötelesek közgyűléseiken hozott határozataikat jegyzőkönyvbe iktatni s a jegyzőkönyveiket a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, vagy az általa kijelölt polgári hatóságnak esetről-esetre bemutatni.

19. §. Az illető minisztereknek joga van a vallásfelekezetek vagyosnára, a náluk létező alapítványokra és vagyonkezelésekre a főfelügyeletet gyakorolni, azaz öröködni a fölött, hogy az ily vagyon s alapítványok el ne idegenítenessenek, ne csorbíttassanak, vagy a kezelés rosszasa miatt veszendőbe ne menjenek és hogy valósággal egyházi s a törvényben megengedett nevelési vagy jótékonyági czélakra fordíttassanak, valamint, hogy az alapítványok az alapítók akarata értelmében használtassanak fel.

A kormány joga öröködni a fölött is, hogy az egyházi önkormányzat gyakorlásánál a törvény rendelkezései megtartassanak és hogy a jóváhagyott szervezetben, vagy egyházközségi szabályzatban megállapított hatáskör át ne bágassék.

20. §. Az 1868. LIII. törvényezikk 1—8, valamint 12—22. §§-aiban foglalt rendelkezések hatálya a törvényesen elismertnek nyilváníttott vallásfelekezetekre is kiterjesztetik, oly módosítással, hogy az idézett törvényezikk 3. §-ában említett bejelentések az illető egyházközség lelkésze, vagy előjárója előtt eszközzendők, továbbá, hogy a 21. §-ban említett intézkedésekben levő egyének lelki szükségleteinek kielégítéséről ezen felekezetek magok gondoskodhatnak, a 22. §. intézkedései pedig csak a községi temetőkre szoríttatnak.

A törvényesen elismertnek nyilváníttott vallásfelekezetek által külön, saját cöljaikra berendezett temetők felett azok szabadon rendelkeznek.

21. §. Ezen vallásfelekezetek tagjainak polgári uton kezelendő összes anyakönyvi ügyei iránt addig is, míg az állami anyakönyvek vezetéséről szóló törvény az egész országban életbe léptetettetik, a miniszterium rendeleti uton intézkedik.

A bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteken kívül állókról.

22. §. Azokra, kik az eddig törvényesen bevett, vagy a jelen törvény alapján ezentúl törvényesen elismertnek nyilvánítandó vallásfelekezetek valamelyikéből kilépni óhajtanak, a nélkül, hogy más ily felekezethez csatlakozni kívánának, szintén az 1868: LIII. törvényzikk 1—5, és 7. §§-ai nyerne alkalmazást, oly módosítással, hogy áttérés helyett itt kilépés értendő, továbbá, hogy az idézett törvényzikk 4. és 5. §§-ai-ban említett bizonyítványok az illetékes elsőfokú közigazgatási hatóságnál mutatódnak, mely egyház illetékes lelkészét, vagy előjáróságát, melyből az illető kilépett, értesíti.

Ezzel a kilépés befejeztetett: ha azonban a kilépés valamely, eddig törvényesen bevett vallásfelekezetből történt, akkor köteles az illető a kilépés idejéig esedékessé vált egyházi tartozásait előbbi egyházának megfizetni.

Azoknak is, kik a törvényesen bevett, vagy elismert vallásfelekezetekből kilépnek, a nélkül, hogy más ily felekezethez csatlakoznának, meg van engedve a közös isteni tisztelet tartása, amennyiben az sem a fennálló törvényekbe, sem a közkerülésébe nem ütközik.

Az 1868: LIII. törvényzikk 8. §-ának azon intézkedése, mely szerint az elhagyott egyház elvei az abból kilépettre nézve semmiben sem kötelezők, úgyszintén az idézett törvényzikk 12—18. §-ai ezekre is alkalmazást nyernek, oly megjegyzéssel, hogy a 14. §-ban említett áttérés alatt itt is kilépés értendő, továbbá, hogy a 18. §. szabályának kiterjesztése csupán annak első mondatára szoríttatik.

Anyakönyvi szempontokból pedig ezek is a jelen törvény 21. §-ának rendelkezései alá esnek.

23. §. A házában utazó, vagy tartózkodó idegenek tarthatnak saját hitelveik szerint rendes, nyilvános istentiszteletet, a mennyiben az a fennálló törvényekbe és a közkerülésébe nem ütközik s az illető rendőri hatóságnak eleve bejelentik.

Ha állandó természetű lelkészi állást is tartanak fenn, az alkalmazott egyén a törvényhatóság első tisztviselőjének bejelentendő.

24. §. A jelen törvény végrehajtásával a miniszterium bízatik meg.

Gróf Csáky Albin s. k.
vallás- és közoktatásügyi miniszter.

Indokolás

a vallás szabadgyakorlatáról szóló törvényjavaslathoz.

A harmadik törvényjavaslat ez, mely az 1868: LIII. t.c.zik megalkotása óta a vallásszabadság, illetőleg a vallás szabad gyakorlata tárgyában a törvényhozás elé terjesztetik.

Az első nagynevű elődöm, báró Eötvös József, 1869-ben, a másodikat pedig a képviselőház által e czélból kiküldött bizottság 1875-ben terjesztette elő.

Nem kutatom azokat az indokokat, amelyek miatt az említett javaslatok egyike sem vált törvényt, csak annyit kívánok röviden megjegyezni, hogy míg a báró Eötvös-féle javaslat nagyrészt csupán általános elvi kijelentéseket tartalmazott, addig a bizottsági javaslatba számos részletes, oly intézkedés vétetett fel, melyeknek hatálya az összes létező és ezután keletkezendő vallásfelekezetekre egyaránt kiterjedőnek szerveztetett.

Hogy azonban az említett bizottság is mennyire érezte annak lehetetlenségét, miszerint az állam és egyház közötti összes viszonyok egy egységes törvényben szabályoztassanak, arra nézve legyen szabad a bizottsági javaslat indokolásának következő részét idéznem:

»Az állam és egyház közötti viszonyok rendezésére véleményadásért kiküldött bizottság azon nézetben van, hogy a kérdések viszonyok ne együttesen, az összes megoldandó kérdéseket magába ölelő egy törvényvel, hanem fokozatosan, a pozitív állapotokat tekintve véve s a gyakorlati szükség szerint rendezendők több egyes, oly törvényekkel, melyek mindegyike egyfelől a gyakorlatban legsürgősebb intézkedéseket foglalja magában s másfelől tervszerűen előkészíti a törvényhozás által kitűzött irányban való továbbfejlődést.«

Feltétlenül magamévá teszem a bizottság azon álláspontját, mely szerint az állam és egyház közötti viszonyok fokozatosan, egyes speciális törvényekkel szabályozandók.

Ehez képest a jelen javaslat törvényerőre emelkedése esetén is számos kérdés marad még fenn, melyeknek törvényhozási megoldása a jövő feladata leendő.

Ilyenek: a legfőbb kegyúri jog terjedelmének, gyakorlásának szabatos meghatározása, a legfelsőbb tetszvényjog (placetum) törvényes rendezése, a védőri jogviszony (patronatus) szabályozása, a különböző egyházakkal szemben törvényeinkben mindenkor fenntartott legfőbb felügyeleti jog (jus supreme inspectionis) szabatos meghatározása, az állami segédkezés (jus advocatie) szabályozása, a felekezeti jellegű alapítványok feletti legfőbb felügyeleti jog rendezése stb. Alig szorult bővebb bizonyításra, hogy ennyiféle különböző, nagy horderejű és szövevényes kérdés egyetlen egységes törvénybe egyáltalán nem foglalható.

Hogy ezen kérdések a jövőben mily sorrendben és mily alapelvek alapján lesznek megoldandók: az a gyakorlati szükségstől és első sorban attól függ, hogy a törvényhozás bölcsessége, a már is szőnyegen levő, ide vonatkozó ügyeket mily irányban és mily mérvben szabályozandja.

Az előadottakban rejlik indoka annak, hogy a jelen törvényjavaslat a báró Eötvös-féle, — és az 1875-diki bizottsági javaslat között mintegy középutat tart. Egyrészt az egyéni szabad vallásgyakorlat feltétlenül biztosításán kívül részletesen szabályozza a báró Eötvös-féle törvényjavaslat 5. §-ában említett s az eddig törvényesen el nem ismert, de esetleg ezentúl

elismernő felekezetekkel szemben követendő eljárást, másrésztől azonban lehetőleg kerüli a már eddig is törvényesen bevett felekezetek viszonyainak érintését.

A törvényjavaslat ezen szerkezetének bővebb megokolása végett kénytelen vagyok röviden kiterjeszkedni azon rendszerekre, melyek az állam és az egyház közötti viszonyok szabályozását illetően a művelt világon uralkodnak.

Deák Ferencz 1873. évi június hó 28-ikán tartott emlékeztető beszédében két ily rendszert különböztetett meg, az amerikai és az európai. Az északamerikai államok törvényhozása ugyanis azon elvből indul ki, hogy az állam a kultuszok dolgába minél kevesebbet avatkozzék. Körülbelül csekély módosítással úgy tekinti a kultuszokat is a státussal szemben, mint asszociációkat, és valamint minden asszociációra nézve, úgy a kultuszokra nézve is, ha azoknak tanai, vagy eljárása a státusra veszélyesek: az ellen felszólal, fellép, minden más egyekben pedig szabadkezet enged nekik.

Az európai rendszer ettől tetemesen eltér s részről ennél ismét két elosztást különböztet meg. Az egyik az, mikor az állam a maga részéről egy uralkodó állami vallást elismer, annak tételit a maga részéről elfogadja, a maga rendelkezéseit és intézkedéseit a vallás felfogásának alárendeli, s az államban levő többi felekezetet csak annyiban türi meg, a mennyiben azok fejlődése nem ellenkezik az uralkodó vallás érdekeivel. Ez a vallás felekezeti állam.

A második alosztály az, mikor az állam a felekezetek fölött áll, de nem közömbös a felekezetek iránt, mint az amerikai, hanem törődik azok érdekeivel. Ennél az állam a maga érdekeit természetesen első sorban szolgálja, de nem téveszti szem elől az illető felekezetek érdekeit sem. Ez az a rendszer, a melyben az állam iparkodik az államban levő különféle felekezetek érdekeit egymással kiegyeztetni. Ez a rendszer, a mely nálunk tényleg létezik.

Deák Ferencznek említett beszédjében kijelenté, hogy »az én nézetem — a magam elvéről szövegek — az, hogy a két rendszer közt jobbnak, észszerűbbnek és észszerűbbnek tekintem az amerikai. De ha ezt egyszerre el nem érhetem, azt a célt mindig szem előtt tartom, és minden lépést, mely a felé vezet, pártolok; de nem pártolok semmi olyan lépést, a mely attól eltávolít.«

Az amerikai rendszerre való teljes átmenet azonban hazánkban egyelőre és még beláthatatlan ideig, kívül esik a lehetőség határára, mert mint magát Deák Ferencz kifejezte, a hazánkban tényleg fennálló rendszert »egy nap alatt megsemmisíteni nem tartozik a lehetőségek közé, minthogy gyökerei oly mélyen bele vannak nőve az intézményekbe, hogy azokat kitépni konvulziók nélkül nem lehetséges, és ha mégis kitépni akarnánk: gyökerei újra kihajtanának, még pedig még bujábbban, mint annak előtte.«

Ehhez járulnak a vallásfelekezetekkel hazánkban több helyütt párhuzamosan menő nemzetiségi viszonyok, közoktatásunk rendszere, a fő-

kegyuri jog: mind oly körülmények melyek az amerikai rendszert hazánkban lehetetlenné teszik.

Az európai rendszerek első módjának, vagyis a vallásfelekezeti államnak ideje lejárt. Hazánkban nemcsak tényleg, de jogilag is régen túlbaladták azt az 1791., 1848., 1863. évi törvényeink.

Meggyőződéseim szerint ennél fogva az állam és egyház közötti viszonyok szabályozása körül hazánkban okvetlenül a történeti jogfejlődés alapjain kell megmaradnunk.

Törvénykönyvünk számos intézkedése, különösen újabbkori »jelesül 1848-diki törvényeink igazolják, hogy az állam a vallásfelekezeten kívül s azok felett áll ugyan, de igenis törődik azok ügyeivel, szabályozza külső vonatkozásait, kiegyenlíti azon összeütközéseket, melyek a különböző vallásfelekezetek érintkezési pontjain természetesen előállnak.

Önként következik, hogy e mellett az állam az összes vallásfelekezetekkel szemben legfőbb felügyeleti és ellenőrzési jogot gyakorol részint az által, hogy például a katolikus egyházzal szemben egyes törvényes intézkedések mellett folytonos és hosszú jogszokásokon alapuló terjedelmes és kiváló felügyeleti jog felett ki, részint az által, hogy például az 1791. évi törvényekben ő felsége legfőbb felügyeleti joga határozottan és kifejezetten fentartott: részint végre az által, hogy az állam egyes keresztény vallásfelekezeteket csak akkor vett be, midőn már a gyakorlat útján meggyőződött arról, hogy azok hitelvei vallási tanai, egyházi intézményei stb. az állam érdekeivel ellentétben nem állanak.

Ezek az történeti alapokon maradván kell ezuttal egy nagy lépéssel tovább haladnunk.

Az 1875-iki bizottság javaslatának indoklásában ide vonatkozólag a következőket adja elő:

... »Hazánkban már jelenleg több százezerre megy azok létszáma, kik magukat keresztényekül vallják, de a bevett vallásfelekezetek egyikehez sem akarnak tartozni s kik ennél fogva vallási különösen egyházi életükben vagy törvényeinkben kívül s ezek által meg nem engedett állapotban vannak, vagy lelkiismeretükön elkövetett erőszakkal, kénytelenek oly hitfelekezetekhez tartozni, melyhez őket hitük s vallási meggyőződésük nem csatolja. Igaz, e tekintetben az élet annyira túlszárnyalta törvényeinket, hogy már, ha valaki törvényeink ellenére a keresztény vallást elhagyja, vagy be nem vett hitfelekezethez csatlakozik, a polgári hatóságok nem kényszerítik a visszatérésre s legfőbb azon méltánytalanságot követik el rajta, hogy továbbra is kötelezik az elhagyott egyház költségeihez járulni. Igaz, hogyha nem is törvényesen, de tetteleg körülbelül életbe lépett hazánkban legalább az egyéni teljes vallásszabadság, a mennyiben a polgári hatóságok senkit sem háborgatnak vallásáért, bármit higgyen is. De másfelől, a mellett, hogy a polgárok tetteleg úgy gyakorolt hitbeli szabadsága is jogilag nem biztosított s inkább csak a hatóságok változható tetszésétől függ: a dolgok ezen állapota a törvények szükséges tekintélyének az állami közrendnek és a közérköcsiségnek érdekeiből is káros.«

Ezekhez, a magam részéről csak annyit fűzök hozzá, hogy a bizottsági javaslat beterjesztése, vagyis 18 év óta a leirt viszonyok csak annyiban változtak, a mennyiben az e téren fenforgó visszasságok még inkább kiélesedtek.

Valóban legfőbb ideje, hogy ezen állapotok törvény útján mielőbb szabályoztassanak.

Ez a célja a jelen törvényjavaslatnak, mely ennél fogva nemcsak nagyhorderejű elvi jelentőséggel bír, hanem a tényleges gyakorlati szükségnek is megfelelni ígkodik, s az eddigi vallásügyi törvényeinkben érezhető hézagot van hivatva kitölteni.

Eddigi törvényeink ugyanis a törvényesen bevett vallásfelekezeteket minden közvetítés nélkül, mintegy szembe állítják a törvényesen be nem vett hitet valókka. Amazok számos és nagy jelentőségű nyilvános joggal bíró testületeket képeznek, míg az utóbbiak részére egyénileg sines törvényesen biztosítva vallásuk szabad gyakorlatának joga.

Annak lehetősége pedig, hogy testületi összeköttetésbe léphessenek, teljesen ki van zárva és utmutatás sines adva arra, hogy ha hitők az állam szempontjából teljesen kifogástalan is, mit kelljen tenniök vallásuk nyilvános elismerése s ezzel a testületi jogok megnyerése végett.

Itt kell nézetem szerint a törvényhozásnak kiegészítőleg közbeépní s mindenek előtt az érezhető elvi hézagot kitölteni.

Az el nem ismert felekezeteknek utat nyitni arra, hogy a törvényesen bevett vallásfelekezetek eddig zárt körébe beléphessenek, feladata a jelen törvényjavaslatnak, melynek intézkedései három csoportba oszthatók.

Az első csoport — a törvényjavaslat első fejezete — az egyéni szabad vallásgyakorlatot biztosítja az állami érdekek követelményeinek korlátai között.

A második csoport — a törvényjavaslat második fejezete — azon feltételeket állapítja meg, melyek alatt az állam bármely, eddig be nem vett felekezetet ilyenül elismer s szabályozza az ilykép elismert vallásfelekezetek külső vonatkozásait az állam és a többi felekezetek irányában.

Végül a harmadik csoport — a törvényjavaslat harmadik fejezete — rendezi azok felekezetközi viszonyait, kik az eddig bevett, vagy ezenül elismerendő vallásfelekezetek egyikehez sem csatlakoznak.

A javaslat kidolgozásánál főleg arra voltam tekintettel, hogy egyrészt a teljes vallás- és lelkiismereti szabadság érvényesüljön, másrészt pedig az állam jogai és érdekei biztosíttassanak.

Az állambatalom ennél fogva nem nyúl bele a felekezetek hitelvéibe, isentiszteletébe, egyházi szervezetébe, hanem megkívánja, hogy azok semmibe sem lépjenek túl azon korlátokon, melyeket az állam törvényei és a közérkölség kívánalmái elengedhetlenül megvonnak.

Áttérve a törvényjavaslat részletes intézkedéseire, annak címét illetőleg legyen szabad a báró Eötvös fele törvényjavaslat indokolásának következő részét idéznem:

»Nézetem szerint a hívés szabadságát, tehát a szorosabb értelemben vett vallás szabadságot akár megadni a polgároknak, akár tőlük megta-

adni, az államnak hatalmában sines; az egyéni hit az egyének lelkiismeretében honolván, melyhez semminemű külső hatalom hozzá nem férhet. A törvényhozásnak, meggyőződés szerinti, csak az a feladata, hogy biztosítsa az állam polgárainak azon jogát, melynél fogva azok benső hitüket szabadon gyakorolhassák, az ország törvényeinek sérelme nélkül külső szertartásokban és cselekményekben is kifejezhessék és hitők gyakorlására vallási testületekké egyenlő joggal egyesülhessenek.»

A tárgy ezen felfogása okozza, hogy törvényjavaslatomnak már ezíne is nem a »vallás-« vagy »hítssabadságról«, hanem a »vallás szabad gyakorlatáról« szól.

1. §. Ezen §-t illetőleg teljesen egyetértek báró Eötvös indoklásával:

»A vallásnak bármily határtalanul szabad követelését biztosítsa is a törvényhozás, de a vallásos cselekmények mégis mindig csak a törvények korlátai között gyakorolhatók, mert különben még az is lehetővé válnék, hogy vallási szertartásképen (vagy azon ürügy alatt) oly cselekmény vitessék véghez, mely a polgári törvények értelmében éppen büntetny.«

Ezen, a br. Eötvös-fele törvényjavaslatból átvett §-t még a közérkölség kívánalmaival egészítettem ki, melyre nézve a polgári törvényekről elmondottak szintén állanak.

2. §. Ezen, szintén az említett törvényjavaslatból átvett §-ra nézve is magamév teszem br. Eötvös következő indoklását:

»A hitvallás minősége nem szolgálhatván sem bizonyítékául, sem mértékül a polgári s politikai jogok élvezetére való akár értelmi, akár erkölcsi képesítettségnek; ezen jogok gyakorolhatását nem is lehet a hitvallástól tenni függővé.«

3. §. Erre vonatkozólag sines mit hozzáadnom br. Eötvös következő indoklásához:

»A törvényhozásnak, míg egyfelől biztosítania kell bármely hit szabadon vallhatását, másfelől gondoskodnia kell, hogy az állam törvényeinek s polgári viszonyokra vonatkozó törvényes rendeleteinek érvénye és végrehajtása ne legyen függővé téve egyes polgároknak (vagy akár felekezetek-ek) esetleges vallási nézeteitől vagy szabályaitól. Különbén nemcsak az történhetnék meg, hogy oly felekezetek, melyeknek tanai némely törvények végrehajtását (például a katonáskodást) híveiknek tiltják, vagy bizonyos törvénytlyel ellenkezőt (például soknejűséget) rendelnek, az államra nézve károsakká, sőt veszedelmesekké válhatnak; hanem lehetővé lenne az is, hogy egyesek kivonják magukat a terhesebb polgári köteleességek teljesítése alól, azon állítással, hogy annak teljesítése vallási hitőkkel ellenkezik.«

4. §. Midőn ezen szakasz az egyházak fegyelmi jogát az állam törvényeinek korlátai közé szorítja, akkor az állampolgár jogait és köteleességeit biztosítja a hívővel szemben.

5. §. A lelkiismereti szabadság valódi biztosítása a szóban levő szakasz intézkedése nélkül nem képzelhető.

A törvényesen bevett vallásfelekezetek egyikéről a másikra való áttérés eddig is meg volt engedve. Ellenben egy törvényesen bevett vallásfelekezethez kilépni, a nélkül, hogy az illető más ily felekezethez csatlakoznék, eddig nem volt lehetséges s az illető továbbra is olybá vettetett, mintha még mindig tagja volna korábbi egyházának.

Ezen visszasság megszüntetését előzolja a jelen §, mely úgy a ki, mint a belépést teljesen szabaddá teszi, feltéve, hogy a törvényben előírt kötelek (például a szükséges életkor) nem hiányzanak és hogy a megszabott alakszerűségeknek, például a szükséges jelentkezéseknek, elég tétetett.

6. §. A jelen törvényjavaslat közvetlen céljának biztosításán túlmenő minden további intézkedést a már eddig törvényesen bevett vallásfelekezetekkel szemben annyival inkább mellőzendőnek véltem ez alkalommal, mert mint már a jelen indoklás általános részében kifejtettem, ily intézkedések helyes alapokra fektetése céljából bizonyos kérdéseknek előzetes törvényes megoldására van elkerülhetetlenül szükség.

7. §. Ezen § a vallásfelekezetek törvényes elismerésének rendszerében oly módon kíván előbbrehaladni, hogy eltérve az eddig követett azon eljárástól, mely szerint egyes, megjelölt vallásfelekezetek a törvényhozás külön tényével vettek be: eleve meghatározza azon feltételeket, melyeknek teljesítése mellett bármely, eddig be nem vett vallásfelekezet igényt tarthat az állam részéről való elismerésre.

Mihelyt ugyanis az egyenlő hitűek a vallás valódi erejének kifejtetése végett közösségbe lépnek, vagyis testületi jogokkal, sőt anyagi szükségletekkel is bíró társulatokká, egyházakká alakulnak, természetesen legelőször érintkezésbe lépnek egyrészt saját tagjaikkal, másrészt más vallási és világi társulatokkal s végül magával az állammal.

Mínt hogy pedig ezen különböző érintkezési pontokon különböző összeütközések támadhatnak: szükséges, hogy az állam követelményei eleve szabatosan meghatározassanak.

E tekintetben a § 1. pontja megkívánja, hogy azon alapok, melyeken a felekezet nyugszik, egy szervezeti szabályzatba foglalassanak, csak ilykép lévén elbírázható az, vajjon a törvényesen elismert gyűlést megalakulni kívánó felekezet nem áll-e ellentétben az állam elengedhetlen követelményeivel.

A § 2. pontjára azért van szükség, mert az egyházközösség az első szerv, melyben a felekezet, mint testület jelentkezik. Ha tehát egy egyházközösség szervezése sem biztosítható, akkor az illető vallás nem is képezne testületet s így, mint felekezetnek, törvényes elismerésre sem volna szüksége.

A 3. pont az állami felügyelet és ellenőrzés azon módozatán alapul, hogy ha valamely vallásfelekezet az előírt feltételeknek eleget tesz, a kormánytól való egyszerű bejelentés mellett megalakulhat, a kormány pedig az elismerést csak akkor tagadhatja meg, ha meggyőződik arról, hogy a törvényben megszabott feltételeknek elég nem tétetett.

Hogy azonban ezen meggyőződés biztos alapokra fektethető legyen szükséges, hogy az első pontban említett szabályzat a kormányhoz előzetesen bemutattassék, jóváhagyás végett.

A szakasz végpontja a jóváhagyás megtagadását azon esetekre szorítja, midőn a bemutatott szervezeti szabályzat az állam törvényeivel és a közérkölcseiséggel összeütközik. Itt is állanak azok, a mik az egyes egyént illetően az 1. és 3. §. alatt elmondattak, csak hogy itt már fedeztről lévén szó, annak szervezetét és elnevezését is figyelembe kellett venni, az utóbbit főleg azért, mert megtörténhetnék, hogy például valamely felekezet »igaz kereszténynek« kívánna nevezni magát, mi a többi keresztény felekezetekre való tekintetből nem volna megengedhető.

8. §. Ezen szakasz biztosítja általában azon jogokat, melyeknek az illető vallásfelekezet, a törvényes elismerés által részesévé válik.

Ezen jogok a nyilvános isteni tisztelet tartásában és az egyházi önkormányzatban foglalhatók össze.

Hogy az egyházi fegyelem gyakorolhatásának joga a jövőben elismerendő vallásfelekezetek részére is megadassék, az magának a törvényes elismerésnek természet szerű folyamánya, mert mint minden társulatnak, úgy az egyházaknak is szükségük van arra, hogy saját körükben rendet tarthassanak.

A szakasz 2-dik bekezdésében foglalt megszorítást részben tételes törvényink, részben azon indokok tették szükségessé, melyek alább, a tárgyalás alatt álló §. végpontjánál elmondandók lesznek.

Hogy a vagyonkezelés az önkormányzat egyik fontos alkatrészeit képezi, bővebb bizonyításra alig szorul.

A §. 4-ik bekezdése a vallásfelekezetek és egyházközösségek fennálltatását anyagilag kívánja biztosítani.

Az a) pontban foglalt megszorítást nemzetgazdászati tekintetek teszik szükségessé, egyáltalán nem lévén kívánatos, hogy a megköött fekvőségek a az elkerülhetlen szükségén felül szaporíttassanak.

Ezen intézkedés azonban egyáltalán nem bénítja meg a vallásfelekezetek anyagi fölvirágozhatását, mert ingókban például értékpapírokban korlátlanul fognak vagyon gyűjthetni.

A b) pontban foglalt megszorításban a hívek érdekeit kívánja megóvni a szöveg, az egyházi testületek notáni túlkapásai ellen.

A szakasz végpontja az egyházi járulékok behajtásánál nem adja meg az állami segédkezést. Nem a polgári hatóságok kimélete volt a ezé ezen intézkedés felvételénél, hanem az, hogy a vallásfelekezetek saját tulajdonképeni körükre, a lelkiismereti és erkölcsi eszközök kizárólagos használatára szoríttassanak.

Felekezetek szerint máris tulságosan széttagolt hazánkban nem látszik kívánatosnak az, hogy könnyű szerrel alakuljanak újabb és újabb felekezetek, sőt ennél az állam is segítséget adjon. Néztem szerint tökéletesen elég tétetik a lelkiismereti szabadság követelményeinek akkor, ha az állam nem állja útját újabb vallásfelekezet alakulásának, feltéve, hogy az, az előírt feltételeknek pontosan eleget tesz, de a felekezet további

fennállhatásában is tisztán a vallás erejére, a hívek áldozatkésztségére utalja azt.

9. §. A mennyiben a törvényesen elismertnek nyilvánítandó vallásfelekezetek iskolákat tartani kívánnának s e tekintetben a szükséges rendelkezéseket jóváhagyandó szervezeti szabályaikban megteszik: a felállítandó iskolák, óvodák stb. jogállására a jelen szakasz ugyanazon rendelkezéseket terjeszti ki, melyek a társulatok által fentartott tanintézetekre nézve összes oktatásügyi törvényeinkben részletesen szabályozva vannak.

Ezen rendelkezés az állam érdekeit az iskolaügy körül kellőleg biztosítja, az elismerendő vallásfelekezetek pedig abban — úgy hiszem — szintén megnyugvást találhatnak.

10. §. Az egyházi önkormányzat legalsó szerve: az egyházközség azon első rendes kezeltető, mely által a vallásfelekezet más testületekkel és az állammal érintkezésbe lép. Ezen szervek alakítása tehát legközelebről érdeklí az államot s ezért szükséges, hogy azok létesítése, valamint az azokban később netán ezéba vett minden változtatás a hatóság tudomására jusszon.

A szakasz 2-ik bekezdése az egyházközség szervezetében eszmérmétkül szolgáló helyi alapszabályok bemutatását kívánja meg. Az egyházközségi igazgatás berendezése már a vallásfelekezet szervezete szabályaiban is helyet foglalhat, de ezenkívül szükséges, hogy minden egyes egyházközség is mutasson be egyházközségi önkormányzatában törvényül tekintendő szabályzatot, melytől a szakaszban megkívánt első követelményt, tudniillik az egyházközség területének megállapítását a következő 11. §. intézkedései indokolják, a második követelményt, tudniillik az előjáróság szervezését pedig a helyes igazgatás követelményei és azon szükségesség indokolja, hogy más testületekkel vagy hatóságokkal való érintkezésnél legyen oly község, mely az egyházközséggel jogérvényesen képviseli.

11. §. Az egyházközségi illetőség megállapítása, melyet ezen szakasz rendel, azért szükséges, mert az illető egyházközséggel szemben természetzerűleg a hozzá való tartozáson alapulnak az egyes hívőnek úgy jogai, mint kötelezettségei.

A szakasz második bekezdésében foglalt intézkedést a jó rend s netáni félreértések kikerülésének tekinteti teszik kívánatossá.

12. §. Nagy fontossággal bír ama követelmények szabatos meghatározása, melyeket a lelkészekül alkalmazott egyénéktől megkívánni az államnak is kiváló érdekében áll. Alig szükséges bővebben fejtegetni azon mélyreható befolyást, melyet a jóra való lelkes híveire minden irányban gyakorolni képes és hivatva van. Nem lehet tehát közönyös az állam előtt, hogy ezen befolyás mily egyének kezeibe van letéve. Ugyanezek állanak az egyházközségi előjáróról is, minőlfogva a szakasz ezekkel szemben is ugyanazon kívánalmakat állapítja meg, melyeket a lelkészekkel szemben felállít.

A tárgyalás alatt álló szakasz e tekintetben első sorban a magyar állampolgárságot, a teljes örendelkezési jogot, továbbá a kifogástalan

erkölcsi és állampolgári magatartást tüzi ki elengedhetlen feltétell. Ezekből csak a legutóbb említett követelményt illetőleg kívánok annyit megjegyezni, hogy államellenes irányban működő, esetleg a különböző fajok és nemzetiségek közt izgalmakat szító egyént lelkészül, vagy egyházközségi előjáróról elfogadni az állam részéről megbocsáthatlan gyenge-ségnek tartanám.

Végül hazánk sajátos nyelvi és nemzetiségi viszonyai között nagyon kívánatosnak mutatkozott annak kikötése is, hogy az elméleti képesítés Magyarországon szerezett legyen meg.

13. §. Annak elbíráltatása végett, vajjon az előző szakaszban elő-irt követelményeknek adott esetben elég tétetett-e, okvetlenül szükséges, hogy a lelkészül vagy egyházközségi előjáróról alkalmazott egyén, okmányainak bemutatása mellett, a polgári hatóságnál bejelentessék.

Azon hatóságnál, melynél a bejelentés teljesítendő, úgy a 10. §. 1-ső bekezdésben, mint itt is a törvényhatóság első tisztviselője jelöl-tetett ki, mint oly közeg, ki egyrészt a fenforgó viszonyok iránt könnyen és alapos tájékozást szerezhet, másrészt pedig, mint akiről már állásánál fogva feltehető, hogy esetleg kényes természetű esetekben is képes lesz a törvény czélzatainak érvényt szerezni, a netáni súlyosabb bonyodalma-kat pedig kikerülni.

A szakasz többi bekezdései az előjárót és a netáni jogorvoslatot szabályozzák s bővebb indoklásra alig szorulnak.

14. §. Ezen szakasz azon esetek iránt intézkedik, melyekben a már alkalmazott lelkész vagy egyházközségi előjáró később lesz nélkülözhetővé ama kellékek valamelyikének, melyek a 12. § ban alkalmaztatása előföltételeül kitűzettek. E tekintetben a szakasz két esetet különböztet meg. A magyar állampolgárságot és az erkölcsi kifogástalanságot oly mellözhetlen kellékeknek tekinti a lelkészi vagy egyházközségi előjárói állás méltó betöltésére, hogy azok elvesztésének okvetlenül az illető állásról való eltávolítást kell maga után vonnia. Ellenben az állampolgári kifogástalanság tekintetében felmerülhet kétségek esetén bizonyos diszkrecionális hatalommal ruházta fel a kormányt, ami azon okból mutatkozik szükségesnek, mert tudvalevőleg van módja annak, hogy bizonyos ügyes-ke-dés mellett egyenesen államellenes működés is kifejthető legyen, a nélkül, hogy az illetőre a büntető törvénykönyv szorosan meghatározott intézke-dései alkalmazhatók volnának. Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy ily működő lelkész vagy egyházközségi előjáró részéről hatványozott mérv-ben veszélyes lehet s ezért szükség gondoskodni arról, hogy a kormánynak módjában legyen ily egyéneket, mint lelkészeket vagy egyházközségi elő-járókat ártalmatlanokká tenni.

A szakasz harmadik bekezdése a fentebbiekben részletezett intéz-ke-dések szankeziója gyanánt az egyházközség felosztását szabja meg, ami a legegyszerűbb és talán leghatékonyabb eszköznek mutatkozik arra, hogy a törvény czélzatainak érvényesítése minden körülmény között biztosítható.

15. §. Népesebb vallásfekezeteknél, mely esetleg az ország különböző vidékeire kiterjed, okvetlenül megkívánandó, hogy oly közeggel bírjon, mely a vallásfekezetet, mint olyant, a maga egészében képviselni jogosult legyen.

Minthogy a kormány az illető vallásfekezetet érdeklő kérdésekben első sorban ezen közeggel érintkezik: szükséges, hogy az illető egyének a szakminiszternek bejelentessenek oly célból, hogy megbíráható legyen, vajjon a 12. § ban megszabott s ezen magasabb állású egyházi közegektől fokozottabb mérvben megkívánható feltételeknek elég tételt-e?

16. §. Hazánk vallási és nemzetiségi viszonyai nagyon kívánatosá teszik a jövőre nézve ama lehetőség kizárását, hogy valamely külföldi közeg a vallás révén honpolgárainkra befolyást gyakorolhasson.

17. §. Ezen szakasz lényegében a 7. §. rendelkezéseit terjeszti ki a vallásfekezet egész további életére, gondoskodván azon esetről, ha a vallásfekezet szabványaiban később meg nem engedhető változtatások vitetnének keresztül, vagy a vallásfekezet életében az állam szempontjából meg nem tűrhető jelenségek merülnének fel, erre nézve szankezió gyanánt — mint másképp nem is lehetséges — az elismert vallásfekezetté nyilvánítás visszavonását alkalmazván.

18. §. Az állami főfelügyelet, az ellenőrzés hatékony gyakorolhatása teszi indokoltá az ezen szakaszban foglalt intézkedéseket.

A gyűlések nyilvánossága minden téren az ellenőrzés egyik leg-hatékonyabb eszközének bizonyult.

A második bekezdés célzatai félre nem magyarázhatók, világos lévén, hogy egyházi gyűléseken a vallással szorosan összefüggő ügyeken kívül semmi másnemű kérdés szönyegre hozása egyáltalán és semmi körülmények között meg nem engedhető.

Az utolsó bekezdés az állami felügyelet kellő gyakorolhatására nyújt módot, természetes lévén, hogy annak elbírálása vajjon a hozott határozatok nem ellenkeznek-e a törvény rendelkezéseivel, csak akkor lehetséges, ha e határozatok át is tekintetnek.

19. §. Ezen szakasz az állami felügyelet jogát a vallásfekezetek vagyonkezelésére vonatkozólag részletesen is körülírja s e tekintethen a kormánynak messzemenő jogokat biztosít, a szakasz szövegéből természetesen következően, hogy a kormánynak jogában lesz a vagyonkezelést illetőleg, például szabályszerű előirányzatokat és okmányolt számadásokat bekíválni, mert ezek nélkül a kitűzött cél, tudniillik a pontos ellenőrzés nem volna elérhető.

Ugy vélem azonban, hogy épen az anyagi kérdések képezik azon teret, hol a vallásfekezetek az állam nagyobb mérvű beavatkozását legkevésbé vehetik rossz néven, mert hiszen a vallásfekezetek sajátosságát célját nem ezeknek, hanem a lelkieknak gondozása képezi.

Másrészt ellenben a hívők, mint egyszersmind állampolgárok érdekei épen itt kívánnak pontos ellenőrzést, a mi különösen az alapítványokra vonatkozólag is áll annyival is inkább, mert annak biztosítására, hogy az

alapítványok, a míg csak egyáltalán lehetséges szorosan az alapítók szándékainak megfelelőleg használtassanak fel, első sorban maga az állam van hivatva és minél lelkiismeretesebben töltetik be ezen feladat, annál inkább szolgálhat serkentésül újabb alapítványok tételére is.

A szakasz végpontja azon irányban állapítja meg a főfelügyeleti jogot, hogy az egyházi önkormányzat gyakorlásánál általában a megszábotott határok szorosan betartassanak.

20. §. A törvényesen bevett vallásfekezeteknek az 1848: XX. törvényezikk által elvben kimondott egyenjogúsága és viszonyossága hozza magával azt, hogy az 1868: LIII. törvényezikk azon intézkedései, melyek a jelen javaslat alapján elismerendő vallásfekezetekre akadálytalanul kiterjeszthetők, azokra ki is terjesztessenek.

Az áttérések tekintetében erre nézve mi akadály sem forogván fenn, a tárgyalás alatt álló szakasz a már eddig törvényesen bevett, valamint a jelen javaslat alapján jövőben elismerendő vallásfekezetek között a teljes egyenjogúságot és viszonyosságot meg is állapítja, a meny nyében az 1868: LIII. t.-ezikk ide vonatkozó rendelkezéseit, vagyis annak 1—8. §§-ait az utóbiakra is kiterjeszti.

Szükség van ezen intézkedésre azért mert már maga, valamely vallásfekezetnek az állam részéről történt elismerése magában foglalja azt, hogy annak tagjai eddigi egyházaikból kiléphetnek s az újonnan elismert vallásfekezetekhez csatlakozhatnak.

Az áttérés érvényességének feltételei és alakszerűségei pedig egy már meglevő törvényben szabályozva lévén, annak rendelkezéseit kell a jövőben elismerendő vallásfekezetekre is kiterjeszteni.

A szakaszban idevonatkozólag jelzett egyetlen módosítás abban találja indoklását, hogy nincs kizárva a lehetőség, miszerint oly vallásfekezet is keletkezhetik, mely lelkész egyáltalán nem ismer.

Az 1868: LIII. törvényezikk 9—11. §§-ai azonban nem voltak kiterjeszthetők, mert e kiterjesztés azt tenné szükségessé, hogy a jelen javaslat alapján elismerendő vallásfekezetek házasságjoga állami érvénnyel ruháztassék fel, a mi nem mutatkozik megengedhetőnek azért, mert az esetben a hazánkban ma is tényleg érvényben levő felekezeti házasságjog száma esetleg még újabbakkal is szaporíthatnák s ez a házassági viszonyok körül ez idő szerint fenforgó visszáságokat csak növelni volna alkalmas.

Igaz, hogy ezáltal jóformán útja vágatik annak, hogy a jelen javaslat alapján elismerendő vallásfekezetek tagjai egyáltalán érvényes házasságot köthessenek, mert ezt a jelen jogviszonyaink mellett csak az esetben tétetnék, ha valamely, már eddig törvényesen bevett vallásfekezet lelkészét sikerülne megnyerniük arra, hogy őket házasságra egybeadja.

Tekintettel azonban arra, hogy a házasság polgárjogi viszonyainak általános érvényű szabályozása úgy is későbbön áll: e tekintetben további intézkedés nem mutatkozott szükségesnek.

Ugyancsak az 1868: LIII. törvényezikk megfelelő rendelkezései vagy annak 12—17. §§-ai terjesztendők ki a jövőben elismerendő val-

lásfelekezetekre a vegyes házasságokból származó gyermekek vallási hovatartozandóságát illetően is.

Igaz, hogy az imént előadottak szerint ezen vallásfelekezetek házassági viszonyainak rendezése a házasságjog általános érvényű szabályozásig függőben marad s így a jelen szakasz ide vonatkozó rendelkezése első tekintetre talán idő előttinek is látszik.

De minthogy nincs kizárva a lehetőség, hogy jelenleg is érvényes házasságban élő házaspár között az egyik fél valamely jövőben elismerendő vallásfelekezetre tér át s ez által tényleg oly házassággal fogunk szemben állni, melynél az egyik fél valamely már eddig törvényesen bevett, a másik fél pedig egy jövőben elismerendő vallásfelekezethez tartozik: a jelen szakasz rendelkezései feleslegeseknek nem mondhatók és pedig annál kevésbé, mert a házasságjog általános érvényű törvényes szabályozásának bekövetkezése után is szükség lesz a szóban forgó intézkedésére mindaddig, a míg magok az 1868: LIII. törvényezik vonatkozó rendelkezései hatályukban fentartatnak.

Végül nem forog fenn nehézség az 1868: LIII. törvényezik 18—22. §§-ának kiterjesztése ellen sem, melyek közül a 21. §. csak annyiban szenved a jelen szakaszban módosítást, a mennyiben annak intézkedései az ott említett intézmények és intézetek fentartóira nem terjesztetnek ki kötelező alakban, szabadságára hagyatván, az elismerendő vallásfelekezetnek, hogy e részben maguk intézkedhessenek. Az 1868: LIII. törvényezik 22. §-a pedig azért nem volt az elismerendő felekezetekre feltétlenül kiterjeszthető, mert nincs kizárva a lehetőség, hogy a már eddig törvényesen bevett vallásfelekezetek sérelmet látnának abban, ha temetőikbe például meg nem kerestelt egyént is befogadni köteleztetnének. A községi temetőkbe azonban ma is bárki akadálytalanul temetkezhetik. A fentebbiekből viszont önként és a méltányosság szerint az következik, hogy saját temetőik felett az elismerendő felekezetek korlátlanul rendelkezhetnek.

21. §. Ezen szakasz az állami anyakönyvek behozataláról szóló s a már törvényhozás előtt fekvő törvényjavaslat természetű folyománya.

22. §. Ezen szakasz tulajdonképpen a jelen javaslat 1—3. §-aiban biztosított egyéni szabad vallásgyakorlat folyománya s célja biztosítani azok felekezeti jogállását is, kik a szervezettel bíró vallásfelekezetek egyikében sem vélik lenni szükségleteiket kielégíthetni. E végből módot nyújt arra, hogy ezek is érvényesen kiléphessenek eddigi egyházunk kötelékéből.

Az e körül követendő eljárásra nézve ismét az 1868: LIII. törvényezik vonatkozó rendelkezései voltak ide is kiterjesztendők a szükséges és a dolog természetéből folyó módosítások mellett.

A kilépés megtörténtével az elhagyott vallásfelekezettel szemben minden kötelezettség megszűnik ugyan, de a szakasz második bekezdése mégis elrendeli, hogy a mennyiben a kilépés oly egyházból történik, mely a jus advocatiaevel bír, a kilépés idejéig esedékessé válik egyházi járulékok az elhagyott egyházzal szemben kiegyenlítése.

Azt hiszem, hogy ezen intézkedés a jogosság és méltányosság szempontjából további igazolásra nem szorul.

A szakasz harmadik bekezdése azok részére is, kik a szervezettel bíró vallásfelekezetek egyikéhez sem tartoznak, de a kik esetleg mégis többen lehetnek hasonló hiten, biztosítja a közösen gyakorlott isteni tisztelet tartásának jogát, e tekintetben is csak azon követelmény ellen állítván fel, melyek az egyéni szabad vallásgyakorlatot illetően már az első szakaszban előadottak.

A 4-ik bekezdés az 1868. LIII. törvényezik mindazon többi rendelkezéseit, melyek a bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteken kívül állókra is akadály nélkül kiterjeszthető, ezekre is kiterjeszti.

Azt, hogy az idézett törvényezik 8-ik §-ának a szövegbe felvett rendelkezése ezekre is kiterjesztessék, már az elbogyott egyház terheire való további járulás alól való felmentés, — de a lelkiismereti szabadság általános követelményei is eléggé indokolják.

A vegyes házasságokból származó gyermekek vallási hovatartozandóságára vonatkozó 12—17. §§-ok kiterjesztését illetően itt is állanak azok, a mik már a 20-ik §-nál elmondattak.

A lelenzekekről szóló 18. §-nak csak első mondata volt ide is kiterjeszthető, mi akadály sem forogván fenn az ellen, hogyha egy a bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteken kívül álló *egyén* lelenzert felfogad, ez utóbbi is kívül állhasson a szervezettel bíró felekezeteken. Az idézett 18. §. további rendelkezései azonban *vallásfelekezetet* tételezve fel; itt nem alkalmazható.

A szakasz végpontját illetően leg a 21. §-nál mondottakra utalnom.

23. §. Azon külföldi állampolgárookra, a kik a hazánkban egyik törvényesen bevett, vagy a jövőben elismerendő vallásfelekezetek egyikéhez sem tartoznak, a jelen szakasz ugyanazon feltételeket írja elő, melyeket a hasonfelekezetek között állással bíró magyar állampolgároktól az előző szakasz megkíván.

Az engedményben azonban tovább meg emezeknél, a mennyiben nem állja útját a rendes nyilvános istentisztelet tartásának sem. Ennek indoka abban rejlik, mert például anglikán egyház tagjaitól, mely egyház Angolországban, mint ismeretes, némileg még ma is az uralkodó vallás jellegével bír, sem szükséges, sem méltányos nem volna megtagadni a nyilvános isteni tisztelet tartásának jogát.

Ugyanezen indokok voltak irányadók a szakasz második bekezdésében foglalt azon intézkedésnél is, hogy ily vallásfelekezetek hazánkban állandó lelkeszt is tarthatnak.

Tényleg épen az angol high church ma is tart fenn ily lelkeszt állást a fő- és székvárosban. Az alkalmazott egyén bejelentése csak az illető lelkeszt személyes megbízhatóságának ellenőrizhetését kívánja biztosítani.

24. §. A végrehajtási záradék a törvény végrehajtásával a miniszteriumot bízva meg, mert a jelen javaslat intézkedései a kormányzat minden ágát érintik.

Gróf Csáky Albin,

vallás- és közoktatásügyi miniszter.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Nahida Remi*: Culturstudien über das Judenthum. *Berlin*, 1893. — *Dr. Engelsmann I.*: A zene a szentírásban, folytonos tekintettel a talmudra. *Budapest*, 1893. — *Dr. Schwarz A.*: Licht und Treue. (Abschieds predigt.) *Karlsruhe*, 1893. — *Dr. Krausz S.*: Magyarországi régiségek a talmudban. (Külön lenyomat a »Magyar-Zsidó Szemlé«-ből.) *Budapest*, 1893. — *Dr. Kelen F.*: Immanuel ben Salamon költő és exegéta élete és művei. *Budapest*, 1893. — *Brody H.*: Beiträge zu Salomo Dapiera's Leben und Wirken. *Berlin*, 1893. — *Schwarz M.*: Kimchi Mózes élete és munkái. *Budapest*, 1893. — *Dr. Handler S.*: Wahrmanu Mór emlékezete. (Emlékbeszéd.) *Budapest*, 1893. — *Dr. Venetianer L.*: Kibékülés étellel és balállal. (Hitszónoklat.) *Csurgó*, 1893. — *Dr. Frisch Á.*: Kant etikájának elmélete. *Budapest*, 1893.

Pályamunka. Az országos rabbiképző-intézetben évekkel ezelőtt egy fontos és nagy kiterjedésű kérdésre 1000 lírás pályadíj lett kiírva *dr. Lattes Elia*, milanói egyetemi tanár által a következő czímen: »A talmudban és midrásban előforduló görög és latin kölcsönszók kritikai jegyzéke s azon hang- és alakanti törvények kutatása, melyek fölvetelöknél irányadók voltak.« A pályakérdésre két mű érkezett be, az egyik *Párisból*, a másik *Budapestről*. A díjat a második nyerte el, a mely az első fölött minden tekintetben messze kimagaslik. A pályamunkákról szóló jelentés, miután az első pályaművet megbírálja, szóról-szóra így hangzik:

»Ellenben a — יתורו של יפה ירא באהלי שם — jeligével ellátott és *Budapest*en benyújtott másik pályamunka láttára örömmel fejezzük ki megelégedésünket a fölött, hogy a rabbiképző intézet ezen pályakérdése határozottan a tudomány gyarapodására szolgált. A források kimerítő tanulmányozása, a gondos módszer, valamint az észlelések finomsága sorát tárták fel a törvényeknek, melyek remélhetőleg véget fognak vetni a dilettáns tapogatásának a talmudi és midrási philológia terén.

A foganatos és önálló szempontok nyomán végbe vitt kutatás dús eredményre vezetett nemcsak sok homályos hely kiderítésére nézve a tárgyalat forrásaitok nyelvi anyagában, hanem ismeretlen, vagy kevésbé méltatott alakok és jelentések kimutatása által a görög szótárt is gazdagította. A morphologiai és phonetikai törvények leszámaztatása a dúsan gyűjtött anyagból arról tanúskodik, hogy szerző behatóan foglalkozott az újabb nyelvtudomány és az összehasonlító grammatika eredményeivel. Kelletlenül többször történik hivatkozás a folyóiratokban és nyelvjárássokban foglalt görög nyelvanyagra.

A mi a munka kinyomatását illeti, azt az óhajtatást fejezzük ki, hogy néhány elhamarkodott és merész feltevés visszavonassék, a denominatívák lajstroma alaposan megrostáltassék és a tudatos nyelvi proczessok nagyon is doctrinár feltevése, mint például az *Anakopé-nél*, enyhíttessék. Hasonlóképen mellőzendő az idegen szók vokalizálása, mint a mely sok tekintetben határozottan kétes. Mindenekelőtt törlendők a kellemtelenül feltűnő, üntetszelgő nyilatkozatok és tisztetlen kirohanások érdemes tudósokra.

A pályamunka bírálói fenntartják maguknak a jogot, hogy a szerzőt figyelemztessék egyes hibás feltevésekre, melyek szerzőnek másutt tanúsított tárgyismerete mellett különösen kirának: ilyenek például a görög szóalakoknak rosszul alkalmazott analogiája, lehetetlen és mégis határozottan vallott szófejtések, nemkülönbben a megbeszélte szövegek közlése közben ejtett tévedések.

A munka túlságos terjedelmének megakadályozására elég lett volna a példák felhozásában takarékoskodni, a szótárban pedig a már más lexikonokban helyesen fordított és magyarázott idézeteket egyszerűen elhagyni. A munka kinyomatásánál különösen e tekintetben kívánatos egy kis mérséklet. Különös dicsőretet érdemel az élénk és világos nyelv, valamint a helylyel-közzel vonzónak mondható előadás.

Egyes nehézkes kifejezéseket, valamint a polémia közben alkalmazott közhelyeket bizonyára el fogja tüntetni a végső csiszolás.

Tekintettel a vezérszempontok sokoldalúságára a segédesszközök kitalálásában különösen szerencsés módszerre, továbbá a számtalan új és biztos eredményekre, a jelen munkának nemcsak kiadandó a teljes díj, hanem elismerendő az az érdeme is, hogy a tudomány egyik régi óhajtatását valóban kielégítő módon teljesítette.

A pályázat eredménye nyilvánosan ki lett hirdetve, a jelígés levélke felbontatván, abból *Dr. Krausz Sámuel* neve tűnt elő. Örülünk jeles munkatársunk sikerének és szívvel üdvözljük.

Dr. Büchler Adolf, ki tanulmányait az orsz. rabbiképző-intézetben végezte és egy évvel ezelőtt rabbivá lett felavatva, a jövő ősszel megnyitandó bécsi »*Israelita theologiai szeminárium*» tanárává lett megválasztva. Őszinte örömlünkre szolgál jeles dolgozótársunknak e kitüntetés. Fiatalon, pályájának küszöbén érte őt e megválasztatás. Már most felismerték benne a komoly tudóst, ki új állásában becsületet fog szerezni a magyar névnek és annak az intézetnek, mely őt nevelte.

Ez a választás is hatalmasan czáfolja az országos rabbiképző intézet ellenségeinek szidalmait. Mert hát vannak ám ily ellenségek szép számmal. A magunk nyájában azok igyekeznek egyetlen főiskolánknak ártani, kiknek személyes ambíciója előtt az intézet kapui zárva maradtak. Aztán olyanok, akik úgy vélik, hogy mindent jobban csinálnának, ha rájuk bízna a dolgot. Az orthodoxok haragja, az meg régi keletű. Szidnak ők mindent, amit a haladó zsidóság alkot. Szidalmaikra szövetségeseket keresnek és a hulló férgesek között találnak is mi közöttünk. De a tényeket el nem csempészhetik; ezek pedig azt mutatják, hogy a rabbiszemináriumból kikerült rabbik nemcsak itt az országban kelnek el, hanem kapósak már a külföldön is. És a tények azt is beszélik, hogy nemcsak a lelkeszi pálya gyakorlati szükségleteinek felel meg ez intézet, hanem a tudománynak is lelkes apostolokat nevel. És mindezt rövid néhány esztendő lefolyása alatt.

TUDOMÁNY.

ADALÉKOK A ZSIDÓ HÁZASSÁG TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

A vallás az emberiség dajkája. Járó szalagán fejlődtek a népek, tanainak engedelmeskedtek, phantasiájuk és kedélyük csodás elbeszélésein kiművelődtek. Az emberi élet összes ügyeit, úgy az államban, mint a társadalomban, a vallás szabályozta és rendezte. A szellemi tevékenység minden nyilvánulása, mint az orvosi tudomány, valamint az emberi kutatás és megismerés egyéb ágai, a vallás hatáskörébe tartoztak.

Idővel a növendékek szellemi ereje gyarapodott, és az emberiség lépcsőről-lépcsőre függetlenítette magát ezen jó dajka gondos vezetése alul. A nemzetek ezen emancipációja a művészet és tudomány terén, valamint a socialis és politikai törvénykezésben az ó- és ujkorban a kulturharczot és a kultura terén való haladást jelenti. Ezen harc egyik tárgyát az ujabb korban a házassági jog képezi, melyet eddig az egyház szabályzott és rendezett. A házasságot egyházi ténykedéssé tette és a hét szentség egyikének nyilvánította. Ezen aktus szentségétől függővé teszi a kölcsönös hűség megőrzését és ennek alapjai gyanánt a monogamiát és a házasság feloldhatatlanságát tekinti.

Az ujabb kor a házasságot polgári ténynek akarja tekinteni és azért arra törekszik, hogy ezt teljesen az állami hatóságokra bizza, az állam fenhatósága alá helyezze, magánál az aktus végzésénél pedig a lelkész, az egyház közreműködését nélkülözhetővé tegye.

A zsidó törvény szerint tudvalevőleg jogérvényes házasság kötéséhez nem szükséges papi assistentia.

Hogy a házasság érvényes legyen, elégséges két tanu jelenléte, ha ez különben szabályszerűen kötöttett. Azonkívül

megengedte az ó-zsidó törvény a polyamiát, a még most is fenálló törvény pedig megengedi a házassági kötelékek teljes feloldását, úgy hogy mindkét fél újabb házasságot köthet. Így keletkezett azután azon képzet, hogy a zsidó házasság nem egyházi, hanem polgári.

Következőkben a biblia és talmud nyomán a zsidó házasság történetét akarom nyújtani, a miből ki fog világlni, hogy a zsidó házasság tényleg nem polgári, hanem vallásos szentséggel bíró aktus, de mivelhogy a zsidóság a kereszténységtől a szentség fogalmának felfogásában különbözik, a zsidó házasság némileg egy polgári tény jellegét hordja magán.

A pentateuchus már első fejezeteiben néhány fontos szóval emlékszik meg a házasságról és mint egy közvetlenül istentől rendelt intézményt állítja elénk. Habár ezen első fejezetek inkább kosmologikus és anthropologikus tartalmuak, a helyes exegézis mindazonáltal hamar kiérzi, hogy ezek tulajdonképen csak alapját képezik a későbbi törvényhozásnak. Az emberről és világról való általános szemlélet után a biblia azon törvényekhez vezet, melyek alapját képezték a későbbi zsidó államnak. Hogy ezt jobban megvilágítsam, ezen törvények szellemét kell tekintetbe vennünk.

Az emberiségre három nagy és veszélyes tévelygés ellen harczol a szentírás. Ezek: a bálványimádás (Aboda zara), a vérfertőzés, a fajtalankodás (Gilluj arajoth) és a vérontás (Sephikhuth damim).

Maga a zsidóság úgy a bibliai, mint a talmudikus korban leginkább e három sarkalatos bűnt vetette meg a pogányságban, melyben azok uralkodtak. Ábrahámról, Izsákról, József-ről azt beszéli a szentírás, hogy a pogánysággal való érintkezésükben úgy erkölcsi tisztaságukat, mint életüket veszély fenyegette. (Móz. I. 12, 20, 39).

Hogy pedig Izraelt gondolkodásban és életmódban a pogányoktól megkülönböztesse, már első fejezeteiben azt mutatja a pentateuchus, milyen felfogásnak kell Izraelben a világról, az emberiségről uralkodnia. A pentateuchus kosmologijája megsemmisíti a pogányok mythológiáját, küzd mindenemű babona ellen, melyet emberi phantazia szült. Elohim, az erők összessége hat csoportban teremtette mindazt, a mit érkeinkkel felfoghatunk. Ezzel az ég, a föld, és mindaz, a

miről érkeinkkel tudomást szerzünk magunknak, teremtettnek van kijelentve. Ezenkívül a teremtés története nem ismer semmit. Elohim ezentul *Ihvh* (a létesítő) nevét kapja.

A pentateuchus anthropologijája az egész emberiséget egy emberpártól származtatja, emeli annak méltóságát azzal, hogy isten képmására alkotottnak mondja, a miért az ember élete nagyobb értékkel bír és vérét ontani nem szabad. »A ki ember vérét ontja, annak vére emberek által ontassék, mert isten képmására teremtette az embert« (M. I. 9. f. 6.). A nő teremtéséről való terjedelmes elbeszélés, melynél a szentírás annak férjéhez való viszonyát is szabályozni látszik, alapját képezi az erkölcsös családi életnek, valamint a nemek kölcsönös viszonyára vonatkozó összes mózesi törvényhozásnak.

Tudvalevőleg az első emberpár teremtésének történetét két relatióban bírjuk. A kritikára és exegézisre bizzuk azonban annak megítélését, vajjon itt tényleg különböző források folytak össze, vagy pedig hogy az elbeszélés csak látszólag kettős és az ellentét bizonyos hermeneutikai szabálylyal vagy művészies interpretatióval kiegyenlítendő. Célünknek megfelel a két relatió tartalmával behatóbban foglalkozni. Az első elbeszélés így mondja el: Elohim teremtette az embert képére, hasonmására alkotta, férfi- és nőnemű teremtett (Zachar un'kébbah). — Az ember teremtésénél tehát ellentétben a többi állatokkal azt emeli ki, hogy mindkét nem teremtett. A nő is részesül azon méltóságban, hogy Isten képmása és a nőnek is szól azon áldás: Isten azt mondá nekik: Legyetek termékenyek, szaporodjatok sat. Ezen relatióval megegyezik 5. f. 2 v.: Férfi- és nőnemű teremtette és megáldotta és nevezte őket »adam«-nak azon napon, melyen teremtette. Ezen elbeszélés a nőnek ugyanazon a jogokat adja, mint a férfinak. Azon körülményből, hogy Isten az embereket nemcsak megáldotta, hanem szólt is hozzájuk: »Legyetek termékenyek«, a rabbinizmus azt következteti, hogy a házasság törvény, melynek meg nem tartása az isteni áldás megvetése, az isteni akarat elhanyagolása. A második elbeszélés így hangzik: Az isten az örökkévaló mondá: nem jó hogy az ember egyedül legyen, segítőt szerzek neki, őt kiegészítő társa gyanánt (ézer k'negdo). Ezen relatió nyilván a nő állását, férjéhez való viszonyát nemcsak nemi különbségük alapján állapítja meg. Ez ele-

gendő a faj fentartásához. De a szentírás a nőben a férfiú segítőt, társát tekintti, a ki miutegy részét képezi, a miért is annak testéből kell, hogy keletkezzék. A szentírás ezt így beszéli: Az Úr az örökkévaló mély álmot bocsátott az emberre és Celaoth-jaiból (mely szó némelyek szerint oldalt, mások szerint bordát, mások szerint mélyedést vagy végtagot jelent) egyet vett és helyét bezárta hússal. És isten alkotott ezen célából, melyet az embertől vett, nőt — Issah — és az emberhez vezette. Az ember mondá: Ez alkalommal csont az én csontomból, hus az én husomból; ezt nőnek (Issah) nevezik, mert a férfiúból (Is) vétetett. Azért elhagyja a férfiú atyját és anyját, nejehez ragaszkodik és egy hússá lesznek. Ezen reláció a nőt nemcsak egyenrangúnak, hanem egynek is veszi és így sem a polygamiát, sem a házasság felbontását nem engedi meg. Mert hogy engedheti meg a polygamiát, mikor a férfi neje csüng és vele egy hússá lesz. Ugyszintén a házasság feloldása ily kölcsönös ragaszkodás mellett hogy képzelhető, hisz ez az egyik tag elvágása, az egész test megcsonkítása volna. A házasságot ilyen ideálnak az első reláció nem tartja és a két házasságban csak a két különböző nemet — Zachar un'keba — látja, egyenlő méltóságra, egyenlő jogokra utal, a mi a polygamiát, a válást megengedi. Ez inkább a pentateuchus tényleges törvényhozásának felel meg. Hogy milyen fontosságot tulajdonít azonban a házasságnak a második elbeszélés, mutatja azon körülmény, hogy isten a nőt oda vezeti a férfiúhoz, a mi megfelel ama régi szokásnak, hogy a szemérmes arát a vőlegényhez vezették. Még nyomatékosabb a szentírás azon megjegyzése, melyet ezen elbeszéléshez fűz: »azért elhagyja a férfiú atyját s anyját sat.« Ezen megjegyzés fontosságát még növeli azon szigorúság, melylyel a pentateuchus nem egyszer a szülők tiszteletét parancsolja. A család jelentősége a zsidó államban annál is inkább lép előtérbe, minthogy ez volt az alkotmány alapja. Mert habár a nép megszaporodásával a patriarkhalis élet megszűnt és más alkotmányformák szabályozzák a zsidó államalakmat, — mégis a családi élet maradt ennek egyik főalapja. A birodalom »Izrael háza« névvel jelöltetik, a nemzet mint elvont személy az anya, az egyes polgárok a gyermekek, különösen kiváló személyek istennek a fiai, Isten maga az Atya. »Valóban te vagy atyánk, mert Ábrahám nem tud

rólunk, Izrael nem ismer bennünket, te örökkévaló vagy atyánk, megváltónk öröktől fogva.« (Jes. 63, 16.). Ezen gondolat vezérelte Mózeset és a prófétákat és ebből világlik csak ki, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak a házasságnak, ha ez a gyermeknek szüleihez való viszonyát is befolyásolta.

Ugy látszik, e felfogásnak alapját ama politikai gondolat képezte, hogy ha a család az állam bázisa, a házasság a családé. A házasság corruptiója magával hozza a család felbomlását, ez viszont az államét, a társadalomét okozza. Hogy mire célzott a pentat. törvényhozója, azt mutatja az első emberpárról való elbeszélésével, melyet ideálnak tüntet fel, melytől az emberiség az általános corruptió folytán mindinkább eltávolodott, de melyhez vissza fog térni. A corruptiót egy történeti eseményre vezeti vissza. A testvérgyilkos Kain egy utóda Lemech először hozza be a polygamiát. A mikor az emberek elszaporodnak a földön, egymás ellen kelnek ki, a nemesek az alacsonyabbak ellen, patriciusok a plebejusok ellen, vagy a mint a szentírás őket nevezi az Elohim fiai az Ádámiak ellen. Önkényesen veszik el azok leányait, a mennyit akarnak, egyedüli mértékadó körülmény az utóbbiak szépsége. Isten ebben az összes lények vesztét látja, míg az özönvíz ezen állapotnak véget vet.

Az emberiség ezen ős állapotának feltüntetése képezi bevezetését a pentateuchus törvényeinek és ily módon vezetünk be a törvényhozó szellemébe. Törvényei a házasságot illetőleg ezzel lesznek szemléltetőkké.

II.

A pent. házassági törvények és ezek későbbi fejlődésének megértéséhez szem előtt kell tartanunk egy frigykötés formáit és azon házassági állapotokat, melyeket a törvényhozó a hébereknél talált. Tényleg a nő a patriarkhák idejében nem tekintett személynek, hanem dolognak, illetőleg a család javának. A leány nem örökölt semmit, hanem inkább őt örökölték, az örökhagyó feleségei is örökséget képeztek. Természetes consequentiája ennek, hogy a házasság csere, illetőleg vétel formájában jelent meg. A férfiú nőt vásárolt magának, vagy helyesebben a családapa fia számára vett nőt. A bibliai történetek, valamint a pent. törvényei erre elegendő bizonyítékokat nyújtanak. Terjedelmesen

beszéli el a szentírás, hogy jelentek meg Czelafschad leányai Mózes előtt, hogy az örökségi jogot tőle kieszközöljék. Eddig tehát leány nem örökölt. Hogy a nő azonban tárgynak tekintetett, kitűnik a következő eseményből. Judáról és ennek menyjéről Thamarról azt mondja a szentírás, hogy rendelkezett az utóbbi személyével és életével. Ez jogilag csak úgy érthető, ha Thamart a család tárgyának tekintették. Ugy szintén bizonyítja a Rúthról szóló történet, hogy a hátrahagyott földbirtok jogos örököse egyszersmind az özvegy nő örököse is lett. A pent. törvénye a levirátus-házasságról csak modificatiója a régi örökösödési jognak a nő javára. Ez a régi usust annyiban korlátozza, hogy csakis a meghalttal együttélő fivér a nőt javaival együtt elveheti, de ezt is csak akkor, ha a meghaldogultnak gyermekei nincsenek.

Hogy azonban a fiu atya feleségeit is örökölte, azt mutatja a Rubenről és atya ágyasáról Bilháról, Absalon és atya feleségeiről, Adonijáról és Abisagról szóló elbeszélések. Ezek érthetővé lesznek, midőn feltesszük, hogy a fiu egyszersmind atya feleségeit is örökölte és ha a család gyámja akár képzetlenségből, akár egyéb okokból a gyámság keresztülvitelében akadályozva volt vagy azt elvesztette, jogos örököse már az örökhagyó életében jogainak birtokába jutott. Az elhalt feleségeinek elvételével meg volt adva az új gyám vagy családfő jogerejének törvénybizonyítéka.

Igen találók Jákób patriarkha feddései, melyekkel Ruben fiát az elsőszülöttségtől megfosztja: »Ruben, elsőszülöttem vagy te, erőm és hatalmam zsengeje . . . Vizáramként való elhamarkodás nem hoz hasznot, mert te atyád fekvőhelyére hágtál, akkor szentségtelenítetted meg ezen kiváltságodat. Ágyamat hágtá meg.«

Ezért világos miért emeli ki a Deuteronomium, a mely különben a tiltott házasságokról nem szól, hogy senki se vegye el atya volt feleségét. Cap. 23/1. Ugy szintén ezen esetet a 12 anathema közé veszi fel. (27/20) a mi akkor lesz érthető, ha evvel egy elterjedt népszokás ellen akar tiltakozni. A szent törvény szerint meg van engedve, hogy atya eladhatja leányát, csak azon korlátozással, hogy külföldinek ne adja el. Viszont a vevő kötelessége, hogy vagy maga vagy fia vegye nőül, különben szabadon hocsássa, kiválthassa magát. (M. II. k. 21.

fej. 7—11. v.) Ezen törvény mutatja, hogy ezen eset előbb igen gyakran fordult elő, és hogy az apa leányát eladhatta.

Ezek szerint érthető, hogy a házasság nem volt egyéb mint vétel. A férfit nőt vett magának és ha kiskorú volt, gyámja gondoskodott erről. Ezzel megegyeznek a régibb, valamint az újabb korból származó történetek. Jákob Labannál tizennégy évig szolgál két leányáért; Shem (Skhem) Chamor fia, Dináért, Jákob leányáért pénzt és ajándékokat ígér. Későbbi időben is ugyanezen szokást látjuk. Saul király Dávidnak azt mondja: Mikhal leányáért nem kér semmiféle árt, csak öljön meg száz philisteust. Hosea próféta is nőül vesz magának egy parázna nőt 15 ezüst pénzért, egy Khomer és egy Lethech árpáért.

Mindenesetre az előkelőbb családokat humánusabb és méltóbb szempont vezérelte leányaik kiházásításánál. Így látjuk, hogy Laban leányai atyjuknak azon szemrehányást teszik, hogy őket eladta. »Idegenek vagyunk-e szemeiben, hogy bennünket eladott!« Saul királyt leánya kiházásításánál politikai okok vezették. Hosea prófétánál a vett nő aljas voltát akarja fel-tüntetni. A törvények azonban leginkább az apa hagyományos jogaira voltak tekintettel. Ezt látjuk néhány pentateuchusi törvénytől. Így ha egy leányon valaki erőszakot követ el, a nélkül hogy a leányt elvegye, atyjának 50 ezüst pénzt adott. Ugy szintén a csábítónak az elcsábított leányt nőül kell vennie, ha az apa nem akarja neki adni, köteles egy szüzért járó szokásos díjat kárpótlásul fizetni.

Mindazonáltal a házasság kötését nem kell közönséges üzletnek képzelni. Az emberi természet meg kell, hogy tagadja önönmagát, ha a házasság napja a fiatal párra más lett volna, mint ahogy az Énekek Éneke azt nevezi, a szív örömnapja. Labannál, aki ellen éppen leányai panaszkodtak, látjuk, hogy ezek házassága alkalmával lakonát rendez helysége lakói számára, mely hét napig tartott. Az elbeszélésből látható, hogy ez szokás volt. A fiatal arát Kallah-nak vagyis koszorúzottnak, felékesítettnek nevezték. A rokonok áldásokkal és jó kívánságokkal kísérték férje házába, mint ezt Ribhkahnál és Ruthnál látjuk. A nyelv maga is megkülönböztette a nő vételének kifejezéseit más árucikkét vételétől. A közönséges kifejezések: Makhar, Kharah, Kanah, míg a nő-szerzésre az »árasz«

szót használja. Az ár kifejezését külön szóval: »Mohar«-nak jelöli.

Közönséges vételről már azért se lehet szó, mert a vevő nemcsak jogokat, hanem köteleességeket is nyert. A pentateuchus szerint ezen köteleességek kiterjeszkednek a nő élelmezésére, ruházására és lakására. A rabbinikus-jog ezen köteleességek számát nagyobbítja és specificálja. A nyelv maga is megkülönbözteti a vőlegény és az ara szülőinek megnevezését. A nő szülőinek megnevezése (férjével szemben): Chotheth az apa, Chotheth az anya (az összekötő), a férj maga Chathan (az összekötött), viszont a vőlegény szülei (az arával szemben) Cham (az apa), Chamoth (az anya). A megjelölésben való ezen megkülönböztetés nyilván arra utal, hogy a férfiúnak bizonyos kötelezettségei voltak, a mennyiben őt összekötöttnek, azaz lekötöztették, nejének szüleit pedig összekötőknek, kötelezőknek nevezi.

De a férfiú sem köthetett mindig kénye-kedve szerint házasságot. Mert habár a fiúkat nem tekintették tárgynak, mint a leányt, azért a fiú is alá volt vetve a családfő gyámságának. Ez a családfő a fiatal férfiú számára nőt kért vagy vett. Bizonyítják ezt a bibliai történetek. Így Schemért, apja Chamor jár kérében. A bírák idejében Manoach fiáért Sámsonért kér nőt. A pentateuch törvényei szerint a rab-szolganő vevője azt fiának jegyezi el és vele, mint szabad nővel, kell bántania. Ezen ususnak még a rabbinikus korszakban is vannak nyomai, de csak a kiskorú fiúkra nézve. Önállóan szabad akaratát követve a férfiú csak 40 éves korában köthet házasságot, a mikor rabbinicus felfogás szerint a férfiú belátáshoz jut. Ezen korban lett nagykoru. Így magyarázzák a (II. M. 2. f. 11.) verset: »És Mózes nagy lett«, hogy elérte negyvenedik életévét. Ezsauról azt beszéli, hogy nőt vett, melyek szülei ellenére voltak, de előre bocsátja a szentírás, hogy Ezsau már 40 éves volt. Izsáknál is ezt emeli ki a szentírás. Házasságát úgy tünteti fel, mint szabad választásból történtet. Ezen függőség alapján a szentírás gyakran a származási adatokban mellőzi az atyát, az előadandó eseményeket a nagyapára vonatkoztatja, mert ez a gyámja a családnak. Továbbá gyakran a nő bátyja nevét viseli, mert ez volt gyámja.

Míthogy tehát a házasság leginkább a gyám által köt-

tetett, a nő soha, a férfi meg igen ritkán követhette szíve akaratát: a poligamia és a házasság felbontása természetes consequentiája az ilyen házasságoknak. Az önálló férfiú olykor nem volt megelégedve a reá oktroyált nővel, és így meg kellett neki engedni, hogy vagy e nőt elküldhesse, vagy egy másikat vegyen. A törvény természetesen a férfiúnak kedvezett, a mi magyarázatát abban leli, hogy a nőt a férfiú tulajdonának tekintette és a nő elbocsátása nem volt egyéb, mint gazdátlan jószágának való declarálása.

III.

Ezen patriarchális viszonyokon nagyot változtattak Mózes törvényei, melyek a házasság azon ideálja felé törekednek, melyre a pentateuchus eleje céloz. Már maga azon körülmény, hogy a házasság megkötése nem egyéni jognak, hanem inkább köteletségnek és isten parancsolatának van feltüntetve, ezen institúciónak magasabb szentséget kölcsönöz. De a patriarchális viszonyok megszűntével a házasság jellege is megváltozott. Fent említettük, hogy Celsaphad leányának kérésére az örökösödési jog módosított. A leány is örökölhét, csak fivérei előtt vissza kell lépnie és evvel a nő erkölcsileg emancipáltatott; ha anyagilag a férfiú mögött áll is, de nem tekintetik többé tárgynak, hanem személynek és örökösnek. Az apa és leány, a férj és nő közti viszonyok avval szabályoztatnak, más alakot nyernek és tényleg Mózes ekkor egy úgyszólván transactionalis törvényt rendel a családfőnek, mely e viszonyokat rendezi. Az ember azon jogát, hogy fogadalmat tehet, választja mértékül a viszonyok átalakítására. A fogadalom kevés önállóságot és szabad akaratot tételez fel. A kinek nincs szabad akarat, annak fogadalmi nem birnak érvénnyel. Ezen transactionalis törvény pedig a nőnek — bizonyos korlátozással — megengedi, hogy fogadalmat tegyen. A törvény következő szavakkal végződik: »Ezek a törvények, melyeket az Örökkévaló Mózesnek parancsolt, férfiú és neje között, apa és leánya között gyermekiségében apja házában«, vagyis más szóval: »Ezen törvény szellemében szabályoztassanak mindezen viszonyok«.

Ezért a deuteronomiumban sok sinai törvény módosítva fordul elő.

Az előbbi törvény az eladott leánynak nem adja meg

azon jogokat, mint az önmagát eladó hébernek. Az utóbbi eladása csak hat évig bír érvénnyel, a leánynál azonban nem. A deuteronomium szerint mindkettőnek jogában áll a hetedik évben kilépni. Rabbinicus felfogás szerint a nőnek még előnye is van, a mennyiben a szentírás szavai szerint »gyermekségében apja házában« az apa jogai leányára csakis ennek gyermekkorára terjednek; pubertásával — a mely 12 év és 1 nap után állt be — ezek megszűnnek. Alkalmilag legyen említve, hogy a rabbinusok a leány fejlődéskorában három phasist említenek. Az első az imént említett K'tannah néven; a második a 12 évtől a 14 évig bezárólag Naarah, a fiatal; a harmadik a 14 évtől a fejlődés végéig Bogereth, az érett névvel.

Azonban még nem lehet szó arról, hogy ezen intézkedések teljesen megszüntessék a régi hagyományos szokásokat. Régi intézményeket és szokásokat egy népnél nem lehet egyszerre megszüntetni. A mozaikus törvény, a vallás a népre nem lett ráerőszakolva, oktroyálva, mintegy idegen elem, mely minden létezőt megsemmisít, sőt inkább Mózes tana öröksége volt Jákob községének. Az örökséget csak termékenyítette hasznossá alakította a tan, de azért az a régi maradt. Mózes fentartotta, megerősítette a régi szokásokat és mint egy nyelvész, ki nemzete öntudatára hozza annak nyelvét, öntudatra hozta ő is nemzete intézményeit.

És valamint a nő e törvények révén önállóbb lett, úgy a férfi is bizonyos szabadságra tett szert gyámjával szemben. A patriarchalis időben a gyám gyámgyermekével rendelkezett, a mint Judánál látjuk, hogy Tamart el akarja égettetni, Ruben azt mondja atyjának Jákobnak: »Gyermekeimet megölheted stb.« Az új törvény azt mondja: a szülőknek gyermekeiket először be kell vádolniok a törvényszéknél és csak ez ítélheti el őket. A házasságkötést illetően teljesen elveszi a gyám jogát: Elhagyja a férfi atyját és anyát, és csüng nején. Azonkívül e törvény nagyban elősegíti a házasság institutióját. Az új házast felmenti a hadkötelezettségtől, egy általános polgári kötelezettségtől. Egy egész évig ment mindennemű kötelezettségtől, hogy — így mondja a szentírás — egy évig szabad legyen házában és nejét örvendeztesse meg, a kit elvett. Eltekintve nemzetgazdasági bölcseségtől, e törvény nagyon emelte a házasság institutióját a nép öntudatában és a nőnek, a kire a

törvény ezen intézkedésével tekintettel volt, tiszteletet szerzett. A családi élet ezen mélyreható átalakításával elestek azon okok, melyek a polygamiára, a házasság feloldására vezettek. Vajjon teljesen megszüntette-e ezeket a mozaikus törvény? Nem, sőt meg is engedi annál is inkább, mert a prostitutiót nem engedi meg. Azonkívül a népben gyökeret vert a gyermektelenségtől való irtózás, a mikor a nemzetség fentartása kockán forgott. Ezért a törvénynek meg kellett engednie a gyermektelen férjnek a polygamiát, mely előbbre való a gyermektelen házásoknak saját érdekükben való elválásánál. És sajátos épen a magtalan nők szőlítették fel férjeiket, hogy más nőt vegyenek. Így Sára, Rákhel, és bizonyára mások is. Általánosságban a polygamia azonban mint szükséges baj tekintetett. Ezt mindenki láthatja, a ki a bibliai történeteket, a melyekben ilyen polygamia előfordul, figyelemmel olvassa és az erre vonatkozó törvények — ilyenek az elsőszülött, a király törvénye — tenorjából az tűnik ki, hogy az a családi békét, valamint a férfi jellemét és a gyermekek javát károsítónak tekintetett és elítéltetett.

A házasság felbontását is megengedte a törvény és ezt, mint a népben már régen fenálló intézményt említi, és azért annak a gyakorlati életben való szükségét nem zárja ki és ezt is avval korlátozza, a mennyiben az elválása után férjhezment nő első férjével való ismételt egybekelését megtiltja.

A gyakorlati életben nem valósfítható meg a házasság azon ideálja, melyről a teremts története beszél. A házasságban bizonyos akadály lép közbe, mely a válást vagy a polygamiát eredményezi, valamint mint az emberi test szervezetének megzavart működése, olykor amputáció vagy egy mesterséges testrészt helyettesítését teszi szükségessé. A zavartalan családi életben a nő csont a férj csontjából, hús az ő húsból. Jellemzők erre azon törvények, melyekben a családtagok felsoroltnak. Így a decalogusban azt mondja a szentírás: »A hetedik napon ne dolgozzál stb., te, fiad, leányod, rabszolgád és rabszolgád.« A nőt külön nem említi. »Te« alatt a nőt is érti. Ugyazintén az ünnepnapok törvényében: »Örvendj az ünnepnapon te, fiad, leányod és a többi.« »Te« alatt a nőt is érti.

IV.

A mózesi törvények megszüntették a patriarchalis viszonyokat. A férfi szabadon választott és a nő kívánságára is tekintettel voltak. Cefachad leányainál, a kinnél a törvény azt kívánja, hogy a leány is örököljön avval a korlátozással, hogy csakis törzsében házasodjék, hogy birtoka ne menjen át egy másik törzsre, azt emeli ki a szentírás, hogy saját törzsükben »csak is annak legyenek nejei, a kik tetszenek szemeikben.« Sőt az örökösök saját törzsükre való korlátozását sem tartotta be a gyakorlati élet. Az idő folyamában továbbá azon szokás fejlődött, mely épen ellentéte volt az ókornak — a hozomány. A rabbinusoknál ennek neve: N'dunja, de már Salamon idejében a nyelv kifejezést teremtett ennek megjelölésére: Siluchim (I. kir. 9, 16.).

Igy tehát a legrégibb időben a házasság előnyösebb jelleget nyert, mint ezt a pentateuchusi törvény megállapítja. A hozomány emancipálta a nőt. Jellemző ezen változásra a férj megnevezése. A biblia néhány részében a férj megnevezése »Baal« úr, birtokos, néhány részében túlnyomólag »Is«, »Isi« férj, férjem szóval jelöltetik. Az előbbi megjelölés bizonyára a régebbi, az utóbbi a későbbi. Hósea próféta azon mondata (2. 18.) »ne nevezz engem többé Baalnak, hanem Is-nek« talán bizonyítékul szolgálhatna. Későbbi időben más megjelölés is találtatik *Alluf* (= mester, tanító), mely bizonyára a nőnek férjével való alárendeltségére utal, a ki korra, tapasztalatokra felülmúlta. Egy midrás szerint — Aboth de rabbi Nathan — ezen megnevezés visszavezetendő már az első emberpárra. Éva Ádámot mindig *Alluf* vagy *Rabbinak*, tanítónak nevezte.

A házasság kötése most más formákat és megjelöléseket nyer. »Esküdtem neked, frigyre léptem veled — Brith — mondja Ezékiel próféta (16, 8.): »Isten tanúnak lett véve köztem és ifjúkorom neje között, a ki ellen hűtlen lettel és mégis ez társnőd és frigyed neje«, mondja Maleákhí a könnyelmű válás ellen. A példázó király pedig a hűtlen nőről úgy nyilatkozik: »Elhagyja ifjúsága mesterét, megfélekedzik Istene frigyéről« (Példab. 2, 17.). Ezen kifejezések mint: Isten tanúja a házasságkötés tanúja; a házasság a hűség esküje eléggé bizonyítják, hogy ezen actus nem üzletkötés volt.

Másrészt azonban nem tagadható, hogy a legkésőbbi időben is a házasság megkötése megtartotta a vétel formáit, fogalmát. Hogy egyeztetetők össze ezen ellentétek? Vétel és »hűség esküje«, üzlet és Isten mint tanu? Ezen ellentétek megoldása a házasság kettős actusában rejlik.

Azon régi szokásból, hogy nőt vettek és a mindinkább erkölcsösebbé váló ember jobb természetéből, a ki nejét sem nem rabolja, sem nem veszi, hanem kölcsönös hajlamból választja a házasságkötés lassanként kettős actussá fejlődött. Ezen üzleti és isteni frigy a lehető legjobb befolyással volt a házasság intézményére. Rendesen mégis csak a szülők voltak azok, a kik ha nem is törvényadta erővel, hanem moraliter voltak befolyással, tapasztalatlan gyermekeik választására. Mások azonban a szülék, mások a fiatalok érdekei. Boldog házasság azonban eleget kell, hogy tegyen minden érdeknek. Hajlam és rokonszeny, mely az ifjúságot vezeti, derekasság és jómódúság, mely a szülők szemeiben a mértékadó, kell hogy egyesüljön tartós házassági frigyre. Erre pedig a legjobb biztosítékot nyújtja a házasság kettős actusa.

A házasságkötés formákból állott, melyek elválasztott időközökben történtek. Az első aktus neve Éruszin (= megszerzés), a hol a férfi a leányt, ha ez már Naarah, ennek beleegyezésével, ha pedig még K'tannah, apja beleegyezésével megszerzi. A formalis aktus neve Kiddúsin, mely már usus szerint gyűrű átadásából és a meghatározott formula elmondásából áll. Ez által eme bizonyos nő eme bizonyos férfié. Más férfi csak úgy veheti el ezentúl a nőt, ha ez megejtett törvényes válás után ismét szabaddá válik. A neve ezentúl Isa meórasza v. Árúsa. Más férfival ezentúli közösülése házasságtörésnek tekintendő és halállal büntetendő. A már idézett törvény, mely szerint a völgegy ment a (hadi) szolgálatól, szükségessé tette, hogy ezen állapot időtartama megállapíttassék. A rabbinusok hajadonnál ezt 12 hónapra, más nőnél pedig 1 hónapra tették.

Azon körülmény, hogy a nő tényleg ezen aktus által az illető férfihoz volt kötve, egyrészt megnehezítette a nő könnyelmű elhatározását vagy szülei ellenkezését, de másrészt, ha alapos ok szólt eme egybekelés ellen és válás szükségesnek bizonyult, akkor ezen válás nem járt oly hátrányokkal, mint

a reudes házasság felbontása. Idáig a házasságkötés üzleti jellegű. Elődeink a vétel formáját tartották meg itt formának.

Másképen áll a dolog a házasság végleges megkötésével, a második aktussal. Ennek a *nisszûim* (= hazahozás), a mikor a nőt a férfit házába hozzák. Az aktus abból állott, hogy a fiatal pár egyedül egyesült egy tető alatt a nászszobában, melyet *Chuppá*-nak vagy *Khilá*-nak neveznek. Az első aktus befejezésével a házasságkötés üzleti oldala is le volt bonyolítva. Most e fiatal pár Istennek egy parancsolatát követve házat alapít Izraelben, hogy teljessédjének rajtuk az Isten és a résztvevő barátok áldásai. A házasság napja *Jóm chathunná*-nak vagy röviden *Chathunná*-nak neveztetik; gazdag volt symbolikus cselekvésekben, ceremóniákban és különféle mulatságokban. Maga a dolog természetében rejlik ama tény, hogy a különböző vidékeken különböző szokások voltak uralkodók. A többi között Maleachi próféta azt mondja: »Isten tanúnak hivatik;« és Ruth könyve mutatja, hogy a városnak tíz véne jelen volt, a hol pedig tíz férfit jelen van, ott van Isten községe és közöttük Isten.

A már fenn idézett törvény a nő ama jogáról, mely szerint ő fogadalmat tehet, pontos különbséget tesz oly nő közt, ki férjnek van ígérve, tehát Árúsa és oly nő közt, ki már férje házában van, tehát Neszuá.

V.

Áttérünk a későbbi vagy rabbinikus korszakra. Előadandó tárgyunk világos megértésére szükségesnek tartjuk a rabbinikus irodalmat általánosan néhány jellemző vonást előrebocsátani. A régi Izraelben vallási szekták számára nem volt hely. Állam és vallás nem képeztek még két külön fogalmat. A népet egyetemes szabályozása állami és vallási törvény. A ki pl. a szombat szentségét megszegi, az az állam ellen követ el vétiséget, a ki pedig valami egészségi vagy rendőri szabályt megszeg, az vétet követ el a vallás ellen. Egy mindent megsemmisítő párt létesülhetett, de nem szekta. Ugyanazon életfelfogással bíró egyének egyesületeket alakíthattak, mint pl. Nasireusok (v. Rechabitok) de nem szektát. A mai Izraelben sem léteznek dogmatikus szekták, mivel senkit sem kényszerít

határozott Credora oly értelemben, mint azt más confessiok teszik.

A perzsa-méd birodalomtól függő palaestinai zsidó colonia megalapítása elválasztja a vallás fogalmát az államétól. Ez már ugyan részben az exiliumban is történhetett, de hivatalos kifejezésre csak most jutott. Izrael most eminens vallástörzsszé lett. Gyűjteni kezdték a szent iratokat, kanonizálták azokat, felébresztették a reflexiót. Ezen körülményhez még hozzájárult a más népekkel, nevezetesen a görög, perzsa stb. népekkel való érintkezés. Így támadt ama alap, melyen vallási szekták keletkeztek és tényleg keletkeztek.

Ha eltekintünk azon irányoktól, melyek a népek szabályait mértékadóknak egyáltalában nem ismerték el, és csak azokra szorítkozunk, melyek a canonizált iratokat tekintették mérőszínőrnak, úgy azok keretében csak három főirány keletkeztetett, hogy az individualitásnak érvényt szerezzenek.

1. Először a pozitív ész iránya, mely csak a jogot ismeri el szabálynak. Az objectív jogidea — *Emeth* — a mint ezt az ember felismeri és mely mint a józan ész ítélete — Mispát — lép fel, lesz itt a mértékadó. Akárhogy szól ez ellen az érzelem, bármint ellenkezik a kedély, ha csak a logikai gondolatmenet nem erőszakoltatik és a józan ész ítélete helyes, úgy ez consequenter keresztül viendő. »Jikkóbh hadin eth bahar« (A jog fúrja keresztül a hegyet). Ezen irányt a Sadduceusok képviselték, és a szentírás szavainak — mint kinyilatkoztatott törvénynek — consequensen szó szerinti érvényt szereztek.

2. Ezen iránynyal teljes ellentétben áll ama másik irány, mely az ész szigorú ítéletéről lemond és a szív hajlamát követve a kedélyt és érzelmet ismeri el mértéknek és a phantasiának igen bő tért nyújt. Ily cselekvésekre a héber nyelv a *Cheszed* szót alkalmazza, mely szép vagy gyalázatos cselekvést jelent egyaránt, ha ez csak a kedélyből ered. Oly férfiakban nem volt hiány, kik áldott szívük hajlama szerint rendezték egész életüket. Ezek cselekedeteik alapjául a Chészed-et vették, innen nevük Chaszidim-Essäusok. Az isteni törvény az Essäus szívébe volt vésve. Véleménye szerint a Pentateuch törvényei a közönséges ember számára valók, neki szíve diktálja Isten akaratát jobban, mint a szentírás törvényeinek szóról-szóra való értelme.

Ezen két szélső felfogás nem alkalmas egy nagyobb összesség consolidására. Előbbi azért nem, mivel szigorú jogon nem alapulhat társadalom. »Summum jus, summa injuria« mondja a római és a talmud hasonló fordulattal ezt mondja: »Jeruzsálem azért pusztult el, mivel a szigorú jogot követték benne«. A társadalom fenállásához nem elég e józan ítélet, hanem a szívnek, kedélynek is legyen szava, az érzelmet nem szabad sérteni. Valamely dolog teljesen jogos lehet, de ebből nem következik az, hogy ez méltányos. Az egyén csak szigorú jogáról való lemondása által léphet érintkezésbe más egyénnel, csak kölcsönös méltányosságon alapulhat a társadalom. A méltányosság — Czedáká — egyesüljön a joggal — Mispát —, így lesz ez üdvös az emberiségnek. Jog méltányosság nélkül örök viszályra vezetne. Még kevésbé konstruálható a társadalom a másik felfogás szerint. Egyesek vagy kisebb egyesületek szívük hajlamai szerint rendezhetik be életüket, de a társadalom, a reális élet ily bázisra nem alapítható. A szív morálja *szép és magasztos eszménye* lehet az etikának vagy a vallásnak, filozófiai elméletnek vagy kinyilatkoztatott tannak, de praktikus törvény gyanánt nem alkalmazható. Ideálnak nagyon szép »ha arczul ütnek jobbfelől, fordítsd oda a másik orczádat is« — de praktikus törvénynek nem válhat be. Ha a társadalmat a szív-erény alapján konstruálnák, akkor ennek szükségképeni eredménye képmutatás volna, mert akkor az erény mindenki száján forogna, de praktikus azt nem gyakorolnák, és oly erkölcsi zavar támadna, mely ellen minden elfogulatlan szív fellázadna. Találón mondja erre vonatkozólag a példabeszéd költő: Jogosság — Czedáká — felemeli a népet, »Cheszed« a népeknél vétek (Pld. 14. 34.).

Ezen fejtegetés után világos, hogy a népben egy

3. irány terjedt el, mely magát fenn is tartotta. Ez a Pharisausok iránya volt, mely szerint fej és szív, ész és kedély egyesünten képezzék a helyes cselekvés kriteriumát, és azt találták, hogy ez leginkább a nép tradíciójában nyilvánul. A nép tudatában az nyilvánul leginkább, a mi a nép számára üdvös, e szerint értelmezendő a szentírás szövege, mely épen a nép üdvére keletkezett. Az írás csak azt tartalmazhatja, a mi a népben él, és a szerint kell ezt értelmezni. A nép szelleme az írás szelleme, vagyis miután a nép szent, szent szellem, és

ezen szellem, nem pedig szó szerint kell a szentírást értelmezni. Hillel, a nagy tanító ezt így fejezte ki: »Ne bántsd Izraelt, hisz ez prófétákból áll. Ha pedig maguk nem próféták, akkor legalább próféták tanítványai.« A nép szelleme rendesen intuitíve el is találja a helyest. A népben csak akkor élhet valami, ha kívülről nem hat erre kényszer és ha fej és szív harmonikusan ki van elégítve.

A birodalom consolidálása után a Maccabäusok idejében Sadduciausok és Pharisausok politikai szerepet vittek. Az Eszeismus nem volt erre hivatva, hisz ez önmegtagadással járt volna. A győzelmet természetesen a Pharisausok vívták ki, mert hisz ők a népei voltak, hisz tanaik a nép szellemének, vagyis a szent szellemnek voltak kifejezői. A Pharisaismusból fejlődött a Rabbinismus. Ha a birodalom megszűntével meg is szűntek eme pártok, mert a pártok táplálására hiányzott a politikai háttér, és mert a kívülről ható nyomás a különböző pártokra nem volt kedvező hatással, azért a különböző tanítóknál mégis tényleges ellentétes álláspontokat tapasztalhatunk, a mi az emberi természetben rejlik. Noha mindnyájan elismerték a tradíció felsőbbbségét, azért mégis a három említett irány nüancirozása ismerhető fel rajtuk. Ama nagy munkákban, melyek rabbinikus irodalom neve alatt ismeretesekek, békés egyetértésben foglalnak mindezek helyét.

Ezen kitérés után, mely a rabbinikus irodalom némi jellemzésre szolgál, visszatérhetünk sajátképi tárgyunkra.

A szigorú jog szempontjából a házasságra nézve csak az lehet irányadó, a mi a pentateuchusban törvénynek van felállítva, vagy a mire a törvény céloz. A házasság kötése tulajdonképen nem más, mint két fél kölcsönös célra való megegyezése. Ezen megegyezés szabályozása a két fél tetszésére volna bízható. De mivel az egész társadalom fennállása szoros kapcsolatban van a család rendjével, azért az egyesnek azon jogáról le kellett mondania és ezt a közösségre bízni. A pentateuchus, a mely nővásárlásról, sőt nőrablásról is beszél, nem tekintette a nőt egyenrangúnak a férfival, mert a férfit bizonyos előnyökkel látta el. Mihelyt a nő a házasságba beleegyezik, akkor hallgatagon elismerte a férfi előjogait. A férfi jogaikhoz az tartozik, hogy míg a nőnek tilos más férfival benső viszonyba lépnie, addig a férfi felesége mellé más nőt is vehet,

továbbá az is, hogy a férfinak jogában áll a megkötött szerződést fenntartania vagy felmondania, azaz a házasságot felbontania. A mi azonban szigorú jogi szempontból teljesen korrekt, azt az etikusként helyeselheti. Neki a szentírás ama támpontjai lesznek mérték adók, melyek etikai meggyőződésével megegyeznek. A házasságot illetően a pentateuch ama helyei szolgálhattak mérőszinorul, melyekben a házasság ideálja van feltüntetve, a mint ezt már ki is fejtettük. Sőt néha meghaladták a biblia álláspontját és nem is nősültek. Ez gyakori volt az Esszusoknál, de a talmud egyes kiváló emberei is idegenkedtek a házasságtól. Példa erre Ben Azaj.

Most előtérbe lép a pharisäus halacha és közvetítőként lép fel a 2 szélsőség közt. Mindenekelőtt azt hangoztatja, hogy a házasság nem jog, hanem kötelesség és parancsolat Istentől, a ki nem pusztának teremtette a világot. Senki sem vonhatja el magát a házasság kötelessége alól, míg határozott számú gyermekeknek nem adta meg az életet. Sőt ezen kötelesség collisio esetében más kötelesség elé lesz állítva. A házasság állapota szent. A főpapnak az engesztelő napon nem szabad funkciót végeznie, ha nem házas. A házasságkötés tehát vallási funkció, de mivel ennek folyamán felmerülnek jogi kérdések, azért ez a jog objectumává is válik.

Ezen jogi momentumok érvényre jutnak a házasságkötés első actusában, t. i. az Éruszinnál; ezen actushoz fűződnek az összes jogi consequentiák, tekintet nélkül az időpontra, a melyben ezek teljesülnek. A Nisszuimmal kezdődik a vallási törvény keresztülvitele.

Ezen tekintetből érdekes Kiddusin tractatus olvasása, mely a házasságkötésről szól. Ezen tractatus első szakaszában szó van a megszerzési jogról és a különböző objectumok megszerzése módjáról. Ezen objectumok élén a nő áll. A Misna-szövege így hangzik: A nő megszerzhető (*nikneth*) háromféle módon . . . De már a második szakasz más hangon beszél és ezúttal a terminus Mekadesch (— A férfi megszentel), ebből a passivum mekuddesch. A verbum alapjelentése ugyan »elkülöníteni«, »elválasztani«, de rendes jelentése szentelni, szentelt elválasztás. A talmud ilyen értelemben a szót úgy kommentálja: »a férfi ezen actus által a nőt másokra nézve szent objectumává teszi.«

Ezen két stilistikus formában (*nikneth* és *Mekaddés*) rejlik úgyszólván a zsidó házasság történeti fejlődésének eleje és vége. Ez utolsó formula nyert általános értéket, azért a házasságkötés neve Kiddusin-szentelés. Az eljegyzés formulája e szerint: »Háré át kudesmeth li kedáth Móse Ve Iszroél« (= Ezennel legyen nekem szentelve Móse és Izrael törvénye szerint.) Ez által maga az eljegyzés is elvesztette jogi jellegét és teljesen vallásos aktus jellegét nyerte.

A Kiddusinál, mely tulajdonképen azonos az éruszinnal, még nem volt kielégítve a vallási kötelesség. Ezen aktus csupán alapját képezi a leendő jog consequentiáknak és csak előkészítője a tulajdonképeni vallási cselekvésnek. Ez a — Nisszuinnal — házasság ünnepélyével kezdődik. Míg ez teljesítve nincsen, addig a nő, noha jogilag férhez van kötve, a házassági viszonytól el van vonva. Említettük már, hogy a Nisszuin a Chuppa alatt történt 10 felnőtt férfi jelenlétében, a mikor hét benedictio elmondott. A helyiség lakosságának részvétele ezen ünnepélyen vallásos kötelesség és sok más vallásos kötelesség előtt áll. Egy későbbi usus, mely a zsidók bizonytalan telepelési viszonyai folytán keletkezett, összevonta a két aktust, úgy hogy a szokásos házasságkötés látszólag egy aktusból áll, noha lényegében ez kettő. Azt hisszük, hogy ezen tárgyalással eléggé bizonyítottuk azt, hogy a rabbinikus zsidó házasság nem polgári, hanem vallási, vagy a mint ezt kifejezhetjük, szentség jellegével bír.

A soknejűség tekintetében a talmud korában így fejlődött a dolog: Mindenekelőtt a házasságkötésnél a nő joga volt azon feltételt szabni jövő férjének, hogy más nőt nem vehet melléje, a hol azonban a polygamia nem volt divatos, ott nem is volt szükség ily előzetes feltételre. Divergensnek a rabbi jogfelfogásai oly helyeken, a hol divatos volt a polygamia, hogy vajjon szükséges-e a nő határozott beleegyezése, avagy nem; mindenesetre csak akkor volt megengedhető, ha az első nőnek jogigényei minden tekintetben biztosítva voltak. A négyes szám azonban semmiféle körülmény közt sem volt meghaladható. Azt nem is kell említenünk, hogy nyugaton nem csak az állam törvény folytán, hanem zsinagogai átok terhe alatt tilos a soknejűség.

A mi a házasság feloldását illeti, azt kell előre becsá-

tanunk, hogy most már a nőnek is biztosították ama jogot, mely szerint ő is követelheti a válást oly esetekben, hol a férj nem tesz eleget kötelességeinek, vagy a hol be van bizonyítva, hogy ők együtt nem élhetnek, vagy a férj betegsége folytán vagy visszatartó életmódja folytán; mindezen esetekben a törvényszék kényszeríti a férfit a váló levél kiadására.

A bibliai törvény következőképen hangzik: »Ha valaki egy nőt elvesz, őt feleségévé teszi, ha nem talál tetszést szemeiben, mivel szemérmetlen dolgot talált rajta, úgy írjon neki válólevelet... »Ezen passus »mivel ő szemérmetlen dolgot talált rajta«, a héber szöveg szerint az előzőnek egyszerű okadatolásának is tekinthető.

Sammái szigorú iskolája az első magyarázatot követi, mely szerint válás csak erkölcstelenség folytán történhetik. Hillel iskolája az egyszerű nemtetszést is elfogadja a válás okának és a szemérmetlenségről szóló passus csak egyszerű példának szolgál, hogy miért vesztette el a nő a férfit tetszését. E két iskola nézetével szemben áll R. Akiba nézete, ki a helyet úgy fogja fel, *vagy ha* szemérmetlenséget — — —.

(A későbbi exegeták közül Ibu Esra is így érti.)

Tehát itt két koordinált mondat van előttünk, melyek azt akarják mondani, hogy akár a nő okozta a válást, akár pedig nem okozta. Ebből folyólag R. Akiba azt tanította: »A férfi jogában van nejétől akkor is elválni, ha szebbet talált nála.« Ezen mondat természetesen felingerelte a talmud ellenségeinek szigorú itéletét. Azonban hogy ezen vitát helyes mértékkel mérjük, tekintetbe kell vennünk azon körülményt, hogy itt az ethikai és vallási álláspont mellőzésével tiszta jogi szempontból van szó. Ez pedig oly álláspont, mely által, a mint láttuk, Jeruzsálem elpusztult, mennyivel inkább pusztulhat tehát általa el egy család létezése. Vallás-ethikai szempontból az összes rabbik és iskolák Maleáchi prófétával megegyeznek, a ki leghevesebben kelt ki a házasság könnyelmű felbontása ellen. Például hadd álljon a talmud csak ezen mondása: »Isten oltára könyeket ont egy házasság felbontásánál«. Ha azonban a vallás és erkölcsiség értelmei a férj konokságán hajótörést szenvednek, akkor jogilag mi történjék? Egy talmudikus példabeszéd azt mondja: »Minden polgárnak legfőbb a hazája, minden férfinak legkedvesebb a neje és minden vevőnek legkedve-

sebb a vétele«. Mi történjék akkor, ha ezen szabálynál kivétel mutatkozik és ha a nő a férfit előtt nem látszik a legkedvesebbiknek? Mi történjék akkor, ha a vallás és ethika összes értelmei daczára nejétől válni akar? Vajjon örökre legyen e pár egymáshoz kötve? Mit ér az, ha a törvény mondja is: »ti vagytok egy csont, egy hús«, ha tényleg nem azok! Vajjon a törvény kényszeríthet-e szerelemre? Hogy azonban R. Akiba nézetét megértsük, szükséges, hogy őt magát is közelebből megismerjük, ő nemcsak mint politikus volt idealista, a mi aztán a Bar Cochba-féle lázadás alatt életébe is került, hanem ő a házasságban is idealistának mutatkozott. A gazdag Kalba Sebúa leányával kötött szerelmi viszonya tette őt pástorból népének és korának leghíresebb emberévé. A szerelemtől azt mondja, hogy ez az embernek legszentebb érzelme. Az a házasságok szerzője, a család anyja, az emberi kultúra ősszármazatója, az emberi érzelmek legszentebbike. »Ha« — úgymond — a szent iratok mind szentek, szent akkor ez a dal, melyben a megvásárolhatatlan szerelem, melynek tüzeit semmi folyó sem képes eloltani, melynek erejével csak a halál mérkőzhetik megénekeltetik és magasztaltatik, szentek szentje«. R. Akibán nem kell csodálkoznunk, midőn azt mondja: »A hol a házasságok egyike a válást követeli, úgy ez történjék meg, mert ez a házasság már nem házasság.« Persze ezen felfogás nem praktikus, mert hiszen idealista felfogásával van dolgunk, épen ezért is vetették. De *Sammái* iskolájának véleményéhez sem csatlakoztak.

Tényleg a házassági institutio érdekében áll az, hogy ez felbontható legyen. Milyen gondolat, egy törvény által feloldhatatlannul lekötve lenni! Nem szabad akarattól, hajlam és szerelem gyöngéd kötelekei által egybekötve lenni, hanem kényszerítő törvény folytán. Akkor fellázad a szabadság érzete és könnyen válik szerelemből gyűlölés. Ilyen kötés valóságos rabszolga köteléknek látszik, sőt még több rabszolgaságnál, mert hisz a rabszolga is remélhet szabadságot, ezeket pedig csak a halál oldhatja fel bilincseiktől. Ez ellen nem lehet czáfolatot felhozni, hogy hiszen ez csak a szabadság egy részének az elvesztése; mert először is ház és család legértékesebb birtokát képezik az embernek, aztán pedig igen gyakran az ember egész élete, existenciája függ házasságától. Csak azt kell meggondolni,

hogy itt két emberről van szó, a kik különválva boldogan és erényesen élhetnének, most azonban egymáshoz vannak bilincselve és úgyszólván rákényszerítve az erénytelenségre. A házasság felbontásának lehetősége növeli a házi békét és a családi nyugalmat; mert a két fél belátja, hogy csökönyös magaviseletük az ultima ratoria, az elválásra vezethet, így egymás irányába engedékenyebbekké lesznek. Némely pár öregségében boldog családi életet él, mert házassága első heteiben lehető volt egymástól való elválásuk. Azért a rabbinusok a törvény részéről nem nagy akadályokat gördítettek a házasság felbontása elé, ezt a vallásos erkölcsösségnek engedték át. Jót tett-e ebben a rabbinismus? A zsidó házaselet és az általános elismert benső családi érzés e mellett szólnak. Itt is érvényesül a mondás: »A gyümölcssein ismerjétek meg«. Léteztek és léteznek bizonynyal rabbik, a kik praxisukban inkább jogászok mint lelkészek, azonban általánosságban nem lesz nehéz bebizonyítani, hogy a házasságfelbontás jogával több materialis és etikus jó mozdított elő, mint ez történt volna a felbontás megtagadásánál.

A zsidó házasság felbonthatását tehát nem lehet bizonyítani felhozni a házasság szentséges jellege ellen. Bizony, inkább vallási institutio, vallási aktus az, melyet már azért is illet meg a szentség prädikátuma, mert hisz gátot vet a fajtalanságnak, a mi pedig, így tanítják bölcseink, gátot képez a fajtalanság ellen, az szent. (Kol mákóm seáttáh móczé geder erwah sám attá móczé geder Kedussa.) Ezért a község jelenlétében történik a házasság megkötése, mert mint szent dolog község jelenlétében kell, hogy történjék.

Ezzel egy sokat vitatott kérdéshez jutottunk. Ki van feljogosítva a házassági ceremónia végzésére. Fenti tárgyalásból az következik, hogy a házassági ceremónia ama része, mely az Éruszint képezi, t. i. a kiddusin, az individuum jogkörébe tartozik, és minden férfi egyén végezheti az eljegyzendő nőn; de kell hozzá két oly tanú jelenléte, a kiknek tanúbizonyossága elfogadott. A község a házasságkötés szertartásának végzésére annyiban gyakorolhat befolyást, hogy arra minősített személyt rendel ki; ha aztán valaki más nem a községtől jelölte személy által, a mely jelöléshez a községnek nemcsak hogy joga van, hanem mint e vallás őre, erkölcsi kötelessége is, végeztette

e ceremóniát, az ily aktus érvényességéről elágaznak a vélemények.¹⁾

Az egyik nézet szerint a község jogában áll az egyént minden rendelkezésére álló eszközzel megbüntetni.

A házasságkötés befejező szertartása, a Nissuin, belső értelmén folytán csak ritualis község jelenlétében történhet. Ha ezen szentesítést valaki elmulasztja, akkor az vétkes és a nővel való együttélése mindaddig vétkes, a míg a szentesítést nem végezteti. A házasság legitimitására azonban és az abból származó gyermekekre nézve az teljesen közömbös.

VI.

Végül még egy függő kérdésre akarunk felelni. Mi a zsidóság viszonya a kötelező polgári házassággal szemben?

Itt következő esetek lehetségesek: a) ha a világi hatóság előtt végbement házasságkötés teljesen zsidó forma szerint történt. Ha u. i. a férfi átadott a nőnek egy értékkel bíró dolgot, pl. a jegygyűrűt, és tanúságra alkalmas két zsidó tanú előtt bármily nyelven kijelentette, hogy ő a nőt feleségül veszi, akkor az így kötött házasság zsidó jog szerint érvényesül bír.

b) Oly esetben pedig, a hol ezen három pont, t. i. 1. értékkel bíró dolog átadása, 2. nyilvánítási formula, 3. tanúk a zsidó törvénynek nem felel meg, akkor anyagi tekintetben érvényes a házasság, mert a zsidóságban azon elv uralkodik »dina d'malkuta dina«, azaz: az állam joga érvényes jog. Vallási consequentiákkal azonban ily házasság nem bírhat. Ha azonban egy házaspár ily módon kötött házasság után házaseletet folytat, akkor a ritualis házasság minden consequentiája érvényesül, pl. a rokonsági fokozatokra vonatkozó törvények, vagy az ily házasság feloldásánál a ritualis válás.

Az említett házasság mindkét eseténél hiányzik a Nissuin, melyek megadják a frigynek szentségét, ilyen együttélés vétkes, noha a házasság jogi érvényességére nem bír befolyással. A most említett törvények csak oly párok házasságára vonatkoznak, a kiknek házassága zsidó törvény szerint meg van engedve. Ha azonban a felek közti házasság nem engedhető meg, akkor három kategóriát lehet megkülönböztetni.

¹ L. József Kolon respons. 64. fejt., Izák b. Seseth resp. 369. sz., Mózes Isserles Eben Haézer, 28. fejt.

a) A házasság nem engedhető meg, de ha már megtörtént, úgy megtűrhető. Erre nézve a fentebbi döntés bir érvényesül.

b) Ha a házasság egy megengedhető házasság consequentiáját maga után vonja, de még sem tűrhető, és így az elválasztás szükségére forog fenn.

c) A hol a házasság egyáltalában nem bir érvényesül. Igen természetes az, hogy utóbbi két esetben az így kötött házasság egyáltalában nem bir oly jogerővel, mintha optima formában történt volna.

Végül pedig hadd jusson itt kifejezésre saját nézetem e dologról. A házasságkötésnél általában három momentum forog fenn, a jogi, az erkölcsi és a mystikus momentum. A házasságkötés e természete könnyen megmagyarázza, hogy miért szerette azt minden nép leginkább a papokra bízni.

De midőn az állam maga oly közösséget képez, mely jogi és erkölcsi bázison épült föl, bármily kormány formában nyilvánuljon is az, úgy e házasságot nem adhatja ki hatásköréből, mivel ez által erkölcsi bázisát csökkentené, és mivel az állam hivatása jog és erkölcs fölött őrködni. De mivel az állam e mystikus momentumnak nem tud eleget tenni, azért ez az oldal az egyes állampolgárok vallásos körének és általa elismert vallásos tekintélynek legyen átengedve. Így aztán a házasságkötés kettős aktussá válik. Az állam pedig megtartsa azt, a mi az államé, őrizze a jogot és erkölcsöt. Mert az állam bázisa a család, a család erkölcsisége pedig a házasságban gyökerezik.

Hadd érintsük még itt a vegyes házasság kérdését. Az kétségkívüli tény, hogy minden confessio érdekében áll a házasságokat confessionalis alapon megtartani, mind a házastársak, mind a gyermekek érdekében. Sem keresztény, sem zsidó pap nem szavazhat vallási szempontból a vegyes házasság mellett. Feladatuk hitvallásuk kapui előtt állani és mindent, a mi vallásukra nézve káros volna, erélyesen visszautasítani. Evvel szemben feladata az államnak minden egyes tagja materialis és erkölcsi érdekét teljesen megvédelmezni, és minden olyasmit megakadályozni, a mi az egyik vagy másik kárára történne. A mily kevésbé pl. az állam feladata arra ügyelni, hogy minden izraelita rituális módon vezesse konyháját, ép oly

kevésbé feladata arra ügyelni, hogy mindenki rituális érvényes házasságot kössön. De a meddig a társadalom erkölcsi és materialis javának legjobb védelmét a confessionalis vallási intézmények alatt találja, addig köteles az állam őrködni ama institutiok fölött. Mihelyt azonban ezek ezen institutiok által veszélyeztetve vannak, mint pl. Magyarországon, a hol sok házasság érvénytelennek nyilvánítatik, és a hol sok gyermek törvénytelenisége kimondatik, ott az állam már nem lehet ügyes a confessionalis institutioknak. Alkotmányos államban a többség dönt a fölött, hogy mi szolgál a polgárság javára. De helytelen és igazságtalan az, ha erre az állam a confessiok egyes őreinek szavazatát kéri. Csak oly lelkész hangulatát kell elképzelni, a ki meg van győződve arról, hogy a közjő azon vallási institutiókkal collisióban van, melyeknek megőrzésére ő van hivatva. Hogy kényszeríthető ő arra, hogy maga emelje a fejszét ezen institutiok ellen. A lelkész magán uton, oktatás és rábeszélés útján mentse meg a megmenethetőt, de ne kényszerítsék őt arra, hogy meggyőződéssel szavazzon oly ügy mellett, melyre nézve nem tételezhető föl nála a szavazás igazi szabadsága.

Bécs.

FRIEDMANN M.

A BÉCS-UJHELYI ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ.

Néhány hónappal ezelőtt azon tanácsot adta a hírneves tudós dr. Jellinek a Bécsben megjelenő Östr. Wochenschrift című hetilapban, hogy pályadíj tűzessék ki az ausztriai zsidók történetének megírására. A zsidó irodalom újjászülése óta, mióta Zunz, Geiger és Grätz alapvető munkálataikat megírták: a zsidó tudomány minden ágában kiváló és beható munkálatok egész sokasága jelent meg, csupán a pragmatikai zsidó történet mutat még fel tatóngó hézagokat, melyeknek betöltése a jövő kor kutatóinak feladata leend. Különösen az ausztriai zsidók története, ha eltekintünk néhány kisebb-nagyobb dolgozattól, melyek inkább egy tartomány, vagy egyes esemény leírásával foglalkoznak, hever parlagon. Így tehát pusztá kívánság maradt a mai Ausztria zsidóságának történetét tárgyaló munka, ha csak nem tekintjük annak Wertheimernek sikertelen kísérletét, kinek »Juden in Österreich« cz. munkája már felszázaddal ezelőtt névtelenül jelent meg.¹⁾ Azonban egy, akárcsak megközelítőleg tökéletes munkát az ausztriai zsidókról megírni, minden előmunkálat nélkül, az egyes tartományok zsidói történetének megírása előtt, szinte lehetetlen, mert az ehhez szükséges adalékok nem csupán folyóiratok és munkákban vannak meg, hanem legnagyobb részt szétszórva és porral fedve hevernek a levéltárakban és okmánygyűjteményekben. Annál érdekesebb munkát végzett dr. Pollák Miksa, kinek a bécs-ujhelyi zsidókat tárgyaló munkája ezen folyóiratban és külön lenyomatban is megjelent.

¹⁾ Meg kell itt jegyeznem, hogy e dolgozatnak történeti része nem Wertheimertől származik, mint rendszeren hjszik, hanem, amint a minap Frankel Agost Lajos velem személyesen közölte, azokat Kaltenbäck P., a bécsi Rathhaus könyvtárnak őre írta. Tulajdonképen tehát Kaltenbäck-Wertheimer volna a helyes idézet.

Csak elismerést érdemel ezen, többnyire forrásokon alapuló, kitünően megírt munka, mely nemcsak a bécs-ujhelyi zsidók történetét ismerteti a legrégibb időktől mostanáig, hanem behatóan tárgyalván az egész osztrák-zsidóság állapotát a középkorban, kitünő adalékot szolgáltat az ausztriai zsidóság történetéhez. Csupán a szerző rendelkezésére álló segédesszűkök hiányának tulajdonítható, hogy a munka némi hézagot és helytelenséget tartalmaz. Különösen sajnálatraméltó, hogy a szerzőnek nem állott módjában a titkos udvari és állami levéltárak felkutatása. Azért hiányoljuk a munkában mindazon okmányok repertóriumát, melyek a középkori bécs-ujhelyi zsidók üzleti viszonyaira vonatkoznak s melyek többnyire az említett levéltárakban vannak.

Akármilyen értéktelennek látszik egy semmitmondó nyugta, egy lényegtelen adóslévé, mégis sokat méríthetünk belőlük, fontos adatokat a zsidók pénznemeire, a zsidóság igazgatására és kereskedelmi ügyleteire vonatkozólag. A történetben és természettudományban semmi sem kicsiny, vagy értéktelen és a régi kornak mindenik okmánya egy-egy porszemet képez a pragmatikai történet nagy épületéhez.

Minden népnek ősi eredete mondák és mítoszokba van burkolva; mondák hálózzák be a zsidók első letelepedését Bécs-Ujhelyen és egész Ausztriában; de e mondák históriai háttérrel bírhatnak. De történeti adatok jogosítanak fel bennünket a feltevésre, hogy a zsidók még a rómaiak előtt jöttek Ausztriába, különösen Stájerországba. Ha el is tekintünk azon sirkőtől, mely 1577. körül ásatott ki a gráci várhegyen és helytelen olvasás szerint 3690-ből a világ teremtése után, tehát időszámításunk előtti 300-dik évből származnék¹⁾, de a történetíró Suetonius írja, hogy P. Tiberius idejében zsidók telepedtek le a Száva és Mura közti lapályra; mert Tiberius császár nemcsak Rómából száműzte a zsidókat, hanem téli éghajlatú klímákra helyezte át az összes zsidó harcosokat.²⁾

¹⁾ K. Mayer, Versuch über steiermärkische alterthümer, Grätz, 1782. 69. l. V. ö. Wertheimer Jahrbuch f. Israeliten 5619, 1. l. Zur Geschichte d. Juden in Steiermark von Heinrich Graol.

²⁾ Suetonius: In Tiber. 36 és in Claud. 25. Judaeorum juventutem, per speciem sacramenti in provincias gravidis coeli distribuit; reliquas eius gentis vel similia sectantes urbe semovit sub poena perpetuae ser-

Ezen első letelepedéseknek bizonyára folytatása akadt Claudius Caligula császár alatt, aki nemcsak keresztényeket, de zsidókat is száműzött Róma- és Itáliából a barátságtalan északi tartományokba, mert ő a zsidókat és keresztényeket egyaránt, a fennálló államvallás ellenségeinek tekintette.¹⁾

Ezen első letelepedések gyorsan megsaporodtak és már a 9. században a zsidók Ausztriában magukhoz ragadták a kereskedelem nagy részét és fontos kiváltságok birtokában voltak. Lajos császár kénytelen volt a 906-dik évi²⁾ vámtörvényében tekintettel lenni a zsidókra, és azon határozat, hogy »a zsidók bárhonnan jönnek, áruktól és szolgálóktól olcsó vámot fizessenek«, azt mutatja, hogy a bel- és külföldi kereskedelem terén nagy részük volt. A legrégebb zsidó letelepedés alkalmasint a stájerországi Judenburg volt, melyről már a 11-dik század második felében tétetik említés a lambrechtli Sallbücherben. Az 1146-dik év körül találunk megnevezve okmányokban egy Grätz és Rein közti vidéket »a zsidókhoz« ad Judeas. [A mai Judendorf, Strassengel mellett.]³⁾ Nem sokára bírnak a zsidók a kereskedelmen kívül magasabb hivatalokat is és különösen az adó- és vámszedők a 12. században majdnem kizárólag zsidók. Nem csoda, hogy ily állásban a zsidókat meggyűlölték és pl. Bécs-Ujhelyen már 1239-ben⁴⁾ kizárattak minden hivatalból. Ezen idő után tényleg ritkán találjuk a zsidókat magasabb hivatalokban. II. Frigyes hercegnek ezen határozatánál nagyobb csapás volt Szép Fülöp rendelete, melynek értelmében Bécs-Ujhely városnak rendkívüli hűsége és fontos szolgálatai jutalmául az ottani zsidók egy 1316. ápr. 23-án kelt okmánynál fogva, minden iparágától eltiltatnak.⁵⁾ Így a zsidók csupán a kereskedelemre és pénz-

vitutis, nisi obtemperassent. V. ö. Mucher: Gesch. d. Herzogthums Steiermark I. 240.

¹⁾ I. h.

²⁾ Oessel S. B. I. 718. V. ö. Mucher III. 136.

³⁾ I. h.

⁴⁾ II. Frigyes hercegnek a bécs-ujhelyi polgároknak adott szabadság-levelében így hangzik a megfelelő hely: Addicimus etiam quod judaeos predictae civitate de cetero in nullo officio proficiemus, unde cives possint vel debeat grauari. Pollák tévesen 9. juniust ír 5. juniust helyett.

⁵⁾ Pollák csak a szabómesterséget említi; lehetséges, hogy a két okmány nem azonos. V. ö. Kormagis Taschenbuch 1844. 532. l.

üzletekre voltak utalva. Nem volt ugyan nekik világosan eltiltva a földbirtok, mégis igen ritkán találunk zsidókat földbirtokosok gyanánt. Minthogy pedig nem szabadott keresztény szolgálókat és szolgálókat tartaniok, tényleg nagyon meg volt nehezítve számukra a földművelés. És így nem marad más hátra a bécs-ujhelyi zsidóknál, mint hogy egyrészt sorsukkal, vagy ami ezzel azonos, szenvedéseikkel, másrészt pénz- és kereskedelmi üzleteikkel foglalkozzunk.

Ausztria hercegei mindig teljes tudatában voltak annak, hogy a zsidók nem csupán a népnek és az országnak, hanem hogy főleg az ő üres államkincstáraiknak fontos szolgálatokat tesznek. Siettek is azért, hogy a mindenkor német császár által megerősítették a joguk, hogy zsidókat tarthassanak. Polláknak nem kellett volna épen a hamis privilegium másjára hivatkoznia. Már 1156-ban (szeptember 17-én Regensburgban) engedte meg I. Frigyes az osztrák udvarnak a zsidók tartását, mely engedélyt minden német császár közvetlen a koronázás után megújított. Ilyen privilegiumokat ösmernünk az 1244, 1277, 1330, 1331, 1348, 1366, 1386, 1421, stb. évekből. A német császárokon kívül rendszeren a pápák is adták az engedélyt, hogy zsidókat befogadhatnak az osztrák örökös tartományokban. Így megengedte Miklós pápa egy 1451. okt. 12-én kelt bullában, hogy Ausztria hercegei zsidókat tarthassanak; egyuttal szívükre köti ezen bullában a hercegeknek, hogy emberségesen bánjanak a zsidókkal, »hogy önféjűséget és macacsságukat letegyék és beösmérjék, hogy Krisztus a világ fényessége.«

Persze, az osztrák hercegek sohasem fogták fel a dolgot ilyen ideális szempontból, de meg kell adni, hogy az osztrák zsidók helyzete aránylag kedvező volt. Az államnak pénzes zsákja már nagyon üres volt, ha erőszakos eljárásához nyultak. És ebben az esetben is inkább a szerencsétlen zsidók pénzére, mint életére vetették szemüket. Ily nagyobb üldözések voltak 1310 és 1312-ben Stájerországban és 1370 és 1420-ban egész Ausztriában. 1370-ben Albert és Lipót hercegek titkos megbeszélés után Ausztria összes zsidóit elfogták és egész vagyonukat elraboltatták.¹⁾ R. Josef Hako-

¹⁾ Wiener Regesten 96.

hen írja az Emek-habachaban¹⁾, hogy a zsidók Ausztria városaiiban elfogattak és börtönbe vették, hol hosszú ideig maradtak, úgy hogy életüket is megunták; de akkor legalább nem kínozták és sanyargatták őket, mely kegyes bánásmódot egy papnak köszönhetők, ki azt mondta, hogy a zsidókat kell ugyan szorongatni, de nem megölni.²⁾ Következményeiben veszélyesebb volt az osztrák zsidókra Albertnek azon rendelete 1420 május 23-ról, hogy minden zsidót Ausztriában el kell fogni. Május 24-én — így közli Josef hakohen³⁾ — elfogták a zsidókat Ausztria városaiiban és börtönbe vetették őket. 800 személyt, gyermekeket és nőket elűztek és ezek kénytelenek voltak bolyongók és üldözöttekként, meztelenül és vagyon nélkül gyermekeikkel együtt elvándorolni és sokan meghaltak közülök. Körülbelül 1000 embert fogva tartottak a börtönben és az ország lakóinak házaiba elhelyezték külön a nőket és külön a gyermekeket, mindenféle tiltott ételt adtak nekik, szerfölött kínozták őket és sokat eltérítettek hitüktől. Az év eltelté után Niszan hó 9-én (1420. márcz. 12) 400 közülök megöletett és rajtuk megszenteltetett Izrael szentje. Most pedig, oh Isten a szellemnek és testnek ura rejsd el kincstáradba az ő tiszta lelküket és legyenek érdekeik oltalomul nekünk. Amen.⁴⁾ Még ha az itt közölt adatokat helyeseknek is tekintjük — és nincs okunk azok valódiságában kételkedni — mégsem sujtotta ez üldözés Ausztria valamennyi zsidóit, mert hiszen a zsidók száma akár csak a városokban is, a hol különben többnyire laktak, felülmúlt több ezret. Nem volna nagyon nehéz az évi adók mennyiségéből, mit az egyes tartományokban fizettek, mindenkori létszámukat kiszámítani. Így pl. 1437 és 1438. évben zsidó adó gyanánt befolyt a herczeg kincstárába a bécs-ujhelyi zsidóktól 1200 ft. fillér, mely összegben azonban, mint a Proventus Austriae Principum mondja, a »ungeltgericht és weinzechent« is benn foglaltatik, úgy hogy tisztán zsidó adó révén alig

¹⁾ Dr. Wiener fordítása nyomán. Lépse, 1858. 55. l.

²⁾ I. h. jegyzet 210.

³⁾ i. m. 59. l.

⁴⁾ Ezen üldözést illetőleg v. ö. Terumath hadesen 241; Továbbá Oefelenél: Joannes Steindellii Chronicum, Petznél: Chronicum Monasterii Mellicensis és Anonymi vienensis breve Chronicum Austriaeum.

folyt be a felénél több. Katarina főherczegnő¹⁾ házassága alkalmából a zsidók Stajersországa. Karinthia, Krajna és a többi »hiedishalb des pergs« lévő tartományokból kénytelenek voltak 600 frtot beszállítani, tehát roppant nagy összeget, ha tekintetbe vesszük, hogy az egész hozomány az összes országo kból a hivatalok-, hatóságok- és papoktól csak 46.000 frtot tett ki.

A zsidók bizonyára szívesen fizették volna a legnagyobb adókat is, csak engedték volna, hogy nyugodtan járjanak üzleteik, különösen pénzületeik után, melyek azonban ritkán fajultak uzsoráskodássá. De gyakran mint a villám a derült égből csapott rájuk a fejedelem »gyilkos levele«, mely az adósokat felmentette a zsidók által kölcsönzött összeg visszafizetésének kötelezettsége alól, mely eljárás gyakran a szegény zsidók teljes kifosztását jelentette. Így tanúsítja egy 1368. április 15-én kelt okmány, hogy Albert megengedi, hogy a Rauheneki Tursin János a herczeg személye körüli szolgálatai jutalmazásául karácsonyig a bécs-ujhelyi zsidó Leubman (Laubmann) részére járó 125 font bécsi fillérnyi adósságát megfizetettnek tekintheti. Talán gondolhatnók, hogy a herczeg oly nemes volt, hogy akképen tanúsította kegyelmét hívével szemben, hogy ő maga fizette meg a zsidónak a tartozását. De a véletlen megőrizte számunkra a cs. k. titkos levéltárban, az okmányt (1368. okt. 13.), melyben Albert herczeg Tursi János von Rauhenek adósságlevelét a bécsujhelyi zsidó Leubmannak járó 125 frtról »megöli«. Ezen igazságtalan eljárás csak abban találja magyarázatát, hogy a herczegek, mint a német császárok, a zsidók vagyonát és személyét, sajátjuknak tekintették, mely felfogással Pollák már behatóan foglalkozott. A megölési levelekkel gyakran találkozunk a középkori okmányokban. Így találjuk, hogy Albert herczeg megöli (1404. márcz. 17.) Friedrich von Walsee kérelmére, a néhai Heinrich von Walsee adósságlevelét, a bécsujhelyi Eferlein zsidónak járó 2000 frtról; így vesztett el a bécsujhelyi Eislein nagyobb összeget stb. Nem csoda, hogy a nép is herczegei példáját követve, mindenféle eszközt és módot keresett, hogy a zsidók

¹⁾ Frigyes király nővére, ki 1446-ban ment nőül Károly bádeni örököshoz.

²⁾ Mon. Habs I. I. 2. 290 l.

pénzén meggazdagodjék és megtalálta a »levél-hívás« módszert, melyet eleinte csak a zsidók ellen, később a keresztyén hitelezők ellen is alkalmazott. A levél-hívás szokása a 13. századig megy vissza. Lambergi Frigyes 1278 ban felszólította a marburgi, radkersburgi, judenburgi, st. veiti és leibachi zsidókat, hogy azok, kik iránta követeléseket támasztanak, a zsinagógában gyűljenek egybe, azaz ide hivta őket.¹⁾ Ez okmány azért is érdekes, mert az 5 kiállító Abraham fia Jakobnak, Marburgból, Ismael fia Izsáknak Radkersburgból és 3 zsidó Judenburg, St. Veit és Leibachból aláírásukhoz pecsétjüket is hozzátették. Pollák állítását, hogy »az okmányok csupán aláírással vannak ellátva, megpecsételve nincsenek« nem csak ezen okmány, hanem 14. és 15. századbeli okmányok is megcáfolják. Pollák azt írja: »A zsidóknak Ausztriában ez időben már nem volt szabad pecsétet tartaniok, ugyszintén Stajerországban sem,« és ebben Schlagertnek azon megjegyzésére támaszkodik, hogy a »Praits, Pulch« megokolásában mondatik: dass sy — t. i. a zsidók — die Christen mit den falschen Siegeln nit mer betriegen. Ezen állítás, eltekintve az említett tényről, hogy zsidók pecsétjével ellátott oklevelek nagy számban találhatók, azért is téves, mert sem a törvényekben, sem a rendek gravamenjeiben, sem egy herczeg vagy császár valamelyik rendeletében, nem akadunk annak nyomára, hogy a zsidóknak tiltva volt a pecsét alkalmazása. Sőt nemcsak zsidó kiállítókat találunk nagy számban, hanem zsidó tanukat is, kik saját pecsétjükkel pecsételnek és azon esetekben, midőn a zsidóknak nem állt rendelkezésükre pecsét, rendszeren hozzá teszik az okmány végére, hogy ennek tartalmát saját zsidó aláírásukkal bizonyítják és csak »zu getzeugnisse und merer Sicherheit« egy ösmerős által lepecsételtették, mert mint az illető zsidó maga hozzáteszi, »ich eygen Insigel nicht kan« vagy: wann (mert) ich die Zeit aigen insigel nicht gehabt han.«

¹⁾ V. 3. Valoasor 309. A Beruff brief und das Sigill In d. Judenschüll zu Judenburg, melyről Pollák szól, annak eredetije a klagenfurti levéltárban van. A második tanu aláírása משה שלום, melynek jelentése nem: משה שלום, ugyszintén az abbreviatura יושם az első tanu neve után, nem jelent templomszolgát, mint Pollák véli Soldenthál után. A meghívó neve מאיר זילנער nem mint Pollák tévesen írja: קלנער.

Nemcsak egyesek pl. Isserlein Izrael,¹⁾ birtak pecséttel, hanem sok zsidó község is; így többek közt a zsidó község Angsburgban a sast, mely most a német birodalom czimere: az ulm-i község (egy ökörfej), a regensburgi község (egy félhold egy nagy csillag), a fürthi község s. i. t.²⁾

Hogy az ausztriai zsidóknál nem találunk általánosan elterjedve a pecsétet, annak oka alkalmasint abban rejlik, hogy egy pecsét bírására a fejedelem, vagy a császár engedélyére volt szükség és annak megszerzése legalább a zsidókra nézve csak pénzázdozatok árán volt lehetséges. A saját pecsét bírásának fényűzését tehát csupán gazdag zsidók engedhették meg maguknak. A zsidó bírának is saját pecsétjük volt, de még nem sikerült megállapítanom, vajjon egységes alakjuk volt. A mint hogy a zsidó bírók intézményéről különben is keveset tudunk. Szabadjon itt ez intézményre a rendelkezésre álló okmányok alapján kiterjeszkedni.

A zsidóbírák intézménye igen régi és talán visszanyúl a 11. századba, a midőn a zsidók már nagyobb községeket képezvén és élénk üzleti összeköttetésben állván a keresztyénekkal, szükség volt oly forumra, mely előtt a zsidók és keresztyének közti perek kiegyenlíthetők voltak. Valószínűleg már a legrégibb időkben keresztyének voltak a zsidóbírák, legalább nem mutatja semmi adat sem az ellenkezőt. Így tehát teljesen fölösleges volt a Pollák vitája Luschin ellen a fölött, vajjon zsidóbírák — legalább a 13. század előtt zsidók voltak vagy lehettek. A zsidóbírának a legrégibb létező okmányokban előforduló nevei azt mutatják, hogy mindig keresztyének kezében volt a zsidók és keresztyének közti perek fellett való ítélkezési jog. Azután meg okvetlen történt volna említés ezen intézményről valamelyik privilegiumban, ha egyáltalában létezett volna. Így tehát Polláknak igaza van Luschin ellenében, hogy zsidó vallású zsidó bíró nem volt sohasem, még akkor sem midőn a hivatalok nem voltak elzárva a zsidók elől. Mily nagyra becsültetett később a zsidó bírák hivatala

¹⁾ V. 3. Frankl, Monatschrift 1869, 230 l. Isserlein műveinek felsorolásánál Pollák kifejejtette a Hagahot a Schaare Durahez, melyet Jechiel említ a Seder-Hadoroth-ban, v. 3. Orient: Literaturblatt 1847. 673. l.

²⁾ V. 3. Hebr. Bibl. 1870. 86 l.

kitetszik az 1646. február 20-iki »Wienerischen Judenschaft Privilegien oder Neue Satz und Ordnung Ihrer Richter und Aemnter Wahlen« cz. okiratról, hol szószerint így hangzik: »Es soll auch kein Richter oder beysitzer zu solchem Amt — t. i. a zsidó bíró hivatalához — erwählt oder genemben werden, er habe dan vorhero die Vier andern geringere als Einnember, Commissari Richter, Kirchvater, und Raithandler Aemnter bedient und sich zu denen höhern Officien qualificiert gemacht, damit er denenselben durch die erlangende Experienz besser vorstehen könne. Jedoch wan einer schon albereit ein hohes Officium als Raithander oder Juristen Amt bedient, so soll derselbig der ander Ämter uberhoben sein und ohne fernern Aufschub jedes Amt bedienen können. Lezlich solle auch keiner zu dem Juden Richter, oder andern Amt mit komben, noch zugelassen werden, welcher nie wenig ist Fünff Jar lang Contribuirt zu Wien Verheurath, und angesessen gewesen.«¹⁾

Tehát a 17. században csak az juthatott a zsidó-bíró hivatalhoz, ki előbb 4–5 más hivatalt viselt már. Hogy-e hivatal, mely viselőjét minden adótól és más kötelezettség alól a császári kincstár iránt felmentette, igen jövedelmező lehetett, abból is kitűnik, hogy minden üresedésnél nagyon sokan versenyeztek elnyeréseért. A város bírójának és tanácsának volt a dolga, hogy két polgárt a tanácsból és két jóhírű polgárt a községből adjon a zsidóbíró mellé, a kik ezzel és egy zsidó esküdtel egyetemben a zsidóbíráskodást bírták és fel voltak jogosítva a tárgyalásban résztvehetni. A mely polgár ilyen bizalmi állást visszautasított, köteles volt 10 forint büntetést fizetni a császárnak. Ez eljárás oka ismeretlen. A zsidóbíró alatt álltak az esküdt zsidóírnokok, a kik a leveleket, melyeket a zsidóbíró ítélkezési és más ügyekben aláírt, kiállították és lepecsélték.

Helytelen Pollák ama állítása, hogy míg Grácban a zsidóbíró hivatala a zsidóbíró és az esküdt zsidóírnokokból állott, addig Marburgban 2 keresztyén és két zsidóból állott. Az illető okmányban, melyből Pollák állítását következtetheti

¹⁾ V. ö. Wertheimer Jahrbuchja. 1858. évf. 25 l. hol az említett okmány teljesen le van nyomva.

vélte, világosan mondatik,¹⁾ hogy III. Frigyes herczeg. Poegel Pétert felszólítja, hogy vesse magát alá azon bíróság ítéletének, melyet ő maga — Poegel — javasolt, hogy perében a zsidó Arman. Ismahel fia ellen Marburgból, döntsön stb. Tehát itt nem a zsidóbíróválasztásról van szó, hanem egyszerűen egy békebíróválasztásról, a milyen a középkorban gyakran fordul elő és az okmányokban is gyakran említették. A zsidó kinevezett két bírót, úgyszintén a keresztyén is; ha ezek megállapodásra nem juthattak, akkor a császár egy elnököt nevezett ki, fentebbi esetben Marburg polgármesterét, Kollenburger Zsigmondot. kinek feladata volt „darumb gülich oder auf einen bestimmten tag mit recht darumb zu entscheiden.“ mint az okmányok mondják.

Téves Polláknak azon megjegyzése is, hogy azért volt szükséges a zsidóírnokok hivatala, mert a zsidók az ő szerződéseiket, adósleveleiket, nyugtatványait többnyire héberül állították ki. A zsidóírnok mindazon esetben, melyről okmányaink vannak, csak ép oly kevéssé volt zsidó, mint a zsidó-bíró, a kivel különben néha azonos, hanem mindig keresztyén; továbbá nem találunk egyetlen példát sem, hogy zsidók keresztyén feleknek zsidóul írt okmányt adtak volna. A héberül írt ellenlevél (l. a. függelék Polláknál) csakis a zsidók magánhasználatára voltak írva, valószínűleg azért, mert a németül írottakat a zsidók gyakran nem olvashatták és vagy üzleti összeköttetéseiknél nem tarthatták emlékezetükben az adósság összegét, az adósok, a tanúk és a kezesek neveit. Azért irattak egy héber okmányt, melynek tartalma azonos volt a németével, vagy a legtöbb esetben csupán feljegyezték a német okmány hátlapjára héberül az adós és tanúk neveit, valamint az adósság összegét. Ily okmányok zsidó szelvényekkel sok példányban maradtak meg. Mit is csinált volna a bíróságnál ily zsidóokmányokkal egy keresztyén, ki azt olvasni sem tudta.

Hogy pedig azon iratokat, melyek csak zsidók közt állítottak ki, héberül vagy zsidós németül állították ki, az magától értetődik. Itt viszont német okmányok nem lettek

¹⁾ Mon. Habsburg I. 3. 715. l. No. 247. Az okmány kelte: 1477. aug. 7.

volna megfelelők. Ami a német záradékot illeti, melyek zsidó okmányokon gyakran találhatóak, azok többnyire vagy kizárólag későbbi eredetűek. Így esznek Polláknak minden ebből vont következtetései, különösen az, »hogy a zsidók összes egymás közt kicsinált okmányokat, melyek nem voltak teljesen vallásos jellegűek, jogainak mintegy nyomósabb biztosítéka gyanánt hivatalosan a város — avagy zsidóbírónál megőrizték és nyilvántartották«.

Magának a zsidóbírónak a császár, a ki őt ki is nevezte, adott pontos instrukciókat és nagyon szívére fektette, hogy jogot és igazságot gyakoroljon. Ezt a Wolfgang Lembacherhez intézett levélből látjuk, aki 1478-ban Marohs Petterdorfer után Grác zsidóbírójává kineveztetett: »Alls wir dich zu unsern judenrihter hie aufgenommen und geordent haben. Empfehlen wir dir ernstlich und wellen, das du dasselb judenrecht als von allter herkommen ist hanndelst und verweist und unsern burgern auch dem gemeinen man auf dem land gesessen und wonhaft und unsern juden auf ihr yedes anlangen recht ergeen lassest und es damit halltest als vormals damit gehalten worden ist. Daran tust du unser ernstlich maynung.«

A zsidóbíró ítélésében ezen formale, — »Nun ist dem juden alshewt vor mein und dem judenrechten von erbern lewten, christen und juden zu recht erchant wordenn« — állandó és azt bizonyítja, hogy zsidó és keresztény közötti pörben hozott ítéletnél a zsidóbírónak nem állott jogában egyedül döntenie, hanem a fent nevezett zsidó és keresztény ülnökök is szavaztak. A »Behelenuuss«-levelet, a melyet hozott ítélet után a vádlónak kézbesítettek, persze azon esetben, ha az nyert, egyedül a zsidóbíró illetve zsidóírnok állította ki és egyuttal alá is írta. Executiv hatalmat azonban a zsidóbíró nem gyakorolhatott, legalább oly esetben nem, mikor a fizetésre ítélt zsidó adós vonakodott fizetését teljesíteni. Ily esetben az illető zsidó magához a császárhoz vagy herceghez fordult, a ki akkor felszólította az illető város bíráját vagy főkapitányát, (néha a zsidóbíró is), hogy az illető zsidónak adóssága behajtásánál segédkezet nyújtsanak. Ilyenkor a bíró pontosan megvizsgálta az adós vagy behajtó levelét és »soverr die an im selbs rechfertig sein« kötelessége

volt »darob sein, das er in derselben geldschuld fürderlich entricht und bezall«.

Igen gyakran megesett az, hogy zsidók és keresztények ki akarván kerülni a zsidóbíró, egyenesen a császár elé vitték ügyüket. Azon esetben, ha keresztények zsidók ellen a császárhoz fordultak, a császár a vágrófnak adta át az ügyet azon figyelmeztetéssel, hogy jog és igazság szerint járjon el főleg akkor, ha zsidók is szerepelnek mint érdekelt felek vagy ha tanúknak hívatnak. Például egy esetben azt látjuk, hogy a császár megbizza »Christoph von Morsberg grázi vágrófot, hogy eldöntsön Hanns Überleiter ügyében, ki keresetet indított meg Gerstel »császári« zsidó ellen, azért, mivel ez őt egy állítólagosan lefizetett adósság miatt »zu bekumern maine«. Lehetséges, hogy eme kivételes eset úgy érthető, hogy Gerstel mint »császári« zsidó egyenesen az uralkodó fejedelem jurisdictiója alá esik és ezért nem idéztetik a szokásos módon a főkapitány elé. De erősebb támaszszal eme hypothesis már azért sem bír, mivel a forrásokból és okmányokból nem látszik, mily különös privilegiummal és jogokkal bírtak a »császári« zsidók.

Ama számos eset, melyben keresztények zsidók ellen való keresetükben nem a zsidóbíróhoz, hanem a kapitányhoz fordulnak, vagy néha egyenesen a császárhoz, úgy látszik, hogy azt bizonyítja, hogy egyes városokban a zsidóbíró csak akkor volt hivatva dönteni, a mikor zsidó volt a vádló vagy panaszos.

Sőt egyes keresztények oly privilegiummal is bírtak, melynek értelmében ők zsidóbíró elé nem idézhetők.

Így pl. IV. Frigyes császár egy Grácban (1478) keltezett patensében tudatja az összes zsidóbírokkal, hogy Hollachból való Erhard Lankhaimer összes ügyei a császár elé valók.

Mivel a zsidóbíró jurisdictiója csak saját városára és annak kerületére terjedt, azért a zsidók is gyakran arra kényszerültek, hogy a törvényszék előtt ügyvéddel képviseltesék magukat, főleg oly esetekben, mikor az illető zsidó igen messze lakott. Különben oly esetekben, a hol a tárgyalás a város bíró előtt vagy kapitány előtt történt, ott sokszor ügyvéddel képviseltették ügyüket. Oly esetekben, a hol két fel különböző országokban lakott, alig voltak a zsidókra

ugrálva, végig »billeg«. A madarat ezen szokásáról barázda-billegetőnek nevezik. Izraél is ilyen »barázda-billegető« a próféta szerint, hol ide ugrik, hol oda, hol Adonaihoz, hol a Baalhoz. בַּרְאָזְדָּה ezen értelmezés szerint a barázdát jelenti, vagy azért, mert az ághoz hasonlít, vagy pedig talán azért mert egy mélyedés, hasadék választja el a másiktól.

4.

Az ég csillagai és a tengerpart homokja.

Dr. Grünhut Lázár, jeles munkatársunk, e számban a szent föld természeti sajátosságairól írt érdekes rajzában kiemeli, hogy Palesztinában az ég éjjel mily tiszta és fényes, úgy hogy a csillagok ezrei tisztán láthatók rajta. Említi továbbá azt is, hogy a tengerről száraz földre szállva, milyen iszonyú porfelleg lepi meg az embert. Ezen tények olvasásakor tökéletesen értjük, hogy mi indította a bibliát a sokaság kifejezésére számos ízben használt hasonlatra, hogy Izraél fiai oly számosak lesznek: »mint az ég csillagai«, »mint a tengerpart homokja«, »mint a föld pora«. Nem kételkedem, hogy ezen gondolat számos olvasónk elméjében fog felszállani.

5.

Egy ősi törvény.

Ismeretes a talmudnak a »méneketh«-ről szóló törvénye és e törvény oka. A bibliában e törvényről nincsen szó és a bibliai archaeológia nem is tesz róla említést. És mégis, azt hiszem, hogy nemcsak e törvény létezett, hanem még általánosabb érvénnyel bírt az őskorban, a mennyiben az e törvény alapjául szolgáló körülményt, hogy t. i. a nő egyszerre nem lehet anya és feleség, a férj is respektálni tartozott. E föltevést Hósea 1, 8-ra alapítom, a hol azt olvassuk: »Elválasztá Ló-Ruchámát, fogantatott és fiúgyermeket szült.« Az első szó: »elválasztá« arra látszik utalni, hogy a szóban forgó szabályt nem Tolstoi ismert műve tette először szóvá. Ha föltevésünk helyes, akkor a talmud törvényei a méneketh-ről csak az ősi szokás gyenge maradványai.

Putnok.

DR. BLAU LAJOS.

A TANNAITÁK S AMORÁK TITKOS GYÜLÉSEI.

A tannaiták rendszeresen az iskolában gyűltek össze.¹⁾ Azonkívül a régi időkben még a nagy törvényszéki palotát, a szanhedrint kell gyülekezési helyül feltenni és ameddig a templom állt, ennek bizonyos e célra külön fenntartott részeit.²⁾ Ezen helyeknek választása nem lep meg bennünket, a dolog éppen úgy volt a rendjén. Ámde e mellett oly gyülekezési helyekről is van szó, melyek többé nem a dolog természetéből folynak, hanem úgy látszik, rendkívüli tekintetek járultak közzé, hogy éppen ezeket szemeljük ki gyülekezési helyül.

Évekkel ezelőtt megragadta figyelmemet a következő passus a jeruzsálemi talmudban:³⁾ Rabban Gamliel beszélt, hogy megtörtént egy ízben, hogy a hét tudós engem is méltónak talált arra, hogy bemehessek a kamarába, azonban összesen nyolcz ment be.⁴⁾ Az ülésen valaki felszólalt: Ki jött ide be engedelem nélkül? Erre fel állt Kis Sámuel⁵⁾ s így szólt: Én jöttem be engedelem nélkül. Egy halacha felől nem vagyok tisztában, tehát eljöttem, hogy kérdést intézzek a gyűléshez... Ezen incidens miatt az nap a hónap intercalatióját nem rendelték el, hanem a napot eltöltötték mindenféle tanulmányokkal és csak a következő napon intercalálták.

E helyből két dolog következik; először is az, hogy még Rabban Gamliel is nagy kitüntetésnek tartotta, ha őt a semptemviralis collegiumba beválasztották; másodszor pedig az, hogy ezen collegium a saját tagjain kívül senkit sem tűrt meg

¹⁾ בֵּית הַמִּדְרָשׁ, többesszám בְּתֵי מִדְרָשׁוֹת Misna Berach. IV, 2. Demai II, 3. Therum. XI, 10. Sabbath XVI, 1. XVIII, 1. Peszach. IV, 4. Bécza III, 5. Aboth V, 14. Menach. X, 9. Jodaj. IV, 3, 4.

²⁾ יֵן תִּפְּרִי לִפְנֵי לִי. Luc. 2, 46. Máté 21, 23. 26, 55. Marc. 14, 49. Luc. 20, 1, 21, 37. János 18, 20. Lásd erről Schürer, Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter J. Chr. II, 266.

³⁾ Szanhedrin I 18c.

⁴⁾ יָדָיו שְׂבָעָה וְקָיָם לְעִלְיָהּ וְנִכְסֵי שְׂמֵחָה

⁵⁾ שְׁמוּאֵל הַקָּטָן

az ülésein és ha mégis megtörtént, hogy valaki betolakodott, a meritumot nem tárgyalták. Miért e titkolódzás? Mire való ezen óvatosság? A felelet könnyű: Meg kellett volna határozni az új holdat, vagyis kalendáriumot kellett volna készíteni a zsidó nép számára; a római hatalom azonban, mint máshonnan tudjuk, a vallásos élet ezen sarkalatos követelményének gyakorlását betiltotta: nem maradt tehát más hátra, mint a törvényt kijátszani, titkos hatóságot létesíteni és titkos gyűléseket tartani. Természetes most már, hogy ezen hatóságba csak a nemzet első emberei léphettek be s hogy óvakodtak mindentől, a mi a titok felfedezésére vezethetett volna.

Ezen megfigyelés segítségével megérthetünk még egy feltűnő jelenséget. A szánhedrin későbbi székhelyén, *Jabne* tengerparti városban, a tudósok olykor egy *szőlőkertben* gyűltek össze.¹⁾ Nem hiszem, hogy a tudósok a görögök akadémiáját akarták volna utánózni, vagy árnyékot kerestek a szőlőketben²⁾; azt sem hiszem, hogy ezen szőlőkertben egy e czélra szolgáló épület állott volna³⁾; de még kevésbé hiszem, hogy »szőlőkert« csak képletes kifejezés volna s tulajdonképpen csak a tanítványok padosairól volna szó.⁴⁾ Nézetem szerint a jabnei szőlőkert rejtékhelyül szolgált a tannaitáknak mindannyiszor, valahányszor össze akartak gyűlni feltűnés nélkül, vagy valahányszor oly dolgokat akartak tárgyalni, melyre nézve a nyilvánosság kizárása kívánatosnak látszott. Nem akarjuk hangoztatni, hogy a józan ész tiltakozik az ellen, hogy egy tekintélyes testület állandóan szőlőkertben tartsa gyűléseit; sokkal fontosabb azon körülmény, hogy tudomásunk van egy valószínű jabnei gyűlésteremről éppen R. Eleazar b. Azaria

¹⁾ M. Edujoth II, 4. אלו היה בן עזריה לפני חכמים זה מדרש דרש ר' אלעזר בן עזריה לפני חכמים בבית מדרש.

²⁾ Neubauer, *Géographie du Talmud* p. 74: »expression qui rappelle involontairement l'Académie des Grecs; vignoble jardin à l'ombre«.

³⁾ Schürer, i. h.

⁴⁾ Így a jeruzsálemi talmud, Berachoth IV, 7d וכן היה שם אלו חכמים חכמים שהיו עשויים שורות שורות חכמים. Nagyon feltűnő magyarázat, mert két sorral előbb maga a talmud is valószínű szőlőkertnek veszi: שנים עשר חכמים היו שם של תלמידי חכמים היו מן העומדן לאחריו הנגיד. Sövénye csak egy valószínű szőlőkertnek van.

idejében, a kiről a fenti adat szól.¹⁾ Nyilvánvaló e szerint, hogy a szőlőkertet csak *titkos gyűlések* alkalmával keresték fel.²⁾

A titkos gyűlésnek helyisége azonban nemcsak a keresztfeljáró padlásszoba-féle, kamara, héberül *חֲבֵרָה* szokott lenni. Ezt láttuk fent R. Gamliel esetében. Ott a »kamara«, minden egyéb jelző s meghatározás nélkül van oda állítva, tehát állandó valami lehetett, azaz, nem a véletlen vitte oda a collegiumot, hanem minden hasonló alkalommal oda szoktak gyűlni. Talán szabad azt a hozzávetést kockáztatni, hogy a szóban forgó »kamara« Jerichó városában volt, melyről tudjuk, hogy R. Gamliel tartott benne gyűléseket.³⁾

Ha a kronológiai sorrendet akarnók követni, először is azon kamaráról kellene megemlékeznünk, melyben Hillel s Sammai iskolája tartották azon történelmi fontosságú gyűléseit, a hol a sammaiták győztek s keresztülvitték tizennyolcz rendeletüket. Itt először állunk azon esettel szemben, midőn a kamarának tulajdonosa is névleg említették: Chananja, ben Chizkijah, ben Garon.⁴⁾ Itt azonban nem derül ki oly világosan, hogy mire való volt a titkolódzás. Igaz, hogy a forrás hozzá teszi, hogy a tudósok éppen látogatóban voltak Chananjah házában s itt az ember első sorban arra gondol, hogy Chananjah beteg volt. Ámde ez nem magyaráz meg semmit. Ha felteszszük is, hogy a tudósok Chananjah nélkül nem akartak fontos határozatokat hozni s azért elmentek a lakására, hogy ő is részt vehessen a tanácskozásokban: mégis joggal felmerül a kérdés, miért nem várták, míg Chananjah felépül? hisz nem volt szó rögtön intézkedésről. Ugy látszik inkább, hogy a beteg Chanan-

¹⁾ Mechiltha Exod. 17, 8-hoz (53b Friedmann) א"י היתה דבר זה שאלתי את ר' אלעזר במתבתא רבא. A kitélt nem szabad úgy fordítani, hogy »nagy gyűlésen«, hanem »nagy tanteremben«, v. ö. j. Szánhedrin 31a (berlini kiadás) בית מדרש גדול = כדור רבא.

²⁾ Ennek nem mond ellen azon körülmény, hogy találunk tényleg adatot arra nézve, hogy a tanítványok szőlőkertek módjára voltak elhelyezve: b. Megilla 28a הנה עורבא מרבין דשכיח באינא דישאל דהוה חנן. הלכתא כבוד שורחא. Itt tényleg jelképről van szó, a 24 padosor nyilván emlékeztet a szentírás 24 könyvére.

³⁾ b. Berach. 37a מעשה ברבן גמליאל והוקיעו ששה סבוכין בעלייה ביריח.

⁴⁾ M. Sabbath I, 3 אלו החלומות שאמרין בעליית הגנה בן נון בשעלו לבקין.

jahuak a látogatása csak ürügy volt, hogy egyáltalában össze-gyűlhessenek, azaz a gyűlésnek titkos jellege volt. Igaz, hogy éppenséggel nem bírjuk megmondani az okát, hogy miért kellett a két iskolának ez alkalommal bujkálkodnia; minthogy azonban főképp a zsidóknak a pogány görögökkel való érintkezése jött tárgyalás alá, lehet arra gondolni, hogy már ekkor is kerülték a rómaiak figyelmét, vagy tán Herodes, vagy valamelyik herodianus király, aki esetleg még sadducaeus is lehetett, nem látta volna szívesen az ily törvényhozó testületet s azért kizárták a nyilvánosságot. — A két ellenséges iskolának titkos gyűléséről tudtommal még csak egyszer van szó; t. i. akkor, midőn a cziczith tekintetében kellett egy kérdést elintézni.¹⁾ A titkolódzás valódi oka itt sem derült ki; tán arra kell gondolni, hogy cziczith törvény akkor még újítás volt — tudjuk, hogy a köznép a cziczith gyakorlatában mindig hanyag volt — az újítás kérdését tehát előbb bizalmasan akarták megbeszélni, mielőtt a nyilvánosságra hoznák. — Még ilyen gyenge okot sem lehet felhozni azon titkos gyűlésre nézve, mely egy izben egy egész ártatlan kérdés tárgyában tartatott a jabnei szőlőkertben.²⁾ Hasonlóképpen felfoghatatlan számunkra a titkolódzás oka azon esetben, midőn Lyddában gyűltek össze a tudósok Arum házának kamarájában.³⁾ Ezen időben alkalmasint egyáltalában tilos volt az ülésezés, tehát bármiféle intézkedés czéljából csak titokban lehetett összegyűlni.

Névleg szerepel még Nithza házában a kamarája.⁴⁾ Az itt tartott gyűlésnek a tárgya azon esetnek a megállapítása, hogy a vallásos üldözések korában mely törvényeket szabad a zsidónak megszegni s melyek azon törvények, melyeknek megszegése tilos még akkor is, ha az illetőnek az életébe kerülne. Ezen törvények megállapítása bizonyára aktuális volt ama gyűlésnek az idejében, azaz ama gyűlés idejében bi-

zonyára a zsidó vallás szabad gyakorlata az állam részéről tilos volt s így érthető, hogy a tudósok csak titkos gyűlést tarthattak.

Lehet, hogy bővebb tanulmányozás után az egész itt érintett kérdést jobban ki lehet deríteni; jelen sorok nem merítik ki a tárgyat, legfeljebb csak némi érdeket keltenek irányában.¹⁾ Záradékuul még csak az amorák korára legyen szabad egy megjegyzést tennem. Az »alijah« itt már nem igen szerepel, de igenis gyakran említetik a »caesarei forradalmi gyűlekezeti« (בנישטא מדרשא דקיסרין). Ezen forradalmi gyűlekezeti dolgait mély homály borítja, történt tiróink nem bírták a homályt eloszlatni. A fentiek után talán úgy kell képzelni a dolgot, hogy Caesaraeában volt egy állandó helyiség a titkos gyűlések számára; tényleg a caesarea rabbi (רבין דקיסרין) hozzászólnak a Nithza házában hozott fontos határozatokhoz;²⁾ azonkívül ezen caesarei helyiségben működött R. Abbahu is, a híres polemicus;³⁾ ezek az emberek bizonyára nem bírták a caesarai római helytartónak concessióját gyűléseik megtartására.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

¹⁾ V. ö. még b. Szanh. 11a. עלית בית מדרש ביתה.

²⁾ j. Szanh. III 21b.

³⁾ ib. I, 18a. רבי אבהו דתירי דין בנישטא מדרשא דקיסרין לגמיה.

¹⁾ Szifri Num. § 115 p. 34a. Friedm. נכנסו וקני בית שמאי וקני בית הלל לעליית יונתן בן בתיה; b. Menach. 41b. יונתן בן בתיה; hasonlító névcsereiről megemlékezik Bacher, Agada der pal. Amoräer I, 569.

²⁾ Szifri Num. §. 118 (39a) שאלה נשאלה להכמים כמים ביבנה.

³⁾ j. Pesach. III, 30b. נמי בעליית בית ארם כלוד; Sir rabba s. v. הילמוד קודם למעשה.

⁴⁾ j. Szanh. III 21b. נמי בעליית בית נתנה כלוד; így b. Szanh. 74a is; j. Schebiith IV 35a hibásan בית לבנה.

IRODALOM.

IRODALMI HOLMI.

Eme nehéz szóról: כְּבִי מִיָּן (misna Ros hasána 1, 2.) melyről e folyóiratban 1892. évf. 568—69. és 651—654 lapjain szó volt, egy itteni héber lapban, melyet Ben-Jehuda úr »Haór« cím alatt ad ki, szintén találunk magyarázatot (1892. évf. 6. szám). E lap azt véli, hogy a kérdésben forgó szó az arabs מִיָּן-nal azonos, a melyből a főnév מִיָּן. E gyök a második konjugációban annyit jelent: magát a háborúskodásban gyakorolni. A misnában tehát azt jelentené: *mint a katonák, a kik gyakorlatra vonulnak ki*. Ezen értelmezés szerint illenék a talmud magyarázata is: כְּבִי מִיָּן שֶׁל בֵּית דִּין. Ezen felfogás ellen szólana egyebektől eltekintve a tószipta olvasata a bécsi kéziratban, a mely a szóban forgó kitélt csak egy szóban írja, a mint erre a czikkírók figyelmeztettek. Ha azonban nem is csatlakozhatunk Ben-Jehuda úr megfajlásához, mégis említésre méltónak találjuk és e folyóirat olvasói már csak azért is örömmel fognak róla tudomást venni, mert e csekélység is bizonyítékul szolgál azon tényre, hogy a tudomány Jeruzsálemben is ápolókra talál.

* * *

Dr. Güdemann M. úr legújabb dolgozatában: Neutestamentliche Studien (Monatschrift für G. u. W. d. J. 6. füzet 256. l.) a Hósana rabba ünnepről is beszél és azt véli, hogy τῆς μεγάλης szóval nem erre céloztatik, mert a talmud ezen ünnepet még nem ismerte. A. S. A. Órach Chajjim 664. szakasz, a hol ezen ünnepről szó van, tényleg nincs forrás megadva. Azonban j. Ros hasána 4, 9-ből mégis az látszik kitűnni, hogy a palesztinaiak ismerték. (l. Kneszeth Jisráél

1887/88, rész Béth Hamidras, 80. lap). Ez okból mi Güdemann azon nézetéhez, melyet már előtte mások is vallottak, hogy a Hósana rabba ünnepet a talmud még nem ismerte, nem oszthatjuk, tekintet nélkül arra, vajjon τῆς μεγάλης alatt ezen ünnep értendő-e vagy nem.

* * *

Dr. Bloch Ph., támaszkodva Zunz, Literaturgeschichte der synagogalen Poesie, 12. lapjára azt állítja, hogy a későbbi rituális iratok által említett jeruzsálemi talmudi hely, a mely szerint a talmudisták már ismerték a jistabbach-berákhát apokrif, minthogy a mi talmud kiadásainkban ez a hely nem fordul elő. Ez az állítás azonban aggályos, mert azon szerzőkön kívül, melyeket Dr. Bloch Ph. említ, még a Széfer Haeskol S. l. és Hagáhóth Maim. (l. Nachal Eskol e helyre) is utal e helyre. Ha ezen idézet a jerusalmiben eredetileg nem foglaltatott volna, akkor feltűnő lenne, hogy annyi autor különböző korokból, kik részben a 12. és 13. századba tartoznak, egy kézirattal birt volna. Közelebb fekszik azon feltevés, hogy a kérdéses hely autentikus és csak másolói hanyagság folytán esett ki azon kéziratból, a melyből a reánk maradt kiadások szövegei folytak.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

ORSZÁGVILÁG.

A SZENT FÖLD TERMÉSZETI SAJÁTSÁGAIRÓL.

I.

A ki a szent földet a biblia leírása után »tejjel, mézzel folyó« országnak képzele, s vándorbotot fogva, felkeresi az ígért földjét, reményeiben csalódva érzi magát.

Bizonyára még senki sem örült meg, a mint a száraz-földet meglátta és hajója horgonyt vetett, annak daczára sem, hogy kilencz hosszú nap óta nem gondolt egyébre, nem álmodott másról, mint az ígért földjéről, virágos mezőiről és zöld hegyormairól. Ez édes álom volt, annál lesújtóbb hát a valóság.

Alig hagyja el az ember a kikötőt, a melybe hajója csendes méltósággal vonult be, sűrű porfelleg fogadja, a melyet a tenger felől fuvó szél kavart fel, s a mely egyaránt megnehezíti a látást és a lélegzést, minthogy az útezők kellemetlen és utálatos bűzét is magával hordja.

Beljebb haladva, hirtelen magas sziklafalak zárják el az utat, melyeknek mély szakadásai elnyeléssel fenyegetik az embert. Azt mondják, hogy beljebb rettentő nagy puszták vannak, a melyeken kísértetek űzik játékaikat; ezek nem egyebek borzasztó, kietlen sivatagoknál, a melyeket még csak hasonlítani sem lehet a magyar pusztákhoz.

Hatalmas sziklatömegek vannak itten, mélységes szakadásokkal, alig van itt-ott egy-egy olajfa, a melyet mindeddig megkimélt az arabs fejszéje; egymástól nagy távolságban, nagyon ritkán egy-egy forrás: ez azon kép, a mely az ember elé tárul, bármerre lépjen is. *הנה* így kiált fel az ember, hát ez-e azon kedves vidék, a melylyel képzeletem

annyit foglalkozott, a melynek leírását oly szívesen olvastam a bibliában?

És mégis, csodálatos egy ország ez. Hosszabb ideig kellett élnie az embernek, a míg helyes itéletet mondhat felőle. Atyáink földje színpadra emlékeztet; Palesztina négy évszaka: négy jelenet. Úgy, mint a színpadon a mélyebb hatás, rendszeren a jelenetek összességétől függ, míg egy egyes jelenet gyakran nem nyeri meg tetszésünket, épúgy csak akkor látjuk be, hogy a szent föld csakugyan »tejjel, mézzel folyó ország«, ha alkalmunk volt megfigyelni mind a négy évszak alatt.

Palesztinában különösen a nyár ragadja az embert csodálatra. Rendszeren márczius elején, vagy, a mi ritka eset, márczius közepén kezdődik a nyár.

Télen át esős idő uralkodik, némelykor hó is esik, ez azonban néhány nap múlva elolvad. Az eső ilyenkor mindég széllel és viharral jár. Márcziusban megszűnik az esőzés, s a most beálló száraz időszak eltart hét, nyolcz hónapig. Juniushan már sehol sincsen egy szál zöld fű, minden kiaszott, kiszáradott. A barmok nem legelhetnek többé; a nap egész melegével tüzel e kopár tájra.

Hogyan viselik el a lakosok ezen rettentő hőséget, s hogyan érik meg a szőlő, ha nyáron át nincsen eső? És mégis, gyarapszik a többi fa és földi gyümölcs, — a gabona ilyenkor már le van aratva, — s a szőlőnek is akkora szemei vannak, mint másutt sehol, van itt még füge, datolya, olajbogyó, granátalma, valamennyi gyönyörűen fejlődik a tropikus hőségben. Azért van az, mivel a talaj itt kövérebb, mint Európa, vagy Afrika kivételével bármely világrésznek legtermékenyebb völgyeiben. Mindenhol vastag, bár nem tömött sziklakéreggel van borítva, úgy hogy az eső keresztül szívárogthat rajta és képes a földet a legrekkenőbb hőség idején is nedvesen tartani. — Említve volt már, hogy Palesztina télen sokszor van szélnek és viharoknak kitéve; nyáron ugyan vihar nincsen, de a szél nem marad el. Délben, sokszor még korábban, hűvös nyugati szél keletkezik, a mely késő éjjelig eltart, s üdítően hat úgy az emberekre, mint a növényzetre. Ezért van az, hogy az európai emberre nézve, sokkal elviselhetlenebb a hőség saját hazájában, mint Palesztinában. Különösen az esték nagyszerűek. A por, mely nappal elborítja az

utczákat, ilyenkor leszáll. (Mint hallom, jövő évre az utakat öntözni fogják.) A levegő lehült s a felhőtlen égen milliónyi csillag ragyog s a hold sugaraitól fényben úszik az egész vidék.

Úgy látszik, hogy az arabs nem érdeklődik ezen természeti szépség iránt, mihelyt leszáll az est, visszavonul lakhelyére, az utcák tökéletesen ki vannak halva. Az európaiak azonban elbűvöli, teljesen hatalmába keríti az eléje táruló fényben úszó vidék.

Ha azonban valaki egy ily holdsugaras éjszakán két, három órát tölt a szabadban, a harmattól tökéletesen átázva tér haza. Ez az erős harmatozás is hozzá járul a növényzet fejlődéséhez. Reggelenként mindig sűrű harmat borítja a bokrokat és bozótokat.

Azt tartják, hogy ez országon Isten átka fekszik. Ha a restség átok, úgy a lakosok okozhatók első sorban azért, hogy a föld nagy része sivatag. Hiszen itt még a szikla is termékeny! A talaj különösen a szőlőművelésre volna alkalmas: csudálatra méltó, hogy a szőlő ezen sziklás talajban mily nagyszerűen megterem. Irigylésre méltó ország volna Palesztina, hogyha művelhetővé tennék mindazon területet, a mely ma kietlen sivatag. De senki sem akarja a dolgot kezdeményezni.

Hogy mire volna itten képes a szorgalom, akarat és a tetterő, fényesen bizonyítják a kolónia lakói. Ott még pusztá volt a föld néhány év előtt, egyetlen fa sem nőtt rajta; ma: paradicsommá alakította a szorgalom. Igaz ugyan, hogy e kolónia eddig milliókat nyelt el, melyeket külföldi nemesszívű emberek, főleg pedig Rotschild báró, Párizsban, előlegeztek. Arról, hogy pénze nem fog elveszni, csak nemrég győződött meg a nemes philanthrop, a midőn több napot töltött el a kolónián. Ez Jaffa környékén fekszik és atyja emlékére »Zikhrón Jákob«-nak nevezte el; megérdemelné azonban, hogy a »vidék gyöngye« nevet viselje. Úgy a vidék, mint lakói, a legjobb benyomást tették a báróra.

Hála a török kormánynak, hogy ezen nemes törekvésnek nemcsak, hogy gátat nem vet, hanem még többféle kedvezményben részesíti. Reméljük, hogy a kormány segítségével a telepítésre való törekvés, mind jobban fog valósulni. Ezen vidék igazán megérdemelné, hiszen istenáldotta földje van.

II.

Mint hogy már az írásban vagyok, hadd egészítsem ki egyúttal leveletem, a mely e folyóirat utolsó számában megjelent. Lewy M. Gottschalk 1816. Pommerániának egy vidéki városában született. Atyja, ki kereskedő volt, gondos nevelésben részesíttette fiát. Ifjúkoráról nem sokat tudnak, annyit azonban egész bizonyosan állítanak, hogy gyermek- és első ifjúévei a biblia és talmud, valamint más profán tudományok tanulmányozásával teltek el.

Azon kívánsága, hogy magát valamely tudományágra előkészítse, nem ment teljesedésbe, mert néhány év múlva, atyja korán való elhalálozása folytán, tanulmányairól le kellett mondania, hogy atyja kereskedését átvehesse. Rövid idő alatt ezen kis üzletet szorgalma, kitartása és kiváló intelligenciája által jelentékenyen emelte. De azért, sokféle elfoglaltsága daczára, azután sem szűnt meg saját szellemi kiképzésén dolgozni s ezenkívül még arra is talált időt, hogy fitestvérei ügyeit elintézzé. Hogy mennyire tisztelte őt mindenki, mutatja azon körülmény, hogy a belgardi zsidó községnek — így hitták t. i. szülővárosát, — vezetője és hosszabb ideig az akkoriban egyedüli zsidó városi képviselője volt. 1867. Berlinbe költözött, a hol ezután mint rentier, tudományos törekvéseknek és humanus intézményeknek buzgó segítője volt. De azért nem ezen a téren alkotott ő nagyot és maradandót. Ellenállhatatlan vágytól űzve, a hetvenes években, — 20 évvel később mint dr. Frankel, — utazást tett Grätz tanárral és Lewy Ascher, polzini rokonával Palesztinába.

Ma már csak gyenge fogalmunk lehet arról, hogy ottani testvéreink vallási és szociális állapotai milyenek voltak akkoriban. Mi csak az 1856. évi állapotokat ismerjük, a melyeket Dr. Frankel L. N. »Nach Jerusaleme« cz. klasszikus művében, különösen ennek »Mission« cz. fejezetében olyan találóan jellemzett.

Megközelítőleg azonban mégis megítélhetjük a hetvenes évek viszonyait, ha abból következtetünk, hogy még ma is, a zsidó árvaháznak majdnem húsz éves fennállása után és az egyelet minden törekvése daczára, hogy azt fenntartsa, az angol missió még mindég gazdag fogásokat tesz. Jelenleg

több mint ötven zsidó tagja van e missiónak, a mely őket az »egyedül üdvözítő« vallásra térítette; majdnem pontosan kiszámíthatjuk tehát, hány ilyen tagja lehetett húsz év előtt.

Volt-e Lewynek tudomása ezen szomorú állapotról, vagy pedig Jeruzsálem meglátogatása győzte őt meg ezen dolgokról? Elég az hozzá, hogy megérett benne azon gondolat, hogy Jeruzsálemben egy árvaházat és egy »Egyletet, zsidó árvák nevelésére Palesztinában« alapítson; elhatározását nagy áldozatok árán és kimondhatatlan nehézségek legyőzésével keresztül is vitte.

Alig jutott azonban terve a szent falak között köztudomásra, nem volt sietősebb dolga Cziön aggódó őreinek, mint hogy Lewyt és társait kiátkozzák. Még durva szidalmakkal is, nyilvános helyen illették ezen »szentek« Lewyt. De ő még meglehetősen szabadult meg másokhoz képest, mert a midőn egy jeruzsálemi író, egy európai »czaddik« pártjára állott, a ki Lewy szövetségese volt és szándéka kivitelében erősen segítézte, nem elégedtek meg az »isteni törvények földi végrehajtói« a kiátkozással, hanem jó adag veréssel büntették meg az író merészségét.

Most még csak azt kell megemlítenem, hogy Lewy végre Jeruzsálemben is részesült az őt megillető tiszteletben, habár csak halála után. Adar 18-án, f. év márczius 5-én halt meg; íjár 5. napján a jelenlegi igazgató az árvaház zsinagógájában nagyszámú hallgatóság jelenlétében, német nyelven tartott beszédben emlékezett meg bokros érdemeiről. 531

Ennyit az árvaház keletkezéséről, tevékenységéről majd legközelebb.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

ÁLLAMI ANYAKÖNYVVEZETÉS ÉS VALLÁSSZABADSÁG.

Óriás léptekkel haladunk az egyházpolitika terén a kifejlesztés felé; egymás után jönnek napvilágra a nagy fontosságú javaslatok, melyeket eddig a sötétség szelleme tartott börtönében. Három komoly törvényjavaslattal állunk szembe, melyek

mindegyike nagyban érdekli felekezetünket: az *állami anyakönyv*, a *receptió* és a *vallásszabadság*. Igaz, hogy a javaslatok sorsa még koránt sincs biztosítva, de tegyük fel a legkedvezőbb esetet, hogy rövid idő múlva, néhány év alatt törvényerőre fognak emelkedni. Ez eshetőséggel számolnunk kell s jó előre gondoskodnunk viszonyaink rendezéséről, a melyek az új törvények által lényegesen változni fognak. Nem akarok szólni a receptióról és annak kívánatos következményéről, a szervezkedésről általában; a jelen soraim fel akarják hívni az illető körök figyelmét egy igen fontos, vallásunkat közelről érdeklő kérdésre, mely az állami anyakönyvvezetés folytán életvé válik.

Hogy az anyakönyvvezetést az állam kiveszi a felekezet kezéből, s nem akarja továbbra is annak ingyen végzett, nagy s fáradtságos szolgálatát igénybe venni, arra meg vannak a maga okai s nekünk. zsidó papoknak, van legkevesebb okunk vajmi nagyon fájlalni a veszteséget. Hallunk ugyan politikusokat, kik azt tartják, hogy az állami anyakönyvvezetés polgári házasság nélkül absurdum; annyi, mint a tetőt felépíteni, mikor a háznak felépítése még kilátásban sincs, de ezt ne vitassuk. Ránk nézve kiváló fontosságu kérdés, akár les polgári házasság, akár nem, vajjon ha nem leszünk államilag kényszerítve az anyakönyvek vezetésére, *lesz-e községeinkben, vagy mondjuk rabbijainkban annyi érzék e dolog iránt, hogy saját jó szántukból tovább vezettetik, illetőleg tovább vezetik az anyakönyveket, a mint arra vallási szempontból okvetlen szükségünk van.* Tudnunk és okiratilag igazolnunk kell, ki tartozik valóban felekezetünkhöz és mert ezzel az állam nem fog törődni, ez reá nézve közömbös, kötelességünk ezt saját jól felfogott érdekünkben rendezni. Ez magánügye minden felekezetnek mely első rendű fontossággal bír, főleg nálunk, a mostani vallás iránt közömbös áramlattal szemben.

Nézetünk szerint helytelen és abususra vezet az anyakönyvek államostításáról szóló javaslatnak azon intézkedése, hogy a gyermeknek vallása is bevezetendő. Ez csak is úgy volna fenntartható, ha egyuttal intézkednék a javaslat, hogy a szülőknek vagyis a bejelentőnek kötelessége e tekintetben állítását felekezete részéről kiállított bizonyítvánnyal igazolni

Mert ha a szülők vallása ismeretes, az nem elégséges, hisz a gyermeknek felvétele az illető vallásba szertartáshoz van kötve, a mely nélkül esetleg nem tekintetik a felekezethez tartozónak, s pl. különösen fontos szertartáshoz van kötve a fiúnak felvétele a vallás kötelékébe nálunk. Már most mily illetéktelen beavatkozás az a vallásszabadságot s így minden lelkiismereti kényszer elítélését valló kormány részéről, ha *bevezeteti a születés után másod, harmadnap a gyermeket zsidónak, s az a 8 napon nem lesz körülmetélve.* Az államtól ez nem érdekli, de hogy szabad azután neki születési levelet kiállítani azon hamis állítással, hogy az illető zsidó, mikor azt neki meghatározni sem hivatása, sem joga, s az tisztán felekezeti belügy, melyet a vallási törvény dönt el.

Tudjuk, hogy ez a javaslatnak átmeneti intézkedése, de ily abusust, mely esetleg éveken át meghamisíthatja felekezetünket az által, hogy oda idegeneket csempész be, elfogadnunk s tűrnünk nem kell, ideig óráig sem. Eddig, ismeretes dolog, úgy volt a zsidó papnak lelkiismerete kényszerítve a 13.569/1874. min. rendelet által, hogy felsőbb hatósági utasítás folytán be kellett jegyeznie a gyermeket, de megtehetette, hogy a jegyzet rovatban kitünteti, hogy körülmetélve nem lett. Így tehát a születési levél, mely pl. a házasságnál okvetlen szükséges, fölvilágosíthatják a rabbit a völegény felől és akkor tőle függ, hogy az ily fiatal embert megeskesse-e? A megbizonyosodás ezen módja az állami anyakönyvvezető által kiadandó születési bizonyítvány folytán megszűnik, s már most az a kérdés, hogyan győződünk meg arról, vajjon az ilyen bizonylatban zsidónak feltüntetett ember tényleg az-e, s hogy óvakodjunk e tekintetben vallásunkat károsító botlásoktól? A polgári házasság behozatala után az ilyenek eshetősége még nagyobb lesz, ez ellen tehát óvszer kell! (A javaslat 64. §-ának utolsó bekezdése és a 65. §. rendelkezése e részben elengedőnek vehető. Szerk.)

Véleményem szerint az egyedüli biztos mód, ha minden hitközség anyakönyveit tovább vezeteti s az *állami anyakönyvvezetés kezdetétől fogva minden alkalomkor, mely vallási actust igényel, vagy egyáltalán vallást érint, hiteles felekezeti anyakönyvi bizonylatot is követelünk.* Így pl. egy rabbi sem ad

össze fiatal embert jegyesével ily anyakönyvi kivonat nélkül, mely zsidó voltát tanúsítja.

Én csak a házasság esetét emelem ki, mert ez azon pont, a hol leginkább keletkezhetik a botlás; de még számos eset van, a mely ily aggodalomra okot adhat, a melyekkel most foglalkozni nem akarok. Elég a felhozott arra, hogy komolyan foglalkozzunk a tisztázásával, s annak sikeres rendezését annak idején létesítsük.

Ideje volna már, azt hiszem, hogy ez alkalmából a körülmetélés parancsát áthágók ellen közös, szigorú eljárást állapítsunk meg, mert fájdalom! az ily esetek mindinkább szaporodnak.

Községemben csak nem rég fordult elő ilyen eset. Én persze megtagadtam a bejegyzést s végül hosszas capacitálás után sikerült az illetőt rábírnom, hogy habár néhány nappal el kése, a circumcisiót fián végrehajtani engedte. Ezt elérni azonban nem mindenkor sikerül s a mint községemben is vannak az előbbi időből ilyen estek, nem csak a fővárosban, de nagyobb vidéki városokban is mindgyakrabban fordulnak elő. Miért legyen az illető rabbi mindig saját magára utalva s ne hivatkozhassék legalább magyar collegáinak együttes határozataira? 1888-ban szólt e lapok hasábjain dr. Mezey Ferenc »Egy kényes kérdés« cz. alatt egy beható cikkben e dologról, a minek következményeként ugyanott (481—488. l.) dr. Schnitzer vette a kérdést tüzetes tárgyalás alá s azon eredményre jutott, hogy »jogosítvák a zsidóság rabbijai nyilvánítani: 1. hogy oly apa, a ki vonakodik a törvényadatok nélkül fiát körülmetéltetni, a zsidó vallásfelekezet kötelékéből ténylegesen kilépettnek és hithagyottnak tekintendő; 2. hogy azon 13 éven túli egyén, ki a rabbi oktatásának és hathatós intéseinek daczára, egy bizonyos határidő után nem pótolja a mulasztást, nem tartozik a zsidó felekezethez, rabbi nem esketi, rituális dologokban nem zsidónak tekintetik stb.

De ilyen határozat hozatalához a zsidóság valamennyi rabbijának vagy legalább azok túlnyomó többségének beleegyezése szükséges volna. Egyesek arra nem illetékesek.

Dr. Klein Mór (U. o. 554. l.) azon nézeten van, hogy egyesek is dönthetnek (הרבות שיהיה) ily esetekben s ő pl. eltil-

tott a tórához való felhívás tisztségétől oly apát, ki fiát nem engedte körülméltetni. Én részemről is az erélyes s határozott eljárásnak vagyok erre nézve híve, de azért szükségesnek s kívánatosnak tartom, hogy legalább az egy állásponton levő rabbik együttes eljárása biztosítva legyen. E felekezetiünkre fontos kérdést a fentebbiekben csak felvetni akartam és azon reményben vagyok, hogy az illetékes tényezők e kérdést megfontolás tárgyává teszik és kielégítő megoldást találnak.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

TUDOMÁNY.

BRILL S. L. IFJUSÁGÁBÓL.

Csendben, a feltűnést kerülve ünnepelte e hetekben a magyar zsidó tudósok és rabbik tiszteletreméltó alakja Brill S. L. úr, a pesti rabbikollegium elnöke születésének 80-ik és helybeli működésének 45-ik évfordulóját. Volt tanárom iránti tiszteletemnek és szeretetemnek akarok kifejezést adni azzal, hogy jubileuma alkalmával közlöm az alábbi levelet, mely félszázaddal ezelőtt íratott és amely Brill úrról a legnagyobb elismeréssel szól. A levél írója a moóri születésű Dr. Schönberg Sámuel, a világhírű Meyerbeer zeneszerzőnek sógora, ki mint tollforgató ember, ügyes és keresett orvos (moóri rokonaitól hallottam, hogy porosz királyi udvari orvos is volt) Berlinben nagy tiszteletnek örvendett és ennél fogva ítélte Brill úrról mérvadó és értékes. Midőn Brill úr 1842-ben Berlinbe utazott, hogy az ottani egyetemen bölcsészetet, történetet és philológiát hallgasson, ekkor atyai pártfogója, a tehetséges fiataloknak buzdítója és gyámolítója: Rosenthal Salamon Dr. Schönbergnek ajánlotta a fiatal Brillt. Rosenthal Salamon Brill úr iránt ennek gyermeksege óta viseltetett meleg rokonszenvvel. Gazdag könyvtárát, melyről Zunz elismerőleg nyilatkozik, megnyitotta a törekvő fiatal embernek, kinek már akkor fényes jövőt jósolt. Már 1836. február 13. kelt héber-német ajánlólevelében írja Rosenthal (előttem az eredeti fogalmazvány fekszik) Brill S. L.-ről: »Minden tekintetben jeles, művelt fiatal ember, jó erkölcsi magaviseletű, jó tehetségnek és sokoldalú ismereteknek van birtokában, nagy előmenetelt tesz a talmudnak szorgalmas tanulásában, amint ezt Mózes gáon a kismartoni rabbi (Perls Mózes, a most meghalt nagykarolyi

rabbinak atyja) és Szofer Mózes gaón pozsonyi rabbi írásbelileg bizonyítja.

Dr. Schönberg levelét, mely még sehol sem jelent meg és a melynek eredetije édes atyámnak levél-gyűjteményében van, csak részben közlöm. Kihagyva a privátjellegű dolgokat.

Berlin, d. 13. August 1843.

Herrn Salomon Rosenthal

Wohlgeborn.

Sehr freue ich mich Gelegenheit zu haben, Ihnen sehr verehrter Herr Rosenthal, wieder meine Ehrerbietung bezeigen zu können. Denn Liebe und Verehrung für Sie und die Ihrigen ist mir ein theueres Erbtheil meiner Voreltern, besonders meines theuern, formmen Vaters γ . Ich bitte zu Gott, er möge sie noch lange heiter und frisch geistig und leiblich erhalten und mir bald die hohe Freude gönnen Sie wieder von Angesicht zu sehen. Ich danke Ihnen, verehrter Herr, für die interessante Bekanntschaft, welche Sie mir im Herrn Brill verschaf haben. Wenn unser Ungarn viele solche treffliche, junge Männer hervorbringt, so können wir für die Zukunft unserer Gemeinden die frohesten Hoffnungen hegen. So viel Kenntnisse er auch in theologischem und weltlichem Wissen mitgebracht hat, so hat sein Geist doch eine grosse Anregung hier empfangen und er hat so viel fruchtbare Saamen in sich aufgenommen, dass gewiss die freudigsten Früchte zu erwarten stehen und segensreiche Wirkung in weiten Kreisen.

Dr. Schönberg.

E levél írójának reménye bekövetkezett. Brill úr jeles érdemei és egyéni tulajdonai miatt hazánkban régóta kiváló és általános nagyrabecsülésben részesül. Adja Isten, hogy tisztelőinek szeretetét még sok éven át élvezhesse.

Budapest.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

A ZSIDÓ SZENTÍRÁSMAGYARÁZAT »PARADICSOMA«.

A szentírásbevezetés legújabb kézi könyvének¹⁾ negyedik főrészében, mely a szentírás magyarázat történetével, főszályaival, segédeszközeivel foglalkozik, a zsidó szentírás magyarázat kezdeteinek is hosszabb (p. 512—517. 126. sz.) szakaszt szentel a szerző. Az öreg Wähner követve a szerző a talmudi szentírás magyarázatnak négyféle értelem megkülönböztetését tulajdonítja: $\text{פשוט, רמז, סוד, וקרא}$, mely négyféle értelemnek összefoglaló műszavául פירוש szó szolgál. A biblia ezen négyféle értelme »úgyiszlóván a paradicsomot tárja fel.« Egy nagyobb jegyzetben (516. l.) a szerző azt akarja bizonyítani, hogy föltevésénél nem tartandó többre »Bacher azon nézete, hogy a talmudban a szentírás magyarázat négyféle módjáról való fogalom még nem fejeztetik ki פירוש szóval.« Ezzel idézi munkámat: Die jüdische Biblexegese vom Anfange des 10. bis zum Ende des 15. Jahrhunderts, 84. l., anélkül azonban, a mint látszik, hogy az u. o. 99. o. idézett cikkemet a Zóhar szentírás magyarázatáról (a Revue des Études Juives XXII. kötetében) látta volna. Ez annál sajnálandóbb, mert a nevezett munkámban talált, kissé rövid fejtegetésem azzal, hogy König az ennek alapul szolgáló, a Zóhar exegéziséről szóló bővebb értekezésemet nem ismerte, kellemetlen félreértésre szolgáltatott okot. König ugyanis a jegyzetben azt mondja: Végre Bacher helytelen föltevést enged meg magának, ha azon talmudi hely (t. i. Chag. 14 b.) ilyen értelmezése után mondja: »Ezentúl Paradesz szó jelszavává lett a biblia négyféle értelmezésének.« Miért »ezentúl«, ha a biblia ezen négyféle értelme ama talmudi elbeszélés korában még ismeretlen volt? — Hanem ezen »ezentúl« — erről az egész hely figyelmesebb olvasása Königet is meg fogja győzni — nem is vonatkozik a közvetlenül előtte álló megjegyzésre, mely a talmudi elbeszélésben előforduló »paradicsom«-ról szól, hanem arra, hogy mikép használja a Zóhar először a talmudban előforduló és a titkos tan megjelölésére szolgáló פירוש szót. »Ezentúl« vagy is a mióta a

¹⁾ Ed. König. Einleitung in das Alte Testament. (Sammlung theologischer Handbücher II., 1.) Bonn, 1893.

Zóhar befolyásra emelkedik, használtatik a פֶּדֶם kifejezés a négyféle szentírási értelem jelszavául.

Ezen félreértés eloszlatása után magára a tárgyra át-
térvén, először is azt akarom konstatálni, hogy a פֶּדֶם szónak,
mint a négyféle szentírási értelmet magában foglaló kifeje-
zésnek ifjúsága általánosan el van ismervé és hogy tudomá-
nyos dolgozatokban nem találunk arra vonatkozó kísérletet,
hogy a szónak említett használatát az idézett és alább bőveb-
ben tárgyalandó talmudi hely nyomán a talmudi korra vezes-
sék vissza. Löw Lipót elhibázott alapterve mellett is még
mindig nagy értékű munkájában: »Allgemeine Einleitung und
Geschichte der Schriftauslegung (Hamafteach Nagy-Kanizsa
1855. p. 248.) egyszerűen azt mondja: A 14. század óta a
biblia ezen négyféle értelmezésének módszerét, — t. i. a kab-
balisztikus iskolában — פֶּדֶם szóval jelölik. Zunz a Gottes-
dienstliche Vorträge című munkájában csak mellékesen említi
azt a négy szót, melyeknek kezdő betűiből áll a פֶּדֶם jelszó,
midőn a kabbaláról szóló fejtegetését a következő epigramm-
szerű tétellel zárja be: »csak mikor a betű (פֶּתִי) a titok
elől, a midrás (רִי) az ihletett értelmezés (רִי) elől meghátrált...
csak akkor tűnt el a haggáda a kabbala elől.« (409. b.)

Schmiedl az allegorikus szentírásmagyarázatról szóló
értekezésében (Studien über jüdische, insonders jüdisch-ara-
bische Religionsphilosophie, Wien 1869. p. 229.) említi a
»kabbalistikus iskolákban פֶּדֶם notarikon alatt ismert négy-
féle magyarázatot« és a következő megjegyzést fűzi hozzá:
»Bővebben értekezik erről Mendelssohn más helyen (t. i. az
1770-ben megjelent Kóhelethkommentárjának bevezetése kez-
detén.) De kíváncsot lett volna, ha e négyféle magyarázat
első megalapítóját kipuhította volna.« Ugyanilyen bizonytalan-
ságról a פֶּדֶם szóval jelölt négyféle magyarázat eredetéről
tanuskodik Schürer, a mikor »Geschichte des Volkes Israel« stb.
cz. munkájában (II² 286. 115. j.) azt mondja: »Mily régi
a négyféle magyarázat ezen megkülönböztetése azt nem tu-
dom.« Ezen bizonytalanságnak — úgy hiszem — véget ve-
tettem a Zóhar szentírásmagyarázatáról való értekezésemben.
Ezen helyen is csak röviden utalnom kell említett értekezé-
semre (I. különösen R. d. É. J. XXII. p. 38. 2. j.) és annak
eredményeként azon tételemet ismételnem, hogy a négyféle

szentírásmagyarázat — a mint azt a 14. század óta a zsidók
bibliaexegesisében a פֶּדֶם szóval jelölik — először a Zóharban
találattik így formulázva és maga a jelszó is a Zóharban
fordul először elő. Ugyiszintén König ellenmondása dacára is
megmaradok azon nézetem mellett, hogy keresztény befolyás
alatt állapított meg a többféle szentírási értelemnek négyes
száma, mert ezen négyes számot azelőtt nem a zsidó, hanem
a keresztény szentírásmagyarázatban találjuk megállapítva,
ámbar csak ritkán tényleg is keresztülvive. Beda Venerabilis
a 8., és Rhabanus Maurus a 9. században a Historia, Tropo-
logia, Allegoria, Anagoge négyes magyarázatát, ugyszólván,
normául állították fel. Nicolaus de Lyra exegesisében függ
ugyan a zsidó, szentírásmagyarázattól de az ismert két hexame-
terében a keresztény exegesis ama szabályát ismétli, csak-
hogy Historia helyett Littera kifejezést és Tropologia helyett
Moralis kifejezést használja. Königinnek igaza van, ha egy ké-
sőbbi jegyzetben (p. 529.) azt mondja, hogy »ezen négyféle
magyarázat több tekintetben különbözik attól, a mit פֶּדֶם szó
kifejez«. Én magam is a Zóharról való cikkemben utaltam
ezen különbségre, mégis azt hiszem, hogy eltekintve a négyes-
számtól tartalmilag is a keresztény exegesis négyféle magya-
rázata és a Zóhar s az öt követő zsidó exegetik »paradicsoma«
közt az analogia eléggé kirívó és Königinnek nincs igaza,
midőn azt mondja (u. ott); »Már azért sem szabadott volna
Bachernek ezen paradicsom ültetését Beda Venerabilisnek és
Rhabanus Maurusnak tulajdonítani.« Tény az, hogy a közép-
kor ezen nevezett keresztény tekintélyei először (habár Ori-
genes és Augustinus a biblia sokértelműségét állító szavaira
támaszkodva) állapították meg a négyes számot és hogy a
zsidó irodalomban ezen négyes szám először a 13. század
vége felé lép fel a Zóharban és hogy a Zóhar, mint a kabba-
listikus irodalom általában (I. Jellinek, Beiträge zur Geschichte
der Kabbala II. 51.) igen feltűnő nyomait mutatja keresz-
tény befolyásnak. Ezen tényekből a valószínűség bizonyos
fokával következik, hogy a Zóharban előforduló »négyféle
magyarázat« ugyszintén az ezután élő zsidó írók פֶּדֶם jelszava
keresztény befolyásra vezethető vissza.

De most szükséges még megvilágítani azon talmudi
helyet, melyre König állításom czáfolása végett hivatkozik és

ezen oldalról is König feltevésének helytelenségét bebizonyítani. A Toszeftában (Chagiga 2, 3.) a jeruzsálemi (Chagiga 77, b.) és a babyloni (Chag. 14. b.) talmudban, valamint az Énekek énekéhez való palaestinaei midrásban találjuk a híres tannaitikus hagyományt azon négy tannáról, kik bementek¹⁾ a kertbe (אֵיכָנָה וְנָסוּ לְפָדִים) és kik közül csak az egy Akiba távozott abból sértetlenül (נָסוּ בְשָׁלוֹם וְיָצָא בְשָׁלוֹם). A többi három közül az egyik, Ben Azzái, miután a kert titkait látta, korai halállal múlt ki (הָיָה יָמָיו), a másik, Ben Zóma megőrült (הָיָה עֵצוֹן), a harmadik Elisa b. Abuja elpusztította a kert ültetvényeit (קָצַץ בְּנִשְׁעָיו). Mi értendő »kert« allegorikus megjelenés alatt, az nem lehet kétséges azon összefüggésből, melyben ezen tradíció közöltetik. Ez ugyanis nem más, mint a theosophikus és kosmogonikus bölcselkedés, a Genesis, valamint Ezékiel könyve első fejezetéhez fűződő régi titkos tan, melylyel csak Akiba foglalkozhatott helyes gondolkodásának és hitének veszélyeztetése nélkül, míg Elisa b. Abuja hitszegő lett (az apostasia, a kert képéhez híven, az ültetvények elpusztításával, pontosabban: kivágásával, jelöltetik), a másik kettő közül Ben Azzái életével, Ben Zóma pedig gondolkodó erejével fizette meg kívánságát (Bővebbet l. munkámban Agada d. Tannaiten I. 340, 411, 425, 433.). Más kérdés az, miért választja a hagyomány a kert képét és miért nem használja a héber פָּדִים szót, hanem az idegen פִּדְם szót. A talmudmagyarázók habozás nélkül összefüggést tesznek föl a פִּדְם megjelölés és az égi paradicsom képzete között. Lásd különösen a kairuváni R. Chananel b. Chusielnek, a Hái gáonra visszamenő magyarázatát, melyet R. Nathan b. Jechiel idéz az Aruchban פִּדְם cz. a. (ed. Kohut VI. 413. a.): כִּנְיֵי פִדְם: מַעֲנֵן נָן עָרֵן שְׂהִיא נִמְנָה לְצִדִּיקִים כִּי אִמְרוּ מָקוֹם דָּא מָקוֹם בְּעִרְבוֹת שְׁהַשְׁמִית שֶׁר צִדִּיקִים צִירָיוּ בּוֹ. Nem akarom ezen pontot bővebben tárgyalni, mert messzire vezetne²⁾ csak azt az egyet akarom

¹⁾ König helytelenül נָסוּ szót így fordítja: »wurden versammelt«.

²⁾ König így fordítja: »Schaute und nahm Anstoss«. Ez helytelen, mert נָסוּ-nak itt, valamint másutt is, a misna nyelvén az a különös értelme: megtámadtatott vagy károsított, bántalmaztatott: t. i. bántalmazó, gonosz szellemek gyanánt megsemmélyített bálképzelmei által. L. Levy, Neuhe. Wörterbuch. IV. 7. a. b.

³⁾ König kifejezés képleges alkalmazásáról l. Hamburger Realencyclopädie II, 257, 3. jegyzet.

megállapítani, hogy senkinek sem jutott eszébe, hogy a titkos tan négy beavatottjáról szóló ezen tannaitikus elbeszélésben a פִּדְם kifejezést összefüggésbe hozza a biblia négyféle értelmezése jelszával. A fent említettek után ilyen felfogás a 13. század előtt, melyben ezen jelszó megállapított, természetesen ki is volt zárva. De később sem kísérelte meg senki, hogy a baraita פִּדְם szavát a kabbalistikus exegesis פִּדְם-ével azonosítsa. Buxtorf pl., ki nagy talmudi szótárában későbbi kifejezéseket is idéz néha, nem említi a פִּדְם szó utóbbi használatát.

Hogy argumentál most König az ő felfogása mellett, melynek szavatosaiként Wähnert (Antiquitates Ebraeorum I. 353.) és Deutschof (Der Talmud 16—18.) említi? Megelégszem avval, hogy bizonyítgatását szó szerint idézem: »Ezen tannak szentíráskutatók voltak. Tehát már azért is valószínű, hogy a pardenz kifejezés és a paradicsomba való belépésük összefügg élethivatásuk gyakorlásával. Hiszen arra mutat a másíknál használt e kifejezés is: »megütközött« (הִתְנַחֵם).¹⁾ Továbbá a harmadikról közöttük Elisa, b. Abujáról, azt mondják, hogy elhagyta hitét: mit jelentsen mást a kertbe való lépése, mint a szentíráskutatással való sikertelen foglalkozását. Továbbá a régi titkos tan, melyet Bacher pardenz szó alatt érteni akar, természeténél fogva a szó szerinti értelmet meghaladó szentírásmagyarázatot tételez fel« — Azt hiszem, hogy Könignek ezen argumentációját nem kell czáfolnom, mert a legkisebb bizonyítékát sem hozta annak, hogy פִּדְם ama hagyományban a biblia sokértelműségét jelölheti és az értelmezés négy módja: פִּדְם, דָּרֵשׁ, רִמָּז, וְהִרְאָה összefoglaló műszavának tekinthető.

De ily felfogás lehetetlensége is könnyen bebizonyítható. König szerint פִּדְם jelszó már a tannaitikus időben használtatott és a szó betűi által jelölt négy terminus már akkor is a négyféle magyarázat megjelölésére alkalmaztatott volna. Hogy áll ez azonban tényleg? A mi a פִּדְם és דָּרֵשׁ kifejezéseket illeti, a szentírás magyarázat ezen két módjának elvi megkülönböztetése csak a babyloni iskolákban, a 4. században mutatható ki. Abáji, pumbedithai amora az első, kiről a ha-

¹⁾ L. 482. l., 2. j. Megvallom különben, hogy nem bírtam e bizonyíték jelentését magammal megértetni.

gyomány szerint tudjuk, hogy az írásmagyarázat két egymástól különböző módjának megjelölésére ezen két kifejezést használta (I. A babyloniai amorák agadája cz. munkámat 104. l.), a minél azonban nincs kizárva, hogy a megkülönböztetést már előtte tanította, a vak József, a targum híres hagyományozója tette.¹⁾ Mindenesetre Babyloniából, az amorák korzakából való. A tannaita korszak nem ismeri egyáltalában a *שני* kifejezést a szentírásmagyarázat megjelölésére, így tehát, mint az egyszerű szóértelmet kereső magyarázat speciális jelentését sem. *רמ* (olvassd *רמ*-nek nem *רמ* mint Kö-nig ezt átírja) a tannaitikus irodalomban csak igen ritkán előforduló terminus, mely azonban egyáltalában nem jelent tipikus magyarázatot, mint a Zóharban, sem mystikus allegorikus magyarázatot, mint Ábrahám Ibn Ézránál, hanem célzásszerű ráutalást, melyet a szöveg egy bizonyos oly tárgyra tartalmaz, melyre a szentírás nem nyújt egyenes szöveget. Így ha Chananja, Jósua b. Chananja unokaöccse, Ex. 19. 19. e szavaiban: *ימנ בקל* ráutalást talál arra, hogy az ének a szentély liturgiájában bibliai törvénynek tekintendő *היה לשר מן התורה*, Szifré Num. 116. sz. (15, 3.), vagy ha a szentírás oly helyeiről van szó, melyek célzást tartalmaznak a holtak feltámadására *הם ראו לחיות המתים* Szifré Deuter. 329. sz. (32, 34).²⁾ A mi pedig a *שני* szóban összefoglalt terminusok utolsóját illeti: *סוד*, ez a *hagyományos irodalom sem tannaitikus, sem amorái részeiben* a mélyebb értelem vagy az ezt kipuhatóló írásmagyarázat jelölésére nem találhatik. A szentírás magyarázatban e szó csak Ibn Ezrával kezd szerepet játszani, ki különben a bibliai törvé-

¹⁾ Dobschütz »Die einfach Biblexegese der Tannaim« cz. művében (Boroszló 1893. 12. l.) e feltevésem ellenében Arákhin 8 b-re utal. De e talmudi helyen ezen kérdés: *משה רבינו דרש בנא* nem Jehuda b. Jechezkel amorához van intézve, hanem a talmudi szöveg névtelen, ugyszólván szerkesztőségi alkotó részeihez tartozik.

²⁾ V. ö. még a talmud két helyén (Sabbáth 103 b. és Táanith 26.) olvasható baraitá: *היה לשר מן התורה*. Némileg eltérő *רמ* szó értelme a módiimmi Eleázár egy mondanásában (I. Die Agada der Tannaiten I. 218.) *רמ* *היה אחד מארבעה צדיקים שנתן להם רמ* (Mechilta, 17, 4-re 55 b. ed. Friedmann), a hol a jövőre szóló utalást kell alatta érteni. Azon példák, melyeket Levy, Neuh. Wörterbuch IV, 453. idéz *רמ* kifejezésre, amoráktól való.

nyek mélyebb értelmét, de a szóértelem mögött keresendő philosophiai nézeteket és tanokat is jelölte a *סוד* szóval (I. értékezésemet: Abr. Ibn Ezra's Einleitung zu seinem Pentateuchcommentar, 59. l.).

Ezekből eléggé világos, hogy a négy terminus *סוד דרש רמ פשוט* sem a szentírás négyféle értelmének szabályául nem foglaltat össze és *פשוט* szóban nem egyesítettek mnemonikai jellé, sem pedig külön-külön nem léteztek a talmud korában és nagyon sajnálandó, hogy Kö-nig egy semmi tudományos tekintély által nem támogatott nézetnek saját nevének joggal tisztelt tekintélyét kölcsönözte és az által, hogy ezt álokokkal erősíteni törekszik, hozzájárul, hogy egy történetellenes, sőt a történeti tényeket egyenesen felforgató felfogás érvényre jusson. A négyféle értelemről való tétel és annak jelszava — az jelenlegi, csakis a legszükségesebbre szorítkozó megjegyzéseimből kitűnik — nem tartozik, mint ezt Kö-nig véli, — a zsidó szentírásmagyarázat első idejébe, hanem annak fejlődése mintegy bezáródik vele, a mennyiben a kabbalistikus biblia-exegezis után, mely a tételt és annak jelszavát teremtetten, a zsidó szentírás magyarázat történetében új irány felé való fejlődés már nem következett, hanem csak az addig fellépett irányok, szentírásmagyarázati módoknak valamelyike vagy ezeknek kombinációja talált képviselőre. Különben a zsidó szentírásmagyarázat történeti menete félreismerhetetlen szükséggel a magyarázati módok négyes számához vezetett. A *pesút* és *derás* közti régi ellentét, mely a természetes, különösen megtisztult nyelvészeti megismerésen alapuló exegezis és a hagyomány által szentesített midrásmagyarázat közötti harcából elvi világossággal tűnik ki, először sporadikusan, de később mindinkább határozottabban hozzájárul a philosophiai allegorézis, mint ezt pl. József Ibn Aknin, a szentírásmagyarázat harmadik módja gyanánt az Énekek énekére alkalmazta és mint ezt később különösen Délfranciaország maimonistái a pentateuchus elbeszélő és törvényi részeire is használták. Mint a szentírásmagyarázat negyedik módja csak a XIII. század kezdetétől fogva lép fel a mystikus vagy kabbalistikus exegezis, mely módszer csirái tényleg résznint a midrás exegézisében, részint a philosophiai allegoristikában tartalmaztatnak. Legtisztábban nyilvánul e négyféle magya-

rázat, mint a zsidó szentírásmagyarázat egész fejlődésének productuma Bachja b. Aser pentateuchus-magyarázatában, ki egyidejűleg a Zóharral (a 13. sz. végén) az exegezis négy módját nevezi és követi, de korántsem a Zóhar négy módját, és a Pardesz jelszó is ismeretlen előtte.¹⁾ Bachja b. Aser és a Zóhar szerzője (Mózes da Leone) ebben teljesen függetlenek egymástól és a philosophiai magyarázat, Bachja harmadik útja a Zóharban nincsen képviselve, míg az ő negyedik útja — יְהוָה דִּקְקָלָה — a Zóharban két magyarázati móddá válik szét: פִּדְדִּים és פִּדְדִּים. Csak ezen szétválasztás által nyeri a Zóhar szerzője a módszerek négyes számát és ezek kezdőbetűiben felismerve a פִּדְדִּים szót, lesz kezdeményezőjévé e jelszó használatának. A mellett említendő, hogy a Zóhar maga nem használja világosan פִּדְדִּים szót összefoglaló jelszónak. Így tehát nem tudjuk, vajjon a jelszó teremtetőjének szemei előtt lebegett ama tannaitikus hagyomány a négyről, kik a פִּדְדִּים-ba mentek. A Zóhar egész irodalmi formáját és alaptervét meghatározó azon tendenciája mellett, hogy az a talmudban és midrásban talált hagyományos anyaghoz fűzi előadását, e föltevés nem valószínűtlen és ezzel legalább külsőleg megvolna az összefüggés a tannaitikus פִּדְדִּים és a kabbalistikus exegezis פִּדְדִּים között. Ezzel azután elesnek König következő kérdései: »És lehetséges-e valóban, hogy פִּדְדִּים szó csak véletlenül szolgáltatott okot az egyszerű szóértelem stb. fent megmagyarázott négyféle megnevezésre? Nem kell-e megfordítva úgy képzelni a dolgot, hogy ezen kifejezések előbb léteztek és hogy ezek számára úgy találtak egy Vox memoriálist, hogy ama négyféle magyarázat természetes sorrendjét megváltoztatták?« — Eddigi fejtegetéseim után nem lehet kétséges, mikép kell a történeti valóságot gondolni. Csak az egyre akarok még figyelmeztetni, hogy a Zóhar négyféle

¹⁾ Egészen alaptalanok Dobschütz állításai (fent idézett munkájában 45. old.), hogy Nachmáni pentateuchuskommentárja bevezetésében a פִּדְדִּים négyféle magyarázatát felállítja és hogy őt ebben Bachja b. Aser követte. Az az állítása is helytelen, miszerint Abr. Ibn Ezra az első exegeta, ki e négyféle magyarázatot említi. Mert pentateuchuskommentárja bevezetésének négy útja, melyekhez saját módszere ödözik járul, csak részben értendő hermeneutikailag. Tényleg ebben a keretben Abr. Ibn Ezra a korabeli és az előbbi szentírás magyarázati irányoknak történeti vázlatát adja.

értelmezésére való keresztény befolyásnak feltevése igen jól egyezik meg azon itt kimutatott fejlődéssel, mely hozzá vezetett. Mert nagyon valószínű, hogy a mystikus magyarázatnak a פִּדְדִּים és פִּדְדִּים két módszerére való szétválasztást azon törekvés idézte elő, hogy a keresztény minta négyes száma éressék el.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

JÓB KÖNYVÉNEK SZERKESZTÉSI IDEJE ÉS HELYE.

Jób könyvének helyes megértésére nagy fontossággal bír annak szerkesztési idejét, legalább megközelítőleg megállapítani. Ha már ethikusok és bölcsesek foglalkoztak azzal, hogy e könyv pszichológiai problémáját világosan kimutassák, akkor nem kevésbé jelentős a szentírás irodalomtörténetirójának és magyarázójának annak az időszaknak a meghatározása, a melyben a héber nyelv fejlődésnek indult és a melyben állítólag a könyvet megszerkesztették. És minthogy én azt tartom, hogy képes vagyok a szakembereknek erre a kérdésre is, az eddigi felfogástól eltérő, talán kielégítőbb feleletet adni, átadom tehát nézetemet a nyilvánosságnak megbírálás végett.

Kiindulok Jób három barátja hovátartozásának meghatározásából. Ezek valának: בִּלְדָּד הַקַּמְזִי, צוּפָר הַנֶּמְצִי, אֱלִיפָז הַתִּימִנִי. Ámde első sorban, a mennyiben neveiket egyáltalában figyelemre méltatták, csak a nomina gentilitiának azon utalását vették tekintetbe, a mely összefüggésbe hozza a három férfinak a nevét más pogány törzsfjedelmekével. Az egész jól látszott kigondolva: הָיִן vala Elifaznak a fia (Ézsau unokája) — hogy lehetett azonban Elifaz törzsfáját, fia által, feltüntetni? בִּלְדָּד kitől állítólag בִּלְדָּד származott, Ábrahám azon fiainak egyik utódja, kiket Keturától nemze (Gen. 25., 2.) de honnan került a Bildad név? Czofar nemzetségét pedig rokonságba hozták Tubal Kain nővérével. (Gen. 4., 22.) Hogy ez a felfogás, ámbár már igen sokat vitatkoztak fölőtte, teljesen alaptalan, bizonyítja már eltekintve attól, hogy már magában véve curiositás a szerzőnek ama megjegyzése (2., 11.) »És midőn Jób három (üzlet) barátja minderről a sze-

renesétlenségről hallanak, a mely őt utoléré, jövének ők, *mindegyik a maga helyéről* és gyülekezének, hogy oda menjenek, hogy szánmukat kifejezzék neki és megvigasztalják. Minek oly kimerítő leírás, ha az egész csak kigondolt? — Próbáljunk tehát Jób barátjainak más illetőségi bizonyítványt kiállítani. E nomen gentiliicumra תנ"י kétszer akadunk I. Kr. 4., 6. és 15., 16. azonkívül Gen. 36., 34. Küszöböljük ki a később említett helyet, 1. mert ott az illető szó defective van leírva, 2. mert a helyleírások ellentmondanak a valóságnak, akkor *dolgonk van a Juda törzs egyik tagjával*. A másik barátnak a neve הושיע szintén arra mutat, ha I. Kr. 4., 11-re tekintünk, hogy az is Juda nemzetségből való. És a mi a harmadik nevét illeti, utalunk leginkább Jos. 15., 41-re, hol ישיע egy helységnek a neve Judaeában. Az ebből könnyen folyó eredmény az, hogy *Jóbnak idősebbik barátai judabeliek voltak mindnyájan*. A három barát elsőveire vonatkozólag, legjobb a másikat közelebből meghatározni és datálni: »Ez a babilóni alakja a Num. 11., 26. előforduló névnek אֶלִיפַז (El barátja) és azt jelenti: Bélnek barátja, kedvence.«¹⁾ Tehát abban a korban élt, melyben a babilóni befolyás nagy mértékben mutatkozott.

(Bildad-ot lehet összehasonlítani Bil-iddin babilóni névvel. Mutatkozik Marduk biliddinben, ki Sanherib halála után magához ragadta a kormányt). Elifaz is megfelelni látszik a babilóni Bil-i-pu-us-névnek, hol אל és ל felcseréltetett, mint az előbbieken, Ez a név Bil-i-pu-us használtatik különösen Dárius idejében.²⁾ Valószínűleg jobban kedvelték Júda családaiiban az Elifaz nevet, mint a babilóni Bil-i-pu-us megnevezést, azonfelül Elifaz, mint azt *Delitzsch* kimutatta, egy ősi iduméus névnek változata, mely az idumeus Herodes *Phasacl-nál* visszatér. Idumea területe pedig határos volt Palesztinával.

¹⁾ Úgy látszik nekem, hogy אֶלִיפַז Num. 34., 21. nem אל-יפ-ז-ből vezethető le »az én Istenem (nekem) barátom«, hanem össze van téve אֶלִיפַז-ból אל (יד) ו, 6. חִירֵק (a joddal) csak kötő-hangzó, melynek bekövetkezésénél az első ד ráfe lesz; V. 6. אֶרֶם és אֶרֶם.

²⁾ Lásd *Peiser*, Babylon. Verträge Berlin 1890. Col. LXXXI, 22. (CXLIX, 4); ugyanaz, keilschriftl. Actenstücke, Berlin 1889. I. 22. — Itt »Summer és Akkad királynak« a neve (*E Meyer* Gesch. d. Alterh. I. §. 381), Belibus (Berossónál: Elibus) talán ide vonatkozatható?

val délen, hol előbb Juda és Simon törzsek laktak. Onnan került hát az a név, Judában meghonosodott és fönntartatott. (A misnai-talmudi korban a rövidítése is előfordul ישיע névben).

A Czfzar¹⁾ névhez nem tudtam eddig analógiát találni a babilóni forrásokban: nem is mutatkozik babilóni jellegűnek.

A mi azoknak a férfiaknak legfiatalabbikát illeti, kik Jóbbhoz közelednek vigasztaló vagy fölvilágosító szándékkal, a könyv 32., 2-ben בְּיָמָיו דְּבִי מְשַׁחֵת רָם מְשַׁחֵת רָם-nak tüneti fel. Minthogy a בְּיָמָיו név csak egyszer fordul elő Jóbban nem fogunk nagyot merni, ha azt azonosnak mondjuk בְּיָמָיו-val, a mely igen gyakran említettetik²⁾ és azért alaposan megállapítandó, hogy melyik בְּיָמָיו-val van nekünk itt dolgonk?

A בְּיָמָיו genealógiai megjegyzés által utasítottunk Kr. 3., 20-ra, mely szerint בְּיָמָיו Zerubabelnek egyik utódja, ki Dávidtól származott. Dávidmaga pedig, Ruth könyve szerint 4., 19. -nak egyik sarja. Határozottan lehet tehát azt állítani, hogy a mi Elihunk, ki itten mint בְּיָמָיו fia szerepel, Dávidtól származik és egyenes utódja Zerubabelnek, mely körülmény Jób könyvének szerkesztési idejére legnagyobb jelentőséggel bír. Eszerint Elihut is Judabelinek kell tartanunk. Mi azonban csak egy gadbeli embert ismerünk, ki azt a nevet viseli és minthogy mi a מְשַׁחֵת רָם följegyzés által, a mely a Juda törzshöz való tartozást föltételezi, kénytelenek vagyunk azon álláspontot földadni, hogy Elihu gadbeli ember volna; helyesen fogunk eljárni, ha föltesszük, hogy Juda törzséhez tartozván, בְּיָמָיו tartományban talált lakhelyet, mely Palesztina közvetlen szomszédságában terült el, a melyet megemlítve találunk Jer. 25., 23. Ugyanazt a helyet akarom a kohannita nemzetségből származó Ezekielnek is tulajdonítani, mert nem hihetem el, hogy בְּיָמָיו »Buz fiát« jelentse. Inkább így érterdő: »A vagy egy buzitának a fia«. A mi Elihunk tehát földije Ezekielnek.

¹⁾ Hasonlítsuk össze a צִפְזָר női nevet. *Frensdorff* szerint Mass 317. mindenhol az első hely kivételével, hol a név előfordul, צִפְז defect. irandó, a mi már álltalam más helyen (Aus Massora u. Talmudkritik) kiemelt mód, hogy a helyes kijelölés érdekében az első helyen plene iratik.

²⁾ Lásd מְשַׁחֵת רָם és מְשַׁחֵת רָם neveket, melyek egymással váltakoznak.

Ezen megállapítás erősítést nyer abban, ha emlékeztünkbe idézzük azt a tényt, hogy Ezekiel könyvében Jób két-szer is szerepel. (Ez 11., 14., 20.)

Habár *Hitzig* (Jób k. p. XIV.) azt vitatja, hogy az Ezekielben előforduló három név יְהוֹכִיָּאֵל és יְהוֹנָדָב arabs neveket, a Koránból való átvételének tekintendő: nem fogják azonban az erre a pontra vonatkozó állításait komolyan venni. *Hitzig* megjegyzi: »... Danielnek az idézése épp olyan felfoghatatlan, mint Nőéé, mivel e névvel illetett könyv, sokkal későbbben szerkesztetett, mint Ezekiel könyve... Ha azonban sikerül kitudni, hogy kicsoda az ezekben idézett Dániel, akkor tovább vezetettünk Jóbnak a nyomára is.« Ámde miért ne legyen az Ezekielben említett Dániel ugyanaz, a kiról a róla nevezett könyv kimerítően beszél? *Hitzig*nek a figyelmét kikerülte, különben elmés kutatásainak kárára, azon tény, hogy időbeli különbséget kell tennünk, Dánielnek historiai személye és a nála nevezett könyvnek szerkesztése között. Dániel száműzetett Jójákim király uralkodásának harmadik évében (l. D. k. 1., 1.) Nebukadneczar által, míg Ezekiel csak Jójákim fiával és utódjával Jójáchinval került fog-ságba, Babilóniába. Ott már tudomást szerezhetett Dánielnek szilárd jelleméről, tehát könnyű volt neki Dánielt épp úgy, mint Nőét oly előpéldának fölláttani, kik Istenükbe vetették szilárd bizalmukat, mert mind a kettőt a környező viszonyok, inkább az Istentől való elpártolásra készítették. Már pedig az Ezekielben előforduló hely arra tanít bennünket, hogy mi nem csupán oly férfiakról hallunk itten, mint Nőé-ről etc. hanem — és arra felhívja figyelmünket különösen Dánielnek a neve — szó van egy valódi Nőé, Dániel és Jóbról. Még azt akarom megjegyezni, hogy én, ha Jóbót közvetlenül Ezékiel kora előttinek vagy kortársának mondom, azzal még nem állítom, hogy Ezékiel a könyvnek egyenes szerkesztője illetve az Elihu-féle beszédeinek, ámbar azon felfogás nagyon elfogadhatónak látszik a fentebbi állítások folytán. Ámbar nem okvetlen szükséges *Cornill* (Einl. i. d. A. T. p. 206.) felfogását elfogadni, hogy Ez. 14 előbbi időbe helyezendő mint Jób, azért nem lehetetlen, hogy Jób könyvének szerzője sokkal körületekintőbb világnézetet, szabadabb és önállóbb felfogást tanusít, a neki fontosnak látszó problémának kezelésében,

mint az, ki Ezékiel könyvét szerkesztette, azért tehát olyan időbe teendő, melynek jelszava vala, a bátortalanságot és fatalizmust leküzdeni, az ön- és céltudatot fölébresztetni.

A könyv e szerint költői külsejében és kidolgozásában világot látott midőn az új templom és állam fölépítésnek indult és befejezéséhez közeledett. Ez nemcsak a sokféle perzsa vallásnézetekből következik, a melyek különben, mint magától értetődik, asszír-babilóni elemekkel vegyültek és nem csupán abból, hogy a 32—36 f., melyeknek eredeti hozzátartozását nagyon erősen kétségbe vonták és melyek általunk oly férfiak szájába tétetnek, a kiket Zerubábel unokájának tartunk, hanem kitűnik különösen a könyvben számtalanszor ismétlődő új-héber szavakból és képzésekből, melyek száma sokkal nagyobb, mint ezt eddig kiderítették. Ezrának idejében pedig a héber nyelv »új« lendületet vett.

Jelentősséggel bír továbbá az is, hogy יְהוֹנָדָב tartománynak a fekvését megállapítsunk. Semmiesetre sem csatlakozom *Wetzstein* fejtegetéséhez, mely szerint az Haurán tartományban feküdt volna, vagy pedig azzal egészen azonos lenne, mert »a nép szóbeli hagyományának a tudományban csak alantebb érték tulajdonítható«. Itt is fölismerhetjük a szellemi hős születési helye fölötti vitatkozást, a mely látszólagosan még inkább nyer jogosságban azáltal, hogy több » יְהוֹנָדָב « nevezetű helység létezett. Ez az יְהוֹנָדָב , melyet Jób említ valószínűleg ugyanaz, melyről Jer. 25., 20. szól, a mely (l. *Keil* 2. rész) éppúgy, mint a Sirmak 4., 20. idézett Idumea és Egyiptom határa között keresendő. Így volnának megérthetők a baráti és üzleti viszonyok, a melyek Jób és júdabeli barátjai között fönnállottak, a kikhez különben a fiatal Elihu is számítandó.¹⁾ A sábai karavánok is összeköttetésbe lépnek (l. Jób. 1., 15.) a júdabeliekkel (Joel 4., 8.) és az Egyiptommal való érintkezés is felismerhető. Ha tehát saját nézetemet ekképen összefoglalom, hogy Jób (13., 24.) tényleg még pedig Ezékiel idejében illetve nem sokkal későbbben élt (יְהוֹנָדָב tartomány közelségében), hogy azonban a róla elnevezett könyv csak Zerubábel utódjai alatt illetőleg ezektől szerkesztetett, egyszer-

¹⁾ Legyen megjegyezve, hogy egy gadbeli ember is a יְהוֹנָדָב nevet viseli. (I. Kr. 5., 14.)

smind akarnám a szentírás kutató figyelmét felhívni az abba a korba való művekre, úgy mint Salamon példabeszédeire, Kóheletre és a Zsoltároakra, továbbá arra is, hogy Zerubábel utódjai a Dávid illetve a Salamon családnak hozzátartozói valának, azok, kiknek ősei vulgo ezen íratok szerzőiként szerepelnek. Még megjegyzem, hogy szándékomban van más helyen Jób könyvére vonatkozó exegetikus fejtegetéseknek egész sorát közzé tenni.

Boroszló.

DR. KÖNIGSBERGER BERNÁT.

A ZSINAGÓGAI ÉPÜLETEK HELYE.

Az Újtestamentum, Josephus és pogány írók egyes nyilatkozatai alapján azt állítják már régi idő óta, hogy az ókorban előszeretettel építették a zsinagógákat a tenger vagy folyó partjára. Főbizonyítékul szolgál Acta apostolorum 16, 13: »A szombat napján kimentünk a városon kívülre a folyó mellé, a hol megszoktuk, hogy a templom legyen.«¹⁾ E helyen világosan ki van mondva, hogy a proseuché a folyó partján szokott lenni. Más ennyire határozott adat nincs, hogy a templom folyó partján lett volna. De azt még találjuk, hogy a folyó vagy tengerpartján imádkoztak. Josephus, Antiquitates XIV. 10, 23;²⁾ Tertullian, De jejuniis c. 16.³⁾ és Ad nationes I. 13.⁴⁾ Schürer E., ki az idevágó forrásokat és irodalmat összeállítja, más bizonyítékokat a nemzsidó irodalomból nem jegyez föl (Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi II. 370. lap 88a és 372 l. 92. jegyzet; l. még Winer BRVB. s. v.)

Löw Lipót Der synagogale Ritus cz. értekezésében (Monatschrift f. G. u. W. d. J. 33, 167—170 lap) tagadja,

¹⁾ τῇ τε τῇμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμὸν ὃν ἐνομιζομεν προσευχῆν εἶναι.

²⁾ καὶ τὰς προσευχὰς ποιεῖσθαι πρὸς τῇ θαλάσῃ κατὰ τὸ πάτρον ἔθος.

³⁾ Iudaicum certo jejunium ubique celebratur cum omisiss templis per omne litus quoqu岸 in aperto aliquando jam precem ad caelum militant.

⁴⁾ Judaici ritus lucernarum et jejunia cum azymis et orationes littorales.

hogy a zsinagógákat előszeretettel építették volna víz mellé. Az említett, valamint Juvenal Sat. 3, 11—14 szavaiból vett bizonyítékokat sorra czáfolni iparkodik az Új Testamentum idézett helyének kivételével. Ott világosan ki van mondva, hogy a zsinagóga a folyó partján szokott lenni. Löw főargumentuma az, hogy a zsidó forrásokban, bár sok alkalom kinálkoznak rá, sohasem történik még célzás sem arra a körülményre, hogy a zsinagógák víz mellett lettek volna. Az egyetlen szabály a zsinagógák építési helyére vonatkozólag azt mondja: (Tószifta Megilla 4, 23 Zuckerm.) A zsinagógát a város legmagasabb pontján kell építeni.

Nézetem szerint azonban Löw egyetlenegy bizonyítékot sem czáfol meg. Mert az nem czáfolat, hogy Tertullian tévedett, az apostolok cselekedeteinek írója nem ismerte a zsidó ritust. Azt sem lehet elfogadni, hogy Josephus idézett szavaiból csak az következik, hogy a halikarnasszusi zsidók temploma a tengerparton volt, minthogy ott ősi szokásról van szó. Különben is, ha a zsidóknak mindegy lett volna, hogy mely helyre építik templomukat, akkor a halikarnasszusiak nem azt a privilegiumot kérték volna, hogy a tengerparton imádkozhassanak, hanem azt, hogy templomukat megtarthassák vagy akárhová építhessék. Az a tény, hogy a szabadalomban az van kiemelve, hogy a halikarnasszusiak a tengerparton imákat végezhetnek, világosan a mellett szól, hogy a tengerpart melletti imára különös súlyt vetettek.

Löwöt ezen erőszakos czáfolgatásra az a tény bírja, hogy a zsidó források a littoralis imákról tökéletesen hallgatnak. E hallgatás nem volna lehetséges, ha ilyen imák szokásban lettek volna. Igaz, hogy direkt adat ezekről nincsen, de elég világos célzás találunk nézetem szerint a Mekhilta bevezetésének elején.

A minden tekintetben instructiv hely következőképen hangzik: »Egyiptom országában (12, 1.). A városon kívül (beszélt az Isten Mózeshez és Áronhoz). Talán a városban? Minthogy azt mondja (II 9, 29) a tóra: »Mondá hozzá (Fáraóhoz) Mózes, majd ha kimegyek a városhól felemelem kezem az éghez«; ha Mózes nem imádkozott csak a városon kívül, annál kevésbbé beszélt az Isten vele a városban, hanem a városon kívül. És

miért nem beszélt vele a városban, mert tele volt utálatosságokkal és bálványokkal. Mielőtt Izrael országa kiválasztatott, minden ország alkalmas volt az Isteni beszédre, mióta ki van választva, a többi ország ki van zárva stb.* Néhány sorral ezután: »Ámbár az Isten a szent földön kívül is beszélt a prófétákkal az ősök érdeme folytán, nem tette máshol, csak tiszta helyen víz mellett Dániel 8, 2; 10, 4; Ezékiel 1, 1. bizonyága szerint.«¹⁾

E helyből két tény világlik ki, először az, hogy a pogány külföldi városokat a bálványok miatt nem tartották alkalmasnak az ima elvégzésére, hanem inkább valamely a városon kívül eső helyet. Másodszor pedig az, hogy a folyó vagy tenger partja tiszta helynek tartott. Ezekből a tényekből a valószínűség legmagasabb fokával bir azon feltevés, hogy a külföldi zsidók imáikat a városon kívül, lehetőség szerint víz mellett végezték, következésképen templomaikat is ezen helyekre építették. A tannaiták korából származó palesztinai forrás igazolná tehát azt, a mit az Ujtestamentom, Josephus s a többi írók nevében fönt idéztünk.

Helytelen állítás csak az, hogy a templomokat a szent földön is víz mellé építették, mert Palesztinában, minthogy az ország nem tisztátalan, erre szükség nem volt. Így értjük a Tósziffa szabályát, hogy a zsinagógát a város legmagasabb helyére építsék, minthogy Palesztinában nem forgott fenn annak szüksége, hogy a városon kívül fekvő tiszta helyet válasszanak. Ellenben a külföldön erre szükség volt. Az említett írók mind külföldi zsinagógákról szólnak, a melyeket tényleg a lehetőség szerint a városon kívül helyeztettek el.

A különbséget, a mely a zsinagógák helyére nézve Palesztina és a többi országok között létezett, Löw nem vette észre

(¹⁾ בארץ מצרים חוץ לכרך או אינו אלא תוך הכרך בשוואו אומר ויאמר אליו משה כצאתי את העיר וחלל דברים קיו ומה תפלה הקלה לא התפלל אלא חוץ לעיר דבור חמור לא כל שכן ומפני מה לא נדבר עמו תוך הכרך מפני שהיה מלאה שיקוצים ונילולים: ועד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות משגברתה אי יצאו כל הארצות וכו' אם תאמר דן אנכי מן הכובאים שנדבר עמהם בחוצה לארץ וכו' ואע"פ שנדבר עמהם בחוצה לארץ ובזכות אבות לא נדבר עמהם אלא במקום טהור של מים שנאמר ואני הייתי אל אבי אולי ואני הייתי על יד תהר הגדול הוא הדקל ואומר היה היה דבר ר' יוחנן

és innen ered téves argumentációja. A zsidó források hallgatása a kifejtettek szerint természetes. A palesztinaiak azért hallgatnak az általunk idézett indirekt módon bizonyító hely kivételével, mert Palesztinában a zsinagógát tényleg nem kellett sem a városon kívül, sem pedig víz mellett építeni; a babilóniaiak pedig — legalább azokon a helyeken, a melyekben pogányok képezték a fölakosságot — tényleg a városon kívül helyezték el a »béth ha-keneseth« és a »béth ha-midrast«. A régi zsidó hagyomány pedig, a mely reánk maradt, csakis Palesztinából és Babilóniából származik. Josephus tényleg beszél e pontról, habár csak egy helyen, de tudjuk, hogy a zsinagógákról általában ritkán és csak alkalomilag szól.

Mi tehát helyeseljük a régibb tudósok nézetét, a melyet Schürer is képvisel, hogy a zsinagógák lehetőleg víz mentén épültek, de csakis a külföldiek, de nem a palesztinaiak. A megokolást azonban, melyet Schürer ad, hogy azért építettek víz mellé, hogy az esetleg szükséges rituális mosdásokat végezhessék, nem helyeselhetjük. A Mekhilta idézett helye ugyanis világosan mondja, hogy a »víz melletti hely tiszta.« Ez volt az ok.¹⁾

Hogy a babilóniai zsinagógák a városon kívül voltak, a Löw által idézett helyen kívül még Bécza 15a is bizonyítja, mert »béth ha-midrast« és »béth ha-keneseth« között e tekintetben nincs különbség (l. Rasi v. המדרש בבית). Löw (i. h. 162—165) az okot a perzsák intoleranciájában keresi és a sasszanidák uralma restaurációjának korára vezeti vissza, mert Rab idejében (b. B. m. 107. a alapján) a zsinagógák még a városokban voltak. Nézetünk szerint e feltevés nem valószínű. A többször említett Mekhilta állításából

¹⁾ Ez cikk már ki volt szedve, midőn Kohler K. tanulmánya: »Ueber die Ursprünge und Grundformen der synagogalen Liturgie« (Monatschrift f. Gesch. u. Wissensch. d. J. 1893. julius—augusztus füzet) kezeim közé került. Örömmel látom, hogy nézetünkkel megegyezik (442. lap). Feltűnő, hogy Kohler, miután kifejtette, hogy a víz tisztaságot kölcsönöz a szentség értelmében, mégis azt állítja, hogy a zsinagógákat »der nöthigen Wäsungen halber« építették víz mellé. Ez nem áll. — A »Jüdisches Litteraturblatt« 1884. év f. színtén közöl egy cikket Löw nézete ellen, erre azonban ez alkalommal nem reflektálhatunk.

joggal vont következtetés szerint azért nem imádkoztak a városokban, mert azok telve voltak bálványokkal és egyéb bűnökkel. Hogy csakis ez volt az ok, bizonyítja Philo is (In Flaccum 13). Ebből egyszersmind az is következik, hogy olyan városokban, vagy városrészekben, a melyek tiszta zsidó lakossággal bírtak, a zsinagógát nem kellett kihelyezni a városból. Ráb lakóhelye — Mátha Mechaszja — tényleg tiszta zsidó lakossággal bírt; az ő állításából tehát semmiféle kronológiai következtetést a mezőn épített zsinagógákra vonni nem lehet.

Fejtegetéseink alapján megérthetjük azt a tényt is, hogy az idők folyamán az a szokás, hogy a zsinagógák a városon kívül építtessenek, teljesen megszűnt. Ez talán azért történt, mert a szülők — a bálványimádás — a kereszténység és az az iszlám országaiban megszűnt és így az okkal az okozat is eltűnt.

Budapest.

DR. BLAU LÁJOS.

APRÓBB ADATOK A MAGYARORSZÁGI RABBIK TÖRTÉNETÉHEZ.

Dr. Bacher Vilmos e folyóiratban megjelent »Századunk első feléből« című munkáját újabban ismét többször forgatván, néhány észrevételhez jutottam, amelyeket a következőkben közre bocsátok.

15. Családneve Schag, később kaboldi rabbi, Palesztinában halt meg.

37. Áron hálévi, családneve Tauber, אֲרוֹן טָאָבֶר szerzője (megj. 1869. Pozsony), megh. Szerdahelyen.

40. Áron Kuttna 1834-ben kiadta אֲרוֹן קוּטְנָא.

55. Talán Báruch Goietein אֲבִירָה גִּוֵּיטֵין szerzője.

56. Családneve Tintner, Austerlitzből származott. Mindig Berech (= Berechjő)-nek írta nevét, tehát berech nem javítandó. Teljes neve Tintner B. Ábrahám,

90. Azonos a 96-ikkal.

103. Áron Eleázár, családneve Paskus, később galanthai rabbi, megh. Szerdahelyen. Szerzője אֲבִירָה פֶּאָסְקוּס (1874).

119. Mint szécsenyi rabbi halt meg, ez és fivére Áron (39 és 43) Aszód Judának voltak tanítói.

120. Családneve Wallerstein, mint moóri rabbi halt meg 1829.

121. Családneve Lemberger, azonos a 124-ikkal, veje volt Ullmann Mózes lipót-szent-miklósi rabbinak.

128. és 324. nem rabbi, hanem csak »móre czedek«.

129. Talán Englsmann G. rohonczy rabbi az אֲבִירָה שְׁמַחֵל szerzője.

153. אֲבִירָה שְׁמַחֵל tényleg Szkala-Ujfalú.

164. Tényleg azonos a 165-ikkal, mint Pécs rabbija Baranya megyének főrabbija volt. Én a 166. פִּינְפִירְכִירְכֵן-nek olvasom és így 164, 165 és 166 resp. egy és ugyanazon személyhez szól.

171. Családneve Margoloth.

178. Családneve Spitzer, fia, Sámuel, Szentesen volt hitshónok és iskolaigazgató.

179. Kéziratban maradt munkái שִׁית טֵעֵץ יִצְחָק (responsumok korának legkiválóbb rabbijaihoz) שִׁית יִצְחָק és אֲבִירָה יִצְחָק (predikációk). E munkákat édes atyám bírja. Baáni (Trencsén m.) és zsámbéki rabbi is volt. A 187. Grán jelzővel azért illetik őt, mivel esztergomi származású volt. Szofer Mózes hét responsumot intézett hozzá, melyeket édes atyám őriz.

206. Teljes neve József Jakab Vecs Neuschloss, megh. Ó-Budán.

207. שְׁחַג családneve volt = Schag, így írta nevét a kaboldi rabbi Ábrahám is.

216. Teljes neve J. M. Schmai ben Majer.

219. J. Ber, családneve Rottenberger.

228. Családneve Lichter, ben Mózes. Két kötet halachikus munkája kéziratban édes atyám tulajdonát képezi.

233. Családneve Reiz. רֵיז nem Lugos, hanem Tisza-Lök.

239. Családneve Lichtenstadt.

243. Aszód Juda responsum-gyűjteményében (Ében ezer 51. sz.) Mozes József מֹזֶס יוֹסֵף a neve.

252. Mint balassa-gyarmati rabbi halt meg.

276. Teljes neve Mózes Löb Rosenbaum hálévi pozsonyi dáján, Bacharach Jáir chájim és Wertheimer Sámson családjából, több munkát írt,

290. Családneve Fried, rabbi volt Gyallán, megh. 1859.
 מִיר פֿריד művét kiadta 1874. fia, a jelenlegi szent-mártoni
 (Győr m.) rabbi.

302. Ben József Kromauból, tanítványa volt Oppenheimer
 Simonnak, az ismert pesti dájánnak.

315. Családneve Glück, teljes neve M. L. Szántó Glück.

331. Családneve Schück, később huszti rabbi.

337. Családneve — azt hiszem — Freund.

158. és 141. Azt hiszem, hogy Löw Izrael dárdai rabbi
 (164, 165, 166.) atyja. Magyar-Zsidó Szemle VII. évf. 471. ol.
 azt irtam Rosenthal Salamon levele nyomán, hogy Löw Izrael
 atyja Löb bonyhádi dáján.

342. Abban az évben halt meg, amikor Deutsch Dávid,
 az דוד דעטש szerzője megh.

354. Családneve Brill, ennek fivére Mardochái Löb
 számbokréti rabbi volt.

355. Családneve Dessauer, ben Matitjahu halévi Nathan
 fia volt Dessauer Gabriel balatonfő-kajári rabbi az »Ariel«
 szerzője és Hiób magyarázója (Pozsony, 1838.)

369. A רבי משה בן אהרן szerzője (Bécs, 1859.)

387. Családneve Stern.

403. Családneve Ziltz.

412. A nemesített Neuwall családból származott, fivére
 Májer számbéki rabbi volt.

419. Családneve Levi.

428. Családneve Elbinger.

435. és 436. Azt hiszem, hogy Rapoport Farkas pápai rabbi.

432. A híres Wiener Simon, ki mint lovasberényi rabbi
 halt meg.

437. azonos 445-ikkel. Mint n.-tapolcsányi rabbi halt meg.

Szofer Mózes levelezőinek nevére és működési helyére
 vonatkozólag bővebb felvilágosítást nyújthat az orthodox
 rabbiknak nyilatkozata az 1845. braunschweigi rabbigyűlés
 ellen (Allgemeine Zeitung des Judenth. IX. évf. 17. és 18.
 szám), valamint Eisenstadt Májer ungvári rabbi sesponsum-
 gyűjteménye. Ezekről más alkalommal.

Az egyik névtelen responzum, mely községi viszályokról
 szól, az *ürményi* községhez van címelve.

Moór

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

AZ ABONYI ZSIDÓ KÖZSÉG TÖRTÉNETÉHEZ.

Dr. Vajda Béla rabbi úr hat eredeti okmányt bocsájtott
 már régebben folyóiratunk rendelkezésére, melyek az abonyi
 zsidók történetére a múlt század végén és a jelen század elején
 érdekes világot vetnek. Ezen okmányok közül egyiket jelen
 számunk kútfoiben közlünk. Ezen hatósági köszönetből meg-
 tudjuk, hogy az abonyi zsidók a háboru költségeihez 200 frtnyi
 ajándékkal járultak.

Kérdés, hogy az abonyiak ezen ajándékozashoz honnan
 kapták az impulzust? Nagyon valószínű, hogy a hatóság
 részéről. Ezen összeg, a mely az adomány jellegével bírt,
 mintegy katonaváltásdíjnak tekinthető, mert ebben az időben
 a zsidóktól még nem követeltek katonákat. Ilyen rendelet
 csak 1800. évben érkezett Abonyba. A mondott évben
 ugyanis a zsidó község ebben az ügyben közgyűlést tart-
 tott, a melyben az ügy rendezésére egy öt tagból álló
 bizottságnak teljhatalmat adott. Az irat, a melyben erről
 szó van, 51 aláírással van ellátva. Ugy látszik, hogy akkor
 sokkal több zsidó család nem lakott Abonyban, mert az irat-
 ban az ismert formula áll: *mi alólírottak, számra nézve a*
többség. Minthogy kötelezettség elvállalásáról van szó, a meny-
 nyiben a megbízott öt férfiú rendelkezéseinek föltétlen enge-
 delmességet biztosítanak úgy személyeikre, mint vagyonukra
 nézve, egészen kétségtelen, hogy a gyűléstől nagyon kevesen
 maradtak távol.

Hogy az öt megbízott mit végzett, arról nincs további
 adat. Ugy látszik, hogy működésüknek a hasasztás volt az
 eredménye. Ugyanis csak 1805. október 23-án érkezik Szabó
 János pesti főszolgabírótól parancs, a mely szó szerint így
 hangzik: »*Comittáltatik Abonyba lakó Zsidóság Biráinak és*
Előjáróinak, hogy e folyó 8-bernek 28-ik Napjáig állítsanak
ki Két alkalmas Katona férfit.«

A zsidók e rendeletnek azonnal eleget tenni iparkodtak.
 Egy Eisler Sámuel nevű zsidó legénnyel szerződést kötöttek,
 hogy a község katonája legyen, minek fejében neki 65 forintot
 ígérnek. Öt forintot azonnal kifizettek, a »Handgeld« többi
 60 forintját pedig csak akkor, ha majd beveszik. Az irat, a

mely 1805. október 29-éről van keltezve, német nyelvű, a két abonyi előljáró zsidó betűkkel írta alá a nevét.

Ugy látszik, hogy az abonyiak kieszközlötték, hogy részük-ről egy katonával is megelégedtek, mert 1809. évben nem is követelnek egy nél többet. A fentnevezett főszolgabíró Alb. Irsán 1809. márczius 3-án kelt meghagyása szerint: »*Abony, Ó-Kécske, Tószeg, Tőzsell tartoznak magok közül folyó esztendei Martiusnak 9-ikén egy Zsidó Legényt katonának állítani.*» Ugyanazon irat tulsó lapján ugyanazon kelettel és aláírással: »*oda utasítatnak a Megyebeli Helységek Előjárói a szomszéd Megyebeli Helységek pedig illendőképben megkérérettnek, hogy a szükség és ellenkezés esetében az Abonyi Biráknak elégséges assistentiával legyenek.*» A háborús év az abonyiaktól még egy katonát követelt. Erről a következő, a szóban forgó okmányra irt, nyelvi tekintetben is érdekes kérelemből értesülünk: »*Máj napon úgy mind 23-dik Juli Ujonnan gyógy Prancsolat megend egy Zsidó Legén Recrutat 1. Augustusba Pestre Szállítani. Varusokba vagy Helységekbeli elő járója legyen Embereink melléket mind Emlitet fő Szolga Biró urunk írása szerint Instalya az egész Abonyi Zsidó Comonitárs és nagyobb biznysakoknak meg vagyon Petsitjeikkel erősítve.*»

Budapest.

B.

IRODALOM.

KULTURTANULMÁNYOK A ZSIDÓSÁGRÓL.

(Culturstudien über das Judenthum von Nahida Remy. Berlin, 1893.)

Oly művel akarom az olvasót megismertetni, melynek maga a címe is képes érdeklődést kelteni, mert hiszen olyan tárgy megbeszélését helyezi kilátásba, a mely nemcsak bennünket, zsidókat érdekel, hanem leköti a más vallású egyén figyelmét is. Hiszen minden gyűlölködés és üldözés daczára, mindenkor figyelemmel kísérték a zsidók fejlődését és kulturális viszonyait. Ezen mű iránt való érdeklődésünk csak fokozódik, a mint megtudjuk, hogy szerzője első sorban — nő, másodsorban pedig — keresztény. Nem vagyunk hozzászokva, hogy ilyen féle mű más tollából kerüljön ki, mint zsidó, szakférfiútéből, s így bizonyos kíváncsiság vegyül érdeklődésünk közé, a mint e könyvet kezünkbe vesszük.

Az író maga is tudja, hogy milyen érzelmekkel fogják művét fogadni, tudja, hogy csodálkozást fog kelteni, hogy keresztény nő ezen tárgyról ír.

Nem késik tehát, hogy előszavában megismertesse azon okokat, a melyek őt könyve megírására indították. »Kötelessége, — ugymond, — minden embernek, hogy erejéhez mérten terjeszsze a felvilágosodást és szembeszálljon azon setét előítéletekkel, a melyek az egész emberiségre nézve oly romboló hatással vannak.«

A másik ok, mely őt műve megírására indította, az, hogy tanulmányai közben és minden kutatása daczára, nem akadt olyan műre, a mely a zsidók kulturális viszonyait népszerűen tárgyalta volna, a mely magas és tudományos tartalmánál fogva ne lett volna kizárólag szakemberek szá-

mára megírva. Népszerű, kisebb terjedelmű könyvnek érezte hiányát, olyannak, a melyet a laikus is szívesen és élvezettel végigolvasna.

Nem volt könnyű a feladat, a melyet az író kitűzött magának, mert hiszen nem csekély dolog nagy és magasztos tárgyról népszerűen írni. Ezért már Remy ebbeli törekvése is elismerést érdemel.

Elégséges, hogy a mű tartalmát röviden ismertessem, hogy meg lehessen ítélni, hogyan fejtette meg az író feladatát. Azt tartom, hogy elérte azon czélt, a melyet kitűzött magának, hogy tollából kikerült az eddig hiányzó mű. De hát: facta loquuntur! Következő a mű tartalma:

Az első fejezetben, melyet »Mindennapi ájtatosság«-nak nevez, ismerteti azon imákat, a melyek — a fejezet címe is mutatja — naponta, az élet minden körülménye között felhangzanak. Ismerteti körülményesen valamennyi imát, attól kezdve, a melyet a templomba való lépéskor mond a zsidó, végigkísér minden imán, az istentisztelet utolsó pontjáig, kiemelve azon sok magasztos részt, a mely a zsidók vallásos felfogását egész kiválóan jellemzi, a mely feltárja a zsidók egész lelkületét, gondolkozásmódját, s a mely egészen hatalmába keríti az imádkozót. Majdnem jól esik az olvasónak, hogy az író olyan melegséggel, olyan szeretettel beszél mindezen mozzanatokról, látszik, hogy a hatalmas, őseréjű zsidó eszmék a keresztény nőt is egészen hatalmukba kerítették.

Az első fejezet, meleg, lelkes szavai után kissé idegen-szerűen hat reánk mindaz, a mit az író a második fejezetben elmond. Ezen fejezet úgyszólván recensiója mindannak a mivel az író az előbbiben megismertetett. Az istentisztelet hosszúságáról beszél, fárasztónak tartja, hogy minden nap, minden imát, ismétléseivel együtt, elmondjanak. Helytelennek tartja azon sietséget, a melyekkel ezen imákon végighaladnak, nézete szerint kevesebb szöveg lassabban elmondva, több ájtatosságra készítetné az imádkozót. Az imák szövegét is kifogásolja, elavultnak, a mai viszonyoknak meg nem felelőnek mondja őket.

Hiszen igaz, az idő és a viszonyok változtával a zsidó nem kérheti Istenétől azt, a miért a legnagyobb nyomorúság

és elnyomás századaiban könyörgött, de minthogy ezen imák mint a régi kor hagyatéka, megmaradtak, kegyelettel elmondják őket ma is.

Az író az 1867. év jul. 4-én, Lipésében, s az 1871. év jul. 17-én Augsburgban tartott zsidó zsinatra utal, a melynek tagjai nagy és kiható reformok létrehozatalára törekedtek. Azóta húsz esztendőnél több idő folyt le, s a zsinatok törekvése, néhány új imakönyvön kívül, nem hozott gyümölcsöt.

Kíváncosnak tartja az író egy új zsinat egybehívását, a melyen úgy az istentiszteleteket magukat, mint az egyes imák szövegét reformálni, még pedig gyökeresen reformálni kellene.

A következő, szombatról szóló fejezetben ismét ráismérünk a minden szépet, jóért előítélet nélkül lelkesedő nőre. Itt, valamint az újév és engesztelő ünnep, sátoros ünnep, chanuka, purim, husvét, pünkösöd és újhóld ünnepéről szóló fejezeteiben őszinte csodálattal és melegséggel beszél az ősrégi hagyományról, s körülményesen leírja az ezen napokra való imákat, szokásokat, s valamennyi ünnep lefolyását.

»Erkölcstan, mint istentisztelet« című fejezetében egész sorát mutatja be a zsidóság bölcséinek, az »Atyák« mondásainak. A zsidó legszebb és legfőbb jellemvonásai egyikének tartja az író, hogy imádságai közé sorozza ezen erkölcsi mondásokat, hogy, saját szavai szerint: »az erkölcs vallás, az erkölcsi istentisztelet a zsidóra nézve.« A felsorolt bölcs mondások, a melyeket a talmudból vettek át az imakönyvekbe, az élet minden körülményének és követelményeinek megfelelnek. Milyen jó és üdvös volna — mondja Remy —, ha a zsidókon kívül más felekezetbeliek is ismernék ezen kincset, mert akkor bizonyára igazságosabban ítélnék meg a zsidókat.

»Hazkarah és benedictiók« cz. fejezetében ismerteti azon imákat, a melyeket haláleset és temetés alkalmával mondanak el, ezeken kívül a holtak lelki üdvéért való imát is körülményesen leírja. Azután a minden alkalomra és időre való benedictiókat sorolja fel, úgy azokat, a melyek a köznapi életben oly gyakran felhangzanak, mint azokat is, a melyeket az élet legszentebb és legmagasztosabb napjain szoktak elmondani. A lefekvés előtti ima ismertetése zárja be ezen fejezetet, ez ima nagy része szó szerint van az olvasónak bemutatva.

»Az ima a bibliában« cz. fejezet azon imákat sorolja fel, a melyek a biblia elbeszéléseiben, mint bibliai személyek imái fordulnak elő. Különösen Mózes imáival foglalkozik.

A következő fejezet: »Az ima a talmudban«, azon vitakozásokat tárja fel, a melyek az imát illetőleg a talmud bölcsei között lefolytak. Közli a zsidó bölcsek azon elveit és mondásait, a melyek az imádkozás módjait és mikéntjét szabják meg.

Elmondja, hogy a talmud szerint maga Isten is imádkozik; ebből is kitűnik, hogy milyen szeretettel csüggett a zsidó nép Istenén, hogy ilyen merész, de a maga nemében csodálatos és páratlan dolgot mondott ki.

A »Hymnuszok« fejezetében részletesen ismerteti az íróő mindazon éneket és hymnust, melyet újévkor és az engesztelő ünnepen szoktak a templomokban elénekelni, s azonkívül azon derültebb jellegűeket is, a melyek a husvétii haggadában fordulnak elő. Ezen hymnusokat többnyire szó szerinti közli az íróő; ismerteti azonkívül néhány, a középkor sanyargatásai és elnyomásai közepette költött énekeket, a melyekben az egész zsidóság fájdalma hiven visszatükröződik.

A héber nyelvet tárgyaló fejezetben sok oly dolgot mond el az íróő, a mi a zsidóságnak nem válik dicsőségére. Nem tartom fölöslegesnek, ezen fejezetet bővebben ismertetni, mint a többi, hiszen látszik minden szaván, hogy az íróő szemrehányásai a legnagyobb, legőszintébb jóindulatból erednek.

Elmondja, hogy a zsidóságnak nincs többé érzéke a héber nyelv iránt, hogy elhanyagolja, elfelejti legdrágább kincsét, őseiről reámaradt szent nyelvét. Szomorú dolog, hogy nem csak laikusok, hanem tudós, nagynevű férfiak és rabbik is hozzájárulnak a héber nyelv tökéletes feledéséhez, a menyében azt tartják, hogy a nehéz munkával megtanult nyelv semmiféle hasznát nem hoz annak, a ki vele foglalkozott. Azt kérde az íróő, még pedig jogosan, hogy miért jutott a héber nyelv ismerete odáig, hogy ma már csak nehéz munkával lehessen megtanulni? Honnan ered az a közönyösség, az a hanyagság, hogy a zsidó szülők nem törődnek azzal, ha fiaik a confirmatio után majdnem sietve felejtik el azt a keveset is, a mit megtanultak? Holott egy kis gyakorlás, mindennapi olvasás útján csekély fáradsággal bővíthetnék azt az ismer-

etet, a melyet már megszereztek. Ha a héber olvasást és a héber nyelv ismertetését korán megkezdénék a gyermeknél, játszva tanulná meg, egy kis buzdításra örömmel foglalkozna a héber nyelvvel. Manapság ez mind lehetetlennek látszik, hiszen a gyermek fejét görög és latin tudománnyal töltik meg, francziát és angolt kell tanulnia, hogy később ezen nemzetek költőit eredetiben olvashassa!

Arra nem gondol senki sem, hogy a héber nyelv tulajdonképpen az imádkozás nyelve, nem létezik más nyelv, a mely oly poetikusan, olyan megfelelően volna képes az ember minden érzelmét visszaadni.

Egy keresztény tudós mondja: »A héber nyelv az emberiség lelkiismereti beszéde, a szív szava. Az érzelmek közvetlenségében, a gondolatok bensőségében való gazdagsága oly nagy, hogy még az írott szó is személyes jelleggel, élénkséggel bír. Egész különleges fajt képez a nyelvek sorában, mert a héber nyelv a vallás nyelve.«

Ez az oka annak, hogy a fordítás sohasem képes hiven visszaadni azt, a mi a héber szövegben rejlik, s számtalan példa mutatja, hogy a fordítás egészen kivetkőzteti eredetiségéből a héber szöveg tartalmát.

A héber nyelv sajátosságai közé tartozik, hogy ritka rövidséggel, egy-két szóval tudja kifejezni azt, a minek elmondására más nyelvben egész mondat szükséges. A szókötés nagyon sajátos, s az egyes szavak csekély változás folytán beálló értelmi különbözősége a kutatási vágyat s leleményességet felkelti.

Csalódik az, a ki azt hiszi, hogy a héber nyelv megtanulása nem jár haszonnal. Hiszen a vele foglalkozó megtanul önállóan gondolkodni, kutatni. A héber nyelv élesíti a felfogást, s számtalan tudós, orvos és jeles férfiú köszönheti héber ismereteinek éles, találó véleményeit és dialektikáját.

Vajha hatással lenne a zsidó olvasóra az íróő azon nyilatkozata, hogy a zsidó restségből hanyagolja el ezen kincsét, a mely a más felekezetbeliek szemében a legnagyobb irigység és csodálat tárgyát képezi.

Azon, nagyrészt jogosult kritika daczára, melyet az íróő a zsidóság egyes gyengéjével szemben több ízben gyakorol, tollát mégis tiszta szeretet és bámulat vezeti, a mi a

jelenkori német zsidógyűlölettől saturált felfogás közepette valósággal megható. Az író eme bámulata legfényesebben nyilatkozik meg könyvének utolsó fejezetében, a melyben összehasonlítja a keresztények imáit a zsidókéival.

Több helyen bizonyítja, hogy a legelterjedtebb és legismertebb keresztény imák héberből eredtek; a Miatyánk zsidó mondásokból, zsoltárok egyes mondataiból van összeállítva.

Összehasonlítja továbbá az imák tartalmát a zsidó imáikéival, s nyíltan kimondja, hogy a zsidó sokkal fenköltebb, szabadabb gondolkozású, mint bármely más felekezet. A zsidó imáiban egyenesen Istenhez fordul, a keresztény ezt legritkább esetben teszi, neki közvetítőre van szüksége. Sok imában tisztán felismerhető a zsidó felfogás, csak hogy rendszerint olyan toldalékkal van ellátva, a mely Isten kegyelmét valamely szent közbenjárástól teszi függővé.

Az író a kereszténységgel szemben még több pontra nézve gyakorol éles kritikát, a melyet azonban, mint ezen ismertetés keretében nem tartozót, nem reprodukálok.

Lelkesedéssel idézi az író egy híres tudós azon szavait, hogy: »Isten és ember között vagy egyáltalában nincsen, vagy csak egy egyenes út van; ezen egyenes úton haladt Izrael és megtérítette a népeket. Mert hiszen az egyház, a keresztényhitűek összességének alapja, a semiták talaján épült fel.«

Midőn e mű végére érünk, érezzük, látjuk, hogy az a törekvés, a melyről az író művének bevezetésében szólt, az a törekvés, a mely a felvilágosodás terjesztésére volt irányozva, vezette az írót egész művén keresztül. Szeretettel, minden előítélet nélkül tanulmányozta a zsidók kulturális viszonyait, s a mit tanulmányai közben tapasztalt, hiven leírta, megadva: Istennek, a mi Istené, az embereknek, a mi az embereké.

Páratlan részrehajlatlansággal mond el mindent, a mi a zsidóknál őt megragadta. — Mindenesetre ritka jelenség, hogy keresztény a zsidó vallást sok tekintetben saját vallása fölé helyezze.

Valóban, ha a más felekezetbeliek úgy ismernék a zsidóságot, mint a »kulturtanulmányok« írója, a zsidóság állapota óriási változáson menne keresztül. De ez hiú ábránd,

hiszen ma már a zsidóság legnagyobb része nem ismeri valóságát, csodálattal volna eltelve, ha ismerné azon szellemet, a mely Izrael ékessége más felekezetekkel szemben.

Ezen mű alkalmas arra, hogy a felekezetétől elidegenedett zsidóban ismét felébressze szunnyadó önérzetét, ismét megtanítsa szeretni vallását. Főképen pedig, hogy a zsidóságot rendszeren nem ismerő keresztényt a zsidó vallással szemben enyhébben hangolja. A könyvnek ez volt a célja, és nagyon kíváncsok, hogy ezt a felekezetek közötti békés egyetértés és kölcsönös becsülés szempontjából minél szélesebb és elterjedtebb körben elérje.

Budapest.

H. M.

JAVÍTÁSOK A SZENTIRÁS SZÖVEGÉHEZ.

(Graetz H., Emendationes in plerosque sacrae scripturae Veteris Testamenti libros secundum veterum versiones nec non auxiliiis criticis caeteris adhibitis. 1. és 2. füzet. *Boroszló*, 1892—93.)

A zsidóság nagy történetírója utolsó nagyobb szabású művének első két füzetét fekszik előttünk, melyek közül az elsőt még maga rendezte sajtó alá, de annak megjelenését már nem érte meg és a korrekturát és a további füzetek kiadását az illetékes körök kérelmére *Bacher Vilmos* vállalta el.

A mű céljáról a szerző prospektusában részletesen nyilatkozik, a melyből a főpontokat kiemeljük. A szentírás számos helye minden évszázadokra visszamenő exegétikus fáradás daczára mind a mai napig érthetetlen. Ezen általánosan elismert tényből az következik, hogy az illető helyeken a szöveg korrumpálva van. Ezt a tényt szerző mint mások is magából a szöveg megőrzésére alkotott maszórából bizonyítja, a mely több mint 1300 helyen megjegyzi, hogy egyes szavakat másképp kell olvasni, mint a hogy írva vannak (kethibkeré.) A maszóra tehát föltételezi, hogy a szövegben másolói hiba van. Ugyancsak szövegromlásokra utalnak a maszórának eme észrevételei: kethib veló keré, keré veló kethib, a kipunozott szavak, zárjelféle jegyekbe tett versek, a szebirin stb. A maszóra megőrizte ugyan az általa előtalált szöveget, csak hogy akkor már hibás volt, mert a maszóra egy évezreddel később jött.

Hivatkozik szerző ezeken kívül azon ismert tényre, hogy a régi fordítások igen sűrűn eltérnek a maszorétikus szövegtől és gyakran teljes biztossággal lehet következtetni, hogy előtűnik más olvasat volt. Utal továbbá régi és újabb zsidó és nemzsidó exegétákra, a kik a maszorétikus szöveget emendálták. Nevezetesen Abulwalid tette volna ezt szerző szerint, a mihez persze szó fér.

Mindezen okokra támaszkodva, szerző a bibliának oly szövegét akarja helyre állítani, a melyben semmiféle érthetlenség és értelmetlenség ne forduljon elő, úgy hogy belőle minden olvasó előtt érthető fordítás legyen eszközölhető. A módszerre, a melyet követni akar, a maszóra szolgál mintául, a mennyiben a szöveget régi alakjában hagyja meg, és a saját vagy általa elfogadott másoktól eredő javításokat a lap alján jegyzi meg. Egészen mint a maszóra.

Az első füzet, a mely Ézsaiás és Jeremiás könyveit tartalmazza, a szerző által tervezett alakban jelent meg az utóbbi könyvnek utolsó 22 fejezete kivételével. A további füzetek — úgy a megjelent második füzet, a mely Ezékielre, XII kis prófétára és Zsoltár 1—30 és Példabeszédek 1—22 fejezetekre vonatkozik, a biblia szövegét már nem fogják nyújtani, csakis a szerző által javasolt emendációkat, a mi csak helyesíthető, mert a bibliai szöveg új lenyomására nincs szükség és a művet minden haszon nélkül tulságosan terjedelmessé és költségessé tenné.

Nem vonható kétségbe, hogy a régi fordítások és egyéb kritikai eszközök módszeres és rendszeres felhasználása mellett a bibliai szöveg nem egy homályos helyén javítás eszközölhető. Az sem vonható kétségbe, hogy számos ízben a konjektúra jogos és szükséges. Minden csak attól függ, hogy az egyes konkrét esetben milyen valószínűséggel bír a javasolt emendáció. Részünkről szerző sok emendációját sem szükségesnek, sem világosnak nem találjuk, de mégsem helyeseltetjük sem a czéhbeli német exegéták vállvonogatását, sem a heves támadásokat, a melyek némely zsidó részről a szerző és műve ellen intéztettek. A gyűlölet a tudományban époly veszedelmes tanácsadó, mint az életben. Graetz H., kinek saját szavai szerint — *»a szentírás életének élete«* volt és a ki e művében egy félszázad kutatásainak eredményét foglalta össze,

a zsidó tudomány körül szerzett halhatatlan érdemeinél fogva kiérdemelte azt is, hogy szövegkritikai kutatásai, a melyeket mint szellemének leggyengébb szülöttjeit a legjobban kedvelt és legtöbbre becsült, tudományos higgadtsággal és elfogulatlansággal fogadtassanak.

Azonban e mű még azoknak is ajánlható, akik Grätz emendációi iránt előítélettel vannak eltelve. A szerző ugyanis, mint már kiemeltük, nemcsak a saját javításait adja, hanem általában tájékoztatást nyújt a szöveg némely eltéréseiről, a melyekre a régi fordításokból következtetni lehet és összegyűjti az egész, különösen a zsidó irodalomban mindenfelé elszórt más tudósoktól származó általa helyeselt javításokat, a mi által az exegézis ezen oldalának becses szolgálatot tett. Igaz, hogy szerző csak az általa elfogadott más olvasatokat említi, de ezt szerző sűrűn teszi és így igen sok eltérő olvasást hoz az olvasó tudomására. Mindezen okoknál fogva a megjelent részeket hálával fogadjuk és a további füzeteknek érdeklődéssel nézünk elébe.

A GÖRÖG ÉS LATIN LEXIKOGRÁFIÁHOZ ZSIDÓ FORRÁSOKBÓL.

(Krauss S.: Zur griechischen und lateinischen Lexikographie aus jüdischen Quellen. Külön lenyomat a »Byzantinische Zeitschrift« II. 3. és 4. füzetéből. Lipcse 1893.)

A zsidó hagyományos irodalomban, a mint ismeretes, nagy számú görög és latin szó fordul elő. E kölcsönszók magyarázata már a talmud idejében kezdődik, minthogy a görög kultúra hanyatlásával a görög nyelv ismerete a palesztinai zsidóság köréből is lassanként kiveszett. A szómagyarázás azonban nagyobb terjedelmet csak a gáonok korában Babilóniában nyert, ahol nemcsak a görög nyelv ismerete hiányzott, hanem az élő hagyomány is hanyatlani kezdett. Ezen időpont óta egészen a zsidó tudomány ujjaébredéséig számos tudós foglalkozott a hagyomány nyelvkincsének ezen részével és eme fáradozásnak köszönhető, hogy az újabb kor tudósai a régiek által megvetett szilárd alapra építhettek, midőn a klasszika filológia nyújtotta eszközökkel vállalkoztak a munka folytatására.

Hogy a dilettantizmus sokat botlott az ily pályán, a melyre nem egyszer pusztán egy görög és egy latin szótárral indult, mindenki előtt ismeretes, a ki ezen irodalom nyelve iránt érdeklődött. És mégis a tudományos eredmény e téren is nagyobb, mint a mennyire a sok tapogatódzás látásának hatása alatt általában becsülni szokták. Sok a gaz, de sok a szem is. A gyakorlott szem, a mely a magot a pelyvától meg tudja különböztetni, bő eredményre talál. Ilyen éles gyakorlott szemmel bír az előttünk fekvő mű szerzője. A zsidó hagyomány számos felderített görög és latin szavai közül kiválasztotta azokat, a melyek a klasszikus irodalomban nem fordulnak elő és így ezeket csakis a zsidó irodalom őrizte meg számunkra.

Már Sachs M., Grätz H., Rappaport és mások is észrevették, hogy ilyen szavak és szóalakok találhatók a talmudban és a midrásban, de szerző az első, a ki ezeket nagy szorgalommal és szakismerettel a szétszórta irodalomból összekereste, filológiai és nyelvészeti módszerrel pontosan megállapította és összeállította. A rostáláson kívül, a mely e téren különös érdem, szerző még több új szó kiderítése és az eredménynek a classica philologia számára való hozzáférhetővé tétele által is érdemet szerzett magának.

Dr. Krauss Sámuel úr összesen 64 új szót mutat be, a melyeket öt csoportban tárgyal. Az első csoportba olyan szók tartoznak, a melyek a klasszikus irodalomban előfordulnak ugyan, de a melyek a szótárakban mégis hiányzanak, vagy helytelenül értelmezettek és igazi jelentésüket csak a zsidó irodalomból tudhatni meg. A második csoportban oly szavak vannak, a melyek a zsidó irodalomban oly alakot mutatnak, a mely a szótárakban nem található. A harmadikban új összetételek; a negyedikben a zsidó irodalomban a rendestől teljesen eltérő jelentésű szók; és az ötödikben tökéletesen új azaz a szótárakban egyáltalában nem található szavak tárgyalatnak.

A részletekre áttérve, néhány észrevételt teszünk, a melyekkel csupán azon érdeklődésnek, a melylyel jeles munkatársunk értekezését olvastuk, kívánjuk tanujelét adni. Az irat értékét ezen megjegyzések semmi tekintetben nem szállítják le, a főeredményeket egyáltalában nem is érintik és leg-

feljebb csak azt bizonyíthatják, hogy a téren még a nagy óvatosság is nagyobbra szorúl.

Az 1. számban tárgyalatik a következő midrashely (I. Sámuel 19, 13-ra, 22. fejezet) וְהָיָה כִּיכֹל אֶת הַתְּרָפִים וְהָיָה וְהָיָה יְקֻדִּים שֶׁל בִּירוֹקֵי. Ezen érthetetlen megjegyzést szerző Luzzatto korrekturáját elfogadva és magyarázata által figyelmessé téva így fordítja: *Es wird tradiert in Namen des R. Ajbo: Zehn Haaraufsätze (יְקֻדִּים hebr. Pl. von שָׂרָס) von Masken (בִּירוֹקֵי hebr. Pl. von שָׂרָס), wobei die Zahl 10 natürlich eine agadische Uebertreibung ist.* Jegyezzük meg először, hogy az utolsó szavak törlendőek. A velencei kiadásban, a mely az editio princepsből folyt és a melyből a szerző által idézett Luzzatto is veszi a helyet, »jod« nem áll. Kétségtelenül dittográfia folytán keletkezett a megelőző Ajbo utolsó betűjéből יֵי. A mi pedig a magyarázatot illeti, a nehézség az, hogy R. Ajbo nem כְּבִיר הַיְיִם szavakat, hanem a theráfiint akarja magyarázni. Az amóra előtt ugyanis nem az volt a kérdés, hogy mily módon sikerült Mikhálnak Sául szolgálit tévedésbe ejteni, hanem az, hogy hogyan lehetnek Dávid házában bálványok? Ezen felfogás mellett bizonyít a Genézis rabba 74, 5 (ed. Wilna 285 a fent) és az ott feljegyzett párhuzamos helyek. A többesszámú יְקֻדִּים vagy korrigált יְקֻדִּים is a tsz. »theráfiim«-ra és nem az egy sz. כְּבִיר הַיְיִם-re utal. A szerző magyarázata szerint továbbá a midrásban nem יְקֻדִּים שֶׁל בִּירוֹקֵי, hanem יְקֻדִּים בִּירוֹקֵי kellene, hogy álljon, mert azt mondja: »Die Theraphim als Rumpf, eine tragische Maske — David sollte für krank gelten — als Gesicht und ein Haaraufsatz wahrscheinlich mit vollständigen Nachahmung des Kopphaares von David (!) musste die Täuschung perfekt machen«.

A velencei kiadásban — más jelenleg nincs kezemnél — továbbá בִּירוֹקֵי áll; így idézi Luzzatto is (Iggároth V 712). Ez által az alap is, a melyre szerző értelmezését fekteti, kissé ingadozóvá válik. Mindenesetre törlendőek a következő szavai: »Mussafia liest בִּירוֹקֵי eine L. A., die er nicht vorgefunden, sondern seinem veriloqui zuliebe erfunden hat, welche pia fraus ihm schon Kohut II. 18 b vorwirft« (501). »Dagegen wendet N. Brüll Jahrb I. 169 mit Recht ein, dass die L. A. בִּירוֹקֵי gut bezeugt sei und nicht aufgegeben werden

dürfe (502). בִּיּוֹלִי nem »pia fraus« és בִּיּוֹלִי nem »gut bezeugt«. A midrashhelyre most is csak azt lehet mondani, a mit azelőtt: non liquet.

Nem pontos szerző idézete a következő helyen sem: »Es heisst in Aboth di R. Nathan Version l. c. 4 p. יב Schechter: (ל. ריפלין) »עַד שֶׁבָּא אֵלֵינוּ רִישׁוֹנָא (ריפלין) (505 leut.) Ott az egyesszámú שֶׁבָּא áll. Ezen olvasat szerint a korrektura ריפלין sem értetődik magától. — Nem értjük, hogy miért pontozza szerző 8. szám אֶבְרָהָם = ΕΒΡΑΪΣ, és 9. szám pedig אֶבְרָהָם = ΕΒΡΑΪΣ? Miért van az egyik névben két chólem, a másikban két sűrek? Az Eutokos nevet (j. Meg. 74 a 50) már Grätz statuálja (IV^a 309 1. j.) és Kohut is. Az egész hely értelmezésére nézve megjegyzendő, hogy לִישׁוֹן helyett (szerző szerint = rhetor) a margiális kommentar szerint némelyek (l. még Korban Háéda kommentárát) רִישׁוֹן olvasnak, a melyet Grätz is elfogad. Ez az olvasat jobban illik az összefüggésbe. De a mi olvasásunk szerint is lehet a szót delatornak felfogni; a »אֶבְרָהָם aphae resis folytán elesett, a mire több példa van és a mit szerző is említ jelen értekezésének más helyén.

A 11. szám a »notarikon« szót tárgyalja, a melynek jó részét olvasóink már folyóiratunkból ismerik. Feltűnőek a következő szavak (516): »Diese Notarikon-Methode wurde im Laufe der Zeiten derart beliebt, dass man die Anwendung derselben schon in der H. Schrift (אֶבְרָהָם = אֶבְרָהָם נִים) nachweisen zu müssen glaubte (b. Sabb 105 a = Gen. r. c. 46, 6), ja, es wurde diese Methode mit zu den Normen gerechnet, nach welchen die H. Schrift auszulegen ist (in dem aus Jemen in Südarabien stammenden grossen Midrasch — מִדְרַשׁ הַדֵּי — in Königsbergers »Monatsblättern für die Wissensch. des Judenthums 1890. 1) Dezemberheft S. III. als 31. Norm (מִלְשֵׁן נוֹטָרִיקוֹן). A zárjelben levő szavak azt a hitet ébresztik, hogy a notarikon csupán ebben, mai alakjában igen késő időből származó midrásban található, mint exegétikai szabály, holott az a R. Eliezer ben R. Jósé Ha-gelili barajthájának minden recenziójában befoglaltatik, csakhogy nem a 31., hanem a 30. szabály.

¹⁾ Pontosan: Monatsblätter für Vergangenheit und Gegenwart des Judenthums.

A 16. számban az ismeretlen etimológiájú אֶבְרָהָם azonosítatik ΕΒΡΑΪΣ-szal. A hangtani változás magyarázata legalább is erőszakos: entolikarios = endolikarios = edolikarios = adolikarios = adlikarios = adrikalios = adrikal. A föltételezett sokféle átalakulás egyik szóalakja sem található az irodalomban, mindig אֶבְרָהָם vagy אֶבְרָהָם, más alak nincs. De ha a föltételezett változásokat lehetségesnek tartjuk is, nem tarthatjuk helyesnek, hogy a szó építkezési vállalkozót (Bauunternehmer) jelentsen, a mely fölvételre a szerzőt ΕΒΡΑΪΣ = megbízott kényszeríti. A forrásokból ugyanis minden kétséget kizáró módon kitűnik, hogy »adrikhal« = pallér (Baumeister). Az egyik idézett helyen (Numeri r. 9. fej.) helyette egyenesen »architektón« áll; a másik helyen b. Bába meczia 119 b egy barajthában az építkezésnél számba jövő munkások sora a következő: kővágó (הַצֵּב), kőfaragó (סֹתֵר), a fuvaros (הַמֶּרֶס), a kőhordó (כֹּהֶרֶס), a kőmives בִּנְיָן és utoljára אֶבְרָהָם, a miből egészen kétségtelenül következik, hogy az utolsó a pallér és nem a vállalkozó. Helytelenül fordítja a szerző az említett helyet: »wenn der Maurer [das Gebäude] dem Bauunternehmer bereits übergeben hat«, mert ott nincs szó kész, hanem építkezés alatt lévő épületről. Ha az építkezési vállalkozóról volna szó, a ki csak akkor felelős, mikor a kész épületet átvette, hogyan érthetnők azt a másik helyet, hogy »a falon ingadozó kő leesése által okozott kár az »adrikhalt« terheli«, hisz ő arról nem tehet. A többi helyek a midrásból és targumból mind a mellett bizonyítanak, hogy a kérdéses szó = pallér (Architekt). Különbösen sem hiszem, hogy a »vállalkozó« antik alak lenne. A szerző igen helyesen mondja (514), hogy nem szabad az értelmet az etimológiának feláldozni. Az »adrikhal (ardikhal)«-nál is ragaszkodnunk kell az értelemezéshez, az etimológia továbbra is talány marad.

A 20. számban a tószifta (Bába bathra 3, 3; 402, 7) következő helyén: הַמִּזְבֵּחַ מִן הַבָּתִּים הַנִּמְנִימִים וּבְתֵּי הַחֲצִיטִים המזבח את המזבח מן הבתים הנמנים אבל לא מזבח את המזבח ולא את המזבח בית המזבח מן המזבח מן המזבח מן המזבח »Türme (?)« szóval kérdőjelezi. Egész biztos, hogy szekrényt jelent, amint zámos más helyen. Ez illik az összefüggésbe is. Aki eladta a fürdőt, eladta . . . az üstkamrárt, a fűtőkamrárt (καυνο;

הַחֲבֵרִי נִכְסִים שִׁיר סוֹדִים hasonló hoz és a saját korabeli viszonyok által illusztráltak, amire az idegen szó is mutat.

A szerző a szóbanforgó megjegyzést így fordítja: »die *ἁρμόγχοι*, die mit Unordnung gerüstet sind.« Ez — ha egyáltalában lehetne föltételezni egy amoránál ilyen jelenkori beszédmódot, hogy valaki »rendetlenséggel felfegyverkezik« — először azért helytelen, mert וִינִים a pealban nem jelenti a felfegyverkezést, másodsor שִׁיר סוֹדִים szavaknak felette gyenge körülírása lenne és harmadsor az Árukh nem ismeri אַחֲשָׁקִי, hanem csak אֲשָׁקִי. Hogy pedig ez utóbbi helyes, a mellett szól először a körülírt סוֹדִים szó, amely melléknevet kíván, másodsor pedig az, hogy a Peszikta ezen helye amúgy is korrumpálva van és így az Ár. olvasata fölött nem érdemel előnyt, harmadsor pedig וִינִים אֲשָׁקִי dőron וִינִים אֲשָׁקִי általában nem ad értelmet, amint kifejtettük. Mindezekben feltételeztük, hogy אֲשָׁקִי főnév, a mi egyáltalában nem bizonyos; valószínűleg olvasandó melléknévnek »ataktajja« és az Ár. »ataktikajja«-val egyalakú és egyjelentésű (Levy Nh. Wb. s. v.).

Mindenesetre meg kellett volna említeni, hogy az Ár.-ban más olvasás van. És ha már elfogadnók is a Peszikta olvasatát אֲשָׁקִי és főnévnek tekintjük, akkor sem elegendő egy egyetlenegyszer előforduló szó, hogy annak alapján új görög szót teremtsünk, minthogy csekély változtatással א=א a létező ἀταξία-t kapjuk meg, amelyet a hagyományban többször előforduló אֲשָׁקִי és אֲשָׁקִי is inkább ajánl.

Végül, tekintettel a nem zsidó tudománnyal foglalkozó olvasókra, idejegyzek néhány sajtóhibát. 518. l. סִיךָ olv. סִיךָ; 533. l. 7. sor סִיךָ olv. סִיךָ vavval a jod helyett; 536. l. הַלֵּלִי שֶׁל מַלְכֵי שָׁמַיִם szavak után; 536. és 538. l. MAZ I 1 helyett olv. az ed. pr. és a b. talmud szerint I. 3. vagy j. talmud szerint I. 2.; 542. l. (54. szám) olv. מִשְׁכַּח הַיָּדֵינוּ.

Ezekben kimerítettük észrevételeinket, amelyek első elolvasáskor feltűntek. De nem zárhatjuk be bírálatunkat, a nélkül hogy az értekezés becsét ujjal ki ne emelnők. A tartalmas és sok pontban új eredményeket mutató iratot a szakköröknek ajánljuk és felhívjuk reá a classica philologia művelőinek figyelmét is.

A TANNÁK EGYSZERŰ SZENTIRÁSMAGYARÁZATA.

(Dr. Dobschütz L.: Die einfache Bibelexegese der Tannaim mit besonderer Berücksichtigung ihres Verhältnisses zur einfachen Bibelexegese der Amoraim. *Boroszló*. 1893.)

Ezen irat igen érdekes themával foglalkozik, a melyről még nincs monográfia, hacsak nem akarjuk Hirschfeld körülbelül félszázaddal ezelőtt megjelent két, a Hegel filozófiai rendszerének szellemében tartott, művét ilyennek tekinteni. Azonban ha nem is külön iratokban, de a hagyományról szóló nagyobb művekben ezen fontos tárgyakról sok kiváló tudós értekezett, különösen Weiss J. H., Bacher V., Frankel L., Grätz H., Friedmann M., Berliner A. és mások.

Ezen ismert kisebb-nagyobb művekből merítette főképen a szép olvasottsággal bíró szerző szorgalmas munkájának tartalmát. Hogy a thémát ki nem merítette, az iratának csekély terjedelménél fogva (50 lap) természetes. Új eredmények sem igen találhatók benne, ilyenekre igényt sem tart. Mindamellelt érdemes mű, mert a tannák exegéziséről képet nyújt, hanem is teljeset és nem élesen rajzoltat.

A kissé nehézkes szerkezetű mű tartalma a következőkben adható. Az egész két főrésze oszlik, a melyek közül az első a talmudi iratokban található exegézis korszakairól (3—17. l.), a második pedig a tannáknak az egyszerű exegézisre nézve elfoglalt álláspontjáról szól (18—50 l.).

Az első részben szó van futólagosan az írói munkásság átmenetéről a bibliamagyarázatra, a tannaitikus, amorai, és talmud utáni (szaboraius) korszakokról. Ezután általános jellemzése néhány amorának és utána néhány tannának.

Ezen általános elmefuttatás után kezdődik a tulajdonképeni téma traktálása. Egy pár szó a görög fordításokról, a halákhái midrásról, bemutatása a Mekhilta egyszerű exegézisének Exod. 12. fejezetére, a melybe egy-két hiba is becsúszott (pl. 4. vershez), egy-egy fejezetben képezi az első szakaszt, a melynek címe: »egyszerű kommentárok nyomai«. Ezután következik egy-egy fejezet: a grammatikáról, a szótári megjegyzésekről, a maszórai és kritikai észrevételekről, és a bibliai iratok általános felfogásáról. A legérdekesebbnek tartjuk a befejezést, a melyben azon kifejezések állíttatnak össze, a

melyeket a tannák a különféle exegetikus módszerek és az egyszerű szentírás magyarázat megjelölésére használtak. E kifejezések egy része korántsem oly világos, hogy azokkal oly röviden el lehetne bánni, mint ahogy szerző teszi. Itt behatárolt fejtegetést mindenki hálásan fogadott volna. Egyébiránt szerző némely megjegyzése e kérdésekről igen érdekes.

Ezzel kimerítettük a hiányossága mellett is érdemes irat tartalmát. Lehetne egyik-másik átvett állítás ellen polemizálni, egyik-másik pótló helyre utalni stb., de ez túllépné ezen ismertetés keretét. Csak fel akarjuk hívni olvasóink figyelmét, a kiknek a munkát mint alkalmas első tájékoztatót e tárgyról ajánlhatjuk.

Budapest.

B. L.

VI. Zsoltár.

1. Haragodban ne fenyíts meg,
Óh, ne sujtson gerjedelmed!
2. Adj kegyelmet, erőt nekem:
Elbágyadt már testem, lelkem!
3. Lelkem reszket s hiába vár:
Te még mindig nem távoztál!
4. Térjen vissza gerjedelmed,
Nagy nevedért segíts, ments meg!
5. Hisz a sirban nincs emléked
S hálát ott lenn ki ad néked?
6. Elfáradtam, halk sirámban,
Könnytől ázott párnám, ágyam.
7. Elbágyadt két szemem fénye,
Oda éltem szép reménye!
8. Gonosztevők, el mellőlem
Ó, az Úr gondol felőlem!
9. Meghallgatta hő fohászsom
Elértette sóhajvásom.
10. Elleneim megrémülnek
S Istenünkhöz visszatérnek.

93. Zsoltár.

1. Fenség övedzi Őt,
Hatalma díszpalást:
Az Úr uralkodik
S nem ing a nagy világ. | 2. Királyi trónusod
Szilárd, miként magad:
Mi sem ingatja meg
Világhatalmadat. |
|---|---|

3. Ha zúgnak a folyók,
Ugy-e hatalmasok;
Ha dörg az áradat
S tolnak a habok?	5. A legbatalmasabb
A Mindenség Úra:
Felhők magaslatin
Van égi trónusa.
4. Folyók hatalmasánál
Nagyobb a tengeré:
Hullám hullámot ér
S tör zúgva felfelé.	6. Hatalmas Istenünk!
Nagyok itéletid;
Fenáll ős szellemed
Sok ezredévekig!

137. Zsoltár.

1. Bábel folyóinál
Ott ültünk csendesen;
S Cziónra gondolánk
Búban, keservesen.	5. Hogy énekelhetjük
Az Úr dalát e helytt,
Hol rablánczok között
A szív mindent felejt?
2. Fűzfákra aggatók
Lágy, zöngé lantjaink:
Panaszra nyiljanak
S ne dalra ajkaink!	6. Czión! könnyek között,
Fájón emlételek!
Jobbom dermedjen meg,
Ha elfelejtelek.
3. S a zsarnok úr imé
Még énekszót kíván;
El-elmerengni vágy
A szolga lágy dalán.	7. Hogy lantom húrjait
Ne verje jobb kezem,
Bú és keserv legyen
Számomra énekem.
4. »Hadd zengjetez nekünk
Czión danáiból;
S fakadjanak dalok
A szolga ajkiról!«	8. Inyem száradjon el
S tagadja meg dalát,
Ha elfelejteném
Az Úrnak pitvarát!
9. Emlékezzél óh mi Urunk Edomnak gögös fiára!
Cziónodra és a napra, melyen romlás szállott rája!	
10. A ki így szól: »Rombolj, pusztíts! Irts ki mindent
benn tövestül,
Hogy ne lássék egyéb rajta romhalmazon s köveken kül.«	
11. Bábel rontó, dúló lánya! vajha lenne a ki néked
Megfizetné gonoszságod, megfizetné tetteidet!	
12. Boldog a ki kebeledről csecsemődet elragadja
S hegynek ormán, sziklafokánál agyonzúzza, agyoncsapja!	

Budapest.

SZEGŐ ARNOLD.

KÜTFÖK.

250. sz.

A szeniczei hitközség rabbilevele 1793-ból.

I.

(A héber szöveg lehetőleg szósz szerinti fordítása.)

A közeledő időben gyökeret ver Jákob, virul és virágozik a dicső törzs, a pompás gyümölcse. Díszszel és fenséggel ékesítjük nevét. Ékes-séggel és tisztelettel adózunk az ő jóhírű nevének, mely ismeretes minden kapuban. Sem kapuja az észnek, sem sugara a bölcseségnek előtte elzárva nincsen, valamint semmiféle rejtélyes tan. A thóra rejtélyeit mintegy tükör világosságában látja és felvilágosítja azok szeméit, a kik arra leselkednek, hogy a szájából eredő, őket nevelő és erősítő thorabeli tanokat hallgathassák. Szájával felhozza a zaphirokba foglalt gyöngyöket, foglalkozik a bajok segítségével és az emberek legfőbb szellemi kiképzésével. Mirha és kászia és csörgedező olajcsermelyek fakadnak vitáinak és véleményeinek forrásából. Leszáll a halacha mélységébe, a mely előtte magától megnyílik.

Ilyen kiváló tulajdonokkal bíró férfi megérdemli, hogy megáldják és hogy felavatják a bölcsék és becsületesek felavatásával és ilyen a mi Urunk, tanítónk és rabbink, aki köztünk isteni fejedelemtént legyen, ékességünk koronája, fejünk dísz, községünk palástja. Tudományosságának világa világítson és sugározzék fölénk, igazságosságával vezessen és szellemének szárnyaival fedezzen bennünket. Az ő tudós neve: *a tudós Jákob Szegal* (Lévy) életének lángja világítson az igaz messiás jöveteléig.

És most alkalmas az idő, hogy áldással kezdjünk. Áldásunk szálljon szellemus fejére, mely szent ihlettségével rejtélyes dolgokat megfejt. Kezünket emeljük a mindenható Istenhez, hogy rabbiszéke folyton emelkedjék és működése egyre növekedjék mint a Tábor hegye.

Mielőtt az ügy meritumáról kellőképpen beszélnénk, elhatároztuk és mondtuk: álljunk össze és menjünk az ő nagytiszteletű méltósága elé. Így szól Jákobnak: az üzenet napja van ma, ez az a nap, a mely után békésre epedve áhitottunk és ime, mily jó, hogy a thóra hatalmának bódítottunk, hogy fölénk helyezzük. Mindnyájunk a község főemberei meg-egyeztünk egységes gyűlekezethen és megállapodtunk abban, hogy ő legyen úr, tanító, a vallási bíróság elnöke és utbaigazító a thóra ösvényein községünk számára, mert azt mondtuk: az ő árnyékában akarunk élni és ő vezessen bennünket és jogra alapíttassék rabbiszéke. Szájának ostarával elhallgattassa a gonosz, hogy vezesse a szerényeket az igazság-szolgálatban, hogy csillapítsa lelkeink szomját a forrás pezsgő vizével, hogy ihassunk tanításának kútforrásából, mely tanítás ajkaiból foly, a

bölcsesség ajkaiból, a kútból, hogy ihassunk, melyet szellemi fejedelmek ástak és hínérvvel láttak el a nép előkelői. Jer tehát Istentől megáldott férfit gyorsan, könnyedén, mint a fiatalait őrző sas úgy őrkdjél fölöttünk tárt karokkal. Már meg lett állapítva, hogy székét magasra emeljük, hogy kiváló helyen lakozzék, a tudomány és bölcsesség termében. És azt a kötelességet vállaltuk magunkra, hogy meghatározott fizetésképen hetenként 2 frt (rénes) adunk neki, oly hétben pedig, melyre főünnep esik kétszer annyit, az az 4 frt kap, a mi az egész éven át 8 frttal többet tesz. A község restaurációja és az adókövetés után 5 frt jár neki, a gabella után 3 frt. A sátoros ünnepre eszrogot a czedókok tartozik neki venni az egyleti pénztárból. A chówer és mórenu-czim megadásáért, valamint a végre nem hajtott fogadalmak alóli felmentésért jár neki annyi, a mennyit neki községünk eddigi szokása megállapít. A hús- és borszállítás végett köteendő szerződés után kap 4 frtot, a chevrah-kadisaitól 4 frtot, az eljegyzési és esküvői iratokért a község szabályzata szerint.

Viszont községünk szokása szerint kötelességévé tétetik, hogy a Nagyszombaton és a bünbánási szombaton prédikáljon, a midőn minden prédikációért 2 frtot, 1 font kávé és 1 font cukrot kap. Köteles továbbá egyszer havonként valamelyik szombaton a mincha-ima előtt siirt mondani, kivéve a nisan és tisri hónapokat, a mi magától értetődik. A templomban számára fenntartott helyére mehet békével, szintugy a a rabbiné a női szakaszban. A rabbi iránti tisztelet követeli, hogy az imával előbb ne kezdjenek, míg a rabbi templomba nem érkezett. És most hadd mondjuk fennen: mázel tow, és báresak minél előbb eljőnne hozzánk és felvidítaná szívünket. A rabbiszékén, neki szánván, üljön örökké Isten előtt és valamint szívünk majd felvidul és lelkünk majd örül, midőn urunkat, tanítónkat és rabbinkat látni fogjuk, úgy lássák szemeink megváltónk és megmentőnk jövetelét minél előbb napjainkban. Ezek a szeniczei község szavai, egyetemben a sajátkezűleg alulírottakkal: Szenicz, csütörtökön sewat hó 25-én 5553.

Márkus Lázár
Abraham József
Ráviics Abraham
Singer Löbl
Tritsch Samuel
Tischhof Márkus

Weiner Menko
Kaufman Bernát
Bauer Zelig
Mandl Salamon
Urban Jakob
Boskovics Ferencz.

II.

Wir Gemeindevorsteher und unterschriebene Contribuenten haben einig und gutwillig gesammengestimmt und zwar nach uralter Einrichtung und Ordnung durch 25 Wähler den Jakob David Levy zum Rabbiner für unsere Szenitzer Judengemeinde erwählt; dass derselbe in unserer Religions- und jüdischen Ceremonien die Gewalt und Macht zu befehlen haben soll, wozu wir ihm glückwünschend gratulieren.

Hingegen verobligieren wir uns zu einem wöchentlichen Salarium mit zwei Gulden, solche wochen aber, da Feiertage sind 4 fr., welches auf ein ganzes Jahr 8 fr. betraget. Von Gemeinde-Verneuerung und

Toleranz-Repartition 5 fr. Es wird dem Rabbiner von der Gemeinde-Cassa Babagelder, (gabella = tótul babca) von Fleisch und Wein benefizirt 13 Fr. Es wird dem Rabbiner auch auf Laberfest (= sátoros ünnep) von Schulgeldern ein Paradies Apfel gekauft, vom Contractschreiben auf Fleisch-Babca 2 Fr., so auch vom Wein-Contrakt.

Es sei aber der Rabbiner verbunden, eine monatliche Predigt zu machen, ohne die zweimal im Jahr gebräuchlichen grossen Predigten, für welche ihm bezahlt wird mit 2 Fr. und 1 ₰ Caffé und 1 ₰ Zucker für jedesmal. Welches wir eigenhändig unterfertigen und mit Gemeinde-Insig! bekreftigen.

Szenicz, den 7. Feber 1793.

Selig Bauer

Philipp Jacob

Simon Jacob

Bernard Weisz

Pinkas Goldberg

Salamon Mandl

Josef Bernard

Ferenz Boskowitz

Isak Bauer

Jakob Urban

Löbl Bernard

David Kohn

Salamon Isak

Löbl Josef

Bernard Kaufman

Lazar Markus Judenrichter

Markus Friedman Geschworene

Josef Abraham

Abraham Rawitsch

Löbl Singer Schulvater

Samuel Tritsch

Markus Fischhof

Simon Josef

Menko Weiner.

Közli: MANDL BERNÁT.

251. sz.

A nagy-abonyi zsidó hitközség a Napoleon elleni háboru céljaira följánlott segéde.

I.

Sacratissimae Caeae et Regio Apostolicae Mattis, Consilii Regii Lettli Hungarici Nomine Judaeis in Abony residentibus ex officio decretandum: Ob gratuitum Subsidium per Eosdem pro Moderni Belli Necessitatibus Suae Majestati Sacratissimae benevole, Spontaneo Motu oblatum, laudabilem illum, tam per factam hancce oblationem, quam et per ejusdem promptissime prostitam depurationem in Commune Bonum insigniter testatum zelum penes Altissimae gratitudinis Testificaconem una Benignam Suae Majestatis Sacratissimae Caesareae, Regio-Apostolica Complacentiam pronominatis offerentibus de Benigno Altissimo Jussu Regio praesentibus significari.

Jos. Haller.

Ex Consilio R. L. Hgco,

Budae Die 31-a May 793. celebrato

Franciscus Fekete.

Judaeis in Abony Residentibus.

A külzeten: 12833. Sacratissimae Caeae et Regio-Apostolicae Mattis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici Nomine: Judaeis in Abony residentibus ex officio consignandum Abony. — Ex off.

VEGYES.

Brill Sámuel Löh, a pesti hitközség rabbisági elnöke, e napokban lépett 80-ik életévébe. Az agg tudós számos tisztelői ezen alkalmat megragadták, hogy a magyarországi rabbikar nesztörának szerencsekívánataikat kifejezzék. Főtiszt. Brill S. L. úr jellemének tisztasága, tudásának végtelensége és mélysége által, a mely a teológiai és általános ismeretekre egyaránt terjed ki, a régi korok zsidó tudósaira emlékeztet. Hazánkban nincs példa rá, talán máshol sem, hogy egy férfuban a nagyméretű hagyomány ismerete oly harmónikusan egyesülne a zsidó irodalom többi ágainak oly bámulatos ismeretével és széleskörű általános műveltséggel, mint a pesti hitközség rabbisági elnökében. Minden rendű és rangú írók és tudósok folyamodnak Brill S. L. tudományához és sohasem eredmény nélkül, mert pazarul osztogatja egy hosszú életen keresztül gyűjtögetett kincseit. A zsidók történetét századunkban oly részleteséggel ismeri, hogy idevágó kérdésekről Brill urat úgy consultálják, mint valami kimerítő forrásművet. A tudás e nagysága és mélysége egyesül elfogulatlan szemkörrrel, páratlan szellemességgel és az előző kor maradékainál ritka finom tapintattal. Eme pár vonásból — nagyon kérjük, hogy papírra vetéseért ne nehezeltjen rá — megérthető az a mély tisztelő és ragaszkodás, a melylyel az aggtudóst mindenféle irányú emberek körülveszik. Mi is örömmel tartozunk ezek közé és szívből üdvözljük. Adja az Isten, hogy az agg rabbi még sokáig folytathassa működését szelleme ifjai frissességében a magyar Izrael díszére és tisztelői örömére.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Graetz H.*, *Emendationes in plerosque Sacrae Scripturae Veteris Testamenti Libros secundum veterum versiones nec non auxiliis criticis caeteris adhibitibus. Ex relicto defuncti auctoris manuscripto edidit Guil. Bacher.* 1. és 2. füzet. *Boroszló* 1892—93. — *Israelitischer Volks-Kalender für das Jahr 5654.* (1893/94.) *Berlin.* — *Dr. Ziegler J.*, *Die drei Grundsteine unserer Gotteshäuser. Festpredigt zur Einweihung der neuen Synagoge in Eger.* *Eger*, 1893.

Dr. Kayserling M. rabbi úr f. évi október hó 5-én családi örömnappet ült: Róza leányát Dr. Führer Simon nőül vette. A nagyhirű tudós és szónok iránti szeretet és tisztelet ez alkalomból széles körben és meghatározó bensőséggel nyilvánult. A nagyszámú üdvözlőkhoz mi is örömmel csatlakozunk és a főtisztelendő úrnak a legszívélyesebb szerencsekívánatainkat fejezzük ki.

Izraelita naptár. Német hitsorsosaink felébredt felekezeti érzése ama számos zsidó naptárban is megnyilatkozik, a melyek évenként megjelennek szoktak. Ha nem is a legjobbak, de mindenesetre a lelkesebbek közé tartozik az »*Israelitischer Volks-Kalender*«, a mely Berlinben Schildberger H. kiadásában jelent meg. A naptárak rendes tartalmán kívül a következő kisebb cikkek foglaltatnak benne. »*Abwehr*« az antisemitizmus ellen. Egy nagyobb cikk azon eszme mellett akar propagandát csinálni, hogy az orosz zsidók a szent földre telepíttessenek. E cél megvalósítása végett egyesület alakult Berlinben is »*Esra*« név alatt. A tagsági díj évenként pusztán egy márká. Ezután felsoroltatnak a palesztinai kolóniák, a melyeknek száma már 24-re emelkedett. Versek és elbeszélések a zsidóság múltjából és jelenéből, a melyek többé kevésbé sikerültek, szintén emelik a naptár változatosságát és érdekességét. A berlini zsidó körzések, intézetek és alapítványok előjáróinak lajstroma és irodalmi közlések zárják be a hasznos művecskét.

Héber irodalmi egyesület »Mekiczé Nirdámim«. Ezen egyesület, a melynek célja a zsidó irodalom régibb forrásműveit kiadások által hozzáférhetővé tenni, a kilenczedik évfolyamra a következő munkák kiadását tervezi: 1. Széfer Chaszidim, a mely ezen évfolyamban valószínűleg teljessé lesz. 2. Machzor Vitry (5. füzet). 3. Jona Ibn Gannach szótára héber nyelven. 4. Gyűjteményes kötet különféle adalékokkal a zsidó történethez és irodalomhoz. Ezekon kívül reméli az egyesület, hogy Jehuda Halévi és Mozes Ibn Ezra eddig meg nem jelent verseiből is képes lesz egy füzetet közrebocsátani. A nagyérdemű egyesület élén Dr. *Berliner* A. áll. Az évi járulék tíz márká.

TÁRSADALOM.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

Az irodalmi társulat alakításának ügyéről folyó évi júniusi számunkban szoltunk utóljára, a mikor is jelentettük olvasóinknak, hogy az ez irányban általunk megindított, az országos iroda és a községkerületi elnökök gyűlése által felkarolt mozgalom sikerre vezet.

A mint olvasóink még emlékeznek, az orsz. iroda által f. é. június hó 15-ére egybehívott előértekezlet egy előkészítő bizottságot küldött ki azzal az utasítással, hogy e bizottság az alapszabályokat a mozgalom megindítása alkalmával általunk közzétett tervezet alapulvétele mellett állapítsa meg és a hazai zsidósághoz intézendő felhívást készítse el. Felhivatott továbbá a bizottság, hogy már az ősz elején az említett felhívást az általa kiszemelt 100, részben fővárosi, részben vidéki hitsorsos nevében bocsássa ki és intézkedjék egyuttal az alakuló gyűlés megtartásáról.

A kiküldött bizottság, mint azt már volt szerencsénk jelenteni, Dr. Kohn Sámuel id. elnök úr lakásán június 19-én tanácskozott ez ügyben. Ekkor lettek az alapszabályokon eszközlendő gyökerekes átalakítások megbeszélve, de a közbejött nyári szünidő a bizottság tagjait annyira szétszórta és a nagy ünnepek a tagok egy részét annyira igénybe vették, hogy a bizottság csak folyó évi október hó 22-én vehette az ujonnan szerkesztett alapszabályokat és a kibocsátandó felhívás szövegét tárgyalás alá. Két órai tanácskozás alatt a bizottság végleges megállapodásra jutott és első sorban az addig csak könyomattal levont munkálatok kinyomatását rendelte el. Egyuttal azonban Dr. Kohn Sámuel úr indítványára és nehogy a felhívás aláíróinak kiszemelése körül az ily alkal-

makkor a leggondosabb körültekintés mellett is kikerülhetlen neheztelesekre adassék ok vagy alkalom, a bizottság elhatározta, hogy a Társulat alakítása ügyében újabb gyűlést hív egybe.

E gyűlés f. é. november hó 2-án esteli 6 órakor a pesti izr. hitközség dísztermében lett megtartva. A társulat története érdekében pontosan feljegyezzük itt is a megjelentek névsorát.

Jelen voltak: Dr. *Bánóczy* József, a magyar tudományos akadémia tagja, Dr. *Bacher* Vilmos és Dr. *Blau* Lajos az orsz. rabbiképző intézet tanárai, *Beck* Dénes bankigazgató, dr. *Chorin* Ferencz orsz. képviselő, *Ehrlich* Mózes földbirtokos, Dr. *Farkas* Emil ügyvéd, Dr. *Friedrich* Tivadar a »Pester Lloyd« belmunkatársa, Dr. *Goldberg* Rafael budai rabbi, *Goldheim* Lipót a pesti izr. hitközség anyakönyvvezetője, Dr. *Kohn* Sámuel a pesti izr. hitközség rabbija és hitshónoka, Dr. *Kármán* Mór egyet. tanár, Dr. *Mezey* Ferencz a pesti chevra kadisa ügyésze és titkára, Dr. *Nagy* Sándor orsz. képviselő, Dr. *Neumann* Antal és ifj. Dr. *Neumann* Sándor ügyvédek, Dr. *Réthy* Mór műegyetemi tanár, *Reusz* Károly a chevra kadisa elnöke, *Radó* Vilmos állami tanítónő képző intézeti tanár, *Reif* Jakab reáliskolai tanár, Dr. *Simon* József ügyvéd, az országos izr. iroda titkára, Dr. *Stiller* Mór ügyvéd, a »Jog« főszerkesztője, *Szathmári* Mór az »Egyetértés« szerkesztője, Dr. *Schuschny* Henrik orvos, *Sternthal* Adolf földbirtokos, *Schill* Salamon, *Schön* Dávid, *Stern* Ábrahám tanárok, *Szabolcsi* Miksa lapszerkesztő, *Totis* Adolf kereskedő, *Tencer* Pál író, Dr. *Visontai* Soma orsz. képviselő, *Weisz* Berthold gyáros, Dr. *Weinmann* Fülöp kir. közjegyző és Dr. *Weiszburg* Gyula segédrabbi.

A tanácskozást dr. *Kohn* Sámuel elnök vezette, mint jegyző dr. *Mezey* Ferencz működött.

Elnök megnyitván az ülést, meleg hangon üdvözlí a jelenlevőket és előadja, hogy formai okoknál fogva a bizottság szükségesnek tartotta, hogy a Társulat alakítása ügyében újabb gyűlés hívassék egybe. E végből az ujonnan készített alapszabályok terve is közölve lett a meghívottakkal. Felkéri tehát a jelenlevőket, hogy első sorban az alapszabályok iránt szíveskedjenek nyilatkozni.

Ifj. dr. *Neumann* Sándor néhány styláris módosítást indítványozván, dr. *Stiller* Mór oda nyilatkozik, hogy az alapszabályokat rendszeresen kell tárgyalni és ennek során az illető helyen a módosítványok külön tárgyalhatók. A gyűlés tehát pontról-pontra tanácskozott az alapszabályokról és azokon lényegtelen, mindössze néhány szónyi változtatást ejtett, utasítván az addig működött bizottságot, hogy az a szükség szerint magát kiegészítve, mint ideiglenes elnökség az alapszabályokat a belügyminiszteriumhoz jóváhagyás végett terjeszse fel és ennek megtörténte után, mihelyt a végleges megalakulásra alapszabályszerűen előírt 300 tag jelentkezett, a közgyűlést a társulat működésének megkezdésére szükséges végleges választások megejtése végett mielőbb hívja egybe.

Ezután dr. *Kármán* Mór felolvasta a társulat ügyében kibocsátandó felhívást, melyet zajos tetszéssel és éljenzéssel fogadtak. A változatlanul elfogadott és alább közölt felhívásra nézve elhatározta a gyűlés, hogy az minél szélesebb körben terjesztessék és hogy a taggyűjtő ívek kapcsán minél előbb szétküldessék, úgy hogy már f. é. november hó végéig az ívek dr. *Kohn* Sámuel úrhoz visszaküldhetők legyenek.

Dr. *Neumann* Antal, *Kohner* Zsigmond, a pesti izr. hitközség elnöke és az egész előjáróság nevében jelenti, hogy az előjáróság az ez órában megtartott, már elébb kitűzve volt előjárósági ülés miatt a mai gyűlésen részt nem vehet, a mit sajnálattal vettek tudomásul.

Bejelentetett, hogy *Sváb* Sándor úr a gyűlésen való megjelenésben akadályozva volt, azonban 1000 koronával a társulat alapító tagjai közzé lép, továbbá, hogy *Frank* Antal igazgató 200 koronával a társulat tagjainak sorába lépett. (Zajos éljenzés.)

Dr. *Stiller* Mór lelkes hangon méltatja az eddig működött és ideiglenes elnökségként megbízott bizottság ügybuzgalmát és tevékenységének eredményét és indítványozza, hogy annak köszönet és elismerés szavazzassék. (Általános helyeslés.)

Elnök közli, hogy a felhívást dr. *Kármán* Mór, az alapszabályokat pedig dr. *Mezey* Ferencz készítette. (Éljenzés.)

Tencer Pál a tagok gyűjtése végett egy külön actionalis bizottságot hoz javaslatba, ez indítványát azonban a dr. *Simon*

József felvilágosításai után azon időre elhalasztotta, mikorára a társulat gazdasági ügyei a jóváhagyott alapszabályok szerint szerveztetni fognak.

A gyűlésen általában igen lelkes hang uralkodott, a mit dr. Kohn Sámuel elnök a tanácskozást befejező szavaiban hálás köszönettel ki is emelt, mire aztán a gyűlés elnök életése mellett feloszlott.

Az alapszabályok a kormányhoz már fel vannak terjesztve, a gyűjtőívek nagy részben szétküldve és most hitközségeinken, egyesületeinken, felekezetünk lelkes tagjain, kivált pedig művelt rabbijainkon, tanárainkon, általában tudósainkon van a sor, hogy a társulatot, mely oly nagy küzdelmeken keresztül végre létrejön, félretéve haragot, ellenszenvet és egyéb mellétekinteteket, anyagi és szellemi támogatásukkal nagygyá, hatalmassá tegyék, hogy ez központtá váljék felekezetünkben, melyben összes törekvéseink szellemet, életet nyernek, hogy vallásunkra, melyre most épen egy szebb jövő hajnali csillaga ragyog, innen is dicsőség és világosság áradjon szét!

FELHÍVÁS HAZAI HITROKONAINKHOZ!

Hitfelekezetünk hazánkban fontos, történeti jelentőségű tény előtt áll. Oly időben, midőn szerteszét Európában a fajgyűlölet és felekezeti féltékenység még az erkölcsi közösséget is megtagadni merészkedik ugyanegy ország izraelita és más hitvallású polgárai közt, a magyar törvényhozás a nemzeti közvéleménynek majdnem egyhangu helyeslésével ősi hitünket a bevett vallások sorába készül iktatni. Az izraelita magyar immár nemcsak a polgári élet sorompói közt tekintheti majd magát a haza gyermekének, hanem meggyőződése és érzülete teljes tartalmával a nemzet tagja lesz.

Kettős kötelességet ró e tényállás felekezetünk egyetemére úgy, mint minden egyes hívére, de főképen hitközségeink és társadalmi szervezeteink képviselőire.

Legelőbb is törekednünk kell arra, hogy vallásos életünk egész terjedelme, hitünk s erkölcsi felfogásunk minden részlete a tudományos búvárlat fényében megvilágítva és a hívő lel-

késedés melegével egybefoglalva, minmagunk között, felekezetünk kebelében mennél szélesebb körben ismertessé és közeletivé váljék; föl kell tární főkép a felnövő nemzedék hitének erősödésére, gondolkodásának nemesbülésére, hagyományunk, szent örökségünk minden kincsét, hogy az új élet viszonyai közt is méltatni tudja igaz becse szerint s iparkodjék megőrizni akkor is, midőn erőszakos támadástól veszttét félteni már nem kell.

De másodsorban kötelességünk, hogy a mi nemest és általános érdekű hitünk és erkölcsi világfelfogásunk magában rejt, mindazt értékesítsük a nemzeti köztudat szolgálatában a magyar közművelődés sokoldalu gyarapodására; népeletünk lelki szövődékébe egy értékes szállal több fonódjék be, hogy mennél erősebb legyen, hogy annál biztosabban megküzdhesen az idők viharával.

Ily szempontok vezetik alulírottakat az izr. magyar irod. társaság megállapításában, ily cél lebegett előttünk ez új társaság szervezetének, feladatainak és intézkedéseinek körülírásában. A szent iratok hű fordítása által, örök tanaiknak és történeti hatásuknak felderítésével és fejtegetésével hatni kívánunk hitsorsosaink erkölcsi önértetének, vallásos lelkiismeretének tisztulására és evvel együtt hozzájárulni ahhoz, hogy magyar népünk nagy feladatában, egyéniségének kifejtésében bennünk új erős segédelmet nyerjen. Ki velünk együtt meg van győződve arról, hogy az, amiért hosszú időn át Izrael szenvedni és tűrni tudott, az emberiség haladásában mindenkoron hathatós egy tényező volt s marad továbbra is, az lépjen közénk és gyámolítsa vagyoni erejéhez és szellemi képességéhez mérten vállalkozásunkat.

Kelt Budapesten, 1893. november 2-án.

A kiküldött ideiglenes elnökség nevében:

Dr. Mezey Ferencz,
id. jegyző.

Dr. Kohn Sámuel,
id. elnök.

Dr. Alexander Bernát,
Dr. Bacher Vilmos,
Dr. Bánóczy József,
Dr. Kármán Mór,
Dr. Klein Gyula.

AZ ISRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ FEJEZET.

A társulat címe és székhelye:

1. §. A Társulat címe: »Israelita Magyar Irodalmi Társulat«, székhelye Budapest.

MÁSODIK FEJEZET.

A társulat céljai:

2. §. Az Israelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

a) a Szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése;

b) a Szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak és általában az israelita vallás és erkölcstannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése;

c) a Szentírásra és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az israelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése úgy a fővárosban, mint a vidéken;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközségek feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitűzése és jutalmazása.

HARMADIK FEJEZET.

A társulat tagjai.

3. §. A Társulat tagjai lehetnek:

a) israelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok.

A tagok lehetnek:

1. Alapítók, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymás után következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik;

2. pártfogók, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak;

3. pártolók, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak;

4. rendesek, kik 6 éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

NEGYEDIK FEJEZET.

Szervezet.

4. §. A Társulat szervezetét alkotják:

a) az igazgatóság;

b) az irodalmi bizottság;

c) a gazdasági bizottság;

d) a választmány;

e) a közgyűlés.

Igazgatóság.

5. §. Az igazgatóságot alkotják a Társulat elnöke (7. §.) ki egyszersmind az igazgatóság elnöke, a Társulat társelnöke (8. §.), az irodalmi és gazdasági bizottság elnökei (9 és 10 §§.), a választmány által választott három tag, a társulati titkár, a pénztáros és az ellenőr. Az igazgatóság tagjai egyenlő szavazati joggal bírnak. A szavazatok számának egyenlősége esetén, az elnök szavazata dönt.

6. §. Az igazgatóság hatáskörét képezi:

a) a Társulat szellemi és anyagi vezetése;

b) az irodalmi és gazdasági bizottságok munkarendjének meghatározása és a bizottságok működésének ellenőrzése;

c) az alapszabályszerűen keletkezett határozatok végrehajtásáról való gondoskodás;

d) sürgős esetekben a rendkívüli utalványozás joga 500 koronáig terjedő összegek erejéig;

e) a társulat működéséről szóló jelentések megállapítása;

f) az irodai teendők végzésére szükséges személyzet alkalmazása;

Az igazgatóság határozatainak érvényességéhez legalább 5 tag jelenléte kívántatik meg.

7. §. Az igazgatóság elnöke, mint a társulat elnöke, vezeti az igazgatóság, választmány és közgyűlés tanácskozásait, képviseli a társulatot hatóságokkal és magánosokkal

szemben. Joga van sürgős fizetéseket 200 korona erejéig utalványozni, a mit utólagos jóváhagyás végett a legközelebbi igazgatósági ülésen bejelent.

8. §. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a társelnök végzi.

Az elnök és társelnök a vezetés és képviselet munkakörét közös megállapodással egymás között megoszthatják.

Irodalmi bizottság.

9. §. Az irodalmi bizottságot alkotják a választmány által választott bizottsági elnök, alelnök, jegyző és 4 tag.

E bizottság hatásköre:

1. az igazgatóság felhívására kidolgozza a Társulat szellemi működését irányzó munkatervet;

2. a kiadandó művekről, a tartandó előadások- és felolvasásokról és a Társulat munkakörébe tartozó minden ügyről az igazgatóság felhívására javaslatokat vagy önálló indítványokat teszen, melyek az igazgatóság által tárgyalás alá veendő;

3. gondoskodik a Társulathoz beérkező mindenrendű művek bírálatáról, kiszemeli a kiadandó művek íróit, bírálóit és egyes idevágó ügyek előadóit és ez érdemben hozott határozatait foganatosítás előtt az igazgatóság jóváhagyása alá terjeszti.

A bizottság határozatképes, ha legalább 4 tagja van jelen. Ügyrendjét maga állapítja meg és azt, valamint határozatait tudomás végett az igazgatósághoz beterjeszti.

Gazdasági bizottság.

10. §. A gazdasági bizottságot alkotják a választmány által választott bizottsági elnök, alelnök, jegyző és 4 tag.

E bizottság hatásköre:

1. a Társulat pénzének bevételei és kiadásai feletti felelősséget;

2. a számadó könyvek, a tagsági járulékokra vonatkozó nyilvántartások vezetése és ellenőrzése;

3. az igazgatóság felhívására a Társaság gazdasági ügyeivel összefüggő javaslatok és jelentések, esetleg ily ügyekben önálló indítványok tétele;

4. jelentéstétel az igazgatósághoz a pénztári kezelés és ellenőri működésről;

5. az eszközleendő rendes kiadások vagy sürgős esetekben eszközölt rendkívüli kiadások megvizsgálása és ez iránt az igazgatósághoz jelentéstétel;

A gazdasági bizottság üléseire pénztáros minden esetben, ellenőr és ügyész szükség esetén meghívandók.

A bizottság határozatképes, ha legalább 4 tagja van jelen. Ügyrendjét a bizottság maga határozza meg és ezt, valamint határozatait tudomás végett az igazgatósághoz beterjeszti.

Titkár.

11. §. A titkár vezeti az igazgatósági és választmányi ülések, valamint a közgyűlések jegyzőkönyveit, fogalmazza az ügyiratokat és ellátja a levelezést.

Pénztáros.

12. §. A pénztáros gondoskodik a bevételek és kiadásokról az igazgatóság kirendelése szerint, vezeti a pénztári naplót és az igazgatóság és gazdasági bizottság kívánatára a pénztár állapotáról jelentést tesz és a vagyon elhelyezését az igazgatóság rendelkezése szerint eszközli.

Ellenőr.

13. §. Az ellenőr a Társaság ellenzárát viseli s a pénztárossal együtt a pénztárról felelős.

Ügyész.

14. §. Az ügyész az igazgatóság felhívására a Társaság jogi teendőit látja el.

Választmány.

15. §. A választmány 80 tagból áll, kik közt 40 buda-pesti és 40 vidéki. Ezenkívül a választmánynak tagjai az összes alapító tagok életük tartamára. Oly hitközségek és testületek, melyek alapító tagként léptek a Társulatba, mindenkor elnökük vagy rabijuk által képviseltethetik magukat.

A választmány elnöke mindenkor a társulati elnök, jegyzője a Társulat titkára.

A választmány hatásköre:

a) választja saját kebeléből az irodalmi bizottságot, nevezetesen annak elnökét, alelnökét, jegyzőjét és 4 tagját, a

gazdasági bizottságot ugyanily számban, három igazgatósági tagot, társulati titkárt, pénztárost, ellenőrt és ügyészt. A tisztviselők három évre választatnak;

b) határoz az igazgatóságnak a Társaság szellemi és anyagi ügyeire vonatkozó előterjesztéseiről, jelesen:

1. a kitűzendő pályadíjakról és az igazgatóság jelentése alapján a jutalmak eldöntéséről;

2. az évi költségvetés megállapításáról;

3. a közgyűlés és díszülések idejéről;

c) intézkedik, ha az elnöki vagy tanácselnöki állás váratlanul megürül, a legközelebbi közgyűlésig való ideiglenes betöltéséről;

d) dönt az irodalmi és gazdasági bizottságok működéséből és az igazgatóság intézkedéseiből folyólag netán felmerült vitás kérdések felett.

16. §. A választmányt a társulati elnök évenként rendszerint háromszor hívja egybe. Az ülés határozatképes, ha legalább 15 tag van jelen.

17. §. Minden harmadik évben a választmányi tagok fele kilép. Hogy az első három év teltevel mely tagok lépjenek ki, sorshuzás útján döntenek el; azontul mindig azon választmányi tagok fognak kilépni, kik a választmányban a hat évet már kitöltötték. A kilépők újra megválaszthatók, valamint mandátumuk lejártja után a tisztviselők is.

Közgyűlés.

18. §. A közgyűlést a Társulat tagjainak összesége képezi, a testületeknek jogukban áll magukat egy-egy tagjukkal képviseltetni.

Rendes közgyűlés, melyre minden tag meghívást nyer, minden három évben tartatik a választmány által megállapított időben és négy héttel előbb kihirdetett napirend szerint. Rendkívüli közgyűlést a választmány szükség esetén bármikor egybehívhat.

A közgyűlés határozathozatalának fentartott ügyek a következők:

a) a Társulat működéséről szóló jelentések;

b) a számvizsgáló-bizottság jelentése feletti határozat és a felmentvény megadása;

c) társulati elnök és társelnök választása;

d) a választmány tagjainak 6 évre való megválasztása a 15. §. értelmében;

e) öt tagú számvizsgáló bizottság választása három évi időtartamra;

f) alapszabályok módosítása. Ez legalább 40 tagnak a megelőző választmányi üléshez írásban beadott indítványára s ha ott elfogadtatott, ennek véleménye kíséretében való beterjesztése mellett tárgyalható, mi a meghívókon mint tanácskozási tárgy külön is megjelölendő;

g) indítványok tárgyalása, melyek azonban két héttel a közgyűlés előtt a választmánynak írásban bejelentendők;

h) a legközelebbi közgyűlés helyének meghatározása.

19. §. A közgyűlés nyilvános és határozatképes, ha legalább 70 tag van jelen. Határozatait szótöbbséggel hozza. Ha az első közgyűlés határozatképtelen, négy hét múlva új közgyűlés hívatik egybe, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül hozza határozatait.

20. §. Negyven tag megokolt kérelmére és a tárgyalandó ügy tüzetes megjelölése esetén az igazgatóság rendkívüli közgyűlést tartozik egybehívni.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A tagok jogai.

21. §. A tagok, feltéve, hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az alapító tagok a Társulat összes kiadványaiban, a többi tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azon felül a többi kiadványt kedvezményes áron nyerhetik. — Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

HATODIK FEJEZET.

Díszülés.

22. §. A rendes és rendkívüli közgyűlés teendőinek elintézése után díszüléssé alakulhat, melyen az igazgatóság által meghatározott külön napirend szerint a Társulatnak jelen alapszabályokban meghatározott céljaival összhangzó előadások, felolvasások és jutalom osztások tartandók.

A társulat különben ily díszüléseket közgyűléstől függetlenül is tarthat úgy Budapesten mint vidéken.

HETEDIK FEJEZET.

Jegyzőkönyvek.

23. §. A jelen alapszabályokban érintett ülések és gyűlésekről vezetett jegyzőkönyveknek tartalmazniuk kell a tanácskozásokban részt vett egyének nevein kívül, a tárgyalt ügyek rövid ismertetését és a hozott határozatokat. A jegyzőkönyvek hitelesítésével, elnök és jegyzőn kívül a jelen voltak közül legalább még egy tag bizandó meg.

Az összes jegyzőkönyvek időrend szerint egy külön könyvbe is lemásolandók.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Vagyon.

24. §. Az alapító tagok által befizetett összegek a Társulat törzsvagyonát képezik.

Az évi költségek fedezésére szolgálnak: a pártfogó, pártoló és rendes tagok által fizetett járulékok, a törzsvagyon kamatai, a 200 koronát meg nem haladó esetleges adományok vagy hagyományok és a kiadványok után befolyó jövedelem.

A Társulat vagyona gyümölcsözőleg az igazgatóság által meghatározott intézetnél helyezendő el.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Alakulás.

25. §. A Társulat megalakul, mielőtt 300 tag jelentkezett.

TIZEDIK FEJEZET.

Főeloszlás.

26. §. A főeloszlást egy külön e célra összehívott közgyűlés, melynek napirendje három hónappal előbb a hivatalos lapban kihirdettetett, az összes társulati tagok fele jelenlétében mondhatja ki.

Ha az első közgyűlés határozatképtelen négy hét múlva új közgyűlés hívatik egybe, mely a megjelent tagok számára való tekintet nélkül, végérvényesen határoz.

Feloszlás esetében a Társulat összes vagyona a pesti izr. hitközségnek adatik át, a mely azt érintetlenül megőrvi, kamatait pedig évente a társulat munkakörébe tartozott tudományos pályakérdéseknek magyar nyelven való megoldására fordítja; irományai ugyanott örök letétképen helyeztetnek el. Ha később újra alakulna ilyenmű társaság, a pesti izr. hitközség

feltéve, hogy annak választmánya az ujonnan alakult társulatot a fennállott társulat céljainak megvalósítására alkalmasnak és egyáltalán életre valónak tartja, az őrizetére bízott vagyont és irományait annak kiszolgáltatni tartozik.

Az alapszabályok módosítása és a Társulat főelosztására vonatkozó határozatok foganatosításuk előtt a m. k. belügyminisztériumhoz fölterjesztendők.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Hivatalos záradék.

27. §. Ha a Társulat a jelen alapszabályokban kitűzött céljától annyira eltérne, hogy működésének folytatása az állam vagy a Társulat tagjainak anyagi érdekét veszélyeztetné, működése a kormány által felfüggesztetik s az elrendelendő vizsgálat eredményéhez képest a Társulat az alapszabályok pontos megtartására felosztás terhe alatt utasíttatik, esetleg végleg fel is oszlattatik.

AZ ISRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT TAGJAINAK

sorába léptek a felhívás és taggyűjtő ívek kibocsátása előtt:

1. <i>A marczi izr. hitközség</i> , mint pártoló tag, (dr. Klein József rabbi úr útján)	200 koronával
2. <i>A nemes-vidi izr. fiókhitközség</i> , mint pártoló tag	200 »
3. <i>Popper István</i> úr, (Tencer Pál úr útján) mint pártoló tag	200 »
4. <i>Dr. Stiller Mór</i> úr, (Schweiger Márton úr útján) mint pártoló tag	200 »
5. <i>Frank Antal</i> igazgató úr, (dr. Kohn Sámuel úr útján) mint pártoló tag ...	200 »
6. <i>Sváb Sándor</i> úr, (dr. Simon József úr útján) mint alapító tag	1000 »
7. <i>Dr. Schuschny Henrik</i> úr, (dr. Mezey Ferencz úr útján) mint pártoló tag ...	200 »
8. <i>Dr. Chorin Ferencz</i> orsz. képviselő úr	} mint alapító tagok, eddig meg nem jelt összeggel.
9. <i>Dr. Rosenberg Gyula</i> »	
10. <i>Schmidl Albert</i> úr, (dr. Simon József úr útján) mint rendes tag	10 kor. évi járul.

A gyűjtő ívek főt. dr. Kohn Sámuel rabbi úrhoz, mint a társulat id. elnökéhez (VII. Holló-utca 4. sz.) küldendők vissza.

AZIRODALMI TÁRSULAT ALAKULÓ-GYÜLÉSÉHEZ.

Nem kételkedünk abban, hogy felsőbb helyen az irodalmi társulat alapszabályait változtatlanul jóváhagyják és hogy addig míg az alapszabályok leérkeznek, az alakuló közgyűlés egybehívására szükséges 300 tag együtt lesz. Minthogy pedig az alapszabályok jóváhagyását illetékes helyen sürgetni fogjuk, remélhető, hogy az alapszabályok a reánk jövő december hó elejére az ideiglenes elnökség kezei között lesznek. Célyszerű volna tehát, ha azok, a kik gyűjtő íveket kaptak, ezeket oly időben küldenék vissza, hogy a f. é. december havára óhajtott alakuló közgyűlésre az összes jelentkezett tagok meghívhatók legyenek.

A társulat szervezetének megfelelő választások döntő hatással lesznek a társulat jövőjére nézve is. Nem hisszük, hogy módunk lenne még e kérdéshez hozzászólni, miért is szükségesnek tartjuk, hogy a választásokra, illetve jelölésekre hivatottnaknak figyelmét már most ráirányítsuk ez ügyre.

Nézetünk szerint e társulat célja adja meg e tekintetben a helyes útmutatást. Minthogy pedig e társulat célját a zsidó tudománynak magyar nyelven való ápolása és a nemzeti irodalomba való beillesztése képezi, nyilvánvaló, hogy a társulat vezető és intéző tisztviselői csak oly tudósokból kerülhetnek ki, kik a *zsidó tudomány, vagy magyar irodalom* terén érdemeket szereztek maguknak arra nézve, hogy egy ily társulat szellemi irányát megjelöljék. Ezen elvet kell győzelemre vinni, ha azt akarjuk, hogy a szellemi vezetés a társulat iránti bizalmat megnyissa és maradandóvá tegye és hogy a kitűzött célokat megvalósítani módjában álljon. Önként értendő, hogy a mi a társulat külső képviseletét illeti, itt tudósra szükség nincsen, mert mint a protestáns irodalmi társaságnál is látjuk, elegendő, ha oly férfiak állanak a társulat külső ügyének kormányán, a kik nemesen érző szívvel, műveltséggel bírnak és a vallás érdekei iránti áldozatkészségtől vannak áthatva.

Ezen felül, hogy úgy mondjuk, a laikus elemnek a társulat szervezetében, igazgatásában, gazdasági bizottságában és választmányában, sőt egyszerűen, mint a társulat tagjának

is, elegendő tere nyílik, hogy a társulatot és az ahhoz fűződő felekezeti és kulturális érdekeket szolgálhassa és egyáltalán nem szükséges, hogy bárminő regard miatt, ez ügyben, vagy más helyen szerzett érdemek jutalmazásaként egyesek oly helyekre állíttassanak, melyeket betölteni nem képesek, vagy melyeknek betöltésénél náluknál alkalmasabb erők mellőztetnének. A társulat jellege parancsolólag kívánja, hogy a tisztviselők tudós férfiakkal töltsenek be, olyanokkal, kik eddigelé is bebizonyították, hogy a felekezet ügyeiért lelkes buzgalommal és tevékenységgel s a mi önként értendő, önzetlenséggel dolgozni akarnak és képesek. Mert e szempontok mellőzése csak az esetben volna igazolható, ha — a mi kizártnak látszik — tudósaink köréből ily munkaerők nem kínálkoznának és ha e miatt a felekezet egyéb hű tagjaira kellene bízni azt, hogy a cselekvésre kész tudósok intenczióinak érvényesítésénél közreműködésre igénybe vétessenek. De még itt is csak olyanokra eshetik a választás, a kik a szenvedélyek hullámzására okot nem szolgáltatnak, nehogy a társulat vezetésébe az ellentétek magva bevitessék.

A személyi kérdések sok nemes eszme csiráját megtámadták már, azért az előttünk annyira becses társulat érdeke miatt már most kívántuk álláspontunkat jelezni. Már most vétessék fontolóra, hogy végre is a társulat valamennyi lelkes híve nem lehet egyúttal a társulat ügyei intézésének részese. Bizton reméljük, hogy a választások az általunk jelzett irányelvek szemmel tartása mellett lesznek fogantatva és hogy úgy, mint e sorok írója — kinek az irodalmi társulat alakításának mozgalmában tán némi csekély része van — még igen sokan fognak úgy gondolkodni és határozni: Egy-egy szeggyel, talán lécczel hozzájárultunk vagy hozzájárulhatunk az indúlásra kész kedves hajó alkotmányához. Ám a mi helyünk a parton; a kormány azokat illeti, a kik ismerik, uralják a tudomány vizeinek mélyét és titkait.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A MAGYAR NYELVŰ ZSIDÓ TUDOMÁNY ÉRDEKÉBEN.

A jelen évtized elején igyekeztem a magyar nyelvű zsidó tudomány akkori állapotát, illetve annak történetét az elmúlt évtizedben ezen folyóiratban ismertetni. Utaltam már akkor arra, hogy ezen tudományág termékeinek számát tekintve arányban áll a többi magyarnyelvű tudományágakkal és a termékek tudományos értékét tekintve is bátran kiállja az összehasonlítást. Azonban hiányával vagyunk e téren összefoglaló, a tudomány egész ágait felölelő, ismertető műveknek, melyekből az érdeklődő tájékozást nyerhet és alaposan értesülhet e tudomány feladatairól, tartalmáról, haladásáról és mai állásáról.

Ily hiány bizonyára nem a munkaerők csekély számából, avagy gyengeségéből ered, hanem szervezetlen állapotunkból és a központ nem létének róható fel, a mely ily művek megírására az impulzust és közzétételükre az anyagi lehetőséget megadná.

Nem szorul bizonyításra, hogy hazánkban a zsidó tudománynak nem csupán jeles, hanem a külföld által is elismert elsőrangú munkásai jelentékeny számban vannak és ha ez a tény mégis kétségbe lett vonva, az csak annak a bizonyítéka, hogy avatatlanságból és egyéb okokból a legképtelenebb és az igazsággal homlokegyenest ellenkező állítások is hirdtetnek más körökben is, de különösen felekezeti körökben, a hol a régebbi káromlások újabb időben magyar nyelven hirdtetnek. A tény az, hogy alig van tudományág, a melynek tekintetében Magyarországnak olyan európai jelentősége lenne, mint éppen a zsidó tudomány tekintetében, fővárosunk pedig e tudománynak kiváló emporiuma, még pedig mindig növekedő mértékben.

Bizonyára igen jelentékeny történelmi momentum az, hogy a bécsi rabbiiskola igazgatója magyar ember és egy másik tanára — Dr. Büchler Adolf — az itteni rabbiképező növendéke, a ki majdnem az iskolapadból lett a katedrára meghíva. S ha mindennek daczára a magyar nyelvű zsidó tudomány még mindig csupán egyes kiváló monografiákkal dicse-

kedhet, de rendszeres működést nem fejt ki, ha az egész tudomány feldolgozása magyar nyelven nem tervszerűen történik, nem tulajdoníthatjuk azt másnak, mint annak, hogy éppen ezen tudományág számára, a mely tekintve munkaerőit fényes, sőt legfényesebb eredményt mutathatna föl, nem létezik oly egyesület, mely a munkálódásnak irányt adna, másrészt e tudománynak olvasó és érdeklődő közönséget teremthetne. Hogy különösen az utóbbi körülmény milyen fontosságú, könnyen meggyőződünk, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a magyar zsidó tudósok művei részben idegen nyelven jelennek meg.

Az ügy mai stádiumában szükségtelen talán már arra utalnom, hogy egy magyar zsidó irodalmi társaság megalakulása nem csak halaszthatatlan kötelessége a hazai zsidóságnak, hanem olyan lépés ez egyuttal, mely a legáldásosabb eredményt, a leggazdagabb gyümölcsöket igéri.

Igénytelen soraimnak nem is ez a célja, még kevésbé az, hogy a megalakulandó társaság működési irányára nézve tegyek megjegyzéseket ma, midőn az e fölötti döntés éppen a legilletékesebb férfiak kezében van. Ezt megbocsájthatatlan szerényletlenségnek tartanám, habár lehet, hogy szót emelni ama tekintetben, a mi soraim tulajdonképeni célja, szintén szerényletlenség tőlem, de ez bizonyosan könnyebben megbocsájtható.

Figyelmeztetni akarok ugyanis arra, hogy a magyar származású külföldön működő zsidó tudósokat — kik közül csak Neubauer, Perles, Schwarz neveit említem — szintén be kellene valamely alakban vonni a zsidó irodalmi társaságba. Nem kételkedünk benne, hogy ezen férfiak a magyar zsidóság irodalmi törekvéseit készséggel fogják támogatni. Hogy mily alakban, erről természetesen az ügy jelen állásában részletesen szólni még nem lehet. De meg vagyunk győződve, hogy közreműködésük ügyünkre haszonnal fog jární.

A megalakulandó magyar zsidó irodalmi társaság, melynek tagjai között szeretnők ott látni a külföldön működő magyar zsidó tudósokat és papokat, meg fogja találni számukra a közreműködés módját. Ilyen módon elérjük azt, hogy a magyar nyelvű zsidó tudomány nemcsak hazánknak, hanem az egész zsidóságnak áldásává válhat.

Abony.

DR. VAJDA BELA.

KORNFELD ZSIGMOND.

Folyóiratunk mellőzni szokott mindent, a mi a legtávolabbról is személyi kultusként tűnhetik fel. A társadalmi téren való előnyomulások vagy kitüntetések felett rendszerint közömbösen haladunk el, mert nem helyeselhetjük azt az irányzatot, mely az érdemeket szüntelenül hiú tömjénezéssel igyekszik jutalmazni. Innen van, hogy a való érdemek a képzelt, vagy önző célok által bizonyos jelentőségre felhajszolt, látszólagos sikerekkel egy sorba kerülnek és az elismerés hangja, mondhatnánk kintornája egyforma és elcsépezt dalokat zeng mindenik felett. Sőt a délibáb csalfán tündöklő világának tán több a dalnoka, mint az élet igaz jelenségeinek. E miatt aztán a komoly férfiú legnemesebb cselekedeteit elrejtí, nehogy a nyomban kelő émelgyős dicsőítések a tettek-ből merített belső megelégedés összhangját megzavarják és nehogy a szemmel tartott nemes cél a hiúság tarka szárnyai beárnyékolják.

Ha mégis kivételt teszünk, akkor a férfiak kivételesek valamint kivételesek azok az érdemek, melyekért ez történik és nem is az általános hymnuszba való elegyedés, hanem inkább a társadalom elismerésének hiánya, vagy hézagossága az, mely bennünket, természetesen a mi külön szempontjainkból meg szólaltat.

Kornfeld Zsigmondról van néhány szavunk. Egy férfiúról, ki társadalmunkban évek óta igazán kimagaslik. Rég idő óta minden jobb törekvés és nemesebb vállalkozás benne találja legigazabb pártolóját, támaszát. Most a király egy magas rendjellel, a II. oszt. vaskoronarenddel tüntette ki és a társadalom, melynek oly rég hasznos tagja, figyelmével egyszerre feléje fordult. E külsőség nélkül csendes működését folytathatta volna még sokáig a nélkül, hogy a nyilvánosságban kifejezésre jutott volna az, a mi egyes körök hálás érzetében annyi idő óta él. Nem kicsinyeljük mi a kitüntetések, kivált ha az, mint a jelen esetben, valóban az állam érdekében kifejtett, messze kiható áldásos működés legilletékesebb elismerése. De megvalljuk, hogy mi e kitüntetésnek főleg azért örülünk, mivel módot ad nekünk arra, hogy tolmácsai lehessünk annak a mély és benső hálának, melyet e férfiú

íránt felekezetünk érez. Mert mondjuk ki egy szóval, nincs a hazai zsidóságnak olyan ügye, legyen ez országos, hitközségi, jótékonyági, irodalmi, jogosult magánügyi érdeke, mely Kornfeld Zsigmondra első sorban ne számítana és nem számíthatna. A tehetség méltatása, bátorítása és támogatása, az egyén szorultsága, a testületek szellemi és anyagi haladása, az ideális törekvések összessége ő benne a legnemesebb segítőre, pártfogóra talál. A tettek egész lánczából, melyek ez *egész ember* életét körül fogják és a melyek csak akkor nyerne felekezeti jelleget, ha az ügy, vagy egyén felekezeti-sége alatt különösen szenved, mi első sorban azokat látjuk, melyek azt mutatják, hogy e művelt lelkű és szellemű férfiú, lelkes jötevő és a korunkban oly ritkán feltűnő maczenás a mienk. Geniálitása a közgazdaság, s a számok terén tűnt ki és mégis mekkora idealizmus egész valójában. Idegen ország szülöttje és mekkora szeretet az új haza nyelve és irodalma iránt. És e férfiú a mienk. A zsidóság talaján nőtt ő és a zsidóságban kiváló szerepet vitt őseitől átöröklött, nagy műveltség és tudás által finomult szeretettel csügg szegény felekezetén, lelkesedve munkálkodik annak jólétén. Azért nagy a mi örömünk az ő nyilvános ünnepeltetésén. Dicsőségének sugarai beragyogják az ő felekezetét is. Hisz nem a valuta, nem a konverzio, nem is az érdemjelek aránya fénye, hanem szíve, lelke, jelleme teszi őt igaz *arany-emberre*. Ad multos annos!

Budapest.

DR. KOVÁCS FERENCZ.

TUDOMÁNY.

ÉSZREVÉTEL A TÓRA E MONDATÁRA: »ISTEN AZ EMBERT ÖNKÉPÉRE TEREMTÉ« (GEN. 1, 27.)

Midőn mi ezen velős, lápidáris egyszerűség- és rövidséggel kifejezett és mégis oly tartalomdús, az emberi nemet mintegy varázsütésre az állatok világából az isteni légkörbe fölemelő sz. írási verset olvassuk, ekkor lehetetlen, hogy fel ne merüljön elmélkedő szellemünkben a kérdés: Valjon az egész későbbi bibliai irodalom, de különösen a próféták beszédei, a vallásos költők zsoltárai és a vallásbölcsesek iratai, mint a Példabeszédek, Jób és Koheleth könyvei, miért nem említik fel *egyszer sem* a tóra ezen az emberi lényt isteni képmássá nemesítő mondatát, mely kétségtelenül, mint már ős talmudbölcseink is állítják, a mózesi *vallás-ethikának* alapelvét képezi oly annyira, hogy csakis ez alapelvől vonhatók le mind ama vallásérköcsi eszmék, tanok, tilalmak és parancsolatok, mikre mint a zsidó nép sz. kötelességeire az egész későbbi bibliai irodalom reflektál?

Szerény nézetem szerint eme fontos tórai mondatnak az elhallgatása, sőt szándékos mellőzése a prófétai, zsoltári és vallásbölcsezeti sz. iratok oly helyein is, a hol mi azt a logikai eszmerokonság folytán méltán elvárhatnók, (l. p. az ember isteni jellegét dicsőítő VIII. zsoltárt), egyedül ama *nyelvi külalak*kal indokolható, melyben ez alapelv a tóra által ki lett fejezve. Tudvalevő, hogy az emberi nyelvek érzéki természeténél fogva teljes lehetetlenség az Isten merőszellemű lényéről, mint önálló független egyéniségről, minden *anthropomorphismusi*, azaz emberiesítő jelzésektől menten elmélkedni. Azért maga a tóra is, bár szüntelen hangsúlyozza az isteni lény anyagtalanságát, mintegy kényszerítve volt önma-

gával ellentétben az Isten személyiségét igen gyakran érzéki-leg emberiesítő szóalakokkal jellemezni.

És kétségkívül ebben a szomorú nyelvi kényszerűségben rejlik ama lélektani rejtélynek a megoldása, mely szerint az ősi Izraél népe, a legbuzgóbb prófétai oktatás mellett, mely szintén az Istennek minden emberi alak- és természetétől ment merőszellemiségét hirdette. (l. I. Sam. 15, 29. Jes. 40, 18—25. 55, 8—10. Zsol. 115 stb.), általában nem volt képes a tökéletesen tiszta Istenezsme felfogásához fölemelkedni, hanem nagyon is gyakran visszahanyatlott majd egy finomabb, majd pedig egy oly durva anthropomorphismusi Istenről való képzeletbe, mely már a bálványimádással vala határos.

Jóllehet, hogy e szomorú vallásos népnézet előmozdításához az őskori véres állatáldozatkultusz is nagyban hozzájárult, mely a nép képzetében szükségképen a ferde véleményt kelté és ápolta, miszerint az isteni egyéniség épügy, mint az emberi az érzéki élvezetet követeli; és mely ellen azért a prófétai lángbeszédek oly hevesen s oly kitartóan küzdöttek. De — hitem szerint — leginkább azon anthropomorphismusi szóalakokban, melyekkel magának a sz. írásnak is kellett az isteni egyéniséget ecsetelni, keresendő annak főoka, hogy a zsidó nép ezredéveken keresztül nem menekülhetett az Istenezsme emberiesítő felfogásától. Mert hiszen ama történelmi tény, hogy még a középkorban is, midőn a véres állatáldozatkultusz már régóta megszűnt vala, számos talmudtudósok — a tudatlan előítéletteljes tömegről nem is szólva — erősen azon vallásos meggyőződéshez ragaszkodtak, melyszerint a sz. írásban előforduló Isten személyére vonatkozó emberiesítő kifejezéseket *nem szabad* allegorice költői képletek, hanem csak *szószzerinti* jellemzések értelmében felfogni, világosan bizonyítja az én állításomat, hogy különösen az anthropomorphismusi jelzések okozták s táplálták az isteni egyéniségről való érzékesítő képzeletet, még pedig olyannyira, hogy ama kimagasló zsidó vallásbölcsesek, mint Száádja, Maimuni stb., kik éme balhit ellen felvilágosító irataikban bátran harcoltak, valódi eretnekek gyanánt lettek elhíresztelve a középkori zsidóság községekben (l. Móre Neb. I. k. bevezet.)

Nos, a sok emberiesítő szóalak közül a legkirívóbb és

épazért az isteni lénynek emberiesítésére a legveszélyesebben csábító tóramondat tagadhatatlan az, mely úgy viszonyítja az Istent az emberhez, mint a mintaképet az ő képmásához; és melyre tehát, mint Maimuni (u. o. I. fejez.) állítja, igaz vakbuzgó hévvel hivatkoztak mind ama jámbor, de elfogult rabbik, a kik égbekiáltó eretnekségnek bélyegezték az isteni lény anyagiságának megtagadását (I. Jad. hachz. I. k. hilch. Tsuw. 3 fejez. Rawéd megjegyzését). Sőt a világírhírű bölcsezt Spinoza, a tóra eme mondatára támaszkodva és Maimuni allegorikus magyarázata ellen polemizálva, egész komolyan ragaszkodik a valóban hamis és alaptalan nézethez, hogy maga Mózes sem volt tökéletesen áthatva az Isten merőszellemiségéről való meggyőződéstől; és ha Mózes is az isteni lényt láthatatlannak mondja, úgy ez a láthatatlanság nem az Isten lényegéből következik Mózes tana szerint, mert *hisz hasonlít az ember látható lényéhez*, hanem csak az embernek gyarlóságából. (L. Theolog-polit. Tractat II. fejez. 71—74. I. Stern ném. fordít.) Egy keresztény bölcsezt pedig — úgy hiszem hogy Feuerbach — a szőnyegen forgó tóramondatnak nagyon is durva *anthropomorphismusát* abban találja, hogy ezen sz. írási versnek külalakja, a szórakásban csak némileg változtatva t. i. *יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי בָרְכֵנוּ*, tényleg csak a megfordított viszonyra figyelmeztet, mely szerint nem az Isten az embert, hanem az embernek képzelete az Istent alkotó önképére, mint az ősgörög bölcsezt Heraklit csakugyan mondotta: Az ember az ő isteneit emberalakban képzei, mert ő emberalakú, a többi állatok pedig, ha gondolkodni tudnának, szintén önképükre alakítanák isteneiket!!

Elég az hozzá, hogy mind ezekből, a miket felhoztam, világosan kitűnik, miszerint egy sz. írási anthropomorphismusi kifejezés sem volt oly *veszélyes* amaz igazi és magasztos hitágazatra nézve, hogy Isten testnélküli merőszellemű lény, mint említett tóra mondatunk külalakja. És ez — az én szerény véleményem szerint — talán oka annak, hogy a próféták a nép előtt nyilvánosan tartott beszédekben, valamint a zsoltárváltók a nép számára irt imáikban szándékosan mellőzték a kifejezést: *אֱלֹהֵינוּ אֱלֹהֵי בָרְכֵנוּ*, és inkább körülírták annak szellemi értelmét, nehogy emez anthropomorphismusból, mely ellen a lánglelkű próféták époly hévvel és igazságszere-

tettel, mint a későbbi sasróptü Maimuni küzdöttek, a tudatlan néptömeg, vagy a beteges hitrajongó az Istenről való álfogalmat levonhasson. Csakhogy — fájdalom — e szándékos mellőzés nem vezetett teljes sikerhez; tán még századok fog-nak lefolyni addig, míg az egy Isten merőszellemiségét az egész emberiség el fogja ismerni.

Arad.

DR. ROSENBERG SÁNDOR.

SZÖVEGKRITIKAI ÉSZREVÉTELEK A BIBLIÁHOZ.

1. Sámuel I, 13—8.

לְמַעַן אֵשֶׁר שְׂמִיאל

A mondat értelme világos: melyet Sámuel kitűzött; csak arra nézve nincs egyetértés, hogy melyik ige volna kiegészítendő a héber szövegben.

Véleményem szerint שָׁם a hiányzó ige (I. Exodus, 9—5 (וַיֵּשֶׁב הָעָם בְּמִצְרָיִם); a kiesést pedig úgy magyarázom, hogy mivel שָׁם azonos a שְׂמִיאל szó kezdőbetűivel, a másoló, mikor a שְׂמִיאל szót írta, azt hitte, hogy a שָׁם szót már leírta.

2. Sámuel 14—6.

אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לָנוּ

A legtöbben úgy fordítják, hogy: talán fog tenni értünk az Úr.

Én azt hiszem, hogy לָנוּ után kiesett a יִשְׂרָאֵל szó (lásd a 45. verset). Nyelvérzekem azt súgja nekem, hogy a rákövetkező okhatározó mondat és nevezetesen a הַיְיִשִׁי szó alig enged-nek meg más kiegészítést.

3. Bérák 18—8.

מִן הָאֵרֶץ

Dán törzséből embereket küldenek az elfoglalandó város kikémlésére. Mikor a követek (kémek) hazatérnek, földieik azt kérdezik tőlük: *mit ti?*

Valószínűleg מִן הָאֵרֶץ (== mit láttatok?) állott az eredeti szövegben és ez megfelel az értelemnek is; tényleg feleletükben a kémek azt mondják: *ראינו את הארץ = láttuk a földet.*

4. Bírúk 18—7.

ואין מכלים דבר באין

Ügyeljünk itt két dologra:

a) Elvártuk, hogy a krónikás mondjon valamit a föld jó minőségéről (lásd hasonló alkalomból Numeri, 13—18, 19, 20) mert egy elfoglalandó városnál ez leginkább érdekelhetett. Ez annál feltűnőbb, mert a 10. versben a kémek olyan-nak mondják a földet, melyben semmi sem hiányzik.

β) mit jelentenek az érthetetlen szavak: ואין מכלים דבר באין?

En úgy sejtem, ámbár nem tudok magamnak számot adni minden egyes betű elváltozásáról, hogy az említett érthetetlen szavakban egy mondat is rejlik, mely körülbelül így hangzott: ואין מכלים דבר באין (l. a 10. vers végét). Világos, hogy ily módon az a) alatti nehézség is eltűnik.

Budapest.

SCHILL SALAMON.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK TÖRTÉNETE VISZ-SZAKÖLTÖZÉSÖKTŐL A JELENIG. (1840—1892.)

BEVEZETÉS.

Székesfehérváron, ezen történelmi multú, ősi koronázó városban, már IV. Béla korában, a 13-ik században laktak zsidók.¹⁾ A 14-ik század közepén pedig az ország legtekintélyesebb községét képezték és előljárói 1406-ig több ízben intézték a zsidóság országos ügyeit.²⁾ Névleg azonban csak egy Salamon említetik, ki a magyar zsidók nevében Zsigmond királyhoz fordult és kivitte, hogy a székesfehérvári káptalannak meghagyatott, miszerint IV. Bélának a zsidókra vonatkozó kiváltságlevelét levéltárában kerestesse és másolatát Salomonnak kiadja (1396). Ezen kiváltságlevelét képezte ezután egészen a mohácsi vészig a magyar zsidók jogállapotának alapját.

Egy másik tény ugyanezen időből, hogy Candalei Anna királynét, Ulászló nejét megkoronáztatása alkalmából a fehérvári zsidók is fényesen fogadták és szokásuk szerint gazdag nászajándékot adtak neki. Ez alkalommal segítségért is for-

¹⁾ Reich, Beth-El II. köt. 1. füzet 16. l. és Beth Lechem (évkönyv) 2. évf. 234. l.

²⁾ Kohn, A zsidók története Magyarországon. I. 293. l.

dultak hozzá a király által kibocsátott, a pozsonyi zsidókat igaztalanul sújtó rendelet ügyében. A folyamodásnak sikere volt és a királyné leiratot küldött Pozsony városához 1503. június 20-ikán. A nevezetes levél végsorai így hangzanak: »... ellenkező esetben biztosak lehettek, hogy mi sohasem fogjuk tűrni, hogy a zsidókat az igazság ellenére elnyomjátok és megkárosítsátok, hanem őket kiváltságaik értelmében védelmezni s segíteni fogjuk.«¹⁾

A 16. és 17. században egészen a törökök kiűzéséig (1686) szintén volt Székesfehérvárnak zsidó lakossága és egy olaszországi történetíró a következőkép emlékezik meg városunkról:

»Egy év leforgása után (1601) a császári hadak török területre törtek, a törökökkel hadakoztak és nagy zsákmányt ejtettek. Midőn a gazdag budai zsidók látták, hogy a császári hadak főtörekvése Budának bevétele, félelem szállta meg őket és arra gondoltak, hogy meneküljenek. El is költöztek Székesfehérvárra, mely szabad kir. város volt. Egyszer a magyarok közül valaki a császári hadvezérnek megüzente: Gyere hozzám, én Székesfehérvárra hatalmadba juttatom; erre a hadvezér mellékutakon követte az illetőt, bejutának a városba és be is vették.

De a törökök ekkor a németekre támadtak és vereséget okoztak köztük. A zsidók közül is sokan életüket veszítették és csak váltságdíj fejében, melyet Német-, Olasz- és Török-honban gyűjtöttek részükre, nyerték vissza szabadságukat.«²⁾

A törökök kiűzése után a zsidók Székesfehérvárból ki voltak zárva és csak egy család nyert II. József császártól engedélyt a letelepedésre.³⁾

Sarkalatos fordulatot a magyar zsidóság helyzetében csak az 1839/40-iki országgyűlés idézett elő. A rendek ekkor a következő rövid, de nem kevésbé szabadelvű törvényjavaslatot fogadták el: »A zsidó vallás jövőre recipiálnak nyilvánítatik és követőit illetőleg határoztatik: 1. §. A türelmi

¹⁾ U. o. 184. l.

²⁾ Kohn József, Emek habacha, Wiener M. fordítása. 140. s. k. l.

³⁾ Stern Chájim családja, kinek itt vendéglője volt hitsorsosai számára és különös becsülésnek örvendett. A kiváltságról bővebbet Stern itt élő unokái nem tudnak.

adó eltöröltetik.¹⁾ 2. §. A zsidók a magyar korona területén a nem nemesekkel egyenlő jogokat élveznek.

A főrendek a törvényjavaslatot így el nem fogadván, visszakérült a rendek táblájához, a hol módosítva a következőket tartalmazta:

1. A türelmi adó eltöröltetik.
2. A zsidók minden vidéken, valamint a városok minden részeiben lakhatnak megszorítás nélkül.
3. Szabadságukban áll nemesi jószágokat bérleni, továbbá bármily telkeket a városok minden részében örökre vásárlani.
4. Vallásuk miatt nem gátolhatók meg gyárak felállításában, kereskedelem és kézművesség űzésében. Az eddig általuk gyakorolt tudományokat és művészeteket ezentúl is folytathatják.
5. Más országokból beköltöző zsidóknak a letelepedés csak úgy engedhető meg, ha legalább 1000 p. frt vagyonnal bírnak, vagy tudományuk, művészet vagy mesterség által képesek magukat fentartani.

Ilyen alakban terjesztetett a törvény szentesítés végett Bécsbe, a hol a vele nyújtott jogokat még mindig sokalták és újra megnyirbálva a következő alakot nyerte:

1. Az itt született vagy engedéllyel beköltözött zsidók bárhol lakhatnak, kivéve az 1791 : 38. törvénycikkben említett bányavárosokban és oly helységeken, a honnan, tekintettel a bányákra és bányászati intézményekre a régi törvényes szokás szerint, eddig ki vannak zárva.
2. A fönnálló föltételek mellett a zsidók gyárakat létesíthetnek, kereskedelmet és ipart űzhetnek — sajátkezüleg vagy zsidó segédekkel; továbbá azon tudományokat és szabad művészeteket gyakorolhatják, mely részükre eddig is megengedve voltak.
3. Különben tartoznak állandó elő- és utóneveket viselni és a születésekről vallástanítóik által anyakönyveket vezetni.
4. Mindenféle okmányok az országban szokásos nyelven szerkesztendők.
5. A mennyiben a zsidók *polgári* telkeknek vásárlási jogával bírnak, ilyen városokban ebbeli joguk fönmarad.

¹⁾ A türelmi adó, Reich Beth-El 2. évf. 231. lapja szerint, először vetetett ki 1748-ban 20,000 frtnyi magasságban. Ebből a fehérmegyei zsidókra esett 450 frt.

A királyi rezolúció, mely 1840. május 10. kelt, nem elégítette ki a rendek szabadelvű többségét és voltak, kik annak ad acta tételét indítványozták. Mások ellenben előbb megkérdendőnek vélték a zsidók képviselőit, a kiknek elhatározására az ép akkor Pozsonyban tartózkodó Löw Lipót is befolyt. Miután ezek beleegyezésüket adták, különös tekintettel arra, hogy a királyi rezolúció a *szabad kir. városokat* megnyitja a zsidók részére és miután a rendek még egyszer kísérletet tettek a szűkkeblű rezolúció visszavonására, életbe lépett az, mint az 1839/40-iki országgyűlés 29-iki törvénycikke.¹⁾

Igy csatlakozott a zsidóság várokozásaiban a bécsi körök szabadságellenes gondolkodása következtében. Más régi megszorításokkal együtt megmaradt ezutánra is a türelmi adó, melyet az országgyűlés mindkét része eltörölnöndőnek javasolt.

De a nyert vívmányok mégis új korszakot jelentettek a magyar zsidóságnak, melyet lelkesedéssel üdvözöltek és a haladás új céljait tűzte eléjük.

Azon községek, melyek az említett törvény folytán a szabad kir. városokban ez időtájt alakultak, általában azon voltak, hogy ez ellenök uralkodó előítéleteket eloszlassák, a haza iránti hűséges szeretetöket bebizonyítsák és polgártársaik becsülését maguknak kivívják. De sehol ezen szellem fényesebben és meghatóbban nem nyilvánult, mint a székesfehérvári zsidó községben, a hová 150 évi száműzetés után visszatértek és hol néhány év alatt már jelentékeny számban laktak.

A következő lapok célja és feladata ezen újra alakult községnek történetét az első ötven évben főbb vonásokban ismertetni, annál inkább, mert az újabb korban is, mint hajdanában nevezetes szerepe jutott a magyar zsidóságban épen a székesfehérvári zsidóknak. Az összeütközés a föltétlen maradiság és az új viszonyok követelte haladás közt, mely egybűt csak lappangott és csak az élesebben látók előtt nyilvánult, a fehérvári községben állott be legkorábban; itt keltek az ellentétek a legelkeseredettebb harcra egymással és a pártversakadás szálai ide vezetnek vissza. De ép azért nagyobb

¹⁾ L. Löw, Zur neueren Gesch. d. Juden 176. l. s. köv.

figyelemre is tarthat számot a fehérvári zsidóság története más községeknél, melyek fejlődése sokkal nyugodtabb és mentebb volt a belső rázkódtatásoktól.

1. A letelepedéstől az első alapszabályok megalkotásáig.
(1840—1844.)

Az új törvény, mely a zsidók részére megnyitotta a szabad királyi városokat, a székesfehérváriaknál nem talált ellenzésre és a városi tanács nem gördithetett nagyobb akadályokat a letelepedni akaró zsidók elé; legalább azt bizonyítja, hogy már a harmadik év őszén egy 20—21 családból álló községet képeznek és Pillitz Dánielt rabbijuknak választák.¹⁾ Ugyancsak 1842. decz. 2-ikán tartott városi tanácsülésben a hitközség, mint olyan, 3474. sz. végzéssel elismertett.²⁾ Az új rabbi Hahn Salamon elnökkel együtt fiiskolát létesített, melyben a héber tantárgyak első helyet foglaltak el. A reá következő év július 30-án pedig kelt az első reánk maradt jegyzőkönyv, melyet Hahn Miksa elnökön kívül még huszonketten, a közgyűlést képező tagok, irtak alá. Az irat községi pecséttel is el van látva, melyen a következő hivatalos címet olvassuk: »Székes-Fejérvár Izraelita község.« Az irat nyelve német és tárgya a gabella behozatala, melynek jóvedelméből nyolczvan pengő forint az iskolára fordították évenként. A megállapodás a városkapitány jelenlétében történt, a ki is az aláírásokat a következő szavakkal hitelesítette: »Hogy ezen nyilatkozás a megyebeli (?) zsidóság többsége által elfogadva, tulajdon kezük írásával erősítettett, bizonyítom.«

1843. decz. 4. a városi tanács foglalkozott az új intézménnyel és azt 4622. számával helyben hagyta, oly megjegyzéssel azonban, hogy a kitűzött díjak jövődre nézve feljebb ne emeltessenek.

Ugyanezen év decz. 26. történik először az előjárói választás a városi hatóság közbejöttével. Választanak pedig »egy előelnököt, két számadót, két kisbíró és egy iskoláigazgatót.« Egy év múlva a felsorolt tisztségeken kívül két beteggyelölő is kerül betöltésre.

¹⁾ Pillitz Dániel úr hozzám intézett leveléből.

²⁾ A községi irattárban őrzött kimutatás szerint, mely a községi pártvillongások alatt a hatvanas évek elején hivatalból elkészítettett.

Ujabb nevezetes fordulat állott be az ifjú község életében Zipser Mayer megválasztásával a rabbiszékre 1843. decz. havában.³⁾

Pillitz ugyanis egy évi működés után már 1843. szept. elején a szegedi község rabbija lőn.⁴⁾

Jellemző, hogy a kis község mennyire sietett a rabbiállásnak újból való betöltésére, de még jellemzőbb, hogy éppen Zipserre esett választása. Z. az ő szellemének béléget annyira rányomta a székesfehérvári községre, melynek élén 14 évet töltött, hogy szükségessé válik a hírneves és ritka öaálló gondolkodású férfiúnak jellemzésére egyet-mást elmondani.¹⁾ Z. tanítványa volt kora leghíresebb rabbijainak, kik ekkor még kizárólag a talmudtudományt ápolták és neki szentelték minden erejüket és idejüket. Z. szülővárosában, Balassagyarmaton, a nagynevű Eisenstadt Mayer működött mint rabbi, igen látogatott iskolát tartván fenn, melybe Z. már 11 éves korában fölvetetett, tekintettel a nála már ekkor mutatkozott ritka tehetségre. 15 éves korában Prosnitzba (Morvaország) vándorolt, hol anyjának rokonai voltak és tanulmányait folytathatni vélte Trebits Nehemiás rabbinál, de ez már néhány hét múlva Nikolsburgba kapott meghívást, mint országos rabbi s mint utódja a fehérmegyei (Csoór) származású Benedict Markusnak. Prosnitzra a későbbi pesti rabbi Schwab Löw került, a kinél Zipser más tudományokba is beavattatott volna, de ő inkább követte mesterét a talmudtudományok egyik főszékhelyére, t. i. Nikolsburgba. Itt folytatta Z. vasszorgalommal eddigi tanulmányát, de elsajátította mint 16 éves ifjú a német olvasást és közvetlenül Schillerre és Shakepeare-re tért át. A német nyelvet már előbb héber betűkkel nyomtatott bibliafordításból tanulta meg, mint sok más bajtársa ezen korban.

Miután így szellemi látköre megváltozott, Z. nem állapodott meg, hanem megtanult francziául és foglalkozott más idegen nyelvekkel. A rabbi által ugyan e miatt kérdőre vonatott, de tekintettel szorgalmára bocsánatot nyert.

²⁾ A községi irattár kimutatása szerint, ellenben Reich, Beth-El II. 16 l. szerint a meghívás csak 1844. márcz. havában történt.

³⁾ Pillitz úr említett levelében.

⁴⁾ A következő adatok Zipser életéről Reich id. m. után közlöm.

Husz éves korában, miután a nikolsburgi rabbi által ajánlatotott, szülőközségének megüresedett rabbiszékére pályázott. Ezen merész lépésre özvegy anyja birta reá, azon óhaját fejezvé ki levelében, hogy fiát halála előtt legalább egyszer hallaná szónokolni, a mibe ez bele is egyezett. A két előadás erkölcsi sikere fényes volt, de az anyagi elmaradt és Zipsernek is kelle tapasztalnia, hogy senki sem próféta saját szülőhelyén.

1837-ben, két évvel az első csalódás után, mely után tanítójától a rabbifunctionokra képesítést nyert, rövid időre hazatért és innen Ó-Budára, a hol a Borbély családban szíves fogadtatásra és egy gazdag könyvtárra talált. Itteni tartózkodása alatt sajátította el magánúton a latin- és görög nyelvet és megismerkedett az a közben Prosnitzból Pestre került Schwab Löw rabbi-val, a kinek templom-beszédei reá igen nagy hatással voltak. Ugyancsak itt észlelte az első istenitiszteleti reformokat, melyek Schwab szerint¹⁾ mindaddig nem adnak okot szakadásra, a míg a történeti alaptól el nem távolodnak.

Ily alapos készütséggel a rabbinikus tudományokból és korszerű ismeretekből és mint tántoríthatlan híve a haladásnak, foglalta el Zipser a neki följánlott székesfehérvári rabbiságot.

A pesti községben látottak mélyen bevésődtek lelkébe és eszménye volt az ő községét is ily irányban vezetni, a régi intézményeknek új alakot és életet kölcsönözni.

A fiatal rabbi illetén gondolkodását híven tükrözik az első alapszabályok, melyek nem csak a községi élet minden ágát ölelik fel, hanem függelékül tantervet s iskolarendet is tartalmaznak.

Az első paragrafusok a község igazgatására vonatkoznak. Minden harmadik évben egy 12 tagu választmány választatik titkos szavazással. Ezeket kandidálja egy öttagu választóbizottság, melyet a közgyűlés a volt előjáróság és rabbi jelenlétében megválaszt szótöbbséggel.

Az elnököt minden évben a városi tanács hármas jelölése alapján választják. Az előjáróság szintén évenként választatik a választmány kebeléből, még pedig decz. 26. a választó-

¹⁾ L. Löw, Zur neuern Geschichte d. J. 182.

bizottság hármas jelölése alapján. Az előjáróság áll az elnökön kívül: két pénztárnokból, két ülnökből és két beteg- vagy szegény-gyámból. Az előjáróság minden hónapban legalább egyszer gyűlést tart. Az elnököt távollétében az egyik pénztáros helyettesíti, ki épen azon hónapban soron van. A két pénztáros ugyanis fölváltva működik egy-egy hónapig. Az ülésekről rendes jegyzőkönyv vezetendő, melybe a zárszámadások is fölveendők. Beérkező iratokat vagy leveleket az elnök bemutatni tartozik az előjáróságnak.

A ki az előjáróságot vagy annak egy tagját megsérti, azt az elnök megbüntetés végett följelenteni tartozik a városi tanácsnál. A szabály megállapítja a pénztárnokok, előjáróság, választmány hatáskörét a kiadásokat illetőleg.

A község működése kiterjed: a kultusra, a jótékony-ságra és az iskolára. E szerint gondoskodik az istenitisztelet helyéről és alkalmazandó személyekről, mint: rabbi, szolga és metszőről.

Jótékony-ságot úgy gyakorol, hogy szegény betegeknek orvost és gyógyszereket nyújt; virrasztat betegeknek és halottaknak rendezi a temetkezéseket.

A virrasztást betegeknek és halottaknak, valamint a sírásást minden községi tag tartozik teljesíteni, vagy pedig megváltani; a virrasztást 1 firttal, a sírásást 50 krajczárral. — A sírhelyeket a szegény-gyámok jelölik ki a községi tagok részére díjtalanul, még pedig sorban. Ha azonban valaki vagy halála után örökösei magasabb helyet kívánnak, e felett az előjáróság dönt és p.: 1. vajjon vannak-e érdemei az illetőnek ilyen kiváltságra és 2. a felett, mennyit fizessen ennek fejében. Ellenben idegenek a temetési költségeken kívül a helyért is fizetnek, de az összeg a 10 firtot meg nem haladhatja. Ezen összeg tulajdonképen a temető jókarban tartására, jelesen a kerítés költségeihez fizetendő. A község föntart egy vegyes 4 osztályból álló iskolát, mely osztályok mindegyike két évre terjed és a gyermekek a hatodik évtől a betöltött 13. évig nyernek oktatást. A tanítás kiterjed héber-, magyar- és német tantárgyakra. A leányok a héber tanítás alatt kézimunkával foglalkoznak külön helyiségben. Az iskola felügyeletét egy háromévenként választandó igazgató és két bizottsági tag a rabbi-val együtt gyakorolták.

A község jövedelmi forrásai:

1. A hűskrajczár, mely évente kétszeri kihirdetés után a templomban a legtöbbet ígérőnek bérbe adatik.

2. Az iskolapénzek a tanulóktól és olyan szülőktől, kiknek gyermekeik ugyan nincsenek, de tekintettel arra, hogy az iskolát később vehetik igénybe; továbbá, hogy árva és szegény gyermekek ingyen taníttatnak: szintén tartoznak évi 2 forinttal hozzájárulni. Ezen összeget oly szegény szülők is fizetik, kik az iskola pénz alul föl vannak mentve.

3. Adományok és kisebb gyűjtések a templomban bizonyos napokon.

A tóra olvasó asztalra három tábla helyeztetik, melyeken az adakozás három célja foglaltatik, úgymint: Talmud tóra (iskola); Kedussa (temetés és betegápolás) és Zedákáh (szegények segélyezése).

4. Eskető-díjak, melyek négyfélék, úgyszintén a templom-ülések bérletösszege.

Az újonnan bekebelezendő tagok illetményt fizetnek és végül jár a tiszteleti cím (chaber) megadása után 4 frt. Erre nézve különben a rabbi az előljárással egyetemben jár el.

A templomi rendre és istenitiszteletre nézve az alapszabályban a következők foglaltatnak:

A templomban való beszélgetés és veszekedés szigorúan tiltatik. Ki ezen tilalom ellen cselekszik, azt az elnök a szolgálta meginteti. Ismétlés esetében az illető a templomból kintassíttatik, vagy ülése bizonyos időre elzáratik.

Az imánál ünnepélyes csend uralkodjék, különösen a semá és semoné eszrénel és a tóraolvasás alatt. A tórákkal való körmenetekben szimchasz tóra és hosána rabbahkor azok vesznek részt, a kiket a pénztáros jegyekkel arra kijelöl és az illetők a tórát másnak át nem adhatják.

A halottakérti imánál azok is jelen vannak, a kiknek szülői élnek. Az istenitisztelet idejét az előljárásság határozza meg. Ünnepeken és az áb hó 9-ik böjtnapon csak az előljárák által kijelöltek végezhetik az imákat. A kaddist a gyászolók együttesen mondják az előimádkozóval. Magánimaházak berendezése tilos. Kivételt csak a gyászolók tesznek az első hét napon és az iskolai istenitisztelet. A 40. §. szerint ugyanis télen a tanulók az iskolában végzik az esti imát a

tanítók jelenlétében és a végén magyar imát mondanak a király-, haza- és szülőkért. Négy évnél fiatalabb gyermekeket a templomba hozni nem szabad. Az iskolás gyermekek számára külön hely jelöltetik meg és a tanítók rájuk felügyelnek. Kettőnek egy helyet elfoglalni nem szabad, kivéve vendégeket. A mostani imaházban mindenki helyét megtarthatja, a jövőre ezen előjog megszűnik.

Minden szombaton és ünnepnapon magyar ima mondatik a királyért és helyi hatóságért. A király születésnapján istenitisztelet tartatik, melynél a tanulók megfelelő zsoltárokat magyarul recitálnak (?) és a rabbi alkalmi beszédet tart.

A kik a tórához fölhívatnak szombat- és ünnepnapon, tisztességesen legyenek öltözve és kalap legyen a fejükön. A rabbiért és előljárákért minden tórához hívott imát (mischebérach) mondat. A »tochécháh« (büntetések fejezete) olvasásánál csakis tekintélyes férfiú hívassék a tórához. Régi szokás szerint a templomszolgá vagy egyéb szegény bizonyos illetmény fejében hallgatta meg a büntetéseket Móz. III. k. 26. f. és V. k. 28. 13—68. Az ugynevezett »jócer« imák a délelőtti istenitiszteletnél mondatnak az előimádkozó által.

A »taslich«-ima, mely eddig a szabadban mondatott, újév első napján pataknál vagy kútnál (megfelelően Micháh 7—19 betűszerinti értelmének) ezentúl a templomban mondatik.

A bűnbánó napok imájából kihagyandó: nekam leénénú stb.

(Torold meg szolgálidnak kiontott vérért). Az engesztelő napon meggyújtandó gyertyák többé nem egyesek által, hanem a községi pénztárból szerzendők be; a költségek pedig kivetendők az ülések bérlőire arányosan. — Purimkor a megilláh (Eszter könyve) csendben hallgatandó meg (nem pedig, mint eddig, hogy »Haman« nevének említésénél mindannyiszor dobogtak).

Az olvasásnál továbbá gyertyát tartanak a rabbi s a két pénztáros. — Áb hó 9-ik böjtnapon a rabbi válogatja ki a gyászimákból a mondandókat. Az e napi alacsony gyászülésekről az előljárásság gondoskodik.

A mostani imaház megváltoztatásánál a »béma« (magaslat, hol a tóra olvastatik) a szent szekrény elé helyeztetik.

Esketések csak a templomban (és nem mint eddig szabad ég alatt) végzendők és csak a helyi rabbi által. Beszéd

ilyenkor csak kívánatra tartatik. Szombat- és ünnepnapokon átutazó munkaképtelen szegények ellátást nyernek és pedig úgy, hogy a szegény- és beteg-gyámoktól utalványt (billet) kapnak egyesekhez bizonyos sorrend szerint, melyet a választmány határoz meg. A ki pedig ily ellátásra nem vállalkozik, 36 krajczárral megválthatja azt.

Ezen alapszabályok minden öt évben átvizsgálándók és a megváltozott viszonyokhoz képest módosítandók.

Hosszasabban időztünk a derék munkánál, melynek a vázolt alapszabályok beválnak, mert belőle ráismerünk a vasakaratu Zipserre, a ki nem riadva vissza a megrogzított szokások szívós erejétől, ritka bátorsággal fog hozzá egy oly község megalapításához, mely rendezettségével és korszerűségével mintája legyen a többinek.

Mit törődött vele, hogy heti fizetése csak 12 váltó forint volt, ha csak eszméi itt hívókra találtak és erről meggyőződött, midőn a község többsége¹⁾ elfogadta és helyeselte az ő alapszabályait 1845. év elején; a városi tanács pedig ugyanezen év április 14-ikén 1344. sz. a jóváhagyta. Nem csoda, ha Zipser az első fényes sikere után bizalommal tekintett a jövőbe, a melytől kárpótlást várt a múlt keserűségéért és nem sejtette a veszélyeket, a melyekbe reformtörékevei később sodorták. Hogy mily fogékony lelkekre talált új működése terén, bizonyítja eléggé, hogy kört alakított, a melyben szombatonként ismertette a Németországba föléledt zsidó tudomány termékeit.

Székesfehérvár.

DR. STEINHERZ JAKAB.

A »SÉNI VACHAMISI VESÉNI« EREDETÉRŐL ÉS A BÓJTNAPI IMÁRÓL.

A szokásos böjtnapokon kívül már régibb időben a marchesvan és ijjar ujholdját követő első hétfőt és a reá következő csütörtököt és hétfőt állandó böjtnapnak deklarálták.

¹⁾ Reich idézett könyvében Z. életrajzában azt állítja, hogy a községi és chevra kaddisai alapszabályok együttesen »egyhangulag« elfogadtatták. De az alapszabályból kitetszik, hogy külön ch. k. eleinte nem volt; a szabályok élén pedig világosan meg van mondva, hogy több közgyűlésen »szótöbbséggel« fogadtattak el, a mi különben természetes is.

A közfelfogás szerint ezen böjtnapok engesztelő jellegűek, a mennyiben a megelőző tisri és nizan hónapokban megtartott ünnepek alatt könnyen megeshetett, hogy tudtukon kívül követtünk el vallási vétséget, a melyeket csak aszkézissal expialhatunk. Ezen magyarázat azonban ki nem elégítő, egyrészt, mert régi forrásokban sehol semmi nyomát nem találjuk, másrészt mivel a vallásos zsidó az ünnepeket nem mulatással, hanem jámbor vallási cselekedetekkel tölti el a templomban vagy családi körben és így nem nyílik alkalma arra, hogy tettel vagy gondolattal vétkezze, legalább nem inkább, mint más időben.

Ha vallási szabványaink és szokásaink fejlődését figyelemmel kísérjük, úgy ezen szokást illetőleg is — mert csak szokásnak mondhatjuk, miután a *ענין צדקה* jellegét soha fel nem vette — a talmudra vagyunk utalva. S itt nem a talmudban foglalt parancsokat vagy tilalmakat értjük, hanem értjük a talmud azon részét, mely a régi tradíciókat és szokásokat történeti hűséggel és objektív regisztrálással visszaadja. Vallási életünk tartalmaz olyan mozzanatokat, melyeknek gyökere a szó szoros értelmében Palesztina talajából nyeri táplálékát. A vallási tilalmak megszegésének szankcióját a szentírás éppen abban adja meg, hogy a föld megfogja tagadni a termést, az Ég az áldást hozó esőt. Semmi sem természetesebb tehát annál, minthogy valahányszor beállott a szárazság, a nép azt mindannyiszor Isten csapásának tekintse vallástalan viselkedése miatt s böjtöléssel, imádkozással s több Istennek tetsző cselekedettel igyekeztek haragját kiengesztelni. Jer. 14. fej. tartalmaz is ilyen elbeszélést, melyben a nép imával akarja Isten kegyét megnyerni s böjtöléssel meg imádsággal tölti napjait, hogy ily módon kieszközölje az elmaradt esőt. Ezt látjuk I. Kir. 18. fej.-ben és Elias prófétánál. E mellett bizonyít még sok más hely a prófétai könyvben, a melyre nem is tartjuk szükségesnek a kiterjeszkedést.

A gyakran ismétlődő szárazságok arra bírhatták a nép vallásos intézőit, hogy a nép mindig, valahányszor Palesztinában az esős idő beáll — tehát marchesvan hóban — bizonyos formában kifejezze Isten előtt kívánságait. Így keletkeztek aztán újabb esőért fohászkodó imák, melyeket állandóan mondtak minden ősszel. Böjtöket is tartottak és

ezeket mindaddig ismételték, míg a kívánt eső a földre nem hullott. Teanith 25b említettik egy eset, a midőn tizenhárom böjtnap rendeltetett el s ugyanott található azon elbeszélés, hogy a huszonnégy benedikciós imának semmi foganatja nem volt és csak Akiba »Ovinu Malkenu«-ja eszközölte ki, hogy a nép a várt esőt megkapta. Mint mondtuk, a böjtöket sem a misna, sem a berájthák nem rendelik: a tannaiták ezeket már mint kész intézményt találták és a misnák vagy berájthák legfeljebb annak módozatait állapítják meg. A mi magából a módozatok megállapításából megtudható, arra enged biztos következtetést, hogy abban az időben a böjt még föltételes volt és ha a várt eső beállott, akkor — föltéve, hogy míg a déli vagy — némelyek szerint — a délután harmadik óra előtt esett — a böjtölést nyomban abban hagyták. (U. o.)

Nézzük már most az egész Sényi vachamisi vesényi történeti fejlődését, úgy a mint ezt a misnákban és berájthákban megfigyelhetjük. Taanith 10. a. említettik legelőször az esőima időmeghatározása. Itt csakis az imáról van szó, de böjt nem említettik. Erről csak a legközelebbi misna tesz említést azon esetre, ha a hónap 17-ig nem esett volna. E szerint marchesvan 3-án kezdődött az u. n. יָמֵי טַהָרָה és ha az imának a hó 17-ig foganatja nem volt, akkor tizenhetedikén megkezdték a böjtölést és böjtöltek hétfőn, csütörtökön és hétfőn. Ha ez is eredménytelen volt, akkor kiszlev másodikán — elején újhoid napja lévén, a böjtölés tilos — megismételték és ha az sem használt, akkor egy hét napi böjtöt rendeltek el. Hogy marchesvan 3-án más mint יָמֵי טַהָרָה, tehát csak ima böjt nélkül, nem volt, kitűnik T. 19b. a misnából, mely a böjtnapok számának maximumát tizenháromra teszi: 17-étől kezdve 3-szor, kiszlev hó 2-ától 3-szor s még hét nap. Az a három nap, melyről a misna T. 12. b. tesz említést, hozzá tartozik a hét naphoz, a mint kitűnik: 13b., 15b. stb. s még több helyen.

Ismervén a böjtnapokat és azoknak számát, továbbá a böjtnapok közötti időtartamot, azt találjuk, hogy itt a legnagyobb pontossággal arra vetettek ügyet, hogy ezen időköz mindig kitégyen tizennégy napot. A misna T. 15b. kimondja azon elvet, hogy csütörtökön böjtnapot ne rendeljenek, vagy hogy — a mennyiben a sényi vachamisi vesényinél lehetetlen — ne csütörtökön kezdődjék meg a böjti ciklus. Oka abban

rejlük, hogy csütörtökön a nép szombati szükségleteit bevásárolta s ha az nap böjt is volna az élelmi szerek megdrágulásának, miután estére is kellene bevásárolniok (שֵׁשֶׁת לַחֲמִישִׁי יוֹם). Így aztán beállhat annak a szüksége, hogy pl. marchesvan tizenhetediké keddre esvén, a tulajdonképpeni böjtnap, mely tizenhetedikére rendeltetett, csak huszonharmadikán volna (In parentheses megjegyzem, hogy naptárunk rendezése után az lehetetlen) s így a második böjtciklus kiszlev hó másodikán veszi kezdetét.

Azon körülmény, hogy a misna 10a már marchesvan harmadikára rendeli el a יָמֵי טַהָרָה-t, a nélkül, hogy ezt böjtnappal kapcsolatba hozná, harmadikától tizenhetedikéig pedig egy Sényi vachamisi vesényi okvetlenül megtartható, forrása a mai minhagnak, hogy marchesvan hó első hétfőjén, mely újhoid után van s legkorábban a hó harmadikára esik (mert vagy volt az újhoid vasárnap és hétfőn, akkor csak a következő héten tartják meg, vagy ha péntek-szombatra esett, akkor hétfő éppen a hó harmadikán van) megkezdődjék a böjti ciklus. A mi szokásaink ugyanis a babiloni minhagim után igazodnak, a mit az is bizonyít, hogy mi a יָמֵי טַהָרָה-t csak hatvan nappal a tekufa után kezdjük meg, a mint azt a talmud a babyloniakra el is rendeli. Már most nézzük az alakulásokat Babyloniában. Itt esőért már csak olyan időben imádkozhattak, a mikor a misna szerint már imádkozni nem kell, mert sokszor a babyloniai יָמֵי טַהָרָה ilyenkor esett, mikor a palesztinaiak valahol a tizenegyedik böjt körül tartottak volna és tudvalevőleg nem igen böjtöltek annyiszor, miután a hatodik böjten túl alig mentek. A babyloniai יָמֵי טַהָרָה idejében tehát már Palesztinában sem igen böjtöltek. A palesztinai böjtnapokat nem kellett megtartaniok, mert nem voltak aktuálisak. Így Babyloniában a böjt szüksége egészen megszűnt. De hát a misna mégis szól böjtökről s nem járja, hogy a babyloniaiak mögötte maradjanak a palesztinaiaknak. Ezt aztán úgy teszik jóvá, hogy azokon a napokon, a melyeken a misna a יָמֵי טַהָרָה-t elrendeli, ők böjtölnek, miután a saját יָמֵי טַהָרָה-jukon ezt nem tehetik. S ezt annál könnyebben teheték, mivel a palesztinai יָמֵי טַהָרָה ideje szintén tizennégy napot vett igénybe, marchesvan harmadikától tizenhetedikéig. Világos volt tehát előttük, hogy itt is azért rendeltek tizennégy napot, hogy

lehetséges legyen a vásárok napján a nép jelenlétében a שבת elrendelni. S minthogy tizennégy napra volt szükség, bizonyos, hogy a שבת is hétfői napon kezdődött, mert ha csütörtökön is kezdték volna, akkor csak tizenkettedikéig és nem tizenhetedikéig kellene elrendelni, lévén legkésőbb csütörtök a negyediké vagy hétfő az ötödike és a következő csütörtök a tizennegyediké vagy hétfő a tizenkettedike. Eszerint a שבת Palesztinában is Sényi vachamisi vesénin tartatott meg és a Babyloniaiak a שבת napjait böjtnek rendelték el. Hogy nem akkor böjtöltek, mikor Palesztinában is szoktak, onnan van, mert Palesztinában nem okvetlenül kellett böjtölni, mert ha véletlenül marchesvan tizenhetediké előtt eső esett, a böjt egészen abban maradt és istenitisztelet sem volt.

A babyloniaiak tehát a שבת napjait vették, mikor Palesztinában, ha nem is böjt, de legalább Istentisztelet volt. Idővel aztán Palesztinában az egész szokás megszűnt, de Babyloniában megmaradt abban az átalakult formában, a melyben megmutattuk. Innen, hogy a Tur ezeket askenázi minhagnak mondja. A szephardim, kik a palesztinai minhagim után igazodtak, azokon a napokon nem böjtölnek.

Ez volna, nézetünk szerint, történeti fejlődése az ősi sényi vachamisi veséninek. A mi a tavaszt illeti, ennek semmi történeti oka nincsen és csak utánzata az őszinek. Nincs azonban kizárva, hogy támaszkodva R. Jehuda azon mondására, (Taanih 14b.) hogy az esőérti imának ideje váltakozik a helyi körülményekhez képest és a hol pl. nyáron esik, ott nyáron is elrendelhetnek esőimát, mondom támaszkodva azon mondásra, behozták ijárbán is a Sényi vachamisi vesénit. S hogy az emberek tényleg gondolkodtak gyakorlatilag is ezen kérdés fölött, mutatja azon elbeszélés (T. 14b.), hogy a ninivebeliek fordultak Rabbihoz ilyenféle kérdéssel. Ha ez utóbbi magyarázatot elfogadjuk, megértjük azt is, hogy miért nem tartják meg Sebuoth után is a Sényi vachamisi vesénit? Azért nem, mert csak tavaszra rendelték el, ilyen időre, mikor legelőször kezdik az eső szükségét érezni s akkor egész nyárért egyszerre imádkoznak.

Ezen magyarázat elfogadásával, úgy hisszük, megértjük az egész intézmény eredetét s nincs szükségünk a Tur adta magyarázathoz folyamodni, mert a mint a sorok elején is

mondottuk, az egész nagyon valószínűtlen. Az, hogy Jób fiáról azt mondta egy lakoma után, hátha vétkeztek a fiaim? nem bizonyítja, hogy ünnepnapokon vétkeket követünk el s azután tényleg sebuoth után is kellene böjtölni, daczára annak, hogy — mint Karo József mondja — az ünnep rövid sége alatt nem volt alkalmunk a kicsapongásra.

* * *

Kapcsolatban a böjtnapokkal és az azon elmondandó 24 benedikciós imával, áttérünk a Neila imára, mely eredetileg a sanyargatások miatt tartott böjtnapokon mondatott s csak későbbben jutott be a lithurgiába mint külön, az engesztelő napra szánt ima.

Hogy miért maradt el a többi böjtnapon, annak a magyarázatát abban találjuk, hogy ezen hat — vagy mint már a talmud is megjegyzi: hét (Taanih 16a) — benedikció eredetileg azon böjtnapoknak volt szánva, melyeket a római sanyargatások miatt rendelték el. Legalább az ima kétségbeeső hangjai és az azzal kapcsolatos vigasztaló szavak bizonyítják, hogy itt új böjtökkel van dolgunk. A mint a római uralom vas keze alól lassankint megszabadultak az által, hogy Babyloniában telepedtek le, természetes, hogy a böjtnapok, melyek állandó jelleggel úgy sem bírtak soha, megszűntek és a mi azzal azonos, a hat benedikció elmondásának sem érezték szükségét. Palesztinában azonban fentartotta magát a szokás és mint j. Berákhóth 7b kitűnik, még az amorák idejében is mondták. Az említett helyen arról van szó, hogy még az ujhöld napján sem szabad felhagyni a Neilával, ha községi böjt tartatott meg az nap.

Ha a Neilának történeti fejlődését keressük, ezt legelőször az említett böjtnapok számára rendelt imának találjuk. Mint olyan, eredete visszanyúlik talán még a babiloniai visszatérést követő időre. E mellett tanuskodik az a körülmény, hogy sehol parancs vagy meghagyásként nem említetik, hanem mint történeti tény, a melyről a talmud beszámol. Olyan régi tehát körülbelül, mint a semá recitálása és az azt megelőző két benedikció, melyek tudvalevőleg koraiabbak a tefillánál. Joma 87b már a fejlődés első nyomát észlelhetjük. Itt már mint engesztelő napi ima is említetik. És ez a Neilának természete-

tes fejlődéseként mutatkozik. Ha a nép szenvedése és sanyargatása Isten büntetésének tekintendő, a miért Izrael elhagyta Isten útjait és megszegte parancsait, akkor ennek a felfogásnak csak természetes konzekvenciája, hogy ilyenkor a nép bűnbánóan bevallja vétkeit és hogy teljes szívből megtérjen. És tényleg az ilyen bűjnapokon fel is olvasták a nép előtt Ézs. 58. fej. egy részét a 3. verstől kezdve, a hol ki van fejtve, mit kíván Isten az emberektől. Együttal egy »kiváló öreg« figyelmezteti a népet, hogy ezentúl a vallásos és nemes cselekedetet gyakorolja és a rossz, igazságtalan eljárástól távol tartsa magát. Az ilyen bűjnapok e szerint engesztelő jellegűek, akárcsak a jom kippur s — miut mondottuk — ezen felfogásnak egyenes konzekvenciája, hogy engesztelő napon sem hiányzott a Neila. A Neila jom kippurkor szintén ősrégi szokás lehet, mert arról is csak mint meglevő intézményről van szó és ott is csak en passant említetik, hogy a jom kippuri Neilakor a papok megáldják a népet. (Jóma 87b.)

Ebben az időben a tefilla még nem volt rendezve s így huszonnégyszer benedikcióról beszélni még korai lett volna. Annak idején, midőn a tefilla keletkezéséről e folyóirathan értekeztünk, igyekeztünk kimutatni, hogy a tefillába későbbben felvett — ha nem is teljesen, szösz szerint, de mindenesetre tartalmilag — az a hat benedikciót, mely eredetileg a bűjnapok számára lőn megszerkesztve. Az, hogy későbbben a 18. benedikción kívül a hat benedikció is mondották, nem változtat a dolgon. Hisz ha figyelmes szemmel kísérjük az ima tartalmát, úgy gyakran találkozunk ezzel a jelenséggel.

A tefilla szerkesztése után különbséget tettek aztán az ünnepi és hétköznapi tefilla között. Az ünnepnapokon mondták a hét benedikciós tefillát és előállott azon kérdés, vajjon elmondandó-e most egyáltalában a bűjti hat — vagyis inkább hét — benedikció, melyet Akiba idejében már csak a 18. benedikció után mondanak? Ezen kérdés annál inkább felmerülhetett, mert hát a sanyargatások a rómaiak részéről is megszűntek, a nép is lassankint kivándorolt az országból és így bűjnapokat most már nem is rendeltek. S tényleg Akiba iskolájának tanítványai — R. Meir és R. Jehúda — a hét benedikció mellett döntének. A beesteledéskor elmondandó *שבע ברכות* alatt e szerint nem szabad a rendes ünnepi tefillát

értenünk, hanem értenünk kell alatta azon hét — eredetileg csak hat volt — benedikciót, melyet a sanyargatások miatt rendelt bűjnapon mondani szoktak.

Azonban a fejlődés, melyet kimutatni igyekeztünk, csakis Palesztinára vonatkozik. Babiloniában az ügyek egész más fordulatot vettek és ott a Neilának nyoma sem volt. Általában az ima kezdetleges fejlődése csak Palesztinában ment végbe, Babiloniában már készen megszerkesztett imákat kaptak Palesztinából, vagy pedig a babiloniaiak szerkesztettek maguknak függetlenül a palesztinaiktól új imákat. A két országban nem imádkoztak egyenlő szöveggel. Kitézett célunk nem engedi, hogy itt erre bizonyítékokkal előálljunk, csak utalni akarunk rá, hogy *עולם אברהם* és *עולם רב* két egymástól független ima, melyek közül az esti *עולם אברהם* babiloniai, míg a reggeli palesztinai termék és hogy tiszta véletlen, ha az egyiket reggel, a másikat este mondják. Ezt megfordítva is tehették volna. Itt tulajdonképpen két nézet egyesüléséről van szó. A babiloniai viszonyok olyanok voltak, hogy itt a nép háborítatlanul folytatta tóra tanulmányait, azért ajkukról semmi panasz vagy kérelem nem hangzik, míg a palesztinaiak szükségét látták, hogy Isten oltalmát kikérjék a tóra tanulmányoztatására, miután az veszélylyel járt. Csak a rendíthetetlen hit Isten jóságában és az olthatatlan tudománysohaj bírhatta volna rá a népet a tanulásra. Azért kéri itt a nép a mindenhatót, hogy adjon neki arravaló szívet. Innen az a controveria Berákhóth 11b a babiloni és a Palesztinából odakerült tanítók között, hogy mit kell mondani, *עולם אברהם*-t-e, v. *עולם רב*-ot, a mi korántsem vonatkozik a kezdő szóra, hanem magára a szövegre. A két imát aztán úgy vélték kiegyeztetni, ha az egyik szerint reggel, a másik szerint este igazodnak. Persze, hogy megfordítva is tehették volna.

Ezen kis kitérés után, hadd térjünk vissza a magunk tárgyához. Kiindulunk abból, hogy a palesztinai és a babiloniai zsidók nem voltak ugyanazon szövegű imák birtokában. Babiloniában természetesen a Neilát nem ismerték s így jom kippurkor sem mondatott el. A misna befejezésével és a palesztinai amoráknak Babiloniába való jövetelükkor aztán a zsidó élet minden nyilvánulásában az egységes eljárás nyomai kezdenek mutatkozni. Rábnak Babiloniába jövetelű itt az egész

zsidó életet reformálja. Lehetőleg arra igyekszik, hogy minden palesztinai szokást itt is meghonosítsa. Ő maga is szerkeszt imákat, a hol Istennek uralma a világ fölött kifejezésre jut, melyben tanítója Rabbi nyomán haladt. (Berákhóth 16b).

Az a körülmény, hogy a Neila Babiloniában ismeretlen, indította Rábot arra, hogy azt meghonosítsa és állandó imának behozza. Tényleg Jóna 87b említették egy új ima, (צְלוּתָא דִּירְחָא) melyet Ráb szerkesztett.

Nem hisszük, hogy csalódnánk, ha a צְלוּתָא szóból kiindulva, azt állítjuk, hogy itt nem »még« egy tefilláról van szó, hanem egy egészen ismeretlen imáról, melyek a palesztinai szokásokat követve, itt is meg akart honosítani. Hogy Ráb legfőbb törekvése arra irányult, hogy a palesztinai szokásokat Babiloniában meghonosítsa, bizonyításra nem szorul. Rábtól eltérőleg Sámuel az egész ima ellen foglal állást és meglepészik azzal, hogy az emberek Isten előtt a maguk gyalogló voltát ünnepélyesen bevallják. (u. o.) Lassanként Ráb intézményei győzedelmeskedtek, de nem a nélkül, hogy Sámuel nézetei legalább részben nem érvényesültek volna. Ugyanis, midőn Ráb és Sámuel idejében az ima majdnem teljes befejezését nyerte — mert azóta liturgiánk már csak alig számbavehető eltéréseket tud feltüntetni — az ima rendezőinek egyik főtörekvése volt, különbséget tenni a szombati és ünnepi imák között. Akkor toldották meg a קְרִישָׁא בְּאַחַת (összesen 13 szó), mely minden szombati és ünnepi imában található, olyan formulákkal, melyek éppen az illető ünnepekhez illenek. Más a toldalék szombaton. (יָצֵא בְּמִצְוָתָא) más a toldalék főünnepen, (וְהִשְׁתַּחֲוֶה) más újévkor (בְּלִילֵךְ) és más az engesztelő napon (סְלֵחַ stb.) Palesztinában ez már régen lehetett, de Babiloniában csak most lett ismeretessé, a mi abból is bizonyul, hogy pl. a מִצְוָתָא דִּירְחָא illetőleg Ráb és Sámuel között kontroversia van. Midőn aztán Palesztinában az imák ezen alakja meghonosodott, jobbnak és helyesebbnek találták, hogy a Neilának is ilyen formát adjanak, mint jom kippur többi tefillájának. Akkor azonban az אֶתְּחִיל יְרֵד אֶתְּחִיל — mely a אֶתְּחִיל יְרֵד név alatt ismeretes — már a tefilla lényegéhez tartozónak tekintetett és midőn a vidduj mai alakját, mely אֶתְּחִיל-vel kezdődik, az imakönyvbe felvették צְלוּתָא דִּירְחָא követelményének így véltek eleget tehetni, ha a Neilából az új viddujt kihagyják. Így a Neila különbözni

fog a többi imától és lesz benne hét benedikció. Hogy azonban Sámuelnek is eleget tegyenek, új püjot szerkesztettek, melyben megvan אֶתְּחִיל יְרֵד אֶתְּחִיל. Hogy Sámuel intenciója éppen az ima rövideje volt, azzal a pájtánim nem igen törődtek. Ők csak Sámuel nézetének akartak érvényt szerezni és az sikerült nekik.

Röviden összefoglalva a mondottakat, azt látjuk, hogy a Neila eredetileg fohász Istenhez, hogy megszabadítsa a népet a sanyargatásoktól. De mivel a sanyargatások oka semmi másban, mint a nép vallástalanságában nem található, a szenvedésekre csak az lehet a legjobb gyógyító ir, ha Isten a vétkeket megbocsátja. Ime, az összefüggés jom kippur és a nép szenvedései között. Az imaformák állandósulásával a Neilát megtartották, de olyan formát adtak neki, mely megegyezik a többi engesztelésekért könyörgő imákkal. Hogy külsőleg mégis meglássék rajta külön jellege, kihagyták a viddujt és helyébe bevették azon formulát, melyet Sámuel ajánlott az egész ima helyett.

A mi a Neila nevet illeti, Jer. Berákhóth 6b Jónathan és Ráb kétféle magyarázatot nyújtanak, melyek a lényegben megegyeznek. R. szerint, mert az »ég kapuinak zárásakor« és J. szerint, mert a templomajtók zárása előtt mondták.

Budapest.

DR. FRISCH ÁRMÁN.

RÖVIDÍTÉSEK TÉVES FELOLDÁSA.

Mindenki előtt ismeretes, hogy a hagyomány iratainak szövegei nemcsak másolói hibák, hanem talán még nagyobb mértékben természetesnek vélt korrekturák folytán lettek eltorzítva. A korrigálás minden intő szózat daczára a legrégibb időkől, melyekben a filológia szót még nem ismerték, de elveit talán époly sűrűn követték, mint ma, egészen a jelenkorig tart. E folyóiratban már több ízben példákkal illusztráltuk azt, hogy a »kritikai« kiadások számos helyen kritikátlanságot árulnak el. A jelen kis czikknek szintén az a célja, hogy egy külön csoportba tartozó hibák felderítése által bizonyítsa azt, hogy mennyire távol állunk még a pentateuchus midrásainak igazi kritikai kiadásaitól. Példáink a Szifréből és a Mekhiltából vannak véve.

Egész biztos az összefüggés szerint, hogy a legutolsó olvasás a leghelyesebb; azonban נִימֵץ = נִימֵץ tévesen נִימֵץ által lett feloldva, a melyet azután könnyebbítés végett נִימֵץ-vel helyettesítették. Bár nem fontos, de mégis említésre méltó a következő csekélység is. Szifré I. 88. (24 a 9): יֵשׁ אִמִּים helyett olvasandó a kiadóval: יֵשׁ = יֵשׁ־אִל.

Gyakran cseréltetik fel egymással, minthogy szentírási helyek idézésénél szoktak használtatni és minthogy csak egy betűkülönbség van közöttük, נִימֵץ és נִימֵץ pl. Szifré I. 132 (49 a 5); II. 9 (67 a) stb. E felcserélés ismeretének segítségével lehet némely fölösleges נִימֵץ keletkezését megérteni. Szifré I. 117 (37 a 13) idéztetik 3. Zs. 8b és 9., de a közepén van a kiadó által törölt: נִימֵץ. Nagyon valószínű, hogy eredetileg csak יֵשׁ אִמִּים נִימֵץ állott; miután valamelyik másoló a 9. verset kiírta נִימֵץ fölöslegessé vált és így נִימֵץ-re lett átváltoztatva, a mi annál könnyebb volt, mert ezen bibliai helyeket bevezető formula előtte is, utána is előfordul. Némely helyt mindkét szó állott egymás mellett. Az előző vers befejezése jelezte, hogy נִימֵץ által, a következő pedig bevezettetik נִימֵץ-rel. Minthogy a két szó egy betű kivételével egyenlő, könnyen megesett, hogy az egyik kiesett, a melyik pótlendő. Ez az eset forog fenn Szifré II. 217. (114 a 3), a hol a נִימֵץ, minthogy az előző versek szintén ily módon vezettetnek be, szükséges, de a נִימֵץ sem nélkülözhető. Helytelenül jár tehát el Friedmann, midőn נִימֵץ helyébe נִימֵץ-t teszi, mert az meghagyandó és az utóbbi szóval csak kiegészítendő.

Ezen apróságokkal csak új bizonyítékát kívántam szolgáltatni azon már e folyóiratban máskor is bizonyított ténynek, hogy még ezen aránylag jó kiadásban birt midrásoknál is távol állunk a kritika követelményeinek megfelelő edicziótól. Megjegyzéseimből egyszersmind azon, más téren magától értetődő tény is újra megerősítést nyer, hogy régi szövegeknél a legminutiózusabban kell eljárni. Ilyesminek a bizonyítása a régi hanyagság terhe alatt nyögő hagyománynál, fájdalom, még mindig nem fölösleges.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

BEVEZETÉS A SZENTÍRÁSBA.

(Prof. Dr. König Eduard: *Einleitung in das Alte Testament*. Sammlung theologischer Handbücher. Zweiter Theil. Erste Abtheilung. Bonn, 1893.)

A különböző tankönyvekhez, melyek a szentírásba való bevezetést tárgyalják, újabb időben a feliratban megnevezett mű járult. Szerző előszavában röviden felsorolja az okokat, melyek arra birták, hogy a sok, részben jeles tankönyvekben feldolgozott anyagot újból feldolgozza. Szerző az irodalomtörténeti problémák eldöntésénél a nyelvtörténet tanúságainak akarja a döntő szót átengedni. Továbbá új kutatásokat akar nyújtani a szövegtörténet némely pontjairól, a kanonizálás történetéről és az exegézis főszabályainak megállapításáról.

Az említett pontokra a jelen munka tényleg nagyobb súlyt fektet, mint az eddigi ide tartozó művek, amennyiben azokat részletesebben tárgyalja. De hogy mennyiben sikerült a szerzőnek az irodalomtörténeti problémákat megoldásukhoz közelebb hozni azáltal, hogy új megfigyeléseket eszközölt a héber nyelvnek történeti fejlődését illetőleg, az az ezen kérdések és feleletükhez szükséges anyag természeténél fogva csak szorgos vizsgálat után, mely hosszabb időt igényel, ítélhető meg. A könyvnek ezen részéhez tehát nem fűzünk semmiféle megjegyzést. Éppúgy hallgatással kívánjuk mellőzni az előttünk fekvő műnek azon részeit, melyekben szerző semmi újat nem ígér nyújtani.

Jól esik konstatálhatnunk, hogy szerző úgy a szövegtörténetet, mint a szentírás exegézisének történetét sokkal szélesebb alapon tárgyalja, mint azt az eddigi bevezetések teszik. Széles tudással használja fel 17. és 18. sz. ide tartozó irodalmát,

valamint elismerésre méltó szorgalommal nézett körül az újabb zsidó irodalomban is. S hogy ezen tanulmányok gyümölcsöt is hoztak, arról könnyen meggyőződhetünk, ha a jelen bevezetés egyes részeit összehasonlítjuk az elődök megfelelő részeivel. De a mint ez már újabb tanulmányoknál rendszeren előfordulni szokott, itt sem hiányzanak egyes balfogások és tévedések. A kevéssé járatan uton gyakoribb a botlás s nem szabad szerzőnek a miatt szemrehányásokat tenni, hogy nem találta el mindenütt a helyest.

A 18. l. szerző a misnában (Sabbath 9,6) előforduló לֵאמֹר alakot citál. Ezen alak, mely úgylátszik főnevet képvisel, nem létezik. Az ed. pr., Surenhusius misnakiadása és az összes előttem ismert kiadásokban ezen tétel így hangzik: שְׁמַעְתִּין אֶת־רַבִּי לֵאמֹר. A vav mater lectionis rövid kámez helyett. Ugyanazon helyen תלמודי דכח »bölcs talmudistá«-val fordítatik e. h. »tudós«. A 20. l. tárgyalja a két írásmódot: א ואלף על שם חתם és חתם חתם-ot. Az első elnevezést Hävernicks helyesen כתיבה חתמה-val (Sabbath 103 b v. ö. Szifré II. 36.) állítja össze. König ezen magyarázatot nem fogadja el és azt mondja: »Für die Bedeutung des Alters von Rollen mit Tamschrift bietet diese aber sogar dann bloss einen Terminus a quo, wenn diese Schriftart von einem Enkel Raschi's namens Tam, also im 12. Jahr, ihr Gepräge bekommen hat, was allerdings bei Tam Tephillin und Rasche-Ksaf (Tychsen, Tent. 267.) natürlicher erscheint, als dass man z. B. mit Hävernicks 8. 50 annimmt, Tam-Ksaf sei aus כתיבה חתמה (Schabbatt 103 b) d. h. fehlerlose Schriftart umgebildet.« Ilyet nem szabad utána írni. Tam-Tephillin (helyesen: Rabbi Jákob=Tam (Gen. 25., 27 után) Tefillinje nem egy írásmódra vonatkozik, hanem a phylacteriák tartalmára, melyben R. Jákob eltért nagyatyjától és a mire itt nem terjeszkedhetünk ki. Rasi-Kethábnak ma azon írást nevezzük, melyekben a bibliai kiadásokban előforduló kommentárokat nyomják. Hogy milyen régi az elnevezés, azt nem mondhatom meg.

A 29. l. idézőjegyek között a következő mondatik: »Ein Buch, das nicht corrigirt (צורה) ist, und zwar — sagte R. Ame — bis 30 Tagen, unterliegt der Erlaubniss (אשר) es zu vernichten (Kethuboth 9 b)«. Az említett helyen azt olvassuk: אָמַר רַבִּי אֶמֶי שֶׁאִין מִנֵּה אֶמֶי רַבִּי אֶמֶי עַד שְׁלֹשִׁים יוֹם מִתֵּר לְשַׂחֲרֵי מִכָּאן

אֶמֶי וְאֵין מִנֵּה לְשַׂחֲרֵי שְׁמַחֲרֵי אֶל תִּשְׁכַּח בְּהַחֲלֵךְ עִלָּה értelme: egy nem korrigált könyvet csak 30 napig tarthatunk meg (Jób 11, 14. alapján), azután ki kell korrigálni. König לְשַׂחֲרֵי helyett לְשַׂחֲרֵי olvasott, a mi meg nem esik rajta, ha tovább olvas és a verset is figyelemre méltatja. — U. o. a 2. sor: »darf nicht (die Gezezesrolle) auf ihr Angesicht, d. h. so gelegt werden, dass der Anfang unten liegt etc.« Itt Szóferim III. 14-et érti (forrást nem említ) és helyesen így hangzik: A törvény tekercset nem szabad az írott oldalára tenni (I. Érubin 98 a).

A 30. l. megbeszéli a különböző verzióit azon tudósításnak, mely a templom előcsarnokában talált három tóra példányról szól. Minthogy szerző joggal a legrégibb források idézését sürgeti (35. l. 2. j.), nem lett volna szabad elhallgatnia Szifré II. 356. Továbbá hadd jegyezzük meg, hogy Szóferim 6, 4. relációja már azért sem a legrégibb, mivel a 3. sz. élt Rés Lákis nevében tradáltatik és így minden esetre fiatalabb a Szifré és a j. talmudnál (Taarith 68 a), a hol névtelenül barajthákként szerepelnek. Tartalmilag szintén Szóferim szövege mutatkozik másodlagosnak, mert egy példány csak nem nevezhető »könyvnek ספר-vel, ha abban egyszer sem fordul elő ספר a kethibben. Ez König felfogása szerint lucus a non lucendo volna. A hiányzó tizenegyedik ספר Áboth d. R. Nathan 34. fejt., a melyet Müller, Schechter (1887-iki kiadásában) és König hiányolnak, talán meg van az ott idézett versben Genézis 20,5., ha felteszszük, hogy nemcsak ספר, hanem a közvetlenül előtte álló ספר אֶמֶי a maszóra ellenére joddal írandó.

A 30. l. ספר-ot pontoz e. h. ספר. A szó aram eredetű s nincs okunk ezt másképpen pontozni, a mint az arambán pontoztatik, a mely pontozást a hagyományos kiejtés követi. 32—33. l. szerző hallgatag az én magyarázatomat fogadja el, a jód pontozását illetőleg מִסֻּרֵּי (Masoretische Untersuchungen 17. l.) Hogy miért idézi a klasszikus hely helyett (Szifré Num. 9, 10.) a másodlagos és fiatalabb forrást Numeri rabba 3., 39-re, előttem megmagyarázhatatlan. A mi a polemiát illeti (u. o. jegyzet), csak azt akarom megjegyezni, hogy én művemben (7. l.) mondtam ugyan, hogy a pontok törlést ajánlanak, de nem mondtam, hogy a helyükbe ajánlott olvasás az egyedüli helyes. A pontok

magyarázatából a Szifrében (i. h.) kétségtelenül bebizonyul, a mint azt kimutattam, hogy a fent pontozott szövegelemek másokkal pótlandók. Ezt König is elfogadja. De azzal nem akarom mondani, hogy az ajánlott szöveg, mely talán egy kéziratra támaszkodott, a jobbik vagy a helyesebben bizonyított volna. Ebben az esetben bizonyára felvették volna a szövegbe és a jelenlegi a szövegben található olvasási mód jelöltetett volna meg pontokkal. Azon ellenvetés, hogy más olvasásmód nem ajánlatik, elesik, ha meggondoljuk, hogy a pontok olyan időbe nyúlnak vissza, a melyben marginális jegyzeteket még nem tettek. Bizonyítékul szolgáljon a már említett reláció פ"ז-ra (Deut. 33., 27.), a hol a jobban bizonyított olvasásmód a szövegbe felvételét a nélkül hogy valamely marginális jegyzetben figyelemztettek volna a másik olvasásmódra. Különben König ezen ellenvetést a maga nézete ellen is emelhetné volna, miután ő maga is felteszi, hogy a pontok által más olvasásmód ajánlatik. Miért nincs hát glossában megmondva a másik olvasásmód?

A 35. lapon (11. §) a szerző tárgyalja, »die altjüdischen praktischen Bemühungen um den Text des AT, die noch nicht im Talmud erwähnt sind, nach ihrem Thatbestand«. A szerző e szerint olyan szövegtörténeti adatokat akar feltüntetni, melyek a talmudi korban még ismeretlenek voltak s első sorban mégis a »Szóferim javításait« említi, melyek közül 11 már a Mekhiltában találhatók. Ez annyival inkább feltűnő, mivel a szerző maga is említi a Mekhiltát. Az első tévedés a szerzőnél egy másikat von maga után, a mennyiben abból a körülményből, hogy a Tilkun Szóferim a talmudban nem említettik, következtetést von. Ugyanis a 41. l. azt mondja: »Die Zurückführung des Tiqqun Sophrim auf Esra (§. 11, 1) ist nun schon deswegen unsicher, weil diese fragliche Richtigstellung nicht im Talmud erwähnt ist.«

A 36. l. סב"י nem jelenti egy marginális olvasás javasolását, legalább nem akarják azt azon סב"י, a melyek a mai maszorában nagyobb számmal találhatók. Az említett szó a következőt jelenti: azt hihetnék, tévedhetnének. Eredetileg talán némely סב"י birt némi polemikus éllel egy eredeti olvasással szemben (Geiger), de a mai maszorában feljegyzettek, a legnagyobb részt csak egy bizonyos beállható tévedésnek

akarják elejét venni. Sajátságos hatást tesz, midőn szerző a következőket mondja: »Die Ansicht von Capellus (3., 15., 19.) dass Qarjan und Sebirin sich bloss als ältere und jüngere Vorschläge unterscheiden, ist nicht streng beweisbar; aber er hätte zu ihren Gunsten dies anführen können, dass die erste Generation der nachtalmudischen Lehrer die Saboräer d. h. Urheber einer blossen סב"י Meinung hiessen.« Mit akar ezen utalással bizonyítani, azt, hogy סב"י=vélni? Vagy azt hiszi-e König, hogy a Szaboreusok már kortársaitól nyerték ezen nevet? Avagy a Szaboreusok kezdeményezői a סב"י-nek? (v. ö. még 48 és 13. l.) — 40. l. »Hieronymus hat zwar die Überpunctierung Gn. 19., 33. als eine im Texte sichtbare beschrieben, (Adpungunt desuper) aber einige Qeres bloss faktisch bevorzugt.« A pontok talán félezreddel idősebbek Hieronymusnál, a mint az a forrásokból kitűnik, nem tanácsos tehát olyan idézetekkel az olvasóban hamis képzeteket kelteni azoknak koráról. — 47. l. 16. sor olv. רומי helyett רומי = Róma. — 84. l. j. legyen megjegyezve, hogy én a függő nunt נון-ben (Bir. 18, 30.) nem tagadtam, miután világosan mondtam (Masoretische Untersuchungen 49), hogy az valószínűleg 300 körül keletkezett. Én csak azon mellékes megjegyzést tettem, hogy Bába Bathra »nem említi, hogy a nun függő«. — Sajnálatra méltó, hogy a szerző, ki az én kutatásaim eredményeit elfogadja, daczára hogy egyes alárendelt dolgokban polemizál, olyan nyilatkozatokkal, mint a következő, a talmudi maszoretikus adatokat ismét veszedelmes homályba borítja. Ugyanis azt mondja a 84. l.: »Die talmud. Aussage über Richter 18., 30. bietet also einen Anhalt für die Meinung, dass auch andere Auffälligkeiten des überlieferten hebr. A. T. hergestellt worden seien, damit Deutungen daran geknüpft werden. Z. B. bei den unterbrochenen Waw in שלום, was darauf hinweisen könnte, dass der Gottesfriede mit dem Pinchas, dem Sohne des Eleazar eine Unterbrechung erlitten hat etc.« Ez nem történt. A szent szöveg a talmud tanítóitól még a legcsekélyebb tekintetben sem gyarapított vagy változtatott meg a czélból, hogy ahhoz valami értelmezés fűződjék, különben úgyszólván minden betűt meg kellett volna változtatniok, mert majdnem minden betűhöz magyarázatot fűznek. Csak az konstatható, hogy van némely magyarázat bizonyos abnormitásra a szövegben, vagy

hogy valami magyarázat által, *tévedés folytán* létrejött valamely szövegváltoztatás, de a szövegtörténet historiai idejében soha sem fordult elő, hogy szövegváltoztatást szándékosan eszközöltek volna, úgyszólván mnemotechnikai czélokra. Ezen elavult nézettel már végre felhagyhatnánk. Ezen magyarázatok után vissza fogjuk vetni azon állítást is, melyet szerző a 87. lapon kockáztat: »*Es ist auch Grund zu dem Urtheil, dass die abnormen Erscheinungen des MT. — wenigstens zum Teil — mit Absicht zur Andeutung von Vermutungen hervorgebracht worden sind.*» Ezen ítélet megokolására egyetlen egy helyet sem találhatunk a zsidó hagyományos irodalomban.

A 90. l. bizonyítja szerző »*dass auch bei der Redaction des Talmud nicht bis auf den Buchstaben genau citiert werden sollte. Denn z. B. dem לא תשיב Dt. 24,19 entspricht ein מלא תשוב Mischna Pea, 6,4. Da kann kein Zweifel sein, dass das מלא mit dem sonst nicht im Dt. vorkommenden מלא, das im AT noch die Signatur des Dialektischen und Junghebr. trägt, vertauscht worden ist.*» Nem lehet kétséges, hogy לא és מלא nem cseréltetett fel, mert úgy a misna, mint a talmud a tiltó parancsolatokat nagyrészt מלא-lal czitálják és nem לא-val. Az ilyenféle felcserélésre száz meg száz példát hozhatott volna fel. Így pl. מלא תשיב és מלא תשוב Deut. 4,2. Ros hasána 28b, továbbá מלא יצא ובבל יבא (Exod. 12,19. 13,17 Peszachim misnáiban 3, 3. 9,3 etc.). *Ilyen helyeken nem valamely bibliai hely, hanem valamely tilalom idéztetik, a mit Kőnig nem vett észre.* — A 98. l. t. i. azt jegyzem meg, hogy a szamaritánusok semája = יהוש, a tetragrammaton körülírása. — 106. l. 4. j. a következő helyet (Megilla 9a) ונכנס אצל כל אחד ואחד Ptolemäus király minden egyeshez bement, így fordítja: »und jeder einzelne wurde apart versammelt«. Miképen lehet egyet összegyűjteni? Szerző itt בנים és בנות-t összezavarta. — A 108. l. ויקלי אהרן (j. Megilla 1, 11. [71c 12]) = megdicsérték, t. i. a fordítót Aquilát, így fordítja: *man hat ihn für schön gefunden.* Ilyen kétes etymológiától (קלם és zalow) nem szabad magát tévuttra vezettetni.

A 446. l. Bába Bathra 14b barajthája »*korábbi a 3. századnál.*» Ezen barajtha tárgyalja a biblia egyes könyveinek rendjét és korát. Az, hogy némely barajtha végleges alakját csak a 3. század közepe táján nyerte, csak azt jelenti, hogy ezentúl újabb barajthák már nem keletkeztek, de nem egy-

szersmind azt is, hogy régibb barajthák nem volnának, vagy hogy minden barajtha abból az időből származik. Ezen barajtháknak nagyobb része legalább egy századdal előbbre megy vissza s különösen a szóban levő barajtha homlokán a régiség jelét hordja, mert először autorok általában nem említettnek, másrészt kontroverziák is hiányzanak. Ezen körülmények csalhatatlan bizonyítékai a barajtha régibb voltának.

Ugyanott szerző azon sajátos állítást kockáztatja, hogy Chaggai és Zekharja prófétáknak a Nagy-Szinodus embeireihez való hozzátartozása csak a Dikd. Hat. 57-ben egy Mózes b. Áserre visszavezetett hely szerint mondatik ki. Hogy a nevezett próféták a Synagoga magna embereihez tartoznak, már a talmudban található. Összevetendők azon helyek, melyeket Fürst összeállított (Kanon des AT p. 47 n. 8). — 447 l. 2. j. előttem homályos.

A mit szerző 452—453 a מלך fogalomról ír, mellőzni kívánjuk, miután annak tárgyalása nagyon messze vezetne. Csak megjegyezni kívánom, hogy יהוה סתרים את דבריו nem fordítható: »weil seine Worte einander verdunkelten.« Helyes a zárjelék között levő: widersprechen. Szó szerint סתרי = lebontani s nem elhomályosítani. — 457. l. »oder wenn Salomo ein Prophet genannt wird in der aethiopischen Kirche.« Mért nem nevezi szerző a saját citátuma szerint Szotából (48b) és saját fordítása szerint (447. l. 2. j.) a talmudot is?

A 458. és 144. l.-ről. Az utolsó helyen szerző a következőket mondja: »*Vielleicht ist auch dies nicht zu übersehen, dass Chr., wo er sich auf pentateuchische Gesetze zurückbezog, mehrmals den Namen Moses unerwähnt gelassen hat. Vergl. das passive »es ist gesagt« gegenüber dem activen »ich aber sage euch« Mt. 5,21. 27. 31. 33. 38. 43. Folglich kann nicht, behauptet werden, das Christi Aussagen die literarhistorische Wirklichkeit widerspiegeln müssten.*» Ez az egész érvelés hamisnak mutatkozik, ha meggondoljuk, hogy a zsidó hagyományba a bibliai citatumok rendesen משה-ral (úgy mondatik = es ist gesagt) vezettetnek be. Ez a csekélység is mutatja, hogy az ilyenféle kérdésekben egy biztos lépést sem tehetünk a zsidó irodalom alapos ismerete nélkül. — A 465. l. »er möge es aus der Erschaffung der Welt beweisen« (Berach. 2a) e. h. er entnimmt es = onnan következteti.

466. l. »Zunz 7 zitiert Sabbath 116b. Dort steht »im (bab) Nehardea nahm man als Perikope einen Abschnitt der Kelhubim beim Spiesopfer des Sabbaths«. Milyen áldozatokat mutattak be Babyloniában a 3. században? az egész áldozat eredetét a שמחה במנחתה szolgál fordításának köszöni = a deluláni istentiszteletnél. — 477. l. 15. s. alulról meg kellett volna jegyeznie, hogy így kellene lennie: ואת אשרי az aramból ered, a 514. l. Röviden megjegyezzük, hogy הלכה az aramból ered, a hol משפט törvény הלכה-val fordítatik (pl. Ex. 21. 7; 26, 30) Schürer 2, 270 a helyeset találja el, midőn így fordítja: »was gang und gäbe ist«. הלכה eredetileg annyit jelent, mint מנהג, mert מנהג gyakran használtatik מנהג helyett (v. ö. Mekh. 19,4 = 62b 15 sor Friedmann). — הגדה eredetileg, mint azt Bacher kimutatta, semmi más, mint exegezis. König citálja Bacher értekezését Jew. Qu. R. 1892, de különös módon mellőzi éppen ezen főeredményét Bachernek és megtartja a régi téves »hirdetni« fordítást.

Hamis képzetek kelthetők fel a járatlan olvasóban ilyen nyilatkozatok által, mint a következő az »a majori ad minorem és a minori ad majorem« nevű következtetésről: »Ich selbst habe Beispiele gefunden in Jerus. Sanhedrin 117 und bei Raschi zu Ex. 12, 31« (515 l.). Szó van olyan következtetésről, mely a talmudban és a midrasokban számtalanszor fordul elő, hogy lehet itt Rasira hivatkozni? Különben azt sem tudom, hogy Rasi melyik helyére gondol szerző, mert Ex. 22-nek csak 30 verse van. — 516. l.-ról. A példa בנין-אב téves. Hogy hol található, nem mondja a szerző, csak Wänerre utal (380, 402, 483), mely jelenleg nincs kezem között, de értetik Becho-roth 7a. Pontos betekintés és összehasonlítás Szifra 11,2 (ed. Weisz 48a) után könnyen megállapítható, hogy a nevezett helyek félreértettek. Nem helyes ugyanis, hogy שם egy darab aprómarhát jelent, melynek mindkét szülője okvetlenül a juhokhoz vagy kecskékhöz tartoznak.

U. o. »Diese 7. Regeln, die der bekannte »Hillel der Alte erforschte« bildeten den Grundstock der 13. Regeln des Ismael, dann kamen »die Regeln der Weisen der Gemara« und R. Jose des Galiläers »32 Regeln, nach denen die Haggada erforscht wird«. Hogy mit ért a »Regeln der Weisen der Gemara« alatt, nem tudom. Más szabályok, mint Hillelé,

Ismael és Eliezer b. Jósze Hagelilié nem léteznek. Az Eliezer nevét szerző kifejejtette. — U. o. és 102. l. Hogy a betűket számok gyanánt használja (= Gematria) Onkelosz, citálja a szerző (102) Num. 12,1-ből. Ott ugyanis האשה הכשרה így fordítatik אהיה שפחה. König azt hiszi, hogy ezen magyarázat csak Rasi megokolásával érthető, hogy כשרה במשפחה נישת משה. Ez határozottan téves, mert a targum tudtommal egy helyen sem fordít a gematria alapján. A kérdéses fordítás folyamánya a Szifré magyarázatának (Friedmann 27a) מה כשר משה בער: כך צופה משה בניה יהיה מכל הנשים = a mint az aetiops bőre által kiválik embertársai közül, úgy Czipora is szépsége által, (minthogy szebb volt az összes asszonyoknál) v. ö. 525, 2. j.

Kíváncsok, hogy szerző nagyobb határozottsággal beszéljen a misna koráról. König rendesen azt mondja: circa 180 n. Chr. (pld. 514), 522. l. ellenben: Mischna ca 200 és 516 Mischna-Lehrer 30 v. Chr. — 220 nach Chr. Egy autornak nem szabad majd az egyik, majd a másik nézet szerint igazodni. Mi a 220 évet tartjuk a legvalószínűbb szerkesztési időnek, a mire természetesen megjegyzéseink keretén belül nem terjeszkedhetünk ki. Határozottan téves szintén a tőszefta szerkesztésének ideje 400 körül való tétele, jöllehet e nézet mellett sokan kardoskodnak, melyről a következő, különben is téves állításában emlékszik meg (522 l.): »palästinische Gemara (Ergänzung ca 350), und die babyl. Gemara (ca 450), sowie die daneben (mi mellett?) gesammelte Tosephtha (Nachtrag ca 400)«. Gemaráról nem kellene többé beszélünk, mert az ókor csak a »talmud« elnevezést ismeri, továbbá ezen fordítás »Ergänzung« is téves, mert נגזר miből származik, a talmudban is annyit jelent, mint »tanulni«, különösen »könyv nélkül tanulni«, úgy hogy »gemara« körülbelül = talmud. Azonkívül megjegyzem, hogy sokkal közelebb vagyunk az igazsághoz, midőn a jr. talmudnak a végszerkesztését 400 körülre és a babiloniat 500—550-re tesszük. Idetartozik még az Untersuchungen (kutatás) fordítás midrásim helyett, a mi félreértésre adhat okot, miután az ily módon megjelölt művekben semmi »kutatások« nem foglaltatnak. Legjobb még »kommentárok«, a mint azt szerzőnél is találjuk ugyanazon a lapon a Mekhila, Szifré és Szifrára, vagy »aggadikus

kommentárok», ha präzise fejezzük ki magunkat. Pontatlan még a Peszikta meghatározása, mint olyan kommentáré, a mely »*Betrachtungen zu den Sabbathperikopen gibt*«. Az egész mű nem is tartalmaz elmélkedéseket az összes szombati perikopákra, mint azt sokan König után hihetnék és másodsor vannak itt elmélkedések az ünnepi perikopákra is (v. ö. Zunz L. Gottesdienstliche Vorträge 110 l. a Buber kiadása 1868. III. l.) — Feltűnő, amit a Midrás rabbáról mond (u. o.) »*Etwas jünger sind die Rabboth, d. h. die grossen (erklärten) Ausgaben der betreffenden Bb., nämlich des Pent. und der 5 Megilloth: Bereschith, Schemoth rabba etc.*« Ez a leírás illik a nagy rabbinikus bibliákra תרגומי חזקוני, de nem a Midrás Rabbára. A Rabboth nem »grosse, erklärte Ausgaben der betreffenden Bücher«, hanem agádikus megjegyzések azokhoz és pedig különböző terjedelemmel és különböző időkből.

A szerző utolsó szavai nagy tudományról és nagy szorgalomról tanuskodó könyvében a talmudhelyek verifikálásának vannak szentelve. Szóról-szóra a következőket mondja: »*Häufig ist auch bei Talmudstellen ein »sic« oder »!« beigefügt worden: überall das Anzeichen der Verificierung der betr. Stellen gegenüber ältern und jüngern Angaben.*« König tehát maga — és joggal — különös súlyt fektet az idézett szövegek helyes interpretálására és pontos fordítására; én tehát azon kellemes reményben zárom ismertetésemet, hogy az én megjegyzéseim is, melyek nagyrészt e czélra szolgálnak, a szerzőnél szívélyes fogadtatásra találjanak.

Budapest.

B. L.

A SAMMAITÁK ÉS HILLELITÁK VITÁI.

(Prof. Dr. Schwarz A., Die Controversen der Schammaiten und Hilleliten I. Die Erleichterungen der Schammaiten und die Erschwerungen der Hilleliten. Bécs, 1893.)

Az előttünk fekvő mű, a melyet a bécsi rabbiképző megnyitása napján mint ünnepi iratot tett közzé az illető intézet rektora, a Sammai és Hillél iskolájának azon vitapontjait szándékozik megvilágítani, a melyeknél a rendestől eltérően a Sammai iskolája hajlik a könnyítés felé. Az összes kontroverziák három csoportra oszthatnak. Az első csoportba tartoznak az általános relációk, a másodikba egyesek,

nevezetesen R. Jehúda, R. Jósze, R. Jismáél (R. Simon) és R. Eliezer relációi. A harmadik csoportot apokrif relációk képezik, melyek a talmud által rektifikáltakból és a kommentátorok által föltételezettekben állanak. Ezen főrészt tárgyalását megelőzi egy nagyobb bevezetés, melyben főleg a tannaiták nézeteltéréseinek keletkezési okairól és ezzel kapcsolatban a különböző misnaszerkesztésekről van szó, és melyben továbbá a Hillél és Sammai közötti viták előadása foglaltatik.

Fölösleges kiemelni, hogy a nagytudományú szerző művében számos helyes és szellemes észrevétel található és hogy a tárgyalt viták egyikére-másikára új világosság esik. Erről mindenki meggyőződhetik, a ki a művet elfogulatlanul és tárgyismerettel olvassa; fölmintve érezzük tehát magunkat, hogy részleteket közöljünk. A talmud különben is oly disciplina, a mely körül a jelenkorban majdnem annyi a kontroverzia, ha nem is a kontroverzista, mint a hagyomány virágzása korában. Majdnem minden egyesnek más-más nézet tetszik, legjobb tehát az olvasóra bízni annak megítélését, hogy melyik részt tartja szerző művében a legsikerültebbnek. Mi is az olvasó ítélete alá bocsátjuk ezen ismertetés kapcsán és kerete által engedett terjedelemben nézeteinket, melyek egy általános kérdésre és több részletre nézve a szerző által vallottaktól és állitottaktól eltérnek.

Szerző a bevezetésben azt iparkodik bizonyítani Hoffmann D. és előzői ellen, hogy Hillél iskolájától nem létezhetett rendezett, szerkesztett misna. A főargumentum az, hogy azon föltevés mellett, hogy a Hillél iskolájának régbbi tanítványai valamely misnát szerkesztettek, megfelfedhetetlen talány marad, hogy ilyen misnagűjtemény mellett honnan származnak azon a Hilleliták és Sammaiták kontroverziáira vonatkozó eltérő relációk, a melyek már R. Eliezer és R. Józua nevében tradáltaknak (3. lap). Ez különös argumentum. Dr. Schwarz úr is elismeri, hogy R. Akiba szintén szerkesztett egy misnát; hisz ezt senkisé tagadhatja. Már most azt kérdezzük, honnan származnak azon számos nézeteltérések, melyek az Akiba tradációira vonatkoznak? Hogyan lehetséges a fentebbi argumentáció mellett megérteni azt, hogy az egyik más tradál az Akiba nevében, mint a másik. Sőt tovább megyünk. A t. szerző

maga föltételezi, hogy a Hillél és Sammai iskoláinak kontroverziái külön gyűjteményt képeztek (2. lap). Már most azt kérdezzük, hogy honnan származnak az ezen iskolák vitáira vonatkozó különféle relációk, a melyek a későbbi tannáknál találhatók. A szerző argumentációja mellett ez talány lenne. A kiindulási pont, hogy egy misnagyűjtemény mellett nem lehetségesek az e misnagyűjteményben foglaltakra vonatkozólag nézeteltérések, nézetünk szerint hibás. Nemcsak szóbelileg tradált szövegek, hangm írott szövegek fölött is vannak nézeteltérések, mert ugyanazon szöveg különböző recenziói sem egyebek, mint nézeteltérések. A nézeteltérések forrásai is azonosok. Az egyik esetben a másoló téved, ki szövegét írott könyvből veszi, a másik esetben a tradens téved, a ki szövegét emlékezeti könyvből veszi. A tóra szövege szilárdabb szerkezetű volt mindig, mint a misna és mégis vannak nézeteltérések még a későbbi maszoréták között is. Különben a tudós szerző jól tudja, hogy egyes tannák egyenesen kimondják, hogy valamely halákha tévesen tradáltatott. Hogy azon műből idézzek, a mely körül szerző oly kiváló érdemeket szerzett magának, a tósziftából ide iktatok néhány helyet, a melyek éppen eszembe jutnak. Ahilóth 15, 12 (613, 22. sor) = misna 16, 1 R. Tarfon a fiai életénél esküszik, hogy az előadott tétel hibás, mert a tradens tévedett: *אלא ששמע הדיבור ושמע* ugyanott 16,7 (614,17). V. ö. misna 16,4. R. Jóchanan ben Zakkai eltílt valamit, a mit előzőleg megengedett. Midőn tanítványai az ellenmondásra figyelmeztetik, ezen szavakra fakad: *»Ha azon cselekedetet, melyet kezeimmel végeztem és a melyet szemeim láttak, elfelejtettem, hát még azt, a mit füleimmel hallottam.«* Ugyanezen szavakat más halákhára vonatkozó önellenmondás alkalmából olvassuk Pára 4,7 (633,22). Mindkét helyen némelyek szerint az egész *Hillélre* vonatkoznék, a mi a fenforgó kérdés szempontjából még érdekesebb. Az is érdekes, hogy a tószifta szerkesztője vagy forrása már feltűnőnek találja, hogy e nagy tannák elfelejtettek volna valamit és azért hozzáteszi, hogy nem áll az, hogy nem tudta, csak tanítványait akarta buzdítani. Azonban akár tudta J. b. Zakkai vagy Hallél, akár nem tudta, annyi bizonyos, hogy a tanítványok buzdítására, hogy a hallott hagyományok szövegében ne tévedjenek, szükség volt (l. még Zebáchim 2,17 (483,5).

Még számos ilyen példát lehetne felhozni. Sőt még arra is van eset, hogy az egyik tanna mától holnapra változtatta meg előadását (Bécsa 24 b). Ez a példa azt is mutatja, hogy miképen keletkeztek némely nézeteltérések. A tradíciók rövidségük következtében némelykor magyarázatra szorultak és igen könnyen megeshetett, hogy az egyik tanna hallgatólaga saját magyarázatával bővítve adta elő az illető tételt, a másik tanna pedig ugyanolyan módon más magyarázattal. Ilyen rövid magyarázatra szoruló halákhát találunk pl. misna Peszáchim 9,6.

Mindezekkel csak azt akartuk bizonyítani, hogy igenis lehetséges összegyűjtött misna mellett is a szöveg ingadozása és hogy nagyon valószínű az, hogy sok kontroverzia a hagyományok szövegének bizonytalanságából keletkezett. Ez a föltevés nem zárja ki sem azt, hogy elvi differenciák is okoztak véleménykülönbségeket, sem azt, hogy az elmélet elhatalmasodása a praxis fölött szült differenciákat, a mint a szerző állítja (*»das Prävaliren der Theorie vor der Praxis«*).

Helytelen azonban nézetem szerint szerző azon állítása, hogy a kontroverziák szaporodását már R. Jósze vezette volna vissza *»az elmélet elhatalmasodására a praxis fölött.«* Szerző szerint ugyanis (8. lap) Jósze ismert értesítésében a nézeteltérések keletkezéséről (Tószifta Chagiga 2,9 és párhuzamos helyek) ezen szavak: *משברו חלמידי שמאי והלל שלא שמעו כל צורכן* azt jelentenék, hogy a theoria túltengése okozta a nézeteltéréseket. E felfogás szerint *משברו חלמידי שמאי והלל שלא שמעו כל צורכן* nem gáncs a nevezett iskolák ellen, csak egyszerű konstatálása azon ténynek, hogy a gyakorlati kérdések hiányoztak. Ilyen értelmet e szavakba semmiféle módon belepréselni nem lehet, mert *שלא שמעו* nem jelent olyan összefüggésben egyebet, mint valamely tudós körül forogni, az ő társaságában élni. Innen kapta *שמוע* a gyakorlat jelentését, értvén alatta olyan gyakorlatot, a milyent valamely tanítvány a tanítójától meghitt érintkezés folytán szerzett; *שלא שמעו* tehát azt jelenti, hogy meghitt érintkezés folytán nem szerzett gyakorlatot, de sohasem azt, hogy gyakorlati kérdések nem fordultak elő. *שלא שמעו כל צורכן*, a mely olvasatra dr. Schwarz úr nézetét alapítja, tökéletesen azonos *שמעו רבין* olvasattal, mert *שמוע* szóhoz az első kitételben is kiegészítendő *רבין*. Hogy a szóban forgó kitételbe nem lehet befűzetni azon

gondolatot, hogy »a theoria prevalet a praxis fölött«, azonnal kitűnik, ha azt lefordítjuk, a mit szerző nem tesz, mert csak körülírja. »A mióta megszorodtak Sammai és Hillél tanítványai, a kik nem szolgáltak elegendően, megszorodtak a viták és két tóra lett.« Semmiféle magyarázat alapján nem lehet *שני תורות* helyére azt tenni: »a kikhez nem az élet intézte a kérdéseket, hanem a theoria.« Az sem áll nézetünk szerint, hogy Maimuni a megbeszélte helyet a szerző felfogása szerint értelmezte, mert Hilch. Mamerim 1,4 erről egy szóval sem emlékezik meg, a miről mindenki meggyőződhetik. Maimuni egész helyesen azt mondja a Jósze magyarázata alapján, hogy »a Szanhedrin megszüntével megszorodtak a viták Izraelben, az egyik tisztátalannak nyilvánul valamit és ítéletét megokolja, a másik ugyanazt tisztának nyilvánítja és szintén megokolja ítéletét.« Itt tisztán gyakorlati kérdéssről van szó és a vita megmaradása abból a körülményből származik, hogy nem volt felsőbb fórum, a mely a véleménykülönbségből származott vitát parancsszával eldöntötte volna. Nézeteltérések ugyanis — Maimuni helyes felfogása szerint — mindig voltak, csak hogy a szanhedrin hatalmánál fogva vagy az egyik vagy a másik nézet mellett döntött, úgy hogy a vita csak addig tarthatott, a míg a szanhedrin elé került, a mely azt végérvényesen eldöntötte. De midőn ez a fórum megszünt, a viták eldöntésére nem volt többé illetékes fórum és így megmaradtak. *משכיל ביד הדין* nem magyarázható »a szynhedriális tevékenység hanyatlására«, hanem csakis a szanhedrin megszüntére, mert *בטל* nem jelent hanyatlást, hanem megszüntést. Igazán különös lenne, hogy Maimuni az említett három szóban azt jelezne, hogy »a theoria prevaletása a praxis felett« okozta a nézeteltéréseket.

Különben sem tudjuk megérteni, hogy Dr. Schwarz úr minek erőlködik, hogy saját theoriáját R. Jószenél és Maimuninál megtalálja. A történelmi igazság alig fogja elismerni, hogy a tradíció területén a szanhedrin fennállása idejében nem volt vita. Azon tudósítások, melyekre a szerző oly szilárdan épít, hogy Hillél és Sammai előtt csak egy vita létezett és hogy a nevezett két tudós ezt hárommal megtoldotta¹⁾, csak a későbbiek

¹⁾ Ehez a hagyomány adatai alapján is szó fér.

reflexióit tükröztetik vissza, de nem a történelmi valóságot, mert az lehetetlen, hogy bármely téren nézeteltérések ne merüljenek fel és különösen lehetetlen az, hogy két iskolafő, a kik csak 4 pontra nézve tértek el nézeteikben, oly két iskolát alapítson, a melyek már 300 pontra nem tudnak egymással egyetérteni. R. Jósze a második század közepén minden valószínűség szerint szintén nem történelmi hagyományok alapján, hanem saját reflexiói folytán magyarázta a kontroverziák keletkezését a fentemlített módon. Olyan rendezett törvénykezési kerületeket és minden csekélységre elismert központi törvényszéket tétel fel, a milyenek abban a korban csak az elméletben léteztek. Az egész annyi valószínűséggel bír, mint azon részletes leírás, a melyet a talmud pl. a menekülő városokról nyújt. Még az utak keresztezésénél is fel volt írva, hogy melyik út vezet a menekülő városba. Természetesen későbbi elmélet szerint, de nem a valóságban. R. Jósze kétségtelenül csak azt a feltűnő és sajnálatos tényt akarta megmagyarázni, hogy oly sok a vita, holott csak egy tóra van és csak egy lehet igaz. Minthogy a viták az ő tudomása szerint csak a Sammai és Hillél iskolái között kezdettek nagyobb mértékűt öltetni, ebből azt következtette, hogy előbb ezek kiegyenlítették. De sokkal valószínűbb az, hogy időszámításunk előtt szintén voltak divergenciák, csak hogy nem maradt felőlük reánk tudósítás. Ezen valószínűség mellett szól az a tény, hogy az említett időszakokból tudósok nevei sem maradtak reánk azon néhány nási és ab-béth-din kivételével, a melyek a »párok« név alatt ismeretesek, pedig az lehetetlen, hogy ilyenek nem voltak, úgy hogy csak szinhedriális főnökök léteztek volna tagok nélkül. A Hillél előtti korok bizonyára nem voltak tökéletesen meddők, csak hogy nem bírnak róluk tudósításokat; bátran föltételezhetjük tehát, hogy azon viták, a melyek »béth sammai« és »béth hillél« nevében tradáltaknak, oly pontokat is tartalmaznak, a melyek már előttük is vitások voltak.

Ezen ismertetés keretében természetesen nem terjeszkedhetünk ki e nagyfontosságú kérdés részleteire és csak álláspontunkat kívánjuk általánosságban jelezni és még az idevágó irodalmat is mellőzzük. A szerző általában a Frankel Z. álláspontján van (Darkhé hamisna 45. l.). Az új tételt, a melyet bebizonyítani akar, a szerző maga formulázta munkája

végén, a mely saját szavaival így hangzik: »in jedem Falle muss man aus dieser Untersuchung die Ueberzeugung schöpfen, dass die **בית המדרש** nicht aus Unsicherheit und Zweifel entstanden, sondern aus einem principiellen Gegensatz der beiden Schulen oder präciser, aus dem Antagonismus der Schammaiten gegen die der Entstehung neuer Halachoth günstige Lehrmethode Hillels emporgewachsen sind«.

Ezen eredményre szerző oly módon jut, hogy a két iskola vitáinak alapul valamely exegétikus eltérést tulajdonít. Kissé veszélyes eljárás. Egy kis jóakarattal és leleményességgel mindenre lehet valamelyik (**מדר**) »szabályt« találni. Már a régiek tudták, hogy ezen »szabályok« igen veszedelmes fegyverek és hogy segítségükkel könnyen lehet bármit következtetni. Ez okból állították fel a tételt: nem szabad senkinek magától »gezéra sávat« alkotni. Ha ugyanis ez szabad lett volna, mindenki mindenre talált volna ilyen szabályt. A régiek az összes következtetések ellen némi bizalmatlansággal viseltettek, különben nem állították volna fel a szabályt: következtetés útján megállapított tilalom nem jár büntetéssel (**אין ענישין מן הדין**). Ha már a tanak bizalmatlanok voltak ezen middóth iránt, mi sem viseltetünk eleve nagy bizalommal az e fajta motiválások iránt, a melyeket Schwarz rektor úr bármily elmésséggel a béth sammai és béth hillél vitáira most felfedez. Frankel Z. is (Darkhé Hamisna) exegetikai eltérésekre vezeti vissza a nevezett iskolák között létező viták egy részét, csak hogy az egészen más, mint a mit a szerző tesz. Exegézis és middóth között igen nagy a távolság, akár az exegézis és a homília között. A middóth korlátlan alkalmazásával a halákhában ugyanoda jutunk, a hova az agádában.

Különben is a tradíció, a mely ezen vitákat megőrizte, a mint szerző maga kiemeli, semmit sem tud arról, hogy a két iskola közötti ellentét a hét szabály elfogadásából vagy elvetéséből állott volna. Eme döntő tény nem lehet azon megjegyzéssel elütni, hogy későbbi időben, a midőn a middóth elölnek ismerte, minden nyomot, a mely ezen szabályok elleni oppozícióra utaltak volna, eltüntettek (36. és 46. lap). Ilyen radikális kiáltás már a viták nagy számánál fogva sem sike-

rülhetett volna. Sőt még az sem valószínű, hogy ilyen eltüntetést szükségesnek tartottak volna, mert hiszen a farizeusok és szadduceusok között nagyobb és veszedelmesebb ellentét létezett, mint a szóban forgó két iskola között, és még sem töröltek el minden nyomot. Ha nem tartották veszélyesnek az utókorra nézve azon tény közlését, hogy egy nagy párt létezett, a mely az egész szóbeli tant elvetette, azt sem tarthatták veszélyesnek, hogy létezett egy iskola, a mely a middóth túlságos alkalmazását ellenezte. Ezt annál kevésbé hallgathatták volna el, mert ezen elhallgatás által a híven tradált sammaita oppozíció érthetetlené vált. Ha nem írtották ki a sammaita nézeteket, az okokat sem írhatták ki, a melyek ezen nézeteknek alapul szolgáltak.

Ezen általános észrevételek után áttérünk a részletekre, a melyeknél, hogy ismertetésünk túlságos hosszúra ne nyúljon, rövidebbek leszünk.

Édujóth 1, 3 ismert misnájában szerző szerint (31. és köv. l.) ezen kitétel: **אדם אחד שחייב אדם לומר בלשון רבו** annyit jelentene, hogy miután azon körülményből, hogy a tóra szót használja, következtetjük ezen tételt: **אדם הן מים שאובים מכל את הנקה** azt látjuk belőle, hogy mindenki köteles a tanítója kifejezésével élni (**אלא** emendálandó **מלמד**-ra). Eltekintve mesterkélt ségtől e magyarázat ellen szól először az, hogy Hillél elhallgatta azt a körülményt, a melyből következtet, másodszor pedig az, hogy Hillél épen ezen tételnél nem élt tanítói kifejezésével, kik **לוי**-ról beszéltek. Igaz, hogy Hillél nem ismerte szerző felfogása szerint a Semája és Abtaljon e kérdésre vonatkozó nézetét, de azt talán tudhatta volna hogy ők nem **הן** hanem **לוי** mértékkal fejezték ki magukat. (L. különben e misnáról Vajda megfajti kisérletét Magyar-Zsidó Szemle IX. 716. s. köv. II.)

Bécsa 1., 1. Dr. Sch. szerint 36. lap Rabba szerint értelmezendő és Ex. 16., 5. **וַיִּקַּח מִן הַיָּד** képezne Zs. 65., 10., 68., 11. stb. versekkel. A kérdés csak az, hogy mire való a **גִּישׁ**, hisz Ex. 16., 5. is elegendő. Egyébiránt egyszerű felfogás szerint nem lehet helyesnek elfogadni olyan magyarázatot, a mely **גִּישׁ שֶׁל לֵוִי אֶת הַשֶּׁבֶת** szót, a mely a misnában áll, **גִּישׁ שֶׁל לֵוִי אֶת הַשֶּׁבֶת** felfogáshoz kénytelen folyamodni. Az egyszerű értelmezés szerint minden ellenkező okoskodás daczára itt **מִן הַיָּד**-ról van szó. (I. mindkét talmudot).

Bécsa 1., 3. E misnáról értekeztünk folyóiratunkban IX. 447. s köv. ll. A vita lényegére nézve szerző ugyanazon magyarázatot adja, a melyet mi is adtunk. Csakis azon feltevésünk ellen polemizál, hogy a misnából kiesett volna a *ל' שז'סכא*. Mi ezen föltevést nemcsak a jerusalmi idézett helyére alapítottuk, hanem arra is, hogy a misna jelen alakjában csak erőltetett módon magyarázható, a miről Bécsa 4 b. tanúságot tehet. Különben is a jer. helye *מיטב וכו'* minthogy ünnepkor hamu van, csak azt jelenti, hogy még az ünnepi hamuval is inkább szabad *דם לכבות* mint *לחפור וכו'*. Az egész különbség köztem és a szerző között csak az, hogy nézetem szerint hamu ünnepkor mindig van, nézetem szerint pedig van eset, hogy nincs. Újólágos megfontolás után tovább megyek és valószínűnek tartom, hogy ezen vita ősi alakja a következő volt. A béth sammai tétele így hangzott: *השוחט חיה ועוף ב"ש יחפור ברק וינסח* a béth hillél pedig: *השוחט וכו' לא יחפור ברק וינסח שא' כירה מוכן ברעבר* és *לכחילה* és között. A *ב"ש* és *ב"ה* közötti distinkció, a milyen ugyan más helyen is előfordul e vitákra nézve, már későbbi stádiumra vall. Ebben a stádiumban került a misnába a *עפר מוכן מבעוד יום*, a mi által a *ב"ה* szavai át lettek alakítva. Még későbbi fejlődés az *אפר שהוסק מעד יום* és *אפר שהוסק ב"ש* közötti különbség. Ilyen minutiozus dolgokhoz hosszú fejlődés szükséges. Részletesebben talán más alkalommal.

Erőltetettnek tartjuk azon magyarázatot is, a melyet szerző (18—19. lap) ezen szavakra ad: *ד'ש והסנים ועלה וקבל הלכה* (Peszáchim 66 a). Az első két szó jelentése: middóth által kutatott és eltalálta a halákhát (*והסנים להלכה*); *ועלה וקבל הלכה* pedig azt jelenti, hogy ezen sikeres következtetés után fölment Palesztinába, hogy ezen eltalált halákhákat mint tradíciókat kapja. Ezen értelmezés szerint az említett szavak az előző egymással ellenmondásban álló versek kiegyenlítésével csak lazán függőnének össze. Továbbá kellene állani legalább: *ועלה וקבל הלכות* és még így is hiányoznék a fődolog, az t. i. hogy *a saját midrásai által talált halákhákat* akarta mint hagyományt hallani. Az egész gondolat különös. Hillél maga sem bízott hermeneutikájában. De lehetséges, hogy Dr. Schwarz úr e szavakat *עלה וקבל הלכה* így akarja fordítani: Hillél felment,

(hogy e midrásokat mint halákhákat hallja és tényleg) halotta is mint halákhát. Így sem fogadható el, mert — a fentbieknek idevonatkozó ellenvetésein kívül — föl kellene tételnie, hogy a middóth bőséges alkalmazása után Hillél újra Semája és Abtaljonhoz jött, — mert hiszen más tanítókat nem ismert, legalább nem említ — az pedig lehetetlen, hogy ezen elbeszélés idejében még ezen tanítók éltek volna, mert akkor nem szorúltak volna a palesztinaiak Hillélre.

Folytathatnók még ellenvetéseinket az igen t. szerző egyik másik magyarázata és állítása ellen, de ezen ismertetés célja nem az, hogy minden kifogást, a mely ezen munka ellen nézetünk szerint emelhető, felöleljen. A kifejtettek csak figyelmeztetésül akarnak szolgálni, hogy a nagytudományú és éleselméjű szerző egyes állításai nem fogadhatók el minden kritika nélkül igazaknak, a mi Dr. Schwarz Adolf úr tekintélyénél fogva igen közelfekvő veszély. Részünkről a munka megbecsülésének és írója iránt érzett hálánknak nem tudunk jobban kifejezést adni, mint az által, hogy e kutatásokkal behatóan foglalkoztunk. Hogy minő eredménnyel, annak megítélését a szakfelelősek bízunk, a kiknek figyelmét e tudományos halákhái műre e helyről is felhívjuk. Meg vagyunk győződve, hogy a tudós szerző fejtegetéseit ép oly érdeklődéssel fogják követni, mint mi és hogy ezen iratban számos helyes és szellemes észrevételt fognak találni azok is, a kik a végeredményre nézve a szerzővel egyetérteni nem tudnak.

Budapest.

B. L.

ORSZÁGVILÁG.

AGGOK MENHÁZA.

Folyó évi november hó 5-én tették le a pesti chevra kadisa új aggok menházának zárkövét. Az ünnepély, melylyel ez történt, nemes egyszerűséggel folyt le és valóban lélekemelő volt. A jelenvoltak mindegyike érezte, hogy a pesti chevra kadisa, mely jótékony működését folyton szélesebb alapokra fekteti, a gyámoltalan öregek otthonául rendelt ez új intézettel nagy tettet végzett az emberszeretet terén és hogy a zsidó jótékonytárgyat hirdető intézményeket egy nemes-czelúval gazdagította.

Korunkban sok történik a nyomor enyhítésére, de csodálatos, hogy mily kevés gond van azokra, kik egy becsületes küzdelemben folytatott élet alkonyán inségre vannak kárhozthatva. A pesti chevra kadisa volt az első intézet, mely hazánkban az ily aggok sorsát felkarolta.

A pesti chevra kadisa intézői e szent egyesület egy évszázadnál régebbi fennállása óta minden időben azon törekedtek, hogy e szent egyesület tevékenységi körét a humanizmus gyakorlása terén lehetőleg kiterjesszék. Különös előszere-tettel foglalkoztak azzal az eszmével, hogy támasz nélkül való aggoknak menedéket létesítsenek. Már az ötvenes években felmerült ez eszme, de testet csak 1869. május hó 31-ik napján öltött, a mikor is az Aradi-utca 7. sz. a. lévő házban nyitott intézetben az első aggok elhelyezést nyertek. Mivel a ház a főváros szabályozására megállapított vonalba esett, röviddel ezután új hajlékról kellett gondoskodni, mely a Damjanich-utca 26. sz. a. e célra épített házban 1874. május hó 24-én ünnepélyesen lett megnyitva. A mindkét intézet élén működött bizottságok elnökeként bold. tornyai Schosberger Simon Farkas, ez intézetek nagy jótévője működött.

Az idők folyamán azonban ezen, a chevra kadisa számos

jótévője által szeretettel támogatott intézet az e téren felmerült igényeknek többé meg nem felelt, miért is ez intézet kibővítése számos ízben képezte a chevra kadisa tanácskozá-sainak tárgyát. De mivel a szent egyetemen a szegény- és beteggyámoltásból folyólag mindinkább nagyobb terhek hárultak, az intézet megfelelő kibővítése halasztást szenvedett.

A helyben elhunyt bold. Kann Ármin nagylelkű végrendelkezése az aggok intézetének jövőjére messze kiható fordulatot jelent. Néh. Kann Ármin, a ki 1799. évi febr. hó 24-én született és Budapesten 1889. évi február 6-án leszárma-zók hátrahagyása nélkül elhalálozott, tevékeny életének gyümölcseiben jelentékeny vagyonában számos rokonáról, több intézményről nemes szívére valló bőkezűséggel emlékezett meg, míg az ezen hagyományok és illetek levonása után fennmaradó vagyont, még pedig 116,000 frt névértékű érték-papírokat és 8865 frt 33 kr. készpénzt a chevra kadisa által fenntartott izr. sinlók-háza (aggok-háza) javára hagyta azon kívánságát kifejezése mellett, hogy ez intézet megfelelően kibővítették a végből, hogy az abban elhelyezett aggok száma lehetőleg szaporíttassék. A nagylelkű alapító végren-deletének gondnokaiul Deutsch Jakab, ruszti Rust Bernát urakat és az 1892. évi május hó 11-én jobblétre szenderült Oppenheim J. S. urat nevezte ki, a kik tisztókat mindenkor úgy töltötték be, hogy az örökhagyó akaratának érvényesülése és a chevra kadisa, illetőleg sinlók-háza érdekeinek kielégítése teljes összhangzásban legyen.

Az aggok intézetének élén báró Schosberger Zsigmond elnökle alatt állandóan egy vezérő-bizottság működik, melynek tagjai ez időben ruszti Rust Bernát úr mint alelnök, ifj. Heidelberg Mór mint gazdász, továbbá Adler Lajos, Adler Mór, Baumgarten Lajos, Deutsch Jakab, Feiwel Lipót, Fleischmann Ede, Gold Sámuel, Konody Bertalan, Messinger Jakab, Münz Sámuel, Pfeifer Ignác, Singer Lázár, Stern Bernát, Tencer Pál és Wahrman Sándor urak.

Elhatároztatván, hogy Budapest főváros pesti részén a Hungária- és Erzsébet-ut sarkán e célból megvett telken az érintett Kann Ármin-féle alap segítségül hívása mellett új aggok-háza építtessék, ruszti Rust Bernát elnökle alatt Baumgarten Lajos, Deutsch Jakab, Deutsch Sámuel, Heidel-

berg Mór, Keppich Lipót, Konody B., Oppenheim J. S., Reusz Károly, Rust Bernát és báró Schosberger urakból álló építő-bizottság lett kiküldve, melynek javaslatai alapján *Freund Vilmos* műépítész lett az építéssel megbízva.

A munkálatok 1891. évi szeptember 14-én vették kezdetüket, úgy, hogy már az évi november 20-án az épület tető alatt és 1892. évi július hó végével teljesen készen állott. Az 1892. évi október hó közepén pedig az új aggok háza rendeltetésének tényleg át is adatott.

Az új intézet a legszebb és legegészségesebb vidéken van elhelyezve. A Hungária és Erzsébet út sarkán, a kiállítási iparcarnok mögött emelkedik az emeletes impozáns ház, melynek berendezése a legkényelmesebb. Különösen kis temploma, melyben reggel este, istentisztelet van, igazán gyönyörű. Az épület telkestől mintegy 135,000 frtba kerül.

A zárkőletéti ünnepély lefolyása a maga egyszerűségében szép és megható volt. *Ráth Károly* a fő és székváros főpolgármestere, *Gerlóczy Károly* alpolgármester és a fővárosi zsidóság színe-java, a pesti izr. hitközség képviselője *Kohner Zsigmond*, a chevra képviselője *Reusz Károly* vezetése alatt számos izr. tudományos, jóteknőv intézetek, egyesületek és testületek képviselői voltak itt egybegyűlve jelen. Báró *Schosberger Zsigmond* elnöki megnyitója nagy hatást tett. Ezután dr. *Mezey Ferencz* a chevra titkára olvasta fel az intézet dióhéjba szorított történetét magábanfoglaló zárkőletéti okmányt. Majd dr. *Kohn Sámuel* tartott egy remek beszédet és imát, melynél szebbet és meghatóbbat egyhamar elkényesztetett fővárosi közönségünk nem hallott. Majd *Ráth Károly* főpolgármester mondott néhány igen lelkes szót. Végül *Lazarus főkántor* vezetése alatt a férfikar megfelelő zsoltárokat énekelt, mivel aztán az ünnepély, mely mindazokra, kik abban részt vettek a legkellemesebb hatással volt, véget ért.

Az egész ünnepély lefolyása alatt *Reusz Károly* a pesti chevra kadisa elnöke e nemes és bölcs férfiú, ki életének nyolczvankettedik évében oly ifjú lelkesedéssel vezeti e nagy és áldásos működésű intézetet, szívből eredő ovációkban részesült.

Budapest.

DR. KÖRÖSI IMRE.

BÉCSI LEVÉL.

Bécs, 1893. október hó 27-én.

Az osztrák koronaországokat lakó zsidóságnak régi óhaja végre-valahára teljesült. Már József császár — úgy dicsekedett az osztrák zsidóság — tervezett Bécsben egy rabbiképzőt és az azóta elmúlt 100 év óta nem egyszer lett ezen terv újra felkarolva, hogy ép oly hamar ismét dugába dőljön. Főleg, mióta a magyar zsidóság számára csekélyebb tervezettség után egy rabbiképző létesítettet Budapest, érezte a császárváros hátramaradását és irigy szemmel nézte, mint szárnyalta túl e tekintetben ifjabb testvér-székvárosa. A községek új szervezése, leginkább pedig a rabbiknak törvénszabta kvalifikációja égető szükségé tette a rabbiképző alapítását. Két évi vajadás után ezuttal a terv megvalósult. Október 15-én volt az új szemináriumnak ünnepélyes megnyitása. Becses folyóiratának olvasói ezen ünnepélyről, valamint az azon elhangzott szép beszédekről, a felekezeti hetilapokban bizonyára kimerítő tudósításokat olvastak és evvel engem egy nagy feladattól megkíméltek. Én tehát csak arra akarok szorítkozni, a mit a lapok nem hoztak. Nem reporteri szerepre vállalkozom, hanem inkább kritikusira, lévén szándékom bírálói megjegyzéseket fűzni a lapokban megjelent tudósításokhoz.

Ha valaki megfontolja, mily nehéz küzdelmekbe került egyrészt a szeminárium megalapítása, másrészt, mily nehezen várták létrejöttét; úgy ezen a szeminárium létesülése iránt táplált buzgalmat nehezen tudja kiegyeztetni a megnyitási ünnepély csendes és egyszerű lefolyásával. Bármily okot is hoztak fel az ünnepi szónokok, a) hogy br. Königswarter a curatorium elnöke, a ki legtöbbet fáradozott a szeminárium létrejötté körül, betegeskedése miatt kénytelen volt az ünnepélytől elmaradni, b) hogy a hivatalos személyiségeket nem lehetett meghívni, mert a megnyitás egyik hitközségi épület harmadik emeletén (a szeminárium helyiségei is ott vannak) ment végbe, c) külön épület híján deputációkat sem lett volna illő fogadni, tehát senki nem hivatott meg, az egyszerű, majdnem nesztelenül lefolyó ünnepélyt mégis csak avval lehetne igazolni, hogy működése által oly hírnévre akar szert tenni, mely a kezdeti szerénységből egyáltalában nem volt várható és remélhető.

Mindamellett a nagyobb ausztriai hitközségek küldöttségeinek elmaradását nehezen lehet megmagyarázni, míg a beérkező üdvözlő iratok és sürgönyök csekély száma mindenkit bámulatba ejtett. De volt a megnyitásnak egy fénypontja, mely mind az említett, mindenesetre csak formalitásokat háttérbe szorította, mert maradandó emléke lesz ezen napnak, értem Dr. Schwarz A. igazgatónak a megnyitás alkalmával napvilágot látott munkája. Ezen munka az intézet jövőjére is irányadó, mert félre nem magyarázható szándéka manifestálni, hogy a talmudnak tanulása és ápolása ezen műben megnyilatkozó módszerrel lesz a szeminárium első és főtörekvése. És állíthatom, hogy az eddigi, persze csekély tapasztalatok szerint a talmud nemcsak elméletben foglalja el a főhelyet, mintegy harcziáltás azok ellen, a kik ezt a disciplinát félre akarnák tenni vagy legalább is kisebb buzgalmat követelnének irányában.

Lévén a tantárgyaknál, az intézet belügyeire akarok áttérni. A többi előadások megegyeznek majdnem teljesen a budapesti rabbiképzőn előadottakkal, épen csak a héber nyelvtan tudományos tárgyalása van hozzáadva, a mely Budapesten csupán egy bizonyos cyclusban kerül elő, de a hallgatók gyakorlataiban ápoltatik. Igen üdvös intézkedés — a melyet Pesten is utánoszthatnának — az, hogy az előadások csakis délelőtt folynak, úgy hogy a hallgató idejét szét nem forgácsolja és tudományos kiképzésére több időt fordíthat. Az egyes előadások minőségéről szólva a talmud, az úgynevezett Risonimmal, a Tur, meg a Jóre-dea a hozzájuk tartozó kommentárokkal és fontosabb responzumokkal tárgyaltnak, nem hagyva figyelmen kívül a talmudikus szöveg variációit és a benne feldolgozott anyag csoportosításának módszerét. A szentírásnál a régebbi kommentárok és a targum tárgyaltnak, a zsidók történeténél pedig főleg a forrásokra történik hivatkozás. Általában az előadások nem tűntetnek föl nagy különbséget a pestiekkel összehasonlítva.

A hallgatók két csoportra oszlanak: érettségit végzettek, a kik a felső tanfolyamot képezik és olyanokra, a kik egy év múlva az érettségi vizsgálatot le fogják tenni; ezek képezik tehát az alsó tanfolyamot. Ezen beosztásnak úgy látszik a boroszlói szeminárium képezte alapját. Meglepetéssel fogja egyik-másik

olvasni, hogy az összes hallgatók száma megközelíti a harminczat. Más szemináriumok közül a budapesti hat volt hallgatójával van képviselve, a boroszlói és berlini csak kettő-hárommal. A többi hallgató, majdnem husz, Gácsországot mondja hazájának és nagyobbára középiskolát rendesen nem látogattak, habár az érettségi vizsgát letették. Ha még hozzáteszem, hogy az intézet igazgatója fáradságot nem kímél, hogy hallgatóinak anyagi helyzetén könnyítsen — habár a támogatás még a kezdetlegesség stádiumában van — befejeztem tudósításomat a bécsi szemináriumról.

Ugyanazon hitközségi épületben, melynek 3. emeletén van a szeminárium, van még egy másik zsidó theologiai iskola, azaz »Bet-hamidrás«. Nem akarom ezen intézménynek történetét megírni, mert arra avatottabb toll van hivatva, mint az enyém, csak azt a körülményt említem fel, hogy ezen Bet-hamidrásban az előző években oly férfiak tartottak előadásokat a zsidó tudomány köréből, mint *Jellinek, Güdemann, Wolf, Schmiedl* és mások. De oly arányban, a melyben a hallgatóság minősége apadt, megszűntek ezen férfiak előadásai megtartásával. Mert a Bet-hamidrás nem tanulóknak, fiataloknak lett megalapítva, hanem oly intézmény akart lenni, a melyben serdültek, mindennemű foglalkozással bíró zsidók ismereteket szerezhessenek a zsidó tudományból. De idővel a hallgatóságot főleg öregebb, éltesebb magánemberek kezdték képezni, a kik nem dicsekedhetnek nagy intelligenciával és ezek kiszorították az intelligens elemet. Nem szabad ugyanis hinni, hogy talán a Bet-hamidrás rendes lectorai voltak okozói ezen eléggé szomorú jelenségnek, mert azok világhírű tudósok. Ki ne ismerné, hacsak sétautazást tett a zsidó tudomány szőlőjében, a majdnem 80 éves aggastyánt Weiss J. H. urat, a tradíció egyik legnagyobb ismerőjét vagy Friedmann M.-et a midrás irodalom egyik szaktekintélyét. A Bet-hamidrás közönségének megbírálásánál döntő momentumként egy fin de siècle jelenség is jön tekintetbe. Ezen jelenség pedig nem csekélyebb, mint az, hogy intelligenciánk indifferenciával viseltetik zsidó tudományos felolvasások vagy előadások iránt. Ha nagyobb városokban egyszer az évben ily alkalomra lehet is nagyobb és intelligensebb közönséget összehozni, de már havonta vagy pláne hetenkint többször, az már a lehetetlenségek országába

tartozik, pláne, ha hölgyek ki vannak zárva. Mert, ha a hölgyeket meg tudók nyerni, hogy pártunkat fogják e tekintetben, nem sokára rá a férfiak is követnék példájukat. Hiszen Budapesten is kísérleteztek ilyenmő téli felolvasásokkal és minthogy felolvasókban nem lett volna hiány, csakis a nem zsufolásig megtelt terem — hirlapilag szólva — okozta ezen előadások beszüntetését. A rabbiképzőn működő ifjúsági »Th. E.« évente három nyilvános felolvasási estélyt szokott rendezni, de ne kimélje senki a fáradságot és nézze meg, mily üres padok előtt szokták a felolvasók érdekes témáikat fejtegetni.

Hogy a Bet-hamidrásba új élet jöjjön be, arra az intéző körök ismét kísérletet tettek. Megbízták Dr. Gelbhausot, a 9. kerület rabbiját, hogy kétszer hetenkint tartson népszerű előadásokat a zsidók történetéből és a zsidó vallás filozófiáról. A Bet-hamidrás terme zsufolásig telt meg, de evvel nincs sok mondva, mert alig fér be 60 ember, a közönség pedig a rendes maradt, mely előadás alatt a paradicsomról és a túlvilágról szokott álmodni, az előadás után pedig a hagyományos »sekoach« kiáltásokkal szokott tetszésének kifejezést adni. A felolvasások pedig megérdemlik, hogy műértőbb közönség bírálja meg, főleg a filozófiáiak. Engedje meg, — t. szerkesztő úr! — hogy a bevezető 2 előadásról röviden referáljak.

Az előadó Dr. Gelbhaus előbb Prágában volt rabbi és az ott létező »officiosus« félhivatalos rabbiképzőn is tanároskodott, a tudományban már »nevet« szerzett magának. Előadásának főhibája rossz német kiejtése, mely még mindig — már 15 éve, hogy Gácsországtól elszakadt — lengyel hangokkal van keverve. »A szóbeli tan leírása« czime történeti bevezető előadásának. Ugyanily című művecskézt az előadó már 1875-ben bocsátott közre. Elején részletezte Maimuni, N. Krochmál, M. H. Pineles, Abr. Krochmál, Grätz, Z. Frankel, J. H. Weiss a hagyomány, illetve a misna szerkesztése és leírása mellett felhozott bizonyítékait és azokat megczáfolta. Kiindulva a misna szabályából, hogy **דברים שבעא איהו רשאי לכתב**, arra utal, hogy a zsidó népben nagy evolúciónak kellett létrejönnie, hogy ezen szabály fölé lett téve. Oly eseménynek kellett történnie, mely a zsidó népet, vagy a vallást vagy a tradíciót végveszélylyel fenyegette és a mentség csak a felírás által volt eszközölhető. Valami kívülről jövő ellenség tört

bizonyára a hagyomány ellen és féltendő volt, hogy a nép közt is pártra talál, azért a bölcsek megszívlelték a mondást, **מי שישתקן מזה אמת שלא תשכח כל ההרהר כולה**. »Jobb, hogy egy törvény elhanyagoltassék t. i. a hagyomány leírásának a tilalma, mintsem az egész tóra elfelejtessék.« Ezen ellenség pedig a kereszténység volt az úgynevezett zsidó keresztények, vagy a talmud szerint mineusok **מינוס** (abbreviatura **מינוס**). A Bar Kochba-féle lázadásig a zsidók és mineusok közti viszony a lehető legjobb volt, a mit a talmudban sok vita és disputáció a mineusokkal is bizonyít. Schismáról szó sem volt, mert a mineusok a körülméletést csak az áttérő pogányoknak engedték el, de a zsidóktól megkövetelték. Előre volt látható a szakadás, mikor a mineusok a nemzeti revolúciónban nem vettek részt, a melyben még a samaritánusokat is B. K. mellett találjuk. De ez is még hagyján, az essenusokkal rokon ideáikra lehetett magyarázni. De mikor a háboru után a mineusok a rájuk is vonatkozó tilalmat — Jeruzsálemben jönni — úgy játszották ki, hogy egy pogányt választottak meg Jeruzsálemben püspöknek, dokumentálni akarván ezzel a római császárnak, hogy semmi közük az elégedetlen forradalmárokkal és a tilalom rájuk nézve megszüntetett; a zsidók vérig sértve érezvén magukat nemzeti érzelmeikben, mindenmő összeköttetést a mineusokkal megszakítottak, rájuk vonatkozó különféle határozatokkal és rendeletekkel őket a zsidóságból kizárták. Erre a keresztények — már úgy nevezhetjük — a kik a háboru szerencsétlen lefolyása miatt a zsidó táborban mindinkább hívókra találtak, hogy önállóságukat vallásos tekintetben kimutassák, az evangéliumok gyűjtéséhez fogtak és az új testamentumot ugyszólvá közzé tették, a mi Strauss szerint »das Leben Jesu« a második század második felében történt. A keresztény vallás alapítója a Messias. Ezt annál könnyebben lehetett a köznéppel elhitetni, mert az általa annak hitt Barkochba nem vált be. A harc megkezdődött és a keresztények részéről, főleg a hagyomány ellen irányult, melyet hamisnak állítottak, egyes emberek önkényes dedukcióinak, a minthogy a **תורה** és általában a hagyomány metodológiáját támadták. A zsidóság, hogy csekély számú hiveit összetartsa, hasonló akcióhoz fogott, a hagyományt közzétette álláspontjának megvédelmezéséül. A

hagyomány leírása tehát nem volt más, mint az alapján megtámadott zsidóság utolsó védbástyája, utolsó menhelye »oly időben, mikor tenni kellett valamit az Istenért, mert frigyét felbontották.«

»Van-e a zsidóságnak filozófiája!« Ezen kérdéssel foglalkozott dr. Gelbhaus bevezető filozófiai előadásában. Renan, a zsidóságnak egyik legjobb barátja, azt állította, hogy a zsidóknak, mint általában a semitáknak, nem volt filozófiájuk, sőt még Spinozát is elvitatta tőlünk és lesznek még olyanok is, a kik a szocialista apostolokat is el fogják vitatni tőlünk. Az előadó fejtegeti, hogy középkori filozófusaink, ha függnek is egyben-másban az araboktól, ezek pedig Aristoteles-től, úgy avval csak az van bizonyítva, hogy minden filozófus függ elődjétől, mint Aristoteles Plátótól, ez meg Sokratestől és így ad infinitum; de azért az egyiknek is, a másiknak is, külön filoz. rendszereik vannak.

De az antiszemita tudomány még tovább ment: a sémizmus egyedüli elismert vívmányától is meg akart fosztani, azt állítván, hogy a monotheismus árja talajon termett, a perzsáknál, a zsidók pedig e tant az exiliumból hozták magukkal. A perzsa dualismusban monotheismust csak Hegel-féle módszerrel lehet felfedezni. A proféták közül legvilágosabban a Deuterójesajas hangsúlyozza a monotheismust és Jes. 45,18. verse világosan a perzsa dualismus ellen fordul. A monotheismus pedig filozófiai gondolkodásnak eredménye. Az Isten teremő erejéről szóló szentírási részletek nem felelnek-e meg filozófiai szempontból a görögök kosmogoniájának? Csakhogy a görög gondolkodás nem tudott megegyezni az őselemben, a teremő erőben, míg a zsidóságot tiszta vallása megmentette elhibázott gondolkodástól. Nem volt-e azon nemzetnek filozófiája, a melynek egész »chochma irodalma van« (Ben Szirat is ideszámítva)? Még a zsoltárokban is felcsillannak filozófiai szikrák, a hol pedig ezek megvannak, egész sistemát is várhatunk. Avagy Jób könyve nem-e egészen filozófia, nem-e képviseli Jób a legmesszebbmenő pessimizmust? A halhatatlanság eszméje nem tartozik-e a filozófiába, avagy az emberi élet célja ne foglalkoztassa elménket? A legfőbb lény tulajdonságai, attribútumai — a mint Deuteron 32/4-5-7-8 leírtnak, — nem tarthatnak-e igényt a filozófiába való felvételre?

Igaz, hogy a zsidó filozófia a vallással szoros, el nem választható kapcsolattal van összefűzve, de vajjon azért kevésbé tartozik-e a filozófiába? Vagy mit mondjunk Kóheletről, ezen J. Derenbourg szavai szerint a zsidó népszerű filozófiai munkáról, a hol a vallás, az Istenhez való viszony is mellőztetik! Tán Philo nem volt zsidó és az alexandriai iskola nem volt filozófiai iskola? Ha a tudósok azt állítják, hogy a zsidó nemzetnek volt mythológiája, csak hiányzott a Homeros vagy Firdusi, a ki belőle egy nagy eposzt alkosson, úgy még inkább lehet állítani, hogy volt filozófiája, habár annyira nem fejlődött ki, hogy nagy filozófusokat is szüljön, a mely állítás utolsó részét megfordítani is lehet, azok nézete szerint, hogy nagy emberek teremtenek egy fénykort.

Dr. S. Gelbhausnak népszerű felolvasásai megérdemelnék, hogy a művelt zsidóság, mely a zsidó tudománytól bizonyos előítélet miatt elfordul, róluk tudomást nyerjen, hogy önmagát megbecsülni tanulja és kíváncsi, hogy minden nagyobb számú zsidóktól lakott városban hasonló irányú felolvasások tartassanak.

SCHWARZ GÁBOR.

KÜTFÖK.

252. sz.

A zsidó vallás recepcziója.

(Bizottsági tárgyalás.)

Október 13.

A képviselőház közoktatásiügyi bizottsága *Schwarcz* Gyula elnöke alatt tartott ülésében a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat előadójának megválasztván *Bessenyei* Ferenczet, tárgyalás alá vette az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot.

Pap Géza előadó részletesen ismertetvén a zsidókra vonatkozó régebbi törvényeket, a törvényjavaslatot, mely a teljes viszonyosság és egyenlőség alapján valósítja meg a zsidó vallás recepczióját, örömmel üdvözlí és elfogadásra ajánlja, azon nézetének kifejezése mellett, hogy fölveendő a javaslatba az 1868 : 53. t. czikk 18—20-ik és 23-ik szakaszai is.

Gr. Csáky miniszter kötelességének tartja a bizottság tudomására hozni, hogy nem kerülte el figyelmét az, hogy ha az izraelita vallást egyenjogúnak deklaráljuk, az 1868-iki törvény idézett §-ai is kiterjesztendők rájuk. Hogy szóló ezeket nem vette fel a törvényjavaslatba, oka az, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat akkor még nem volt megállapítva. A szóló azt hitte, hogy a szóban forgó kérdésekről egyöntetűen lehet providálni e törvényjavaslatban. Ez azonban nem történt meg, szóló nemcsak nem ellenzi, hanem szükséges kiegészítésnek tartja az előadó által javasolt megtoldást.

Tódor József röviden kijelenti, hogy mellőzni kívánja azon általános felfogást, mely e javaslat alapelveivel e principiumával ellentétben áll s azt tartja, hogy az izraelita vallás egyenjogúsítása negációja a kereszténységnek. Nincs kifogása szólónak az ellen, hogy ha már a magyar honpolgárokkal polgári s politikai jogok tekintetében egyenjogúkká tették az izraelita polgártársaink, egyenlőgúkká legyenek vallási tekintetben is. De azt, hogy ne csak az egyenjogúság, de a viszonyosság is megállapíttassék a keresztény s izraelita vallás közt, magáévá nem teheti s ha ez intézkedés nem módosul, nem fogadhatja el magát a javaslatot sem.

Sréter Alfréd elfogadja az egész javaslatot, mert azoknak, a kik a hazát egyformán szolgálják s egyformán szeretik, egyforma jogokat s teljes viszonyosságot óhajt adni.

Okolicsányi azt, hogy az izraelita vallás bevett vallásnak nyilváníttassék, igazságosnak tartja, de a javaslat éppen liberális szempontból

hiányos, mert nélkülözhetlen különösen nálunk, hogy az izraeliták hitelveiket s erkölcsi tanaitak bemutassák s országos szervezetet létesítsenek. Szóló az egyenjogúsítást e feltételekhez köti, melyek annak idején a protestánsoktól is megköveteltettek. Miután a javaslat az állami felügyelet szempontjából mindazokról nem gondoskodik, szóló nem fogadhatja azt el. Utal végül az ország északkeleti részébe való izraelita bevándorlás aggrálys jelenségeire s e tekintetben előzetesen korlátozó intézkedést óhajt. Az izraelita vallásra áttérhetés tekintetében csatlakozik a *Tódor* által mondottakhoz.

Bessenyei a teljes lelkiismereti és vallásszabadság híve lévén, nem lát semmi okot egy szabadelvű és rég óhajtott intézmény megvalósításának elhalasztására.

Pap Géza fájdalommal hallotta *Okolicsányi* szavait. Szóló a magyarországi zsidókat erkölcsi elveik tekintetében ép oly tisztáknak tartja, mint akár a katolikusokat és semminemű erkölcsi elvek benyújtását nem látja szükségesnek. Országos szerveik jelenleg is vannak az izraelitáknak, a melyek alapján hitközségi életüket ma is szabályozzák.

Kiss Albert előrebocsátván, hogy az ugynevezett egyházpolitikai törvényjavaslatok a protestáns egyházra semmi hasznót nem hoznak, kijelenti, hogy ő ezeket más szempontból, a magyar állam egysége szempontjából fogja fel s e czél érdekében áldozatra is kész. A jelen javaslattal szemben megjegyzi, hogy a mit az 1849 : XX. t. cz.-be foglaltunk, azt igyekezzünk megvalósítani, a jelen javaslatot elfogadja azon feltétel alatt, ha a családi élet terén kifejtett sok kellemetlenség a kötelező polgári házasság alapján orvosoltnai fog.

Ezzel a tárgyalás folytatása holnap, az országos ülés utánra halasztatván, az ülés véget ért.

Október 14.

Kammerer Ernő kiemeli, hogy a magyarországi zsidóság története nem egyéb, mint a méltatlan üldözések sorozata. Szóló, ha csak egy szemernyivel is járulhat hozzá, hogy a mult bűneit jóvá tegye, ezt örömmel megteszi s emélfogva elfogadja a törvényjavaslatot.

Pap Géza előadó részletesen ismertetvén a kongresszusi alapon álló orthodox s a statusquo alapon álló zsidóság szervezetét, melyek közt különben is csak a szertartásokra és a vallási szokásokra nézve van különbség, kimutatja, hogy mindeniknél meg van az érintkezés a hitközségek és a kormány közt s nem hiányzik egyetlen lényeges momentum, mely az egészséges hitközségi élet fejlődéséhez szükséges.

Bánó József mindenkor híve volt a zsidó emancipációnak s e nézetéhez most is ragaszkodik. Örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy a zsidó emancipációra e törvényjavaslattal a koronát tegyük fel. A felföldre vonatkozólag konstatálja, hogy ott épen a zsidóság simul leginkább a magyarsághoz. A jelentésbe azonban felveendőnek véli szóló, tekintettel az Oroszországból való nagymérvű bevándorlásokra, azon kívánság kifejezését, hogy a belügyminiszter mielőbb nyújtson be honossági és letelepedési törvényjavaslatot.

Hoek János előrebocsátván, hogy a Házban fentartja akciójának szabadságát, e törvényjavaslattal szemben kijelenti, hogy ő is kíván honossági és letelepedési törvényt, de azt nem köti valláshoz, se a jelen törvényjavaslathoz. A törvényjavaslat ellen az ethika szempontjából semmiféle kifogása sincs s az ő keresztény álláspontjával teljesen megfér a zsidó testvériség. A lelkiismereti szabadság respektálása tekintetében, elmegy szóla a legszélsőbb határig csak a protestánsokra való tekintettel nem megy el a teljes vallásszabadság kimondásáig. Mint katolikus nem kíván semmi előnyt, hanem teljes egyenjogúságot. Adjanak a katolikusoknak is autonómiát s akkor belemegy szóla ily recipiálási törvényalkotásba. De mindaddig, míg ez nem történik, szóla nem e javaslat ellen szavaz, hanem azon kormány iránt nem viseltetik bizalommal, mely a katolikusoknak nem adja meg a szabad mozgást. Szóla különben inkább szeretne volna, ha e javaslat a vallás szabad gyakorlatáról szóla törvényjavaslathoz foglaltatik be. Furcsa ma állani elő a zsidó vallás recepciójával, midőn a zsidó vallás tényleg már megszűnt tört vallás lenni s az állam által elismert vallások közt foglal helyet s azok minden jogával bír. Csak az áttérési viszonyosságot nem adta meg eddig az állam, ez pedig nem tesz szükségessé recepcionális javaslatot. Szóla is súlyt fektet arra, hogy egyetemes szervezettel álljunk szemben, hogy az államnak biztos fogantúja legyen a felügyelet gyakorolhatóságához. Ha megadatik az egységes szervezet, s ha e törvényben megnyugszanak, adjuk meg nekik a recepciót, csak az ellen kell tiltakoznia szólnak, hogy a kereszténységből a zsidó vallásra lehetővé legyen az áttérés, a mit maga a zsidóság sem kíván. Szóla a törvényjavaslatot nem fogadja el, ha az áttérésre vonatkozó részét nem ejti el a bizottság.

Gróf Csáky miniszter konstatálja, hogy a bizottság felszólalt tagjai a recepció eszméjét elvben helyeslik. Szólnak nem is volt erre nézve kételye, mert a recepció csak abból áll, hogy törvénybe foglaltatik az, a mi az életben tényleg megvan. A bizottság minden tagja belátta, hogy oly intézkedéstől, a mely Európáig már életbe van léptetve, mi sem maradhatunk el. Ámde ezen általános eszmével szemben különböző kifogások hoztak fel.

Az egyházi szempontokat bármennyire becsülje is szóla, állami intézkedéseknél nem tekintheti irányadóknak s nem is tartja egyház felfogását az állami életben döntő alapul elfogadhatónak. Nincs is annak a jelen esetben gyakorlati jelentősége, mert a ki át akarja térni a zsidó vallásra, egyszerűen a határon kellene átlépnie s megtehetné. S hova lesz a lelkiismereti szabadság, ha kényszerítőleg kimondjuk, hogy valaki meggyőződése ellenére egy felekezet tagja maradjon. Nem lehet e tekintetben más alapra, mint a teljes paritás alapjára helyezkedni.

Egy másik kifogás a hitelnek bemutatását kívánja. Hogy egy felekezettől ezt követeljük, a mely évszázadok óta fennáll, a melylyel a kormány tényleg érintkezik, valóban furcsa dolog lenne, mert azt jelentené, hogy eddig nem tudtuk, kikkel van dolgunk. A vallás szabad gyakorlata iránti javaslatba fel van véve e rendelkezés, mert jövőben keletkező fele-

kezetekről van szó. Mily jogalapon szabhatnók azon feltételt is, hogy előbb alakuljanak hierarchikus szervezetté, midőn azt egyetlen más felekezettől nem követeltük? Nem is szükséges az, csak hogy valamely felekezet hitközségé alakuljon, ez pedig a zsidóságnál megvan. A mi végül a bevándorlás kérdését illeti, hogy más szempontokból kell-e ide vonatkozó intézkedéseket tenni, annak lehetősége megvan, de ezt a recepcionális törvényhez kötni nem lenne motiválható dolog.

Hoek a kath. autonómia kérdését is kapcsolatba hozta e javaslattal. Nem tudja, miért formál ebből a kormány ellen vádat, hiszen szóla nyíltan és határozottan kijelenté, hogy készséggel hozzájárul a kath. autonómia létesítéséhez és semmi tekintetben sem foglal el ezzel szemben ellenséges állást s készséggel támogatja létesítését, természetesen, ha első sorban az illető tényezők a maguk feladatát teljesítik. Azért nem foglaltatik be az izraelita vallás recepciója a szabad vallási törvényjavaslathoz, mert utjonnan keletkező felekezeteknek már a priori nem adhatjuk meg azon jogokat, melyeket a zsidóság tényleg élvez, a mi országos szempontból teljesen indokolt.

László Mihály a javaslatban régi sebnak szanalását s az 1868. törvény tiszta folyamánát látja. A felhozott kifogások legnagyobb része nem tartozik e javaslat körébe. Az állam felekezet nélküli lévén, nem tehet különbséget vallás és vallás közt, csak azt követelheti, hogy hazafias szellemben működjenek. Az állam legyen erős bármely felekezet körében a nemzetellenes túlkapások megakadályozására. Az áttérés a zsidó vallásra a legnagyobb ritkaságok közé fog tartozni s aggodalmakat nem kelthet. Szóla elfogadja az ajánlatot.

Hévízy János a törvényjavaslattal szemben teljesen a Hoek János álláspontjára helyezkedik. Különböen, ha a viszonyosság kitöröltetik a javaslatból, szóla elfogadja azt.

Farbaky István teljes megnyugvással fogadja el a törvényjavaslatot. Maga is elismeri, hogy a felvidéken javultak a viszonyok, de a vezetésre első sorban a rabbik levén hivatva, szükséges lenne, hogy nyelvünket ismerjék. Vajjon nem lehetne e intézkedni az iránt, hogy az orthodox községek is köteleztessenek magyar születésű rabbikat alkalmazni.

Gróf Csáky miniszter válaszolja, hogy ha valaki, úgy ő kívánna azt legjobban, s ha törvény által recipiáltuk a zsidóságot akkor igen is helyén lenne a recipiált zsidó vallással szemben ily irányú törvényhozási intézkedést tenni.

Kiss Albert ismétli a mit az előző ülésen kijelentett, hogy a javaslatot elfogadja, de a Házban nem tudna megszavazásához járulni, ha a kötelező polgári házasság iránti törvényjavaslatot addig nem látja és meg nem bírálhatja. Ez iránt intéz kérdést a miniszterhez.

Gróf Csáky miniszter válaszolja, hogy ahhoz nem férhet semmi kétség, hogy a kormány a maga programját egészben keresztül kívánja vinni. Ennek megfelelőleg javaslatainak legnagyobb részét már be is terjeszté. Hiányzik még az, a mely a kötelező polgári házasságra vonatkozik. Szólnak biztos reménye van az iránt, hogy e javaslat is a közel jövőben

be fog terjesztetni, s hogy, midőn a Ház a jelen javaslatlall foglalkozni fog, a szóban forgó javaslat is a Ház asztalán leend.

Kiss Albert köszönettel veszi a nyert felvilágosítást, mely, azt hiszi, nemcsak ő reá, hanem igen sokakra nézve megnyugtató.

Okolicsányi a mai felszólalások s különösen a zsidóság szerveztére nézve csak megerősítettnek látja a törvényjavaslatlall szemben kifejtett álláspontját. Kijelenti különben, hogy e bizottságban csak egyéni véleményt nyilvánított s a párt, melyhez tartozik, e törvényjavaslatlall szemben még nem foglalt állást.

A bizottság ezek után *általánosságban elfogadta* a törvényjavaslatot.

A javaslat részletes tárgyalása hétfőn d. e. 10 és fél órára tűztetvén ki, az ülés véget ért.

Október 16.

A törvényjavaslat címét, és első szakaszát, mely szerint az »izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik«, változtatlanul elfogadták.

A második szakaszánál, mely szerint »az izraelita vallásról a keresztény hitre vagy megfordítva keresztény hitről az izraelita vallásra való áttérésekre az 1868. LIII. törvényezikk 1—8. §-ában, valamint ugyanazon törvény 14. §-ában foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetik«, *Papp Géza* előadó ismétli az általános vita alkalmával tett azt az indítványát, hogy vegyék fel a törvényjavaslatba az 1868. törvény 18—21. és 23. szakaszait is.

A bizottság beható vita után, melyben az előadón kívül gróf *Csáky* miniszter, *Berzeviczy* államtitkár, *Schwarz* elnök, *Bánó* József, *László* Mihály, *Kammerer* Ede, *Farbaky* és *Sréter* vettek részt, egyhangulag elfogadta a szakaszt (a bizottságnak az egyházi rendhez tartozó tagjai nem voltak az ülésen jelen) a következő szerkezetben: »Az 1868: LIII. törvényezikk 1—8. §§-ában, valamint ugyanazon törvényezikk 14-ik §-ában foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetik az izraelita vallásról a keresztény vallásra, vagy viszont keresztény vallásról izraelita vallásra való áttérésekre.«

A bizottság elhatározta, hogy egy új szakaszba felveszi az 1868: LIII. törvényezikknek 18., 19., 20. 21. és 23-ik szakaszait, illetőleg kiterjeszti rendelkezéseiket az izraelita vallásukra is.

Elhatározta továbbá azt is, hogy a törvényjavaslat tárgyában a Ház elé terjesztendő jelentésében felhívja a kormány figyelmét arra, hogy a külföldről való tömeges bevándorlásokra való tekintettel, maguknak az izraelitáknak érdekében is kívánatosnak mutatkozik, hogy a *honossági törvény szigorúan végrehajtsák*, vagy ha ez nem lenne elégséges, esetleg *megfelelő törvényhozási intézkedések* tétessenek; továbbá, hogy kívánatosnak jelezik általában minden felekezetek lelkészeire nézve a megfelelő gondoskodást arról, hogy a magyar állampolgárság kötelekébe tartozzanak a magyar nyelvet bírják.

Ezzel a bizottság befejezvé a törvényjavaslat tárgyalását, elnök

köszönetet mond a vallás- és közoktatási miniszternek azért, hogy a bizottságot abba a helyzetbe hozta, hogy e fontos törvényjavaslatlall foglalkozhatott s kifejezte azon óhaját, hogy javára váljék a hazának a javaslat, azon nagyfontosságú előterjesztésekkel együtt, melyeknek ez csak elsejét képezi. (Általános élénk helyeslés.)

Gróf *Csáky* Albin miniszter meleg köszönetét nyilvánítja a bizottságnak azon jóindulatért, melyet a törvényjavaslat beható tárgyalásának során ez alkalommal is tanúsított.

Ezzel az ülés véget ért.

253. sz.

A nagy-abonyi izr. kitközség muljtábol.

I.

Tekintetes Nemes Pest, Pilis és Solt törvényesen egyben kapcsolt Vármegyék Rendei nevekben és parancsolattokból Abony Mező Várossabéli Zsidó Kösség bizonyossá tétetik ezáltal az említett Rendeknek abéli Különös tettzésekrül, és érzékeny szivességekrül, hogy a Felséges Fejedelm és a Magyar Hazának választhatatlanul öszvekapcsolt állandó boldogságok fent tartására, s védelmére az ellenség eleiben kelő Megyebéli Nemesség Fegyverkezésének czéllját, s előmenetelét Száz Rh. forintokkal, esztendőnkint pedig 200 Rh. forintokkal elő segélleni kívánta s fogatta. Valamint többnyire ezen példás cselekedetért, és hűségért a többször említett Rende általam alább irt által Szives Köszönetet tétetnek, úgy egyszerűsmind azt is ígirik, hogy ily jeles buzgóságát adandó alkalmatossággal ő Felsége Kegyelmes Kedvellésében ajánlani nem fogják elmulatni. Költ Pesten Majus 11-ik napján 1797-ik esztendőben.

fönt irt Tttes N. Vármegyék V. Ispánya.

Nagy-Szigethy Szily Józseff,

A külzeten: Abony Mező-Várossabéli Zsidó Kösségnek illendő becsülettel. — Abonyon.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Prof. Dr. Schwarz A.*, Die Controversen der Schammaiten und Hilleliten. I.: Die Erleichterungen der Schammaiten und die Erschwerungen der Hilleliten. Bécs. 1893. — *Dr. Goldberger Zs.*, A targumokról általában különös tekintettel Echa targumára. Budapest 1893. — *Dr. Büchler S.*, Zsidó letelepedések Európában a XVI. és XVII. században fő tekintettel Magyarországra. Budapest 1893. (Külön lenyomat a Magyar-Zsidó Szemle X. évfolyamából.)

A bécsi rabbiszeminárium október hó 15-én ünnepélyesen megnyitott. Ez alkalommal *Dr. Gudemann M.* főrabbi a kuratorium nevében tartott beszédjében a zsidó tudomány és az ennek ápolására alapított rabbiszeminárium feladatait fejtegette. *Dr. Schwarz A.* az intézet rektorának beszédje programot állított fel az új intézet számára. Ezekről és egyebekről folyóiratunk más helyén egy bécsi levél értesíti olvasóinkat, a melynek írója ezen intézet lelkes hallgatója. E helyen csak a következőket akarjuk még kiemelni, hogy az osztrák kormány és a bécsi izraelita hitközség az intézet költségeinek fedezéséhez egyenként 4000 forinttal járul hozzá. Az intézet alapját három jöltető, Guttman lovag, Rothschild és Königsvarter bárók vetették meg, a kik maguk egy negyed millió forintot ajándékoztak a rabbiszemináriumnak. Az intézet ezen kívül más egyesületek és községek részéről is részesül kisebb-nagyobb támogatásban. A tanári kart a nevezett rektoron kívül *Dr. Müller D. H.* egyetemi tanár és *Dr. Büchler Adolf*, a budapesti orsz. rabbiképző-intézet volt hallgatója, képezik, a kiknek tudományos neve garanciát nyújt arra, hogy az új intézet méltóan fog sorakozni régibb testvéreihez és remélhető, hogy ezen új zsidó főiskola működése nemcsak osztrák hit-sorsosainknak, hanem — mint régibb testvéreid — egész felekezetiünknek fog javára szolgálni.

Dr. Bánóczy József e tanév elejével megvált az országos rabbiképző intézettől, melynek ez intézet fennállása óta egyik díszé és büszkesége volt. Szélesebb tevékenységi kört nyitottak számára, amennyiben ugyanis a vallás- és közoktatási miniszter az országos izr. tanítóképző-intézet igazgatójává nevezte ki. Néhány éven át ideiglenes minőségben már vezette az intézetet, ami ugyancsak meg is látszott rajta. Új szellem költözött a tanítóképezdébe már akkor és

ez a szellem most állandó lesz benne. A seminárium nagy veszteséget szenvedett ugyan e változás által, de a felekezeti tanügyre ebből megbecsülhetetlen előnyök származnak. *Bánóczy* egyik legnépszerűbb alakja a hazai tanároknak, a zsidó tanítók pedig országszerte nagy tisztelettel vannak iránta. Mily nagy most meglepedésünk, hogy e jeles férfiú még közelebb jutott hozzájuk. Elmondhatjuk, hogy ha már régebbi tanítói nemzedékünk oly szép sikereket képes felmutatni, mennyire fokozódhatik ily vezetés mellett reményünk az új zsidó tanítói nemzedékkel szemben. *Bánóczy* tárgyait a rabbiképezdén *Balog Ármin* jeles fiatal tanár vette át, a ki eddig a tanítóképezdén volt tanár.

Egy kis helyreigazítás. Az Egyenlőség f. évi október 20-iki számának vezércikkében, mely a *recepczióális javaslatnak* a képviselőház közoktatási bizottságában lefolyt minapi tárgyalásával foglalkozik, egyebek között a következő passzust találjuk:

»A bizottsági tárgyalások fontos új mozzanata, hogy a recepczióális javaslatba felvették az 1868: 53. t.-cz. azon hiányzó szakaszai is, melyek az eredeti javaslatban még nem voltak kiterjesztve a zsidó vallásra. Ezt az eredményt annál nagyobb elégtétellel veszem tudomásul, mert a lapok hasábjain először mutattam rá a javaslat ezen fogyatékos-ságára és a recepczióális bizottságban indítványt tettem, hogy a zsidó vallásu képviselők kellő lépéseket tegyenek a javaslat ezen fogyatékos-ságának orvoslására. Némelyek akkor ebben is veszedelmet láttak. Ime, ebben is csalódtak.«

Már volt alkalmunk egy ízben mellékesen rámutatni arra, hogy e nézet téves. A t. cikkíró e kijelentése után kénytelenek vagyunk újabb helyreigazításul a következőket elmondani.

A javaslat kiegészítésének szükségességéről az »Egyenlőség« 1893. évi április 28-án és a recepczióális bizottságnak 1893. május hó 3-án tartott ülésében történt említés. Folyóiratunkban azonban a szükséges pótlással még (kivételesen pontosan megjelent) f. é. márcziusi számában foglalkoztunk, ahol is ki van fejtve, hogy arra az esetre, ha a törvényjavaslat az 1868: LIII. t.-cikknek az áttérésre vonatkozó szakaszait terjesztendő ki csupán vallásunkra, akkor a további kiegészítést tartjuk szükségesnek. Vonatkozó fejtegetéseinket így végeztük: »Bizzunk a felekezetiünkhöz tartozó orsz. képviselőkben, hogy a törvényjavaslatnak ezen netáni fogyatéknak majd segítenek egy betérjesztendő indítványt, mely kétségtelenül elfogadásra fog találni.« — A közokt. bizottság azonban maga végezte ezt el. Hála ezért neki.

Zsidó irodalmi egyletek Németországban. Német hitsorsosaink között a folytonosan és örvendetesen emelkedő felekezeti szellem zsidó irodalmi egyletek alapításában jut kifejezésre. Eddig 22 városban létesült egy-egy »Verein für jüdische Geschichte und Litteratur«, a melyek között aránylag sok kis város is szerepel. A praktikus németek külön tőkét gyűjtének ily egyletek alapítására. A »Fonds zur Begründung von jüdischen Litteraturvereinen« az első gyűjtésből 800 márkával lett megalapítva. A német viszonyok mellett nincs kétség a felől, hogy az egyszer megindult adakozás mindinkább nagyobb arányokat fog ölteni és biztosak lehetünk benne, hogy az említett alaptőke már közeli időben jelentékeny összegre fog emelkedni. Ezen egyletek célja első sorban az, hogy a zsidó irodalom iránt érdeklődést ébresszen és hogy az ez irányban meglevő irodalmi szükségletek kielégítéséről művek és folyóiratok beszerzése által, a mi az egyesnek nem mindig lehetséges, gondoskodjék. E speciális cél egyrészt és másrészt a németországi felekezeti viszonyok magyarázzák meg az erők ama szétforgácsolását, a melyről az eddigelé egymással orgánikusan össze nem függő számos irodalmi egylet tanuskodik. Az együttműködés szüksége azonban mindinkább érezhetővé válik. Hogy ezt, a mely az áldásos tevékenységnek alapföltétele, elérhessék, központi alapot akarnak létesíteni. E törekvéseknek első eredménye a fent említett összeg.

A német zsidók statisztikája. A német birodalomban az 1890. évi népszámlálás szerint összesen 569.000 zsidó lakik. Minthogy az összlakosság 49,428,478, a zsidók 1 15 0/0-ot képeznek. 1880 óta a zsidók száma jelentékenyen fogyott, ha a többi felekezetekkel összehasonlítjuk. Egy évtizeddel ezelőtt ugyanis 10.000 személyre 124 zsidó esett, most csak 115; 49,400.000-nél az apadás 44,460. Ezt az apadást nem az áttérés okozza, mert ez, az elterjedt ellenkező hiedelem dacára, nem nagyobb mint azelőtt, a mint statisztikailag be van bizonyítva, hanem Trautenberg B. bizonyítása szerint — A. Z. d. J. — főképen az önkéntes cölíbatús. A német zsidóság a kultúra legmagasabb fokán áll és e kultúra árnyoldalai 1870 óta mindinkább fokozódó mértékben jelentkeznek. A magyar zsidóság szaporodása is hanyatlott az előző évtizedekhez arányitva. Mi is haladunk.

Nemzeti iskola cz. alatt *Benedek Elek* szerkesztésében és kiadásában hetenként megjelenő tanügyi lap indul meg november végén. A lap — mint halljuk — első sorban a tanárok és tanítók (tanítónők) erkölcsi és anyagi érdekeinek lesz minden tekintetben *független* szószólója. Elő-

fizetési ára 4 frt. Előre is ajánljuk a nemsokára megjelenő mutatószámot a tanügyi embereknek figyelmébe.

Felhívás. Az orsz. rabbiképző-intézet kebelében fennálló »Theologiai Egyesület« nemes és hazafias hivatásának teljesítésére, működési körének szélesebb alapokra fektetetésére, azon nyílt és bizalomteljes kéréssel fordul Uraságodhoz, hogy az egyesület pártoló tagjai közé évi két forint tagsági díjjal magát felvétetni sziveskedjék. Mert minden egyesület — bármily nemes szándék vezérelje is tetteit, bármennyire kíváncsi a működését a baladó kor, a műveltségi viszonyok — elkallódik, elsenyved, ha az embertársak közönye és indolenciája megfagyasztja tagjainak tisztá, szent hevét, ha a hitsorsosok önzetlen áldozatkészsége s jóakaró támogatása nem képez buzdítást nemes célja megvalósítására. És ha van egyesület, mely méltán szolgál rá embertársai pártolására, ha van egyesület, melynek minden ténykedése a hazafiság, az emberszeretet, a tudomány és művelődés oltárán áldoz — úgy bizonyára a »Theologiai Egyesület« az — azon egylet, mely míg egyrészt a hazai és zsidó tudományok művelését, a magyar szó terjesztését tartja szent hivatásának, másrészt lehetővé iparkodik tenni szegényebb sorsú tagjainak megélhetését, lehetőleg nyugodttá tenni tanéveit az anyagi gondok fojtogató, testet-lelket sorvasztó nyomásától. S főleg, hogy az utóbbi feladatának minél fényesebb és tüdvösebb eredménnyel felelhessen meg, hogy az egyesületnek minél nagyobb tőke álljon rendelkezésére, melylyel a szegényebb sorsú tagjait kölcsönök alakjában a mindennapi megélhetés nyomasztó gondjaitól felmentse, bátorkodunk Uraságod fenkölt lelkéhez, ismeretes jó szívéhez és áldozatkészségéhez folyamodni, azon szent hitben, hogy kérésünk megszívleltetik s őszinte nyílt felhívásunk meghallgatásra talál. A beküldött összegek annak idején köszönettel nyugtáztatni fognak. A bizottság nevében: *Dékány Géza*, titkár. *Dr. Frisch Ármán*, elnök.

TÁRSADALOM.

AZ IZRAELITA VALLÁS RECEPTIÓJA.

A közoktatásügyi bizottság folyó deczember hó 13-án beterjesztette a vallás- és közoktatásügyi minister által »az izraelita vallásról« benyújtott törvényjavaslatra vonatkozó jelentését. Ismerve a képviselőház bizottságainak ügymenetét, el kell ismernünk, hogy e jelentés, mely a legalaposabb tanulmányok eredménye, elég gyorsan viszi előbbre felekezetünk ügyét a hön óhajtott cél felé. Melegen üdvözljük tehát a közoktatásügyi bizottság e munkálatát, mely törvényhozásunk aktái között minden időközön keresztül díszhelyet fog elfoglalni, s a mely e bizottság elnökének, dr. Schwarz Gyulának, de kiváltképen lelkes előadója, dr. Pap Gézának mindenkor dicsőségére válik. Mert még napjainkban is, mikor közéletünket egészséges szellem hatja át, nagy érdemül kell felrónunk a jelentés szerkesztőjének, hogy mellőzve nemzeti érzékenységet és a szabadelvűség közkeletű jelszavait, főleg a jogegyenlőség és történeti buvárlat fényénél világította meg felekezetünk évszázados szenvedéseinek hosszú sorozatát. Mert ez a legheylesebb mód arra, hogy a nemzet azon rétegének alvó lelkiismerete is felrázassék, mely e hosszas tűrés és szenvedés végleges megszüntetésére irányuló törekvés ellen kifogásainak ingoványán emelkedő köd homályából daczos duzzogást mutat.

A közoktatásügyi bizottság jelentésében dióhéjba szorítva felöleli a hazai zsidóság jogküzdelseinek egész történetét. E történeti kivonatokból személyes szabadságunk, vallásunk, családi életünk, nyugalomunk, vagyonunk ellen intézett jogtalan, méltatlan támadások feletti panaszok sóhaja tör az előítélet nélküli lelkek felé. Mintha most, midőn a törvényhozás ölelésre tárja felénk védő karjait, ez okmányból a nemzet ge-

niusának szeretet által enyhített szemrehányó szava hangzanék fel. A múlt szomorú tanulsága mint intelem jelentkezik az ország előtt és a történelmi igazságszolgáltatás vigaszt és üdvöt hirdet számunkra.

Mesteri rajz ez a jelentés. Akik olvassák, nem szabadulhatnak attól az érzéstől, hogy azok, akik a zsidó hitfelekezetet a nemzet szívére akarják ölelni, lelki szükségét érznek, hogy a múlt teljes feledése előtt a régi bánatra még egy tekintetet vessenek. Már ezért is tévesnek tartjuk azt a nézetet, mely feleslegesnek, sőt helytelennek tünteti fel a jelentésnek a zsidó vallásra vonatkozó történelmi visszapiantását. Még kevésbé fogadható el az a vélemény, hogy a régi megáláztatások ismertetése nem igen erős okadat arra, hogy recipiáljuk a zsidó vallást. Alig szorul ugyanis bizonyításra, hogy mikor egy, a képviselőház által kiküldött bizottság a törvényhozó testület előtt éppen a jogegyenlőség eszméjének teljes érvényesítését célzó törvényjavaslat érdekében emel szót, igen helyesen cselekszik, midőn kidomborítja azon eseményeket, melyek a jogegyenlőség eszméje ellen támadtak. A régi méltatlan helyzetre való utalás legalkalmasab arra, hogy a jogérzetet azon törekvéseknek foglalja le, melyek az oly hű óhajtott jobb állapotok létesítését célozzák. Nézetünk szerint a jelentésnek egyik legerősebb oldalát éppen az képezi, hogy a köztudatban a múlt igazságtalanságának meggyőződését kelti, aminek mint egyáltalán jogosult recriminationnak nyomán támad az a tettekben megnyilatkozni kívánó vágy is, hogy e múlt vádló maradványai végképen eltűnjenek és helyükbe egy szebb jövő épüljön fej. Nem tévedünk midőn azt hisszük, hogy a bizottság alább egész terjedelmében közölt jelentésében foglalt történelmi fejtegetéseknek ez képezte egyik célját. Való ugyan, hogy az emancipationnak természetes következményét képezi a receptió, de ebből korántsem következik, hogy midőn a törvényhozás azon van, hogy az egyéni egyenjogúsítás folyamánya és jogküzdelmek vívmányaképpen az izraelita vallás egyenjogúsítását is törvénybe iktassa, az emancipatio által jelzett vonalról mindarra vissza ne pillanthasson, a mi a zsidóság küzdelmes jogtörténetére tartozik. Hiszen az emancipatio és receptio az egyéni és testületi jogaink között levő összefüggés és az e

körül harczok egész története egyenesen követeli, hogy minden, ami bennünket akár mint egyeseket, akár mint testületi szervezeteinkben érint, fejlődésében és hatásában csak történelmünk, de legfőképen jogtörténetünk osztatlan alapjáról szemléltessek.

A bizottsági jelentés ezt a gondolatot akképen fejezi ki, hogy országos törvényeink »bár nem is mindig szoros értelemben vett vallási természetűek, de mindenkor vallások által különálló társadalmi osztályt képező néposztály ellen hozatván, azok még magánjogi vonatkozásaikban is felekezeti különálásukra való tekintettel e kérdés (a receptio) történelmi megvilágításánál figyelembe veendő.«

Egyáltalán nincs tehát elfogadható ok arra, hogy a bizottság jelentésének illeten való megszerkesztése ellen éppen felekezetünk szempontjából kifogás tétessék. Sőt ellenkezőleg, a fenn érintett okoknál fogva csak örömmel kell tudomást vennünk arról, hogy a bizottsági jelentés akkor, midőn a receptiót az izraelita és keresztény vallásuk közt fennforgó vallási és ebből kifolyó társadalmi ellentétek megszüntetése, a vallásos érzület tiszteletben tartása és megbecsülése, az állampolitika és jogegyenlőség szempontjaiból mondja szükségesnek, és midőn felekezetünk hazafiasságát és az országnak jogainak megadása körüli kötelességét fenntartás nélkül elismeri, egyuttal a törvényhozó testület jogi öntudatának teljes felébresztése végett a multa és az ennek maradványain pozitív törvények nélkül is győzedelmeskedett szükségszerű haladás és józan felelősség eredményeire utal.

Felesleges, hogy a beterjesztett törvényjavaslat tartalmát és a bizottságnak ahhoz fűzött jelentését apróra taglaljuk. Olvasóink bizonyára mélyen behatottak már addig annak minden egyes szavába és meglepéssel konstataáltak velünk együtt, hogy e hazai felekezetünk történetében korszakos okmány vallásunkat, melyről hirdeti »hogy elsőnek állította fel az egy istenség nagy elvét« becsületes nyíltsággal és a tényleges viszonyok által megjelölt lehetőség határáig terjedő jogokkal igyekszik a többi hazai bevett felekezetek sorába helyezni.

E törvényjavaslat a viszonoosság elvét, mely a törvényesen bevett felekezetekre nézve érvényben áll és a felekezetek

jogainak egyéb törvényes biztosítékait kiterjeszti felekezettünkre is miáltal legszebb reményeink valósulása válik lehetővé. Annál nagyobb becsesél bír ez reánk nézve, mivel jól tudjuk, hogy felekezettünk jelen viszonyai között annak kimondása, hogy az egységes izraelita vallás törvényesen bevett vallásfelekezet, önmagában véve is nagy jelentőséggel bír volna ama belső harcok sorsára, melyek erőnket elforgácsolják. Gyarló lett volna az ilyen törvény, kiváltképen a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény nélkül. Csontváz, melybe a szabadelvűség gyenge szellője életet nem lehelhetett és már is futásnak iramította volna azt a félrevezetett gyászcsapatot, mely a két felekezet eszméjének hirdetése által a történelmileg fejlett egységes zsidóságot akarta eltemetni. Most pedig, hogy e javaslat a teljes jogegyenlőség felé tereli felekezettünk megviselt hajóját, most, hogy az érintett hamis tanfelett történetünk és jogküzdelmünk alapos buvárai néma hallgatással haladnak el, az áltanok hirdetői felett a habok teljesen összefutnak. Remélhető, hogy ezekből teljesen megtisztulva és lélekben felgyűlölt fognak testvéreik közé visszatérni, hogy vezekeljének azon bűnök miatt, mely most is egyedüli oka annak, hogy vallásunk receptiójával együtt felekezettünk szervezete nem nyerhet törvényes biztosítékot.

Felekezettünk szervezeti ügyében a bizottság oda nyilatkozik, hogy nem volna helyes az országos szervezet kérdését a receptióra vonatkozó törvényben megoldani, mert nem jogos felerőszakolni egy szervezetet, mikor egyrésről hierarchikus szervezetet nem ismertünk s mikor másrészt éppen a szervezeti kérdés miatt pártokra szakadunk.

A bizottság által szövegezett törvényjavaslat, mint már említettünk, kiterjeszté ránk az 1868: 53. t.-cz. 18., 19., 20., 21. és 23. §-ait. Ellenben mellőzi e törvény 24. §-ában a vallásfelekezetek kizárólagos körébe utalt hitközségi alakítás jogának felekezettünkre való kiterjesztését nyilván az oknál fogva, mert e szakasz feltételezné vallásfelekezettünk egységes szervezetét. A szervezet kérdését pedig a bizottság, mint éppen érintettük, megoldatlanul kívánja hagyni. Egyáltalán nem lep meg bennünket, hogy a kérdéses 24. §. felekezettünkre kiterjesztve nem lett, mert e tekintetben gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter ur 1893. évi ápril 26-iki kelettel az »izraelita

vallásról» beterjesztett törvényjavaslatot kísérő indokolásában a kormány álláspontját világosan körvonalozta, midőn kijelentette, hogy az ez idő szerint létező különböző szervezetek, illetve az egységes szervezet hiányából eredő eltérések indokai annak, hogy az izraelita vallás az állam iránti viszonyainak szabályozása, a jelen (receptiós) törvényjavaslatba nem foglaltatott és későbbi törvényes intézkedések számára tartatott fenn. Ezenkívül úgy velünk, mint más felekezetekkel szemben többször kijelentette gróf Csáky, hogy autonómiát octroyálni nem szándékozik, ami felett a bizottság szemet nem hunyhatott. Nézetünk szerint egyébiránt a 24. §. mellőzése a fennforgó viszonyok között teljesen indokolt és csak ahhoz férhetne egy-két szó, hogy az elvnek következetes keresztülteltele mellett talán a 20. §. is mellőzendő lett volna. Abban azonban, hogy ez nem történt, nem csak sérelmet nem látunk, de sőt »amennyiben mint a jelentés kiemeli, e szakasz a congressusi szabályok vonatkozó intézkedéseinek recipiálását jelenti, azt a magunk szempontjából felette megtisztelőnek tekintjük.

Azzal a nagy világossággal szemben, mely a közoktatási bizottság szövegezésében előttünk lévő törvényjavaslatból és azt kísérő bizottsági jelentésből felénk tör, az apró rakétázásnak helye nem lehet. Dr. Pap Géza, aki mint jelentésének minden szava mutatja, nem csak hazai felekezettünk történetébe, nem csak vallásunk szellemébe, hanem belviszályaink szomorú részleteibe is oly mélyen behatolt, a világos elme és nemes szív teljes erejével és a politikus bölcs előrelátásával alkotta meg művét, mely a legméltóbb módon illeszkedik be azon nagy és szabadelvű átalakulások folyamatába, melyek hazánk történetében gróf Csáky Albin nevének a halhatatlanságot biztosítják. Azért újból hálás érzettel köszöntjük az e sorokban megbeszélte törvényjavaslatot, a szellemet, melyet azt megérlelt és azt az államférfiakat, kik nekünk a nagy idők e tiszta gyümölcsét nyújtották. Legyen áldás e művökön úgy mint mindazon, amit hazánk üdvére ezentúl is alkotni fognak!

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A JÖVŐ MAGYAR RABBIJA.

A képviselőház f. é. november hó 23-iki ülésében a cultus-budget tárgyalása alkalmával gróf Csáky Albin vallás- és közoktatási miniszter egyéb kiváló fontosságú nyilatkozatok mellett nagy hatású beszéde végén zajos helyeslés között jelentette ki, hogy az államnak a papnevelésre befolyást kell gyakorolnia. A vonatkozó nyilatkozat lényeges része így hangzik: »Igen távol áll tőlem a szándék, hogy ily intézkedések útján csorbítsam a felekezeteknek ügykörét; teljes mértékben akarom azoknak egyházi önállóságát elismerni, respektálni, de a magyar államnak érdekeit kiszolgáltatni egyáltalán semmiféle egyháznak semmiféle felekezetnek nem vagyok hajlandó. És miután a magyar állam érdekeinek biztosítása nagyon kívánja, hogy a papnevelés kellő ellenőrzés alatt álljon, okvetlenül fog kelleni e tekintetben is törvényhozási intézkedést provokálni.«

Részünkről melegen üdvözljük a nagy miniszter e nyilatkozatát. Mert kétségtelen, hogy a nemzetiségi kérdésen kívül e nyilatkozat legközelebből felekezetünk elhanyagolt területét érinti. Véget kell valahára szakítani annak a szegényletes állapotoknak, melyek miatt hittfelekezetünk gyakran a legkellemetlenebb helyzetekbe sodortatik. Tűrhetetlen és megbecsztelenítő az olyan rabbi-alkalmazások minő legközelebb például Munkácson is lefolyt. Ilyes dolgok miatt meghúrczolja egész felekezetünket, nem is szólva arról, hogy ezek az importált, részben itt nőtt csenevész rabbik, kik a nemzeti kultúra de rendszerint minden kultúrtörékvés ellen harcot folytatnak, egész nemzetékek lelkét megmértelyezik. A legtávolabbról sem örülünk mi annak, hogy ilyenkor külömbséget tesznek haladó és maradó hazafias és fanatikus zsidók között, mert mi minden ellenkező irányú taktika daczára egyeknek érezzük magunkat, egyeknek szenvedéseinkben úgy mint örömeinkben. De hová is legyen

az olyan felekezet, melynek számos papja van, kik sem hazai sem más művelt nyelven nem irnak, nem beszélnek, kik működésükben a műveltség és világi tudományok ellenségei és a kik a tévelygésüket jámborságuk egyik bizonyosságául tekintik az ő külön világukkal de saját lelkiismeretükkel szemben is.

Hogyan dőljenek le a társadalmi válaszfalak, hogyan válják a zsidó felekezet a nemzet egyik oszlopává, midőn a hit útvesztőjében bolyongó rabbik egy része bár nem azzal a czélzattal mint a nemzetiségek, hogy a nemzet érdeke ellen törjenek — hiszen ilyen példát zsidókról felhozni nem lehet — de mégis ugyanazzal a szomorú eredménnyel a válaszfalak fennmaradásán építenek és felekezetünk művelődésének, magyarosodásának útjában állanak. Vannak kivételek orthodox rabbijaink között is, amire már más alkalommal rá is mutattunk, de túlnyomó részökben épen a rabbiképzés s a rabbi hivatal viselésére megállapított qualificatio tekintetében fennálló, általunk számos ízben kifogásolt állapotból folyólag még oly nagy fokú zsidó tudomány mellett sem méltók arra, hogy ma a hazafias érdekekről nem is szólva, egy kultur állam területén felekezeti testületekben a lelki vezető szerepét viseljék.

Nem az országos rabbiképzőintézet az, melyet e megjegyzésekben szem előtt tartunk, mert nekünk semmi kifogásunk nem lesz, ha az orthodoxok ez intézettől függetlenül fognak művelt magyar rabbik kiképzéséről gondoskodni. Csak tegyük meg ezt. Aztán mi tagadás benne a magunk nyájában is van még elég hiba. De mivel arra, hogy az orthodoxok önelhatározásból megtegyék azt, a mi a haladó zsidóság érdekében részben megtörtént, egyelőre kilátás nincs, — örömmel vettünk tudomást gróf Csáky fent érintett nyilatkozatáról, mely szerint az állam veszi kezébe ez ügyet, hogy azt az összes felekezeteket egyenlő módon kötelezően szabályozza.

A közoktatásügyi bizottságnak az izraelita vallásról szóló és alább egész terjedelmében közölt javaslata nagybecsű megokolásában a bizottság felhívja a kormányt oly törvényhozási intézkedések megtétele iránt, hogy rabbik jövőre csak magyar állampolgárok lehessenek és hogy az 1840: VI. t. cz. 8. §-ának, mely elrendeli, hogy ezentúl minden vallásbeli külömbség nélkül plébánosoknak, és egyházi szónokoknak és segédeknek olyanok alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet

tudják, érvény szereztessék. A bizottság annál inkább kéri ez iránt a kormányt, mert meg van győződve arról, hogy ez intézkedések végrehajtását hazafias érzületű izraelita polgártársaink is örömmel fogják üdvözölni.

A közoktatásügyi bizottság, mely a receptionalis törvényjavaslatot kísérő megokolásánál hitfelekezetünk iránt a história alapján annyi igazság szeretet és elfogulatlanságot tanusított ez utóbbi feltételeiben nem csalódott. Régi óhajta a magyar java zsidók részének, hogy rabbijaink magyar nyelven hirdessék az ígét hogy pap, templom úgy mint az iskola a zsidó felekezet minden ízében való megmagyarosításán egyenlő buzgalommal és lelkesedéssel működjön közre. A hazai zsidóság művelt részének egyik ideálját képezte régtől fogva, hogy ne csak önmaga olvadjon a nemzet testébe, hanem hogy annak szervezetében életét elem legyen hogy még ott is, a hol a zsidóság idegen és a nemzeti állam eszméje iránt ellenséges indulatot tanusító nemzetiségek között szétszórva él, a magyarosodásnak előharcosa legyen és a hazaszeretetnek tüzeit éleszsze. A közoktatási bizottság jelentésében foglalt az a kijelentés, hogy az izraelita vallásu honpolgárok, hazafiság emberszeretet, tudomány irodalom és művészet terén hasznos szolgálatoakat tettek, eléggé mutatja, hogy a mi eszményünkhöz közeledtünk és hogy egy állam életében számot sem tevő idő alatt a nyert jogok korlátolt területeiről is sikerült az ország elismerését kivívnunk. Ha pedig beteljesedik, hogy bevett felekezetünk megfelelő szervezetet, saját ügyeiben önrendelkezési jogot nyer és nemcsak alakilag hanem valójában is hozzá láthat felekezeti és művelődési érdekeinek fejlesztéséhez, ha beteljesedik különösen, hogy érzelmeikben mindig hazafias lelkipásztoraink általában műveltek s nyelvükben is magyarok lesznek, akkor hazánk bennünk, fogadott gyermekeiben, egyik legnagyobb erősségét fogja feltalálni. A zsidóság pedig hosszas szenvedések után új fényben fog tűndökölni, melytől a mi hibás építkezéseinkből eredt, fanatismustól még jobban elhomályosult zűgjeink is világosságot nyernek.

Budapest.

DR. KOVÁCS FERENCZ.

IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

A társulat ügyében tett intézkedésekről előző számunkban részleteven megemlékeztünk. Az e helyen is közzétett felhívás gyűjtő ívek kapcsán az ország különböző részeibe lett szétküldve. Forgalomba került összesen 724 gyűjtő-ív. A szétküldés f. é. november hó 13-ától 20-ikáig eszközöltetett és e szerint egy rövid hó alatt 153 tehát egy ötödrész visszaérkezett gyűjtő-ív eredménye eddig a következő volt. Jelentkezett:

9	alapító tag	egyenkint 1.000	koronával	=	9.000
8	pártfogó	»	400	»	3.200
31	pártoló	»	200	»	6.200
összeg					18.400 korona.

Rendes tagként jelentkezett:

17	tag	egyenkint 10	korona évi járulékkal	=	170 kor.
1	»	»	20	»	20 »
3	»	»	16	»	48 »
1	»	»	50	»	50 »
455	»	»	8	»	3640 »

Az eddig felajánlott évi járulékok összege 3928 kor.

A rendes tagok száma eddig 477

Egyéb » » » 48

Az összes tagok száma tehát eddig 525

Ez eredmény tekintve, hogy a gyűjtő-ívek túlnyomó része még forgalomban van és tekintve, hogy számos olyan oldalról, hol felekezetünk kulturális céljait lelkesen támogatni szokták, nyilatkozatok még be nem érkeztek, teljesen megfelelő várakozásainknak. Csak más, idővel nagygyá lett irodalmi társulatok kezdeteire tekintünk és örömmel fogjuk tapasztalni, hogy társulatunk ügye nagyszerűen indul.

Térszűke miatt az összes tagok neveit most még nem közölhetjük. Pedig ez adatok különböző szempontoknál fogva

igen érdekeseznek ígérkeznek. Majd tüzetesen méltatni fogjuk ezeket már azért is, hogy több buzgó gyűjtőt azon elismerésben részesítsük, melyet lelkes fáradozásukkal nem kerestek, ugyan, de bőségesen kiérdemeltek.

Azonban azon alapító pártfogó és pártoló tagokat, kiket még folyiratunkban meg nem említettünk örömmel közöljük. Ujabban jelentkeztek:

a) mint alapító tagok egyenkint 1.000—1.000 koronával:

1. özvegy *hatvani Deutsch Bernátné*, (bold. férje emlékére.)
2. *gelsei Gutmann Vilmos*, kir. tanácsos, (Nagy-Kanizsa.)
3. *Nagyváradí izraelita hitközség*;
4. *Nagy-Kanizsai izraelita hitközség*;
5. *Pesti izraelita hitközség*;
6. *Pesti chebra kadisa*;
7. *Szab Sándor*, főrendiháti tag;
8. *Schweiger Márton*.

b) mint pártfogó tagok egyenkint 400—400 koronával:

1. *Löwy Mór* (Budapest);
2. *Schreiber Ignác* (Bécs);
3. *Sternthal Adolf* (Budapest);
4. *Sternthal Salamon* (Temesvár);
5. *Dr. Stiller Bertalan* egyet. tanár (Budapest);
6. *Steinfeld Antal* (Debreczen);
7. *Steinfeld Mihály* (Debreczen);
8. *Weisz Berthold* (Budapest).

c) mint pártoló tagok egyenkint 200 koronával:

1. *Adler Lajos* hitk. előljáró (Budapest);
2. *Breitner Zsigmond L.* (Budapest);
3. *Bacher Emil* igazgató (Budapest);
4. *Beck Dénes* igazgató (Budapest);
5. *Braun W. Arnold* tanár (e. i. sz. Meran);
6. *Ehrlich Mózes* (Budapest);
7. *Ebenspanger Lipót* (Nagy-Kanizsa);
8. *tószegi Freund Ferencz* (Budapest);

9. *tószegi Freund Salamon* (Budapest);
10. *Garai Károly* (Budapest);
11. *megyeri Dr. Krausz Izidor* (Budapest);
12. *Leopold Sándor* (Szegzárd);
13. *Losonczy izr. hitközség*;
14. *Linzer Béla* (Budapest);
15. *Dr. Misner Ignác* ügyvéd (Budapest);
16. *Markbreit Adolf* (Budapest);
17. *Dr. Pillitz Benedek* (Veszprém);
18. *Reich Márton* (Kalocsa);
19. *Szegzárdi izr. hitközség*;
20. *Dr. Spitz Manó* ügyvéd (Budapest);
21. *Stern Ignác* (Budapest);
22. *Temesvár belvárosi izr. hitközség*;
23. *lovag Wechselmann Ignác* (Budapest);
24. *Dr. Weinmann Fülöp* kir. közjegyző (Budapest);
25. *Wellisch Sándor és Gyula* (Budapest).

Az aránylag rövid idő óta folyamatban lévő taggyűjtés eddigi eredménye is mutatja, hogy az az irodalmi társulat létesítése iránt megindított mozgalom helyén volt. Nagyon kíváncsiak volnának, ha a gyűjtők izeket mielőbb visszajuttatnának, hogy a választásoknál olyanok mellőztessenek, kikre a társulathoz mindkét irányban számítás nem kell. Az alakuló közgyűlés már alkalmasint csak januárban lesz megtartva.

Vannak a kik a mutatkozó anyagi sikerrel szemben most már azt kezdik hangsúlyozgatni, hogy pénz lesz, de nem lesznek szellemi erők! E tekintetben utalunk arra, amit már elmondtunk, hogy az e részbeli viszonyok megítélésére legilletékesebb férfiak, mint *dr. Goldziher Ignác*, *dr. Kohn Sámuel*, *dr. Löw Immanuel*, *dr. Kármán Mór*, *dr. Bacher Vilmos*, *dr. Bánóczi József* már évekkal ezelőtt, — mióta pedig e téren a viszonyok csak javultak — ennek ellenkezőjét állították.

Legyünk tehát e részben is nyugodtak. A tények itt is fényesen megegyeznek majd azokat, kik csak a szavakkal szeretnek hánykolódnálni, de tisztán a felekezeti jóvoltát célzó tettek elől, kivált ha az nem tőlük indul ki, mindenféle kicsinyesség mögé rejtőznek.

M. F.

TUDOMÁNY.

A SZÉKESFEHÉRVÁRI ZSIDÓK TÖRTÉNETE.¹⁾ (1845 – 1850.)

II. Az alapszabályok öt próbaéve.

Az alapszabályokkal meg volt az arany ráházat, de hiányzott a tartalom, a mely azt kitöltse. Az ifjú község, mely nem számított soraiban gazdagokat, a legszükségesebb nélkül szűkölködött, a minek megteremtése haladékat alig tűrt. Volt jeles rabbija, de nem volt imaháza, volt jól szervezett iskolája, de nem volt helyisége, melyet a célnak megfelelően berendezhetett volna. Az istentiszteletet Stern Gáspár az említett Stern Chájim fiának házában végezték, egy e célra alakított szobában, mely a szaporodó hívekét alig birta befogadni és az ájtatosság emelésére éppen nem volt alkalmas. Nagyon természetesen kell tehát találnunk, ha már a szabályok helybenhagyása évében, 1845. okt. 19. elhatároztatott egy oly háznak megvétele, mely zsinagógának és egyéb községi szükségleteknek szolgáljon. E célra egy öttagu bizottság választotta a következőkből: Hahn Miksa, Oblat Ignác, Heller Ignác, Deutsch Antal és Kreisler Sámuel.

Ezen bizottság teendője a következőkép jelöltetett meg: Kutasson egy alkalmas ház után és dolgoztassék ki tervet egy abban létesítendő templomhoz; tegyen továbbá javaslatot a vételi összeg mikénti törlesztése iránt, miután magát a község tagjai közt a vásárlandó üléshelyek iránt kellőkép tájékozta.

Ezen tervet azonban nemsokára háttérbe szorította egy nagy esemény, mely az ország egész zsidóságát érdekelte. A türleml adó eltörléséről volt szó, melynek megalázó voltát a szabadság derengő korában a zsidóság fájdalmasabban érezte

¹⁾ L. az előző számot.

mint régebben. De utoljára még 1.200.000 frt. rovatott ki a magyar zsidókra, megváltás czímén. 1846. márcz. 1-én tartott Pesten izraelita országos gyűlés, a melyen a fehervári község részéről megjelentek: Müller Miksa, Hahn Miksa és Tausig Zsigmond.

A fehérmegeyi zsidóságra 8,080 p. frt esett és ezen összeg kivétele tárgyában márczius 29-ikén tartott a megyebeli zsidóság gyűlést és a fehervári község járuléka 835 p. forint-állapított meg. Ezen összeg öt évi részletekben volt lefizetendő, a mely kedvezmény mindenütt megadatott.

A legnagyobb összeg, melylyel a tagok e célra adóztak 20 frt volt, a legkevesebb 1 frt. Az első évben 38-an viselték e terhet.

Ugyanezen év november hava elején a fentnevezett bizottság javaslatba hozza, a »Szarvas«-hoz címzett ház megvételét és a közgyűlés ezt 28 szavazattal egy ellenében el is fogadja.

Együttal pedig Baumgarten Ignác és Tausig Zsigmond megbizatnak a vétel keresztülvitelével 10,000 v. frt erejéig. Csak ezután lesz még eldöntendő, vajjon e házban rendes templom vagy csak pótzsinagóga berendezendő. A reá következő 1847. jan. 5. tartott előjárói ülésen jelentetik, hogy a Szarvasfele ház megvételét 9,500 v. forintért, ezen összeg fele január végeig, a másik fele Szt-György napjáig lefizetendő.

A jan. 10. tartott közgyűlésen elhatároztatott, hogy az első részletfizetésre fölvétessék 1,280 frt (3200 v. frt) a másikkra az egész vagyis 1,900 p. frt (4,750 v. frt.)

Az első kölcsönért szavatul a község minden tagja, a másikkra jelzőlogul szolgál a megvett ház.

Ezen határozatnak megfelelően 7950 v. frt szerepel a bevételek közt az ugyanezen évi számadásokban. A jegyzőkönyvet 28-án írták alá.

Az adósság törlesztésére fordítandó a templomülések eladásából befolyó összeg és a huszkrajczár is megkettőztetik mindaddig, míg a község terhelve lesz. Ugyannezen jövedelemből fedezendő az iskola berendezési költségek is.

Ennek megfelelőleg márczius 6-ikán határoztatott, hogy a berendezendő templomban 86 ülés legyen, a melyek három osztályba soroztatnak. Az elsőkhöz tartozzék 25, a másodikhoz 26, a harmadikhoz 35.

Az ülések árlejítés útján adatnak el és pedig a következő módzatok mellett:

Az 1. osztályuaknál a kikiáltási ár 100 frt és a vételösszeg azonnal kifizetendő; a második osztályuaknál a kikiáltási ár 70 frt és a vételár $\frac{1}{4}$ része azonnal lefizetendő, a többi $\frac{3}{4}$ egy-egy évi időközben; a harmadik osztályuaknál a kikiáltási ár 40 frt és a vételösszeg $\frac{1}{5}$ azonnal, a többi egyenlő részekben 4 év alatt fizetendő. A tartozás után 6% is jár.

Kimondatik egyttal, hogy egy s ugyanazon személy csak akkor vásárolhat több ülőhelyet, ha a tagok mint ilyen, már szerveztek, illetve nyilatkoztak.

Mindemellett a zsinagóga építése illetve az átalakítás még nem volt végleg eldöntve, mert még 1847. május 18-kán az előljáróság elhatározza, hogy közgyűlés hívassék egybe, melyben a tagoknak figyelmébe ajánlassék a létesítendő zsinagóga elodázhatlan volta, tekintettel különösen arra, hogy az ujonnan beköltöző hűvek az imaházban el nem férnek és részökre egy pótimaház bérlése szükségessé válik. A közgyűlés május 23-ikára volt kitűzve és pedig másod ízben, de ismét elmaradt.

Végre ugyanezen év július 3-án a közgyűlés elfogadja Szász építőmester tervét és bizottságot nevez ki, melynek tiszte leszen a költségvetés iránt a közgyűlésnek javaslatot tenni, továbbá pedig az építkezés keresztülvitelét ellenőrizni.

Közben, megkezdődött az előjegyzés az új templom üléseire és az eredmény 5983.45 p. frtot vagy 14959 frt v. p. tett ki. Össze jegyeztek hatvanhatan egy-egy férfi és nőhelyet és maradt eladatlan 20.

A jegyzett összegből, mint az 1847. évi zárszámadásból kitetszik, az év végéig lefizettetett 7496 forint és maradt követelés 7537 frt v. p.

Szeptember elején három költségelőirányzat érkezett és a község Langmahrét fogadta el mint a legelőnyösebbet. — A két év óta huzódott templomkérdés ekként megoldatván, a közóhaj megvalósulásának mi sem állott útjában. De bekövetkezett 1848. márczius 15-ikével, melynek hatása részegítő volt azokra, kik a szabadságot távolról sem ismerték és ilyen volt a tömeg Székesfehérváron is, mely a zsidó lakosságra támadt és azt menekülésre készítette. L. Löw Gesch. d. Juden in Ungarn 185. s köv. l. A zsidók vagyonában ugyan kár nem esett, de

tulnyomó részük a várost elhagyta és csak akkor tért vissza, midőn rövidre reá egy ministeri kiküldött a rendet helyre állította. Ezen eseményekkel függ össze, hogy a templomépítés abba maradt, mert Langmahr a szerződés fölbontását kérte és a közgyűlés április 18-ikán ebbe bele is egyezett.

A község tulajdonát képező ház az iskola czéljaira és rabbi lakásul szolgált.

A templom szükségletet kielégítve, mintán az építési tervet elejtette, az előljáróság javaslatba hozta, egy megfelelő helyiség kibérlését és június 18-ikán a közgyűlés elhatározta Kapi József háza bérbevevését 800 v. frt évi bérért. A szerződés 6 évre szólott és 1848. június 25-ikén kelt.

A ház a felső-városban, kigyóutca 481. sz. alatt létezett és a község abban imaházat és községszobát nyert, míg a többi részekkel a házigazda rendelkezett. A szerződés 5. pontja azért így hangzott: »Az imaház területében, sőt a most főnálló régi épület egész kiterjedésében az ahhoz tartozó udvarral egytt, semminemű oly új épület, vagy a réGINEK oly alkalmazása, mely akárminemű baromtanyának helyül szolgálhatna — se pedig ezen környéknek akár szemétdomb vagy trágyahelyül használása, valamint oly lakónak befogadása, a ki mint kovács, kolompár, kádár stb. zörgő mesterséget űző, nem engedtetik meg.«

Az átalakítás költségeit a ház tulajdonosa viselte és az imaház tervezete a szerződés szerint a következő volt:

a) Az imaház hossza, hat öl és két lábnyi, szélessége pedig öt öl és két lábnyi leendő, a padlás stukatorral ellátandó, az udvarra nyíló ajtó dupla, belül üvegajtó előtte két oszloptól támogatott kis tornác lesz alkalmazandó.

b) A nőnem számára az imaház nyugati oldalán egy öl s öt lábnyi, a déli és éjszaki oldalakon pedig egy-két lábnyi szélességű karzat, szép esztergályos munka parkányzattal leszen ellátandó.

c) A karzati följárás különös épített lépcsőzettel, a mely egyszersmind az imaház végén e község számára levő szobába vezessen, ellátandó lesz.

d) Az imaház alsó területe kipallózendó s az oltár tere, mely másfél ölnyi hosszat s a ház egész területének szélességét teendő, a többinél meglehetősen magasabbra emelendő, fölibe megkívántató nagyságú félkerek ablak csinálendő, s mindez f. é. augusztus hó végeig okvetlen elkészítendő lesz.«

Ugyanezen év (1848) folyamán egy külön előimádkozót is szerződtetett a község és pedig pályázat útján heti 5 váltó forinttal és a seehítésből származó jövedelemmel.

Eddig a templomszolgá végezte az előimádkozást és met-szést is.

Az imaház berendezésére 600 p. frt szavaztatott meg, és a keresztlvitellel Tausig Zsigmond és Fischer Bernát bizat-
tak meg.

Ezzel a templom és istentisztelet kérdése letűnt a napi-rendről, de megnövekedtek a terhek is!

Ezek mellett különös gond fordított az iskolára, mely-nek évi költségei 1846-tól kezdve meghaladták jóval a 2000 v. forintot, míg 1850-ben kitettek 2852 frtot. Megjegyzendő, hogy a bevételek rendszeren jóval mögötte maradtak a kiadá-soknak. 1846-ban az iskolában működtek: egy főtanító 750 v. frt évi fizetéssel; egy tanító 450 frttal; egy magyar tanító 450 frttal; egy segédtanító 100 frttal és vándorkosztal és egy kézimunka tanítónő, 200 frttal. A főtanítón kívül a többiek lakást is kaptak.

Az iskola életében fordulót jelent a községnek 1849. okt. 2-ikán felsőbb utasításra hozott ama határozata, hogy azontul csakis paedagogiai bizonyítványokkal bíró egyének tanithassanak.

Felemlítésre méltó ezen időszakból az is, hogy Zipser rabbi két évi működés után véglesítettett (1846) és fizetése 48 p. frtról heti 6 frtra emeltetett, jöllehet, hogy ezen hatá-rozatok nem egyhangulag történtek. Az 1848-iki országgyűlés nagyban hozzájárult a zsidók önérzetének és haladás iránti fogékonyáguknak emelésére, a mi Zipser törekvéseinek köz-ségében nem csekély mértékben kedvezett. Azon tanácskoz-mányon pedig, mely a magyar kormány kezdeményezésére az említett év július 4-ikén Pesten tartatott a végből, hogy az intelligens zsidó bizonyos létesítendő reformok iránt megállapodjanak L. Löw i. m. 186. l. a székesfehérvári község is képviselve volt.

Egyébiránt a hanyatlás jelei nem hiányoznak, a mi a következő két tényből eléggé kitetszik. Megesett, hogy egy köz-ségi tag Z. rabbit megsértette és az előjáróság kénytelen volt az illetőt megbírságotolni; a templomban pedig kihirdettetett,

hogy senki se merje a jövőben a rabbit megbántani. — Még szomorubb egy másik eset, mely a város kapitányának közbe-lépését tette szükségessé. 1850. márcz. 2. tárgyalatott az utóbbi elnöklete alatt tartott közgyűlésen egy erkölcsi kihágást elkövetett kántor ügye, a melyen daczára a bebizonyított tény-nek és a meghívott rabbi elítélő nyilatkozatának, mégis 34 tag közül 15-en a kántor visszahelyezése mellett szavaztak.

Az igazgatás különben az alapszabályok szerint történt. A választó évi közgyűléseken a város kapitánya elnökölt és vezette a jegyzőkönyvet, ezért 2 arany tiszteletdíjban részesült. Csak 1848. végén maradt el a hivatalos képviselő és miután ekkor a választmány megbízatásának 3 éve lejárt, a közgyűlés új választó bizottságot és választmányt-választott, még pedig két évre, miután a szabályok csak öt évre szóltak. Az elnöki tiszttel a következő évben a választmány kebléből Goldschmied Ignác töltötte be.

A reá következő év (1849) végén az előjáróság javas-latba hozta közgyűlésnek, hogy az alapszabályok, id-jők a kö-vetkező év elején lejárván, módosittassanak és határozottatott, hogy a választás még ezen ízben a régi mód szerint ejtessék meg; a választandó előjáróság mellé pedig a községi tagok közül egy bizottság adassék, a kiknek tiszttük lesz az alap-szabályokat *szigoruan* revideálni és belátásuk szerint módo-sítani. Az eredmény legkésőbb a pászcha ünnepig a közgyűlés elé lesz terjesztendő.

1850. febr. 10-ikén a városkapitány elnöklete alatt tar-tott előjárósági ülése az alapszabály módosító bizottságba kijelöltetnek: Zipser M. rabbi elnök, Tausig Zsigmond, Schle-singer Lázár, Deutsch Antal, Hahn Salamon; póttagoknak: Kreisler Sámuel és Fischer Bernát. A bizottság azonban nem működött és még ezen év végén az elnöklő kapitány a szabá-lyokra hivatkozik, jöllehet, hogy azokhoz szorosan nem ragasz-kodik. Ezen választás forduló pontot jelent a község eddigi békéjében, mert élére kerül egy oly férfi, a ki a nagyszerű Szofer Mózes, a pozsonyi talmudherosz tanítványa és szigoru conservatív elvéinek hűséges követője.

Székesfehérvár.

DR. STEINHERZ JAKAB.

A MIDRÁS ÉS NÉHÁNY BIBLIAI HELY KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉS.

Mióta Zunz a midrast mintegy felfedezte és új tudományra terelte a közfigyelmet, a midrás műveik nemcsak a régi kultúra és történet forrásai gyanánt aknáztattak ki, hanem az exegézis történetében is az őket megillető magas rangot foglalták el. A szellemes és élcezes agáda gyakran igen egészséges alapon nyugszik és nem egy esetben az általa citált versre új és eredeti fényt vet. Mindazonáltal még a legtöbb tudósnál azon véleményre akadunk, hogy egy vershez kötött midrashely csupa ötlet és sokszor vagy többnyire organikus kapcsolatban az idézett verssel nem áll.

Ezen vélemény kivált keresztény theológusoknál van elterjedve és úgy látszik, hogy ama vértükbe átment megvetés a midrás iránt ki nem küszöbölhető. »Rabbinische Spitzfindigkeiten« s több ily édes szavakkal titulázzák az ősi exegétákat.

Első tekintetre némelykor igazságosnak látszik ez ítélet, mert tényleg igen gyakran talány előtt állunk, ha okát kutatjuk annak, hogy mikép jutott a magyarázó bizonyos szentirási helynél épen ama mondathoz, tendenciához, melyet ott olvassunk? Pedig akárhogy ítéljünk eme darsánimról, eszteleneknek csak nem mondhatjuk, a gondolatok bizonyos összefüggését tehát mindig fel kell tételeznünk. Érdemes munka lenne tehát és méltó rehabilitása bölcseinknek, ha iparkodnánk, mindenütt a vers és a midrás közti összefüggést, mely mulhatlanul rejlik a kettőben, felkeresni és ezzel a zsidóság körén kívül álló tudósokat legalább valamivel jobb véleményre vezetni. — Egyes példákkal a kis prófétából akarnók ezen feladatot megvilágítani.

Hosea.

1, 2.

תחלה דבר יהוה בחושע א"ל הקב"ה להושע: המאן ישראל היה לו לומר: בניך הם בני בניך הם בני אברהם יצחק ויעקב הם נגלה עליהם רחמים לא די שלא אמר כך, אלא אמר לפניו: יבשע כל העולם שלך הוא העברים באומה אחרת: אמר הקב"ה מה אעשה לזקן זה? אמר לו קח לך אשה וזוהי ותלד לך בני וגו'. ואח"כ אמר לו שלחה! אם הוא משלח אותה מעל פניו אף אני אשלח את בני ישראל. מיד ויאמר האל הושע לך...

Kérdés, hogy jutott az ősi szónok ennél a mondatnál ehhez a midráshoz? A felelet igen egyszerű.

Az exegéta előtt különösnek látszott és szükségtelennek a kettős felirat, elég lett volna az utolsó: ויאמר יהוה אל הושע. Az első mondatnak okvetlenül valamire céloznia kell.

Világos, hogy az egész mondatot Isten haragjában mondta, továbbá világos, hogy egy parázna nő nőülvése a prófétára nézve nagy büntetés. Ezt hogy érdemelte Hósea? Csak úgy, hogy szavai Istennek nem tetszettek. Ez kiviláglik az első mondatból: miután Isten Hóseához kezdetben beszélt és ő illetlen feleletet adott, megparancsolta neki az örökké való, hogy parázna nőt vegyen magának. — Így jutott az exegéta ama gondolatra, melyet a Jalkut az illető helyen idéz

5, 7.

בה בנדר כי בנים ויום ילדו אמר רבה בר רב אדא בר אבהו: כל הושע אשה לשם ממון, הוין ליה בנים שאם מהגוים.

Kérdés, mily összefüggésben áll a vers eme midrással? — A feleletet megadja a vers második fele: ויהי יאכלם חרש את הלקיחם. A szó הלקיחם azt mondja, hogy mindakettőnek, férj és feleségnek tulajdonbirtoka van. A nő azt csak úgy bírhatja, ha magával hozta a házasságba. Valószínű tehát, hogy a férj csak vagyonos nőt keresett. Ezért mindakettőnek bűnhődnie kell: בנים ויום ילדו. — V. ö. Kiddusin 70a Rasi magyarázatát.

12, 8.

נען בידו מאזי מרמה לעשוק אהב. נען זו אליעזר...

Ezen mondat nagyon is rászorul a felvilágosításra. Ha ezen ötlet atyját különöznek — ez a leggyengédebb szó — nem akarjuk kikiáltani, úgy ez csak úgy lehetséges, ha a fura gondolatot legalább valahogy forrására vezettjük vissza.

Az első nehézség e versben a szó נען; az exegéta előtt lehetetlen ezt Izraélra vonatkoztatni (1. Zefanja 1, 11.) De hát kit gondolhatott a próféta? A 4, 5 és 6 vers ugyane fejezetben Jákob ősről szól. A 7-dik vers felszólít bizalomra Isten segítségébe.

Mínt hogy a gondolat már ugys az ősről foglalkozik, könnyen támadhatott a kérdés az olvasó agyában: ki volt oly jámbor, ki bizott mindig Istenben?

Ábraham! (Gen. 15.). Ábrahámról Eliezerre az átmenet könnyű. Eliezer egyszerűen נער-nek neveztetik (Gen.

tokának, mert az e területen levő tárgyat kinyújtott karjával elérheti. Bizonyításunkat a Mekhilta egyik helyére alapítottuk. (16, 13-ra; Friedm. 48 b.) Azon kellemes helyzetben vagyunk, hogy bizonyítékunkat a következő helyekből megerősíthetjük. A tófszta Érubin 3, 11. (Zuckerman 142.) azt mondja:

רשות שבת כך היא עומד אדם במקומו ואין ישיבתו במקומו שם שבו איש תחתיו וכמה תחתיו מלא קומתו ופישוט ידיו הרי איבער די יהודה אומ' נופו שלש אמות... שיהא נוטל הבית מביאשותו ונותנה למגללותיו מביאשותו ונותנה למגללותיו.

E barajthából világos minden körülmények között, hogy az ember termete három könyöknyi volt és hogy a kinyújtott kar teszi a negyedik könyököt. Máskülönben a vita pontja sem világos. A b. talmud a barajthát némi változással közli. (Érubin 48 a.) Az első nézet R. Meirnek tulajdoníttatik; a hiányzó szavak: אמה כרי, míg a talmudhoz nyomtatott tófszta szövegben pusztán: כרי. A jerusalmiben pedig azt olvassuk:

א"ר יהודה א"ר הוא ו"י אמות כרי שיהא נוטל וכו' úgy látszik, létrejöttét azon kérdésnek köszöni, a melyet a b. talmud is fölvet, hogy mi a különbség a két tanna nézete között. A b. talmud szerint: איבער אמות מצומצמת אינא בנייהו, a mi kissé erőltetett. Valószínűleg nincs is a dolog érdemére nézve vita, csak két különböző motiválás adatik. A b. t. olvasása: אמות כרי לפישוט ידיו ויגלוי nem lehet pontos; helyesebb a tósziftáé: אמות כרי לפישוט ידיו mert R. Meir nézetét nem a lefekvéshez szükséges területből veszi, hanem abból, hogy négy rőfnyire terjed az ember testi hatalma.

Figyelemre méltó még, hogy a rituális fürdő nagysága három könyöknyi magassággal van megadva: אמה על אמה és hogy a sírhely (כונין) négy rőf szokott lenni, minthogy a halott megnyúlik és a koporsó is felvesz valamit a helyből. Lustig Zusmann úr egy hosszabb héber levélben a »négy rőf« birtoklását általában a קבר-re vezeti vissza, a mint ezt tanítóitól hallotta, mivelhogy az embernek e földön csak a sír biztos. A tószafóth (Érubin 48 a. s. v. és az ott megjelölt helyeken), a mely által az utóbbi két példára figyelmessé lettem, még más példákat is idéz, de nem akarja elismerni, hogy az ember csak három rőf magas volt. Az érdeklődők a megjelölt helyeken és más kommentátoroknál még egyebeket is találhatnak.

3. ב"ך.

E szónak kétféle etymológiája járja. Az egyik szerint = ב"ך, a másik szerint = ל"ך. Az első megfejtés Luz-zatto S. D.-tól, a másik pedig Deutsch Henriktől származik. Nem lehet kételkedni, hogy az utóbbi a helyes, mert ב"ך nem létezik és nem létező kitételből nem származhatik összetétel. Ezt a leszarmaztatást lehetetlennek tartjuk, ámbár Bacher Vilmos a Kohut Arukhjáról írt nagy bírálatában (Z. D. M. G. 1893., 505. lap) még felemlíti. A döntő bizonyíték a Deutsch-féle leszarmaztatás mellett azonban az, hogy helyett tényleg előfordul ל"ך (j. Jóma 5, 5; 42c alulról 9, 12, 18 és 21 sor, tehát négyszer.) Ebből azt is látjuk, hogy nem az egyszerű, hanem a hosszabbított imperativusból és ל"ך-ból van összetéve.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

SZÖVEGKRITIKAI ÉSZREVÉTELEK A BIBLIÁBÓL.

A »Magyar-Zsidó Szemle« október-novemberi füzeté 547. lapján megjelent észrevételekre bátorodom megjegyezni:

1. Sámuel I, 13—8.

למועד אשר שמואל

Dr. Schill véleménye nem új. Rási szószerint így ír: ד"ר זה מקרא חסר תיבה אחת למועד אשר שם שמואל למועד אשר שמואל.

2. Sámuel I, 14—6.

אולי יעשה הל"ט

Wolf Máyer kommentárában hozzá teszi a ט' szót, u. m.: תשובה. Philippsonéban ט' szó helyett van יעשה ה' נ"י כתיב.

Csodáltam, hogy a tisztelt szerző úr a nevezett kommentárokat nem nézte át.

3. Birák, 18—8.

מה אדם

Itt nincs semmi hiány. Hasonló kifejezés a מי את ב"י (Rut, 3—16).

4. Birák, 18—7.

ואין מכלים דבר בארץ

Rási szerint e mondat értelmé mint a Schill uré, כמין שואבין בסוף הענין אין מחסור כל דבר. Véleményem szerint ezen változás nélkül is úgy az értelme. Lásd (Sámuel, I, 25—7).

Körmend.

EHRICH MIKSA.

ÉSZREVÉTELEK

Dr. Bacher Vilmos »Századunk első feléből« című munkájához, valamint dr. Büchler Sándor »Apróbb adatok stb.« cz. közleményéhez.

A nagyrabecsült szerző e sok tekintetben igen érdekes munkájának már első olvasásánál is hajlandóságot éreztem, hogy az előszóban kifejezett kérelmének értelmében magam is hozzájáruljak a művében előforduló téves adatok helyreigazításához; de szem előtt tartván böles Salamon király mondatát: וּבְמִקְצֵי יְהוּדָה אֵל תַּעֲמִיד stb. (Példabesz. XXV. 6. 7.) szándékom kivitelével eddig késtem, várván, hogy nálamnál hivatottabb oldalról történjék az általam kifogásolt tétel igazítása. De miután e becses folyóirat utolsó (szeptemberi) füzetében (496. l.) dr. Büchler Sándor észrevételeiben azt a tételt is érinti, a melyre reflektálni magam is szándékoztam, de észrevételei által nemcsak hogy helyre nem állította a szerző tévedését, hanem még bonyolódottabbá tette: azért a Tekintetes Szerkesztőség becses engedelmével észrevételeimet ime közre bocsátom.

»7. Abrahám r. Somfalva שַׁטְלֵטְדֹּרֶף Schüttendorf)« téves, mert ez nem Schüttendorf-Somfalva, hanem Schattmannsdorf-Cseszte, Pozsony megyében, hol nevezett mint rabbi működött és ez volt első állomása; innen Kaboldra került és onnan Palesztinába ment, a hol meg is halt. Somfalván azonban sohasem volt rabbi, sőt mi több, ott soha nem is tartózkodott; mert rabbiság elfogadása előtt Galgócson élt mint magánember (Somfalvának tudtommal soha sem volt rabbija, lévén az csak fiókközség). — Életrajzát I. אֶחָד מֵאֵלֶּיךָ című műve I. r. előszavában. (Hátahagyott irataiból sajtó alá rendezte fia, Zwebner Bernát, Jeruzsálemben.)

A nevezettnek családneve Zwebner volt. Igaz ugyan,

hogy magántermészetű levelekben úgy irta magát alá: אֶחָד מֵאֵלֶּיךָ = Abraham Schag min Freiszadt — Galgóczi, mert itt született is, de hivatalos ügyiratokon és a nyilvános életben Zwebner-nek íratta és hívatta magát. Schag csak olyan »nom de guerre«-féle volt, mely onnan eredt, hogy atyja Magyar-Soók-ról, Nyitra m., származott.

E szerint helyreigazításra szorul Dr. Büchler Sándor: »15. családneve Schag, később kaboldi rabbi, Palesztinában halt meg« című tétele (I. szeptemberi füzet 496. l.), mely kettős tévedést foglal magában. Először: »Schag« nem volt a nevezettnek családneve; másodsor: Dr. Bacher a 15. sz. a. idézett »Abrahám Izsák r. Galgóczi ש"ס« nem azonos a 7. sz. a. nevezett »Abrahámmal, akivel Dr. Büchler az előbbi összevetésztette, mondván róla »később kaboldi rabbi«; mert Abrahám Izsák (15. sz. a.) soha sem volt rabbi Kaboldon, hanem Galgócson és Kis-Váradon és családneve sem »Schag«, sem pedig »Zwebner« nem volt, hanem »Weinberger«. (L. műve: »ש"ס יצחק« Munkács, 1892.) E tévedés annyira szembeötlő, hogy csodálom, miszerint Dr. Büchler, ki állítása szerint Dr. Bacher munkáját »újabb ismét többször forgatván,« azt észre nem vette. Hisz a 15. sz. a. Abrahám Izsák ugyanabban az időben [II. 47. (1835)] mint galgóczi rabbi, mint a 7. sz. a. Abrahám [IV. 119. (1835)] somfalvi (helyesebben: csesztei) rabbinak említettik. Említésre méltónak tartom ezek kapcsán felhozni, hogy Abrahám Izsák r. rokonsági viszonyban volt Szófer Mózes rabbi-val, a mennyiben ennek harmadik felesége (Czebi Hirsch Heller חִירֶשׁ הֵלֶר a ש"ס ניסן ה'תש"ח című mű szerzőjének özvegye) az előbbinek anyósa volt.

A mondottak alapján a 46. Ascher r. Somfalva (שַׁטְלֵטְדֹּרֶף Schüttendorf) szintén Csesztére-Schattmannsdorffra volna kiigazítandó.

Galgóczi.

WEISZ MIKSA.

IRODALOM.

OROSZ ZSIDÓK.

A vallásszabadság napja nyugaton kelt fel és csak lassan, igen lassan árasztja fényét kelet felé. Egy évszázad telt le, míg sugara végre hazánkba is eljutottak és éppen most gyönyörködteti szemünket a hasadó hajnal rózsapírja. De ha egy pillantást vetünk kelet felé, elmondhatjuk Jezsás próféta órával: »Eljött a reggel, de még éjjel is van!« Sötét éjjel takarja Európa északkeleti részét, rémes éjjel, melyben a középkor borzalmas szellemei kísértének és melynek pokoli sötétségén keresztül alig dereng egy-egy halavány reménységár.

A pokol setétsége az valóban. A XVI. században egy zsidó költő a zsidóság poklának nevezte Spanyolországot, századunkban Oroszország érdemelte ki ezt az elnevezést. Egy évtized óta Oroszországban minden zsidó hajlék a szenvedésnek és nyomornak tanyája, minden zsidó városrész egy-egy *città dolente!*

E poklon keresztül vezet bennünket Errera Leó, brüsszeli egyetemi tanárnak most megjelent könyve¹⁾ melynek előszavaként Mommsennek a szerzőhöz írt érdekes levele szerepel. A kép, melyet e könyv az orosz zsidók helyzetéről vázol, szívetrázó kétségbeesítő, de minden részletében hű. Errera a legnagyobb lelkiismeretességgel vizsgálja forrásait és minden túlzástól tartózkodik. A zsidó barátnak éppen nem mondható és a mellett a censura által lépten-nyomon szigorúan ellenőrzött orosz sajtó közleményei; két amerikai szemtanúnak jelentése, akik az Egyesült-Államok kormányának megbízásából járták be Oroszországot, hogy kikutassák az Orosz zsidók egyre

nagyobb mértéket öltő kivándorlásának okait; azonkívül orosz íróknak és tudósoknak művei, hivatalos okmányok stb. szolgáltatják azon adatokat, melyekből az orosz zsidók szenvedéseinek történetét összeállította.

E szenvedések az 1882. »májusi törvényekkel« veszik kezdetüket, melyeknek szerzője Ignatieff volt. A zsidóknak a birodalom nyugati részére való szorítása ugyan még Katalin csárna idejében kezdődött, a mikor a meghódított »fehér Oroszországból« és néhány később elfoglalt tartományból alakított az u. n. »Zsidó terület«, melyhez később még a megkaparintott lengyel tartományokat csatolták. De legalább ezen területen szabadon mozoghattak. Az Ignatieff-féle törvény szerint azonban csak városokban és mezővárosokban lakhatnak, falvakban semmiféle jószágot nem vásárolhatnak s nem bérelhetnek. De miután — talán nem éppen véletlenségből — semmiféle orosz törvény nem állapította meg, hogy a lakosok vagy házak mely számán túl tekintetik valamely helység mezővárosnak, a hatóságok önkényének szabad volt a pálya. Mindazon harmadrangu városokat, melyekből a zsidókat ki akarták kergetni, egyszerűen falvaknak jelentették ki. A nagy városok külvárosai falvaknak vették és lakosaik az amugy is túltömött ghekkókba szorultak. Az 1891-ik év folyamán a városok egész sora alakult át faluvá belügyminiszeri engedéllyel. És mihelyt az ilyen rendelet közzététetik, a zsidó lakosoknak hat hét alatt el kell adniok házaikat, butoraikat potom áron és azután vándorbotot véve elbolyongniok tovább, tovább, egyre tovább!

Némely kormányzó vérszemet kapva, annyira megy ezen falcsinálásban, hogy a belügyminister is megsokalta. Így p. o. mikor a Chersoni kormányzó tartományának összes helyiség-it falvaknak nyilvánította, a belügyminister ebben rendszerének ad absurdum vitelét látta és megsemmisítette a határozatot. Jusuoka zsidó lakossága pedig pusztán véletlennek közönheti, hogy kikerülte a hirtelenében falunak nyilvánított helységből való kiűzetést. A csárhoz intézett folyamodványokban ugyanis a csárnak egy táviratára hivatkoztak, melyben a borkii katasztrófánál oly csodálatosan történt megmenekülése alkalmával köszönetet mond szerencsekívánataiért »Jusuvka mezőváros lakosságának«. Ez hatott és Jusuvka továbbra is mezőváros számba megyen. Szomorú, nagyon szomorú állapotok

¹⁾ Les Juifs Russes, Extermination ou Émancipation? Bruxelles C. Maquardt.

azok, mikor 1500 család sorsa egy távirat szövegezésének véletlenétől függ!

A hol pedig a faluvá nyilvánítás fogása nem alkalmazható, ott egyszerűen kiharcolnak néhány várost a zsidó területtől. Így tettek Kiev, Rostov, Taganrog stb. városokkal, így szakították ki a területből most egy éve Yaltát az egyedüli klimatikus gyógyhelyet tüdőbetegek számára, melyben zsidók eddigelő gyógyulást kereshettek, miután a Fekete tenger egész partvidéke el van előlük zárva. De a cár az idén Yaltát szemelte ki téli székhelyének, és hogy sétéi közben ne találkozzék kegyetlen ukázainak nyomorult áldozataival, hogy ne lássa azokat a sápadt, beesett arcokat, melyek talán megháborgatnák lelkiismerete nyugalmát, — azért lett 2000 család földönfutóvá és ezért kellett a zsidó tüdőbetegeknek utolsó menedékhelyüket is elveszíteniök.

E rendszer következtében körülbelül 100000 család lett a zsidó terület városaiba szorítva, a hol a lakosság már amúgyis össze volt szorítva és ahol elegendő munka hiányában a leghevesebb konkurrenzia a legvadabb *struggle for life* folyik, úgy hogy 20—30 krnyi napi keresményért a nyomorultak egész tömege versenyez és nagyon boldognak érzi magát, a ki legalább száraz kenyérre válót kereshet magának és családjának. A lakások annyira túl vannak tömve, hogy egy szobának egy-egy sarka egy-egy családnak van bérbe adva és ennek következtében az egészségi viszonyok a lehető legsiralmasabbak.

És a zsidók összehajtása a városokba még egyre folyik a legkegyetlenebb szigorral. Különösen 1890-óta a mióta Szent Synodus gondnoka, Pobedonoszev, suhogtatja a gyűlölet ostorát a zsidók feje fölött. Ez a czárra mint volt tanítványára gyakorolt befolyását egészen a zsidók romlására fordítja. Egy mondását idézik, mely tökéletesen jellemzi az embert és cselekedeteit. Azon kérdésre, hogy micsoda hatást vár a zsidókra vonatkozó rendeletektől, az felelte: »Egy harmada majd megkersztelkedik, egy harmada kivándorol, a többi pedig éhen hal!«

Hát bizony a mi megkersztelkedő harmadot illeti, abban alaposan csalódott az orthodox egyház főpásztora. Számításából kifelejtett egy fontos tényezőt, azt a morális erőt, mely a zsidóságban rejlik. »Ezek a materialistáknak híresztelt

zsidók a legfényesebb idealizmus tanujelét adják, mondja egy jeles orosz Sociologus, Novicow. Három év óta naponta láthatjuk, amint feláldozzák életpályájukat, kényerüket, sőt vérüket is a morális kötelességnek. »A legkegyetlenebb üldözések daczára átlag csak 2 hitehagyott esik 10000 zsidóra, akik készek vallásukért zaklatást s nyomort szenvedni vagy pedig földönfutókká lenni.

A kivándorlásra szánt harmadrészt is bajos lesz összehozni. Egy millió embernek elvégre nem könnyű új hazát, de különösen új megélhetési módot szerezni. Hirsch báró páratlanul nagy áldozatkészsége is csupán 50000 embernek letelepítését teszi lehetővé. — Hanem az éhenhaló harmadrészre vonatkozó jóslata ama orthodox Torqueumának nagyon közel áll szomorú beteljesedéséhez, örök szegényére Oroszországnak és örök szegényére egész Európának, valamint letörölhetetlen szegényfoltja marad a »világosság századának« az a vérfagylaló kegyetlenkedés, melylyel a zsidók kiűzetése folyt Moszkvában Szt.-Pétervárott, Novgorodon, Rigában stb. mindenütt a hol II. Sándor toleranciája folytán 1865. óta letelepedtek volt.

Moszkvában 1891. ápril 10-én a P. szach ünnep elő napján hirdették ki a rendeletet, mely a zsidókat új Exodusra kényszerítette. Éjnek idején aztán a rendőrök és kozákok bekerítették a zsidó városrészt, összefogdostak férfiakat, nőket és gyermekeket és eltolonczolták a rendőrség épületébe, a hol összesűfoltan maradtak 36 órán keresztül dideregve és éhezve, harmadnapra azután eltolonczolták őket a »zsidó terület«-be, a férfiakat bilincsre verve, mint a legközségeesebb gonosztevőket.

Néhány héttel később pedig ott fogadta a cár Kronstadtban a francia hajórajat és állva, hajadonfővel hallgatta végig Rouget de Lisle szabadsághymnuszát!

Ama zsidók sorsa, a kiknek privilegiumok van a zsidó területen kívül lakhatni, alig nyújt örendetesebb képet. Ilyen kedvezményt élveznek p. o. 1865 óta az ügyes mesteremberek. Csakhogy az a dolog bibéje, hogy sem a mesterember fogalma, sem az ügyesség kritériuma nincs megállapítva és így a hatóságok kényük-kedvük szerint kommentálják a törvényt. A legtöbb kormányzóság p. o. nem tűr meg zsidó péket, mészárost vagy üvegest, ezeket nem tekinti mesterembereknek ;

de kiutasítják a fotografust, litografust vagy nyomdászt is, mert »az nem mesterség, hanem művészet.« Az ügyesség fogalma még elasztikusabb. És miután a város keresztény iparosai itélnek zsidó konkurensük ügyessége fölött, képzelhetni, mekkora nehézséggel jár az ügyes mesterember cím elnyerése. Amellett egyre zaklatják őket vizsgálatokkal, hogy vajjon csakugyan gyakorolják-e mesterségüket. És pedig rendszeren olyankor toppannak be műhelyébe, mikor tudják, hogy eltávozott valamely elkészített munkát hazaszállítani; vagy pedig ördögi fortélylyal szombatn látogatják a zsidó műhelyeket és egyszerre csak kiutasítanak néhányat, mivel nem gyakorolták mesterségüket. És a mi a legembertelenebb eljárás az öreg, munkaképtelen mesterembereket irgalmatlanul kikergetik, mint akik nem folytatják mesterségüket. Azonkívül teljesen megbénítja a zsidó mesterember üzletét az a rendelet, mely szerint csakis saját készítményét szabad eladnia. Így p. o. zsidó órásokat küztek néhány városból, mert órákulcsokat adtak el, néhány szabót pedig azért, mert a ruhára varrt gomb nem volt az ő gyártmányuk. És ez a mindentéleképpen megnyirbált privilegium is csak saját személyére és legszorosabb értelemben vett családjára vonatkozik. Csakis feleségét és gyermekeit tarthatja magánál, öreg, munkaképtelen szüleit, vagy p. o. testvérének árvait nem veheti magához. Sőt a szülésznek privilegiuma csupán saját személyüket illeti, férjüket és gyermekeiket a zsidó területben kell hagyniok.

Az egyetemi diploma szintén azt a kedvezményt biztosítja birtokosának, hogy egész Oroszországban bárhol lakhatik. De ez a privilegium is nagyon problematikus, miután a kormány mindennemű megszorítással azon van, hogy a zsidó ifjaknak a diploma megszerzését megnehezítse, sőt — mondhatni — lehetetlenné tegye. A katonasági és állatorvosi intézetekben egyáltalában nem vesznek fel zsidó hallgatót, a bányászati, erdészeti akadémián csak nagy megszorítással. 1887 óta pedig 3%-ra van megállapítva a zsidó hallgatók számának maximuma, úgy az egyetemeken, mint a gymnasiumokban, leányiskolákban stb. 1888-ban 400 maturált zsidó ifjú közül az egyetemen visszautasítottak 326-ot. A moszkvai és helsingforsi egyetemek pedig túltettek e rendelet szigorúságán is és egyáltalában nem vettek fel zsidó hallgatót.

És pedig ezen intézetek között van egynehány, melyet zsidók alapítottak. Így p. o. a grolovkai bányászati iskolából vagy a kiewi politechnikumból, melyet csaknem kizárólag zsidók alapítottak és melyet még most is nagyjából zsidó adakozásokból tartanak fenn, a zsidók teljesen ki vannak zárva. A zsidók iskoláit pedig sorban bezárják a hatóságok azzal a motiválással, hogy hiszen az állami iskolák nyitva állanak mindenki előtt. Látnivaló, hogy Pobedonoszev jól tudván, hogy »nemcsak kenyérről él az ember«, el akarja vonni a zsidóságtól a szellemi táplálékot is, hogy a nyomortól elcsenevezett testükhöz hasonlóan szellemük is elpusztuljon.

És akik már nagy nehezen bejutva az egyetemekre elvégzik tanulmányaikat, mihez fogjanak? Az állások legnagyobb része el van előttük zárva. Ügyvédi gyakorlatot csak az igazságügyminiszter különös engedélyével folytathatnak, ez pedig a legtrikább esetekben nyerhető ki.

Zsidó nem lehet polgármester, sem jegyző, sőt irnok is nagy ritkán. Polgártársai bizalma sem emelheti valamely magasabb polczra. A tartománygyűlés tagjává nem választható, de még választási jogot sem gyakorolhat. Állami hivatalokból pedig egyáltalában ki van zárva, és mihelyt valamely vállalat az állam kezébe megyen át, annak zsidó hivatalnokai elvesztik kenyerüket. 1890-ben az állam megvásárolván a libani vasutat, a társulat zsidó hivatalnokait mind elbocsátotta. Az egyiknek, egy Koiranski nevű tekintélyes mérnöknek tudtára adták, hogy ha állását tovább is meg akarja tartani, meg kell keresztelkednie. Az inkább föbe lőtte magát. E nyáron két gőzhajózási társulatot felszólított a kormány, hogy zsidó hivatalnokait bocsássák el. És azok a szerencsétlenek, körülbelül 100-an elbocsátatásukkal egyidejűleg kapták meg a rendőrség felszólítását, hogy haladéktalanul hagyják el a várost. Most 3 hónapja pedig a közlekedésügyi miniszter ezt a rendszabályt valamennyi engedélyezett vasuti és gőzhajózási társaságra alkalmazta, miáltal 8000 zsidó hivatalnok vesztí el kifogástalanul betöltött állását.

Hogy az adott viszonyok között a rendőrség kénye-kedve szerint zaklatja, zsarolja sőt tetteleg is bántalmazza a zsidó lakosokat, azt elképzelhetjük. Errera csak a hitelesen konstatalt tényeket idézi, a közül legtrappansabbakat, de az erő-

szakoskodások legnagyobb része titokban marad. Aki teheti, pénzzel vásárolja meg nyugalmát, a szegény nyomorult pedig tűr és hallgat. Csak néhány hónap előtt ítéltek 2 heti fogságra egy fakereskedőnek zsidó hivatalnokát, mert a favágásra felügyelvén, künn maradt az erdőben délután négy óráig és ezzel »mintegy letelepedett a városon kívül«. Másutt egy alantas rendőrhivatalnok megkötöztet és megkorbácsoltat egy zsidót mert az — nem köszönt neki elég alázatosan. Mindennapi dolog, hogy azalatt, míg valakinek útlevéle megújítás végett a hatósághoz van felterjesztve, meglepi a rendőrség, elkéri útlevélét és mivel elő nem mutathatja, elfogják és eltoloncolják. Valóban jobban bánnak más államban egy közönséges gonosztevővel, mint Oroszországban egy tisztességes, becsületes zsidóval.

És mialatt Oroszországban a legkegyetlenebb irtóháboru folyik 4 millió ártatlan ember ellen, Párisban mohón kapkodják szíjjel egy volt miniszternek III. Sándor czárrol irt könyvét és megelégedéssel olvassák a panegyrikonokat a »legjobb, legnemesebb és legigazságosabb uralkodóról«, akinek »egészséges, virágzó birodalmában kipusztult a korrupció, nem tud gyökeret verni a vallási türelmetlenség«, akinek jogara alatt »boldogság és jólét uralkodik mindenütt«!

Budapest.

LEDERER IGNÁCZ.

IRODALMI SZEMLE.

Szeretett mesterem, Bacher Vilmos tanár úr, így ír *Agada der palästinensischen Amoräer* című munkájának I. kötete 254. lapján: »Sem und Japheth wurden für die Schonung der Ehre ihres Vaters vermittle eines Gewandes (Gen. 9,23) entsprechend belohnt: Sem, der mit dem Beispiele voran gieng, bekam den Mantel (Tallith) des Weisenjüngers, Japheth, der Sem sich anschloss, das Pallium des Philosophen.« — Aztán jegyzetben: »Gen. r. c. 36, Tanch. B. נח 21, לפיכך וזה... נתן להם שדן טלית לשם וליפת פינולא Tanch. פינולא. Das Fremdwort, das wahrscheinlich corrumpt ist (Jal-kut liest פלמין) ist am besten durch *pallium* zu erklären.) (s Grätz, IV, 259). Damit ist der vorzugsweise

¹⁾ Igy Lewy IV, 13a és Kohut VI, 302a is, ámbár פינולא s *pallium* között vajmi kicsiny a hangzási rokonság.

von den Philosophen getragene, gewöhnlich weisse Mantel aus Wollenstoff genannt¹⁾, ein Seitenstück zu dem besonders als Ehrenmantel der Weisenjünger (טלית של חכמים) geltenden Tallith.²⁾ Beide bilden ein passendes Aequivalent der שטלה, mit welcher Sem und Japheth die Blöße ihres Vaters bedeckten... Mein Schüler Sam. Krauss schlägt vor, שטלה mit קדלה, קדלון zu erklären, eine Art Kopfhülle, bei Ducange, Col. 1675. Bei Const. Porphyrogen. (De aula Byzant.)³⁾ I, 528 (ed. Bonn ist קדלון ein Staatskleid (Reiske in der Note dazu, II, 611: cucullus Kutte).⁴⁾

Szándékosan idézem ezen helyet egész terjedelmében részint azért, mivel így a kérdéses midrás a maga teljességében áll előttünk, részint pedig azért, hogy ráutalhassak a Bacher által elfogadott magyarázat tarthatatlanságára, leginkább azonban a czélból, hogy a fent idézett saját magyarázatomat ünnepélyesen s a leghatározottabban visszavonhassam.

Rási Genesis 9, 23-hoz a következőképen idézi ama kérdéses midrást: לפיכך וזה נתן טלית של ציצית וזה זכה לקבורה לבני שנאמר וזה ביום ההוא נתן לנו טקום שם קבר בישאל (Ezekiel 39, 11). Ebből kitűnik, hogy פינולא = קבורה. Ha קבורה nem is eredeti, hanem csak helyettesítője az érthetetlené vált idegen szónak, mégis megadja az egyetlen helyes értelmezését a midrásnak, mert hisz az Ezekielből idézett vers tényleg sírról s temetésről szól. Meg vagyok ennél fogva győződve, hogy פינולא = πύλος vagy πύλος = koporsó; tulajdonképen *medence, teknő*.⁵⁾ פינולא s πύλος minden tekintetben összeillenek: a hiatus miatt egy digamma-féle hangot szűrtak

¹⁾ Talán »gemeint«?

²⁾ A hagyományos irodalomban nem ismerék helyet, melyből kitűnnék, hogy a tallith az irástudók diszkontinense lett volna.

³⁾ E szavak véletlenül kimaradtak Bacher idézéséből.

⁴⁾ *fiatlin* megvan Diefenbach-nál is: Nov. Gloss. Lat. Germ. med. et inf. a. t. (M. m. Frankfurt, 1867.) p. 172 b.

⁵⁾ A szó πύλος csak igen kevés szótárban van meg s ezekben sincs mindig, hogy koporsót, sirt is jelent. Jónak látom ennél fogva, hogy a szónak ezen jelentését bizonyossá tegyem három inscriptió alapján: Corpus inscriptionum Graecarum no. 3785. ugyanonnan, no. 3776 xai τριγών xai ἐν αὐτῷ πυλῶνος δῶν, μίαν μὲν εἰσὶν ἑτέρα δὲ [ἐπὶ] τριγώνῳ ugyanonnan, ahol a kiadó megjegyzi: τριγών πυλῶν puto esse alveum sepulcralem nativo saxo incisum.

közbe a zsidók, körülbelül így: *pivelosz*; a szónak a vége mint rendesen elhagyatván, lett *pivelo*, aram színezettel פִּיבֶלוּ.

A midrás eszerint nem is ezélez a görögökre, még kevésbé a görög philosophusokra, hanem agadai módon kifejti, hogy Góg azért lett tisztességesen eltemetve Izrael földjén, mivel ősatyja, Japheth, egy tekintetben legalább, az atyja iránti tiszteletben, hasonlított az izraeliták ősatyjához, Semhez.

Nem tartom szükségesnek, hogy jelen magyarázatomat még bővebben indokoljam. Csak a dolognak kulturhistóriai oldalára akarnék még ráutalni, a meynyiben ugyanis ebből világos, Palesztinában is voltak természszi klába vajt sírok, mert máskülönben alig ismerték volna. Megjegyzem továbbá, hogy a hagyományos irodalomban a *sír* elnevezésére más görög szavak is használtaknak.¹⁾ Ezen görög szavakat, köztük πύλος szót is, tárgyalja Schulze, Kuhn-féle Zeitschrift, für vergleichende Sprachforschung XXXIII, b. 126 jegyzet.

Előttöm fekszik egy kis füzetecske: *La parola »vinum« nella iscrizione Etrusca della Mummia* (A »vinum« szó a Mumianak etruszk feliratán.) Turin, 1893., külön lenyomat az Atti della R. Accademia delle Scienze di Torino XXVIII. kötetéből. Az értekezés szerzője, Elia Lattes, jó hírnévvel bír a nyelvtudomány terén s mint hitbuzgó zsidó is ismeretes. Lattes bebizonyítja Bréal ellen (*Le manuscrit étrusque d'Agram*, Journal des Savants, Avril 1893.), hogy a zágrábi mumialelet kétségkívül tartalmazza a *vinum* latin szót az etruszk szövegben, a mi különösen az által válik bizonyossá, mivel a feliraton előfordulnak más szavak is, melyek borra utalnak; így p. o. *culigna*, *cupa*, ποτήριον a megfelelő etruszk alakban. Bennünket az érdekel különösen, hogy ezen környezetben egy *heber*, illetőleg *sémi* szó is fordul elő: *kos'* = כֹּס = *serleg*; erről Lattes még külön is értekezik (Iscrizione paleolat. dei fittili etrusca, a Mem. R. Ist. Lomb. 1893. évi 111. lapján.) Ugyancsak e körbe tartozik Lattesnek értekezése: *Il testo etrusco della Mummia di Agram*, (A zágrábi mumianak etruszk szövege), a fent nevezett Atti XXVII. kötetében. Az egész kérdéstről Lattes külön munkát is írt: *Saggi*

¹⁾ Ezeket részben összeállította K o h u t, Rahmer-féle Jud. Literaturblatt XXI no. 18. (1892. p. 69.), ámbár nem értek vele minden pontban egyet.

ed Appunti intorno all' iscrizione etrusca della Mummia (A Mumia etruszk feliratára vonatkozó értekezések s bizonyítékok), mely legközelebb hagyja el a sajtót; ezen munka különösen az összehasonlító mythológiára nézve lesz fontos (l. Wölfflin's Archiv für lat. Lexicographie u. Grammatik, VIII, 278 és 441.).

Zu dem Traumbuche des Artemidoros (Észrevételek Artemidoros Álmoskönyvéhez) a czíme egy hosszabb értekezésnek, melyet H. Lewy (gymnasiumi tanár Mühlhausenben, Elsass tartomány) tesz közzé a Rheinisches Museum für Philologie XLVIII. kötetében. Lewy igen frappans érintkezéseket talál Artemidoros álommagyarázatai s a talmudnak álomtheoriája között (Berachoth tractatusban s egyebütt.) A párhuzam nagyjában sikerült, de van a dolgozatban igen sok erőszakolt magyarázat is, p. o. a szerző פֶּרֶס = holló szótól kiindulva, mely madárról sok mese kurzált az óvilágban, akarja megmagyarázni a Jalkut I, 261a-ban foglalt eme midrást: כִּי הָיָה בְּיָמָיו שֶׁל מֶלֶךְ הַמֶּלֶךְ. Egyébiránt a szerző mindenütt a zsidó forrásoknak adja az elsőbbséget.

Érdekes tanulmány jelent meg jeles hazánkfiától, Perles Józseftől, a Byzantinische Zeitschrift hasábjain II, 569—584. Címe: *Jüdisch Byzantinische Beziehungen* (Zsidó-byzantin érintkezések). Kezdve a talmud s midrás adataival, Perles az egész középkoron át talál érintkezéseket a zsidó s középgörög vagyis byzantin irodalmak között. A gaónak erőlködése a homályos talmudi szavaknak a görögből való magyarázata körül (570. l.) még Perles javítgatásai után sem ér semmit. Inkább állnak tudományos színvonalon a görög származású középkori zsidó auctorok dolgozatai. Egy kéziratban található többek között יְהוֹשֻעַ אֶתְרֵי, ezt Perles (576. l.) így írja át: (γ) ἡρώς (αἰνία)? (a kérdőjel Perlestől való); pedig egyszerűen fel kell bontani két szóra: ἡρώς, θάνατος. A dolgozatban még egyéb hibák is vannak, de azoknak a kimutatása messze vezetne.

A Contemporary Review 1893. októberi számában egy nő — Julia Wedgwood — szól Izrael küldetéséről (The message of Israel). Vonzóan fejtegeti a bibliakritika

szükséges s jogos voltát, a messiáseszmet s hogy miért lett Dávid király ezen eszmének a typusa. Jellemzőnek találja, hogy a zsidók a paschahétre eső szombaton az Énekek énekét szokják olvasni, azon czélzattal, hogy Istenhez való viszonyukat a menyasszony s vőlegény viszonya gyanánt tüntessék fel. Ez alkalommal idézi Friedländernek *Jewish Religion* cz. művét s megjegyzi: It is the work of an orthodox Jew (ez egy orthodox zsidónak a munkája). Szerzőnő ugyan tudja, hogy a püjtutokban is kifejezésre jut ezen felfogás; de hogy már a midrás is így magyarázza az Énekek énekét, úgy látszik, nem is sejtí, máskülönben nem szólna egyoldalú orthodox felfogásról; a peszáchünnep, mint Izrael eljegyeztetésének, aztán Sebuoth, mint Izrael férjhezmenetelének ünnepe, ebből kifolyólag az Énekek énekének s Ruth könyvének ez ünnepeken való olvasása, e viszonyoknak a midrás s pajtánok által való költői feldolgozása — mindez nem válik Izrael szégyenére.

A *bolygó zsidó* legendájának összes feldolgozásait — a magyart természetesen ignorálják — ismerteti L. Neubaur: *Bibliographie der Sage vom ewigen Juden*, Centralblatt für Bibliothekswesen. X. évf. 6. s 7. füzet. Szerző alapos ismerője ezen legendának; tőle való *Die Sage vom ewigen Juden* cz. munka is. (Leipzig 1884.) A *bolygó zsidó* mondája nagyobb figyelmet is érdemelhetne zsidó részről, mint a minőben tényleg részesül.

»Am Urquell« című folyóiratban Friedrich S. Krauss s T. Dragičević egy új alakját a *Panteleimon* mondának tessék közzé: *Die Menschwerdung des heil. Panteleimon* (II, 10). A monda eredete meg van az *Acta Sanctorum*-ban VI. kötet, 397—427. l. A talmudban s midrásban *הַמְּלָאךְ הַגָּדוֹל* ezen mondahősnek a neve, a mi épen = *Panteleimon*. Ezen *הַמְּלָאךְ הַגָּדוֹל* meg lehetős irodalmi harcztól idézett már elő a zsidó tudományban, l. Geiger-féle *Jüdische Zeitschrift* XI. 277; *Revue des études juives* VIII. 200; X, 60 és X, 66. A mondának amaz új alakja sokban emlékeztet a talmudi relációra s annak megértését nagyban elősegíti.

Die Ehe bei den Arabern a czime egy érdekes cikknek, melyet Wellhausen tesz közzé: *Nachrichten von der königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* 1893. Nr. 11. Átvesszük belőle a következőket: »Az eljegyzésnek neve *tazvig* a görög *ζῆγος*-ból« (432. l.) Ismeretes, hogy a rabbinikus irodalomban ugyanezen szó divik a házasság megjelölésére. Kulturhistóriai tekintetből érdekes, hogy Mohamed idejében egész Medinában csak egy menyasszonyi ruhát ismertek s az ahhoz való ékszereket a zsidóktól vették kölcsön (443. l.).

Zsidó érdekű cikket hoz egy hazai folyóirat is: *Adenda lexicis Graecis et Latinis* az Egyetemes Philologiai Közlöny novemberi számában. A cikk latin nyelven reprodukál egy pár adatot Zur grichischen und lateinischen Lexicographie című értekezéséből.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

ÁBRAHÁM IBN EZRA KÖLTEMÉNYEIBŐL.

A balog.

Szféra és a csillagképek	Gyertya-üzlet? Én balogja:
Születésemkor fölémbe léptek,	A nap éjjel is süt, ég ragyogva;
Elferdíték sorsom útját,	Czikkeim halotti leplek?
Fáradok örökkön s ezélt nem érek.	Hajh, kiséim hal meg talán koromba.
	(Rosin, Jahresbericht 1887. 98. l.)

A hal.

A hal miatt a bú emészte,
A hal-kiosztó nem vett észre;
Arczomnak pirja hóba vála,
Amíg megszülte végre
E kis halat szomszédom tála
(u. o. 99.)

Juda Halévi szelleme.

Büvös-bájos fönn az álom,	Jöjj, e port hagyd, s égbe kelve,
Ám szerelmem, hű barátom,	Élünk dallva, énekelve —
Felköltött, hogy lássam képed;	Mit nyujthat e rög tenéked?
Égi angyalok csoportja	— Menj csak vissza, Júda-lelkem,
Ugy neszelt csengő dalodra	És aludjál ott a meenyben,
És leküldtek hívni téged:	Isten nem hagy menni véled;

Még fiakra vágy e lélek,
Izzik még a földi éték,
Mannádért a vágy nem éget:

Páljalom bár nagy halálad,
Ámde jámbor szent tanácsod
Nem kell, tartsd meg, jó lesz néked.
(Ginzé Oxford, 20.)

A görög rabbi.

— Részlet. —

Nincs Edómban tisztessége
A tudósnak ki belépve
Az arabs-lakott vidékre:
Ugy letorkoltak piszszegve.

Ám ha jó egy apró sáska,
E görögnek vézna lába,
Az felkúszik minden bátra,
Ó az ériás lesz fejre.

Gúny gyalázat s szégyen éri
Azt, ki szokimondó férfi,
És e golyóh-rajnak néki
Ront kíméletlen a lelke.

Fenn köpött a gaz görögje,
Illemt, tant félre lökve, . .
Csak fosztisen, hintsen dülyfbe,
Pafvart a becsületesre. — —

Nézd szemét: az mindig újra
Szíve síbságtát tanúzza,
Mely magát keblébe húzta,
S szinte bétarkítja szénynye.

Földig görnyed térde, háta,
Bárki légyen az, ki látja,
Elterül egész hosszába,
Potrohát a földhöz verve.

Minden bölésre hullik szitka,
A törvénytudókat szidja,
Ezért zsákot ölthet mind a
Tisztes istenfélők serge.

Istentagadók — azt mondja —
A hívő bölcsenek csoportja.
Mind a szent gaónok sorba:
S itt hallják s hallgatnak erre.

Rabbi Salamon ¹⁾ te, hol vagy:
Fénye, lángja a Nyugotnak?
Sikra mért nem szállsz e holtak
Tisztességéért kikelve?

Rája, Rabbenú Izsákra, ²⁾
Hulljon égi fűdvnek árja.
Mert kissé megzabolázta . . .
Bár ma az is elfeledve.

A czenkekhöz így szólt ajka:
Minden tudomány agyamba,
Vonatkozzék bár az magra,
Házasságra s ünnepekre. ³⁾

Lármáz, gajdol kurjongatva,
Fölleget ver nyálas hangja —
Bár az ősi erkölestanba,
Ábóthban botlik kigyelve. ⁴⁾

Szégyenét e szemtelennek
Kiküldhetné kis gyermek;
Taharóth-tudással henezeg,
S téved minden tóra-versbe. ⁵⁾

Szakasz-kezdetet sem ért ez, ⁶⁾
Száján még az is nehézkes;
Mit ha kis gyermektől kérdész,
Bizton, bátran megfelelne.

Azt hívém, szövetség-láda,
Ámde benne mérge lángja.
S szinte tátong a hiánya:
Mégis rajta csüngnek egyre. —

Istenes férfik, hagyjátok!
Vagy ilyen sehol sem láttok?
Benne vajjon mit találtak?
Kié szívetek szerelme?

Bűn sarába hull miatta
Annyi elesábitott balga,
Mást is magukkal ragadva,
S lustos, sima mindnek nyelve.

Vigadjon vele, ki hive,
Telt marokkal hordva, vive
Néki mit csak kíván szíve:
Habzó bort ezüst kehelybe!

És ha hiszték benne, jól van,
Füredétek minden jóban.
Ágya hadd ragyogjon hóban,
Melynek színt vakít a selyme.

Benne meg bájos leánya,
Drága hitves, édes mátká;
És vigyének tágas házba,
Melynek szellős minden terme.

Szolgáljátok istenképen,
És talán megtart kegyében:
Te pediglen, izraelém,
Jól figyelj e törvényekre!

(u. o.)

A legyek.

Leroskadok; hová legyek?
Kiáltok: ő e gaz legyek!
Nem hagyják ők lehelni sem,
Szorongatnak mint ellenek.

Belep szemet szemöldököt,
Röpi az orr, a száj fölött,
Elszédit a szerelmi-dal,
Mit már fülembé zümmögött.

Bor gyöngyözzön serlegében:
Részeg paptok éljen, éljen . . .
Ám az ő pohárnokképen
Ez sosem leszen fölmentve.

Ó hadd hizzon; minden napra
Friss kenyért is mért ne kapna,
Mint király meg országnagyja,
Ez az elpuhult emberke?

Úgy; először apró marha,
Aztán sor jöhet a halra,
No meg megpirult galambka,
Izletes, rutás fűszerbe.

Hadd ragyogjon szende képe,
Gesztenyét tevén élébe,
Aztán édes füge-lébe
Tört diót, jól megkeverve.

Haspók, jó kövér istentek,
Adjon boldogságot nektek . . .
Hajh, de a valódi szentek
Arecba köpnek, arecba, szembe!

Bújjatok csak árnyékába,
Éljetek csak, őt szolgálva,
Láborát a hitvány, gyáva
Csak tovább csókolja, nyelje.

Én azt hívém, hogy magamat
Illet e kis kenyér-falat,
De hajh, nyelik a legyek is,
Akár étkes farkas-csapat.

Aztán meg nézd e serleget,
Borát kiisszák a legyek,
Mint meghívott vendégeim:
Segítetek, segítetek!

¹⁾ és ²⁾ A görögnek nagyobb tekintélyű, fölötté álló rabbik.

²⁾ Részai a talmudnak: zeráim, másim és móed: vetési, házassági és ünnepi törvények.

⁴⁾ Ábóth: az apák mondásai; erkölcsi mondások: előtte hát ismeretlenek.

⁵⁾ Taharóth: már akkor is a legkevésbé tanulmányozott része a talmudnak.

⁶⁾ Heti szidra.

A magukét keveselik,
Ó bort, kövér ürit nekik!
Csekély nekik, mi lenn hever,
Kortyom s falatomat lesik.

Ha társim megvendéglém,
Eljűk minden jót tevén,
Ez a lánczhozata légy-sereg
Ül, trónol asztalom fején.

Jer teli szél; hadd öli meg
Ez átkot a fagy és hideg;
Beteg vagyok — de akkora
Dal szól az ég isteninek.

(n. o. 99.)

Izsák.

Bús atya, jer gyászolva,
Mert elvette Királyod
Fiadat ki egyetlen volt,
Kit szeretettél, Izsákot.

Én, a férfi, átkot értem,
Minden üdvöm kihálva;
Távol volt soká fiam, de
Nem aggódtam miatta;
Azt hívé, hogy vénségemre
Támaszom lesz fiamba!
Hajh, átkomra nemzettem én,
Buzgalmambak mi haszna?
Hogy örülnék? Meghalt, vége,
Eltemettem Izsákot.

Hagyj fel, hívé, mert csak zaklat
Minden vigasz-szó, beszéd,
Lelkem átkát ő ne említsd,
Nékem ki ne ejtsd nevét.
Volt parázs itt, de kioltá
Már a végzet — s verne még?
Hisz örök rommá lett szívem
És szemfényem elveszék;
Elvesztém hitem, testem,
Mint elvesztém Izsákot.

Sírva sírok folyton folyvást,
Sírok, nagy a bánatom,
Három éve látva, hogy ő
Meghalt messze tájakon;
Meghalt, szent hitét elhagyva,
S úgy éget e fájdalom...
Éjje-nappal sír a lelkem,
Várja őt — hajh, várhatom.
Mennyi kin, nyomor tört énrám:
Ez váltá fel Izsákot.

Isten, kinek akarated
Uralg minden lényeden,
Nyújts vigaszt e téged főlő,
Bús atyának: énnem;
Lengjen szívem ronesain át
Lágy vigasz-szód, én egem:
Ósinek útján hadd járjon
Ujra fiam, énvelem,
Hisz oly ifjú még, tanítsd hát
Félelmedre Izsákot.

(Diván. 205.)

Nagyvárad.

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

ORSZÁGVILÁG.

SÉTA JERUZSÁLEMBEN.

Jeruzsálem, december havában.

Tisztelt szerkesztő úr!

Úgy hiszem, hogy jelenlegi soraimban legelőször a szent város topographiai fekvésével kell megismertetnem, hogy azután visszatérhessek a különböző intézetek kiterjedésére és fekvésére, a melyekről tulajdonképen írni akarok.

A szent város fal által van körülvéve, a mely harmincz, néhol nyolczvan, sőt száz láb magas; átlag öt láb széles és tizenháromezer láb területű. Hogy lehetséges legyen a városba való bejutás, öt kapuval látták el e falat. A város nyugati részén van a jaffai kapu, északon a damaszkszi-, keleten az oroszlan- és a trágya-, délen pedig a Zion kapu.

A város építésmódja tisztán keleties; különböző nagyságú négyszögű kövek, a melyek mészkő és vakolat nélkül vannak össze illesztve, egymásba fonódó házak óriási bolthajtásokkal, a melyeknek nyílásain át kis mellékutcákba jut az ember, szűk, nappal túltömött s nem épen kellemes illatú utcák jellemzik a szent várost. — Ha azonban elhagyjuk a régi városrészt s nyugati irányban haladunk, egyszerre egész új világban képzeljük magunkat. Európai stílusban épített, barátságos házak, messzire kiterjedő gyümölcsös kertek fogadják itt az embert; s ha az imént látottak nem gyakorolnának az emberre olyan hatalmas benyomást s ha nem állanának még a templom, a síralomfal, Dávid tornya, — Jeruzsálem egykori ékessége, — s a mai Jeruzsálem látványosságainak varázsa alatt, egy nagyobb európai városba képzelünk magunkat. Itt vannak a különböző konzulátusok s a legtöbb zsidó intézet. Itt tisztaság uralkodik, mert ebben a városrészben majdnem kizárólagosan európaiak, többnyire zsidók laknak. A legérdekesebb az, hogy az egyes utcáknak héber

nevük van. A város mellett, kissé délre fekszik *בית שבע*, arrébb, észak felé *בית שבע*, még feljebb *בית שבע*, a mely valamint a két első is, magában véve kis várost képez és a mely városrészeket az idevalók városoknak is neveznek. Szorosan *בית שבע* mellett fekszik *בית שבע*, azután pedig *בית שבע*, itt, északnyugaton végződik a külváros, a mely azonban délfelé még nagyobb kiterjedésű.

Ha végig megyünk a jaffai úton, legelőször is *בית שבע* városkába érünk, innen *בית שבע*-ba, azután *בית שבע*-ba, ez egy házesort, a melyet bold. Montefiore építtetett és a jelenlegi tulajdonosoknak csekély részletfizetésre átengedte; a jövődelmet pedig jótékonycélokra fordította.

Innen *בית שבע*-ba érünk, azután *בית שבע*-ba, majd *בית שבע*-ba, innen *בית שבע*-ba, azután *בית שבע*-ba, majd *בית שבע*-ba, végre *בית שבע*-ba. Most azonban ismét *בית שבע*-ba érkezünk.

Ohel Dávidban, Nachlath Sibahval ferdén átellenben egy szép épület van, a mely a többi épület közül gyönyörű természeti fekvése által tűnik ki. Nagy vaskapu, a mely a háromlábnyi falkerítésben van, vezet egy szőlőtőkékkel gazdagon beültetett kertbe. Ezeknek törzsei épen olyan vastagok, mint a többi gyümölcsfáké, a melyek szintén nagy számban vannak ezen kertben. Széles kőlépcső, oldalán vaskarfakkal, vezet fel a jóval magasabban fekvő házhoz, mely előtt azonban még egy nagy, tisztán tartott és virágágyakkal ellátott terasse terül el. Négyzetben épült, egyemeletes ház, tágas, játszóhelylyé átalakított hátsóudvarral, ez az árvaház képe. Szükségtelen a belső berendezést és helyiségeket leírnom, elég megemlítenem, hogy teljesen európai mintára készült és alig elegendő azon huszonöt növendék számára, a mely jelenleg az intézetben van. — A nyolczvanas évek elején alig volt az intézetnek tíz növendéke, kiknek legtöbbje sephardim vagy moghrabim volna. Akkoriban az askenazim még vonakodtak gyermekeiket oly intézetbe adni, a melyben a tóra mellett profán tudománnyal is foglalkoznak.

Dr. Herzberg iránt, a ki igen derék és sokoldalúlag művelt úr s aki akkoriban az intézet vezetője volt, oly nagy előítéletet tanúsítottak, hogy minden igyekvése daczára, nem volt képes ezen előítéletet legyőzni. A jeruzsálemiek egyálta-

lában nem szívelhettek egy phil. doktort; azután pedig még nem hegedtek be azon sebeik, a melyeket kevés évtized előtt Dr. Frankel L. A. orvos ütött rajtok. Dr. Herzberg mégis tizenkét esztendeig maradt meg állásában, a mely körül nagy érdemeket szerzett. Neki köszönheti az árvaház mostani telkét, a melyet ő vett meg az egylet számára, ő volt az, a ki az egyletnek megnyitotta a jövedelemforrások egész sorát s a ki a modern tudományokat otthonossá tette Jeruzsálemben. Megúnva a folytonosan s különböző oldalról ellene irányuló agitációkat, tizenkét évi áldásos munkásság után visszavonult Németországba. Most, mint egy iskola vezetője működik Brüsszelben. — 1891-ben, a midőn elhagyta az árvaházat, huszonhárom növendéke volt. Ezek legnagyobb része askenázimből állott. Ma már huszonöt a növendékek száma s azon vagyunk, hogy tágtisuk az intézetet, minthogy a kérvényezők száma napról-napra nő.

Isten áldása legyen vállalkozásunkon!

DR. GRÜNHUT LÁZÁR.

MORVAORSZÁG ZSIDÓ KÖZSÉGEIRŐL.

Azt hihetnők, hogy a csekély földrajzi távolságnál fogva, sem jellegében sem intézményeiben nem igen üthet el a morva zsidóság a magyartól. De a tapasztalat ezen feltevéstünköt sehogy sem igazolja.

Nem a Morva folyó, hanem egy egész világ választja el e két zsidóságot egymástól, úgy, hogy az itteni zsidóság viszonyainak behatóbb ismertetése, nemcsak általános ethnografiai, de speciálisan felekezeti szempontból is érdekes eredményre vezet. Ezen ismertetésnél első sorban az összehasonlításokat kell kerülni, mert nézetem szerint, két egyén közt, a kiknek mindegyike más országban, tehát más viszonyok közt nőtt fel, párhuzamot nem igen lehet vonni. Az egyén, úgy a mint előtünk megjelenik, magán hordja nemzetének bélyegét, és habár öntudatlanul, pregnánsan juttatja érvényre annak erényeit és hibáit egyaránt. E tény oly szembeszökö, hogy rövid együttlét után megtudjuk különböztetni a magyar zsidót a morvától. Azok tehát, a kik nem a vallás, hanem a zsidó faj ellen

lázítják a tömeget, vagy nem láttak még két, különböző országból származó zsidót, vagy pedig nem tartották érdemesnek, e két egyén között párhuzamot vonni. Azon iratok, a melyek a zsidóság védelmére irattak. — és a melyek sorából Leroy-Beaulieu genialis művét említem föl — ezt a jelenséget többé-kevésbé alaposan megbeszéli. Nekünk zsidóknak azonban nagy okunk volna az ilyen kétes értékű védelmeknek nagyon megörülni. Igaz, hogy a zsidóság mindig azt hirdeti, hogy nem képez népet a népben, és ez hazafiságra nézve tökéletesen igaz, de hála Istennek, a mindennapi tapasztalat bizonyos tulajdonságokra nézve az ellenkezőt bizonyítja. És daczára annak, hogy eleink századokon át büszkén vallották külön nemzeti voltukat, még akkor sem feledkeztek meg soha azon kötelességekről, melyeket az ország, a melyben laktak — hisz hazáról abban a korban fájdalom beszélni nem lehetett. — reájuk rótt.

De a legnagyobb gyűlölet és izgatás sem változtat ama egyszerű tényen, hogy a mai zsidóság tökéletesen hozzásimult a környező nemzetekhez. Hogy ez nem mindig volt a zsidóság hasznára, azt tudja mindenki. Elejét akartuk venni a sokféle vádagnak és rágalmagnak, hogy ez nem sikerült, szomorú dolog. Nekünk sovány elégtétel a költő szava »in magnis voluisse sat est«.

Mint két különböző ország szülöttje, nagy lesz tehát a két zsidóság között a különbség. A szembeszökő eltéréseket, azokat a szép szokásokat, a melyek itt századok óta élnek és a melyek Magyarországra is át volnának ültethetők, a régi intézményeket, a melyekben meg annyi történeti emléket láthatunk, ohajtom a Szemle olvasóinak bemutatni. Sem kimerítő alaposágra, sem szörszálhasogató részletezésre igényt nem tartok. Az elsőhöz hiányzanak a segédeszközök és források, a másik pedig a lap t. olvasóit nem igen érdekli. Annak a ki világot akar látni, legtöbbször be kell érnie az általános benyomással, az apró, jelentéktelen részletek megfigyelésére nincs ideje.

A mi itt Morvaországban első sorban feltűnő, az a zsidóság egysége. Sem túlbuzgó fanatizmust, sem lanyha részvétlenséget nem találunk, úgy, hogy az ellentétek nem kerülnek élesen egymás mellé, miáltal a surlódások elkerülhetők.

Az itteni zsidóság, az által, hogy az osztrák állam fennhatósága alá tartozott, végig szenvedte mind ama kínokat, a melyeket a spanyollal rokon osztrák fanatizmus reá mért. De az osztrák zsidóság sanyaru sorsától Morva- és Csehország zsidói nagyjában meg lettek kímélve, úgy, hogy az Alsó-Ausztriából kiűzött hitrokonok itt gyakran menhelyet találtak, a miről az itteni temetők sírkövei tanuszkodnak. A lakhely állandósága és Izrael szenvedései azt eredményezték, hogy a zsidóság összetömörült, szorosan ragaszkodott az ősök hagyományához, tiszteletben tartotta intézményeit, leróta kegyeletes tartozását a mult iránt, megőrizte és tovább fejlesztette a zsidó öntudatot, egy szóval szívébe zárta nemzetének történetét, kinszenvedéseit.

A lakhely állandóságát említettem első sorban. Morvaország zsidósága magát benszüllöttnek tekinti, és ennek alapján osztrák polgárságát nagyra becsüli. Nem sok oka van reá! Az első zsidó bevándorlók valószínűleg Németországból jöttek.¹⁾ A tizedik század végén lépnek először föl, és hogy e föllépés mily jellegű volt, azt az akkori kor szelleme már előre megmondja. Przemysl Ottokár király 1254-ben a zsidókat néhány kedvezményben részesíti.²⁾ Brünn városának körülfalazásához 1333-ban a zsidók a költségek negyedrésszel járultak. Falvakban nem volt szabad lakniok, vásárookra nem mehettek. Ekként megszorítva éltek a 18-ik századig. 1745-ben január 2-án jött ki a rendelet, mely a zsidókat egész Morvaországból kiűzte, és határidő gyanánt junius végét szabta meg. Mi sem tanusodik jobban a morva zsidók mellett mint ama körülmény, hogy a keresztény lakosok kérelmére ezen rendelet május 15-én vissza lett vonva.

De a zsidó lakosok száma egyszer mindenkorra meg volt szabva. Így századokon át el volt tiltva, hogy a családnak egynél több tagja alapítson újabb családot. Ezen jog rendesen az első szülöttet illette meg, a többiek »in perpetuum qua exteri«, mindig idegeneknek tekintettek.³⁾ Az a család, melynek

¹⁾ Johann Franz Herrmann v. Herrmannsdorf: Geschichte d. Isr. in Böhmen p. 19.

²⁾ Hieronymus v. Scari: Systematische Darstellung der in Betreff der Juden in Mähren... erlassenen Gesetze u. Verordnungen p. 2.

³⁾ Hofdecret vom 24. october 1726, a Wekebrod által kiadott

férfinarja nem volt, megszűntnek tekintendő.¹⁾ 1787-ben egy türelmi pátens a zsidók számát 5400-ban állapította meg²⁾ a kik 1788-ban 52 községbe lettek osztva. Ezen 5400 család körülbelül 30.000 lelket számlál, és ha ezen számot összehasonlítjuk azzal, hogy csak rendes adók fejében mennyit kellett a kincstárba juttatniok, akkor megérthetjük azt, hogy miért volt a türelmességről nem épen híres Ausztria a morva zsidók iránt elnéző.

Fogyasztási adók czimén 1824-ben 75.760 forint folyt be a császári kincstárba. Ezen összeg egyszerűen megfoghatatlan volna, ha nem néznénk egy kissé körül azon adónemek közt, a melyeket a zsidóság fizetni tartozott. A családi díj fejében minden zsidó évi 10 frtot fizetett,³⁾ és ha ez nem folyt be pontosan, akkor a hatóság a zsinagógát bezárhatta. Az említett pátens egy fogyasztási adó-pótlékot rótt a zsidókra, a melyet vagy közvetlenül maga az állam hajtott be, vagy pedig bérbe adta. Az első évben ezen czímen 61.280 frt folyt be. Érdekes, és azt a páratlan cynizmust, melylyel a zsidókat kiszípolozták élénken világítja meg a következő adónem, az u. n. Contributionsdrittel-Zuschlag fölemelésének megokolása.⁴⁾ »A zsidóság részéről eddig befizetett 150 százalékos osztály és törlési adót illetőleg, meg lett fontolva, hogy ezen adó a keresztény lakosság számára 1811. márczius 15-én fölemeltetvén, nincs rá ok, hogy a zsidóságot e tekintetben megkülönböztessék.« Azért elhatározták, mert hisz sok szónak ez a vége, hogy az eddig befolyt 82.200 frt helyett, ezen a czímen 109.600 frtot kell behajtani. Hozzájárult ehhez a türelmi adó, melyet az idegen zsidók voltak kénytelenek 5—20 frtnyi magasságban fizetni. Ez utolsótól eltekintve, a többi adók behajtásáért a felelősség a zsidó községet terhelte.⁵⁾ Ezen

»Sammlung der seit 1800—1740 ergangenen allerhöchsten Gesetze. Brünn, s. a.

¹⁾ Jüdische Polizeiordnung vom Jahre 1754. okt. 16.

²⁾ 1787. nov. 17-én kelt pátens 1. és 2. §§.

³⁾ Ezen összeg az 1787. július 26-án kelt udvari rendelet alapján 5 frtra szállított le. Az akként hiányzó összeget a fogyasztási adó fölemelése, és a hadi adó behozatalával pótolták ki. 55 200 frt helyett körülbelül három annyit.

⁴⁾ Finanzpatent v. J. 1811. február 20.

⁵⁾ Az összes adók alapját a Ferdinánd »kegyelmi« rendelete által

rendes adókon kívül, időről-időre még más meglepetésekkel is kedveskedtek a morva zsidóknak. Így péld. egy 1788-ban kelt pátens szóról-szóra a következőket mondja: »Mint hogy a morva zsidók a családi díjon kívül egyéb megszabott adót nem fizetnek, ezért kénytelen a zsidóság »hadiadó« czímen évenként 24.660 frtot befizetni.«¹⁾

A rendes adókhoz járultak a bírságpénzek, a melyeket a zsidók valamely rendelet áthágása esetében tartoztak lefizetni. Itt az első sorban azon bírság említendő, melyet azon községeknek rónak ki, a kik az 1657-ben megszabott számon tul vesznek fel zsidókat.²⁾ A külföldi illetőségű zsidók türelmi adót fizettek, a melynek magasságát időről-időre a helytartóság szabja meg.

A kik az ellen vétének »súlyos rendőri kihágás« miatt büntetendők meg. A kivándorlás csak az illető uradalom és a helytartóság engedélyével történhetik, azok a kik az ellen vétének, 10 tallérral büntetendők, és az illetőségi helyükre visszatolonczolandók.³⁾

Mint hogy ezen szűkkelő, kegyetlen rendeletek Magyarországon nem honosultak meg, külön nehézségekkel zárták el a morva zsidók elől a Magyarországra vezető utat. A kivándorlási engedélyen kívül itt még bevándorlási engedélyt is követeltek a határon, a ki ilyennek birtokában nem volt, csavargás vétsége miatt büntetett. Az itteni könyörtelen rendeletek sok zsidót kényszerítettek arra, hogy a vándorbothoz nyuljon, és hogy a türelmesebb Magyarországon keressen újabb, és hogy a réginél jobb hazát. Így történt, hogy különösen Észak-Magyarország több községe, Vág-Ujhely, Nyitra, Galgóc többnyire innen kivándorolt zsidókból alakult. Hogy mily

megszabott évi 12.000 frt képezte, melynek behajtásáért az egész ország zsidósága felelt.

¹⁾ Scari I. c. p. 175. az 1788. november 20-án kelt pátens alapján. Ezen adó a rendes adókon kívül lett kivétel, a mint az 1799. deczember 3-án k. pátens mutatja.

²⁾ Minden város, egy-egy újabb fölött zsidóért 1000 aranyat volt kénytelen bírságként fizetni. Bűszkék lehetnek a zsidók, hogy hivatalosan ily nagyra becsülték őket.

³⁾ Helytartósági rendelet, 1802. márcz. 10-én. V. ö. Klingner; Practischer Rathgeber in Militär-Angelegenheiten u. Judenwesen, Brünn, 1826. p. 273.

magas fokon állottak az itteni zsidók, legjobban kitűnik ama tényből, hogy a sokféle rendelet-bilincsek dacára, egy évben — 1831-ben — összesen *husz* forintba rugtak a bírságpénzek.

Szinte hihetetlen, hogy azon férfiak, a kik oly páratlan korlátozottsággal akadályozták meg az egyik oldalon a zsidók anyagi és szellemi kiterjedését, a másik oldalon oly intézményeket léptettek életbe, a melyek a zsidóság külső megjelenését emelni voltak hivatva. Foglalkozás dolgában ugymint a család-alapításban a legsötétebb fanatizmus szülte korlátok közé szorították őket, mint összeséget pedig nemcsak hogy elismerték, de oly jogokkal ruházták föl, a mely bizonyos hatalmi pozíciót volt hivatva nekik adni.¹⁾ Ezen intézmények közé sorolandók a zsidó községek önállóságát előmozdító rendeletek, továbbá a »Landes massafond« és az »országos főrabbi« intézménye. Természetes, hogy minden nem egyéb, mint megannyi módja a zsidóság újabb kiszípolozásának, de a zsidók értették, miként kell, miként lehet ez intézményeket a zsidóság üdvére fordítani. Ez intézmények még manapság is fennállanak, és a zsidó községek többnyire ezen alapon nyugszanak. Sőt bizonyos joggal állíthatjuk, hogy az új, egész Ausztria zsidóságának viszonyait szabályzó 1890-ki 57. t.-cikk, és az ezzel kapcsolatban álló, a morva helytartóság által 266⁴⁵/₉₀ sz. a. kiadott minta-alapszabály ezen intézmények tekintetbe vételével lettek megszerkesztve.

A »Landesmassafond« alapját az 1787-iki július 26-án kelt udvari rendelet vetette meg. Ezen év november elsején a contributionalis adó azon föltétellel adatott 6 évre bérbe, hogy a bérlő az évi tiszta nyereség felét egy ily alap megteremtésére köteles fordítani, melynek rendeltetése az volt, hogy az eladósodott zsidó községeket arányosan támogassa. A hat év lejártával ezen szerződés úgy lett módosítva, hogy a bérlő ezentul csak 6080 forintot köteles e célra fizetni. Ezen összegből fogalmat alkothatunk magunknak egy részről a zsidók megadóztatásának, más részről a bérlő nyereségének nagyságáról. Ezenkívül ezen alaphoz csatoltattak még a zsidókra kivetett bírságpénzek is. Mekkora lehetett a morva zsidók

¹⁾ Az országos alap, és rabbi hivatal megteremtése által a zsidóság úgy befelé, mint kifelé egységes terület gyanánt volt képviselve.

erkölcsi ereje, ha a legszigorubb ellenőrzés mellett, a bírságpénzek például 1831-ben összesen 20 frtra rugtak. Nem tudni, mit csodáljunk jobban. A vezérő körök korlátoltságát-e, a mely egy ily felekezettel oly mostohán bánt, vagy a morva zsidóság türelmét, mely erkölcsi tisztaságának tudatában ezen nyomasztó terheket szótlanul viselte.

De nem soká tartott a hatalom jóakarata. Az 1831. május 29-én kelt 18.741. számú udvari rendelet megfosztotta az alapot eddigi jövedelmétől, és elrendelte, hogy az ekként befolyt jövedelem ezentul a császári kamara alapra fordítsák. Az országos alap jövedelme pedig a következőképp lett felosztva. A Nikolsburghan székelő országos rabbi fizetésére 600 frt.¹⁾ A pénztári személyzet dotálására, az országos rabbi választásánál felmerült költségekre és egyéb egyrészt irodai, másrészt kulturális kiadásokra. Az alapból egyes személyek is kaphattak kölcsönt, ha az kellőképp biztosítva lett.

Az alkotmányos aera kezdete az alap történetében is fontos fordulópontot képez. Azon összeg, a mely a kamara alap javára lett elvonva, az országos alaphoz lett visszaadva, úgy, hogy az jelenleg körülbelül 1,200.000 frttal rendelkezik. Ennek kamatai azon községek támogatására fordítatnak, a melyek kis terjedelmük dacára, községi szervezetüket fenntartják, rabbit, hitoktatást és rendszeres Istentiszteletet tartanak. Az alap kezelésével megbízott, és az összes községek előjáróiból alakult curatorium jelenleg a hitoktatásra fekteti a főszűrt, és nemrégiben azt a határozatot hozta, hogy ezt ellenőrzendő, felügyelőket nevez ki, a kik a hitoktatás állásáról az egyes községekben időről-időre meggyőződést szereznek, és a tapasztaltakról a curatoriumnak jelentést tesznek. Mint-hogy azonban az 54 morva község legnagyobb részében a hitoktatást a rabbik maguk végzik, ezek a curatorium határozata ellen állást foglaltak, és községeikkel egyetemben megakadályozták az ellenőrzést. Szép példa arra, hogy sem a rabbik, sem a községek nem járulnak a pap méltóságának és tekintélyének csökkentéséhez. Hogy a curatorium a községek és rabbik visszautasító állásával szemben mire határozza el

¹⁾ Ezen összeget csak az 1790. január 16-iki helytartósági rendelet alapította meg. Két évvel előbb az országos rabbi hivatalában nagy változások eszközöltek.

magát, azt csak a februári nagyggyűlés fogja eldönteni, ad hoc sub judice lis est.

Az országos alap támogatásának köszöni sok kisebb község fennállását és a morva zsidóság azt, hogy az interconfessionális iskola daczára, a hitoktatás itt nem áll alacsonyabb nívleun mint pld. Magyarországon. Sőt némely tekintetben őket illeti meg az előny, a mint azt néhány szép. követésre méltó intézmény mutatja. Így például a prófétákból vett hetiszakaszt minden szombatn egy iskolás fia olvassa, a ki azt a hittani órában, az egész osztály jelenlétében tanulja be. Nem szükséges kiemelnem, hogy mennyivel könnyebben menne ez Magyarországon, a hol minden valamire való zsidó községnek van felekezeti iskolája. Egy másik intézmény, melyet községemben én honosítottam meg, abban áll, hogy a felnőtt gyermekek 12-14 évesek (addig tart a tankötelesség) a mindennapi reggeli és esteli Istentiszteletnél kötelesek megjelenni, a mi a szülők zsidó érzületéről szépen tanuskodik. A jó példa annyira hatott, hogy a nyári szünidőket itthon töltő középiskolai tanulók a szülők parancsára szintén kénytelenek voltak a templomba járni. Mindamellet azonban, a zsidó műveltség itt sokkal alacsonyabb, mint Magyarországon, de tisztább. Talmud és commentárok itt csak elvétve ápolatnak, annál nagyobb gondot fordítanak az itteni »írástudók« a szentírás könyveinek olvasására. Az a néhány ember, a ki még a tal mudban jártas, megelégszik a pesattal, és tovább nem terjed az ambíciója.

Az országos alappal összeköttetésben áll az országos rabbi intézménye is. A zsidó tudomány terén elsőrangú tekintélyek töltötték be egykoron ez állást, a kik megérdemelték azt a szabadalmat, melyet a kivételes törvények nekik biztosítottak. Csak Banéth (Benedict) Mordechai és Nahum Trebitsch neveit említem föl, a kikhez Sámson Raphael Hirsch csatlakozott, a kivel együtt a nagy Grätz is Nikolsburgban tartózkodott. Akkor még barátok voltak! — Az országos rabbi kötelessége és hatásköre a község kebelében felmerült peres ügyek eldöntése, a vallásos kérdések feletti határozathozatal, és »az Istenfélelem ápolása és fejlesztése« volt. Gyönyörű elvek, de aligha ezek voltak döntők az országos rabbi hivatalának megteremtésénél, mint inkább ama cél, hogy a

zsidókra kivetett adók pontos behajtásánál ő segédkezett. Hogy a segédkezés miben állott, azt egy, kezeim között levő átokminta bizonyítja a legjobban. De az országos rabbi tiszteletére legyen mondva, hogy ők többet törődtek hivataluknak valláserkölcsei, mint administratív oldalával.

Az utoljára említett czélből az országos rabbi mindig az országban volt kénytelen tartózkodni, és »Osi időktől« — így mondja azt a törvény — Nikolsburgban székel. Ha azonban előnyösebb, hogy külföldön tartózkodjék, úgy erre a legmagasabb engedély szükséges, és az orsz. rabbi köteles távolléte alatt helyettesít állítani. Csakis az országos rabbi van feljogosítva a »kétszeres Ráb« címet adományozni, és ezt is csak évenként kétszer, peszach és szukkothkor. Az »egyszeri Ráb« — morénu címet azonban minden kerületi rabbi megadhatja, föltéve, hogy legalább 10 »tanulót« tart magánál, és csakis oly 2 év óta nős embereknek, a kik tudományuk által azt megérdemlik. Az országos rabbi választása akként történt, hogy a morva zsidóság három csoportba volt osztva, és minden egyes csoportnak élén két »Landesältester« állott, a kik sem a hivatalos jelöltekkel sem egymás közt sem állhattak rokonsági viszonyban. Az 1830. év az orsz. rabbi intézményében több változást okozott, a melyek közül a legfontosabb az, hogy ez országos rabbi hatásköre a zsidó vallás és irodalom oktatás feletti felügyeletre szorítottat és ki lett mondva, hogy ezentúl nem Nikolsburg az okvetlenül szükséges székhely. Így történt aztán, hogy ezen hivatal községből községbe, Trebitschról Boskovitzra, onnan pedig jelenlegi székhelyére, Brünnbe került.

Minden megszorítás daczára e hivatal még ma is fontos szerepet játszik Morvaországban. Eltekintve attól, hogy a helytartóság minden a zsidóságot érintő ügyben az orsz. rabbi véleményét bekéri, még több, az 1754-iki »rendőri rendtartásban« megszabott jogokat is gyakorolja a jelenlegi országos rabbi-helyettes, — a ki e hivatalt atyjától vette át, — az 1890-iki 57-ik, és a zsidók állását szabályzó rendeletek világos értelmé daczára.

Kijelentettem e sorok bevezetésében, hogy részletező alaposágra igényt nem tartok. Összeszedtem a morva zsidó

multjából azt, a mit találtam, és előadtam úgy, a mint találtam. Azt hiszem, hogy ezen történeti böngészet érdekelni fogja a Szemle olvasóit.

Misslitz.

DR. GOLDSCHMIED LIPÓT.

BÉCSI LEVÉL.

Ezen levellemnek bátran adhatnám a címet »Asszimiláció vagy Czionizmus«. Tervem ugyanis ismertetni a bécsi zsidó egyleteket, de hogy sokat ne ígérjek és keveset nyújtsak, azonnal kijelentem, hogy mellőzöm a jótékonyági egyleteket, minthogy ezek egyáltalában nem különböznek más városokban létező hasonczélú egyletektől, és inkább azon egyleteket szándékozom ismertetni, melyek Bécsnek különlegességét képezik. Ide tartozik első sorban a bécsi akadémiai »Kadimah« egylet.

A »Kadimah« 11 év óta áll fenn. Alapítása tehát a 80-as évek kezdetébe esik, a mikor is tudvalevőleg a Németországból átláplántalt antiszemizmus járta. Ausztriában ezen nemes ültetvény erős gyökeret vert, sőt hála a többséget kereső Taaffe-kormányának, óriási mérvben szét is ágazott, úgy, hogy most már a honosság jogát is megszerezte.

De nem akarok szólni az antiszemizmus mostani hatásáról, hanem a hatásról, a melyet a 80-as években a bécsi zsidó egyetemi ifjúságban előidézett. Mindama sok ifjúsági klubból, »Burschenschaft«-ból — a melyek oly bőven tenyésznnyek a bécsi »alma mater«-en — a zsidó ifjak kizárattak — hogy erősebb kifejezést ne használjak —; mint megsértett felek elégtételvadásra nem számíthattak, minden nyilvános helyen, sőt az aulában is árja és nem árja hallgatótársaiktól gúny tárgyává tettek és nem épen jóhangzású czimkekkel tiszteltettek meg.

Ezen szomorú és szégyenletes állapotnak véget vetni, céllozta azon mozgalom, melynek eredményeül a »Kadimah« létesítését tekinthetjük. Megvolt tehát egy egylet, a melyben a zsidó egyetemi ifjak biztosak voltak a megtámadtatás elől, a melynek »Burschenschaft« jellege feljogosította a tagjait, hogy karddal és pisztollyal becsületüket megvédjék. A gyávaság vádjá tehát elnémult, de ha ez egyedül lett volna célja

a »Kadimah«-nak, úgy a zsidó egyetemi ifjúságnak csak negatív hasznót nyújtott volna, valami pozitív hatást nem idézett volna elő.

De a »Kadimah«-nak pozitív céljai is voltak, melyeket valóban nagyjában már most is megvalósított. Az alapszabályok 1. paragrafusa ugyanis így szól: Az egylet, mely minden politikai tendenciát kizár, a következő cél elérését tűzte magának ki:

A zsidó öntudat fejlesztését, valamint a zsidó deákok nemzeti összetartozás eszméjének terjesztését, végre a nemzeti történet és irodalom ápolását. Felolvasási estélyek diskusszióval egybekötve, egy megfelelő könyvtár és számos felekezeti heti- és havi folyóiratok, barátságos összejövetelek, pályázatok kiírása; mindezek az eszközök a fent leirt célok elérésére.

Ha a »Kadimah«-egyletnek sikerült a bécsi zsidó egyetemi ifjúságban a zsidó önértet felkelteni, ez már magában olyan vívmány, melyet nem lehet eléggé megbecsülni. Mert a fiatalság, bármennyire is látta a szülői házban a vallásosságot — pedig az se bizonyos — leginkább hajlandó magát az »ilyen avult« dologban tultenni és a korszellemmel versenyt haladni, később sem válik a zsidóságnak javára, az indifferenzizmus bő köpenyébe burkolózik, sőt igen gyakran meg is tagadja vallását akár pillanatokra akár örökre. Azután természetesen minden oldalról felmerül a panasz, hogy az intelligens zsidóság vallásával nem törődik, a hitközségi életben nem kíván részt venni.

Ezen vívmány mellé sorakozik egy másik nem kisebb értékű: a zsidó történet és irodalom iránti érdeklődés és szeretet felébresztése. Történetünkben való járatlanságunk legerősebb rugója a zsidóság megtagadásának, megbénít minden érzést zsidó intézmények és szokások iránt. A hetenkénti felolvasások majd a zsidóság multjából, majd jelenéből, majd történetéből és irodalmából, majd politikai állapotáról alkalmat nyújtanak, hogy minden tag a zsidóságot teljesen megismerje, az eszméket és ideákat, melyekért küzdött és harczolt, türt és elviselt, felfogja és magáévá tegye.

A tisztelt olvasó azt fogja gondolni, milyen különös fogalma van ennek a cikkírónak az egységről. Eleinte címet akar levelének adni, de még se teszi, és végre még se mondja,

miért is vannak neki oly különös szeszélyei. Hát csak lassan tisztelt olvasó, már is benne vagyunk az Asszimilációban és a Czionizmusban. »Nemzeti öntudat!« »nemzeti összetartozás!«

Milyen jelszavak is ezek? Az antiszemitizmus előidézte a zsidó ifjúság tömörülését, de mikor azt állította, hogy a zsidó nem lehet se német, se szláv, és kiszorította az egész zsidóságot az indogermán tiszta népcsoportból, sőt azt is követeelte, hogy a zsidók menjenek Palesztinába, mert ott van a hazájuk; a »Kadimah«-ban egy új eszme hódított tért, a melynek szülőföldje ugyan nem Bécs, hanem Oroszország.

Az orosz üldözések szülték a cizinizmust, melynek első pontja a szentföld gyarmatosítása, többi pontjai pedig egyelőre homálylyal vannak bevonva, de mindenesetre az eszme megvalósítása azon jó oldallal bír, hogy nemsokára létezhetik majd egy ország, a melynek zsidó lakosságának nem lehet majd szemére háyni, hogy hazátlan és tanácsolni, hogy menjen Palesztinába.

A nemzetiség kebléből kiszorult zsidó ifjak alapította »Kadimah«-egyletbe bevonult a Czionizmus, háborút üzenve az asszimilációnak, mint ama törekvésnek, a mely még soha sem szolgált védpajzsul a megtámadt zsidóságnak, holott más tekintetben mindig a régi hagyományok feladását és megtámadását vonta maga után, mindig kárt okozott, de előnyt soha se vivott ki.

Hogy mint ápolja a »Kadimah« a zsidó eszméket, bizonyáságul szolgál a decz. 2-án lefolyt Makkabenus-ünnep, melyről röviden akarok beszámolni.

300-nál több ifju foglalt helyet a patkóalakú asztal körül, a bécsi ifjak ünnepélye is asztal körül folyik le, mert a sörös kanosó ép oly nélkülözhetetlen kelléke az egyetemi polgárnak, mint egy néhány terecs- és kvárt nyomok az arczon, melynek előreszén az elnök a szokásos kardforgatással jelezte az ünnepély elejét, mellette pedig néhány zsidó egyetemi tanár és docens adott az ünnepélynek nagyobb fényt jelenlétével. Az ünnepi beszédekről referálnom úgy sem kell, mert azok az alkalomhoz mérve a Makkabeusi kor viszonyait a maiakkal összehasonlítva, abban kulmináltak, hogy a zsidóság tömörülése, bátor föllépése meg fogja adni a haláldöfést a modern antiszemitizmusnak, valamint az ókori antiszemitizmus, melynek

Aniochus volt a nagymestere, meghátrált a vallásában és nemzeti érzületében megsértett zsidóság czéltudatos harcza elől. Hogy az összehasonlítás teljes legyen, a Hellenismus váltotta el a 19. század asszimilációjának szerepét. De az ünnepi szónokok a theoria Rubikónját is átlépték, bizonyíttatván, hogy a zsidóság nagy részének a nyomora és nyomorúságos foglalkozása — bécsi és más világvárosi példák: házalás, kávéházakban és vendéglőkben pipere czikkkel való üzérkedés — nem kevésbé járul hozzá a zsidók megvetéséhez. Ezen kétes egzisztenciákat első sorban kell a szentföldön gyarmatosítani, és bebizonyítani, hogy a zsidó a földműveléstől sem riad vissza, csak ha módja van rá, míg a gazdagok Európában is maradhatnak. Véget kell vetni a zsidóságnak ama gyakran hangoztatott misszió eszméjének szemfényvesztésével és a gyakorlatban kell eme missziót teljesíteni. Ceterum censeo meg kell győzni a világot, hogy létezik egy zsidóság, mely még nemzet és nem többféle nemzet és nép kiegészítő része.

A ki esetleg az ünnepi szónokokkal egyet nem értett, a program többi pontjaiban elég szórakozást találhatott. Egy-két zenedarab eljátszása, egy pár szóló ének, végre néhány egyleti dal khoruban kielégítette azt is, a ki a művészetet jobban kedveli, mint az akadémiás értekezéseket. Az ünnepélyen azt is megtudhatta minden jelenlevő — mert azelőtt bizony kevesen tudhatták — hogy Bécsben az orosz deákok is olyan egyetfélélt képeznek. Orosz deák külföldi egyetemen akár Archangjelben akár Kisinevben született, akár zsidó akár óhitű az mind nihilista, de legalább is szocialista.

Nem is kételkedem, hogy az orosz deákok egyeténél elnöke — ha csak a német beszéd nem esett volna oly nehezére — értekezett volna Marx, Lasalle és más szocialista vezérférfi törekvéseiről, sőt még a Bonghi-féle békekongresszusnak is melegen fogta volna pártját, de így csak azon kijelentésre szorítkozott, hogy az orosz deákok nem elégednek meg avval, hogy a zsidók minden országban az őket joggal megillető szabadságot recte a teljes politikai és társadalmi egyenjogusítást elnyerik, mert ők a szabadságot az összes népek számára követelik, lévén a céljuk az Igazság. A zsidók legyenek külön nemzet a maguk jogaival, mert hiába kényszerítenek rájuk mindenféle asszimiláló ruhát, ők abban jól nem érezhetik magu-

kat. Természetesen — de ezt csak gondolta — hogy az oroszok sem érzik magukat jól a »kantsuka« alatt, és igyekeznek alóla szabadulni, minthogy ez nem tartozik nemzeti jogaik közé, míg a »vudki« nemzeti privilégium, melyet Tolstoj éles tolla sem bir fejeikből kiverni. Hátra volna még csak a cionisták képviselőjének beszédjéről egyet-mást megjegyezni, de ezt inkább összefüggésben a »Zión«-egylettel akarom felemlíteni és mostan a »Kadimah«-val végzek. Mint a zsidó öntudat ébresztője, mint a zsidó történet és irodalom iránti érdeklődés felkeltője a »Kadimah« a bécsi zsidó egyetemi ifjúságban oly dicséretreméltó hatást gyakorol, hogy kíváncsi volna, hogy Magyarország fővárosában is példának szolgáljon, mert a zsidó nemzetiségi eszméket a fiatal medikusok és jogászok amugy sem viszik ki magukkal az életbe, csak reminiscenciaképpen. Habár Bécsben az antiszemizmus okozta a »Kadimah« létesülését, Magyarországon pedig eme hangzatos jelszó lejárt magát, maguk a zsidó körülmények is szükségessé tesznek egy ilyenmü egylet létezését. Valamikor ugyan a pesti hitközség rendezett felolvasásokat a zsidó egyetemi hallgatók számára, de azok sem tartottak sokáig. Kísérlet volt-e csak vagy más indító ok birta rá az előjáróságot, elég az hozzá, megszűntek. De a zsidó irodalmi társulat létesülése és jövőendő működése valószínűleg fordulatot fog jelenteni e téren is.

Igen hosszú értekezést kellene írnom, ha a cionizmus fejlődését Oroszországban és Lengyelországban fokról-fokra akarnám kísérni. A zsidóság újjászületése a zsidó közügynek (Gemeinwesen) Palesztinában való helyreállítása mellett képezi a cionisták szemei előtt lebegő célját. Vajjon utjában állanak e politikai természetű akadályok vagy sem, az mellékes, mivel-hogy a diplomáciai eselszövények csak hátráltatni és késleltetni voltak képesek egy népnek felszabadulását, de sohasem végleg megakadályozni. A »Chovave zijon« pedig már eredményekre is hivatkozhatnak, tehát nem száguldanak phantomok és utopiák után, mert ma már a szentföldön 25 virágzó gyarmat van a török kormány részéről elismerve. Ezen gyarmatok hivatalos nyelve valamint az iskolákban az előadási nyelv a héber. A cionista egyletek Oroszországban napról-napra szaporodnak, nem kevésbé Gácsországban úgy mint Párisban és Londonban is, a hol az orosz zsidók az üldözés elől asilumot

kerestek. Hiszen még Amerikában is alakultak ilyen egyletek és a szentföldön már telkeket is vásároltak gyarmatok alapítása végett. Magától érthető, hogy a cionisták a Hirsch-féle amerikai kolonizációval nincsenek megelégedve, és valóságos tollharcot folytatnak ellene lapjaikban. Orgánumaik pedig minden nyelven jelennek meg, így pl.:

A Krakkóban megjelenő »Hamagid« héber nyelvű, a bécsi »Selbstemancipation« német, Lembergben pedig néhány lengyelnyelvű és zsárgonos látja a napvilágot. A párisi és londoni egyleteknek az illető városok scil. országok főrabbijai állnak az élén, valamint más neves és gazdag zsidók is pártolják ezen törekvéseket. November elsején az összes ausztriai »Czion«-egyletek Krakkóban évi gyűlést tartottak, a melyen a módok is meg lettek beszélve, melyek által a cél leggyorsabban volna elérhető. Ugyanott elhatározottak és fölvetettek az egyletek céljába az osztrák zsidóság politikai és közgazdasági érdekeik megvédelmezése. Ilyen érdek különösen a zsidóság kára a kötelező vasárnapi szünet folytán, melynek megszüntetése végett minden eszközt fel kell használni. Kíváncsi is volna, hogy ezen törekvésük sikerüljön, habár kevés kitartás van reá oly kormány uralma alatt, mint az ausztriai, mely mindennek inkább mondható, csak nem liberálisnak. A bécsi »Zion«-egylet tehát olyan páholyféle, ha a cionizmust a szabadköművességgel szabad összehasonlítanom. Tagjai nagybárá fiatal emberek, a kiknek még eddig nagyobb hatást elérni a székvárosban nem sikerült. A »Selbstemancipation« című lapjuk ugyan nem szűnik meg minden számában a cionizmus mellett tollat rántani és hasábas támadásokat az asszimilátorok »Freies Blatt« című lapja ellen intézni. A »Freies Blatt« pedig »Zur Abwehr des Antisemitismus«-nak köszöni a létjogát, de olykor-olykor mégis mérges nyilait Vergani és társait mellözve a zsidó antiszemiták, recte cionisták ellen irányítja. Valószínűleg csak azért tüntette ki a cionistákat Schneider és kompániájának rokonságával, hogy a lap élén olvasható címéhez és céljához hű maradjon. Ezen jelenség t. i. két zsidó lap, a mely egymásnak ront a legnagyobb bévtel és nem mindig a legnemesebb fegyverekkel, Lembergben is észlelhető. De se dr. L. Karo a lebergi Asszimilátorok szóvivője, sem a bécsi »Freies Blatt« apostolai nem birnak oly

személyes tulajdonságokkal, a melyek az általuk elfoglalt állásponthoz az intelligens zsidó elemet vissza tudnák téríteni vagy pedig hozzávonni. A minap olvastam a »Selbstemancipation«-ban egy levelet, mely Magyarországról szólva, még ott is jogosnak találná a czionizmus zászlaját felkarolni. Tagadja, hogy nálunk nem volna zsidógyűlölet, habár nincsenek is látható tünetei. A kormány csak azért nem zsidóellenes mert fél a zsidóság ellenzéki magatartásról, a parlamentben pedig még a liberális képviselők is antiszemiták. Ilyen liberális képviselő Beksics Gusztáv, a kinek a minap megjelent röpiratából idéz néhány sort, melyekben a szerző a zsidókat védelembe veszi azok ellen, a kik a kisbirtokosság bukását a zsidók rovására szeretik írni. Beksics csak konstatálja, hogy a tönkrement birtokosok nem tudják megszívlelni a szorgalmas és munkás zsidókat, ez pedig nem más mint kryptoantiszemitizmus. Az okot mindenki könnyen magyarázhatja meg magának. De egy döntőbb bizonyítékát a liberális képviselők zsidógyűlöletének is hoz fel a levélíró, és ebben csak az a baj, hogy Polónynak kell beugrani liberális képviselőnek, ő pedig szoboszlói beszámolóján a recepcziót is csak bizonyos feltételekhez kötötte, a zsidó bevándorlás ellen pedig erősen mennydörgött. No de ebben nem volt Polónyi eredeti, mert csak utánozta és ismételte azt, a mit már előtte Angolországban és Amerikában ajánlottak, sőt az utóbbi országban keresztül is vittek, rendeletekkel gátat vetvén a tömeges zsidóbevándorlásnak.

Magyarországon a czionizmus alig fog párthívekre találni, ha a »Selbstemancipation« levélírója vak buzgóságában az összes liberális képviselőket és a sajtót az antiszemitizmus áramában is látja uszni. Utoljára még meg kell emlékezmem egy intézményről, mely ugyan független a czionizmustól, de mindazonáltal szolgálatában áll t. i. arról, hogy itt összeállt néhány jó hebraista, hogy hébernyelvű előadásokat tartson a haladottak számára, míg a kezdők számára egy kurzus nyitott a héber nyelv elsajátítására. Ezen egyesület neve »Száfá berura«. Ugyanilyen egyesület létezik Krakkóban is — azt hiszem ugyanezen név alatt — melyet a fáradhatatlan Fuchs alapított. Fáradhatatlan, mert lapja a »Hamagid« már három-

szor szűnt meg, és szerkesztője mindig talált mentőket, a kik pénzsegélyvel ismét hozzájárultak lapjának felélesztéséhez.

Ő alapította Krakkóban az első ilyenmű egyesület a mely Krakkóban igazán civilizátori tevékenységet fejt ki, míg Bécsben nem más, mint eszköze a zionizmusnak.

Ilyenek a viszonyok Bécsben és Ausztriában mindenütt. Egy részen az antiszemitizmus, a melyet mellőzni nem lehet, ha Ausztriáról van szó — mint egy budapesti lap nem rég megírta: »a bécsi községtanácsból« nem jelent mást, mint antiszemiták okozta botrányt — a másik oldalon a két pártra oszlott, a fogakig felfegyverzett zsidóság. Az egyik zsidó nemzeti párt a másik szintén nemzeti, a szerint milyen országról van szó, Gácsországban lengyel, Csehországban cseh, a hol még az ó-csehek és ifjúcsehek közt kell választani, végre pedig Bécsben, a hol a zsidóság zöme a Coalitions Ministerium szerint osztrák érzelmű. Az orosz zsidóságot kivéve a legnagyobb forrongást, a legbuzgóbb tevékenységet és agitációt, az osztrák zsidóság keblében vehetjük észre, a minek alkalmasint szintén politikai háttere van, mert a politikai forrongás Ausztriában nagyobb, mint Franciaországban, habár a kormányok nehezebben buknak, mert egy láthatatlan vis major tartja. A csillagokban van megírva, vajjon ezen forrongás csak amolyan fin de siècle tünetény avagy egy mélyreható mozgalom mely a jövő században az osztrák zsidóságnak egész más képet fog adni.

* * *

E sorok írása közben került szemeim elé egy nemrég »Assimilation Antisemitismus und Nationaljudenthum« czím alatt megjelent röpirat, a mely csekély terjedelemben, de annál nagyobb lelkesedéssel a zsidóság megmentését egyedül a nemzeti zsidóság eszméiben látja. Szerző szerint az asszimiláció a zsidóság teljes felbomlására vezet mert nemzeti »játosságai« hiányában a zsidó megszűnt zsidó lenni, maga után vonná a zsidó vallás feladását és vallás nélküli államot — mert a zsidó csak legritkább esetben folyamodik a keresztvíz üdvözítő hatásához. Az antiszemitizmus ergo mint harcz az asszimiláció ellen, küzd a vallástalan állam ellen és azért számítja pártjához a klerust. Végre egy kimutatás szolgál a Nationalju-

denthum fejlődésének megismerésére. A statisztika pedig azt állítja, hogy zsidó nemzeti deák-egylet számszerint 10 van, nem deák 12 (köztük a zsidó leányok »Moria«-egylete Bécsben); Palesztina-egyesület 23 városban, Londonban 20 fiók-egylettel, héber nyelv- és beszéd-egylet 6 városban. A eszme szolgálatában áll 7 héber, 2 német, 1 lengyel, 3 angol, 2 zsargon, 1 szefard folyóirat. Mint az eszme bajnokai és pártolói felsoroltnak: I. Napoleon, Lord Byron, Beaconsfield, Gladstone, D'Israeli. (! hát Beaconsfield ki volt!), M. Montefiore, Harrison, végre a gazdag zsidók Párisban és Londonban a kik hozzájárultak az alapított 25 gyarmat fenntartásához és szilárd alapra való fektetéséhez.

Bécs.

SCHWARZ GÁBOR.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

KÜTFÖK.

254. sz.

Törvényjavaslat az izraelita vallásról.

(A közoktatásügyi bizottság szövegezése szerint.)

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilváníttatik.
2. §. Az 1868. LIII. t. cz. 1—8. §-ában, valamint ugyanazon törvény 14. §-ában foglalt rendelkezések hatálya kiterjesztetnek az izraelita vallásról keresztény vallásra, vagy viszont keresztény vallásról izraelita vallásra való áttérésekre.
3. §. Hasonlóképp kiterjesztetnek az 1868. LIII. t. cz. 18., 19., 20., 21. és 23. §-ainak rendelkezései az izraelita vallásuakra.
4. §. A jelen törvény végrehajtásával a miniszterium bízatik meg.

A közoktatási bizottság jelentése a vallás- és közoktatásügyi miniszter által az »Izraelita vallásról« benyújtott 300. sz. törvényjavaslat tárgyában.

E törvényjavaslat, melylyel az izraelita vallásnak a törvényesen bevett vallások közé való felvétele s a törvényesen bevett vallásfelekezettüekre megállapított jogoknak — a házasságkötésre vonatkozó intézkedéseit kivéve — az izraelitákra való kiterjesztése is czéloztatik, nevezetes mozzanatot képvisel hazánk valláspolitikai életében. Az izraeliták és keresztény vallásuk közt fennforgó vallási s ebből kifolyó társadalmi ellentét nyer nagyrészt kiegyenlítést, mely sok évszázadokon keresztül oly élesen nyilvánult a közéletben, városi statutumokban, királyi rendeletekben s országos törvényekben; melyekben nagyon sokszor fellelhető oka és alapja azon neheztelt vádaknak, melyekkel gyakran lépnek fel az izraelita vallást követők ellen.

Országos törvényeink Szent László óta foglalkoznak velük házassági, tulajdon, pénzügyi s más magánjogi vonatkozásokban, melyek így bár nem is mindig szoros értelemben vett vallási természetűek, de mindenkor vallások által különálló társadalmi osztályt képező néposztály ellen hozatván, azok még magánjogi vonatkozásaikban is, felekezeti különállásukra való tekintettel, e kérdés történeti megvilágításánál figyelembe veendőek.

Az izraelita vallást követőkre vonatkozó tételes törvények sorát Szent László törvénye nyitja meg (1092. I. könyv. 10. fejl.), megtiltván az izraelita vallásunknak a keresztény asszonyokkal való házasságot, egy tételes intézkedés tehát, mely az akkori, többetleg gyakorlati élet megszüntetésére irányult, mely következtetni enged arra, hogy a honalapítás első századában a magyarok s az akkor hazánkban tartózkodó izraeliták közt közelebbi viszony állott fenn, melyet a kereszténység erősítésére célzó törvény megváltoztatni igyekezett. Ez időtől napjainkig, minden században folyton találunk izraelita vonatkozású törvényeket. Így Kálmán király idejéből fennmaradt törvényeink szerint ingatlanok birhatása (I. könyv. 75. fejl.) részükre megengedett, a mitől későbbi törvényeink eltiltották s sok ideig tényleg ingatlant nem birhattak. — II. András 1222-ből származó rendelete 24-ik cikkében a zsidókat eltiltja a pénzügyi, só- és kamant grófságtól, mert tény, hogy ugy ezen korban s daczára e rendelkezés, később is e hivatalt viselők közt izraelitákat is találhatni. — 1257-ben IV. Béla király által kiadott kiváltság-lévl. — mely II. Friderik zsidó törvényének ugyszólvá másolata, — első kimerítő pozitív intézkedés 81 pontban, mely az izraelitákkal foglalkozott, melyben részükre a keresztények jogtalan sérelmei ellen övrendszabályok is vannak megállapítva.

Figyelemre méltó e korból (1291) Pozsony város levele, melyben kijelentett, hogy az ottani zsidók a többi polgárok minden szabadságát élvezik, 1360-ban N. Lajos kiűzetésüket rendelte el s ez időre esik a »levelölés« intézményének behozatala Magyarországon, mely abban állott, hogy a király egyeseket vagy egyes városokat, kik izraelitáknak tartoztak, tartozásuk alól egészen vagy részben felmentette, képletileg fejezve ki, hogy egészben vagy részben az adós levél követelési jogát, mintegy megülte. Nagy Lajos alatt szervezetett a »Zsidó-bíró« intézmény, a mind-sűrűbben felmerülő viszáldokások elintézésére, a zsidók és keresztények közt való viszony szabályozására s a zsidók jogainak védelmére. Ez intézmény felállításának szüksége mutatja az izraeliták szorultabb helyzetének mindinkább előtérbe való nyomulását. Zsigmond király alatt (1436), ki bár IV. Béla kiváltságlevelét megerősítette s az 3t új ponttal megtoldván, több külső védelemben részesültek, helyzetük erkölcsi tekintetben rosszabbodott, mert a király velük, mint tulajdonával bírtokul rendelkezett.

Mátyás alatt 1464-ben létesült a »Zsidó prefektura« az udvarnál, mely ott az izraeliták érdekeit képviselte; ez szorgalmazta trónváltozások jogaik kiváltságai megerősítését. A Mátyás utáni időkben, II. Lajos »Védlevelé« intézményének behozatalát (1518), az izraelitáknak 20 — 50 denár adóval való megróvását és pár, a harminczadtól való eltiltásuk tárgyában behozott törvényeken kívül egész Mária Terézia, illetve II. Józsefig valamely nevezetesebb törvényes intézkedés az izraelitákat illetőleg nem történt. De annál nevezetesebb szerepet játszottak a városok, melyek felhasználva jogaikat, a lehető legnagyobb adókkal és követelésekkel zsarolták izraelita lakóikat. Pénzen kellett nyugalmaikat védelellel megvásárolniok, s bár 1520-ban a megbélyegző zsidó ruha vise-

lése alól felmentettek, de másfelől újabb sérelmek (pld. Rudolf rendelete, hogy házaikat adják el) s újabb és újabb terhekkel való megróvások által mintegy kényszerítve lettek a minden mód és eszközzel való pénzszerzésre. Ez az időszak 1783-ig volt a legszomorúbb a magyarországi izraeliták történetében, mikor tudniillik II. József rendelete látott napvilágot, mely megengedi nekik, hogy látogathassák a hazai magasabb tanintézeteket, saját hitközségeket alkothassanak, paraszttelkeket bérelhessenek, kardot hordhassanak, szakált viselhessenek, sőt bizonyos feltételek mellett, polgári joguk gyakorlására is képesítettettek jelentettek volna ki, ez iránt azonban megállapodás létre nem jöhetett s e részben a korábbi állapot tartott fenn. 1790-ben Lipót alatt behozott törvénnyel megengedtetett, hogy a bányavárosok kivételével szabad királyi városokban lakhassanak. Majd a haladó kor szelleme az izraeliták helyzetére is befolyással kezdett lenni hazánkban is úgyannyira, hogy már 1839/40-ben egyes megyék, nevezetesen Pestmegye követve utasítást kapott, hogy az izraelita vallásnak a törvényesen bevett vallások közé való iktatás eszméje mellett foglaljon állást s hogy az izraeliták a haza többi polgáraival egyenjogúsíttassanak. Ugyancsak 1839-ben kerületi küldöttségek egy javaslatot dolgoztak ki, mely szerint a zsidó vallás bevett vallásnak nyilvánított s reájok, minden polgári jogok kiterjesztettek volna, de e törvényjavaslat a főrendek által visszavetvén, csak az 1840. XX. t.-cz. alakjában jöhetett létre. 1843-ban szóba hozott újra a zsidók egyenjogúsításának kérdése, 1846-ban József főherczeg közbenjárására türelmi adóok 1,200,000 frrtal megváltott. 1848-ban Kállay Ödön egy törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé, mely az osztályok központi bizottságában is tárgyalott s mely szerint úgy polgári mint vallási tekintetben az izraeliták a hon többi polgáraival egyenlőknek nyilvánítottak volna s melynek 3. §-a szerint, keresztények és izraeliták közt a házasságkötések, törvényileg érvényeseknek nyilváníttassanak. Ugyancsak 1848-ban egy hasonló szellemű 7. §-ból álló törvényjavaslat is készült 161. sz. a. de sem ezek, sem Szemere Bertalan 1849. július 28-án beterjesztett törvényjavaslata, mely az izraelitáknak ugyanazon polgári és politikai jogot akarta biztosítani, mint a haza más lakóinak és az izraeliták és keresztény vallásuk közti házasság megkötését is engedélyezni akarta, törvényerőre nem emelkedett.

Végre 1867-ben a zsidók egyenjogúsága kimondottot Deák Ferencz befolyása alatt.

Szoros értelemben vett vallási ügyekben nevezetes lépést képez 1869-ben ő felsége szentesítésével ellátott s a mai napig is érvényben levő szabályzat, mely a zsidóság egy részénél csaknem kizárólagos alapul és követendő szabályzatul szolgál, a hitközségek szervezete, népispolák s ezzel összefüggő kérdések, az országos izraelita pénzalap, anyakönyvek (e részben ugyan már újabb miniszteri rendeletek is vannak) s más egyházszervezeti ügyekben. A kongresszusi határozatot el nem fogadó ügyvezetett orthodox egyházszervezeti ügyeire a vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1871-ben 2695. sz. a. kiadott miniszteri rendelet szolgál irányadóul.

Ez volna nagy vonásokban érintve az, a mi tételes intézkedés tekintetében Szt. Lászlótól — ugyyszólván napjainkig a magyarországi izraelitákat illetőleg tétetett, de ezen felhozott törvényeken kívül igen fontos szerepük s nagyszámuk azon városi statútumok, kir. rendeletek, melyek az izraeliták legszemélyesebb vagyoni jogait, sokszor lelkiismereti fogásukat korlátozták; de az élet, a gyakorlat nem tartotta magát később szorosan ez intézkedésekhez, jogok élvezését s gyakorlását időközönként különböző irányokban eltúrte, majd hallgatag megengedte olykép, oly irányban, a mely irányban a szükségyszerűség, a haladás, a józanabb fogás önmagának utat tört; s ha épen a mai állapotukat tekintjük, ugy sok tekintetben azt látjuk, hogy oly jogok és előnyök gyakorlata, élvezete is fellelhető az izraelita vallásuaknál, melyeket illetőleg pozitív engedélyező intézkedések egyáltalán nem léteznek. Ennek a tényleges állapotnak adja meg úgyszólván a végleges szentesítést a jelen törvény egyrészt azáltal, hogy a törvényesen bevett vallásfelekezetek sorába czélozza felvenni az izraelita vallásfelekezetet, azon felekezetet, mely elsőnek állította fel az egy istenség nagy elvét, mely vallásfelekezet az államélettel nem egyező tanokat nem foglal magában.

A vallásos érzület tiszteltetésben tartása és megbecsülése nyilvánul a törvényjavaslat szellemében, midőn a viszonyosság elvének kiterjesztését az izraelita vallásfelekezetekre is szükségesnek tartja s előmozdítja az igaz tiszta vallásélet fejlesztését.

E javaslat fontossággal bír állampolitikai szempontból, mert lerombol vallási különbségekből felállított válaszfalakat s ezáltal közelebb jutunk egy lépéssel újra ama nagy czél elérhetéséhez, hogy polgáraink mindinkább egygyé olvadva erőnk nem egymás elleni óvatosság, figyelem és féltékenység, hanem a közjóra irányuló egységes működés lesz fordítható.

Az állam kötelessége bizonyos feltételek mellett, polgári jogainak egyenlő terhek mellett, lehetőleg egyenlő mértékben való kiterjesztése a vallási téren is. Az állam nem foglalhat ma már állást kizárólag egyes felekezetek mellett, azok az indokok, melyek a fejlődő vallásérkölesi eszmék támogatásának szükségét követelték, ma már nem állanak többé fenn, ma már azok a tisztultabb, általános felfogásban, magában a társadalomban megtalálják támaszukat, az állam befolyása felügyelete csak egy irányban lehet, hogy a vallási irány az állami élet, az állami fejlődéssel ellentétbe ne álljon, ennek az elvnek is megfelel s ezen elvnek is figyelembevételénél alkottatott jelen törvényjavaslat.

A jelen törvényjavaslat első §-ában a zsidó vallásnak a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé való felvétele mondatik ki, melynek mily széles alapon való életbeléptetése határozottatik meg a 2. és a bizottság által felvenni javasolt 3. §-ban.

Azáltal, hogy az 1. §-ban, az izraelita vallás, a többi törvényesen bevett vallásfelekezet közé iktatattik, — az izraelita vallásra való áttérhetést leszámítva, — úgyszólván részükre nem egy új jog adatik, hanem a tényleges mai állapot, a törvényjavaslatnak törvényerőre emelése

által mintegy szentesítést nyer; mert az izraeliták ma is bírnak hitközségi élettel, iskolatartási, önmegadózottatási joggal; anyakönyveiket (1840: XXIX.) maguk vezetik; a büntetőtörvénykönyvek az istentiszteletekre vonatkozó intézkedései reájuk is kiterjesztettek. — Az állam az izraelita vallást ép úgy, mint a többi bevett vallásfelekezetet állandóan segíyezi, a mennyiben az állam költségvetésében izraelita egyházi czélokra bizonyos összeg szavaztatik meg, sőt az izraelita házasságjog el van ismerve államjogilag és törvényerővel bír s zsidó házassági perekben a királyi bíróságoknál irányadón szolgál.

A közoktatásügyi bizottság a 2. §-t elvileg változatlanul fogadta el némi jelentéktelen mondat szerkezeti változtatással. Szükséges volt e §. intézkedésével megállapítani a módot, mily feltételek és előírt formák megtartása mellett lehet az izraelita vallásról a keresztény hitre áttérni; mert bár nagyrészt elavult udvari rendeletek intézkednek is ez iránt, de alig ismertek a lelkeszkedő papság előtt s így gyakran minden feltét nélkül eszközöltetett az izraelita vallásról a keresztény vallásfelekezetekre való áttérés, ez pedig a hitbeli könnyelműségre s ezáltal a vallásosság kárára szolgáltatott alkalmat. A 14. §. kiterjesztése által pedig megszűntetett azon mai napig érvényben levő visszas állapot, hogy a gyermekek hét életéven felül is követték az izraelita vallástól áttérő szülő vallását; az pedig nem volna sem az egyenlőség, sem a viszonyosság elvének megfelelő, hogy e kérdést illetőleg az izraelita hét éven felüli gyermekeknel is ne ugyanazon eljárás követtetné a szülő áttérési eseteinél, mint a többi hason körülmények közt levő törvényesen bevett vallásfelekezetű hét éven felüli gyermekeknel követtetik.

Nagy jelentőségű a 2. §. azon intézkedése, hogy a viszonyosság elve, mely az 1840. XX. t. cz. 2. §-ban az eddig törvényesen bevett vallásfelekezetekre kimondatott, az izraelita vallásra is kiterjesztessék, vagyis, hogy megengedessék bizonyos feltételek mellett, a ma törvényesen bevett vallásfelekezetéről az izraelita vallásra való áttérés. Kettős jelentőségű főkép e momentum, első az egyenlőség elvének teljes megvalósítása az eddig törvényesen bevett s a jelen törvényjavaslat által tör. bevett vallásnak nyilvánítani szándékolt izraelita vallás közt, másrészt azon visszas helyzet megszüntetése, mely azon egyénekre vonatkozólag állott fenn, kik külföldön izraelita hitre tértek át. Az ily áttérések ugyanis Magyarországon — mivel mindenki saját hazája szerinti törvények elbírála alá esik — meg nem engedett lévén, olyanoknak tekintettek, mintha eredeti keresztény vallásukhoz tartoznának, tényleg tehát már izraelita hiten levő Magyarországon eredeti keresztény hitvalláson levőnek tekintetett, a mi a visszas helyzettől eltekintve még család és vagyoni jogi tekintetben sok kellemetlenségre adott alkalmat.

A bizottság által felvenni javasolt új 3. §-ban, kiterjesztetni javasoltatik az 1868: LIII. t. cz. említett §§-ain kívül az 1868: LIII. t. cz. 18., 19., 20., 21. és 23. §§. rendelkezése is az izraelita vallásuakra.

A 18. §. kiterjesztése által megengedtetik, hogy ha egy izraelita vallású egyén, egy lelenzet felfogad, a lelenéz az izraelita valláson nevel-

tessek, ép úgy mintha más valamely törvényesen bevett vallásfelekezetét által fogadtatik fel, hasonlóképp a felfogadó vallásában lesz felnevelhető; vagy ha lelenez izraelita felekezetét lelenezházba adatik, izraelita vallásúnak neveltessek, ha pedig egyik eset sem forog fenn, úgy ha a találás helyén az izraelita vallásnak vannak többségben, az izraelita vallásban neveltessek; vagyis a lelenezeknek izraelita valláson való nevelése ugyanazon feltételekhez köttetik, mint a többi törvényesen bevett vallásfelekezeteknél. A törvény ezen rendelkezésének kiterjesztése az izraelita hitfelekezetekre észszerű és méltányos, mert a hogy nem követelhető ésszerűen hogy ha egy izraelita egy lelenezet felfogad, annak neveltetéséről gondoskodik, hogy más vallásra nevelhesse, mint a mit ő maga is hitbeli legjobb meggyőződése alapján követ, ép oly, sőt talán még ésszerűbb, hogy izraelita hitfelekezeti költségen lelenezházba felvett gyermek a fentartó hitfelekezetek vallásában neveltessek fel. Hogy pedig az esetben, ha a lelenez a község által tartatik fenn, izraelita valláson neveltessek fel, az esetre, ha a község lakóinak többsége izraelita vallású, oly méltányos a közteherviselés igazságos vizontszolgáltatási joga, mely a többi bevett vallásfelekezeteknél is helyeslőleg fogadtatik el és alkalmaztatik.

A 19. §-nak az izraelitáknak való kiterjesztése által, nekik is megadatik a joly, hogy a többi törvényesen bevett vallásfelekezet szertartási és ünnepeinek megtartására ne kényszeríttessenek. Továbbá részükre si törvényben kifejezetten biztosítatik, a törvényesen bevett vallásfelekezeteknek, egymás vallása iránti tisztelet s türelem, hogy vallásfelekezetük ünnepén templomjuk közelében s egyházi menetek alkalmával azon téren és utcákon, melyeken az ily menet keresztül vonul, minden mellőzendő, a mi az egyházi szertartást zavarná. E. §. rendelkezése, bár e részben tétele törvényben intézkedés téve nincs, az életben megoldást nyert önmagától s szükséges esetekben vonatkozó törvény az izraeliták mellett is alkalmazást nyert, tehát csak egy tényleges állapot nyer törvényben kifejezést.

A 20. §. lényegileg ugyanoly intézkedést foglal magában, mint a minő intézkedés a magyar és erdélyi izraeliták 1868. december 10-iki egyetemes gyűlése által hozott Ó Felsége által 1869. június 14-én szentesített szabályzat és határozata 7. §-ában is benfoglaltatik. Jövőben tudniillik, minden izraelita hitvallásúak, a kik külön egyházközséget nem képeznek, kötelesek csatlakozni a saját vallásfelekezetükhöz tartozó s hozzájuk legközelebb eső oly önálló egyházközséghez, mely a magyar állam területén belül létezik.

A 21. §-nak kiterjesztése az izraelitákra lelki-vallási oly intézkedésnek törvényben való biztosítása, a mi részben hasonlóképp már megvan valósitva. Ugyanis megengedtetik e §-ban kifejezetten, hogy a hadseregűnél, állami közintézetekben, úgyszintén a polgári s katonai kórházakban az izraelita vallásúak saját egyházuk lelkeszei által részesítendők vallásos tanításban. Ez annyira a dolog természetéből folyó rendelkezés, hogy további indoklást nem igényel, mert hisz a vallásoktatás célja a

vallásos meggyőződés fejlesztése, erősítése, már pedig ez mindenkinél úgy érhető el leghelyesebben, ha nem más vallásban — a mi esetleg saját vallása feletti kételyek felébresztését s így egy ingadozó vallási felfogást szülhet — hanem, ha saját vallásában nyer folytatolagos kiképzést. De meg folyik ezen §. jogosága és szükségességének az egyenlősített vallásfelekezetek egyenlő szabadságából is.

Az utolsó §, mely még felvételni javaltatik, a 23. §.

Ez a § ugyan, már csak közvetve szól a lelki és vallási dolgokról, de az igazságosság szavának engedett a közoktatási bizottság, mikor ezen §-nak az izraelitákra való kiterjesztését javasolja.

E § szerint izraeliták által is lakott községekben és városokban, mely házipénztárából egyházi célokra, vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki, e segélyben igazságos arány szerint az izraelita vallásfelekezet is részesítendő.

Ez a rendelkezés, ép oly jogos is, mert, ha a községi pénztár vagyonából, melyhez az izraeliták ép úgy hozzájárulnak, mint a többi bevett vallásfelekezethez tartozók — az eddigi törvényesen bevett vallásfelekezetekhez tartozók egyházi és iskolai célokra segélyt kapnak, ép oly jogezimen nyerhetnek igazságos arány szerint segélyt az izraeliták is.

Hogy ezen felfogás már átment a közéletbe is, hogy törvényes intézkedés nélkül, saját igazságérzetétől sugalmazva, egyes helyeken meg is adják a községi pénztárból az izraelitáknak a segélyt, az országban több példával igazolható. Nevezetesen ily felfogással járt el maga Budapest fővárosa is, a hol az izraeliták ily segélyben részesíttetnek.

Hogy az 1868: LIII törvényzikk szakaszai nem terjesztettek ki az izraelita hitfelekezetekre, az magyarázatát leli azon körülményben, hogy a kihagyott többi szakaszok, kettő kivételével, a törvényesen bevett vallásfelekezetek házassági ügyeivel foglalkozik; ezeknek a szakaszoknak kiterjesztése pedig jelen törvény keretén belül, addig, míg a házassági ügy más elrendezést nem nyer, gyakorlati értékkel nem bírna, végrehajtható nem lenne, mert egy törvényben bevett vallásfelekezeti lelkes által sem hajtattatnék végre, más, az egybekelésnél szereplő hivatalos, a lelkeszt pótló egyén, fennálló törvényeink szerint ma még nincs.

A törvényben bevett vallásfelekezeteknek egymás temetőibe való temetkeztetési joga az izraelitákra azért nem találtatott helyesnek kiterjeszhetni, mert azok úgy sem nagy fontosságúak s mert esetleg az életben sok oly kellemetlenséggel lehetett volna ezen intézmény összekötve, hogy általa nem a vallási béke türelem eszméjének, hanem éppen az ellenkezőnek felébresztésére adatott volna alkalom.

A törvényjavaslat utolsó §-a a megszokott, csaknem minden törvényjavaslat szokásos rendelkezése, hogy a miniszter, a ki legkövetkezőtben veheti a körülményeket figyelembe, választhassa meg szabadon legjobb belátása szerint a végrehajtási módokat.

Az elmondottak szerint tehát a jelen törvényjavaslattal legnagyobb részben egy elfogadott tényleges állapot szándékolatik törvénybe iktat-

tatni, új intézkedése pedig az izraelita hitre való áttérés volna, úgyszólván Európában, még Ausztriában is megvan. Mert például Angliában (Viktorius 9—10. II. rész. 59. fejt.) az izraeliták a protestáns disszidentekkel ugyanazon privilegiumot bírják, Belgiumban az alkotmány 14. fejezete szerint a vallás szabadsága és gyakorlata mindenkinek biztosítva van, Hollandiában 1887-iki alkotmány 6. fejt. 167. §. szerint mindenki teljes szabadsággal állapíthatja meg vallásos nézeteit, tehát az izraelita vallásra is szabadon térhet bárki. Dániában (alkotmány 76. fejt.) Istent úgy imádhathatja mindenki, a mint meggyőződése kívánja. Svédországban 1870. óta ugyanazon jogokat élvezik az izraeliták a vallás tekintetében is mint más állampolgárok. Norvégiában 1851. óta azon keresztényekkel vannak egyenlővé téve, kik nem tartoznak az államvalláshoz s Svájcban teljesen szabadon lehet izraelitává bárki, mivel teljes szabadság van a valláskövetésben. De tulajdonképen ezen törvényjavaslat a zsidó vallásra való áttérés megengedése által nem egy gyakorlatilag ismeretlen elvet szentesít, tényleg nálunk nem új, mert a ki ki akar térni, annak az igen könnyű lehetősége. Ausztriában ma is meg van adva s szükség esetén a magyar állampolgárok ott találják meg ezeljük kielégítését. A minnek azután meg van az a káros következménye, hogy az így házasságból született gyermekek nálunk törvényteleneknek tekintetvén a gyakorlati életben súlyos következményekkel jár. Ezen figyelemre méltó bajon segíteni fog a jelen törvényjavaslat.

A mi végül a hitelvi tételek bemutatásának szükségét illeti, a bizottság többsége azt szükségesnek, egy oly vallásfelekezettel szemben, mely évszázadok óta fennáll, mely hitfelekezettel az állam folyton érintkezik, melyet kebelében megtűr, szükségesnek nem tartja, mert ezen jelenségek által elismertett az, hogy vallási tételeiben sem politikai, sem etikai szempontból oly tanok nem foglaltatnak s követők által vallási alapon oly tanok nem következnek, mely ellen kifogás volna emelhető; az államnak pedig e korlátokon túl egy vallás hitelvi dolgaiban való beavatkozása helyes nem volna. Ezt az elvet követte a magyar állam utóljára a görög-keletiekkel és unitáriusokkal szemben is, kiket hitelvi ezikkeik bemutatása nélkül vett fel a törvényesen bevett vallásfelekezetek sorába. Igen, követelhető lesz ez, ha egy újonnan alakuló, ismeretlen, még nem létezett felekezettel fog majd az állam szemben állani.

Hasonlóképen nem volna helyes törvényben szabni meg országos szervezetüket, a mi teljesen különben sok más államban sincs meg (Anglia, Dánia, Poroszország, Törökország, Olaszország); de ettől eltekintve, mert nem jogos valakire rájá erőszakolni egy szervezetet, mikor egyrészt hierarkikus szervezetet nem ismernek s mikor másrészt éppen a szervezeti kérdés miatt pártokra szakadnak. Éppen e czélból nem találta-tott czélszerűnek e kérdés törvényhozási s jelen törvény keretén belüli megoldása. Különben megjegyzésképen felemlíthető, hogy a görög-keleti egyháznak sincs végleges szervezete nálunk.

Helyesnek találta a bizottság azon módot is, hogy az izraelita vallásnak a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé való felvétele külön

törvény által s nem a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényben vétett fel. Mivel az izraelita vallásnak a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé való felvétele által egy tényleges állapot nyer úgyszólván — az áttérés leszámításával — szentesítést, mert oly széles jogokat gyakorol ma is — mint önmegadóztatás, iskolatartás, melyet a jövőben elismereendő vallásfelekezetek élvezni nem fognak, a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat szerint, tehát azokkal egy elhírálás alá nem eshet.

Szükségessé tartja ezek után a bizottság a kormány figyelmét némely körülményre felhívni, mely az izraeliták vallásának a törvényesen vallásfelekezetek közé való iktatásával jelentőségében növekedett és pedig, hogy készíttessenek elő a kormány által törvényhozási intézkedések az iránt, hogy rabbik jövőre csak magyar állampolgárok lehessenek, hogy az 1879: L. t.-cz.-nek a magyar állampolgárságnak honosítás általi megszerzésére vonatkozó intézkedéseinek a kellő szigor és éberség tartassék meg, hogy ezentúl minden vallásbeli különbség nélkül plébánosoknak, egyházi szónokoknak és segédeknek olyanok alkalmaztassanak, kik a magyar nyelvet tudják, érvény szereztessék.

Annál inkább kéri a bizottság a kormány figyelmét a fenthivatkozottakra, mert meg van győződve arról, hogy ez intézkedések végrehajtását hazafias érületű izraelita polgártársaink is örömmel fogják tüdőzőlni.

Elfogadásra ajánlja végül a közoktatásügyi bizottság az akként szövegezett törvényjavaslatot, mert azonkívül, hogy a lelkiismereti szabadság eszméjének egy nyilvánulását látja benne, általa mintegy az ország, felekezeti szempontok felé helyezkedő elismerését is azon izraelita vallásu honpolgárainkkal szemben, a kik hazafiság, emberszeretet, tudomány, irodalom, művészet és kereskedelem terén hasznos szolgálatokat tettek, mindannyiunk által mindenekfelett szeretett édes hazáinknak.

Budapest, 1893. évi december hó 13-án.

SCHWARTZ GYULA s. k.,
elnök.

DR. PAPP GÉZA s. k.,
jegyző.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

Lap

<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : A galamb	1
<i>Büchler Sándor</i> : Wahrman Mór életrajza	7
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : A rabbik tekintélye	75
<i>Dr. Kovács Ferencz</i> : Az ár ellen	86
Szemle	90
. A receptió s a polgári anyakönyv	155
Szervezet és receptió	219
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Izraelita községkerületi elnökök gyűlése	226
A magyar-zsidó irodalmi társaságnak alapszabály tevezete	236
A községkerületi elnökök gr. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszternél	241
<i>M. F.</i> : Törvényjavaslat az izraelita vallásról	283
<i>Dr. Mezey Ferencz, Dr. Bánóczy József</i> : A Magyar-Zsidó Irodalmi Társaság	287
<i>Dr. Bloch Henrik</i> : Nagy és nemes feladat	305
Állami anyakönyvek	308
<i>Dr. Kardos Albert</i> : Receptió előtt receptióért	309
— e — Toldás	311
<i>M. F.</i> : Magyar-zsidó irodalmi társaság	345
<i>Dr. Klein József</i> : Zsidó irodalmi társaság és országos rabbik képző-intézeti internátus	350
<i>Dr. Kőrösi Imre</i> : Adalék a felekezeti egység kérdéséhez	355
<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Izraelita magyar irodalmi társulat	525
Felhívás hazai hitrokonainkhoz	528
Az izraelita magyar irodalmi társulat alapszabályai	530
Az izraelita irodalmi társulat tagjai	537
Az irodalmi társulat alakuló gyűléséhez	538
<i>Dr. Vajda Béla</i> : A magyar nyelvű zsidó tudomány érdekében	540
<i>Dr. Kovács Ferencz</i> : Kornfeld Zsigmond	542

Lap

<i>Dr. Mezey Ferencz</i> : Az izraelita vallás receptiója	611
<i>Dr. Kovács Ferencz</i> : A jövő magyar rabbija	616
<i>M. F.</i> : Izraelita magyar irodalmi társulat	619

TUDOMÁNY.

<i>Dr. Schwarz Adolf</i> : Az első halakhikus kontroverzia	16
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Magyarországi régiségek a talmudban	25, 94, 179
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Századunk első feléből	38, 116
<i>Dr. Pollák Miksa</i> : A zsidók legrégibb nyomai Ausztriában és Bécsújhelyen	46, 248
<i>Lusztig Zuzmann</i> : Csanukai utóhang	56
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Hallgatolagos polémia	109
<i>Dr. Fischer Mihály</i> : Az eljegyzési benediktiohoz	129
<i>Dr. Beck Mór</i> : Ezra Ha-Szóferről	161
<i>Dr. Diamant Gyula</i> : Adalékok a zsidók történetéhez Magyarországon	167
<i>Frisch Armin</i> : Jákob és Mózes áldása Onkelosban	174
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Egyet-mást Ahasverosról Ezra könyvében	191
<i>Dr. Blau Lajos</i> : A Szifré szövegéhez és magyarázatához	243, 329
<i>Büchler Sándor</i> : Zsidó letelepedések Magyarországon a mohácsi vész után	315, 370
<i>Dr. Diamant Gyula</i> : Századunk első feléből	333
<i>Dr. Vajda Béla</i> : A peszúké dezimra és bérákhái	360
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Zsidó régiségek	365
<i>Friedmann M.</i> : Adalékok a zsidó házasság történetéhez	419
<i>Freund Alajos</i> : A bécsújhelyi zsidók történetéhez	446
<i>Dr. Blau Lajos</i> : A szentírás néhány helyéről	458
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : A tannaiták s amorák titkos gyűlései	461
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Brill S. L. ifjúságából	477
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : A zsidó szentírás magyarázat »paradiesoma«	479
<i>Dr. Königsberger Bernát</i> : Jób könyvének szerkesztési ideje és helye	487
<i>Dr. Blau Lajos</i> : A zsinagógai épületek helye	492
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : Apróbb adatok a magyarországi rabbik történetéhez	496
Az abonyi zsidó község történetéhez	499
<i>Dr. Rosenberg Sándor</i> : Észrevétel a tóra e mondatára: »Isten az embert önképére teremté« (Gen. 1, 27)	544

Schill Salamon: Szövegkritikai észrevételek a bibliához . . .	Lap 547
Dr. Steinhert Jakab: A székesfehérvári zsidók története . . .	548
Dr. Frisch Ármin: A sáni vachamisi veséni eredetéről és a böjtnapi imáról . . .	558
Dr. Blau Lajos: Rövidítések téves feloldása . . .	567
Dr. Steinhert Jakab: A székesfehérvári zsidók története . . .	622
Dr. Ziegler Ignác: A midras és néhány bibliai hely közötti összefüggés . . .	628
Dr. Blau Lajos: Tudományos apróságok . . .	631
Ehrlich Miksa: Szövegkritikai észrevételek a bibliához . . .	635
Weisz Miksa: Észrevételek . . .	636

IRODALOM.

Dr. Blau Lajos: A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1892-ben . . .	57
V. Hevess Kornél: Sziklavárunk, szirtfokunk . . .	69
Dr. Blau Lajos: A zsidó bibliacexegézis és a héber nyelvtudo- mány története . . .	131
Dr. Kecskeméti Lipót: Salamon ibn Gabirol: Királyi korona . . .	137
Kiss Arnold: A mélységből . . .	144
Dr. Handler Simon: Sünemi szép leány . . .	145
Dr. Bernstein Béla: A héber accentuáció történetéhez . . .	194
Dr. Kecskeméti Lipót: Salamon ibn Gabirol: Királyi korona . . .	202
Dr. Grünhut Lázár: A pénzverések az izraelitáknak a rómaiak elleni felkelése alatt . . .	266
Schön Dávid: A zsidók és a zsidó irodalom története . . .	268
Dr. Bernstein Béla: A biblia és talmud encyclopediája . . .	269
V. Hevess Kornél: Nem nyughatok . . .	271
V. Hevess Kornél: Rabbi Amnon imádsága . . .	388
Lóvy Ferencz: A szívárvány . . .	390
Dr. Grünhut Lázár: Irodalmi holmi . . .	466
H. M.: Kulturtanulmányok a zsidóságról . . .	501
B. L.: { Javitások a szentírás szövegéhez . . .	507
{ A görög és latin lexikográfiához zsidó forrásokból . . .	509
{ A tannák egyszerű szentírásmagyarázata . . .	517
Szegő Arnold: Zsoltárok . . .	518
B. L.: { Bevezetés a szentírásba . . .	571
{ A Sammiták és Hillelták vitái . . .	580

Lederer Ignác: Orosz zsidók . . .	Lap 638
Dr. Krausz Sámuel: Irodalmi szemle . . .	644
Dr. Kecskeméti Lipót: Ábrahám Ibn Ezra költeményeiből . . .	649

ORSZÁGVILÁG.

Az 1896-iki milleniumi kiállítás . . .	208
Buziási Eisenstädter Ignác . . .	273
Dr. Farkas Miksa: A pesti izr. hitközség elöljáróságának jelentése az 1892. évről . . .	335
Veszprémi hitokainak érdekében . . .	337
Dr. Grünhut: Jeruzsálemi levél . . .	391
Dr. Bánóczy József: Bözöd-Ujfalú . . .	392
Dr. Grünhut Lázár: A szentföld természeti sajátosságairól . . .	468
Dr. Bernstein Béla: Állami anyakönyvvezetés és vallásszabadság . . .	472
Dr. Körösi Imre: Aggok menhelye . . .	590
Schwarz Gábor: Bécsi levél . . .	593
Dr. Grünhut Lázár: Séta Jeruzsálemben . . .	653
Dr. Goldschmied Lipót: Morvaország zsidó községeről . . .	655
Schwarz Gábor: Bécsi levél . . .	664

KUTFÖK.

Az óbudai izr. hitközség multjából. Közli: Dr. Klein Gyula . . .	70
Németországi rabbik nyilatkozata a zsidó vallás erkölestánáról . . .	148
Dr. Maybaum berlini rabbi eredeti tervezete az interconfessioná- lis ethika tárgyában. Közli: Dr. Maybaum Zsigmond . . .	211
Ministeri rendelet anyakönyvi kerület ügyében . . .	215
Rendelet a szombaton való írás alóli felmentés tárgyában . . .	216
Felterjesztés az izraeliták recipiáltatása iránt az izr. orsz. irodájától . . .	275
Ministeri határozat házassági ügyben . . .	278
Törvényjavaslat az izraelita vallásról . . .	339
Törvényjavaslat a vallás szabad gyakorlatáról . . .	398
A szenczei hitközség rabbilevele 1793-ból. Közli: Mandl Bernát . . .	520
A nagyabonyi zsidó hitközség a Napoleon elleni háború ezé- jaira följánlott segélye . . .	522
A zsidó vallás recepcziója . . .	600
A nagy-abonyi zsidó hitközség multjából . . .	605
Törvényjavaslat az izraelita vallásról (a közokt. bizottság szöve- gezése szerint) . . .	673

VEGYES.

Lap

Az izraelita vallás törvénybe iktatása. — Irodalmi hírek. — Dr. Schwarz Adolf. — Értsük meg egymást. — Abonyi levél	72
Irodalmi hírek. — Rabbi-felavatás. — Héber havi folyóirat. — Hamagid	154
Jelentés. — Dr. Grünhut Lázár. — Szántó Eleázár. — Előfizetési felhívás	217
Dr. Kohn Sámuel. — Az izr. községkerületi elnökök gyűléséhez. — Az »Izr. síketnémák orsz. intézete«. — Ezredéves kiállítás	279
Irodalmi hírek. — Pályamunka. — Dr. Büchler Adolf.	416
Brill Sámuel Löb. — Irodalmi hírek. — Dr. Kayserling M. — Izraelita naptár. — Héber irodalmi egyesület	523
Irodalmi hírek. — A bécsi rabbi-szeminárium. — Dr. Bánóczy József. — Egy kis helyreigazítás. — Zsidó irodalmi egyesületek Németországban. — A német zsidók statisztikája. — Nemzeti iskola. — Felhívás	606

A megbeszélt munkák lajstroma:

<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Die jüdische Bibalexegese vom Anfange des zehnten bis zum Ende des fünfzehnten Jahrhunderts	131
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Die hebräische Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert. Mit einem einleitenden Abschnitte über die Massora	131
<i>Dr. Büchler Adolf</i> : Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der hebräischen Accente. I. Theil	194
<i>Hamburger Leopold</i> : Die Münzprägungen während des letzten Aufstandes der Israeliten gegen Rom	266
<i>Dr. Brann M.</i> : Geschichte der Juden und ihrer Litteratur. I. Theil	268
<i>Dr. Hamburger J.</i> Real-Encyclopädie für Bibel und Talmud. Supplement-Band III.	269
<i>Remy Nahida</i> : Culturstudien über das Judenthum	501
<i>Graetz H.</i> : Emendationes in plerosque sacr. script. V. T. libros etc.	507
<i>Krauss S.</i> : Zur griechischen und lateinischen Lexikographie aus jüdischen Quellen	509
<i>Dr. Dobschütz L.</i> : Die einfache Bibalexegese der Tannaim etc.	517
<i>Dr. König E.</i> : Einleitung in das alte Testament	571
<i>Dr. Schwarz A.</i> : Die Controversen der Schammaiten und Hilleliten I.	580
<i>Errera L.</i> : Les Juifs Russes	638

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY